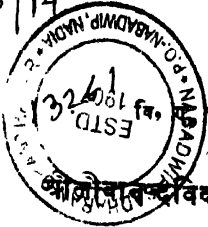

माकण्डेयपुराणम् ।

महर्षि वेदव्यास प्रणीतम् ।

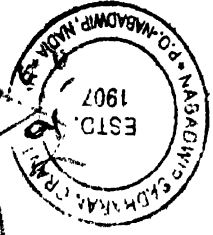
P/14

उपाधिधारिणा

श्रीमद्देवव्यासागर भट्टाचार्य

संस्कृत प्रशिक्षक

कलिकातानगरे

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रितम् ।

इं १८७८

२००२

मार्कण्डेयपुराणम्

प्रथमोऽध्यायः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

यद्योगिभिर्भवभयार्तिविनाशयोग्य-

मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः ।

तद्दः पुनात् इरिपादसुखेऽपि न भवेत् ॥ १ ॥
आविभवेत्कर्मावलाङ्घितभूभुवःस्वः ॥ १ ॥

पायात् स वः सकलकल्मषभेदद्वः

चीरोदकुचिफणिभोगनिविष्टमूर्तिः ।

श्वासावधूतसस्त्रिलोत्कण्ठिकाकण्डालः

सिन्धुः प्रवृत्त्यमिव यस्य करोति सङ्गात् ॥ २ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं वरसतीं व्यासं ततो जयच्छदीरवेत् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महासुनिम् ।

व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्य्यपृच्छत् ॥ १ ॥

भगवन् ! भारताख्यानं व्यासेनीकं महात्मना ।

पूर्णमस्तमसैः शस्त्रैर्नानाशास्त्रसमुद्भवैः ॥ २ ॥

जातिशुद्धिसम्पायुक्तं रु. बुभुक्षुःपशोभितम् ।
 पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितम् ॥ ३ ॥
 त्रिदशानां यथा विष्णुर्हिपदां ब्राह्मणो यथा ।
 भूषणानाञ्च सर्वेषां यथा ब्रूह्ममर्षिर्वरः ॥ ४ ॥
 यथा युधानां कुलिशमिन्द्रियाणां यथा मनः ।
 तथेह सर्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमम् ॥ ५ ॥
 अत्रार्थश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते ।
 परस्परानुबन्धाश्च सानुबन्धाश्च ते पृथक् ॥ ६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठमर्थशस्त्रमिदं परम् ।
 कामशास्त्रमिदं चाग्रं मोक्षशास्त्रं तथोत्तमम् ॥ ७ ॥

~~.....~~ पाचारस्थितिसाधनम् ।

तथा तात ! कृतं ह्येतद्दशासेनोदारकर्मणा ।
 यथा व्यासं महाशास्त्रं विरोधैर्नाभिभूयते ॥ ८ ॥
 आसवाक्यजलौघेन कुतर्कतरुहारिणा ।
 वेदशैलावतीर्णेन नीरजस्का मही कृता ॥ १० ॥
 कलयद्भद्रमहाहंसं महाख्यानपराम्बुजम् ।
 कथाविस्तीर्णसलिलं कार्ष्णं वेदमहाङ्गदम् ॥ ११ ॥
 तदिदं भारताख्यानं बहुर्धं श्रुतिविस्तरम् ।
 तत्त्वतो ज्ञातुकामोऽहं भगवंस्वामुपस्थितः ॥ १२ ॥
 कन्मात्मानुपतां प्राप्नो निर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वीसुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणम् ॥ १३ ॥
 कन्माञ्च पाण्डुपुत्राणामेका सां द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कण्ठा ह्यत्र नः संग्रयो महान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ १५ ॥

कथञ्च द्रौपदेयस्तेऽकृतदारा महारथाः ।

पाण्डुनाथा महाकनो बधमापुरनाथवत् ॥ १६ ॥

एतत् सर्वं विस्तरशी ममाख्यातुमिहार्हसि ।

भवन्ती मूढबुद्धीनामवबोधकराः सदा ॥ १७ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महामुनिः ।

दशाष्टदोषरहितो वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रियाकालोऽयमन्नाकं संप्राप्ती मुनिसत्तम ! ।

विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रशस्यते ॥ १९ ॥

ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽद्य तानहं जैमिने तव ।

तथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पत्निषः ॥ २० ॥

पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सुपुत्रः सुमुखस्तथा ।

द्रोणपुत्राः खगश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रचिन्तकाः ॥ २१ ॥

वेदशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहता मतिः ।

विभ्यकन्दरमध्यस्थास्तानुपास्य च पृच्छ च ॥ २२ ॥

एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।

प्रत्युवाचार्धशार्दूलो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥

जैमिनिरुवाच ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् ! खगवागिव मानुषी ।

यत् पत्निषस्ते विज्ञानमापुरत्वन्तदुर्लभम् ॥ २४ ॥

तिर्थग्योन्वां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् ।

कथञ्च द्रोणतनयाः प्रीष्यन्ते ते पतन्विणः ॥ २५ ॥

कस्य द्रोणः प्रविख्यातेऽयस्य पुत्रवत्तृप्यम् ।

जातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनाम् ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणुष्वभावहितो भूत्वा यद्वृत्तं नन्दने पुरा ।

शक्रस्याप्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥

नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुञ्चलीगणमध्यगम् ।

शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखासक्तलोचनम् ॥ २८ ॥

स तेनार्षिवरिष्ठेन दृष्टमात्रः शचीपतिः ।

समुत्तस्थौ स्वकञ्चास्मै ददावपत्नैमादरात् ॥ २९ ॥

तं दृष्ट्वा बलवृत्तघ्नमुत्थितं त्रिदशाङ्गनाः ।

प्रणोमुस्ताश्च देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः ॥ ३० ॥

ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उपविष्टे शतक्रतौ ।

यथाहं कृतसम्भाषः कथाशुक्रे मनोरमाः ॥ ३१ ॥

ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिम् ।

शक्र उवाच ।

देह्यान्नां नृत्यतामासां तव याभिमतेति वै ॥ ३२ ॥

रश्मा वा कर्कशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।

घृताची मेनका वापि यत्र वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥

एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठो वाचं शक्रस्य नारदः ।

विचिन्व्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः ॥ ३४ ॥

युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्यगुणाधिकम् ।

श्रुत्वा न मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ३५ ॥

गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नाटस्य नास्ति वै ।

चार्वाधिष्ठानवन्नृत्यं नृत्यमन्यद्विदुस्वनम् ॥ ३६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तदाक्यसर्गकालश्च एकैकास्ता मनीक्षतः ।

अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं धान्यान्नवीदिदम् ॥ ३७ ॥

तासां सन्धुममालोक्य भगवान् पाकशासनः ।

एच्छतां मुनिरित्याह वक्ता यां वो गुणाधिकाम् ॥ ३८ ॥

शक्रच्छन्दानुयाताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः ।

योवाच यत्तदा वाक्क्वं जैमिने तन्निबोध मे ॥ ३९ ॥

तपस्यन्तन्नगेन्द्रस्यं या वः क्षोभयते ब्रह्मात् ।

दुर्वामभं मुनिश्श्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकाम् । ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकम्बराः ।

अश्रुक्यमेतदस्माकमिति तायक्रिरे कथाः ॥ ४१ ॥

तैवापगा वपुर्नास मुनिलोभणगर्विणा ।

प्रत्यूवाचानुपास्यासि यत्राऽभी मंस्थिता मुनिः ॥ ४२ ॥

अथ तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनम् ।

अरशस्त्रगलद्रश्मिं करिष्यामि कुसारश्रिम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मा जनाईनी वापि यदि वा नीललोहितः ।

तमप्यथ करिष्यामि कामवाणजतान्तरम् ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा प्रजगाभाथ प्रालेयाद्द्रं वपुस्तदा ।

मुनेस्तपःप्रभावेण प्रशान्तश्चापदाश्रमम् ॥ ४५ ॥

सा पुंस्कीकिलमाधुर्यं यथास्ते स महामुनिः ।

क्रोगमात्रं स्थिता तन्नादगायत वराहुराः ॥ ४६ ॥

तन्नीतध्वनिमाकर्ण्य मुनिर्विस्मितमानसः ।

अशाम तत्र यत्रास्ते सा बाला शक्तिरानना ॥ ४७ ॥

तं हृदा वाचसर्वाङ्गीं पुनिः संसभ्य मानसम् ।
 शोभवावाचतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
 उवाचेदन्ततो वाक्मं महर्षिस्तं महातपाः ॥ ४९ ॥
 यथाहुः शार्ङ्गितस्त्रेह तपसो विघ्नकारणात् ।
 आगतासि मदीश्वर ! मम दुःखाय खेचरि ! ॥ ५० ॥
 तस्मात् सुपर्शगोत्रे त्वं मत्क्रोधकलपीकृता ।
 जन्म प्राप्स्यसि दुष्पुत्रे ! यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
 निजरूपं परित्यज्य पत्निपीरूपधारिणी ।
 चत्वारस्ते च तनया जनिष्यन्ती धैर्यमात्मरः ॥ ५२ ॥
 अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
 वासमाप्त्यसि वक्तव्यमोत्तरन्ते कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 इति वचनमसह्यं कोपसंरक्तदृष्टि-

शूलकद्वलयान्तां मार्गिनीं श्रावयित्वा ।

तरत्तरतरङ्गां गां परित्यज्य विप्रः

प्रथितगुणगन्धीषां संप्रजातः खगङ्गाम् ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुष्पायः पञ्चमः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अरिष्टनेमिपुत्रीऽभूद्बुद्धो नाम पत्निराट् ।

मदुच्छ्वाभवत् पुंलः सम्प्रातिरिति विन्मुतः ॥ १ ॥

तस्याप्यासीत् सुतः शूरः शिवाश्रीं वाहुविक्रमः ।
 सुपार्श्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्रः प्रसीकृषः ॥ २ ॥
 तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धर एव च ॥ ३ ॥
 कङ्कः कैलासशिखरे विद्युद्भूषेति विद्युतम् ।
 ददर्शांश्च जपत्राञ्च राक्षसं धनदानुगम् ॥ ४ ॥
 पापानासक्तममलस्रग्दामाम्बरधारिणम् ।
 भार्यामहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
 तद्दृष्टमात्रं कङ्केन रत्नः क्रोधममन्वितम् ।
 प्रोवाच कस्मादाश्रितस्त्वमितो ह्यण्डनाभम् ॥ ६ ॥
 स्त्रीसन्निकर्षे तिष्ठन्तं कस्मात्प्राप्तसर्पसि ।
 नैष धर्मः सुदुस्वीनां मिथोनिष्याद्यवस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ।

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तत्र तथा मम ।
 अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतोऽत्र का ॥ ८ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 बुभुक्षामित्यं खड्गेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः ।
 चरत्ततजबीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनम् ॥ ९ ॥
 कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरा क्रोधमूर्च्छितः ।
 विद्युद्भूपबधायाश्च मनयन्तेऽखण्डजेश्वरः ॥ १० ॥
 स गत्वा शैलशिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः ।
 तस्य सङ्कलनञ्चक्रे स्नातुर्ज्येष्ठस्य खेचरः ।
 कीपामर्षविह्वलाक्षी नदीन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
 जगामाद्य स यत्नास्ते भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
 पञ्चवातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥

वेगात् पथीदजान्तामिविचित्रपन् क्षतजिह्वणः ।
 क्षयात् क्षयितशत्रुः स पक्षाभ्यां क्रान्तेभूधरः ॥ १३ ॥
 पानासक्तमतिं तत्र तं ददशं निशाचरम् ।
 भ्रातास्त्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितम् ॥ १४ ॥
 स्रग्दामापूरितशिखं हरिचन्दनभूषितम् ।
 केतकीपत्रगर्भाभिर्दन्तैर्वीरतराननम् ॥ १५ ॥
 शामोरुमाश्रितां चोत्थ दृढगर्भतलीचनाम् ।
 पत्नीं भद्रनिकां नाम पुंस्कोक्त्रिणकनखनाम् ॥ १६ ॥
 ततो रोषपरोतात्मा कथरुः कौन्दूरश्रितम् ।
 तमुवाच सुदृष्टात्मनेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
 यस्माज्जिह्वा मम भ्राता विश्वस्यो घातितस्त्वया ।
 तस्मात्त्वां मदसंसक्तं नयिष्ये यमसादनम् ॥ १८ ॥
 विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्तोबालघातिनाम् ।
 यास्यसे निरयान् सर्वांस्तांस्त्वमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं पतगेन्द्रेण प्राक्तं स्तोत्रनिधौ तदा ।
 रक्तः क्रोधसमाश्रितं प्रत्यभाषत पतिणाम् ॥ २० ॥
 यदि ते निहतो भ्राता पीडितं तद्वि दर्शितम् ।
 त्वामप्यद्य हनिष्येऽहं खड्गेनानेन खेचर ! ॥ २१ ॥
 तिष्ठ क्षणं नात्र जीवन् पतगाधम ! यास्यसि ।
 इत्युक्त्वाप्लनपुञ्जामं विमत्तं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
 - ततः पतगराजस्य यत्प्राश्रिपभटस्य च ।
 बभूव युद्धमनुत्तं यथा गरुडशक्रयोः ॥ २३ ॥
 ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाधिध्व विगेषत ।

चिन्नेप पतगेन्द्राय निर्वर्णाङ्गारवर्चसम् ॥ २४ ॥
 पतगेन्द्रश्च तं खड्गं किञ्चिदुत्प्लुत्य भृतज्ञात् ।
 वक्रैश्च जगद् तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ २५ ॥
 वक्रपादतलैर्भङ्क्त्वा चक्रे क्षीभमथाखड्गजः ।
 तस्मिन् भग्ने ततः खड्गे बाहुयुद्धमवर्त्तत ॥ २६ ॥
 ततः पतगराजेन वक्रस्याक्रम्य राक्षसः ।
 हस्तपादकरैराशु गिरसा च वियोजितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्विनिहते सा स्त्री खगं शरणमभ्यगात् ।
 किञ्चित् सञ्जातन्तन्नासा प्राह भार्या भवामि ते ॥ २८ ॥
 तामादाय खगश्चेष्टः स्वकं गृहमगात् पुनः ।
 गत्वा स निष्कृतिं भ्रातृर्विद्युद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥
 कम्बरस्य च सा वेश्म प्राप्येच्छारूपधारिणी ।
 मीनकातनया सुभ्रूः सौपर्णं रूपमाददे ॥ ३० ॥
 तस्यां स जनयामास तार्क्षीन्नाम सुतान्तदा ।
 सुनिशापाग्निविद्भुष्टं वपुमप्सरसां वराम् ।
 तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विहङ्गमः ॥ ३१ ॥
 मन्दपालसुताश्वासंश्वत्वारोऽमितबुद्धयः ।
 जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 तेषां जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
 उपयेमे स तान्तार्क्षीं कम्बरानुमते शुभाम् ॥ ३३ ॥
 कस्यचित्स्वथ कालस्य तार्क्षीं गर्भमवाप ह ।
 सप्तपञ्चाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ ३४ ॥
 कुरुपाण्डवयोर्युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 भावित्वाच्चैव कार्यस्य रथमध्यं त्रिवेश सा ॥ ३५ ॥

मार्कण्डेय पुराणम् ।

तत्रापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनीः ।
 निरन्तरं शरैरासीदाकाशं शलभैरिव ॥ ३६ ॥
 पार्थकीदृच्छनिर्मुक्तमासन्नमतिवेगवत् ।
 तस्या भङ्गमहिष्कामं त्वचं चिच्छेद् जाठरीम् ॥ ३७ ॥
 भिन्ने कोष्ठे शशाङ्कामं भूमावण्डचतुष्टयम् ।
 आयुषः सावशेषत्वात् तूलराशाविवापतत् ॥ ३८ ॥
 तत्पातसमकालञ्च सुप्रतीकाङ्गजोत्तमात् ।
 पपात महती घण्टा वाणसञ्चिन्नबन्धना ॥ ३९ ॥
 समं समन्तात् प्राप्ता तु निर्भिन्नरूपीतला ।
 क्वादयन्ती खगाण्डानि स्थितानि पिशितोपरि ॥ ४० ॥
 हते च तस्मिन्नृपती भगदत्ते नरेश्वरे ।
 बह्वन्यहान्यभूद्युद्धं कुरुपाण्डवसैन्ययोः ॥ ४१ ॥
 वृत्ते युद्धे धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकम् ।
 भीष्मस्य गदतोऽशेषान् श्रुतुं धर्मान्महात्मनः ॥ ४२ ॥
 घण्टागतानि तिष्ठन्ति यत्राण्डानि द्विजोत्तम ! ।
 आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥
 स तत्र शब्दमशृणोच्चिचीकुचीति वाशताम् ।
 बाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञानेऽपि परे सति ॥ ४४ ॥
 अश्रुभिः शिथ्यसञ्चितो घण्टामुत्पाट्य विस्मितः ।
 अमाहपितृपक्षाणि शिशुकानि ददमं ह ॥ ४५ ॥
 तानि तत्र तथा भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।
 दृष्ट्वा स विस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥
 सम्यगुक्तं द्विजाग्रै ण शक्रे षोशनसा स्वयम् ।
 पलायनधरं दृष्ट्वां दैत्यसैन्यं सुरार्दितम् ॥ ४७ ॥

न गन्तव्यं निवर्त्तयन् कश्चिन्नृपः कदाचित् ।
 उत्सृज्य शीर्ष्यथशरीरं क्व गताः न मरिष्यथ ॥ ४८ ॥
 नश्यतो युद्धे वापि तावद्भवति जीवितम् ।
 यावद्वातासृजत् पूर्वं न यावन्नक्षेत्रितम् ॥ ४९ ॥
 एके म्रियन्ते स्वगृहे पलायन्तोऽपरे जनाः ।
 भुञ्जन्तोऽन्नं तथैवापः पिबन्तो निधनं गताः ॥ ५० ॥
 विलासिनस्तथैवान्ये कामयाना निरामयाः ।
 अविद्यताङ्गाः शस्त्रैश्च प्रेतराजवशङ्कताः ॥ ५१ ॥
 अन्ये तपस्यभिरिता नीताः प्रेतनृपानुगैः ।
 योगाभ्यासे रताश्चान्ये नैव प्रापुरमृत्युताम् ॥ ५२ ॥
 शम्बराश्च पुरा त्रिस्रं वज्रं कुलिशपाणिना ।
 हृदयंऽभिहतस्ते न तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ५३ ॥
 तेभैव खलु वज्रेण तेनैवेन्द्रेण दानवाः ।
 प्राप्ते काले हता देव्यास्तत्क्षणाद्निधनं गताः ॥ ५४ ॥
 विद्वित्वैवं न सन्दासः कर्त्तव्यो विनिवर्त्तत ।
 ततो निवृत्ताभ्यो दैव्यास्त्र्यक्त्वा सरणजं भयम् ॥ ५५ ॥
 इति शुक्रवचः सत्यं कृतमेभिः खगोत्तमैः ।
 ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वर्मातमानुषे ॥ ५६ ॥
 क्वाण्डानां पतनं विप्राः क्व घण्टापतनं समम् ।
 क्व च मांसवसारक्तैर्भूमेशास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
 केऽप्येते सर्वथा विप्रा नैते सामान्यपक्षिणः ।
 दैवानुकूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनौ ॥ ५८ ॥
 एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
 निवर्त्तताम्रमं यात गृहीत्वा पक्षिबालकान् ॥ ५९ ॥

मार्जाराखुभयं यत्र नैषामिच्छजज्वनाम् ।

श्येनतो नकुलाहापि स्याप्यन्तां तत्र पक्षिणः ॥ ६० ॥

द्विजाः किं वातियद्वे न मार्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।

रक्ष्यन्ते चाखिला जीवा यथैते पक्षिणा नृकाः ॥ ६१ ॥

तथापि यन्नः कर्त्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु ।

कुर्वन् पुरुषकारन्तु वाच्यतां याति नो सताम् ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते

मुनितीनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान् ।

तरुविटपसमाश्रितालिसङ्घं ॥

ययुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वम् ॥ ६३ ॥

स चापि वन्यं मनसाभिकामितं

प्रगृह्य मूलं कुसुमं फलं कुशान् ।

चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां

सुरेन्द्रवैवस्वतुजातवेदसाम् ॥ ६४ ॥

अपाम्पतेर्गीष्पतिवित्तरक्षिणोः

समीरणस्यापि तथा द्विजोत्तमः ।

धातुर्विधातुस्त्वथ वैश्वदेविकाः

श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे षटकोत्पत्तिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

दृतीयोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अद्भ्यहनि विप्रेन्द्र ! स तेषां मुनिसप्तमः ।
चकाराहारपयसा तथा गुह्या च पोषणम् ॥ १ ॥
मासमात्रेण जग्मुस्ते भानोः स्यन्दनवर्त्मनि ।
कीतूहलविलोलाचैर्दृष्ट्वा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥
दृष्ट्वा महीं सनमरां साम्बोनिधिसरिहराम् ।
रथचक्रप्रमाणां ते पुनराश्रममागताः ॥ ३ ॥
अमलान्तास्तरात्मानो महात्मानो त्रियोनिजाः ।
ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तत्र तेषां प्रभावतः ॥ ४ ॥
ऋषेः शिष्याशुकम्पार्थं वदतो धर्मनिश्चयम् ।
कृत्वा प्रदक्षिणां सर्वे चरणावभ्यवादयन् ॥ ५ ॥
अबुध मरणाहोरात्रोन्मिताः अस्वथा मुने ! ।
धावासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ ६ ॥
गर्भस्थानां सृता माता पित्रा नैवापि पालितः ।
त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ ७ ॥
क्षितावद्यततेजास्व' क्लमोणामिव शुथताम् ।
गजघण्टां समुत्पाट्य कृतवान् दुःखरेचनम् ॥ ८ ॥
कथं वर्द्धयुरबलाः खस्थान् द्रक्ष्याम्यहं कदा ।
कदा भूमेर्दुर्गं प्राप्तान् द्रक्ष्ये हृद्यान्तरं गतान् ॥ ९ ॥

कदा मे सहजा कान्दिः पांशुना नाशमेषप्रति ।
 एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपविचारिणाम् ॥ १० ॥
 इति चिन्तयता तात ! भवता प्रतिपालिताः ।
 ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः क्षः प्रवृद्धाः करवाम किम् ॥ ११ ॥
 इत्यृषिवचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटम् ।
 शिष्यैः परिवृतः सर्वैः सह पुत्रेण शृङ्गिणा ॥ १२ ॥
 कतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंहतः ।
 उवाच तत्त्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः कारणं गिरः ॥ १३ ॥
 कस्य शापादियं प्राप्ता भवद्भिर्द्विज्जिज्ञा परा ।
 रूपस्य वचसश्चैव तस्मै वक्तुमिहार्हथ ॥ १४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

विपुलस्वानिति ख्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः ।
 तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषस्तम्ब, रुस्तथा ॥ १५ ॥
 सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः ।
 तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि ॥ १६ ॥
 तपश्चरणशक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च ।
 यथाभिमतमन्नाभिस्तदा तस्योपपादितम् ॥ १७ ॥
 समित्पुष्पादिकं सर्वं यच्चैवाभ्यवहारिकम् ।
 एवं तत्राथ वसतां तस्यान्नाकश्च कानने ॥ १८ ॥
 आजगाम महावर्षा भग्नपक्षो जरान्वितः ।
 आताम्रनेत्रः स्वप्तात्मा पक्षो भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
 नत्यशौचक्षमाचारमतीवोदारमानसम् ।
 जिज्ञासुस्तस्मिन्नेष्टमस्रच्छापभवीय च ॥ २० ॥

पश्यन्विव ।

द्विजेन्द्र ! मां क्षुधाविष्टं परिव्रातुमिहाहंसि ।
 फलणार्थी मङ्गलभाग ! गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
 विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पद्मिपत्रेरितेन वै ।
 पतितोऽस्मि मङ्गलभाग ! श्वसनेनातिरंहसा ॥ २२ ॥
 सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमौ सप्ताहमक्षतिः ।
 स्थितस्तत्राष्टमेनाङ्गा चेतनां प्राप्तवानहम् ॥ २३ ॥
 प्राप्तचेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरणं गतः ।
 भक्ष्यार्थी विगतानन्दी दूयमानेन चेतसा ॥ २४ ॥
 तत् कुरुष्वामलमते ! मत्त्राणांशाचलां मतिम् ।
 प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे ! प्राणघाताक्षमं मम ॥ २५ ॥
 स एवमुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पद्मिपत्रिणम् ।
 प्राणसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेषितम् ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा पुनरप्ये नमपृच्छत् स द्विजीत्तमः ।
 आहारः कस्तत्रार्थाय उपकल्प्यो भवेन्नया ।
 स चाह नरमांसेन तस्मिर्भवति मे परा ॥ २७ ॥

ऋषिरुवाच ।

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनञ्च ते ।
 वयसः परिणामस्ते वर्त्तते नूनमण्डल ! ॥ २८ ॥
 यस्मिन्नराणां सर्वेषामग्निषेच्छा निवर्त्तते ।
 स कल्पाद्दृष्टभावेऽपि सुनृशंसात्मको भवान् ॥ २९ ॥
 क्व मानुषस्य पिश्रितं क्व वयश्चरमं तव ।
 सर्वथा दुष्टभावार्नां प्रथमो नोपपद्यते ॥ ३० ॥
 अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनम् ।

प्रतिश्रुत्य सदा देयमिदं नो भावितं मनः ॥ ३१ ॥
 इत्युक्त्वा तं सृ विप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः ।
 शौघमन्त्रान् समाह्वय गुणतोऽनुप्रशस्य च ॥ ३२ ॥
 उवाच ह्युच्चहृदयो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरम् ।
 विनयावनतान् सर्वान् भक्तियुक्तान् कृताञ्जलीन् ॥ ३३ ॥
 कृतात्मनो द्विजश्रेष्ठा ऋणैर्गुक्ता मया सह ।
 ज्ञातं श्रेष्ठमपत्यं वो यूयं मम यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥
 गुरुः पूज्यो यदि मतो मन्वतां परमः पिता ।
 ततः कुर्वत मे वाक्यं निर्व्यलीलेन चेतसा ॥ ३५ ॥
 तद्वाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमन्त्राभिरादृतैः ।
 यद्वक्ष्यति भवांस्तच्च कृतमेवावधार्यताम् ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ।

मामेष शरणं प्राप्नो विद्मः क्षुत्तृषान्वितः ।
 युष्मन्नासेन येनास्य क्षणं तस्मिर्भवेत वै ॥ ३७ ॥
 शृण्वात्तयद्य रक्तेन तथा शौघं विधीयताम् ।
 ततो वयं प्रव्यधिताः प्रकम्पोद्भूतसाध्वमाः ।
 कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मेति चाब्रुवन् ॥ ३८ ॥
 कथं परशरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ।
 विनाशयेद्वातयेद्वा यथा ज्ञात्वा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां यान्यत्कानि ऋणानि वै ।
 तान्यपाकुरुते पुत्रो न शरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
 - तस्मान्नै तत् करिष्यामो नो शीर्षं यत् पुरातनैः ।
 जीवन् भद्राण्यवाप्नोति जीवन् पुण्यं करोति च ॥ ४१ ॥
 मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्परतिस्तथा ।

आत्मानं सर्वतो रक्षमाहूर्ध्वमविदो जनाः ॥ ४२ ॥
 इयं श्रुत्वा वचोऽस्माकं मुनिः क्रोधादिकञ्चलत् ।
 प्रोवाच पुनरप्यभान् निर्दहन्निव लोचनैः ॥ ४३ ॥
 प्रतिज्ञातं वचो मद्यं यस्मान्नैतत् करिष्यथ ।
 तस्मान्मच्छापनिर्दग्धास्त्रिर्यग्योनी प्रयास्यथ ॥ ४४ ॥
 एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विहङ्गममन्नवीत् ।
 अन्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतश्चोर्द्ध्वदिहिकाम् ॥ ४५ ॥
 भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामत्र द्विजसत्तम ! ।
 आहारीकृतमेतत्तं भयाद्देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥
 एतावदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्ष्यते ।
 यावत् पतगजात्यग्रं स्वसत्यपरिपालनम् ॥ ४७ ॥
 न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत् ।
 कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥
 इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विस्मयनिर्भरः ।
 प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पतिरूपधरस्तदा ॥ ४९ ॥
 योगमास्थाय विप्रेन्द्र ! त्यजेदं स्वं कलेवरम् ।
 जीवञ्जन्तुं हि विप्रेन्द्र न भक्षामि कदाचन ॥ ५० ॥
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ।
 तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहमृतम् ॥ ५१ ॥
 भो भो विप्रेन्द्र ! बुध्यस्व बुद्ध्या बोध्यं बुधात्मक ! ।
 जिज्ञासार्थं मयाऽयं वे अपराधः कृतोऽनघ ! ॥ ५२ ॥
 तत् क्षमस्वामलमते का चेच्छा क्रियतां तव ।
 पालनात् सत्यवक्त्रस्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ ५३ ॥
 अथ प्रभृति तं ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ।

तपस्यथ तथा धर्मं न ते विद्मो भविष्यति ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
 प्रणम्य शिरसास्त्राभिरिदमुक्त्वा महामुनिः ॥ ५५ ॥
 विभ्यतां मरणात्तात ! त्वमस्त्राङ्गं महामते ! ।
 शन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः ॥ ५६ ॥
 त्वगस्थिमांससङ्घाते पूयशोणितपूरिते ।
 कर्त्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्त्राङ्गमियं रतिः ॥ ५७ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग ! यथा लोको विमुह्यति ।
 कामक्रोधादिभिर्दीर्घैरवशः प्रबलैरिभिः ॥ ५८ ॥
 प्रज्ञाप्रकारसंयुक्तमस्थिस्यूणां पुरं महत् ।
 चर्मभित्तिमहारोधं मांसशोणितस्लेपनम् ॥ ५९ ॥
 नवद्वारं महाशयसं सर्वतः स्नायुवेष्टितम् ।
 नृपश्च पुरुषस्तत्र चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
 मन्त्रिणी तस्य बुद्धिश्च मनस्यैव विरोधिनी ।
 यतते वैरनाशाय तावुभावित्रेतरम् ॥ ६१ ॥
 नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्विषः ।
 कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्यस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
 यदा तु स नृपस्तानि द्वाराण्यवृष्यतिष्ठति ।
 तदा सुस्थबलश्चैव निरातङ्गश्च जायते ॥ ६३ ॥
 जातानुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
 यदा तु सर्वद्वाराणि विवृतानि स मुञ्चति ।
 - रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिद्वारमृच्छति ॥ ६५ ॥
 सर्वव्यापी महाशयः पञ्चद्वारप्रवेगनः ।
 तस्यानुमार्गं विशति तद्द्वै घोरं रिपुत्वयम् ॥ ६६ ॥

प्रविश्याथ स वै तत्र हारैरिन्द्रियसङ्क्रान्तेः ।
 रागः संक्षिप्तमायाति मनसा च सहितरैः ॥ ६७ ॥
 इन्द्रियाणि मनसैव वशे कृत्वा दुरासदः ।
 हाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं नाशयत्यथ ॥ ६८ ॥
 मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ।
 अमात्यरहितस्तत्र पीरवर्गीज्जितस्तथा ॥ ६९ ॥
 रिपुभिर्लक्ष्मिवरः स नृपो नाशमृच्छति ।
 एवं रागस्तथा मोहा लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ ७० ॥
 प्रवर्तन्ते दुरात्मानो मनुष्यप्रसूतिनाशकाः ।
 रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधात्क्रोधाभोऽभिजायते ॥ ७१ ॥
 लोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् सृतिबिभ्रमः ।
 सृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥
 एवं प्रणष्टबुद्धीनां रागलोभानुवर्तिनाम् ।
 जीवितं च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम ! ॥ ७३ ॥
 याऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत् तथा ।
 न तामसीं गतिं कष्टां व्रजेम मुनिसत्तम ! ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ।

यन्मयोक्तं न तुम्बिथ्या भविष्यति कदाचन ।
 न मे वागवृतं प्राह यावदर्थेति पुत्रकाः ॥ ७५ ॥
 दैवमत्र परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकम् ।
 अकार्यं कारितो येन बलाद्दहमचिन्तितम् ॥ ७६ ॥
 यस्माच्च युष्माभिरहं प्रणिपत्य प्रसादितः ।
 तस्मात्तिर्यक्त्वापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ ७७ ॥
 ज्ञानदर्शितमार्गाच्च निर्दूतक्षेत्रकर्मणाः ।

मत्प्रसादादसन्दिग्धाः परीक्षित्विमवाप्स्यथ ॥ ७८ ॥

एवं शंताः स भगवन् ! पित्रा देववशात् पुरा ।

ततः कालेन महता शोभ्यन्तरमुपागताः ॥ ७९ ॥

जाताश्च रणमध्ये वै भवता परिपालिताः ।

वधमित्यं द्विजश्रेष्ठ ! खगत्वं समुपागताः ।

नास्त्यसाविह संसारे यो न दृष्टे न वाञ्छते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमोको भगवान् मुनिः ।

प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनीं द्विजान् ॥ ८१ ॥

पूर्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदम् ।

सामान्यपत्त्रिणो नैते केऽप्येते द्विजसत्तमाः ।

ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमातृपे ॥ ८२ ॥

ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुज्ञाता महात्मना ।

जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतायुतम् ॥ ८३ ॥

यावदद्य स्थितास्तस्मिन्नचले धर्मपत्त्रिणः ।

तृपःस्त्राध्यायनिरताः समाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥

इति मुनिवरलब्धसत्क्रियास्ते

मुनितनया विग्रहत्वमभ्युपेताः ।

गिरिवरमहनेऽतिपुण्यताये

घनमनसा निवसन्ति विन्ध्यपृष्ठे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यप्राप्तिः ॥ १ ॥

चतुर्थाऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्ते द्रोणतनयाः पक्षिणी ज्ञानिनोऽभवन् ।
वसन्ति ह्यचले विन्ध्ये तानुपास्व च पृच्छ च ॥ १ ॥
इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।
जगाम विन्ध्यमिखुरं यत्र ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥
तत्रमासन्नभूतश्च शश्वत्श्च पठतां ध्वनिम् ।
श्रुत्वा च विन्ध्याविष्टस्थितयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥
स्थानसौष्टवसम्यक् जितश्लासमविश्रमम् ।
विश्रष्टमपदोषश्च पठ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥
विर्गानिमपि संग्राहानेताम्बुनिकुमारकान् ।
चित्तमेतदहं मन्ये न जहाति सरस्वती ॥ ५ ॥
बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यश्चैष्टमपरं गृहे ।
न्यक्त्वा गच्छति तत् सर्वत्र जहाति सरस्वती ॥ ६ ॥
इति सञ्चिन्तयन्नैव विवेश गिरिकन्दरम् ।
प्रविश्य च ददर्शासी शिलापट्टगतान् द्विजान् ॥ ७ ॥
पठतस्तान् समालोक्य मुखदोषविवर्जितान् ।
सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
स्वस्थस्तु को द्विजश्रेष्ठा । जैमिनिं मां निबोधत ।
न्यासमिच्छमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकम् ॥ ९ ॥
मन्युर्न खलु कर्त्तव्यो गतुः पित्रातीवूमन्युना ।
शप्ताः खगत्प्रसापनाः सर्वथा दिष्टमेव तत् ॥ १० ॥

स्कीतद्रव्ये कुले केचिज्जाताः क्लिप्तमनस्त्रिनः ।
 द्रव्यनाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसान्विताः ॥ ११ ॥
 दत्त्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा बध्यन्ति चापरे ।
 पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः क्षयात् ॥ १२ ॥
 एतद्दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया ।
 भावाभावसमुच्छेदैरजस्रं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा न शीकं कर्तुमर्हथ ।
 ज्ञानस्य फलमेतावच्छोकहर्षैरधुष्यता ॥ १४ ॥
 ततस्ते जैमिनिं सर्वे पादतर्प्याभ्यामपूजयन् ।
 अनामयञ्च पप्रच्छुः प्रणिपत्य महामुनिम् ॥ १५ ॥
 अथोचुः खगमाः सर्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिम् ।
 सुखीपविष्टं विश्रान्तं पक्षानिलहतक्लमम् ॥ १६ ॥

पत्निष ऊचुः ।

अद्य नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।
 यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाब्जुज्ज्वलम् ॥ १७ ॥
 पितृकोपाग्निरुद्धतो यो नो दृष्टेषु वर्तते ।
 सोऽद्य शान्तिं गतो विप्र । युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥
 कश्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्नाश्रमे मृगपक्षिषु ।
 वृक्षेष्वथ लतागुल्मत्वक्कारटणजातिषु ॥ १९ ॥
 अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।
 भवता सङ्गमो येषां तेषामकुशलं कुतः ॥ २० ॥
 प्रसादञ्च कुरुष्वारं ब्रूह्यागमनकारणम् ।
 देवानामिव संसर्गो भवतीऽभ्युदयो महान् ।
 केनास्मद्भाग्यगुरुणा आनीतो दृष्टिगोचरम् ॥ २१ ॥

जैमिनिरुवाच ।

श्रूयतां द्विजशार्दूलाः ! कारणं येन कन्दरम् ।
 विन्ध्यस्येहागती रम्यं रेवावारिकणोच्चितम् ।
 सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गततानहम् ॥२२॥
 मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्वं भृगुकुलोद्दहम् ।
 तमहं पृष्ठवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥
 स च पृष्टो मया प्राह सन्ति विन्ध्ये महाचले ।
 द्रोणपुत्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थविस्तरम् ॥ २४ ॥
 तद्वाक्यचोदितये समागतीऽहं महागिरिम् ।
 तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

त्रिषये सति वक्ष्यामो निर्विशङ्कः शृणुष्व तत् ।
 कथं तन्न वदिष्यामो यदक्लद्बुद्धिगोचरम् ॥ २६ ॥
 चतुर्ष्वपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।
 समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्देदसम्मितम् ॥ २७ ॥
 एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मणसत्तम ! ।
 प्रतिजान्तु समाबोद्धुं तथापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥
 तस्माद्दस्र विश्रम्भं सन्दिग्धं यद्दि भारते ।
 वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ ! न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

जैमिनिरुवाच ।

सन्दिग्धानोह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
 शृणुध्वममलास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्ती निर्गुणोऽपि जनादेनः ।
 वासुदेवोऽखिलाधारः सर्वकारणकारणम् ॥ ३१ ॥

कक्षाश्च पाण्डुपुत्राण्यम्बिका सा ह्युपदात्मजा ।
 पञ्चानां मङ्गिणी कक्षा सुमहानत्र संग्रहः ॥ ३२ ॥
 भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्रापसङ्गेन कक्षाश्चक्रे ह्यव्युधः ॥ ३३ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्ते ऽकृतदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधनापुरनाथवत् ॥ ३४ ॥
 एतत् सर्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
 कृतार्थोऽहं सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमम् ॥ ३५ ॥

पत्निषु जसुः ।

नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 पुरुषायामनेशाय शाश्वताश्रय्यथाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्थ्युक्तात्मने तस्मै द्विगुणायगुणाय च ।
 वरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेण्याश्रय्यताय च ॥ ३७ ॥
 यस्माद्गुणतरदास्ति यस्मात्त्रास्ति बृहत्तरम् ।
 येन विश्वमिदं व्यासमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
 अविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणम् ।
 वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवास्ती च संद्वतम् ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्त्रेयैः पुनाति जगत्त्रयम् ॥ ४० ॥
 प्रणिपत्य तथेशानमेकवाणविनिर्जितैः ।
 यस्यासुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यत्विनाम् ॥ ४१ ॥
 प्रवक्ष्यामी मतं कृत्स्नं व्यासस्याहुतकर्मणः ।
 येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
 आपो नारा इति प्रोक्ता सुनिमित्तस्त्वदर्शिमिः ।

अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः कृतः ॥ ४३ ॥
 स द्विवो भगवान् सर्वं व्याप्य नारायणी-विभुः ।
 चतुर्धा संस्थितां ब्रह्मन् ! सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
 एका मूर्तिरनिर्देश्या शक्तां पश्यन्ति तां बुधाः ।
 ज्वालामालोपरुवाङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
 दूरस्था चान्तिकस्था च विज्ञेया सा गुणातिगा ।
 वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
 रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पनामयाः ।
 अस्यैव सा सदा शुद्धी सुप्रतिष्ठै करूपिणी ॥ ४७ ॥
 द्वितीया पृथिवीं मूर्धा शेषाख्या धारयत्यधः ।
 तामसी सा समाख्याता तिर्यक्त्वं समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
 तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
 सत्वोद्विक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
 चतुर्थी जलमध्यस्था श्रेते पद्मगतल्पगा !
 रजस्तस्या गुणः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ।
 सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ ५१ ॥
 प्रोद्धूतानसुरान् हन्ति धर्मविच्छित्तिकारिणः ।
 पाति दिवान् सतथान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य स्तानिर्भवति जैमिने ! ।
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ॥ ५३ ॥
 भूत्वा पुरा वराहेण तुण्डे नापो निरस्य च ।
 एकया दंष्ट्रयोत्खातय मलिनीव वसुन्धरा ॥ ५४ ॥
 कृत्वा नृसिंहरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः ।

विप्रचित्तिसुखाशान्ते दानवा विनिपातिताः ॥ ५५ ॥
 वामनाक्षीस्तथैवान्यात्र संख्यातुमिहोक्तम् ।
 अष्टतारांश्च तस्यैव माधुरः साम्प्रतं त्वयम् ॥ ५६ ॥
 इति सा साखिकी मूर्ति रथतारान् करोति वै ।
 प्रद्युम्नेति च सा ख्याता रथाकर्मण्यवस्थिता ॥ ५७ ॥
 देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यग्योनौ च संस्थिता ।
 गृह्णाति तत्स्रभावश्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ५८ ॥
 इत्येतत्तं समाख्यातं कृतकाल्योऽपि यत्प्रभुः ।
 मानुषत्वं गतो विष्णुः शृणुष्वस्वीत्तरं पुनः ॥ ५९ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्व्यूहावतारः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पश्चिण ऊचुः ।

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्वं ब्रह्मनिन्द्यस्य तेजसः ।
 ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥
 तद्धर्मं प्रविवेशाथ शाक्ततेजोऽपचारतः ।
 निस्ते जाद्याभवच्छक्रो धर्मं तेजसि निर्गते ॥ २ ॥
 ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा लक्ष्मणा क्रुद्धः प्रजापतिः ।
 अवलुञ्चत्र जटानिकाभिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं ब्रवी लोकाः सद्देवताः ।
 स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥

स्वकर्माभिरतो येन मत्सृती विनिघातितः ।
 इत्युक्त्वा कोपरत्ताद्यो जट्टमग्नी सुहावनाम् ॥ ५ ॥
 ततो व्रतः समुत्पत्तौ ज्वालाग्नीषोः महासुरः ।
 महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नास्त्रमचयप्रभः ॥ ६ ॥
 इन्द्रशत्रुरमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपहंसितः ।
 अहस्यहनि सोऽवर्षद्विषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥
 वधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृषं शक्रो महासुरम् ।
 प्रेषयामास सप्तवीन् सन्धिमिच्छन् भयासुरः ॥ ८ ॥
 सख्यञ्चक्रुस्ततस्तस्य वृषे च समयांस्तथा ।
 ऋषयः प्रीतमनसः सर्वभूतहिने रताः ॥ ९ ॥
 समयस्थितिमुत्तमं यदा शक्रेण घातितः ।
 वृषो हत्याभिभूतस्त्र तद्व्यञ्जलस्योर्ध्वम् ॥ १० ॥
 तच्छक्रदेहविश्रष्टं बलं मादतमाविशत् ।
 सर्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाभिदैवतम् ॥ ११ ॥
 अहत्याञ्च यदा शक्रो गीतमं रूपमास्थितः ।
 धर्मयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ १२ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गलावण्यं यदतीव स्मरोरमम् ।
 विहाय दुष्टं देवेन्द्रं त्रासत्प्रावगमत्ततः ॥ १३ ॥
 धर्मेण तेजसा त्यक्तं सच्चिदीनमरूपिणम् ।
 ज्ञात्वा सुरेशं दैतेयास्तण्डये चक्रु र्वयमम् ॥ १४ ॥
 रात्रामुद्रित्तनीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषतः ।
 कुलेष्वतिश्रुता दैत्या अजायन्त महासुजे ! ॥ १५ ॥
 कस्यचिस्त्वथ कासस्य धरणी भारपीडिता ।
 जगाम मेरुशिखरं सद्यो यत्र दिवोकसाम् ॥ १६ ॥

तेषां सा कथयामास भूरिभारावपीडिता ।
 दशुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १७ ॥
 एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलोत्तमः ।
 ते सर्वे मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृताम् ॥ १८ ॥
 अक्षौहिण्यो हि बहुलास्तद्गाराणां ब्रजाम्यधः ।
 तथा कुरुध्वं त्रिदश्या यथा शान्तिर्भवेन्नम ॥ १९ ॥
 पत्निष जचुः ।

तीर्जोभागैस्ततो देवा अवतेरुर्दिवो महीम् ।
 प्रजानामुपकारार्थं भूभारहर्षणाय च ॥ २० ॥
 यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्ममोच स्वयं वृषः ।
 कुत्स्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
 बलं मुमोच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
 शक्रवीर्याद्वितथैव जज्ञे पार्थो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
 उत्पन्नौ यमजौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युतौ ।
 पञ्चधा भगवानित्यमवतीर्णः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
 तस्योत्पन्ना महाभार्गा पत्नी कृष्णा हुताशनात् ॥ २४ ॥
 शक्रस्यैकस्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् ।
 योगीश्वराः शरीराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
 पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
 श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीम् ॥ २६ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविक्रिया ।

षष्ठोऽध्यायः ।

पश्चिण ऊचुः ।

रामः पार्थे परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली ।
चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥
कृष्णेन हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनान्तिकम् ।
पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृपम् ॥ २ ॥
जामातरं तथा शिष्यं घातशिष्ये नरेश्वरम् ।
तस्मान्न पार्थं यास्यामि नापि दुर्योधनं नृपम् ॥ ३ ॥
तीर्थेऽवाप्तावयिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥
इत्यामन्त्र्य हृषीकेशं पार्थं दुर्योधनावपि ।
जगाम द्वारकां शीरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥
गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
श्वीगन्तव्येषु तीर्थेषु पपौ पानं हलायुधः ॥ ६ ॥
पीतपानो जगामाद्य रेऽतोद्यानमृद्धिमत् ।
हृष्टो गृहीत्वा समदां रिवतीमप्सरोपमाम् ॥ ७ ॥
स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा खलन् ।
ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमम् ॥ ८ ॥
सर्वर्तुफलमुष्पाक्यं शाखामृगगणाकुलम् ।
पुण्यं पद्मवनीपेतं सपुष्पलमहावनम् ॥ ९ ॥
स मृगवन् प्रीतिजननान् बह्वन्धकलान् शुभान् ।

श्रीवरम्यान् सुमधुरान्शब्दान् खगसुखेरितान् ॥ १० ॥

सर्वत्तुफलभाराभ्यान् सर्वत्तुकुसुमोज्ज्वलान् ।

अपश्यत् पादपांस्तत्र विहगैरनुमादितान् ॥ ११ ॥

आम्नानाम्नातक्लान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दकान् ।

आविल्वकांस्तथा जीरान् दाडिमान् वीजपूरकान् ॥ १२ ॥

यनसान् लकुचान् मोचान् नीपांश्चातिमनोहरान् ।

पारावतांश्च कङ्कोलान् नलिनानस्तवेतसान् ॥ १३ ॥

भस्मातकानामलकांस्तिन्दकांश्च महाफलान् ।

इङ्गुदान् करमदींश्च हरीतकविर्गातकान् ॥ १४ ॥

एतानन्वांश्च स तरुन् ददर्श यदुमन्दनः ।

तथैवाशोकपुत्रागकेतकोवकुलानथ ॥ १५ ॥

चम्पकान् सल्लपर्ष्यांश्च कर्षिकारान् समस्ततीन् ।

पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् बदरांस्तथा ॥ १६ ॥

पाटलान् पुष्पितान् रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा ।

मालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वञ्जुलान् वरान् ॥ १७ ॥

चकोरैः शातपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।

कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥ १८ ॥

प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।

श्रीवरम्यं सुमधुरं कूजद्विषाप्यधिष्ठितम् ॥ १९ ॥

सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।

कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ २० ॥

—कङ्कारैः कमलैश्चापि आचितानि समस्ततः ।

कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुङ्कुटैः ॥ २१ ॥

कारण्डवैः प्रवेष्टैः कूर्मैर्मद्गुभिरेव च ।

एभिश्चान्येषु कीर्त्तानि समन्तुः प्रजलचारिभिः ॥ २२ ॥
 क्रमेणेत्यं वनं श्रीरिर्वीक्षमाणो मनोरमम् ।
 जगामानुगतः स्त्रीभिर्लतागृहमनुसमम् ॥ २३ ॥
 स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्गपारगान् ।
 कौयिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् समीतमान् ॥ २४ ॥
 विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
 कथाश्रवणबद्धोत्कानुपविष्टाश्च हस्तु च ॥ २५ ॥
 कृष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च वृषीषु च ।
 सूतश्च तीर्षां मध्यस्थं कथयानं कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
 पौराणिकीः सुरर्षीणामाद्यानां चरिताश्रयाः ।
 दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्वे मधुपानारुणेक्षणम् ॥ २७ ॥
 मत्तोऽयमिति मन्वानाः समुत्तस्थुस्वरान्विताः ।
 पूजयन्ती हलधरमृते तं सूतवंशजम् ॥ २८ ॥
 ततः क्रोधसमाविष्टो हली सूतं महाबलः ।
 निजघान विवृत्ताक्षः क्षोभिताग्नेषदानिवः ॥ २९ ॥
 अध्यास्यति पदं ब्राह्मं तस्मिन् सूते निपातिते ।
 निष्क्रान्तास्ते द्विजः सर्वे वनात् कृष्णाजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
 श्रवधूतं तथात्मानं मन्यमानो हलायुधः ।
 चिन्तयामास सुमहन्मया पापमिदं कृतम् ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मं स्थानं गतो ह्येष यत् सूतो विनिपातितः ।
 तथा ह्यी मे द्विजः सर्वे मामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
 शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवसुखावहः ।
 अत्मानश्चरवगच्छामि ब्रह्मन्नमिव कुरासितम् ॥ ३३ ॥
 दिग्मर्षं तथा मय्यसतिमानमभीक्षताम् ।

यैराविष्टेन सुमहत्तया पापमिदं कृतम् ॥ ३४ ॥
 तत्क्षयार्थं चरिष्यामि व्रतं द्वादशवार्षिकम् ।
 स्वकर्मव्यापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ॥ ३५ ॥
 अथ येयं समारब्धा तीर्थयात्रा मयाधुना ।
 एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीम् ॥ ३६ ॥
 अतो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीम् ।
 ततः परं शृणुष्वेभं पाण्डवेयकथाश्रयम् ॥ ३७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे बलदेवब्रह्महत्या ।

सप्तमोऽध्यायः ।

धर्मपक्षिण जनुः ।

हरिश्चन्द्रेति राजर्षिरासीत् त्रेतायुगे पुरा ।
 धर्मात्मा पृथिवीपालः प्रोक्तसत्कीर्तिरुत्तमः ॥ १ ॥
 न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणाम् ।
 नाधर्मरुचयः पौरास्तन्निन् शासति पार्थिवे ॥ २ ॥
 बभूवुर्न तथोन्मत्ता धनवीर्यतपोमदैः ।
 नाजायन्त स्त्रियश्चैव काश्चिद्प्राप्तयौवनाः ॥ ३ ॥
 स कदाचिन्महाबाहुररख्येऽनुसरन् मृगम् ।
 शुश्राव शब्दमसक्तत् त्रायस्वेति च योषिताम् ॥ ४ ॥
 स विहाय मृगं राजा माभैषीरित्यभाषत ।
 मयि शासति दुर्मेधाः कोऽयमन्यायवृत्तिमान् ॥ ५ ॥

तत्क्रन्दितानुसारी च सर्वत्र भविष्यति ॥
 एतस्मिन्नेतरे रौद्रे विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 विश्वामित्रोऽयमतुलं तप आस्थाय कीर्त्यवान् ।
 प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति ब्रती ॥ ७ ॥
 साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
 ता वै भयार्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया ॥ ८ ॥
 तेजस्वी कौशिकश्चेष्टो वयमस्य सुदुर्बलाः ।
 क्रोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्पारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
 अथवायं नृपः प्रसिद्धे माभैरिति वदन् मुहुः ।
 इममेव प्रविश्याशु साधयिष्ये यथेप्सितम् ॥ १० ॥
 इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
 तेनाविष्टो नृपः कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
 कोऽयं बध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पापकृत्वरः ।
 बलीष्णतेजसा दीप्ते मयि पत्यावुपस्थिते ॥ १२ ॥
 सोऽय मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितद्दिगन्तरैः ।
 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
 विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
 क्रुद्धे चर्षिबरे तस्मिन्नेशुर्षियाः क्षणेन ताः ॥ १४ ॥
 स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रं तपोनिधिम् ।
 भीतः प्रावेपतात्यर्थं सङ्घसाञ्जत्यपर्षवत् ॥ १५ ॥
 स दुरात्मन्निति यदा मुनिस्त्रिष्टेति चाब्रवीत् ।
 ततः स राजा विनयात् प्रणिपत्याभ्यभाषत ॥ १६ ॥
 भगवन्नेष धर्म्मो मे नापराधो मम प्रभो ।
 न कीदृमर्हसि मुने निजधर्मरतस्त्री मे ॥ १७ ॥

दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मज्ञेन मञ्जीविता ।

चापञ्चोत्थम्य योषव्यं धर्ममास्त्रानुसारतः ॥ १८ ॥

विष्णामिन् उवाच ।

दातव्यं कस्य के रक्षाः कैरीद्वयञ्च ते नृप ।

क्षिप्रमेतत् सम्राट्क्ष्म यद्यधर्मभयं तव ॥ १९ ॥

हरिसन्द्र उवाच ।

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये क्षयवृत्तयः ।

रक्षा भीताः सदा युद्धं कर्त्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विष्णामिन् उवाच ।

यदि राजा भवान् सम्यग्ज्ञाजधर्ममवेक्षते ।

निर्वैष्टु कामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

पक्षिण उवाच ।

एतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रहृष्टेनाम्तराजना ।

पुनर्जातमिवाजानं मेने प्राह च कौशिकम् ॥ २२ ॥

उच्चतां भगवन् । यत्ते द्दातव्यमविशङ्कितम् ।

दत्तमित्येव तद्विद्मि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभम् ॥ २३ ॥

हिरण्यं वा सुवर्णं वा पुत्रः प्रत्नी कक्षेवरम् ।

प्राणा राज्ञ्यं पुत्रं लक्ष्मीर्यदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विष्णामिन् उवाच ।

राजन् ! प्रतिष्ठहीतोऽयं यस्ते दत्तः प्रतिपद्यः ।

प्रयच्छ प्रथमं तावदक्षिणां राजसूयिकीम् ॥ २५ ॥

श्राजोवाच ।

ब्रह्मंस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ब्रह्मम् ।

क्षिप्रतां विजयादूर्ध्वं । ब्रह्मनेष्टः प्रतिपद्यः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

ससागरा धरामितां समुद्रप्रानपतनाम् ।
 राज्यञ्च सकलं वीर ! राजाकामजसंकुलम् ॥ २७ ॥
 कोष्टमादञ्च कोषञ्च यज्ञान्यद्विधाति तव ।
 विना भार्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ! ॥ २८ ॥
 धर्मञ्च सर्वधर्मज्ञ ! यो यात्समनुगच्छति ।
 बहुना वा किमुक्तेन सर्वमेतत् प्रदीयताम् ॥ २९ ॥

पश्चिण्ण उचुः ।

प्रदृष्टे नैव मनसो सोऽविकारसुखो नृपः ।
 तस्यर्षेर्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

सर्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यमुर्वी बलं धनम् ।
 प्रभुत्वं कस्य राजर्षे ! राज्यस्ये तापसे मयि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुन्धरा ।
 तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताद्य महीपतिः ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुन्धरा ।
 यत्र मे विषये स्वाम्यं तत्रापि श्रान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
 श्रीशौस्त्यादिसकलं मुक्ता भूषणसंग्रहम् ।
 तद्वस्त्रकलमावध्य सह पद्मया सुतेन च ॥ ३४ ॥

पश्चिण्ण उचुः ।

तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रवक्रमि ।
 स्वपद्मया शौस्त्यादिसकलं तदाशुभेनाशुभेन च ॥ ३५ ॥

प्रजतः स ततो हृदा येनात्मनि तं हृदयम् ।
 का यास्वसोत्सवसा मे हृदिषा राजसुविशोम् ॥३६॥

हरिबन्ध उवाच ।

भगवन् ! राज्यनिर्वाहं कृतं निहतकामम् ।
 भवप्रिष्टमिदं ब्रह्मण्ये इत्ययं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

तथापि शुकु दातव्या स्वधा मे वस्तुदक्षिणा ।
 विशेषतो ब्राह्मणानां शुक्यदक्षं प्रतिश्रुतम् ॥ ३८ ॥
 यावत्सोषो राजसूये ब्राह्मणानां भवेत्कृप । ।
 तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसुविशो ॥ ३९ ॥
 प्रतिश्रुत्य च दातव्यं शोच्यं चाततायिभिः ।
 दक्षितव्यास्तथा चार्त्तास्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतम् ॥ ४० ॥

हरिबन्ध उवाच ।

भगवन् ! सार्धतं मास्ति दास्ये कासकर्मिण्य ते ।
 प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भावमनुचिन्त्य च ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

किंप्रमाणो मया कासः प्रतीक्यते जगद्विप ! ।
 शोन्नमापन्नं भाषाभिरण्यकां तां प्रवक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिबन्ध उवाच ।

माद्येन तव विप्रर्षे प्रसादो हृदिषावसन् ।
 सार्धतं मास्ति मे विसृज्युः शानुमहीति ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

गच्छ गच्छ शुक्येण शुक्येण शुक्येण शुक्येण ।
 शिष्यस्य तैः शुक्यैः शुक्यैः शुक्यैः शुक्यैः ॥ ४४ ॥

पद्मिण जङ्घ ।

अनुज्ञातः स गच्छेति जगाम वसुधाधिपः ।

प्रज्ञामनुचिता गन्तुमन्वगच्छत् तं प्रिया ॥ ४५ ॥

तं सभार्यं नृपश्रेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात् ।

दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥

हा नाथ ! किं जहास्यस्मान् नित्यान्ति परिपीडितान् !

त्वं धर्मतत्परो राजन् ! पौरानुग्रहकस्तथा ॥ ४७ ॥

नयास्मानपि राजर्षे ! यदि धर्ममवेक्षसे ।

सुहृत्तं तिष्ठ राजेन्द्र ! भदतो मुखपङ्कजम् ॥ ४८ ॥

पित्रामो नेत्रम्भरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।

यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः ४९ ॥

तस्यानुयाति भार्य्यं गृहीत्वा बालकं सुतम् ।

यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे कुञ्जरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एष पद्म्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति ।

हा राजन् ! सुकुमारं ते सुभु सुत्वचमुन्नसम् ॥ ५१ ॥

पथि पांशुपरिक्लिष्टं मुखं कीदृग्भविष्यति ।

तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ ! स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥

आनृशंस्यं परो धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः ।

किं दारैः किं सुतैर्नाथ धनेर्धान्यैरथापि वा ॥ ५३ ॥

सर्वमेतत् परित्यज्य ह्यायाभूता वयं तव ।

हा नाथ ! हा महाराज ! हा स्वामिन् ! किं जहासि नः ॥ ५४ ॥

यत्र त्वं तत्र हि वयं तत् सुखं यत्र वै भवान् ।

नगरन्तद्भवान् यत्र स स्वर्गो यत्र नो नृपः ॥ ५५ ॥

इति पौरवचः श्रुत्वा राज्ञा शोकपरिभ्रुतः ।

अतिष्ठत् स तदा मार्गं तेषामेवानुकम्पया ॥ ५६ ७
 विश्वामित्रोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्त्राकुलीकृतम् ।
 रोषामर्षविह्वलाक्षः समागम्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 धिक् त्वां दुष्टसमाचारमनृतं जिह्वाभाषिणम् ।
 मम रान्यश्च दत्त्वा यः पुनः प्राकृष्टमिच्छामि ॥ ५८ ॥
 इत्युक्तः परुषन्ते न गच्छामोति मवेपथुः ।
 ब्रुवन्नेवं यद्यौ शीघ्रमाकर्षन्दयितां करे ॥ ५९ ॥
 कर्षतस्तां ततो भार्यां सुकुमारीं अमातुराम् ।
 महसा दण्डकाष्ठेन द्वाड्यामाग कौशिकः ॥ ६० ॥
 तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो महीपतिः ।
 गच्छामीत्याह दुःस्वार्त्ती नान्यत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१ ॥
 अथ विश्वे तदा देवाः पञ्च प्राहुः क्षपालवः ।
 विश्वामित्रः सुपापीऽयं लोकान् कान् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
 येनायं यज्वनां श्रेष्ठः स्वराज्यादवरोपितः ।
 कस्य वा अद्वया पूतं सुतं सीमं महाध्वरे ।
 पीत्वा वयं प्रयास्यामो मुदं मन्त्रपुरःसरम् ॥ ६३ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिरुषाम्वितः ।
 शशाप तान् मनुष्यत्वं सर्वं यूगमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
 प्रसादितश्च तैः प्राह पुनरेव महामुनिः ।
 मानुषत्वेऽपि भवतां भविषी नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
 न दारसंग्रहश्चैव भविता न च मत्सरः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
 ततोऽवतेहरंयैः सैर्देवास्ते कुरुवेशमनि ।

द्वीपदोगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६७ ॥
 यतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डवेया महारथाः ।
 न दारसंग्रहं प्रप्ताः श्यापात्तस्य महामुनिः ॥ ६८ ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं पाण्डवेयक्रथाश्रयम् ।
 प्रश्नं चतुष्टयं गीतं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे द्वीपदेवोत्पत्तिः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

जैमिनिब्रवाच ।

अवद्विरिदमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् ।
 महत् कीतूहलं मेऽस्ति हरिशन्द्रकथां प्रति ॥ १ ॥
 अहो महात्मना तेन प्राप्तं कच्छमनुत्तमम् ।
 कश्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगेव द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

पक्षिण लघुः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रथमो मनैः ।
 शैव्ययानुगतां दुःखी भार्यया बालपुत्रया ॥ ३ ॥
 स गत्वा वसुधापाली दिव्यां वाराणसीं पुरीम् ।
 जैवा मनुष्यभोग्येति शूलपाणेः परिग्रहः ॥ ४ ॥
 जगाम पद्भ्यां दुःखार्तः सह पद्भ्यानुकूलया ।
 सुरीप्रवेगे ददृगे विश्वामित्रमुपस्थितम् ॥ ५ ॥

तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं विनयावनतीऽभवत् ।
 प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिम् ॥ ६ ॥
 इमे प्राणाः सुतश्चायमियं पत्नी मुने ! मम ।
 येन ते कृत्यमस्त्याद्य तद्दृष्ट्वाणार्घ्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 यद्दान्यत् कार्यमस्त्राभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

पूषः स मासो राजर्षे ! दीयतां मम दक्षिणा ।
 राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यते स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

ब्रह्मन्नद्यैव संपूर्णो मासोऽस्नानतपोधन ! ।
 तिष्ठत्येतद्दिनाहं यत्तत् प्रतीक्षस्व मा चिरम् ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

एवमस्तु महाराज ! आगमिष्याम्यहं पुनः ।
 शापं तव प्रदास्यामि नचेदद्य प्रदास्यसि ॥ ११ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
 कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
 कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थः साम्प्रतं मम ।
 प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं यायामधः कथम् ॥ १३ ॥
 किमु प्राणान् विमुञ्चामि कां दिशं याम्यकिञ्चनः ।
 यदि नाशं गमिष्यामि अप्रदाय प्रतिश्रुतम् ॥ १४ ॥
 ब्रह्मस्वहृत् कृमिः पापी भविष्यात्प्रथमाधमः ।
 अथवा प्रेष्यतां यास्ये वरमेवात्मविक्रियः ॥ १५ ॥

पश्चिणञ्जवुः ।

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखम् ।
 प्रत्युवाच तदा पत्नी बाष्पगृह्णदया गिरां ॥ १६ ॥
 त्यज चिन्तां महाराज ! स्वसत्यं अनुपालय ।
 श्मशानवद्दर्जनीयो नरः सत्यबहिष्कृतः ॥ १७ ॥
 नातः परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य तु ।
 यादृशं परुषव्याघ्र ! स्वसत्यपरिपालनम् ॥ १८ ॥
 अग्निहोतमधोतं वा दानाद्याश्चाखिलाः क्रियाः ।
 भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणम् ॥ १९ ॥
 मत्यमत्यन्तमुदितं धर्मगोस्त्रेषु धीमताम् ।
 तारणायानृतं तद्वत् पातनायाकृतात्मनाम् ॥ २० ॥
 समाश्वमेधानाहृत्य राजसूयञ्च पार्थिवः ।
 कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गाद्मत्यवचनात् सहात् ॥ २१ ॥
 राजन् ! जातमपत्यं मे इत्युक्त्वा प्रकरोद् ह ।
 क्षण्णाम्प्लुतनेवान्तामुवाचेद्, सहीपतिः ॥ २२ ॥

परिचन्द्र उवाच ।

विमुञ्च भद्रे ! सन्तापमयं तिष्ठति बालकः ।
 उच्यतां यत्तु कामामि यद्वा त्वं गजगामिनि ! ॥ २३ ॥

३

पत्न्युवाच ।

राजन् ! जातमपत्यं मे सतां पुत्रफलाः क्रियः ।
 स मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणाम् ॥ २४ ॥

पश्चिणञ्जवुः ।

एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ययौ मोहं सहीपतिः ।
 प्रतिनभ्य च संज्ञां स वित्तलापातिरुःखितः ॥ २५ ॥

महद्दुःखमिदं भङ्गे । यत्स्वमेवं प्रवीषि माम् ।
 किन्तव जितसंलापा मम पापस्य विष्णुताः ॥ २६ ॥
 हा हा ! कर्मं त्वया शक्यं वक्तुमेतत् सुविजिते ! ।
 दुर्व्याच्यमेतद्वचनं कर्तुं शक्नोम्यहं कथम् ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा स नरश्रेष्ठो धिग्धर्मागत्य सकृद्ब्रुवन् ।
 निपपात महीपृष्ठे मूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ २८ ॥
 शयानं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रं महीपतिम् ।
 उवाचेदं सकरणं राजपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

पत्न्युवाच ।

हा महाराज ! कस्येदमर्ध्यानमुपस्थितम् ।
 यत्स्वं निपतितो भूमौ राङ्गवास्तरणोचितः ॥ ३० ॥
 येन कोट्यग्रगोवित्तं विप्राणामपवर्जितम् ।
 स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपिति मे पतिः ॥ ३१ ॥
 हा कष्टं किं तवानेन कृतं देव ! महीविता ।
 यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योऽयं नीतः प्रस्त्रापनीं दशाम् ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा सापि सुश्रीणो मूर्च्छिता निपपात ह ।
 भर्तृदुःखमहाभारेण सद्येन निपीडिता ॥ ३३ ॥
 तौ तथा पतितौ भूमावनाथौ पितरौ शिशुः ।
 दृष्ट्वात्यन्तं क्षुधाविष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
 तात तात ! ददस्वान्नमम्बास्व ! भोजनं दद ।
 क्षुधे बलवती जायता जिह्वाग्रं शूषयते तथा ॥ ३५ ॥

पंचिण ऊचुः ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपाः ।
 दृष्ट्वा तु तं हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितम् ॥ ३६ ॥

स वारिणा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र ! तां ददस्वैष्टदक्षिणाम् ॥ ३७ ॥

ऋणं धारयतो दुःस्वमहन्यहनि वर्धते ।

आप्यायमानः स तदा हिमशीतेन वारिणा ॥ ३८ ॥

अवाप्य चेतनां राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य च ।

पुनश्चीहं समापेदे स च क्रोधं ययौ मुनिः ३९ ॥

म समाश्वास्य राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ।

द्वीयतां दक्षिणा मा मे यदि धर्ममवेक्ष्यसे ॥ ४० ॥

सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ।

सत्यञ्चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४१ ॥

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राद्वि सत्यमेव विगिष्यते ॥ ४२ ॥

अथवा किं ममैतेन सास्त्रा प्रोक्तेन कारणम् ।

अनार्यैः पापसङ्कल्पे क्रूरे चानृतवादिनि ॥ ४३ ॥

त्वयि रात्रि प्रभवति सद्भावः शूयतामयम् ।

अथ मे दक्षिणां राजन्न द्दास्यति भवान् यदि ॥ ४४ ॥

अस्ताचलं प्रयातेऽर्के शष्पगामि त्वां ततो ध्रुवम् ।

इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा चासौद्भयातुरः ॥ ४५ ॥

कान्दिग्भूतोऽधमो निःस्त्री नृशंसधनिनार्दितः ।

भायर्षास्य भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम ॥ ४६ ॥

मा शापानलनिर्देग्धः पञ्चत्वमुपयास्यति ।

स तथा चोद्यमानस्तु राजा पत्न्या पुनः पुनः ॥ ४७ ॥

प्राह भद्रे ! करोम्येष विक्रयं तव निर्दृष्टः ।

ऋगंमैरपि यत् कर्तुं न शक्यं तत् करोम्यहम् ॥ ४८ ॥

यदि मे शक्यते वाञ्छी वक्तुमीदृक् सुदुर्वचः ।
 एवमुक्त्वा ततो भार्यां गत्वा नगरमातुरः ।
 बाष्पापिहितकण्ठाच्चस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥

राजोवाच ।

भो भो नागरिकाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
 किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंभोऽहममानुषः ॥ ५० ॥
 राज्ञो वातिकठिनस्ततः पापतरोऽपि वा ।
 विक्रैतुं दयितां प्राप्सो यो न प्राणांस्त्यजामाहम् ॥ ५१ ॥
 यदि वः कस्यचित् कार्य्यं दास्या प्राणेश्च मम ।
 स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यातु मन्वारयाम्यहम् ॥ ५२ ॥

प्रणिण ऊचुः ।

अथ हृजो द्विजः कश्चिदागत्याह नराधिपम् ।
 क्षमर्षयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः ॥ ५३ ॥
 अस्ति मे वित्तमस्तीकं सुकुमारो च मे प्रिया ।
 शृङ्गकर्म न शक्नोति कर्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ॥ ५४ ॥
 कर्मण्यतावयोरूपशीलानां तत्र योषितः ।
 अनुरूपमिदं वित्तं शृङ्गागार्पय मेऽवलम्बम् ॥ ५५ ॥
 एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 श्रुत्वा रीर्यत मनो दुःखात्तत्र चैनं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ५६ ॥
 ततः स विप्रो नृपतर्वल्कलान्ते हृदं धनम् ।
 बद्धा केशेश्रयादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५७ ॥
 करोद् रहितास्योऽपि दृष्ट्वा क्लृप्तान्तु मातरम् ।
 दृष्ट्वा न वस्त्रमीदृषन् काकपदधरः शिशुः ॥ ५८ ॥

राजपत्न्युवाच ।

मुञ्चार्थ ! मुञ्च तावन्मां यावत् पश्चाम्यहं शिशुम् ।
दुर्लभं दर्शनं तत ! पुनरस्य भविष्यति ॥ ५८ ॥
पश्येहि वक्त ! मामिव मातरं दास्यतां गताम् ।
मां मा स्यार्चीराजपुत्र ! असृश्याहं तवाधुना ॥ ६० ॥
ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरम् ।
समभ्यधावदम्बेति रुदन् सासाविलेचणः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रीता बालमभ्याहनत् पदा ।
वदंस्तथापि सोऽम्बेति नैवामुञ्चत मातरम् ॥ ६२ ॥

राजपत्न्युवाच ।

प्रसादं कुरु मे नाथ ! क्रीणीष्वेमञ्च बालकम् ।
क्रीतापि नाहं भवतो विनेनं कार्यसाविका ॥ ६५ ॥
इत्थं ममाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखी भव ।
मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्विनोम् ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गृह्यतां वित्तमेतत्ते दीयतां बालको मम ।
स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वेतनम् ।
शतं सहस्रं लक्षञ्च कोटिमूल्यं तथा परैः ॥ ६५ ॥

पद्मिण ऊचुः ।

तथैव तस्य तद्वित्तं बद्धीत्तरपटे ततः ।
प्रगृह्य बालकं मात्रा सहैकस्वमबन्धयत् ॥ ६६ ॥
नोयमानो तु तौ दृष्ट्वा भार्थ्यापुत्रौ स पार्थिवः ।
विललाप सुदुःखात्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः ॥ ६७ ॥
यां न वायुर्न चादित्योनेन्दुर्न च पृथग्जनः ।

दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं वीर्यं दासीत्वमानता ॥ ६८ ॥
 सूर्यवंशप्रसूवीऽयं सुकुमारकराङ्गुलिः ।
 संप्राप्तो विक्रयं बालो धिक्मामसु सुतुर्मतिम् ॥ ६९ ॥
 हा प्रिये ! हा यिगो ! वक्ष ! ममानार्थस्य दुर्नयैः ।
 दैवाधीनां दयां प्राप्तो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् ॥७०॥

पक्षिण जनुः ।

एवं विलपतो राज्ञः स विप्रोऽन्तरधीयत ।
 हृत्तगीहार्दाभिसुङ्गे स्थावादाय त्वरान्वितः ॥ ७१ ॥
 विश्वामित्रस्ततः प्राप्तो नृपं विर्तमयाचत !
 तस्मै समर्पयामास हरिशन्द्रोऽपि तद्वनम् ॥ ७२ ॥
 तद्वित्तं श्लोकमालोक्य दारविक्रयसम्भवम् ।
 शोकाभिभूतं राजानं क्रुपितः कौशिकोऽब्रवीत् ॥७३॥
 क्षत्रवन्द्यो ! ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणाम् ।
 मन्यसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परम् ॥ ७४ ॥
 तपसोऽत्र सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च ।
 भद्रभावस्य चांग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ॥ ७५ ॥
 अन्यां दास्यामि भगवन् ! कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यताम् ।
 क्षाम्यतं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चतुर्भागः स्थितो योऽयं दिवसस्य नरात्रिप ! ।
 एष एव प्रतीक्ष्यो मे बह्वयं नोत्तरं त्वया ॥ ७७ ॥

पक्षिण जनुः ।

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निष्टुं च वचः ।
 तदादाय धनं तूर्णं क्रुपितः कौशिको ययौ ॥ ७८ ॥

विश्वामित्रे गते राजा भयभीकाब्धिमध्यगः ।
 सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥
 वित्तक्रीतेनभ्यो ह्यर्थी मया प्रेष्ये ण मानवः ।
 स भवितु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ॥ ८० ॥
 अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् ।
 दुर्गन्धो विज्ञतो रूतः श्मश्रुलो दन्तुरो घृणी ॥ ८१ ॥
 कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गरुचाक्षः परुषाक्षरः ।
 गृहीतपक्षिपुञ्जश्च शवमाख्यै रलङ्कृतः ॥ ८२ ॥
 कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।
 श्वगणाभिहतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

चण्डाल उवाच ।

अहमर्थी त्वया शीघ्रं कथयस्वात्मवेतनम् ।
 स्तोत्रेण बहुना वापि येन वै लभ्यते भवान् ॥ ८४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तं तादृगमथालक्ष्य क्रूरदृष्टिं सुनिष्ठुरम् ।
 वदन्तमतिदुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्थिवः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ।

चण्डालोऽहमिहाख्यातः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
 विख्यातो बध्यबधकी मृतकम्बलहारकः ॥ ८६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

नाहं चण्डालदासत्वमिच्छेयं सुविगर्हितम् ।
 यत्तं यापाम्निना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्यैवं वदतः प्राप्सो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।

कोपामर्षविवृत्ताद्यः प्राह चेदं नराधिपम् ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चण्डालोऽयमनल्पं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।

कस्मान्न दीयते मह्यमशेषा यन्नदक्षिणा ॥ ८९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् ! सूर्यप्रवंशीत्यमात्मानं वेद्मि कौशिक ! ।

कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मविक्रयिजं मम ।

न प्रदास्यसि कालेन शप्तप्राप्ति त्वामसंग्रयम् ॥ ९१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवितः ।

प्रसीदति वदन् पादावृषेर्जग्राह विह्वलः ॥ ९२ ॥

दासोऽस्मप्रार्त्तोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वद्भक्तश्च विशेषतः ।

कुरु प्रसादं विप्रर्षे ! कष्टचण्डालसङ्करः ॥ ९३ ॥

भवेयं वित्तशेषेण सर्वकर्मकरो वधः ।

तवैव मुनिशार्दूल ! प्रेषप्रश्चित्तानवर्त्तकः ॥ ९४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि प्रेषप्रो मम भवान् चण्डालाय ततो मया ।

दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्तुदेन वै ॥ ९५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवमुक्ते तदा तेन श्रुत्वाको हृष्टमानसः ।

विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्त्वा बहून् नरेश्वरम् ॥ ९६ ॥

दण्डप्रहारसंभ्रान्तमतीव व्याकुलेन्द्रियम् ।

इष्टवन्धुविवोगात्तमनयविक्रयपत्नम् ॥ ९७ ॥
 हरिश्चन्द्रस्ततो राजा वसुधैवकुर्वन्पत्नी ।
 प्रातर्मन्थ्याञ्जसमये सायं चैतदभायत ॥ ९८ ॥
 बाला दीवमुखी दृष्ट्वा बाले दीनमुखं पुरः ।
 मां करत्यसुखाविष्टा मोक्षविप्राति नी नृपः ॥ ९९ ॥
 उपासवित्ती विप्राय दृष्ट्वा विस्रमतीऽधिकम् ।
 न सा मां मृगयावाची वेत्ति पापतरं कृतम् ॥ १०० ॥
 राभ्यनाथः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ।
 प्राप्ता चण्डालता चैयमद्यो दुःखपरम्परा ॥ १०१ ॥
 एवं स निवसन्नित्यं सञ्चारं दयितं सुतम् ।
 भार्याञ्जात्मसमाविष्टा हृतसर्वज्ञ पातुरः ॥ १०२ ॥
 कस्य विश्वथ कासस्य मृतवेत्तापहारकः ।
 चरिश्चन्द्रोऽभवद्भ्राजा स्मयामि तद्वयानुगः ॥ १०३ ॥
 चण्डालेनानुशिष्टश्च मृतवेत्तापहारिणा ।
 शवागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवानिशम् ॥ १०४ ॥
 इदं रात्रेऽपि देयञ्च यच्चभासन्तु यत्नं प्रति ।
 चयस्तु मम भागाः स्युर्द्वौ भाभौ तव वेतनम् ॥ १०५ ॥
 इति प्रतिसमादिष्टो जगाम शवमन्दिरम् ।
 दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराणस्यां स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
 स्मयानं घोरसंतादं शिवायतसजाकुसम् ।
 शवमौलिमुमाकीर्णं दुर्गन्धं बहधूमकम् ॥ १०७ ॥
 पिशाचभूतवेतासुहाकितोयस्यसंज्ञकम् ।
 मृध्नोमायुसहीर्णं सप्तशतप्रतिहारितम् ॥ १०८ ॥

अस्त्रिसङ्घातसङ्घीर्षं महादुर्गन्धसंकुलम् ।

नामानृतसुहृत्पादरीद्रवीसाहनायुतम् ॥ १०८ ॥

हा पुत्र ! मित्र ! हा बन्धो ! भ्रातृवैत्स ! प्रियाद्य मे ।

हा पते ! भगिनि ! मातृर्ही मरुतुल ! पितामह ! ॥ ११० ॥

मातामह ! पितः ! पौत्र ! क्व गतोऽखेहि बान्धव ! ।

इत्थेवं वदतां यत्र ध्वनिः संश्रूयते महान् ॥ १११ ॥

ज्वलन्नांसवसानेदच्छमच्छमितसंकुलम् ॥ ११२ ॥

अर्द्धदग्धाः शवाः श्यामा विजूनहन्तपंक्तयः ।

हसन्तीवाम्निमध्यस्थाः प्रायस्त्रेयं दद्या त्विति ॥ ११३ ॥

अग्नेश्चटचटाशब्दो वयसामस्थिर्पंक्तिषु ।

बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुत्रवेषु प्रहर्षजः ॥ ११४ ॥

गायतां भूतवेतालपिशाचगणरक्षसाम् ।

श्रूयते सुमहान् घोरः कल्पान्त इव निःस्वनः ॥ ११५ ॥

महामहिमकारीषगोशकद्राशिसंकुलम् ।

तदुत्थभक्तकूटैश्च वृतं सास्थिभिरुन्नतैः ॥ ११६ ॥

नानोपहारस्त्रग्दीपकाकविशेषकालिकम् ।

अनेकशब्दबहुलं श्मशानं नरकायते ॥ ११७ ॥

सवक्त्रिगर्भैरशिवैः शिवारुतैर्निनादितं भीषणरावगह्वरम् ॥

भयं भयस्याप्युपसङ्गनैर्भृशं श्मशानमाक्रन्दविरावदारुणम् ।

स राज्ञा तत्र संप्राप्ती दुःखितः शीवनोद्यतः ॥ [११८] ॥

हा भूत्या मन्त्रिणी विप्राः क्व तद्राज्यं विधि ! गतम् ॥ ११९ ॥

हा श्रेष्ठे ! पुत्र ! हा बान्ध ! मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकम् ।

विश्वामित्रस्त्वं दीपिष्यं गताः कुत्रापि ते मम ॥ १२० ॥

इत्थेवं चिन्तयन्तं वक्ष्यामीत्तं पुनः पुनः ।

मलिनो रुक्मसर्वाङ्गः शिथलान् मन्थवान् पञ्जी ॥१२१॥
 सकुटी कान्तकल्पस्य धावंशपि ततस्ततः ।
 अस्मिन् शय इदं मूल्यं प्राप्तं प्राकृष्टाभि चाप्युत ॥१२२॥
 इदं मम इदं राज्ञे सुख्यचण्डालके त्विदम् ।
 इति धावन् दिशो राजा जीवन् योन्यन्तरं गतः ॥१२३॥
 लीर्णकर्पटसुग्रन्थिकतकन्यापरिश्रहः ।
 चिताभस्करजोलितमुखबाह्यदराङ्गुलिकः ॥ १२४ ॥
 नानामेदोवसामञ्जलितपाण्डुलिङ्गः श्वसनम् ।
 नरनाशवोदनकृताहारलसिपरायणः ॥ १२५ ॥
 तदीयमात्यसंज्ञे पकृतमस्तकमण्डनः ।
 स रात्रौ न दिवा श्रुते हा हेति प्रवदन् सुहृः ॥१२६॥
 एवं द्वादशमासास्तु नीताः शतसमीपमाः ।
 स कदाचिन्नृपश्रेष्ठः श्रान्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १२७ ॥
 निद्राभिभूतो रुक्माङ्गी निशेष्टः सुप्त एव च ।
 तत्रापि शयनीये स दृष्टवानद्भुतं महत् ॥ १२८ ॥
 श्मशानाभ्यासयोगेन देवस्य बलवत्तया ।
 अन्यदेहेन दत्त्वा तु गुरवे मुबदक्षिणाम् ॥ १२९ ॥
 तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदानान्मु निष्कृतिः ।
 श्रान्तानं स ददर्शाय पुङ्गवीगर्भसन्धवम् ॥ १३० ॥
 तत्रस्थश्चाप्यसौ राजा सोऽचिन्तयद्विदं तदा ।
 इती निष्कृान्तमात्रो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥१३१॥
 अनन्तरं स जातस्तु तदा पुङ्गसवालकः ।
 श्मशानमृतसंस्कारकरणेषु सदीयतः ॥ १३२ ॥
 प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे श्मशानेऽप्य मृतो द्विजः ।

आसीती बन्धुभिर्दृष्टोऽन तन्नाथनो युषी ॥ १३३ ॥

मूष्यार्विवा तु तेनाग्नि परिभूताश्च ब्राह्मणाः ।

जपुस्ते ब्राह्मणशस्त्र विख्यामितस्त्र चेष्टितम् १३४ ॥

पापिष्ठमशुभं कर्म कुर्व त्वं पापकारक ! ।

हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विख्यामित्रेण पुकसः ॥ १३५ ॥

कृतः पुष्यविनायेन ब्राह्मणस्त्रापनाशनात् ।

यदा न क्षमते तेषां तैः स शप्तो रुषा तदा ॥ १३६ ॥

गच्छ त्वं नरकं घोरमधुनैव नराधम ! ।

इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा ॥ १३७ ॥

अपश्यद्यमदूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् ।

तै संगृहीतमात्मानं नीयमानं तदा बलात् ॥ १३८ ॥

पश्यति स्म भृशं खिन्नो हा मातः ! पितरद्य मे ।

एवंवादी स नरके तैलद्रोष्णां निपातितः ॥ १३९ ॥

क्रकचैः पाक्यमानस्तु क्षुरधाराभिरप्यधः ।

अन्धे तमसि दुःखार्त्तः पूयशीणितभोजनः ॥ १४० ॥

सप्तवर्षं मृतात्मानं पुकसत्वे ददर्श ह ।

दिनं दिनं तु नरके दृश्यते पच्यतेऽन्यतः ॥ १४१ ॥

खिद्यते क्षोभ्यतेऽन्यत्र मार्यते पाच्यतेऽन्यतः ।

क्षार्यते दीप्यतेऽन्यत्र शीतवाताहतोऽन्यतः ॥ १४२ ॥

एकं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ।

तथा वर्षशतं तत्र आवितं नरके भटैः ॥ १४३ ॥

ततो निपातितो भूमौ विहायी स्त्रा व्यजायत ।

वान्ताश्री शीतहृन्मस मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १४४ ॥

अथाप्रश्यत् खरं देहं हस्तिनं वानरं पशुम् ।

छागं विहातं कङ्कं च गोमविं पक्षिषं कृमिम् ॥१४५॥
 मत्स्यं कूर्मं वराहश्च खाविर्धं कुक्कुटं शुकम् ।
 शार्ङ्गिकां स्थावरांश्चैव सर्पमन्धांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥
 दिवसे दिवसे जन्म प्राणिनः प्राणिमस्तदा ।
 अपश्यद्दुःखसन्तप्तो दिनं वर्षशतं तथा ॥ १४७ ॥
 एवं वर्षशतं पूर्णं गतं तत्र कुयोनिषु ।
 अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलोद्भवम् ॥१४८॥
 तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम् ।
 भार्या हता च पुत्रश्च च चैकाकी वनं गतः ॥ १४९ ॥
 तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् ।
 विभक्तयिषुमायातं शरभेण समन्वितम् ॥ १५० ॥
 पुनश्च भक्तितः सोऽपि भार्यां शोचितुमुद्यतः ।
 हा शैथ्ये ! क्व गतास्यस्य मामिहापास्य दुःखितम् ॥१५१॥
 अपश्यत् पुनरेवापि भार्यां स्त्रां सहपुत्रकाम् ।
 त्रायस्व त्वं हरिश्चन्द्र ! किं द्यूतेन तत्र प्रभो ! ॥ १५२ ॥
 पुत्रस्ते शोच्यतां प्राप्नो भार्यया शैथ्यया सह ।
 स नापश्यत् पुनरपि धावमानः पुनः पुनः ॥ १५३ ॥
 अथापश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ।
 नीयते मुक्तकेशो सा दीना विवसना बलात् ॥१५४॥
 हाहावाक्चं प्रमुञ्चन्ती त्रायस्वेत्यसक्तत्स्वना ।
 अथापश्यत् पुनस्तत्र धर्मराजस्व शासनात् ॥१५५॥
 प्राक्तन्दन्वन्तरिक्षस्था अगच्छेह नराधिप ! ।
 विश्वाप्तित्रेण विव्रतो यमो राजंस्तद्वार्यतः ॥ १५६ ॥
 इत्युक्त्वा सर्पपाशेषु नीयते बलवद्भिः ॥

आइदेवेन कथितं विश्वामित्रस्य वेदितम् ॥ १५७ ॥

तत्रापि तस्य विकृतिर्नाधमीत्या व्यवहृत ।

एताः सर्वा इगास्तस्य याः स्वप्ने सम्प्रदर्शिताः ॥ १५८ ॥

सर्वास्मास्ते न सन्भुक्ता यावद्वर्षाणि द्वादश ।

अतीते द्वादशे वर्षे नीयमानो भटैर्बलात् ॥ १५९ ॥

यमं सोऽपश्यदाकाराद्गुवाच च नराधिपम् ।

विश्वामित्रस्य कोपोऽयं दुर्निवार्यो महात्मनः ॥ १६० ॥

पुत्रस्य ते मृत्युमपि प्रदास्यति सः कौशिकः ।

गच्छ त्वं मानुषं लोकं सुखशेषं च भुञ्क्ष्व वै ।

गतस्य तत्र राजेन्द्र ! अयस्तव भविष्यति ॥ १६१ ॥

व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते नराधिपः ।

अन्तरिक्षाच्च पतितो यमदूतैः प्रणोदितः ॥ १६२ ॥

पतितो यमलोकाच्च विबुद्धो भयसंभ्रमात् ।

अहो कष्टमिति ध्यात्वा क्षते क्षारावसेवनम् ॥ १६३ ॥

स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्यान्तो नोपलभ्यते ।

स्वप्ने दृष्टं मया यत् तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ १६४ ॥

गतेत्यपृच्छत्तत्रस्थान् पुकसांस्तु स संभ्रमात् ।

नेत्युचुः केचित्तत्रस्था एवमेवापरेऽस्तुवन् ॥ १६५ ॥

श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरणमीयिवान् ।

स्वस्ति कुर्वन्तु मे देवाः शैब्याया वालकस्य च ॥ १६६ ॥

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय विधवे ।

परावराय शुभाय पुराणावाव्यधाय च ॥ १६७ ॥

नमो ब्रह्मस्यते ! तुभ्यं नमस्ते वासवाय च ।

एवमुक्त्वा स राजा तु युक्तः पुकसकर्मणि ॥ १६८ ॥

शयानां मूत्रकरश्च पुनर्नष्टकृतिर्यथा ।
 मलिनो जटिलः कृष्णो ककुटी विह्वलो मृपः ॥ १६८ ॥
 नैव पुच्छो न भांर्या तु तस्य वै कृतिगोचरे ।
 नष्टोत्साहो राज्यनाशात् स्मयाने निवसंस्तदा ॥ १७० ॥
 अथाजगाम स्वसुतं कृतमादाय सापिनौ ।
 भार्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि वातकम् ॥ १७१ ॥
 हा वत्स ! हा पुत्र ! शिषो ! इत्येवं वदती मुहुः ।
 कृगा विवर्णा विमनाः पांशुष्वस्तशिरोरुहा ॥ १७२ ॥
 राजपत्न्युवाच ।

हा राजन्नाय बालं त्वं पश्य सांभं महीतले ।
 रममाणं पुरा दृष्टं दृष्टं पुष्टादिना कृतम् ॥ १७३ ॥
 तस्या विलापशब्दत्तमाकर्ण्य स नराधिपः ।
 जगाम त्वरितोऽत्रेति भविता कृतकम्बजः ॥ १७४ ॥
 स तां रोरुदतीं भार्यां नाभ्यजानात्तु पार्श्विवः ।
 चिरप्रवाससन्तर्भा पुनर्जातामिवावनाम् ॥ १७५ ॥
 सापि तं चारुकेशान्तं पुरा दृष्ट्वा जटालकम् ।
 नाभ्यजानानृपसुता शुष्कवृक्षोपमं नृपम् ॥ १७६ ॥
 सोऽपि कृष्णपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितम् ।
 नरेन्द्रलक्ष्मणोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः ॥ १७७ ॥
 अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येव कुले शिशुः ।
 जातो नीतः कृतान्तेन कामव्याशां दुरात्मना ॥ १७८ ॥
 एवं दृष्ट्वा हि मे बालं मातुःकृष्णशायिनम् ।
 कृतिमभ्यागतो बालो रोहितास्योऽङ्ग तोचनः ॥ १७९ ॥
 सोऽप्येतामिष मे वक्षो वयोऽवस्थामुपागतः ।

नीतो यदि न घोरिष कृतस्तेनात्मनो वयम् ॥ १८० ॥

राजपत्न्युवाच ।

हा वत्स ! कस्य वापस्य अपध्यानादिदं महत् ।

दुःखमापतितं घोरं यस्मान्ते नोपलभ्यते ॥ १८१ ॥

हा नाथ ! राजन् ! भवता मामनाशास्य दुःखिताम् ।

कापि सन्तिष्ठता स्थाने विश्रब्धं स्थीयते कथम् ॥ १८२ ॥

राज्यभागः सुहृत्स्यार्गो भार्यातनयविक्रयः ।

हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः ! किं विधे ! न कृतं त्वया ॥ १८३ ॥

इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्वस्थानतश्चातः ।

प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतम् ॥ १८४ ॥

कष्टं शैव्येयमेषा हि स बालोऽयमितीरयन् ।

रुरोद् दुःखसन्तप्तो मूर्च्छामभिजगाम च ॥ १८५ ॥

सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतम् ।

मूर्च्छिता निपपातात्तां निश्चेष्टा धरणीतले ॥ १८६ ॥

चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समम् ।

विलेपतः सुसन्तप्तौ शोकभारावपीडितौ ॥ १८७ ॥

राजोवाच ।

हा वत्स ! सुकुमारं ते स्वलिभ्रूनासिकालकम् ।

पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्यते ॥ १८८ ॥

तात ! तातेति मधुरं ब्रुवाणं स्वयमागतम् ।

उपगुह्य वदिथे कं वत्स ! वत्सेति सौहृदात् ॥ १८९ ॥

कस्य जानुप्रण्यौतेन पिङ्गेन चित्तिरेणुना ।

ममोत्तरीयमुक्त्वाङ्गं तथाङ्गं मलमेथति ॥ १९० ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसम्भूतो ममोहृदयनन्दनः ।

मया कुपित्वा हा वसः । विक्रीतो येन वसुधत् ॥१८१॥

हत्वा राज्यमग्रेषु मे संसाधनधनं महत् ।

दैवाग्निना वृशंसेन दृष्टो मे तनयस्ततः ॥ १८२ ॥

अहं देवाहिदृष्टस्य पुत्रस्थाननपङ्कजम् ।

निरीक्षन्नपि घोरिण विषेणाग्नीकृतोऽधुना ॥ १८३ ॥

एवमुक्त्वा तमादाय वालकं बाष्पगद्गदः ।

परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्च्छया निपपात ह ॥ १८४ ॥

रञ्जपत्न्युवाच ।

अयं स पुरुषव्याघ्रः स्वरिषैर्वीपलक्ष्यते ।

विह्वलनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संग्रयः ॥ १८५ ॥

तथास्य नासिका तुङ्गा अग्रतोऽधोमुखं गता ।

दन्ताश्च मुकुलप्रस्थ्याः स्वातकीर्त्तर्भहात्मनः ॥१८६॥

श्मशानमागतः कस्माददोष स नरेश्वरः ।

अपहाय पुत्रशोकं सापश्यत् पतितं पतिम् ॥ १८७ ॥

प्रकृष्टा विस्मिता दीना भर्तृपुत्राधिपीडिता ।

वीक्षन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्तृदण्डं जुगुप्सितम् ॥१८८॥

श्लपाकार्हमती मोहं जगामायतलोचना ।

प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत ॥ १८९ ॥

धिक् त्वां देवातिक्रमणं निर्मर्यादं जुगुप्सितम् ।

येनायममरप्रस्थो नीतो राजा श्लपाकताम् ॥ २०० ॥

राज्यनाशं सुहृत्स्यागं भार्थीतनयविक्रयम् ।

प्रापयित्वापि नो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः ॥ २०१ ॥

हा राजन् । कातश्चन्तापामित्यं मां धरणीतलात् ।

उत्थाप्य नाशय्यं हमारोहेति किमुच्यते ॥ २०२ ॥

नाथ पश्यामि ते ह्यत्र भङ्गारमयत्रा पुनः ।
 चामरं व्यजनं चापि कोऽयं विधिविपर्ययः ॥ २०३ ॥
 यस्यामे व्रजतः पूर्वं राजानी भृत्यतां वताः ।
 स्त्रोत्तरीयैरकुर्वन्त नीरजस्कं महीतलम् ॥ २०४ ॥
 सोऽयं कपालसंलम्बघटीघटनिरन्तरि ।
 नृतनिर्माथ्यसूत्रान्तर्गूठकेये सुदारुणे ॥ २०५ ॥
 वसानिस्यन्दसंशुष्कमहीपुटकमण्डिते ।
 भस्माङ्गारार्द्धदग्धास्थिमज्जसङ्घट्टभूषणे ॥ २०६ ॥
 गृध्रगोमायुनादात्तं नष्टकुद्रविहङ्गमे ।
 चिताधूमाततिरुचा नीलीकृतदिगन्तरे ॥ २०७ ॥
 कुण्ठपास्त्रादनमुदा संप्रहृष्टनिशाबरे ।
 चरत्वमेधे राजेन्द्रः श्मशाने दुःखपीडितः ॥ २०८ ॥
 एवमुक्त्वा समाश्लिथ कण्ठं राज्ञो नृपात्मजा ।
 कष्टशोकश्रुताधारा विललापार्त्त्या गिरा ॥ २०९ ॥

राजपत्न्युवाच ।

राजन् । स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यद्विद्वन्मन्यते भवान् ।
 तत् कथ्यतां महाभाग ! मनो वै मुह्यति मम ॥ २१० ॥
 यद्येतदेवं धर्मज्ञ ! नास्ति धर्मं सहायता ।
 तथैव विप्रदेवादिपूजने पालने भुवः ॥ २११ ॥
 नास्ति धर्मः कुतः सत्त्वमार्जवं चानृशंसता ।
 यत्र त्वं धर्मपरमः स्मरन्त्यादवरोपितः ॥ २१२ ॥
 इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदम् ।
 कथयामास तुन्वया यथा प्राप्ता श्लपाकता ॥ २१३ ॥
 रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णं दुःखिता

स्वपुत्रमरणं भीरुवशा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ २१४ ॥

राजावाच ।

प्रिये ! न रोषये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुम् ।

नात्मावसत् तन्वङ्गि ! धृष्य मे मन्दभाष्यताम् ॥ २१५ ॥

ब्रह्मालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्य ज्वलनं वदि ।

ब्रह्मालदासतां यास्य पुनरप्यन्यजन्मनि ॥ २१६ ॥

नरके च पतिष्यामि कीटकः क्षमिभोजनः ।

वैतरण्यां महापूयवसाहकञ्जायुषिच्छित्ते ॥ २१७ ॥

असिपत्रवने प्राप्य छेदं प्राप्स्यामि दारुणम् ।

तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारीरवरीरवौ ॥ २१८ ॥

मग्नस्य दुःखजलधौ पारः प्राणवियोजनम् ।

एकोऽपि बालको योऽयमासीहंशकरः सुतः ॥ २१९ ॥

मम देवान्भुवेगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।

कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायतोऽस्मि दुर्गतः ॥ २२० ॥

अथवा नातिना क्लिष्टो नरः पापमवेक्षते ।

तिर्गच्छे नास्ति तद्दुःखं नासिपत्रवने तथा ॥ २२१ ॥

वैतरण्यां कुतस्तादृग् यादृशं पुत्रविभ्रवे ।

सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताग्ने ॥ २२२ ॥

निपतिष्यामि तन्वङ्गि ! चन्तव्यं कुकृतं मम ।

अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्य शुचिक्लिते ! ॥ २२३ ॥

मम वार्ष्यञ्च तन्वङ्गि ! निबोधादृतमानसा ।

यदि हत्त्वं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ॥ २२४ ॥

परत्र सङ्गमो भूयात् पुनश्च सङ्गञ्च त्वया ।

इह लोके कुतश्चेत्तद्विषयति मनिहितम् ॥ २२५ ॥

त्वया सह मम त्रेयो गमनं पुत्रमार्गणे ।
 यन्मया हसता विशिद्धहस्ये वा सुविजिते ! ॥ २२६ ॥
 अज्ञीसमुक्तं तत् सर्वं चतुर्थं मम याचतः ।
 राजपत्नीति गर्वेण नावज्ञेयः स ते द्विजः ।
 सर्वयज्ञे न ते तीक्ष्णः स्वामिदेवतवन्दुभे ! ॥ २२७ ॥

राजपत्न्युवाच ।

अहमप्यत्र राजर्षे । दीप्यमाने हुताग्ने ।
 दुःखभारसहायैव सह यास्यामि वै त्वया ॥ २२८ ॥
 पश्चिष ज्ञपुः ।

ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकम् ।
 भार्यया सहितश्चासौ वताञ्जलिपुटस्तदा ॥ २२९ ॥
 चिन्तयन् परमात्मानमीयं नारायणं हरिम् ।
 हृत्कोटरगुहासीनं वासुदेवं सुरेश्वरम् ।
 अनादिनिधुनं ब्रह्म कृष्णं प्रीताम्बरं शुभम् ॥ २३० ॥
 तस्य चिन्तयमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः ।
 धर्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्मुस्स्वरान्विताः ॥ २३१ ॥
 आगत्य सर्वे प्रीचुस्ते भो भो राजन् । शृणु प्रभो ! ।
 अयं पितामहः साक्षात्तर्मय भगवान् स्वयम् ॥ २३२ ॥
 साध्याश्च विष्णो महती लीलापालाः सवासवाः ।
 नानाः सिद्धाः सगन्धर्वा वद्राश्चैव तवाग्निनो ॥ २३३ ॥
 एते चान्ये च बहवो विष्णोमित्रसायैव च ।
 विष्णवेषो यो मित्रं कर्तुं न शक्नोतिः पुरा ॥ २३४ ॥
 विष्णोमित्रसु तौ कौलीमित्रश्चाहर्तुमिच्छति ।
 आहरोह नतः प्राप्सो धर्मः शक्योऽपि वाञ्छितः ॥ २३५ ॥

धर्म उवाच ।

मा राजन् ! साहसं कार्षीर्धर्मोऽहं त्वामुपागतः ।
तितिच्छादमसत्याद्यैः स्वगुणैः परितोषितः ॥ २३६ ॥

इन्द्र उवाच ।

हरिश्चन्द्र महाभाग ! प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिकम् ।
त्वया सभार्यपुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः ॥ २३७ ॥
आरोह त्रिदिवं राजन् ! भार्यापुत्रसमन्वितः ।
सुदुष्प्रापं नरेरन्यैर्जितमात्मीयकर्मभिः ॥ २३८ ॥

पक्षिण कुबुः ।

ततोऽमृतमयं वर्षमपमृत्युविनाशनम् ।
इन्द्रः प्रासृजदाकाशाच्चितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥
पुष्पवर्षं च सुमहद्देवदुन्दुभिनिस्वनम् ।
ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥
समुत्तस्थौ ततः पुत्रो राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥
ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् ।
सभार्यः सश्रिया युक्तो दिव्यमाल्याम्बरान्वितः ॥ २४२ ॥
सुस्थः सम्पूर्णहृदयो मुदा परमया युतः ।
बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयश्चैनमभाषत ॥ २४३ ॥
सभार्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सद्गतिं पराम् ।
समारोह महाभाग ! निजानां कर्मणां फलैः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराजाननुज्ञातः स्वामिना खपचेन वै ।
अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्येऽहं सुरालयम् ॥ २४५ ॥

धर्म उवाच ।

तत्रैनं भाविनं क्लेशमवगम्यात्ममायया ।

आत्मा श्वपाकतां नीतो दग्धितं तच्च चापलम् ॥२४६॥

इन्द्र उवाच ।

प्रार्थ्यते यत् परं स्थानं समस्तैर्मनुजैर्भुवि ।

तदारोह हरिश्चन्द्र ! स्थानं पुण्यकृतां नृणाम् ॥ २४७ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराज ! नमस्तुभ्यं वाक्यञ्चैतन्नबोध मे ।

प्रमादसुसुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रथयान्वितः ॥ २४८ ॥

मच्छोकमग्नमनसः कोयलानगरे जनाः ।

तिष्ठन्ति तानपोह्याद्य कथं यास्याम्यहं दिवम् ॥२४९॥

ब्रह्महत्या गुरोर्घाता गोवधः स्त्रीवधस्तथा ।

तुल्यैर्भिर्महापापं भक्तव्यागऽप्युदाहृतम् ॥ २५० ॥

भजन्तं भक्तमत्याजप्रमदुष्टं त्यजतः सुखम् ।

नेह नासुव पश्यामि तन्माच्छक्र ! दिवं व्रज ॥ २५१ ॥

यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ।।

ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥२५२॥

इन्द्र उवाच ।

ब्रह्मणि पुण्यपापानि तेषां सिद्धानि वै पृथक् ।

कश्च महापातभोग्यं त्वं भूयः स्वर्गंवाप्स्यसि ॥ २५३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

शक्र ! भुङ्क्ते नृपो राजप्रं प्रभावेण कुटुम्बिनाम् ।

यजते च महायज्ञैः कर्म पीर्यैः करोति च ॥ २५४ ॥

तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्वमनुष्ठितम् ।

अपकर्तृन् न सत्त्वच्छे तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥
 तस्माद्यन्मम देवेश ! किञ्चिदस्ति सुचेष्टितम् ।
 दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥
 बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्मणः ।
 तदस्तु दिनमप्येकं तैः मम त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्तिभुवनेश्वरः ।
 प्रसन्नचेता धर्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः ॥ २५८ ॥
 विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलम् ।
 गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमारुह्यतामिति ॥ २५९ ॥
 तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः ।
 आनीय रोहितास्यञ्च विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥
 अयोध्यास्थे पुरे रम्ये सोऽभ्यसिञ्चन्नृपात्मजम् ।
 देवेश सुनिभिः सिद्धैराभविष्य नराधिपम् ॥ २६१ ॥
 राज्ञा सह तदा सर्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।
 सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुरुहर्जनाः ॥ २६२ ॥
 पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः ।
 तदा संभूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥
 सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीपतिः ।
 आसाञ्चक्रे पुराकारे वप्रप्राकारसंघटे ॥ २६४ ॥
 ततस्तस्यर्द्धिमालोक्य श्लाकं ततोश्ना जगौ ।
 दैत्याबायर्षी महाभागः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २६५ ॥

शुक्र उवाच ।

हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।

यः शृणोति स्वदुःखार्तः स सुखं महदाप्नुयात् ॥२६६॥
 स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ।
 भायप्रार्थी प्राप्नुयाद्भायर्त्रां राजप्रार्थी राजप्रमाप्नुयात् ॥२६७॥
 अहो तितिन्नामाहात्मप्रमहो दानफलं महत् ।
 यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीञ्चेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥

पत्निण ऊचुः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितम् ।
 अतःपरं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तम ! ॥ २६९ ॥
 विपाको राजसूयस्य पृथिवीक्षयकारणम् ।
 तद्विपाकनिमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् ।

नवमोऽध्यायः ।

पत्निण ऊचुः ।

राजप्रच्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्रिदशालयम् ।
 निश्चक्राम महातेजा जलवासात् पुरीहितः ॥ १ ॥
 वशिष्ठी दादशान्ते गङ्गापर्शुषितो मुनिः ।
 शूराव च समस्तान्तु विश्वामित्रविचेष्टितम् ॥ २ ॥
 हरिश्चन्द्रस्य नाशञ्च राज्ञश्चीदारकर्मणः ।
 चण्डालसंप्रयोगञ्च भायर्त्रातनयविक्रयम् ॥ ३ ॥
 स श्रुत्वा समृहाभागः प्रीतिमानवनीपतौ ।
 चकार कोपं तेजस्वी विश्वामित्रमृषिम्रति ॥ ४ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

मम पुत्रशतं तेन विश्वामित्रेण घातितम् ।
 तत्रापि नाभवत् क्रोधस्तादृशो यादृशोऽद्य मे ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा नराधिपमिमं स्वराजप्रादवरोपितम् ।
 महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकम् ॥ ६ ॥
 यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शत्रावपि विमत्सरः ।
 अनागत्यैव धर्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः ॥ ७ ॥
 सपत्नीभृत्यपुत्रस्तु सापितोऽन्त्यां दशं नृपः ।
 स राजप्राञ्चरावितोऽनेन बहुशश्च खिलोक्ततः ॥ ८ ॥
 तस्माद्दुरात्मा ब्रह्महिट् प्राज्ञानामवरोपितः ।
 मच्छापोपहतो मूढः स वक्तव्यमवाप्स्यति ॥ ९ ॥

पक्षिण उचुः ।

श्रुत्वा शपं महातेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः ।
 त्वमप्याडिर्भवस्वेति प्रतिशपमयच्छत ॥ १० ॥
 अन्योन्यशपात्तौ प्राप्तौ तिर्यग्रक्तं परमद्युती ।
 वशिष्ठः स महातेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ॥ ११ ॥
 अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमितीजसौ ।
 श्रुयुधातेऽतिसंरब्धा महाबलपराक्रमौ ॥ १२ ॥
 योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाडिरुच्छ्रितः ।
 यन्नवत्यधिकं ब्रह्मन्! सहस्रत्रितयं वक्त्रः ॥ १३ ॥
 तौ तु पक्षप्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरुविक्रमौ ।
 प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्चक्रतुस्तदा ॥ १४ ॥
 विधूय पक्षाणि वकी रक्तौ दुवृत्ताच्चिराहनत् ।
 आडिं सोऽप्युन्नतशीवो वक्त्रं पद्मप्रामताडयत् ॥ १५ ॥

तयोः पद्मानिलापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि ।
 गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुधरा ॥ १६ ॥
 क्ष्मा कम्पमाना जलधोनुदुष्टताम्बूषकार च ।
 ननाम चेकपाखेन पातालगमनोन्मुखी ॥ १७ ॥
 केचिद्भिरिनिपातेन केचिदम्बोधिवारिणा ।
 केचिन्महीसञ्चलनात् प्रययुः प्राणिनः क्षयम् ॥ १८ ॥
 इति सर्वं परितस्तं हाहाभूतमचेतनम् ।
 जगदासीत् सुसंभ्रान्तं पर्यस्तच्छ्रितिमण्डलम् ॥ १९ ॥
 हा वत्स ! हा कान्त ! शिशो ! प्रयाह्वेषोऽग्नि संस्थितः ।
 हा प्रिये ! कान्त ! शैलीऽयं पतत्याशु पलायताम् ॥ २० ॥
 इत्याकुलीकृते लोके सन्नासविमुखे तदा ।
 सुरैः परित्ततः सर्वैराजगाम पितामहः ॥ २१ ॥
 प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावभावातिकोपितौ ।
 युद्धं वां विरमत्वेतल्लोकाः स्वास्थ्यं ब्रजन्तु च ॥ २२ ॥
 शृण्वन्तावपि तौ वाल्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 कोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः ॥ २३ ॥
 ततः पितामहो दिवस्तं दृष्ट्वा लोकसंक्षयम् ।
 तयोश्च हितमन्विच्छन् तिर्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥
 ततस्तौ पूर्वदंष्ट्रस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः ।
 व्युदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकौशिकर्षभौ ॥ २५ ॥
 जहि वत्स वशिष्ठ ! त्वं त्वञ्च कौशिक सत्तम ! ।
 तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युद्धं चिकीर्षितम् ॥ २६ ॥
 राजसूयविपातोऽहं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 युवयोर्विग्रहद्वयं पृथिवीक्षयकारकः ॥ २७ ॥

नचापि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य रात्रोऽपराध्यते ।
 स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मन्नुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥
 तपोविघ्नस्य कर्त्तारौ कामक्रोधवशं गतौ ।
 परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलम् ॥ २९ ॥
 एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि ।
 क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वज्य परस्परम् ॥ ३० ॥
 ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।
 वगिष्ठोऽप्यात्मनः स्थितुं कौशिकाऽपि स्वमाश्रयम् ३१ ॥
 एतदाडिवकं युद्धं हरियन्द्रकथान्तथा ।
 कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये ॥ ३२ ॥
 तेषां पापापनोदन्तु श्रुतं ह्येव करिष्यति ।
 नचैव विघ्नकार्याणि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे आडिवकयुद्धम् ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः ।

जैमिनिरुवाच ।

संशयं द्विजशार्दूलाः ! प्रब्रूत मम पृच्छतः ।
 आविर्भावतिरोभावी भूतानां यत्र संस्थितौ ॥ १ ॥
 कथं सञ्जायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते ।
 कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यङ्गनिपीडितः ॥ २ ॥

निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा वृद्धिसृच्छति ।
 उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन वियुजयते ॥ ३ ॥
 कृत्स्नो मृतस्तथाश्रान्ति उभे सुकृतदुष्कृते ।
 कथन्ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ॥ ४ ॥
 कथं न जीयते तत्र पिण्डीकृत इवाशये ।
 स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्यन्ते भुक्तानि सुगुरूण्यपि ॥
 भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्यते कथमल्पकः ॥ ५ ॥
 एतस्मै ब्रूत सकनं सन्देहोक्तिर्विवर्जितम् ।
 तदेतत् परमं गुह्यं यत्र मृह्यन्ति जन्तवः ॥ ६ ॥

पश्चिण ऊचुः ।

प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वयास्मासु निवेयितः ।
 दुर्भाव्यः सर्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ७ ॥
 तं शृणुष्व महाभाग ! यथा प्राह पितुः पुरा ।
 पुत्रः परमधर्मात्मा सुमतिर्नाम नामतः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित् सुतमाह महामतिः ।
 कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणम् ॥ ९ ॥
 वेदानधीस्व सुमते ! यथानुक्रममादितः ।
 गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैजान्नकृतभोजनः ॥ १० ॥
 ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेष्टा यज्ञाननुत्तमान् ।
 इष्टमुत्पादयापत्यजाश्रयेथा वनन्ततः ॥ ११ ॥
 वनस्थश्च ततो वत्स । परिव्राट् निष्परिग्रहः ।
 एवमाप्स्यसि तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचसि ॥ १२ ॥

पश्चिण ऊचुः ।

इत्येवमुक्त्वा बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन ।

पितापि तं सुबहुयः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 इति पित्रा सुतस्त्रेहात् प्रलोभि मधुराचरम् ।
 स चोद्यमानो बंहुयः प्रहस्येदमथान्नवीत् ॥ १४ ॥
 तातैतत् बहुयोऽभ्यस्तं यत्त्वयाद्योपदिश्यते ।
 तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १५ ॥
 जन्मनामयुतं सायं मम स्मृतिपथं गतम् ।
 निर्वेदाः परितोषाश्च चयबुद्बुदये रताः ॥ १६ ॥
 शत्रुमितकलत्राणां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।
 मातरो विविधा दृष्टाः पित्रो विविधास्तथा ॥ १७ ॥
 अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।
 बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः ॥ १८ ॥
 विण्मूत्रपिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोपितम् ।
 पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥
 गर्भदुःखान्यनेकानि बालत्वे यौवने तथा ।
 हृदतायां तथाप्तानि तानि सर्वाणि संस्मरे ॥ २० ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशं शूद्राणाञ्चापि योनिषु ।
 पुनश्च पशुकीटानां नृगाणामथ पक्षिणाम् ॥ २१ ॥
 तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहवशालिनाम् ।
 समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वैश्वनि ॥ २२ ॥
 भृत्यतां दासताञ्चैव गतोऽस्मि बहुयो नृणाम् ।
 स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
 हतं मया हतथान्यैर्हतं मे घातितं तथा ।
 दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकुशः ॥ २४ ॥
 पितृमातृसुहृदृभ्रातृकलत्रादिकृतेन च ।

तुष्टोऽसक्ततया दैन्यमश्रुधौताननो गतः ॥ २५ ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात ! सङ्कटे ।
 ज्ञानमेतन्नया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकम् ॥ २६ ॥
 विज्जाते यत्र सर्वोऽयमृग्यजुःसामसंज्ञितः ।
 क्रिवाकलापो विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
 तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनम् ।
 गुरुविज्ञानदत्तस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
 पटप्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्च यत् ।
 गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत् प्राप्स्यामि परं पदम् ॥ २९ ॥
 रसहर्षभयोद्दिगक्रोधामर्षजरातुराम् ।
 विज्जातां स्वमृगयाद्विसङ्घपाशशताकुलाम् ॥ ३० ॥
 तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्त्वा मां दुःखसन्ततिम् ।
 त्रयोधर्ममधर्माद्यं किं पापफलसन्निभम् ॥ ३१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविक्षयगद्गदम् ।
 पिता प्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ।

किमेतददसे वत्स ! कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
 केन ते जडता पूर्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
 किन्नु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
 यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतम् ॥ ३४ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदम् ।
 यथाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्मत्परन्तु यत् ॥ ३५ ॥

अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
 आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ॥ ३६ ॥
 सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
 सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिशीघ्रनात् ॥ ३७ ॥
 तन्निन्नेव परा प्रीतिर्ममामीत् युञ्जतः सदा ।
 आचार्येताच्च संप्राप्तः शिष्यसन्देहहृत्तमः ॥ ३८ ॥
 ततः कालेन महता ऐकान्तिकमुपागतः ।
 अज्ञानाकृष्टसद्भावो विपन्नश्च प्रमादतः ॥ ३९ ॥
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिलापो न मेऽभवत् ।
 यावद्दृष्टतच्चैव जन्मनां स्मृतिमागतम् ॥ ४० ॥
 पूर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात ! जितेन्द्रियः ।
 यतिष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४१ ॥
 ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्मरणं मम ।
 न ह्येतत् प्राप्यते तात ! तयोधर्माश्रितैर्नरैः ॥ ४२ ॥
 सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्ममुपाश्रितः ।
 एकात्मित्वमुपागम्य यतिष्यामि प्रात्ममोक्षिणम् ॥ ४३ ॥
 तद्ब्रूहि त्वं महाभाग ! यत्ते सांशयिकं हृदि ।
 एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यान्वृण्यमाप्नुयाम् ॥ ४४ ॥
 पक्षिण ऊचुः ।

पिता प्राह ततः पुत्रं अहधत्तस्य तद्वचः ।

भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयम् ॥ ४५ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् !

संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४६ ॥

सोऽहं वदामि ते सर्वं तवैवानुज्ञया पितः ! ।
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ॥४७॥
 उभा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 भिनत्ति मर्मस्थानानि दीप्यमानो निरिन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्द्ध्वं प्रवर्त्तते ।
 भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकृत् ॥ ५९ ॥
 ततो येनाम्बुदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा ।
 दत्ताः स तस्य आह्लादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धापूतेर्न चेतसा ।
 सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ॥ ५१ ॥
 येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।
 आस्तिकः श्रद्धधानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५२ ॥
 देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः ।
 शुक्ता वदान्या क्लीमन्तस्ते नराः सुखमृत्यवः ॥ ५३ ॥
 यां न कामान्न संरञ्चान्न द्वेषादर्भमुत्सृजेत् ।
 यथाक्तकारो मौमयश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
 श्वारिदायिनो दाहं क्षुधाञ्चानन्नदायिनः ।
 प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन् मृत्यावुपस्थिते ॥ ५५ ॥
 शीतं जयन्तीन्धनदास्तापं चन्दनदायिनः ।
 प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये चानुद्दिगकारिणः ॥ ५६ ॥
 मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति मद्गृह्यम् ।
 वेदनाभिरुदयाभिः प्रपीड्यन्तेऽधमा नराः ॥ ५७ ॥
 कूटसाक्षी मृषावादी यथासदनुशास्ति वै ।
 ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा वेदविनिन्दकाः ॥ ५८ ॥

विभीषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरपाणयः ।
 आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५९ ॥
 प्राप्तेषु दृक्पथं तेषु जायते तस्य वेपथुः ।
 क्रन्दत्यविरतं सोऽथ म्नात्मात्सुतानथ ॥ ६० ॥
 सास्य वागस्फुटा तात ! एकवर्णा विभाव्यते ।
 दृष्टिथ म्नाम्यते चासाच्छासाच्छुष्यत्यधाननम् ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वं खासान्वितः सोऽथ दृष्टिभङ्गसमन्वितः ।
 ततः स वेदनाविष्टस्रच्छरीरं विमुञ्चति ॥ ६२ ॥
 वाययसारी तद्रूपं देहमुन्यत् प्रपद्यते ।
 तत्कर्मजं यातनार्थं न माहृत्पितृसम्भवम् ॥
 तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ॥ ६३ ॥
 ततो दूतो यमस्याशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः ।
 दण्डप्रहारसंभ्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशम् ॥ ६४ ॥
 कुशकण्टकवल्मीकशङ्खुपाषाणकर्कशे ।
 तथा प्रदोमज्वलने क्वचिच्छस्त्रशतोत्कटे ॥ ६५ ॥
 प्रदोमादित्यतप्ते च दह्यमाने तदंशभिः ।
 कथ्यते यमदूतैश्चाशिवसन्नादभीषणैः ॥ ६६ ॥
 विकथ्यमाणस्तैर्घोरैर्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः ।
 प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्मा यमक्षयम् ॥ ६७ ॥
 क्लृप्तोपानत्प्रदातारो ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
 ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथाक्रदाः ॥ ६८ ॥
 एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः ।
 नीयते हादशाहेन धर्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
 कलेवरे दह्यमाने महान्तं दाहसंस्पृशति ।

ताद्यमाने तथैवात्तिं क्लियमाने च दारुणाम् ॥ ७० ॥
 क्लियमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते ।
 खेन कर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७१ ॥
 तत्र यद्बान्धवाप्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
 यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नीयमानस्तदश्रुते ॥ ७२ ॥
 तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् ।
 तेन चाप्याय्यते जन्तुर्यथाश्रन्ति स बान्धवाः ॥ ७३ ॥
 भूमौ स्वपङ्क्तिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
 दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्याय्यते मृतः ॥ ७४ ॥
 नीयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति ।
 उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ७५ ॥
 द्वादशाहात्परं घोरमायसं भीषणाकृतिम् ।
 गाम्यं पश्यत्यथो जन्तुः क्लथमाणः पुरं ततः ॥ ७६ ॥
 गतमात्रोऽतिरक्ताक्षं भिन्नाञ्जनचयप्रभम् ।
 मृत्युकालान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमम् ॥ ७७ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं मूकुटोदारुणाकृतिम् ।
 विरूपैर्भीषणैर्वक्रैर्द्वितं व्याधिगतैः प्रभुम् ॥ ७८ ॥
 दण्डासक्तं महाबाहुं पागहस्तं सुभैरवम् ।
 तन्निर्दिष्टां ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभाम् ॥ ७९ ॥
 रौरवे कूटसाक्षी तु याति यद्यानृतो नरः ।
 तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निशामय ॥ ८० ॥
 योजनानां सहस्रे हि रौरवी हि प्रमाणतः ।
 जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वम्भः सुदुस्तरः ॥ ८१ ॥
 तत्राङ्गारचयोपेतं कृतञ्च धरणीसमम् ।

आज्वल्यमानस्त्रीत्रेण तापिताङ्गारभूमिना ॥ ८२ ॥
 तन्मध्ये पापकर्माणां विमुञ्चन्ति यमानुगाः ।
 स दह्यमाणस्त्रीत्रेण वङ्गिना तत्र धावति ॥ ८३ ॥
 पदे पदे च पादोऽस्य शीर्यते जीर्यते पुनः ।
 अहीरात्रेणोद्धरणं पादन्यासं च गच्छति ॥ ८४ ॥
 एवं सहस्रमुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ।
 ततोऽन्यं पापशुद्धयर्थं तादृङ्निरयमृच्छति ॥ ८५ ॥
 ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तित्थक्त्वमश्रुते ।
 कृमिकोटपतङ्गेषु श्वीपदे मशकादिषु ॥ ८६ ॥
 गत्वा गजद्वुमादेषु गोश्वश्वेषु तथैव च ।
 अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
 मानुषं प्राप्य कुञ्जी वा कुत्सितो वामनीऽपि वा ।
 चण्डालपुक्कषाद्यासु मरी योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
 अवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
 ततश्चारीहणीं जातिं शुद्रवैश्यनृपादिकाम् ॥ ८९ ॥
 विप्रदेवेन्द्रताञ्चापि कदाचिद्वरोहणीम् ।
 एवन्तु पापकर्माणी नरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
 यथा पुण्यकृतो यान्ति तस्मै निगदतः शृणु ।
 ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
 प्रगीतमन्धर्वगणाः प्रनृत्ताम्बरसां गणाः ।
 हारनूपुरमाभ्युर्थ्यशीभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
 प्रयान्त्याशु विमानानि नानादिव्यस्त्रगुच्छलाः ।
 तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनाम् ॥ ९३ ॥
 जायन्ते च कुले तत्र सदृष्टतपरिपालंकाः ।

भोगान् सम्प्राप्तुं वन्द्युषांस्ततो यान्त्वृद्धं मन्यथा ॥८४॥

अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्ववद्यान्ति मानवाः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते ॥

अतः शृणुष्व विप्रर्षे ! यथा गर्भं प्रपद्यते ॥८५॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वितापुत्रसंवादे ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

निषेकं मानवं स्त्रीणां वीजं प्रोक्तं रजस्यथ ।

विमुक्तमात्रो नरकात् स्वर्गाहापि प्रपद्यते ॥ १ ॥

तेनाभिभूतं तत् स्थैर्यं याति वीजद्वयं पितः ! ।

कलनत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेषित्वमेव च ॥ २ ॥

पेषणां यथाशुवीजं स्यादङ्कुरस्तद्बुध्यते ।

अङ्गानाञ्च तद्योत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ॥ ३ ॥

उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च ।

प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकम् ॥ ४ ॥

त्वचि रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परम् ।

समं सन्वृद्धिमायाति तेनैवोद्भवकोषकम् ॥ ५ ॥

नारिकेलफलं यद्वत् सकोषं वृद्धिसृच्छति ।

तद्वत् प्रयात्यसौ वृद्धिं स कोषोऽधोमुखः स्थितः ॥ ६ ॥

तस्यै तु जानुपाशाभ्यां करौ न्यस्य स वर्द्धते ।

अद्भुतो चोपरि न्यस्ती जान्वारये तथाहलो ॥ ७ ॥
 जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका ।
 स्फिचौ पाष्णिद्वयस्य च बाहुजङ्घे वह्निःस्थिते ॥ ८ ॥
 एवं वृद्धिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्रीगर्भसंस्थितः ।
 अन्यमत्वोदरे जन्तीर्यथा रूपं तथा स्थितिः ॥ ९ ॥
 काठिन्यमग्निना याति भुक्तपोतन जीवति ।
 पुण्या पुण्याश्रयमयी स्थितिर्जन्तोस्तथोदरे ॥ १० ॥
 नाडी चाप्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
 स्त्रीणां तथान्तश्चिरे सा निबद्धोपजायते ॥ ११ ॥
 क्रामन्ति भुक्तपोतानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
 तैराप्यायितद्देहोऽसौ जन्तुर्वृद्धिमुपैति वै ॥ १२ ॥
 मृतोस्तस्य प्रशान्त्यस्य बह्वयः संसारभूमयः ।
 ततो निर्वेदमायाति पीडमान इतस्ततः ॥ १३ ॥
 पुनर्नैवं करिष्यामि नुक्तमात्र इहोदरात् ।
 तथा तथा यतिष्यामि गर्भं नाप्स्याम्यहं यथा ॥ १४ ॥
 इति चिन्तयते मृत्वा जन्मदुःखयतानि वै ।
 यानि पूर्वानुभूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ १५ ॥
 ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्त्तत्यधोमुखः ।
 नवमे दशमे वापि मासि सञ्जायते यतः ॥ १६ ॥
 निष्क्राम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते ।
 निष्क्राम्यते च विलपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १७ ॥
 निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्च्छामसहस्रां प्रतिपद्यते ।
 प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसमन्वितः ॥ १८ ॥
 ततस्तं वैष्णवी माया समास्कन्दति मोहिनी ।

तथा विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते ॥ १९ ॥
 भ्रष्टज्ञानो बालभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ।
 ततः कौमारकावस्थां यौवनं वृद्धतामपि ॥ २० ॥
 पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म चाप्नोति मानवः ।
 ततः संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्ववत् ॥ २१ ॥
 कदाचित् स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं नरः ।
 नरकञ्चैव स्वर्गञ्च कदाचिच्च मृतोऽश्रुते ॥ २२ ॥
 कदाचिदत्रैव पुनर्जातः स्वं कर्म सोऽश्रुते ।
 कदाचिद्भुक्तकर्मा च मृतः स्वर्गेन गच्छति ॥ २३ ॥
 कदाचिदल्पैश्च ततो जायतेऽत्र शुभाशुभैः ।
 स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ! ॥ २४ ॥
 नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ।
 दृश्यन्ते तात ! मोदन्ने पाल्यमानाश्च नारकाः ॥ २५ ॥
 स्वर्गेऽपि दुःखमतुलं यदारोहणकालतः ।
 प्रभृत्यहं पतिषग्रामीत्ये तन्मनसि वर्त्तते ॥ २६ ॥
 नारकाश्चैव संप्रेक्ष्य महद्दुःखमवाप्यते ।
 एतां गतिमहं गन्तेत्यहर्निशमनिर्वृतः ॥ २७ ॥
 गर्भवामि महद्दुःखं जायमानस्य योनितः ।
 जातस्य बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च ॥ २८ ॥
 कामेष्वाक्रोधसम्बन्धं यौवने चातिदुःसहम् ।
 दुःखप्राया वृद्धता च मरणे दुःखमुत्तमम् ॥ २९ ॥
 क्लृप्तमाणस्य यामैत्रश्च नरकेषु च पाल्यतः ।
 पुनश्च गर्भो जन्माथ मरणं नरकस्तथा ॥ ३० ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् जन्तवो घटियन्त्ववत् ।

भ्रामरान्ते प्राक्तैर्बन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासक्तत् ॥ ३१ ॥
 नास्ति तात ! सुखं किञ्चिदत्र दुःखशतप्रकुले ।
 तस्मान्मोक्षाय यत्तता कथं सेव्या मया त्वयी ॥ ३२ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

पितोवाच ।

माधु वत्स ! त्वयाख्यातं संसारगहनं परम् ।
 ज्ञानप्रदानसंभूतं समाश्रित्य महाफलम् ॥ १ ॥
 तत्र ते नरकाः सर्वे यथा वै रौरवस्तथा ।
 वर्णितास्तान् समाचक्ष्व विस्तरेण महागते ! ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं नरको मया ।
 महारौरवसञ्जन्तु शृणुष्व नरकं पितः ! ॥ ३ ॥
 योजनानां सहस्राणि सप्त पञ्च समन्ततः ।
 तत्र ताम्रमयी भूमिरधस्तस्य हुताशनः ॥ ४ ॥
 तत्तापतप्ता सर्वाशा प्रीद्यदिन्दुसमप्रभा ।
 विभात्यतिमहारौद्रा दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ५ ॥
 तस्यां बद्धः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः ।
 मुच्यते पापकर्मन्धे लुठमानः स गच्छति ॥ ६ ॥

काकैर्वकेर्षुकोलूकेर्षुकिर्मशकैस्तथा ।
 भक्ष्यमाणस्तथा गृध्रैर्द्रुतं मार्गं विकल्पते ॥ ७ ॥
 दह्यमानः पितर्मातर्मातस्तातेति चाकुलः ।
 वदत्यसकदुहिग्नो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ८ ॥
 एवं तस्मान्नरैर्मोक्षो ह्यतिक्रान्तेरवाप्यते ।
 वर्षायुतायुतैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ ९ ॥
 तथान्यस्तु तमो नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
 महारौरववद्दीर्घस्तथा स तमसा हतः ॥ १० ॥
 शीतार्त्तास्तत्र धावन्तो नराः, मसि दारुणे ।
 परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च ॥ ११ ॥
 दन्तास्तेषाञ्च भजन्ते शीतार्त्तिपरिकम्पिताः ।
 क्षुत्तृष्णाप्रबलास्तत्र तथैवान्येऽप्युपद्रवाः ॥ १२ ॥
 हिमखण्डवह्नी वायुर्भिनत्यस्थीनि दारुणः ।
 मज्जासृग्गलितन्तस्मादश्रुवन्ति क्षुधान्विताः ॥ १३ ॥
 लेलिह्यमाना भ्राम्यन्ते परस्परसमागमे ।
 एवं तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
 प्राप्यते ब्राह्मणश्रेष्ठ ! यावद्दुष्कृतसंचयः ।
 निकृन्तन इति ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः ॥ १५ ॥
 तस्मिन् कुलालचक्राणि भ्राम्यन्त्यविरतं पितः ! ।
 तेष्वारोप्य निकृत्यन्ते कालसूत्रेण मानवाः ॥ १६ ॥
 यमानुगाहलिखेन आपादतलमस्तकम् ।
 नचैषां जीवितम्भ्रंशो जायते हिजसत्तम ! ॥ १७ ॥
 क्षिन्नानि तेषां शतशः खण्डान्यैक्यं व्रजन्ति च ।
 एवं वर्षसहस्राणि क्षिद्यन्ते पापकर्मिणः ॥ १८ ॥

तावद्यावदशेषं वै तत्प्रापं हि क्षयं मतम् ।
 अप्रतिष्ठञ्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ १८ ॥
 यत्रस्थैर्नरैरकैर्दुःखंमसह्यमनुभूयते ।
 तान्येव तत्र चक्राणि घटीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २० ॥
 दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्मकृतां मृणाम् ।
 शक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
 यावद्दुर्घसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा ।
 घटीयन्त्रेषु चैवान्यो बद्धस्तोये यथा घटी ॥ २२ ॥
 भ्राम्यन्ते मानवा रक्तमुद्गिरजः पुनः पुनः ।
 अस्त्रैर्मुखविनिष्क्रान्तेर्वैरसुविलम्बिभिः ॥ २३ ॥
 दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसहग्रानि जन्तुभिः ।
 असिपत्रवनं नाम नरकं शृणु चापरम् ॥ २४ ॥
 योजनानां सहस्रं यो ज्वलदग्न्यास्तृतावनिः ।
 तप्ताः सूर्यकरैश्चण्डैर्यत्नातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
 प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः ।
 तन्मध्ये च वनं रम्यं स्निग्धपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
 पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम ! ।
 श्वानश्च तत्र सबलाः स्वनन्धयुतशोभिताः ॥ २७ ॥
 महावक्त्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भयानुकाः ।
 ततस्तहनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः ॥ २८ ॥
 प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रदृष्टपरिपीडिताः ।
 हा मातर्हा तात ! इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
 दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन वङ्किना ।
 तेषां गतानां तत्रासिपत्रपाती समीरणः ॥ ३० ॥

प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गान्यथोपरि ।
 ततः पतन्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये ॥ ३१ ॥
 लेलिहप्रमाने चान्यत्र व्यासाशेषमहीतले ।
 सारमेयास्ततः शीघ्रं घातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
 तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः ।
 असिपत्रवनं तात ! मयैतत् कीर्णितं तव ॥ ३३ ॥
 अतः परं भीमतरं तप्तकुम्भां निबोध मे ।
 समन्ततस्तप्तकुम्भा वङ्गिज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
 ज्वलद्ग्निस्रयोद्दृष्टतैलायधूर्संपूरिताः ।
 तेषु दुष्कृतकर्माणो यामग्नः चिता ह्यधोमुखाः ॥ ३५ ॥
 काथ्यन्ते विस्फुटद्वातगलन्मज्जलाविलाः ।
 स्फुटत्कपालनेत्रास्त्रिह्रियमाना विभीषणैः ३६ ॥
 गृध्रै रुष्याट्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः ।
 पुनःसिमसिमायन्ते तैलेनैक्यं व्रजन्ति च ॥ ३७ ॥
 द्रवीभूतैः शिरोगात्रस्रायुमांसत्वगस्थिभिः ।
 ततो यामैर्नरैराशु दर्श्या घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
 कृतावर्त्तं महातैले मथ्यन्ते पापकर्मिणः ।
 एष ते विस्तरेषोक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ! ॥ ३९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे
 महादौरवादिनरकाख्यानम् ॥१२॥

चयोदशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

अहं वैश्याकुले जातो जन्मन्यन्मात्तु सप्तमे ।
समतीते गवां रोधं निपाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
त्रिपाकात् कर्मणस्तस्य नरकं भृशदारुणम् ।
संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरमयीमुखखगाकुलम् ॥ २ ॥
यन्वपौडनगात्वासृक्प्रवाहोद्भूतकर्दमम् ।
विगस्यमानदुष्कर्मितत्रिपातरवाकुलम् ॥ ३ ॥
पात्यमानस्य मे तत्र सायं वर्षशतं गतम् ।
महातापार्त्तितप्तस्य तृणादाहान्वितस्य च ॥ ४ ॥
तत्राह्नादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः ।
करम्भवालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
तत्सम्पर्कादशेषाणां नाभवद्यातना नृणाम् ।
मम चापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणीं निर्वृतिः परा ॥ ६ ॥
किमेतदिति चाह्नाद्विस्तारस्तिमितेक्षणैः ।
दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमम् ॥ ७ ॥
यामग्रश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽयनिप्रभः ।
पुरतो दर्शयन्मार्गमित एहीति वागथ ॥ ८ ॥
पुरुषः स तदा दृष्ट्वा घातनाशतसङ्कुलम् ।
नरकं प्राह तं यामग्रं किङ्करं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

पुरुष उवाच ।

भो यामग्र पुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतम् ।

येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परम् ॥ १० ॥
 विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
 जातो विदेहविषये समग्रङ्मनुर्जपालकः ॥ ११ ॥
 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही ।
 नोत्सृष्टश्चैव संयामो नातिथिर्विसुखो गतः ॥ १२ ॥
 पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
 कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
 पर्वकालेषु पितरन्निधिकान्जेषु देवताः ।
 पुरुषं स्वयमायान्ति-गिपानमिव धेनवः ॥ १४ ॥
 यतस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः ।
 तस्मादिष्टश्च पूर्त्तश्च धर्मो हावपि नश्यतः ॥ १५ ॥
 पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्माजितं शुभम् ।
 त्रिजन्मप्रभवं देवं निश्वाप्नो हृत्यसंग्रयम् ॥ १६ ॥
 तस्माद्देवे च पित्रे च नित्यमेव हितोऽभवम् ।
 सोऽहं कथमिमं प्राप्नो नरकं भृशदारुणम् ॥ १७ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना ।
 उवाच पुरुषो यामगो घोरोऽपि शक्यतं वचः ॥ १ ॥

यमकिङ्कर उवाच ।

महाराज ! यथात्य त्वं तथैतन्नात्र संशयः ।
 किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मरयामि तत् ॥ २ ॥
 वैदर्भी तव या पत्नी पीवरौ नाम नामतः ।
 ऋतुमत्या ऋतुर्वन्ध्यस्त्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥
 सुशीभनायां कैकेय्यामासृक्तेन ततो भवान् ।
 ऋतुव्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरमीदृशम् ॥ ४ ॥
 होमकाले यथा वह्निराजप्रपापमवेक्षते ।
 ऋतौ प्रजापतिस्तद्वैद्वीजपातमवेक्षते ॥ ५ ॥
 यस्तनुलङ्घ्य धर्मात्मा कामेष्वसक्तिमान् भवेत् ।
 स तु शिवप्राट्टणात् पापमवाप्य नरकं पतेत् ॥ ६ ॥
 एतःवदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते ।
 तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ! ॥ ७ ॥

राजोवाच ।

यास्यामि देवानुचर ! यत्र त्वं मां नयिष्यसि ।
 किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावदक्तमर्हसि ॥ ८ ॥
 वज्रतुण्डास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
 पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्देषां भवन्ति हि ॥ ९ ॥
 किं कर्म कृतवन्तश्च कथयैत्तज्जुगुप्सितम् ।
 हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवाम् ॥ १० ॥
 करपत्रेण पाठयन्ते कक्षादेतेऽतिदुःखिताः ।
 करभ्रवालुकास्ते पश्यन्ते तैलगोचराः ॥ ११ ॥
 अयोमुखैः खगैश्चैते कथ्यन्ते किंविधा वद ।
 विश्लिष्टदेहमन्वार्त्तिमहारावविराविणः ॥ १२ ॥

अथसञ्चुनिपातेन सर्वाङ्गवतदुःखिताः ।

किमेतेऽनिष्टकर्त्तारिसुव्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ १३ ॥

एताश्चान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्मिणाम् ।

येन कर्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद ॥ १४ ॥

यमकिङ्कर उवाच ।

यन्मां पृच्छसि भूपाल ! पापकर्मफलोदयम् ।

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथम् ॥ १५ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्यायेण समश्रुते ।

मुञ्चतश्च क्षयं याति पापं पुण्यमथापि वा ॥ १६ ॥

नतु भोगादृते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म मानवम् ।

पापकं वा पुनात्याश्च क्षयो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥

परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।

दुर्मिच्छादेष दुर्मिच्छं क्लेशात् क्लेशं भयाङ्गयम् ॥ १८ ॥

मृतेभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्राः पापकर्मिणः ।

गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्मबन्धनात् ॥ १९ ॥

उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखम् ।

अदधानाञ्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥

व्यालकुम्भरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि तु ।

क्षताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतः परम् ॥ २१ ॥

सुगन्धिमाव्यसदस्त्रसाधुयानासनाशनाः ।

स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥

अनेकशतसाहस्रजन्मसञ्चयसञ्चितम् ।

पुण्यापुण्यं नृणां तद्वत् सुखदुःखाद्दुरोद्ववम् ॥ २३ ॥

यथा वीजं हि भूपाल ! पयांसि समवेक्षते ।

पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्यकर्मकारकम् ॥ २४ ॥
 स्वल्पं पापं कृतं पुंसां देशकालोपपादितम् ।
 पादन्वासकृतं दुःखं कण्ठकोत्थं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 तत् प्रभूततरं स्थूलं शूलकीलकसम्भवम् ।
 दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहम् ॥ २६ ॥
 अपथ्याशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकम् ।
 तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
 एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियाम् ।
 तद्वच्छस्त्राग्निष्कञ्छूर्तिबन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
 स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्प्रयच्छति ।
 स्पर्शं वाप्यथवा शब्दं रसं रूपमथापि वा ॥ २९ ॥
 चिराद्गुरुतरं तद्वन्नहान्तमपि कालजम् ।
 एवञ्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
 भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति ।
 जातिदेशावरुहानि ज्ञानाज्ञानफलानि च ॥ ३१ ॥
 तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
 वपुषा मनसा वाचा न कदाचित् क्वचिन्नरः ॥ ३२ ॥
 अकुर्वन् पापकं कर्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
 यद्यत् प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ॥ ३३ ॥
 प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
 तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चैतरत् ॥ ३४ ॥
 उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनम् ।
 एवमेते महापापं यातनाभिरहर्निशम् ॥ ३५ ॥
 क्षपयन्ति नरा घोरं नरकान्तविवर्तिनः ।

तथैव राजन् ! पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥
 गन्धर्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुपभुञ्जते ।
 देवत्वे मानुषत्वे च तिर्य्यक्त्वे च शुभाशुभम् ॥ ३७ ॥
 पुण्यपापीद्वयं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलक्षणम् ।
 यत्त्वं पृच्छसि मां राजन् ! यातनाः पापकर्मिणाम् ॥
 केन केनेति पापेन तत् ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥
 दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारा नराधमैः ।
 मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च ससृहेः ॥ ३९ ॥
 वज्रतुण्डाः स्वगास्त्रिषां हरन्त्येते विलोचने ।
 पुनःपुनश्च संभूतिरञ्जोरिषां भवत्यथ ॥ ४० ॥
 यावतोऽस्त्रिनिमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिः कृतम् ।
 तावद्वर्षसहस्राणि नेत्रार्त्तिं प्राप्नुवन्त्युत ॥ ४१ ॥
 असच्छास्त्रीपदेशास्तु यैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।
 सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणामपि मानवैः ॥ ४२ ॥
 यैः शास्त्रमन्थथा प्रोक्तं यैरसद्वागुदाहृता ।
 वेददेवद्विजातीनां गुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥
 हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनः पुनः ।
 तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥
 मित्रभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।
 यान्योपाध्याययोर्मात्रा सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥
 भार्यापत्योश्च ये केचिद्भेदं चक्रुर्नराधमाः ।
 त इमे पश्य पाटयन्ते करपत्रेण पार्थिव ! ॥ ४६ ॥
 परोपतापका ये च ये चाह्वादनियेषकाः ।
 तत्रलहन्तानिलस्थानचन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥

प्राणान्तिकं ददुस्तापमदुष्टानाञ्च येऽधमाः ।
 करन्धवालुष्पासंख्यास्त इमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
 भुङ्क्ते आहं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निभन्वितः ।
 देवे वाप्यथवा पितॄन्ने स द्विधा कथ्यते खगैः ॥ ४९ ॥
 मर्माणि यस्तु साधूनामसद्वाग्भिर्निकृन्तति ।
 तमिमे तुदमानास्तु खगास्तिष्ठन्त्यवारिताः ॥ ५० ॥
 यः करोति च पैशुन्यमन्यवागन्यधामतिः ।
 पाटप्रते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्यं निश्चितैः क्षुरैः ॥ ५१ ॥
 मातापितृर्गुरुणाञ्च येऽवज्ञां चक्रुर्द्विधाः ।
 त इमे पूयविस्मृतगर्त्तं मज्जन्यधोमुखाः ॥ ५२ ॥
 देवतातिथिभूतेषु मृत्येष्वभ्यागतेषु च ।
 अभुक्तवतस्तु येऽश्रन्ति तद्वत् पितृग्निपक्षिषु ॥ ५३ ॥
 दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखास्तु ते ।
 जायन्ते गिरिवर्ष्माणः पश्यैते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
 एकपङ्क्त्या तु ये विप्रमथवेतरवर्णजम् ।
 विषमं भोजयन्तीह विहभुजस्त इमे यथा ॥ ५५ ॥
 एकसार्धप्रयातं ये निःस्वमर्थार्थिनं नरम् ।
 अपास्य स्वान्नमश्रन्ति त इमे श्लेषभोजिनः ॥ ५६ ॥
 गोब्राह्मणाग्नयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरैश्चर ! ।
 तेषामेतेऽग्निकुम्भेषु लेलिहान्याद्विधाः कराः ॥ ५७ ॥
 सूर्येन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ।
 तेषां याम्यैर्नरैर्नेत्रे न्यस्तो वज्रिः समेध्यते ॥ ५८ ॥
 गावोऽग्निर्जननी विप्रो ज्येष्ठमाता पिता स्वसा ।
 यामयो गुरवो वृद्धा यैः स्पृष्टास्तु पदा नृभिः ॥ ५९ ॥

बद्धाङ्गुयस्ते निगडैर्लौहैरग्निप्रतापितैः ।
 अङ्गारराशिमध्यस्थास्त्रिष्ठन्त्याजानुदाहिनः ॥ ६० ॥
 पायसं क्लृप्तं क्षाणो देवान्मानि च यानि वै ।
 भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषां नेत्राणि पापिनाम् ॥ ६१ ॥
 निपातितानां भ्रूषुष्ठे उद्वृत्ताक्षि निरौक्षताम् ।
 सन्दंशैः पश्य क्लृप्त्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६२ ॥
 गुरुदेवद्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमैः ।
 निन्दा निशामिता यैश्च पापानामभिनन्दताम् ॥ ६३ ॥
 तेषामयोमयान् कीलानग्निवर्णान् पुनः पुनः ।
 कर्णेषु प्रेरयन्त्येते यामग्रा विलपतामपि ॥ ६४ ॥
 यैः प्रपादेवविप्रौकोऽवालयसभाः शुभाः ।
 भङ्क्ता विध्वंसमानोताः क्रोधलोभानुवर्त्तभिः ॥ ६५ ॥
 तेषामेतैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विलपतां त्वचः ।
 पृथक् कुर्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥ ६६ ॥
 गोब्राह्मणार्कमार्गांस्तु येऽवमेहन्ति मानवाः ।
 तेषामेतानि क्लृप्त्यन्ते गुदेनान्त्राणि वायसैः ॥ ६७ ॥
 दत्त्वा कन्यां यत्र कस्मै द्वितीयाय प्रयच्छति ।
 स त्वेवं नैकधा क्लिप्तः क्षारनद्यां प्रवाह्यते ॥ ६८ ॥
 स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।
 पुत्रभृत्यकलत्रादिवन्धुवर्गमकिञ्चनम् ॥ ६९ ॥
 दुर्भिक्षे संभ्रमे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।
 सत्कृत्य दत्तानि मुखे स्वमांसान्यश्रुते क्षुधा ॥ ७० ॥
 शरणागतान् यस्त्यजति लोभाद्वृत्त्युपजीविनः ।
 सोऽप्येवं यन्त्रपौडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥

सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
 ते पिबन्ते शिलापेवैर्यथैते पापकर्मिणः ॥ ७२ ॥
 न्यासापहारिणो बद्धाः सर्वमात्रेषु बन्धनैः ।
 कृमिद्विषिककाकोलेर्भुज्यन्ते ऽहर्निशं नराः ॥ ७३ ॥
 क्षुत्क्षामास्तृपतज्जिह्वातालवो वेदनातुराः ।
 दिवामैशुनिनः पापाः परंदारभुजश्च ये ॥ ७४ ॥
 तथैव कण्टकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शाल्मलिम् ।
 आरोपिता विभिन्नाङ्गुः प्रभूतासृक् स्रवाविलाः ॥ ७५ ॥
 मूषायामपि पश्यैतान् नाश्रुमानान् यमानुगैः ।
 पुरुषैः पुरुषव्यात्र ! परदारावमर्षिणः ॥ ७६ ॥
 उपाध्यायमधःकृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः ।
 गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽप्येवं शिरसा शिलाम् ॥ ७७ ॥
 विभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गोऽतिपीडितः ।
 क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडाव्यथितमस्तकः ॥ ७८ ॥
 मूत्रश्लेष्मपुरीषाणि यैरुत्सृष्टानि वारिणि ।
 त इमे श्लेष्मविण्मूत्रदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
 परस्परञ्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः ।
 मुक्तं नातिथ्यविधिना पूर्वमेभिः परस्परम् ॥ ८० ॥
 अपविद्धास्तु यैर्वेदा वल्लयद्याहिताग्निभिः ।
 त इमे शैलशृङ्गायात् पात्यन्तेऽधः पुनः पुनः ॥ ८१ ॥
 पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः ।
 इमे कृमिद्विषमापन्ना भक्षयन्तेऽत्र पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
 पतितप्रतिग्रहादानाद्याजनान्नित्यसेवनात् ।
 पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥

पश्यतो भुत्ववर्मस्य मित्राणामतिथेस्तथा ।
 एको मिंष्टान्भुग्भुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयम् ॥ ८४ ॥
 वृकैर्भयङ्करैः पृष्ठन्नित्यमस्योपभुज्यते ।
 पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भवितम् ॥ ८५ ॥
 अश्वोऽथ बधिरो मूको भ्रामप्रतेऽयं क्षुधातुरः ।
 अकृतज्ञोऽधमः पुंसासुपकारिषु वर्त्तताम् ॥ ८६ ॥
 अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्मतिः ।
 तमकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेषणम् ॥ ८७ ॥
 करम्भबालुकां तस्मात्कृतो यन्वावपौडनम् ।
 असिपत्रवनं तस्मात् करपत्रेण पाटनम् ॥ ८८ ॥
 कालसूत्रे तथा च्छेदमनिकाश्चैव यातनाः ।
 प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेषप्रति ॥ ८९ ॥
 आद्भुसङ्गतिनो विप्राः समुत्पत्य परस्परम् ।
 दुष्टा हि निःसृतं फेनं सर्वाङ्गेभ्यः पिबन्ति वै ॥ ९० ॥
 सुवर्णस्तेयो विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
 अधथोऽङ्घ्रिं च दौष्टान्गौ दहप्रमानाः समन्ततः ॥ ९१ ॥
 तिष्ठन्त्यद्दसहस्राणि सुबह्वनि ततः पुनः ।
 जायन्ते मानवाः कुष्ठक्षयरोगादिचिह्निताः ॥ ९२ ॥
 मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशम् ।
 व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ! ॥ ९३ ॥
 गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकेऽथ त्रिजम्बनि ।
 तथोपपातकानाञ्च सर्वेषामिति निश्चयः ॥ ९४ ॥
 नरकप्रच्युता यानि यैर्यैर्विहितपातकैः ।
 प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ९५ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे ॥१४॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

यमकिङ्कर उवाच ।

पतितात्प्रतिगृह्यार्थं खरयोनिं व्रजेद्विजः ।
नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः ।
तज्जायां मनसा वाञ्छन् तद्द्रव्यं चाप्यसंशयम् ॥ २ ॥
गर्हभो जायते जन्तुः पितृश्याप्यवमानकः ।
मातापितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
स्नातुः पत्रप्रवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
भर्तृपिण्डमुपाश्रन् यस्तदिष्टं न निषेवते ।
सोऽपि मीहसमापन्नो जायते वानरो मृतः ॥ ५ ॥
न्यासापहर्त्ता नरकाद्विमुक्तो जायते कृमिः ।
असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः ॥ ६ ॥
विश्वासहन्ता च नरो मीनयोनी प्रजायते ।
धान्यं यवांस्तिलान्नाषान् कुलत्यान् सर्षपांश्चणान् ॥ ७ ॥
कलायान् कलमान्बुद्धान् गोधूमानतसीस्तथा ।
शस्यान्धन्यानि वा हृत्वा मोहाज्जन्तुरचेतनः ॥ ८ ॥
सञ्जायते महावक्रो मूषिको बभ्रुसन्निभः ।
परदारामिमर्षात् वृको घोरोऽभिजायते ॥ ९ ॥

खां शृंगालो वको गृध्रो व्याडः कङ्कस्तथा क्रमात् ।
 भ्रातृभार्याश्च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् ॥ १० ॥
 पुंस्कोकिलत्वमाप्नोति स चापि मरकाश्रुतः ।
 सखिभार्यां गुरोभार्यां राजभार्याश्च पापकृत् ॥ ११ ॥
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा शूकरो जायते नरः ।
 यज्ञदानविवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत् कृमिः ॥ १२ ॥
 पुनर्दाता जांच कन्यायाः कृमिरेवोपायते ।
 देवतापिहविप्राणामदत्त्वा योऽन्नमश्रुते ॥ १३ ॥
 प्रमुक्तो नरकात् सोऽपि वार्यसः सम्प्रजायते ।
 ज्येष्ठं पितृसमं वापि स्नातरं योऽवमन्यते ॥ १४ ॥
 नरकात् सोऽपि विभ्रष्टः क्रौञ्चयोनी प्रजायते ।
 शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनी प्रजायते ॥ १५ ॥
 तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तःकीटको भवेत् ।
 शूकरः कृमिको मद्गुश्चण्डालश्च प्रजायते ॥ १६ ॥
 अकृतज्ञोऽधमः पुंसां विमुक्तो नरकान्नरः ।
 कृतघ्नः कृमिकः कीटः पतङ्गो वृश्चिकस्तथा ॥ १७ ॥
 मत्स्यसु वायसः कूर्मः पुङ्गवो जायते ततः ।
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः सञ्जायते खरः ॥ १८ ॥
 कृमिः स्त्रीबधकर्त्ता च बालहन्ता च जायते ।
 भोजनं चोरयित्वा तु मन्त्रिका जायते नरः ॥ १९ ॥
 तवाप्यस्ति विशेषो वै भोजनस्य शृणुष्व तत् ।
 हृत्वान्नन्तु स मार्जारो जायते नरकाश्रुतः ॥ २० ॥
 तिलपिण्याकसंमिश्रमन्नं हृत्वा तु मूषिकः ।
 घृतं हत्वा च नकुलः काको मद्गुरजामिषम् ॥ २१ ॥

मत्स्यमांसापहृत् काकः श्येनो मार्गामिषापहृत् ।
 वीचीकाकस्त्वपहृते लवणे दधनि कृमिः ॥ २२ ॥
 चोरयित्वा पयश्चापि बलाका सम्प्रजायते ।
 यस्तु चोरयते तैलं तैलपाथी स जायते ॥ २३ ॥
 मधु हृत्वा नरो दंशः पूषं हृत्वा पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्वावान् जायते गृहगोलकः ॥ २४ ॥
 आसवञ्चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् ।
 अयो हृत्वा तु पापात्मा वायसः सम्प्रजायते ॥ २५ ॥
 हृतं कांस्ये च हारीतः कर्पूतो रूप्यभाजने ।
 हृत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनी प्रजायते ॥ २६ ॥
 पत्रोर्षं चोरयित्वा तु क्रकरत्वञ्च गच्छति ।
 कोषकारश्च कौप्ये हृते वस्त्रे ऽभिजायते ॥ २७ ॥
 द्रुकूले शार्ङ्गिके पापो हृते चैवांशुके शुकः ।
 तथैवाजाविकं हृत्वा वस्त्रं क्षीमञ्च जायते ॥ २८ ॥
 कार्पासिके हृते क्रीञ्चो वाक्कहर्ता वकस्तथा ।
 मयूरो वर्षकान् हृत्वा शाकपत्रञ्च जायते ॥ २९ ॥
 जीवञ्चोवकतां याति रक्तवस्त्रापहृन्नरः ।
 कृच्छ्रन्दरिः शुभान् गन्धान् वासो हृत्वा शशी भवेत् ॥ ३० ॥
 शण्डः फलापहरणात् काष्ठस्य घुणकौटकः ।
 पुष्यापहृद्हरिद्रश्च पङ्कुर्यानापहृन्नरः ॥ ३१ ॥
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ।
 भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ॥ ३२ ॥
 दणगुल्ललताबल्लित्वक्सारतरतां क्रमात् ।
 प्राप्य क्षीणाल्पपापस्तु नरो भवति वै ततः ॥ ३३ ॥

कृमिः कीटः पतङ्गोऽथ पक्षी तोयचरो मृगः ।
 गोत्वं प्राप्य च चण्डालपुङ्गवादि जुगुप्सितम् ॥ ३४ ॥
 पङ्खन्धो बधिरः कुष्ठो यक्ष्मणा च प्रपौडितः ।
 मुखरोगाक्षिरोगैश्च गुदरोगैश्च बाध्यते ॥ ३५ ॥
 अपस्मारो च भवति शूद्रत्वं च स गच्छति ।
 एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्षापहारिणाम् ॥ ३६ ॥
 विद्यापहारिणश्चोग्रा निष्क्रयभ्रंसिनो गुरोः ।
 जायामन्यस्य पुरुषः पारक्यां प्रतिपादयन् ॥ ३७ ॥
 प्राप्नोति शण्डतां मूढो यातनाभ्यः परिच्युतः ।
 यः करोति नरो होममसमिद्धे विभावसौ ॥ ३८ ॥
 सोऽजीर्णव्याधिदुःखार्त्तो मन्दाग्निः संप्रजायते ।
 परनिन्दा कृतघ्नत्वं परमर्मावघटनम् ॥ ३९ ॥
 नैष्ठर्ष्यं निष्ठर्ष्यत्वञ्च परदारोपसेवनम् ।
 परस्वहरणाशौचं देवतानाञ्च कुत्सनम् ॥ ४० ॥
 निकृत्या वञ्चनं नृणां कार्पण्यञ्च नृणां बधः ।
 यानि च प्रतिषिद्धानि तत्प्रवृत्तिय सन्तता ॥ ४१ ॥
 उपलक्ष्याणि जानीयान्मुक्तानां नरकादनु ।
 दया भूतेषु संवादः परलोकप्रतिक्रिया ॥ ४२ ॥
 सत्यं भूतहितार्थोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनम् ।
 गुरुदेवर्षिसिद्धिर्षिपूजनं साधुसङ्गमः ॥ ४३ ॥
 सत्क्रियाभ्यसनं मैत्रीमिति बृहस्पते पण्डितः ।
 अन्यानि चैव सत्त्वर्मक्रियाभूतानि यानि च ॥ ४४ ॥
 स्वर्गच्युतानां लिङ्गानि पुरुषाणामपापिनाम् ।
 एतदुद्देशतो राजन् ! भवतः कथितं मया ॥ ४५ ॥

स्वकर्मफलभोक्तृणां पुण्याणां पापिनान्तथा ।
तदेहान्यत्र गच्छामो दृष्टं सर्वं त्वयाधुना ।
त्वया दृष्टो हि नरकस्तदेहान्यत्र गम्यताम् ॥ ४६ ॥

पुत्र उवाच ।

ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गन्तुमुद्यतः ।
ततश्च सर्वैरुत्कृष्टं यातनांस्थायिभिर्नृभिः ॥ ४७ ॥
प्रसादं कुरु भूपति तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकम् ।
त्वद्भ्रमङ्गी पवनो ऋतुो ह्लादयते हि नः ॥ ४८ ॥
परितापञ्च गात्रेभ्यः पीडाबन्धाश्च कृत्स्नशः ।
अपहन्ति नरव्याघ्र ! दयां कुरु महीपते ! ॥ ४९ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचस्त्रेषां तं यामप्रपुरुषं नृपः ।
पप्रच्छ कथमेतेषामाह्लादी मयि तिष्ठति ॥ ५० ॥
किं मया कर्म तत् पुण्यं मर्त्यलोके महत् कृतम् ।
आह्लाददायिनी वृष्टिर्येनेयं तदुदीरय ॥ ५१ ॥

यमपुरुष उवाच ।

पितृदेवातिथिप्रैथ्यगिष्टे नान्नं न ते तनुः ।
पुष्टिमभ्यागता यस्मान्तद्गतञ्च मनो यतः ॥ ५२ ॥
ततस्त्वन्नात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ।
पापकर्मकृतो राजन् ! यातना न प्रबाधते ॥ ५३ ॥
अश्वमेधादयो यज्ञास्त्वयेष्टा विधिवद्यतः ।
ततस्त्वद्दर्शनाद्याम्या यन्त्रशस्त्राग्निवायसाः ॥ ५४ ॥
पीडनच्छेददाहादिमहादुःखस्य हेतवः ।
मृदुत्वमागता राजन् ! तेजसापहतास्तव ॥ ५५ ॥

राजोवाच ।

न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत् सुखं प्राप्यते नरैः ।
 यदात्तं जन्तुनिर्वाणदानोत्थमिति मे मतिः ॥ ५६ ॥
 यदि मत्तन्निधावेतान् यातना न प्रबाधते ।
 ततो भद्रमुखात्राहं स्यास्ये स्थाणुरिवाचलः ॥ ५७ ॥

यमपुरुष उवाच ।

एहि राजन् ! प्रगच्छामो निजपुण्यसमर्जितान् ।
 भुङ्क्ष्व भोगानपास्येह यातनाः पापकर्मणाम् ॥ ५८ ॥

राजोवाच ।

तस्माच्च तावद्यास्यामि यावदेते सुदुःखिताः ।
 मत्तन्निधानात् सुखिनो भवन्ति नरकौकमः ॥ ५९ ॥
 धिक् तस्य जीवनं पुंसः शरणार्थिनमातुरम् ।
 यो नार्त्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥ ६० ॥
 यच्चदानतपांसीह परत्र च न भूतये ।
 भवन्ति तस्य यस्यार्त्तपरितापे न मानसम् ॥ ६१ ॥
 नरस्य यस्य कठिनं मनो बालातुरादिषु ।
 वृद्धेषु च न तं मन्ये मानुषं राजसो हि सः ॥ ६२ ॥
 एतेषां सन्निकर्षात् तु यद्यग्निपरितापजम् ।
 तथोग्रगन्धजं वापि दुःखं नरकसम्भवम् ॥ ६३ ॥
 क्षुत्पिपासाभवं दुःखं यच्च मूर्च्छाप्रदं महत् ।
 एतेषां त्राणदानन्तु मन्ये स्वर्गसुखात् परम् ॥ ६४ ॥
 प्राप्तप्रत्यार्त्ता यदि सुखं बहवो दुःखिते मयि ।
 किन्तु प्राप्तं मया न स्यात्तस्मात्त्वं व्रज मा चिरम् ॥ ६५ ॥

यमपुरुष उवाच ।

एष धर्मश्च शक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ । .

अवश्यमन्नाहन्तव्यं तस्मात् पार्थिव ! गम्यताम् ॥६६॥

धर्म उवाच ।

नयामि त्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः ।

विमानमेतदावृह्य मा विलम्बस्व गमयताम् ॥ ६७ ॥

राजोवाच ।

नरके मानवा धर्म ! पीड्यन्तेऽत्र सहस्रशः ।

ता हीति चार्त्ताः क्रन्दन्ति मामती न ब्रजामग्रहम् ॥६८॥

इन्द्र उवाच ।

कर्मणा नरकप्राप्तिरेतेषां पापकर्मिणाम् ।

स्वर्गस्त्ववापि गन्तव्यो नृप ! पुण्येन कर्मणा ॥ ६९ ॥

राजोवाच ।

यदि जानासि धर्म ! त्वं त्वं वा शक्र ! शचीपते ! ।

मम यावत्प्रमाणन्तु शुभं तद्वक्तुमर्हथः ॥ ७० ॥

धर्म उवाच ।

एव विन्द्वो यथान्धो यथा वा दिवि तारकाः ।

यथा वा वर्षतो धारा गङ्गायां सिकता यथा ॥ ७१ ॥

असंख्येया महाराज ! यथा विन्दादयो ह्यपाम् ।

तथा तवापि पुण्यस्य संख्या नैवोपपद्यते ॥ ७२ ॥

अनुकम्पामिमामद्य नारकेष्विह कुर्वतः ।

तदेव शतशाहस्रं संख्यामुपगतं तव ॥ ७३ ॥

तद्वच्छ त्वं नृपश्रेष्ठ ! तद्भीक्तुममरालयम् ।

एतेऽपि पापन्नरके क्षपयन्तु स्वकर्मजम् ॥ ७४ ॥

कथं सृष्टां करिष्यन्ति मत्सम्यर्केषु मानवाः ।
 यदि मत्सन्निधावेषामुत्कर्षी नोपजायते ॥ ७५ ॥
 तस्मात् यत् सुकृतं किञ्चिन्नमास्ति त्रिदशाधिप ! ।
 तेन मुच्यन्तु नरकात् पापिनो यातनां गताः ॥ ७६ ॥

इन्द्र उवाच ।

एवमूर्ध्वतरं स्थानं त्वयावाप्तं महीपते ! ।
 एतांश्च नरकात् पश्य विमुक्तान् पापकारिणः ॥ ७७ ॥

पुत्र उवाच ।

ततोऽपतत् पुष्पवृष्टिस्तस्थीपरि महीपतेः ।
 विमानश्चाधिरोप्यैनं स्वर्लोकमनयद्गरिः ॥ ७८ ॥
 अहश्चान्ये च ये तत्र यातनाभ्यः परिच्युताः ।
 स्वकर्मफलनिर्दिष्टं ततो जात्यन्तरं गताः ॥ ७९ ॥
 एवमेति समाख्याता नरका द्विजसत्तम ! ।
 येन येन च पापेन यां यां योनिमुपैति वै ॥ ८० ॥
 तत्तत् सर्वं समाख्यातं यथा दृष्टं मया पुरा ।
 पुरानुभवजं ज्ञानमवाप्यावितथं तव ॥
 अतःपरं महाभाग ! किमन्यत् कथयामि ते ॥ ७१ ॥

इति श्री मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

पितोवाच ।

कथितं मे त्वया वत्स ! संसारस्य व्यवस्थितम् ।
स्वरूपमतिहेयस्य घट्टीयन्त्रवदव्ययम् ॥ १ ॥
तदेवमेतदखिलं मयावगतमीदृशम् ।
किं मया वद कर्त्तव्यमेवमस्मिन् व्यवस्थिते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

यदि महचनं तात ! अदधास्यविशङ्कितः ।
तत्परित्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थपरो भव ॥ ३ ॥
तमनुष्ठाय विधिवद् विज्ञायान्निपरिग्रहम् ।
आत्मन्यात्मानमाधाय निर्दन्धी निष्परिग्रहः ॥ ४ ॥
एकान्तराशौ वशात्त्वा भव भिन्नरतन्द्रितः ।
तत्र योगपरो भूत्वा बाह्यस्पर्शविवर्जितः ॥ ५ ॥
ततः प्राप्तप्राप्ते तं योगं दुःखसंयोगमेषजम् ।
सुक्तिहेतुमनौपमप्रमनाख्येयमसङ्गिनम् ॥
यत्संयोगान्न ते योगो भूयो भूतैर्भविष्यति ॥ ६ ॥

पितोवाच ।

वत्स ! योगं ममाचक्ष्व सुक्तिहेतुमतःपरम् ।
येन भूतैः पुनर्नूतो नेदृग्दुःखमवाप्नुयाम् ॥ ७ ॥
यत्वासक्तिपरस्यात्मा मम संसारबन्धनैः ।
नेति योगमयोगोऽपि तं योगमधुना वद ॥ ८ ॥

संसारदित्यतापार्त्तिविभ्रुषग्रहे ह्यमानसम् ।
 ब्रह्मज्ञानाम्बुशीतेन सिञ्च मां वाक्त्रवारिणा ॥ ८ ॥
 अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम् ।
 स्ववाक्यामृतपानेन मां जीवय पुनर्मुतम् ॥ १० ॥
 पुत्रदारगृहक्षेत्रममत्वनिगडादितम् ।
 मां मांचयेष्टसद्भावविज्ञानांहाटनैस्स्वरन् ॥ ११ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा योगी दत्तात्रेयेण धीमता ।
 अनर्काय पुरा प्रोक्तः सम्यक् पृष्टेन विस्तरात् ॥ १२ ॥
 पितोवाच ।

दत्तात्रेयः सुतः कस्य कथं वा योगमुक्तवान् ।
 कश्चानकीं महाभायी यो योगं परिपृष्टवान् ॥ १३ ॥
 पुत्र उवाच ।

कौशिको ब्राह्मणः कश्चित् प्रतिष्ठानेऽभवत् पुरे ।
 सोऽन्यजन्मकृतैः पापैः कुष्ठरोगातुरोऽभवत् ॥ १४ ॥
 तं तथा व्याधितं भार्या पतिं देवमिवाश्चयत् ।
 पादाभ्यङ्गाङ्गसंवाहस्नानाच्छादनभोजनैः ॥ १५ ॥
 श्लेष्ममूलपुरीषासृक्प्रवाहचालनेन च ।
 रद्द्वैवोपचारेण प्रियसम्भाषणेन च ॥ १६ ॥
 स तथा पूज्यमानोऽपि सदातीव विनीतया ।
 अतीवतीवकोपत्वान्निर्भत्सयति निष्ठुरः ॥ १७ ॥
 तथापि प्रणता भार्या तममन्यत दैवतम् ।
 तं तथाप्यतिबीभत्सं सर्वश्रेष्ठममन्यत ॥ १८ ॥
 अचक्रमणशीलोऽपि स कदाचिद्विजोत्तमः ।

प्राह भार्यां नयस्वेति त्वं मां तस्या निवेशनम् ॥१८॥
 या सा वेश्या मया दृष्टा राजमार्गे गृहीषिता ।
 तां मां प्रापय धर्मज्ञे ! सैव मे हृदि वर्तते ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा सूर्योदये बाला रात्रिश्चैयमुपागता ।
 दर्शनानन्तरं सा मे हृदयान्नापसपेति ॥ २१ ॥
 यदि सा चारुसर्वाङ्गी पीनश्रीणिपयोधरा ।
 नोपगूहति तन्वङ्गी ! तन्मां द्रक्ष्यसि वै मृतम् ॥ २२ ॥
 वामः कामो मनुष्यैः प्रणम्य बहुभिः प्रार्थ्यते च सा ।
 ममाशक्तिश्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे ॥ २३ ॥
 तत्तदा वचनं श्रुत्वा भर्तुः कागातुरस्य सा ।
 तत्पत्नी सत्कुलोत्पन्ना महाभागा पतिव्रता ॥ २४ ॥
 गाढं परिकरं बद्ध्वा शुल्कनादाय चाधिकम् ।
 स्कन्धे भर्तारमादाय जगाम मृदुगाम्निनी ॥ २५ ॥
 निशि मेधास्तृते व्योम्नि चलद्विद्युत्प्रदर्शिते ।
 राजमार्गे प्रियं भर्तुश्चिकीर्षन्ती विजाङ्गना ॥ २६ ॥
 पथि शूले तथा प्रोतमचौरं चौरग्रहया ।
 माण्डव्यमतिदुःखार्त्तमन्धकारेऽथ स द्विजः ॥ २७ ॥
 पत्नीस्कन्धे समारूढश्चाजयामास कौशिकः ।
 पादावमर्षणात् क्रुद्धो माण्डव्यस्तमुवाच ह ॥ २८ ॥
 येनाहमेवमत्यर्थं दुःखितश्चालितः पदा ।
 दशां कष्टामनुप्राप्तः स पापाला नराधमः ॥२९॥
 सूर्योदयेऽवशः प्राणैर्विमोक्ष्यति न संशयः ।
 भास्करालोकनादेः स त्रिनाशमवाप्सति ॥ ३० ॥
 तस्य भार्या ततः श्रुत्वा तं शान्तिदायणम् ।

प्रोवाच व्यधिता सूर्यी नैवोदयमुपैष्यति ॥ ३१ ॥
 ततः सूर्योदयाभावादभवत् सन्तता निशा ।
 बह्वन्यहःप्रमाणानि ततो देवा भयं ययुः ॥ ३२ ॥
 निःस्वाध्यायवषट्कारस्वधास्वाहाविवर्जितम् ।
 कथं नु खल्विदं सर्वं न गच्छेत् संचयं जगत् ॥ ३३ ॥
 अहीरात्रव्यवस्थाया विना मासतुसंचयः ।
 तत्संचयान्नत्वयने ज्ञायेते दक्षिणोत्तरे ॥ ३४ ॥
 विना चायनविज्ञानात् कालः संवत्सरः कृतः ।
 संवत्सरं विना नान्यत् कालज्ञानं प्रवर्तते ॥ ३५ ॥
 पतिव्रताया वचसा नोद्गच्छति दिवाकरः ।
 सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ३६ ॥
 नाग्नेर्विहरणञ्चैव क्रत्वभावश्च लक्ष्यते ।
 नैवाप्याग्नेरस्माकं विना हीमेन जायते ॥ ३७ ॥
 वयमाप्यायिता मर्त्यैर्यज्ञभागेर्यथोचितैः ।
 वृथ्या ताननुगृह्णीमो मर्त्यान् शस्यादिसिद्धये ॥ ३८ ॥
 निष्पादितास्त्रोषधीषु मर्त्या यज्ञैर्यजन्ति नः ।
 तेषां वयं प्रयच्छामः कामान् यज्ञादिपूजिताः ॥ ३९ ॥
 अधो हि वर्षाम वयं मर्त्याश्चोर्ध्वं प्रवर्षिणः ।
 तोयवर्षेण हि वयं हविर्वर्षेण मानवाः ॥ ४० ॥
 ये नास्माकं प्रयच्छन्ति नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ।
 क्रतुभागं दुरात्मानः स्वयं चाश्रन्ति लोलुपाः ॥ ४१ ॥
 विनाशाय वयं तेषां तोयसूर्याग्निमासतान् ।
 क्षितिञ्च सन्दूषयामः पापानामपकारिणाम् ॥ ४२ ॥
 दुष्टतोयादिभोगेन तेषां दुष्कृतकर्मिणाम् ।

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते मरणाय सुहावणाः ॥ ४३ ॥
 ये त्वस्मान् प्रीणयित्वा तु भुञ्जते शेषमात्मना ।
 तेषां पुण्ड्रान् वयं लोकान् विदधाम महात्मनाम् ॥ ४४ ॥
 तन्नास्ति सर्वमेवैतद् विनैषां व्यष्टिसंस्थितिम् ।
 कथन्तु दिनसर्गः स्यादन्योन्यमवदन् सुराः ॥ ४५ ॥
 तेषामेव समेतानां यन्नव्युच्छित्तिशङ्किनाम् ।
 देवानां वचनं श्रुत्वा प्राह देवः प्रजापतिः ॥ ४६ ॥
 तेजः परं तेजसैव तपसा च तपस्तथा ।
 प्रशाम्यतेऽमरास्तस्माच्छृणुध्वं वचनं मम ॥ ४७ ॥
 पतिव्रताया माहात्म्यान्नोद्वेष्टति दिवाकरः ।
 तस्य चानुदयाहानिर्मर्त्यानां भवतां तथा ॥ ४८ ॥
 तस्मात् पतिव्रतामत्रिरनसूयां तपस्विनीम् ।
 प्रसादयत वै पत्नीं भानोरुदयकाश्रया ॥ ४९ ॥

पुत्र उवाच ।

तैः सा प्रसादिता गत्वा प्राहेष्टं त्रियतामिति ।
 अयाचन्त दिनं देवा भवत्विति यथा पुरा ॥ ५० ॥

अनसूयोवाच ।

पतिव्रताया माहात्म्यं न हीयेत कथन्त्विति ॥
 सन्मान्य तस्मात्तां साध्वीमहः सन्न्यामग्रहं सुराः ॥ ५१ ॥
 यथा पुनरहीरात्रसंस्थानमुपजायते ।
 यथा च तस्याः स्वपतिर्न साध्व्या नाशमेष्टति ॥ ५२ ॥

पुत्र उवाच ।

एवमुक्त्वा सुरांस्तस्या गत्वा सा मन्दिरं शुभा ।
 उवाच कुशलं पृष्ट्वा धर्मं भर्तुंस्तथात्मनः ॥ ५३ ॥

अनसूयोवाच ।

कश्चिन्नन्दसि कल्याणि ! स्वभर्तुर्मुखदग्धनात् ।
 कश्चिच्छाखिलद्विवेभ्यो मन्यसेऽभ्यधिकं पतिम् ॥ ५४ ॥
 भर्तुं शुश्रूषणादेव मया प्राप्तं महत् फलम् ।
 सर्वकामफलावाप्त्या प्रत्यूहाः परिवर्तिताः ॥ ५५ ॥
 पञ्चर्षानि मनुष्येण साधि ! दयानि सर्वदा ।
 तथाकवर्णधर्मेण कर्तव्यो धनसञ्चयः ॥ ५६ ॥
 प्राप्तश्चार्थस्ततः पात्रे विनियोज्यो विधानतः ।
 सत्पार्जवतपोदानैर्दयायुक्तो भवेत् सदा ॥ ५७ ॥
 क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रागद्वेषविवर्जिताः ।
 कर्तव्या अन्वहं श्रद्धापुरस्कारेण शक्तिः ॥ ५८ ॥
 स्वजातिविहितानेव लोकानाप्नोति मानवः ।
 क्लेशेन महता साधि ! प्राजापत्यादिकान् क्रमात् ॥ ५९ ॥
 स्त्रियस्त्वेषं समस्तस्य नरैर्दुःस्वार्जितस्य वै ।
 पुंस्यस्यार्द्धापहारिण्यः पतिशुश्रूषयैव हि ॥ ६० ॥
 नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न श्राद्धं नाप्युपोषितम् ।
 भर्तुं शुश्रूषयैवैतान् लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥ ६१ ॥
 तस्मात् साधि ! महाभागे ! पतिशुश्रूषणं प्रति ।
 त्वया मतिः सदा कार्या यतो भर्ता परा गतिः ॥ ६२ ॥
 यद्द्विवेभ्यो यच्च पित्रागतेभ्यः कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियातः ।
 तस्याप्यर्धं केवलानन्यविज्ञा नारी भुङ्क्ते भर्तुं शुश्रूषयैव ॥ ६३ ॥

पुत्र उवाच ।

तस्यास्तहचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य तथादरात् ।
 प्रत्युवाचात्रिपत्नीं तामनसूयामिदं वाचः ॥ ६४ ॥
 धन्यास्मरुगृहीतास्ति देवैश्चाप्यवलोकिता ।

यन्मे प्रकृतिकल्पाणि ! अहां वर्धयसे पुनः ॥ ६५ ॥
जानामेप्रतन्न नारीणां काचित् पतिसमागतिः ।
तत्प्रीतिश्चोपकाराय इह लोके परत्र च ॥ ६६ ॥
पतिप्रसादादिह च प्रीत्य चैव यशस्विनि ! ।
नारी सुखमवाप्नोति नार्था भर्ता हि देवता ॥ ६७ ॥
सा त्वं ब्रूहि महाभागे ! प्राप्ताया मम मन्दिरम् ।
आर्ग्या यन्मया कार्यन्तथार्थ्येणापि वा शुभे ! ॥ ६८ ॥

अनसूयोवाच ।

एते देवाः सहेन्द्रेण मासुपागमप्र दुःखिताः ।
त्वद्वाक्पापास्तसत्कर्मदिननक्तं निरूपयाः ॥ ६९ ॥
याचन्तेऽहर्निशासंस्थां यथावद्विखण्डिताम् ।
अहं तदर्थमायाता शृणु चैतद्वचो मम ॥ ७० ॥
दिनाभावात् समस्तानामभावो यागकर्मणाम् ।
तदभावात् सुराः पुष्टिं नोपयान्ति तपस्विनि ! ॥ ७१ ॥
अङ्गश्चैव समुच्छेदादुच्छेदः सर्वकर्मणाम् ।
तदुच्छेदादनावृष्ट्या जगदुच्छेदमेष्यति ॥ ७२ ॥
तत्त्वमिच्छसि चेदेतत् जगदुद्धर्तुमापदः ।
प्रसीद साध्वि ! लोकानां पूर्ववद्वर्त्ततां रविः ॥ ७३ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

माण्डव्येन महाभागे ! शप्तो भर्ता ममेश्वरः ।
सूर्योदये विनाशं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्वुना ॥ ७४ ॥

अनसूयोवाच ।

यदि वा रोचते भद्रे । ततस्त्वहचनादहम् ।
करोमि पूर्ववद्देहं भर्तारस्य नवं तव ॥ ७५ ॥

मया हि सर्वथा स्त्रीणां महात्म्यं वरवर्षिणि ! ।

पतिव्रतानामाराध्यमिति संन्मानयामि ते ॥ ७६ ॥

पुत्र उवाच ।

तथेत्युक्ते तया सूर्यमाजुहाव तपस्विनी ।

अनसूयार्घ्यमुद्यम्य दशरात्रे तदा निशि ॥ ७७ ॥

ततो विवस्वान् भगवान् फलपद्मारुणाकृतिः ।

शैलराजानमुदयमारुरोहोरुमण्डलः ॥ ७८ ॥

समनन्तरमेवास्या भर्ता प्राणैर्व्ययुज्यत ।

पपात च महीपृष्ठे पुतन्तं जगृहे च सा ॥ ७९ ॥

अनसूयोवाच ।

न विषादस्त्वया भद्रे ! कर्तव्यः पश्य मे बलम् ।

पतिशुश्रूषयावाप्तं तपसः किञ्चिरेण ते ॥ ८० ॥

यथा भर्तृसमं नान्यमपश्यं पुरुषं क्वचित् ।

रूपतः शीलतो बद्ध्या वाङ्माधुर्यादिभूषणैः ॥ ८१ ॥

तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।

प्राप्नोतु जीवितं भार्यासहायः शरदां शतम् ॥ ८२ ॥

यथा भर्तृसमं नान्यमहं पश्यामि दैवतम् ।

तेन सत्येन विप्रोऽयं पुनर्जीवित्वनामयः ॥ ८३ ॥

कर्मणा मनसा वाचा भर्तुराराधनं प्रति ।

यथा ममोद्यमानित्यं तथायं जीवतां द्विजः ॥ ८४ ॥

पुत्र उवाच ।

ततो विप्रः समुत्तस्थौ व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।

स्वभाभिर्भाभयन् वेश्म हृन्दारक इवाजरः ॥ ८५ ॥

ततोऽपतत् पुष्पवृष्टिर्देववाशादिनिस्वनः ।

लेभिरे च मुदं देवा अनसूयामश्राबुवन् ॥ ८६ ॥

देवा जघुः ।

वरं हृषीष्व कल्याणि ! देवकार्थं महत् कृतम् ।

त्वया यस्मात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि ! ॥ ८७ ॥

अनसूयोवाच ।

यदि देवाः प्रसन्ना मे पितामहपुरोगमाः ।

वरदा वरयोग्या च यद्यहं भवतां मता ॥ ८८ ॥

तद्यान्तु मम पुत्रत्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

योगञ्च प्राप्नुयां भर्तृ सहिता क्लेशमुक्तये ॥ ८९ ॥

एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

प्रोक्ता जग्मु र्यथान्यायमनुमान्य तपस्विनीम् ॥ ९० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे अनसूयावरप्राप्तिः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

ततः काले बहुतिये द्वितीयो ब्रह्मणः सुतः ।

स्वभार्यां भगवानत्रिरनसूयामपश्यत ॥ १ ॥

ऋतुस्नातां सुचार्वङ्गीं लोभनीयोत्तमाकृतिम् ।

सकामो मनसा भेजे स मुनिस्तामनिन्दिताम् ।

तस्याभिधायतस्तान्तु विकारो योऽन्वजायत ।

तमेवोवाह पवनस्त्रिरञ्जीर्वाञ्च वेगवान् ॥ २ ॥
 ब्रह्मरूपञ्च शुक्लाभं पतमानं समन्ततः ।
 सोमरूपं रजोपेतं दिशस्तं जगद्दृश्यं ॥ ४ ॥
 स सोमो मानसो जज्ञे तस्यामत्रेः प्रजापतेः ।
 पुत्रः समस्तसत्वानामायुराधार एव च ॥ ५ ॥
 तुष्टेन विष्णुना यज्ञे दत्तात्रेयो महात्मना ।
 स्वयरीरात् समुत्पाद्य सत्वोद्भक्तो द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥
 दत्तात्रेय इति ख्यातः सोऽनुसूयास्तनं पयो ।
 विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ द्वितीयोऽत्रेः सुतोऽभवत् ॥ ७ ॥
 मन्नाहात् प्रच्युतो मातुरुदरात् क्रुपितो यतः ।
 हैहयेन्द्रमुपाहत्तमपराध्यन्तमुदतम् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वात्नी क्रुपितः सद्यो दग्धुकामः स हैहयम् ।
 गर्भं वासमहायासदुःखामर्षसमन्वितः ॥ ९ ॥
 दुर्वासास्तमसोद्भक्तो रुद्रांशः समजायत ।
 इति पुत्रत्रयं तस्या जज्ञे ब्रह्मेशवैष्णवम् ॥ १० ॥
 सोमो ब्रह्माभवद्विष्णुर्दत्तात्रेयो व्यजायत ।
 दुर्वासाः शङ्करो यज्ञे वरदानाद्विवीकसाम् ॥ ११ ॥
 सोमः स्वरस्त्रिभिः शीतैर्वीरुधौषधिमानवान् ।
 प्राप्याथयन् सदा स्वर्गं वर्तते स प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 दत्तात्रेयः प्रजां पाति दुष्टदैत्यनिबर्हणात् ।
 शिष्टानुग्रहञ्चैति श्रेयसांशः स वैष्णवः ॥ १३ ॥
 निर्दहत्ववज्रन्तारं दुर्वासा भगवानजः ।
 रौद्रं समाश्रित्य वपुर्दहन्नीवाभिरुदतः ॥ १४ ॥
 सोमत्वं भगवानत्रिः पुनश्चक्रे प्रजापतिः ।

दत्तात्रेयोऽपि विषयान् योगस्यो बुभुजे हरिः ॥ १५ ॥
 दुर्क्षासाः पितरं हित्वा मातरं चोत्तमं क्रतम् ।
 उक्तत्तः स्यं समाश्रित्य परिवस्त्रम मेदिनीम् ॥ १६ ॥
 मुनिपुत्रहतो योगी दत्तात्रेयोऽप्यसङ्गिताम् ।
 अभीष्टप्रमानः सरसि निममञ्ज चिरं प्रभुः ॥ १७ ॥
 तथापि तं महात्मानमनीव प्रियदर्शनम् ।
 तत्त्वजुर्न कुमाराप्ते सरसस्तोरमाश्रिताः ॥ १८ ॥
 दिव्ये वर्षशते पूर्णे यदा ते न त्यजन्ति तम् ।
 तत्प्रोत्था सरसस्तोरं सर्वे मुनिकुमारकाः ॥ १९ ॥
 ततो दिव्याम्बरधरां चारुपीननितम्बिनीम् ।
 नारीमादाय कल्याणोमुत्तार जलाच्युतिः ॥ २० ॥
 स्त्रीसन्निकर्षायद्येते परित्यज्यन्ति मामिति ।
 मुनिपुत्रास्ततोऽसङ्गी स्थास्यामीति विचिन्तयन् ॥ २१ ॥
 तथापि तं मुनिसुता न त्यजन्ति यदा मुनिम् ।
 ततः सह तथा नार्थ्या मद्यपानमद्यापिवत् ॥ २२ ॥
 सुरापानरतं ते न सभार्यं तत्त्वजुस्ततः ।
 गौतवाद्यादिवनिताभोगसंसर्गदूषितम् ॥ २३ ॥
 मन्यमाना महात्मानं तथा सह बहिष्क्रियम् ।
 नावाप दोषं योगीशो वाङ्मणीं स पिवन्नपि ॥ २४ ॥
 अन्तावसायिवेश्मन्तर्मातरिश्वा वसन्निव ।
 सुरां पिवन् सपत्नीकस्तपस्तेपे स योगवित् ॥
 योगीश्वरचिन्त्यमानो योगिभिर्मुक्तिकाङ्क्षिभिः ॥ २५ ॥
 इति श्रीनारकण्डेवपुराणे दत्तात्रेयोत्पत्तिः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

कस्यचित्त्वद्य कालस्य कृतवीर्यात्मजोऽर्जुनः ।
कृतवीर्यं दिवं याते मन्त्रिभिः सपुरोहितैः ॥ १ ॥
पौरैश्चात्माभिवेकार्थं समाहृतोऽब्रवीद्विदम् ।
नाहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरम् ॥ २ ॥
यदर्थं गृह्यते शुल्कं तदनिष्पादयन् वृथा ।
पत्न्यानां द्वादशं भागं भूपालाय बणिग्जनः ॥ ३ ॥
दत्तार्थरक्षिभिर्मार्गं रक्षितो याति दस्युतः ।
गोपाश्च घृततक्रादेः षड्भागञ्च कृषीबलाः ॥ ४ ॥
दत्त्वान्यद्भूमुजे दद्युर्यदि भागं ततोऽधिकम् ।
पत्न्यादीनामशेषाणां बणिजो गृह्णतस्ततः ॥ ५ ॥
इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्यश्चौरधर्मिणः ।
यद्यन्यैः पाल्यते लोकस्तद्ब्रह्मन्तरसंश्रितः ॥ ६ ॥
गृह्णतो बलिषड्भागं नृपतेर्नरको ध्रुवम् ।
निरूपितमिदं राज्ञः पूर्वैरक्षणवेतनम् ॥ ७ ॥
अरक्षश्चौरतश्चौर्यन्तदेनो नृपतेर्भवत् ।
तस्माद्यदि तपस्तप्ता प्राप्नो योगित्वमीप्सितम् ॥ ८ ॥
भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः ।
पृथिव्यां शस्त्रधृङ्मान्यस्वहमेवर्द्धिसंयुतः ॥
ततो भविष्ये नात्मानं करिष्ये पापभागिनम् ॥ ९ ॥

पुत्र उवाच ।

तस्य तन्निश्चयं ज्ञात्वा मन्त्रिमध्ये स्थितोऽब्रवीत् ।
 गर्गो नाम महांबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो वयोऽतिगः ॥ १० ॥
 यद्येवं कर्तुं कामस्त्वं राजां सम्यक् प्रशासितुम् ।
 ततो मृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च नृपात्मज ! ॥ ११ ॥
 दत्तात्रेयं महाभागं सकृद्द्रीणीकृताश्रयम् ।
 तमाराधय भूपाल ! पाति यो भुवनत्रयम् ॥ १२ ॥
 योगयुक्तं महाभागं सर्वत्र समदर्शिनम् ।
 विष्णोरंशं जगद्धातुरवतीर्णं महीतले ॥ १३ ॥
 यमाराध्य सहस्राक्षः प्राप्तवान् पद्मात्मनः ।
 इतं दुरात्मभिर्दैत्यैर्जघान च दितेः सुतान् ॥ १४ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथमाराधितो देवैर्दत्तात्रेयः प्रतापवान् ।
 कथञ्चापहृतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्राप वासवः ॥ १५ ॥

गर्ग उवाच ।

देवानां दानवानाञ्च युद्धमासात् सुदारुणम् ।
 दैत्यानामीश्वरो जन्मो देवानाञ्च शचीपतिः ॥ १६ ॥
 तेषाञ्च युध्यमानानान्दिव्यः संवत्सरो गतः ।
 ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
 विप्रचित्तिमुखैर्देवा दानवैस्ते पराजिताः ।
 पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ १८ ॥
 बृहस्पतिमुपागम्य दैत्यसैन्यबधेष्ववः ।
 अमन्वयन्व सहिता बालिखिल्यैस्तथर्षिभिः ॥ १९ ॥

दृष्टव्यमिति उवाच ।

दत्तात्रेयं महात्मानमत्रैः पुत्रं तपोधनम् ।
 विकृताचरणं भक्त्या सन्तोषयितुमर्हथ ॥ २० ॥
 स वो दैत्यविनाशाय वरदो दास्यते वरम् ।
 ततो हनिष्यथ सुरा सहिता दैत्यदानवान् ॥ २१ ॥

गर्ग उवाच ।

इत्युक्त्वास्ती तदा जग्मुर्दत्तात्रेयाश्रमं सुराः ।
 ददृशुश्च महात्मानं तं ते लक्ष्मणा समन्वितम् ॥ २२ ॥
 उद्गीयमानं गन्धर्वैः दुरापानरतं मुनिम् ।
 ते तस्य गत्वा प्रणतिमवदन् साध्यसाधनम् ॥ २३ ॥
 चक्रः स्तवं चोपजङ्गुर्भक्ष्यभोज्यस्त्रगादिकम् ।
 तिष्ठन्तमनुतिष्ठन्ति यान्तं यान्ति दिवोकसः ॥ २४ ॥
 आराधयामासुरधः स्थितास्तिष्ठन्तमासने ।
 स प्राह प्रणतान्देवान्दत्तात्रेयः किमिषप्रते ॥
 मत्तो भवद्भिर्नियं शूश्रूषा क्रियते मम ॥ २५ ॥

देवा जनुः ।

दानवैर्मुनिशार्दूल ! जम्बाद्यैर्भूर्भुवादिकम् ।
 हृतं त्रैलोक्यमाक्रम्य क्रतुभागाय क्षतक्षयः ॥ २६ ॥
 तदबधे कुरु बुद्धिं त्वं परित्राणाय नोऽनघ ! ।
 त्वत्प्रसादादभीप्सामः पुनः प्राप्तं त्रिपिष्टपम् ॥ २७ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो नचैवाहं जितन्द्रियः ।
 कथमिच्छथ मत्तोऽपि देवाः शत्रुपराभवम् ॥ २८ ॥

देवा जचुः ।

अनघस्व' जगन्माथ ! न स्नेपस्तव विद्यते ।
विद्यालालनशुद्धान्तर्निविष्टज्ञानदीधिति ! ॥ २८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

सत्यमेतत् सुरा विद्या ममास्त समदर्शिनः ।
अस्यास्तु योषितः सङ्गादहमुच्छिष्टतां गतः ॥ २९ ॥
स्त्रीसम्भोगो हि दोषाय सातत्येनोपसेवितः ।
एवमुक्त्वास्ततो देवाः पुनर्वचनमब्रुवन् ॥ ३१ ॥

देवा जचुः ।

अनघेयं द्विजश्रेष्ठ ! जगन्माता न दुष्प्रते ।
यथांशुमाला सूर्यस्य द्विजचण्डालसङ्गिनौ ॥ ३२ ॥

गर्ग उवाच ।

एवमुक्तस्ततो देवैर्दत्तात्रेयोऽब्रवीद्विदम् ।
प्रहस्य त्रिदशान् सर्वान् यद्येतद्भवतां मतम् ॥ ३३ ॥
तटाह्वयासुरान् सर्वान् युद्धाय सुरसत्तमाः ।
इहानयत मददृष्टिगीचरं मा विलम्बत ॥ ३४ ॥
मददृष्टिपातहुतभुक्प्रचीणबलतेजसः ।
येन नाशमशेषास्ते प्रयान्ति मम दर्शनात् ॥ ३५ ॥

गर्ग उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवैर्देव्या महाबलाः ।
आहवाय समाहृता जग्मुर्देवगणान् रुषा ॥ ३६ ॥
ते हन्मन्माना दैतेयैर्देवाः शीघ्रं भयातुराः ।
दत्तात्रेयाश्रमं जग्मुः समेताः शरणार्थिनः ॥ ३७ ॥
तमेव विविशुर्देव्याः कान्तयन्ती दिवौकसः ।

दृष्टुश्च महात्मानं दत्तात्रेयं महाबलम् ॥ ३८ ॥
 वामपार्श्वस्थितामिष्टामशेषजगतां शुभाम् ।
 भार्याञ्चास्य सुषार्वङ्गीं लक्ष्मीमिन्दुनिभाननाम् ॥ ३९ ॥
 नीलोत्पलाभनयनां पीनश्रीणिपयोधराम् ।
 गदन्तीं मधुरां भाषां सर्वैर्योषिद्गुणैर्युताम् ॥ ४० ॥
 ते तां दृष्ट्वाग्रतो दैत्याः सभिलाषा मनोभवम् ।
 न श्रेकुरुहतं धैर्याम्बनसा वोढुमातुराः ॥ ४१ ॥
 त्यक्त्वा देवान् स्त्रियं तान्तु हर्तुकामा हतौजसः ।
 तेन पापेन मुह्यन्तः सुंसक्तास्तं ततोऽब्रुवन् ॥ ४२ ॥
 स्त्रीरन्नमेतत् त्रैलोक्ये सारं नो यदि वै भवेत् ।
 कृतकृत्यास्ततः सर्वं इति नो भावितं मनः ॥ ४३ ॥
 तस्मात् सर्वं समुत्क्षिप्य शिविकायां सुरार्दनाः ।
 आरोप्य स्वमधिष्ठानं नयाम इति निश्चिताः ॥ ४४ ॥

गर्ग उवाच ।

सानुरागास्तस्ते तु प्रोक्तायेत्यं परस्परम् ।
 तस्य तां योषितं सार्धं समुत्क्षिप्य स्मरार्दिताः ॥ ४५ ॥
 शिविकायां समारोप्य सहिता दैत्यदानवाः ।
 शिरःसु शिविकां कृत्वा स्वस्थानाभिमुखं ययुः ॥ ४६ ॥
 दत्तात्रेयस्ततो दिवान् विहस्येदमथाब्रवीत् ।
 दिष्ट्या वर्द्धय दैत्यानामेषा लक्ष्मीः शिरीगता ॥
 सप्त स्थानान्यतिक्रान्ता नवमन्यमुपैष्यति ॥ ४७ ॥

देवा ऊचुः ।

कथयस्व जगन्नाथ ! केषु स्थानेष्ववस्थिता ।
 पुरुषस्य फलं किंवा प्रयच्छत्यथ नश्यति ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मृणां पदे स्थिता लक्ष्मीर्नलयं संप्रयच्छति ।

सकथोऽसंस्थिता वस्त्रं तथा नानाविधं वसु ॥ ४८ ॥

कलत्रञ्च गुह्यसंस्था क्रोडस्थापत्यदायिनी ।

मनोरथान् पूरयति पुरुषाणां हृदि स्थिता ॥ ५० ॥

लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतां श्रेष्ठा कण्ठस्था कण्ठभूषणम् ।

अभोष्टबन्धुदारैश्च तथाश्लेषं प्रवासिभिः ॥ ५१ ॥

सृष्टानुवाक्यलावण्यमाज्ञामवितर्था तथा ।

मुखसंस्था कवित्वञ्च यच्छत्युदधिसम्भवा ॥ ५२ ॥

शिरोगता सन्त्यजति ततोऽन्यं याति चाश्रयम् ।

सेयं शिरोगता चैतान् परित्यज्यति साम्प्रतम् ॥ ५३ ॥

प्रगृह्यास्त्राणि वध्यन्तां तस्मादेते सुरारयः ।

न भेतव्यं भृशं चैते मया निस्तीजसः कृताः ॥

परदारवमर्षाञ्च दग्धपुण्या इतीजसः ॥ ५४ ॥

ततस्ते विविधैरस्त्रैर्बध्यमानाः सुरारयः ।

मूर्ध्नि लक्ष्म्या समाक्रान्ता विनेशुरिति नः श्रुतम् ॥ ५५ ॥

लक्ष्मीश्चोत्पत्य संप्राप्ता दत्तात्रेयं महामुनिम् ।

स्तूयमाना सुरैः सर्वैर्देव्यनाशान्मुदान्वितैः ॥ ५६ ॥

प्रणिपत्य ततो देवा दत्तात्रेयं मनीषिणम् ।

नाकपृष्ठमनुप्राप्ता यथापूर्वं गतज्वराः ॥ ५७ ॥

तथा त्वमपि राजेन्द्र ! यदीच्छसि यथेप्सितम् ।

प्राप्तुमैश्वर्यमतुलं तूर्णमारोधयस्व तम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गर्गवाक्यम् ॥ १८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा कार्तवीर्यो नरेश्वरः ।
दत्तात्रेयाश्रमं गत्वा तं भक्त्या समपूजयत् ॥ १ ॥
पादसंवाहनाद्येन मध्वाद्याहरणेन च ।
स्नक्चन्दनादिगन्धाब्धु फलाङ्गानयनेन च ॥ २ ॥
तथात्रसाधनैस्तस्य द्रुष्टिष्टापोहनेन च ।
परितुष्टो मुनिभूर्पं तमुवाच तथैव सः ॥ ३ ॥
यद्येवोक्ताः पुरा देवा मद्यभोगादिकुत्सनम् ।
स्त्री चैयं मम पार्श्वस्थे त्येतद्भोगाच्च कुत्सितम् ॥ ४ ॥
अदेवाहं न मामेवमुपरोढुं त्वमर्हसि ।
अशक्तमुपकाराय शक्तमाराधयस्व भोः ॥ ५ ॥

जड उवाच ।

तेनैवमुक्तो मुनिना श्रुत्वा गर्गवचस्य तत् ।
प्रत्युवाच प्रणम्यैनं कार्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किं मां मोहयसे देव ! स्वां मायां समुपाश्रितः ।
अनघस्त्वं तथैवेयं देवी सर्वभवारणिः ॥ ७ ॥
इत्युक्तः प्रीतिमान् देवस्ततस्तं प्रत्युवाच ह ।
कार्तवीर्यं महाभागं वशीकृतमहीतलम् ॥ ८ ॥
वरं वृषीष्व गुह्यं मे यत् त्वया समुदीरितम् ।
तेन तुष्टिः परा ज्ञाता त्यय्यद्य मम पार्थिव ! ॥ ९ ॥

ये च मां पूजयिष्यन्ति गन्धमाब्जादिभिर्कराः ।
 मांसमद्योपहारैश्च मिष्टान्नैश्चान्यसंयुतैः ॥ १० ॥
 लक्ष्मीसमेतं गीतैश्च ब्राह्मणानान्तथार्चनैः ।
 वाद्यैर्मनोरमैर्वीणावेणुशङ्खादिभिस्तथा ॥ ११ ॥
 तेषामहं परां तुष्टिं पुत्रदारधनादिकम् ।
 प्रदास्याम्यवघातश्च हनिष्याम्यव मन्यताम् ॥ १२ ॥
 स त्वं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेषितम् ।
 प्रसादसुमुखस्तेऽहं गुह्यनामप्रकीर्त्तनात् ॥ १३ ॥
 कार्त्तवीर्यं उवाच ।

यदि देव ! प्रसन्नस्त्वं तत्प्रयच्छद्विमुत्तमाम् ।
 यथा प्रजाः पालयेऽहं नचाधममवाप्नुयाम् ॥ १४ ॥
 परानुसरणे ज्ञानमप्रतिद्वन्द्वतां रणे ।
 सहस्रमाप्तुमिच्छामि बाहूनां लघुतागुणम् ॥ १५ ॥
 असङ्गा गतयः सन्तु शैलाकाशाब्जभूमिषु ।
 पातालेषु च सर्वेषु बधस्याप्यधिकान्नरात् ॥ १६ ॥
 तथोन्मार्गप्रवृत्तस्य चास्तु सन्मार्गदेशकः ।
 सन्तु मेऽतिथयः ज्ञाघ्या वित्तदाने तथाक्षये ॥ १७ ॥
 अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे ममानुस्मरणेन च ।
 त्वयि भक्तिर्ममैवास्तु नित्यमव्यभिचारिणी ॥ ८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

यत्र ते कीर्त्तिताः सर्वे तात् वरान् समवाप्स्यसि ।
 मत्प्रसादाच्च भविता चक्रवर्त्ती त्वमीश्वरः ॥ १८ ॥

जड़ उवाच ।

प्रणिपत्य ततस्तस्मै दत्तात्रेयाय सोऽर्जुनः ।

आनाथ्य प्रकृतीः सम्यगभिषेकमगृह्णत ॥ २० ॥
 आघोषयामास तदा स्थितो राज्ये स हेहयः ।
 दत्तात्रेयात् परामृद्धिमवाप्यातिबलान्वितः ॥ २१ ॥
 अथ प्रभृति यः शास्त्रं मामृतेऽन्यो ग्रह्णीष्यति ।
 हन्तव्यः स मया दस्युः परहिंसारतोऽपि वा ॥ २२ ॥
 इत्याज्ञप्ते न तद्राष्ट्रे कश्चिदायुधष्टुङ्गरः ।
 तमृते पुरुषव्याघ्रं बभूवीरुपराक्रमम् ॥ २३ ॥
 स एव ग्रामपालोऽभूत् पशुपालः स एव च ।
 क्षेत्रपालः स एवाग्नेदुद्धिजातीनाञ्च रक्षिता ॥ २४ ॥
 तपस्विनां पालयिता सार्धपालस्तु सोऽभवत् ।
 दस्युव्यालान्निशस्त्राहिभनेष्वब्धौ निमज्जताम् ॥ २५ ॥
 अन्यास्तु चैव मन्त्रानामापतसु परवीरहा ।
 स एव संस्मृतः सद्यः सज्जहर्त्ताभवन्नृणाम् ॥ २६ ॥
 अनष्टद्रव्यतः चासीत्तस्मिन् शान्ति पार्थिवे ।
 तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ २७ ॥
 तेनैव च तपस्वतं संग्रामेष्वभिर्चाष्टतम् ।
 तस्यर्द्धिमतिमानञ्च दृष्ट्वा ग्राहाङ्गिरा मुनिः ॥ २८ ॥
 न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा संग्रामे चातिचेष्टितैः ॥ २९ ॥
 दत्तात्रेयाद्दिने यस्मिन् स प्रापर्द्धिं नरेश्वरः ।
 तस्मिंस्तस्मिन् दिने यागं दत्तात्रेयस्य सोऽकरोत् ॥ ३० ॥
 तत्रैव च प्रजाः सर्वास्तस्मिन्नहनि भूपतेः ।
 तस्यर्द्धिं परमां दृष्ट्वा यागञ्चक्रुः समाधिना ॥ ३१ ॥
 इत्येतत्तस्य माहात्म्यं दत्तात्रेयस्य धीमतः ।

विष्णोश्चराचरगुरोरनन्तस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
 प्रादुर्भावाः पुराणेषु कथ्यन्ते शार्ङ्गधन्विनः ।
 अनन्तस्याऽमेयस्य शङ्खचक्रगदाभृतः ॥ ३३ ॥
 एतस्य परमं रूपं यश्चिन्तयति मानवः ।
 स सुखी स च संसारात् समुत्तोर्षोऽचिराद्भवेत् ॥ ३४ ॥
 सदैव वैष्णवानाञ्च भक्त्याहः सुलभोऽस्मि भोः ।
 इत्येवं यस्य वै वाचस्तं कथं नाश्रयेज्जनः ॥ ३५ ॥
 अधर्मस्य विनाशाय धर्माचारार्थमेव च ।
 अनादिनिधनो देवः करोति स्थितिपालनम् ॥ ३६ ॥
 तथैव जन्म चास्यातमनर्कं कथयामि ते ।
 तथा च योगः कथितो दत्तात्रेयेण तस्य वै ।
 पितृभक्तस्य राजर्षिरनर्कस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयीयं समाप्तम् ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

प्राग्बभूव महावीर्यः शत्रुजिन्नाम पार्थिवः ।
 तुतोष यस्य यज्ञेषु सोमावास्या पुरन्दरः ॥ १ ॥
 तस्यात्मजो महावीर्यो बभूवारिविदारणः ।
 बुद्धिविक्रमलावण्यैर्गुरुशक्राश्विभिः समः ॥ २ ॥
 स समानवयोबुद्धिसत्त्वविक्रमचेष्टितैः ।

नृपपुत्रो नृपसुतेर्नित्यमास्ति समावृतः ॥ ३ ॥

कदाचिच्छास्त्रमभारविवेककृतनिययः ।

कदाचित् काश्यसंलापगीतनाटकसम्भवैः ॥ ४ ॥

तथैवात्रविनोदैश्च शस्त्रास्त्रविनयेषु च ।

५. यान्यानि धुङ्गनागाशस्यन्दनाभ्यासतत्परः ॥ ५ ॥

रेमे नरेन्द्रपुत्रोऽसौ नरेन्द्रतनयैः सह ।

यथैव हि दिवा तद्वद्रातावपि मुदा युतः ॥ ६ ॥

तेषान्तु क्रीडतां तत्र द्विजभूरविश्यां सुताः ।

समानवयसः प्रीत्याऽरन्तुमायान्त्यर्नकयः ॥ ७ ॥

कस्त्रचित्त्वथ कालस्य नागलोकान्महीतलम् ।

कुमारावागतो नागो पुत्रावश्वतरस्य तु ॥ ८ ॥

ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नी तदशौ प्रियदर्शनो ।

तौ तेनृपसुतैः मार्द्वं तथैवान्यैर्द्विजन्मभिः ॥ ९ ॥

विनोदैर्विविधैस्तत्र तस्थतुः प्रीतिसंयुतो ।

सर्वे च ते नृपसुतास्ते च ब्रह्मविश्यां सुताः ॥ १० ॥

नागराजात्मजी तौ च स्नानसंवाहनादिकम् ।

वस्त्रगन्धानुसंयुक्तांश्चक्रुर्भागभुजिःक्रियाम् ॥ ११ ॥

अहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ ।

आजग्मदुर्मुदा युक्ता प्रीत्या सूनोर्महीपतः ॥ १२ ॥

स च ताभ्यां नृपसुतः परं निर्वाणमाप्तवान् ।

विनोदैर्विविधैर्हास्यसंलापादिभिरिव च ॥ १३ ॥

विना ताभ्यां न बुभुजे न सस्त्री न पत्नी मधु ।

न रराम न जग्राह शास्त्रास्त्रात्मगुणर्द्धये ॥ १४ ॥

इसातले च तौ रात्रिं विना तिन मद्वात्मना ।

निश्वासपरमौ गीत्वा जम्मतुस्तं दिने दिने ॥१५॥

मर्त्यलोके परां प्रीतिर्भवतीः केन पुत्रकौ ।

सहेति पप्रच्छ पिता तावुभौ नागदारकौ ॥ १६ ॥

दृष्टयोरत्र पाताले बह्वमि दिवसानि मे ।

दिवा रक्षन्वामिवाभौ पश्यामि प्रियदर्शनौ ॥ १७ ॥

जड उवाच ।

इति पित्रा स्वयं पृष्टौ प्रणिपत्य कृताञ्जली ।

प्रसूचतुर्महाभामावद्गुणाधिपतेः सुतौ ॥ १८ ॥

पुत्रावूचतुः ।

पुत्रः शत्रुजितस्तात ! नात्मा ख्यात ऋतध्वजः ।

रूपवानार्जवीपितः शूरी मानी प्रियंवदः ॥ १९ ॥

अनापृष्टकथो वाग्मी विद्वान् मैत्री गुणाकरः ।

मान्यमानयिता धीमान् स्त्रीमान् विनयभूषणः ॥ २० ॥

तस्योपचारसंप्रीतिसन्धोगापहृतं मनः ।

नागलोके भुवी लोके न रतिं विन्दते पितः ॥ २१ ॥

तद्वियोगेन नस्तात ! न पातालश्च शीतसम् ।

परितापाय तत्सङ्गादाङ्गादाय रविर्दिवा ॥ २२ ॥

पितोवाच ।

पुत्रः पुण्यवतो धन्यः स यस्यैवं भवद्विधैः ।

पराञ्चस्यापि गुणिभिः क्रियते गुणकीर्तनम् ॥२३॥

सन्ति शास्त्रविदोऽगौत्वाः सन्ति मूर्खाः सुमीलिनः ।

शास्त्रशौलसमं मन्ये पुत्रौ धन्यतरं तु तम् ॥ २४ ॥

यस्य मित्रगुणान् मित्राण्यमिषाश्च पराक्रमम् ।

कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तेन वै पिता ॥ २५ ॥

तस्योपकारिणः कश्चिद्भ्रमामभिवाञ्छितम् ।
 किञ्चिन्निष्पादितं वत्सो ! परितोषाय चेतसः ॥२६॥
 स धन्यो जीवितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 यस्वार्थिनी न विमुखा मित्रार्थी न च दुर्बलः ॥ २७ ॥
 मद्गृहे यत् सुवर्णादि रत्नं वाहनमासनम् ।
 यच्चान्यत् प्रीतये तस्य तद्देयमविशङ्कया ॥ २८ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसो मित्राणामुपकारिणाम् ।
 प्रतिरूपमकुर्वन् यो जीवामीत्यवगच्छति ॥ २९ ॥
 उपकारं सुहृद्गर्गे योऽपकारञ्च शत्रुषु ।
 नृमेघो वर्षति प्राज्ञस्तस्येच्छन्ति सदोन्नतिम् ॥ ३० ॥

पुत्रावूचतुः ।

किं तस्य कृतकृत्यस्य कर्तुं शक्येत केनचित् ।
 यस्य सर्वार्थिनी गेहे सर्वकामैः सदार्चिताः ॥ ३१ ॥
 यानि रत्नानि तद्गेहे पाताले तानि नः कुतः ।
 वाहनासनयानानि भूषणान्यम्बराणि च ॥ ३२ ॥
 विज्ञानं तत्र यच्चास्ति तदन्यत्र न विद्यते ।
 प्राज्ञानामप्यसौ तात ! सर्वसन्देहहृत्तमः ॥ ३३ ॥
 एकं तस्यास्ति कर्तव्यमसाध्यं तच्च नो मतम् ।
 हिरण्यगर्भगोविन्दगर्वादीनीश्वरादृते ॥ ३४ ॥

पितोवाच ।

तथापि श्रोतुमिच्छामि तस्य यत्कार्यमुत्तमम् ।
 असाध्यमथवा साध्यं किं वासाध्यं विपश्चिताम् ॥३५॥
 देवत्वममरेण्यत्वं तत्पूज्यत्वञ्च मानवाः ।
 प्रयान्ति वाञ्छितं वान्यद्दृढं ये व्यवसायिनः ॥ ३६ ॥

नाविज्ञातं नचागम्यं नाप्राप्यं दिवि चेह वा ।
 उद्यतानां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनाम् ॥ ३७ ॥
 योजनानां सहस्राणि व्रजन् यति पिपीलिकः ।
 अगच्छन् वैनतेयोऽपि पादमेकं न गच्छति ॥ ३८ ॥
 क्व भूतलं क्व च धीवं स्थानं यत् प्राप्तवान् ध्रुवः ।
 उत्तानपादवृषतेः पुत्रः सन् भूमिगोचरः ॥ ३९ ॥
 तत्कथ्यतां महाभाग ! कार्यवान् येन पुत्रकौ ।
 स भूपालसुतः सधुर्येनानृष्यं भवेत वाम् ॥४०॥

पुत्रावचतुः ।

तेनाख्यातमिदं तात ! पूर्ववृत्तं महात्मना ।
 कौमारके यथा तस्य वृत्तं सद्वृत्तशालिनः ॥ ४१ ॥
 तन्तु शत्रुजितं तात ! पूर्वं कश्चिदुद्विजोत्तमः ।
 गालवोऽभ्यागमद्भीमान् गृहीत्वा तुरगोत्तमम् ॥ ४२ ॥
 प्रत्युवाच च राजानं समुत्पेत्याश्रमं मम ।
 कोऽपि दैत्याधमो राजन् ! विध्वंसयति पापकृत् ॥४३॥
 तत्तद्रूपं समास्थाय सिंहेभवनचारिणाम् ।
 अन्येषाञ्चाल्पकायानामहर्निशमकारणात् ॥ ४४ ॥
 समाधिध्यानयुक्तस्य मौनव्रतरतस्य च ।
 तथा करोति विघ्नानि यथा चलति मे मनः ॥ ४५ ॥
 दग्धुं कोपाग्निना सद्यः समर्थस्त्वं वयं न तु ।
 दुःखार्जितस्य तपसो व्ययमिच्छामि पार्थिव ! ॥४६॥
 एकदा तु मया राजव्रतिनिर्विषचेतसा ।
 तत्क्लेशितेन निश्वासी निरीक्ष्यासुरमुज्झितः ॥ ४७ ॥
 ततोऽम्बरतलात् सद्यः पतितोऽयं तुरङ्गमः ।

वाक् चाशरीरिणी प्राह मरनाथ ! शृणुष्व ताम् ॥४८॥
 अश्रान्तः सकलं भूमेर्बलयं तुरगोत्तमः ।
 समर्थः क्रान्तुमर्केण तवायं प्रतिपादितः ॥ ४९ ॥
 पातालाम्बरतोयेषु न चास्य विहता गतिः ।
 समस्तदिक्षु व्रजतो न भङ्गः पर्वतेश्वपि ॥ ५० ॥
 यतो भूबलयं सर्वमश्रान्तोऽयं चरिष्यति ।
 अतः कुबलयो नाम्ना ख्यातिं लोके प्रयास्यति ॥ ५१ ॥
 क्लिश्यत्यहर्निशं पापी यद्य त्वां दानवाधमः ।
 तमध्येनं समारुह्य द्विजृश्रेष्ठ ! हनिष्यति ॥ ५२ ॥
 शत्रुजिन्नाम भूपालस्तस्य पुत्र ऋतध्वजः ।
 प्राप्यैतदश्वरत्नञ्च ख्यातिमेतेन यास्यति ॥ ५३ ॥
 सोऽहं त्वां समनुप्राप्तस्तपसो विघ्नकारिणम् ।
 तं निवारय भूपाल ! भागभाङ्गुपतिव्रतः ॥ ५४ ॥
 तदेतदश्वरत्नं ते मया भूप ! निवेदितम् ।
 पुत्रमाज्ञापय तथा यथा धर्मा न लुप्यत ॥ ५५ ॥
 स तस्य वचनाद्राजा तं वै पुत्रमृतध्वजम् ।
 तमश्वरत्नमारोप्य कृतकौतुकमङ्गलम् ॥ ५६ ॥
 अप्रेषयत धर्मात्मा गालवेन समं तदा ।
 स्वमाश्रमप्रदं सोऽपि तमादाय ययौ मुनिः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुबलयोर्वाये ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

पितोवाच ।

गालनेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत् ।

कृतं तत्कथ्यतां पुत्रौ ! विचित्रा युवयोः कथा ॥ १ ॥

पुत्रावूचतुः ।

स गालवायमे रम्ये तिष्ठन् भूपालनन्दनः ।

सर्वविघ्नोपशमनञ्चकार ब्रह्मवादिनाम् ॥ २ ॥

वीरं कुबलयाश्वं तं वसन्तं गालवायमे ।

मदावलेपोपहतो नाजानाहानवाधमः ॥ ३ ॥

ततस्तं गालवं विप्रं सन्धोपासनतत्परम् ।

शौकरं रूपमाश्राय प्रधर्षयितुमागतम् ॥ ४ ॥

मुनिशिथैरथीत्क्रुष्टे शीघ्रमारुह्य तं हयम् ।

अन्वधावह्वराहं तं नृपपुत्रः शरासनौ ॥ ५ ॥

अजघान च बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्चसा ।

आकृष्य बलवच्चापञ्चारुचित्रीपशोभितम् ॥ ६ ॥

नाराचाभिहतः शीघ्रमात्मत्राणपरो मृगः ।

गिरिपादपसम्बाधां सोऽन्वक्रामन्महाटवीम् ॥ ७ ॥

तमन्वधावहेगेन तुरगोऽसौ मनोजवः ।

चोदितो राजपुत्रेण पितुरादेशकारिणा ॥ ८ ॥

अतिक्रम्याथ वेगेन योजनानि सहस्रशः ।

धुरण्यां विवृते गर्ते निपपात लघुक्रमः ॥ ९ ॥

तस्थानन्तरमेवाशु सोऽप्यश्वी नृपतेः सुतः ।
 निपपात महागते तिमिरौघसमावृते ॥ १० ॥
 ततो नादृश्यत नृगः स तस्मिन् राजसूनुना ।
 प्रकाशञ्च स पातालमपश्यत्तत्र नापि तम् ॥ ११ ॥
 ततोऽपश्यत् स सौवर्षप्रासादशतसंकुलम् ।
 पुरन्दरपुरप्रख्यं पुरं प्राकारगोभितम् ॥ १२ ॥
 तत् प्रविश्य स नापश्यत्तत्र कञ्चिन्नरं पुरे ।
 भ्रमता च ततो दृष्टा तत्र योषित्स्वरान्विता ॥ १३ ॥
 सा पृष्टा तेन तन्वङ्गी प्रस्थिता केन कस्य वा ।
 नोवाच किञ्चित् प्रामादमारुरोह च भाविनी ॥ १४ ॥
 सोऽप्यश्वमेकतो बद्धा तामेवानुसमार वै ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनो निःशङ्की नृपतेः सुतः ॥ १५ ॥
 ततोऽपश्यत् सुविस्मोर्णे पर्यङ्के सर्वकाञ्चने ।
 निषणां कन्यकामिकां कामयक्तां रतीमिव ॥ १६ ॥
 विस्पष्टेन्दुमुखीं सुभ्रूं पीनश्रीणिपयोधराम् ।
 विम्बाधरीष्टीं तन्वङ्गीं नीलीत्पलविनीचनाम् ॥ १७ ॥
 रक्ततुङ्गनखीं श्यामां सृष्टीं ताम्रकराङ्घ्रिकाम् ।
 करभोरुं सुदशनां नीलसूक्ष्मस्थिरालकाम् ॥ १८ ॥
 तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीमनङ्गाङ्गलतामिव ।
 सोऽमन्यत्पार्थिवसुतस्तां रसातलदेवताम् ॥ १९ ॥
 सा च दृष्ट्वैव तं बाला नीलकुञ्चितमूर्द्धजम् ।
 पीनोरुस्कन्धबाहुं तममंस्त मदनं शुभा ॥ २० ॥
 उत्तस्थौ च महाभागा चित्तघोभमवाप्य सा ।
 लज्जाविस्मयदैन्यानां सद्यस्तन्वी वशं गता ॥ २१ ॥

कौऽयं देवो नु यच्चो वा गन्धर्वो वोरगोऽपि वा ।
 विद्याधरो वा संप्राप्तः कृतपुण्यरतिर्नरः ॥ २२ ॥
 एवं त्रिचिन्त्य बहुधा निश्चस्य च महीतले ।
 उपविश्य ततो भेजे सा मूर्च्छां मदिरक्षणम् ॥ २३ ॥
 सोऽपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः ।
 तां समाश्वासयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् ॥ २४ ॥
 सा च स्त्री या तदा दृष्टा पूर्वं तेन महात्मना ।
 तालवृन्तमुपादाय पर्यवीजयदाकुला ॥ २५ ॥
 समाश्वास्य तदा पृष्टा तेन सम्मोहकारणम् ।
 किञ्चिन्नज्जान्विता बाला तस्याः सख्युर्न्यवेदयत् ॥ २६ ॥
 सा चास्मै कथयामास नृपपुत्राय विस्तरात् ।
 मोहस्य कारणं सर्वं तद्दर्शनसमुद्भवम् ॥
 यथा तथा ससाख्यातं तद्वृत्तान्तञ्च भाविनी ॥ २७ ॥

सुप्रवाच ।

विश्वावसुरिति ख्यातो दिवि गन्धर्वराट् प्रभो ! ।
 तस्यैयमात्मजा सुभ्रूर्बान्ना ख्याता महालसा ॥ २८ ॥
 वज्रकेतोः सुतश्चोग्रो दानवोऽरिविदारणः ।
 पातालकेतुर्विख्यातः पातालान्तरसंश्रयः ॥ २९ ॥
 तेनेयमुद्यानगता कृत्वा मायां तमोमयीम् ।
 अपहृत्य मया हीना बालानीता दुरात्मना ॥ ३० ॥
 आगामिन्यां त्रयोदश्यामुद्वहत्याति किलासुरः ।
 स तु नार्हति चार्वङ्गीं शूद्रो वेदश्रुतीमिव ॥ ३१ ॥
 अतीते च दिने बालामात्मव्यापादनोद्यताम् ।
 सुरभिः प्राह नायं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः ॥ ३२ ॥

मर्त्यलोकात्मनुप्राप्तं य एनं ह्येत्यते शरैः ।
 स ते भर्तृ महाभागी ! अचिरेण भविष्यति ॥ ३३ ॥
 अहस्तास्त्राः सखीनाम्ना कुण्डलीति मनस्विनी ।
 क्षुता विन्ध्यवतः पत्नी वीर ! पुष्करमालिनः ॥ ३४ ॥
 हते भर्तृरि शुभ्रेण तीर्थात्तीर्थमनुव्रता ।
 अरामि दिव्यया गत्या परलोकार्थमुद्यता ॥ ३५ ॥
 पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
 केनापि विद्धो बाणेन मुनीनां त्राणकारणात् ॥ ३६ ॥
 तद्वाहं तत्त्वतोऽन्विष्य त्वरिता समुपागता ।
 सत्यमेव स केनापि ताडितो दानवाधमः ॥ ३७ ॥
 इयञ्च मूर्च्छामिममत् कारणं यत् शृणुष्व तत् ।
 त्वयि प्रीतिमती बाला दर्शनादेव मानद ! ॥ ३८ ॥
 देवपुत्रोपमे चारुवाक्यादिगुणशालिनि ! ।
 भार्या चान्यस्य विहिता येन विद्वुः स दानवः ॥ ३९ ॥
 एतस्मात् कारणाद्योहं महान्तभियमागता ।
 यावज्जीवञ्च तन्वह्नी दुःखमेवोपभोक्ष्यते ॥ ४० ॥
 त्वय्यस्त्रा हृदयं रागि भर्ता चान्यो भविष्यति ।
 यावज्जीवमती दुःखं सुरभ्या नान्यथा वचः ॥ ४१ ॥
 अहं त्वस्याः प्रभो ! प्रीत्या दुःखितात्र समागता ।
 वतो विशेषा नैवास्ति स्वसखोनिजदेहयाः ॥ ४२ ॥
 यद्येषाभिमतं वोरं पतिमाप्नोति शोभना ।
 तप्तस्तपस्वहं कुर्यां निर्वृत्तोकेन चेतसा ॥ ४३ ॥
 त्वन्तु को वा किमर्थं वा संप्राप्तोऽत्र महामते ! ।
 देवो दैत्यो नु मन्धर्वः पन्नगः क्षिप्ररोऽपिवा ॥ ४४ ॥

नक्षत्र मानुषगतिर्नचेदृच्छानुषं वपुः ।

तत्त्वमाख्याहि कथितं यथेवावितथं मया ॥ ४५ ॥

•कुबलयाश्च उवाच ।

यस्यां पृच्छसि धर्मज्ञे ! कस्त्वं किं वा समागतः ।

तत् शृणुष्वामलप्रज्ञे ! कथयाम्यादितस्तव ॥ ४६ ॥

राज्ञः शत्रुजितः पुत्रः पित्रा संप्रेषितः शुभे ।

मुनिरक्षणमुद्दिश्य गालवाश्रममागतः ॥ ४७ ॥

कुर्वतो मम रक्षां मुनीनां धर्मचारिणाम् ।

विघ्नार्थमागतः कोऽपि शौकुरं रूपमास्थितः ॥ ४८ ॥

मया स विद्धो बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्धसा ।

अपक्रान्तोऽतिवेगेन तमस्मप्रनुगतो ह्ययी ॥ ४९ ॥

पपात सहसा गर्ते सक्रीडोऽश्वश्च मामकः ।

सोऽहमश्वं समारुढस्तमस्यैकः परिश्रमन् ॥ ५० ॥

प्रकागमामादितवान् दृष्टा च भवती मया ।

पृष्टया च न मे किञ्चित्तवत्या दत्तमुत्तरम् ॥ ५१ ॥

त्वाञ्चैवानुप्रविष्टोऽहमिमं प्रासादमुत्तमम् ।

इत्येतत् कथितं सत्यं न द्वोऽहं न दानवः ॥ ५२ ॥

न पन्नगो न गन्धर्वः किन्नरो वा शुविस्मिते ! ।

समस्ताः पूज्यप्रज्ञा वै देवाद्या मम कुण्डले ।

मनुष्योऽस्मि विशङ्का ते न कर्तव्यात्त कर्हिचित् ॥ ५३ ॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीः दनमुत्तमम् ।

सख्याजडं वीक्षमाणा किञ्चिन्नीवाव भाविनी ॥ ५४ ॥

सा सखी पुनरप्येनं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह ।

यथावत् कथितं तेन सुरभ्या वचनामुगे ॥ ५५ ॥

कुण्डलोवाच ।

वीर ! सत्यमसन्दिग्धं भवताभिहितं वचः ।
 नान्यत्र हृदयं त्वस्या दृष्ट्वा स्वैर्यं प्रयास्यति ॥ ५६ ॥
 चन्द्रमेवाधिका कान्तिः समुपैति रविं प्रभा ।
 भूतिर्धन्यं घृतिर्धीरं क्षान्तिरभ्येति चोत्तमम् ॥ ५७ ॥
 त्वयैव विद्वांसन्दिग्धं स पापो दानवाधमः ।
 सुरभिः सा गवां माता कथं मिथ्या वदिष्यति ॥ ५८ ॥
 तद्वन्धेयं सभाग्या च त्वत्सम्बन्धं समेत्य वै ।
 कुरुष्व वीर ! यत्कार्यं विधिनैव समाहितम् ॥ ५९ ॥

पुत्रावूचतुः ।

परवानहमित्याह राजपुत्रः स तां पितः ! ।
 सा च तं चिन्तयामास तुम्बूखं तत्कुले गुरुम् ॥ ६० ॥
 स चापि तत्क्षणात्प्राप्तः प्रगृह्णीतसमित्कुशः ।
 मदालसायाः संग्रीत्या कुण्डलागौरवेण च ॥ ६१ ॥
 प्रज्वाल्य पावकं हुत्वा मन्त्रवित् कृतमङ्गलाम् ।
 वैवाहिकविधिं कन्यां प्रतिपाद्य यथागतम् ॥ ६२ ॥
 जगाम तपसे धीमान् स्वमाश्रमपदं तदा ।
 सा चाह तां सखीं बालां कृतार्थाम्नि वरानने ! ॥ ६३ ॥
 संयुक्ताममुना दृष्ट्वा त्वामहं रूपशालिनीम् ।
 तपस्तपस्येऽहमतुलं निर्व्यन्तीकेन चेतसा ॥ ६४ ॥
 तीर्थाम्बुधूतपापा च भवित्ती नेदृशी यथा ।
 तं चाह राजपुत्रं सा प्रश्रयावनता तदा ॥
 गन्तुकामा निजमस्त्रीचेहविक्रवभाषिणी ॥ ६५ ॥

कुण्डलोवाच ।

पुंभिरप्यमितप्रज्ञ ! नोपदेशो भवद्विधे । •
 दातव्यः किमुत स्त्रीभिरतो नोपदिशामि ते ॥ ६६ ॥
 किं त्वस्यास्तनुमध्यायाः स्नेहाकृष्टेन चेतसा ।
 त्वया विश्रम्भिता चास्मि स्मारयामग्ररिसूदन ! ॥ ६७ ॥
 भर्तृव्या रक्षितव्या च भार्या हि पतिना सदा ।
 धर्मार्थकामसंसिद्धेर् भार्या भर्तृसहायिनी ॥ ६८ ॥
 यदा भार्या च भर्तुः च परस्परवशानुगौ ।
 तदा धर्मार्थकामानां त्रयणामुपि सङ्गतम् ॥ ६९ ॥
 कथं भार्यामृते धर्ममर्थं वा पुरुषः प्रभो ! ।
 प्राप्नोति काममथवा तस्यां त्रितयमाहितम् ॥ ७० ॥
 तथैव भर्तारमृते भार्या धर्मादिसाधने ।
 न समर्था त्रिवर्गोऽयं दाम्पत्यं समुपाश्रितः ॥ ७१ ॥
 देवतापितृभृत्यानामतिथीनाञ्च पूजनम् ।
 न पुंभिः शक्ये कर्तृमृते भार्यां नृपात्मज ! ॥ ७२ ॥
 प्राप्नोऽपि चार्थो मनुजंरानोतोऽपि मिजं गृहम् ।
 क्षयमेति विना भार्यां कुभायर्षासंश्रयेऽपि वा ॥ ७३ ॥
 कामस्तु तस्य नैवास्ति प्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते ।
 दम्पत्योः सहधर्मेण त्रयीधर्ममवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥
 पितृन् पुत्रैस्तथैवान्नसाधनैरतिथीन्नरः ।
 पूजाभिरमरांस्तद्वत् सार्धं भार्यां नरोऽवति ॥ ७५ ॥
 स्त्रियाश्चापि विना भर्ता धर्मकामार्थसन्ततिः ।
 नैव तस्मान्निवर्गोऽयं दाम्पत्यमधिगच्छति ॥ ७६ ॥

एतन्मयोक्तं युवयोगच्छामि च यथेप्सितम् ।

वद्मं त्वमनया साहं धनपुत्रसुखायुषा ॥ ७७ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्युक्त्वा सा परिष्वज्य स्वसखीं तं नमस्य च ।

जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेतमात्मनः ॥ ७८ ॥

सोऽपि शत्रुजितः पुत्रस्तामारोप्य तुरङ्गमम् ।

निर्गन्तुकामः पातालाद्विज्ञातो दनुसन्धवैः ॥ ७९ ॥

ततस्तैः सहसोत्क्रुष्टं क्रियते ईङ्गवतेऽति वै ।

कन्यारत्नं यदानीतं दिवः पातालकेतुना ॥ ८० ॥

ततः परिघनिस्त्रिंशदशूलशरायुधम् ।

दानवानां बलं प्राप्तं सह पातालकेतुना ॥ ८१ ॥

तिष्ठ तिष्ठेति जल्पन्तस्ते तदा दानवीत्तमाः ।

शरवर्षैस्तथा शूलेर्ववर्षुर्नृपनन्दनम् ॥ ८२ ॥

स च शत्रुजितः पुत्रस्तदस्त्राण्यतिवीथिवान् ।

चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलया ॥ ८३ ॥

क्षणेन पातालतजमसिक्तूप्रशिशायकैः ।

क्षिप्त्वा संच्छन्नमभवद्वृत्तध्वजशरीत्करैः ॥ ८४ ॥

ततोऽस्त्रं त्वाङ्गमादाय चिन्नेप प्रति दानवान् ।

तेन ते दानवाः सर्वे सह पातालकेतुना ॥ ८५ ॥

ज्वालामालातितीव्रेण स्फुटदस्थिचथाः कृताः ।

निर्दग्धाः कापिलं तेजः समासाद्येव सागराः ॥ ८६ ॥

ततः स राजपुत्रीऽश्वी निहत्यासुरसत्तमान् ।

स्त्रीरत्नेन समं तेन समागच्छत् पितुः पुरम् ॥ ८७ ॥

प्रणिपत्य च तत् सर्वं स तु पित्रे न्यवेदयत् ।

पातालगमनञ्चैव कुण्डलायाश्च दर्शनम् ॥ ८८ ॥
 तद्वन्मदालमाप्राप्तिं दानवैश्चापि सङ्गरम् ।
 बधञ्च तेषामस्त्रेण पुनरागमनं तथा ॥ ८९ ॥
 इति श्रुत्वा पिता तस्य चरितं चारुचेतसः ।
 प्रीतिमानभवच्च दं परिष्वज्याह चात्मजम् ॥ ९० ॥
 मत्पात्रेण त्वया पुत्र ! तारितोऽहं महात्मना ।
 भयेभ्यो मुनयस्त्राता येन सद्धर्मचारिणः ॥ ९१ ॥
 मत्पूर्वैः ख्यातमानीतं मया विस्तारितं पुनः ।
 पराक्रमवता वीर ! त्वया तदुबहुलीकृतम् ॥ ९२ ॥
 यदुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमथापि वा ।
 तन्न हापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥ ९३ ॥
 तद्द्वैतार्थादधिकं यस्तु पुनरन्यत् स्वशक्तितः ।
 निष्पाद्यति तं प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमम् ॥ ९४ ॥
 यः पित्रा समुपात्तानि धनवीर्ययशांसि वै ।
 न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ९५ ॥
 तन्मया ब्राह्मणत्राणं कृतमासौद्यथा त्वया ।
 पातालगमनं यच्च यच्चासुरविनाशनम् ॥ ९६ ॥
 एतदप्यधिकं वत्स ! तेन त्वं पुरुषोत्तमः ।
 तद्वन्वोऽस्यथ बाल ! त्वमहमेव गुणाधिकम् ॥ ९७ ॥
 त्वां पुत्रमीदृशं प्राप्य ज्ञाघ्नः पुण्यवतामपि ।
 न स पुत्रकृतां प्रीतिं मन्ये प्राप्नोति मानवः ॥ ९८ ॥
 पुत्रेण नातिशयितो यः प्रज्ञादानविक्रमैः ।
 धिग्जन्म तस्य यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ॥ ९९ ॥
 यः पुत्रात् ख्यातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः ।

आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यः पितृपितामहैः ॥ १०० ॥

मातृपक्षेण मात्रा च ख्यातिमेति नराधमः ।

तत् पुत्र ! धनवीर्यैस्त्वं विवर्द्धस्व सुखेन च ॥ १०१ ॥

गन्धर्वतनया चैयं मा त्वया वै वियुज्यताम् ।

इति पित्रा बहुविधं प्रियमुक्तः पुनः पुनः ॥ १०२ ॥

परिष्वज्य स्वमावासं सभार्यः स विसर्जितः ।

स तथा भार्यप्रथा सार्द्धं रेमे तत्र पितुः पुरे ॥ १०३ ॥

अन्येषु च तथोद्यानवनपर्वतसानुषु ।

श्वश्रूश्वशुरयोः पादौ प्रणिपत्य च सा शुभा ॥

प्रातः प्रातस्ततस्तेन सह रेमे सुमध्यमा ॥ १०४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे कुबलयानीये मदात्मसापरिष्वयनम् ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

पुत्रावूचतः ।

ततः काले बहुतिथे गते राजा पुनः सुतम् ।

प्राह गच्छाशु विप्राणां त्राणाय चर मेदिनीम् ॥ १ ॥

अश्वमेनं समाह्वय्य प्रातः प्रातर्दिने दिने ।

अबाधा द्विजमुख्यानामन्वेष्टव्या सदैव हि ॥ २ ॥

दुर्दृष्टाः सन्ति शतशो दानवाः पापयोनयः ।

तेभ्यो न स्वाद्यथा बाधा मुनीनां त्वं तथा कुरु ॥ ३ ॥

स यद्योक्तस्ततः पित्रा तथा चक्रे नृपात्मजः ।
परिक्रम्य महीं सर्वां ववन्दे चरणौ पितुः ॥ ४ ॥
अहन्यहन्यनुप्राप्ते पूर्वाह्णे नृपनन्दनः ।
ततश्च शेषं दिवसं तथा रेमे सुमध्यया ॥ ५ ॥
एकदा तु चरन् सोऽथ ददर्श यमुनातटे ।
पातालकेतोरनुजं तालकेतुं कृताश्रमम् ॥ ६ ॥
मायावो दानवः सोऽथ मुनिरूपं समास्थितः ।
स प्राह राजपुत्रं मं पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ७ ॥
राजपुत्र ! ब्रवीमि त्वां तत् कुरुष्व यदीच्छसि ।
न च ते प्रार्थनाभङ्गः कार्यत्रः सत्यप्रतिश्रव ॥ ८ ॥
यच्चे यज्ञेन धर्माय कर्तव्याश्च तथेष्टयः ।
चितयस्तत्र कर्तव्या नान्तरिचगता यतः ॥ ९ ॥
अतः प्रयच्छ मे वीर ! हिरण्यार्थं स्वभूषणम् ।
यदेतत् कण्ठलग्नं ते रक्ष चेमं ममाश्रमम् ॥ १० ॥
यावदन्तर्जले देवं वरुणं यादसां पतिम् ।
वैदिकैर्वारुणैर्मन्त्रैः प्रजानां पुष्टिहेतुकैः ॥ ११ ॥
अभिष्टूय त्वरायुक्तः समभ्येमीति याद्दिनम् ।
तं प्रणम्य ततःप्रादात् स तस्मै कण्ठभूषणम् ॥ १२ ॥
प्राह चैनं भवान् यातु निर्व्यलीकेन चेतसा ।
स्थास्यामि तावदत्रैव तवाश्रमसमीपतः ॥ १३ ॥
तवादेशाम्नाहाभाग ! यावदागमनं तव ।
न तेऽत्र कश्चिदाबाधां करिष्यति मयि स्थिते ॥
विश्रब्धत्वात्वरन् ब्रह्मन् ! कुरुष्व त्वं मनोगतम् ॥ १४ ॥

पुत्रावूचतुः ।

एवमुक्तस्ततस्तेन स ममज्ज नदीजले ।

ररक्ष सोऽपि तस्यैव मायाविहितमाश्रमम् ॥ १५ ॥

गत्वा जलाशयात्तस्मात्तालकेतुश्च तत्परम् ।

मदालसायाः प्रत्यक्षमन्येपाञ्चैतदुक्तवान् ॥ १६ ॥

तालकेतुरुवाच ।

बीरः कुबलयाश्वोऽसौ ममाश्रमसमीपतः ।

केनापि दुष्टदैत्येन कुर्वन्नृचां तपस्विनाम् ॥ १७ ॥

युध्यमानो यथाशक्तिः निघ्नन् ब्रह्मद्विषो युधि ।

मायामाश्रित्य पापेन भिन्नः शूलेन वक्षसि ॥ १८ ॥

स्त्रियमाणेन तेनेदं दत्तं मे कण्ठभूषणम् ।

प्रापितस्याग्निसंयोगं स वने शूद्रतापसैः ॥ १९ ॥

कृतार्तक्रेषाशब्दी वै तस्तः माश्रुविलोचनः ।

नोतः सोऽश्वश्च तेनैव दानवेन दुरात्मना ॥ २० ॥

एतन्मया नृशंसेन दृष्टं दुष्कृतकारिणा ।

यदत्नानन्तरं हृत्यं क्रियतां तदकालिकम् ॥ २१ ॥

हृदयाश्वासनञ्चैतदुष्टहृतां कण्ठभूषणम् ।

नास्माकं हि सुवर्णेन हृत्यमस्ति तपस्विनाम् ॥ २२ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्युक्त्वोत्सृज्य तद्भूमौ स जगाम यथागतम् ।

निपपात जनः सोऽथ शोकात्तीं मूर्च्छयातुरः ॥ २३ ॥

तत्क्षणात् चेतनां प्राप्य सर्वास्ता नृपर्याषितः ।

राजपत्नयश्च राजा च विलेपुरतिदुःखिताः ॥ २४ ॥

मदालसा तु तद्दृष्ट्वा तदीयं कण्ठभूषणम् ।

तत्याजाशु प्रियान् प्राणान् श्रुत्वा च निहतं पतिम् ॥२५॥
 ततस्तथा महाक्रन्दः पौराणां भवनेष्वभूत् ।
 यद्यैव तस्य नृपतेः स्वर्गहे समवर्तत ॥ २६ ॥
 राजा च तां मृतां दृष्ट्वा विना भर्ता मदालसाम् ।
 प्रत्य्वाच जनं सर्वं विमृष्य सुख्यमानसः ॥ २७ ॥
 न रोदितव्यं पश्यामि भवतामात्मनस्तथा ।
 सर्वेषामेव संचिन्त्य सम्बन्धानामनित्यताम् ॥ २८ ॥
 किन्तु शोचामि तन्नयुं किन्तु, शोचाम्यहं सुषाम् ।
 विमृष्य कृतकृत्यत्वान्मन्येऽशोच्चावुभावपि ॥ २९ ॥
 मच्छूष्महचनाद्द्विजरक्षणतत्परः ।
 प्राप्नो मे यः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः स धीमताम् ॥३०॥
 अत्रयं याति यद्देहं तद्द्विजानां कृते यदि ।
 मम पुत्रेण संत्यक्तं नन्वभ्युदयकारि तत् ॥ ३१ ॥
 इयञ्च सत्कुलोत्पन्ना भर्तार्योऽप्रवमनुव्रता ।
 कथन्तु शोच्या नारीणां भर्तुरन्यन्न देवतम ॥ ३२ ॥
 अस्माकं बान्धवानाञ्च तथान्येषां दयावताम् ।
 शोच्या ह्येषा भवेद्देवं यदि भर्ता वियोगिनी ॥ ३३ ॥
 या तु भर्तुर्बन्धं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भाविनी ।
 भर्तारमनुयातेयं न शोच्याती विपश्चिताम् ॥ ३४ ॥
 ताः शोच्या या वियोगिन्यो न शोच्या या मृताः सह ।
 भर्ता वियोगस्वनया नानुभूतः कृतज्ञया ॥ ३५ ॥
 दातारं सर्वसौख्यानामिह चासुत्र चोभयोः ।
 लोकयोः का हि भर्तारं नारी मन्येत मानुषम् ॥३६॥
 नासौ शोच्यो नचैवेयं नाहं तज्जननी न च ।

त्यजता ब्राह्मणार्थाय प्राणान् सर्वे स्म तारिताः ॥३७॥

विप्राणां मम धर्मस्य गतः स हि महामतिः ।

आनृष्यमर्षभुक्तस्य त्यागाद्देहस्य मे सुतः ॥ ३८ ॥

मातुः सतीत्वं मद्द्वंशवैमन्यं शौर्यमात्मनः ।

संग्रामे संत्यजन् प्राणान् नात्यजद्द्विजरक्षणे ॥ ३९ ॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः कुबलयाश्वस्य माता भर्तुरनन्तरम् ।

श्रुत्वा पुत्रबधं तादृक् प्राह दृष्ट्वा तु तं पतिम् ॥ ४० ॥

मातावाच ।

न मे मात्रा न मे स्वस्त्रा प्राप्ता प्रीतिर्नृपेदृशो ।

श्रुत्वा मुनिपरित्राणे हतं पुत्रं यथा मया ॥ ४१ ॥

शोचतां वाम्भवानां ये निःश्वसन्तोऽतिदुःखिताः ।

स्त्रियन्ती व्याधिना क्लिष्टास्त्रिषां माता वृथाप्रजा ॥४२॥

संग्रामे युध्यमाना येऽभीता गोद्विजरक्षणे ।

क्षुप्ताः शस्त्रैर्विपद्यन्ती त एव भुवि मानवाः ॥ ४३ ॥

अर्थिनां मित्रवर्गस्य विद्विषाञ्च पराङ्मुखः ।

यो न याति पिता तेन पुत्री माता च वीरसूः ॥४४॥

गर्भक्लेशः स्त्रियो मन्ये साफल्यं भजते तदा ।

यदारिविजयी वास्यात् संग्रामे वा हतः सुतः ॥४५॥

पुत्रावूचतुः ।

ततः स राजा संस्कारं पुत्रपत्नीमलम्भयत् ।

निर्गम्य च वहिः स्नातो हृद्दी पुत्राय चोदकम् ॥४६॥

तालकेतुश्च निर्गम्य तथैव यमुनाजलात् ।

राजपुत्रमुवाचिद् प्रणयाश्वधुरं वचः ॥ ४७ ॥

गच्छ भूपालपुत्र ! त्वं कृतार्थोऽहं कृतस्त्वया ।
कार्यं चिराभिलषितं त्वयत्राविचले स्थिते ॥ ४८ ॥
वारुणं प्रज्ञकार्यञ्च जलेशस्य महात्मनः ।
तन्मया साधितं सर्वं यन्ममासीद्भीषितम् ॥ ४९ ॥
प्रणिपत्य स तं प्रायाद्राजपुत्रः पुरं पितुः ।
समारुह्य तमेवाश्वं सुपर्शानिलविक्रमम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुबलयान्वीत्रे मदालसावियोगः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

पुत्रावूचतुः ।

स राजपुत्रः संप्राप्य वेगादात्मपुरं ततः ।
पित्रोर्विवन्दिषुः पादौ दिदृक्षुश्च मदालसाम् ॥ १ ॥
ददर्श जनमुद्दिग्ममप्रहृष्टमुखं पुरः ।
पुनश्च विस्मिताकारं प्रहृष्टवदनं ततः ॥ २ ॥
अन्यमुत्फुल्लनयनं दिष्ट्या दिष्ट्येति वादिनम् ।
परिष्वजन्तमन्योन्यमति कौतूहलान्वितम् ॥ ३ ॥
चिरं जीवीरुकल्याण ! हतास्ते परिपन्थिनः ।
पित्रोः प्रह्लादय मनस्यथात्माकमकण्ठकम् ॥ ४ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्थे वं वादिभिः पौरैः पुरः पृष्ठे च संवृतः ।

तत्क्षणप्रभवानन्दः प्रविवेश पितृगृहम् ॥ ५ ॥
 पिता च तं परिष्वज्य माता चान्ये च बान्धवाः ।
 चिरं जीवति कल्याणोर्दुस्तस्मै तदाशिशः ॥ ६ ॥
 प्रणिपत्य ततः सोऽथ किमेतदिति विस्मितः ।
 पप्रच्छ पितरं तात ! सोऽस्मै समप्रक्त्तदुक्तवान् ॥७॥
 स भार्यां तां मृतां श्रुत्वा हृदयेशं मदालसाम् ।
 पितरौ च पुरो दृष्ट्वा लज्जाशाकाब्धिमध्यगः ॥ ८ ॥
 चिन्तयामास सा बाला मां श्रुत्वा निधनं गतम् ।
 तत्याज जीवितं साध्वो धिक्त्वां निष्ठुरमानसम् ॥९॥
 नृशंसोऽहमनायोऽहं विना तां मृगलाचनाम् ।
 मत्कृते निधनं प्राप्तां यज्जीवामसतिनिर्घृणः ॥ १० ॥
 पुनः स चिन्तयामास परिसंस्तभ्य मानसम् ।
 मां होहममपास्याशु निःश्वस्योच्छस्य चातुरः ॥ ११ ॥
 मृतंति सा मन्निमित्तं त्यजामि यदि जीवितम् ।
 किं मयोपकृतं तस्याः श्लाघ्यमेतत्तु योषिताम् ॥ १२ ॥
 यदि रोदिमि वा दीनो हा प्रियेति ! वदन्मुहुः ।
 तथाप्यश्लाघ्यमेतन्नी वयं हि पुरुषाः किल ॥ १३ ॥
 अथ शोकजडो दीनो स्रजा हीनो मलान्वितः ।
 विपन्नस्य भविष्यामि ततः परिभवास्पदम् ॥ १४ ॥
 मयारिशातनं कार्य्यं राज्ञः शुश्रूषणं पितुः ।
 जीवितं तस्य चायत्तं सन्त्यज्यं तत्कथं मया ॥ १५ ॥
 किन्त्वत्र मन्ये कर्त्तव्यस्यागो भोगस्य योषितः ।
 स चापि नोपकाराय तन्वङ्ग्राः किन्तु सर्वथा ॥ १६ ॥
 मयानृशंस्यं कर्त्तव्यं नोपकार्य्यं पकारि च ।

या मदर्थेऽत्यजत् प्राणांस्तदर्थेऽल्पमिदं मम ॥ १७ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इति कृत्वा मतिं सोऽथ निष्पाद्योदकदानिकम् ।

क्रियाश्चानन्तरं कृत्वा प्रस्थुवाच ऋतध्वजः ॥ १८ ॥

ऋतध्वज उवाच ।

यदि सा मम तन्वङ्गी न स्याद्भार्या मदालमा ।

अस्मिन् जन्मानि नान्या मे भवित्री सहचारिणी ॥ १९ ॥

तामृते मृगयावाचीं गन्धर्वतनयामहम् ।

न भोक्ष्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितम् ॥ २० ॥

सडमेचारिणीं पत्नीं तां मुक्त्वा गजगामिनीम् ।

काञ्चिन्नाङ्गीकरिष्यामीत्येतत् सत्यं मयोदितम् ॥ २१ ॥

पुत्रावूचतुः ।

परित्यज्य च स्त्रीभोगान् तात ! सर्वांस्तथा विना ।

काङ्क्षन्नास्ते समं तुल्यैर्वयस्यैः शीलसम्पदा ॥ २२ ॥

एतत्तस्य परं कार्यं तात ! तत् तेन शक्यते ।

कर्तुं मत्यर्थदुष्प्राप्यमौश्वरैः किमुतेतरैः ॥ २३ ॥

जङ्ग उवाच ।

इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा विमर्षमगमत्पिता ।

विमृश्य चाह तौ पुत्रौ नागराट् प्रहसन्निव ॥ २४ ॥

नागराडध्वतर उवाच ।

यद्यशक्यमिति ज्ञात्वा न करिष्यन्ति मानवाः ।

कर्मण्युद्यममुद्योगहान्या हानिस्ततः परम् ॥ २५ ॥

आरभेत नरः कर्म स्वपौरुषमहापयन् ।

निष्पत्तिः कर्मणो दैवे पौरुषे च व्यवस्थिता ॥ २६ ॥

तस्माद्दहं तथा यत्रं करिष्ये पुत्रकावितः ।
तपश्चर्यां समास्थाय यद्यैतत् साध्यते चिरात् ॥ २७ ॥

जह्व उवाच ।

एवमुक्त्वा स नागेन्द्रः प्लक्ष्मावतरणं गिरिः ।
तीर्थं हिमवतो गत्वा तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ २८ ॥
तुष्टाव गीर्भिश्च ततस्तत्र देवीं सरस्वतीम् ।
तन्मना नियताहारी भूत्वा तिसवनाद्भुतः ॥ २९ ॥

अश्वतर उवाच ।

जगद्धात्रीमहं देवीम्भरिराधयिषुः शुभाम् ।
स्तोष्ये प्रणम्य शिरसा ब्रह्मयोनिं सरस्वतीम् ॥ ३० ॥
सदमद्देवि ! यत्किञ्चिन्नोचवच्चार्यवत्पदम् ।
तत्सर्वं त्वपरमंयोगं योगवद्देवि ! संस्थितम् ॥ ३१ ॥
त्वमक्षरं परं देवि ! यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
अक्षरं परमं देवि ! संस्थितं परमाणुवत् ॥ ३२ ॥
अक्षरं परमं ब्रह्म विश्वञ्चैतत् क्षरात्मकम् ।
दारुण्यवस्थितो वङ्किर्भीमाश्च परमाणवः ॥ ३३ ॥
तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषतः ।
ओंकाराक्षरसंस्थानं यत्तु देवि ! स्थिरास्थिरम् ॥ ३४ ॥
तत्र मात्रात्रयं सर्वमस्ति यद्देवि नास्ति च ।
त्रयो लोकास्त्रयो वेदास्त्रैविद्यं पावकत्रयम् ॥ ३५ ॥
त्रौणि ज्योतीषि वर्णाश्च त्रयो धर्मागमस्तथा ।
त्रयो गुणास्त्रयः शब्दास्त्रयो वेदास्तथाश्रमाः ॥ ३६ ॥
त्रयः कालास्तथावस्थाः पितरोऽहर्निशादयः ।
एतन्मात्रात्रयं देवि ! तव रूपं सरस्वति ! ॥ ३७ ॥

विभिन्नदर्शनामाद्या ब्रह्मणो हि सनातनाः ।
 सोमसंस्था हविःसंस्थाः पाकसंस्थाश्च सप्त याः ॥ ३८ ॥
 तास्त्वदुधारणाद्देवि ! क्रियन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 अनिर्द्देश्यं तथा चान्यद्वर्मात्रान्वितं परम् ॥ ३९ ॥
 अविकार्यं जयं दिव्यं परिणामविवर्जितम् ।
 तवैतत्परमं रूपं यन्न शक्यं मयोदितुम् ॥ ४० ॥
 न चास्ये न च तज्जिह्वा ताम्बोष्ठादिरुच्यते ।
 इन्द्रोऽपि वसवो ब्रह्मा चन्द्राकौ जगतीरेव च ॥ ४१ ॥
 विश्वावासं विष्णुरूपं विश्वेशं पुरमेश्वरम् ।
 सांख्यवेदान्तवादीक्तं बहुशाखास्थिरीकृतम् ॥ ४२ ॥
 अनादिमध्यनिधनं सदसन सदेव यत् ।
 एकत्वनेकं नाप्येकं भवभेदसमाश्रितम् ॥ ४३ ॥
 अनाख्यं षड्गुणाख्यञ्च वर्गाख्यं त्रिगुणाश्रयम् ।
 नानाशक्तिमतामेकं शक्तिवैभवं परम् ॥ ४४ ॥
 सुखासुखं महासौख्यरूपं त्वयि विभाव्यते ।
 एवं देवि ! त्वया व्याप्तं सकलं निष्कलञ्च यत् ॥
 अद्वैतावस्थितं ब्रह्म यच्च द्वैते व्यवस्थितम् ॥ ४५ ॥

येऽर्था नित्या ये दिनश्यन्ति चान्ये
 ये वा स्थूला ये च सूक्ष्मातिसूक्ष्माः ।
 ये वा भूमौ येऽन्तरीक्षेऽन्यतो वा
 तेषां तेषां त्वत्त एवोपलब्धिः ॥ ४६ ॥
 यच्चामूर्त्तं यच्च भूर्त्तं समस्तं
 यद्वा भूतेष्वेकमेकञ्च किञ्चित् ।
 यद्विव्यस्ति क्ष्मातले खेऽन्यतो वा

त्वत्सम्बन्धं त्वत्स्वरैर्व्यञ्जनैश्च ॥ ४७ ॥

जड उवाच ।

एवं सुता तदा देवी विष्णोर्जिह्वा सरस्वती ।

प्रत्युवाच महात्मानं नागमश्वतरं ततः ॥ ४८ ॥

सरस्वत्युवाच ।

वरं ते कम्बलभ्रातः प्रयच्छाम्युरगाधिप ! ।

तदुच्चतां प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ४९ ॥

अश्वतर उवाच ।

सहायं देहि देवि ! त्वं पूर्वं कम्बलमेव मे ।

समस्तस्वरसम्बन्धमुभयाः संप्रयच्छ च ॥ ५० ॥

सरस्वत्युवाच ।

सप्त स्वरा यामरागाः सप्त पन्नगसत्त्म ! ।

गीतकानि च सप्तैव तावतीयापि मूर्च्छनाः ॥ ५१ ॥

तालाञ्चैकीनपञ्चाशत्तथा ग्रामत्रयञ्च यत् ।

एतत्सर्वं भवान् गाता कम्बलश्च तथानघ ! ॥ ५२ ॥

ज्ञास्यसे मत्प्रसादेन भुजगिन्द्रापरं तथा ।

चतुर्विधं पदं तालं त्रिःप्रकारं लयत्रयम् ॥ ५३ ॥

यतित्रयं तथा तोद्यं मया दत्तं चतुर्विधम् ।

एतद्भवान् मत्प्रसादात् पन्नगिन्द्रापरञ्च यत् ॥ ५४ ॥

अस्यान्तर्गतमायत्तं स्वरव्यञ्जनमन्वितम् ।

तदृशेषं मया दत्तं भवतः कम्बलस्य च ॥ ५५ ॥

तथा नाल्यस्य भूर्लोकं पाताले चापि पन्नग ! ।

प्रणेतारौ भवन्ती च सर्वस्यास्य भविष्यतः ।

पाताले देवलोके च भूर्लोकं चैव पन्नगौ ॥ ५६ ॥

जह उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी सर्वजिह्वा सरस्वती ।
 जगामादर्शनं संद्यो नागस्य कमलेक्षणा ॥ ५७ ॥
 तयोश्च तद्यथा वृत्तं भ्रातृः सर्वमजायत ।
 विज्ञानमुभयोरग्रं पदतालस्वरादिकम् ॥ ५८ ॥
 ततः कैलासशैलेन्द्रशिखरस्थितमीश्वरम् ।
 शीतकेः सप्तभिर्नागैः तन्त्रीलयसमन्वितौ ॥ ५९ ॥
 आरिराधयिषू देवमनङ्गाङ्गहरं हरम् ।
 प्रचक्रतुः परं यत्नमुभौ रुंहतत्राकलौ ॥ ६० ॥
 प्रातर्निशायां मध्याह्ने सन्ध्ययोश्चापि तत्परौ ।
 तयोः कालेन महता स्तूयमानो वृषध्वजः ॥ ६१ ॥
 तुतोष गीतकैस्ती च प्राहेथी गृह्यतां वरः ।
 ततः प्रणम्याश्वतरः कम्बलीन समं तदा ॥ ६२ ॥
 व्यज्ञापयन्महादेवं श्रितिकण्ठमुमापतिम् ।
 यदि नो भगवान् प्रीतो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ६३ ॥
 ततो यथाभिलषितं वरमेतं प्रयच्छ नो ।
 मृता कुबजयाश्वस्य पत्नी देव ! मदालसा ॥ ६४ ॥
 तेनैव वयसा सद्यो दुहितृत्वं प्रयातु मे ।
 जातिस्मरा यथा पूर्वं तद्वत्त्वान्तिसमन्विता ॥
 योगिनी योगमाता च मद्गृहे जायतां भव ! ॥ ६५ ॥

महादेव उवाच ।

यथोक्तं पद्मगश्रेष्ठ ! सर्वमेतद्भविष्यति ।
 मत्प्रमादादसन्दिग्धं शृणु चेदं भुजङ्गम ! ॥ ६६ ॥
 आङ्घ्रि तु समनुप्राप्ते मध्यमं पिण्डमाकृता ।

भक्षयेथाः फणिश्रेष्ठ ! शुचिः प्रयतमानसः ॥ ६७ ॥
 भक्षिते तु ततस्तस्मिन् भवती मध्यमात् फणात् ।
 समुत्पत्स्यति कल्पाणी तथारूपा यथा मृता ॥ ६८ ॥
 कामश्चेममभिधाय कुरु त्वं पितृतर्पणम् ।
 तत्क्षणादेव सा सुम्नूः श्वसती मध्यमात् फणात् ॥ ६९ ॥
 समुत्पत्स्यति कल्पाणी तथारूपा यथा मृता ।
 एतच्छ्रुत्वा ततस्ती तु प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ ७० ॥
 रसातलं पुनः प्राप्ती परिशीघ्रसमन्वितौ ।
 तथाच कृतवान् शृङ्गं स नागः कम्बलानुजः ॥ ७१ ॥
 पिण्डञ्च मध्यमं तद्वद्यथावदुपभुक्तवान् ।
 तच्चापि ध्यायतः कामं ततः सा तनुमध्यमा ॥ ७२ ॥
 यज्ञे निश्वसतः सद्यस्तद्रूपा मध्यमात् फणात् ।
 न चापि कथयामास कस्यचित् स भुजङ्गमः ॥ ७३ ॥
 अन्तर्गृहे तां सुदतीं स्त्रीभिर्गुप्तमधारयत् ।
 तौ चानुदिनमागम्य पुत्री नागपतिः सुखम् ॥ ७४ ॥
 ऋतध्वजेन सहितौ चिक्रीडार्तमराविव ।
 एकदा तु सुती प्राह नागराजो मुदान्वितः ॥ ७५ ॥
 यन्मया पूर्वमुक्तान्तु क्रियते किं न तत्तथा ।
 स राजपुत्री युवयोरुपकारी ममान्तिकम् ॥ ७६ ॥
 कम्पान्नानीयते वत्सावुपकाराय मानदः ।
 एवमुक्ती ततस्ती न पित्रा स्नेहवता तु तौ ॥ ७७ ॥
 गत्वा तस्य पुरं सख्यु र्माते तेन धीमता ।
 ततः कुबलयश्वं तौ कृत्वा किञ्चित्कथान्तरम् ॥ ७८ ॥
 अब्रूतां प्रणयोपेतं स्वर्गोहगमनं प्रति ।

तावाह नृपपुत्रोऽसौ नन्विद् भवतोऽहम् ॥ ७६ ॥
 धनवाहनवस्त्रादि यन्मदीयं तदेव वाम् ।
 यत्तु वां वाञ्छितं दातुं धनं रत्नमथापि वा ॥ ८० ॥
 तद्दीयतां द्विजसुतौ यदि वां प्रणयो मयि ।
 एतावताहं दैवेन वञ्चितोऽस्मि दुरात्मना ॥ ८१ ॥
 यद्भवद्भ्यां ममत्वं नो मदीये क्रियते गृहे ।
 यदि वां मत्प्रियं कार्यमनुग्राह्योऽस्मि वां यदि ॥ ८२ ॥
 तदने मम गेहे च ममत्वमनुकल्पयताम् ।
 युवयोर्यन्मदीयं तन्मामकं युवयोः स्वकम् ॥ ८३ ॥
 एतत् सत्यं विजानोतं युवां प्राणा वहिश्चराः ।
 पुनर्गेवं विभिन्नार्थं वक्तव्यं द्विजसत्तमौ ! ॥ ८४ ॥
 मत्प्रसादपरी प्रीत्या शापितौ हृदयेन मे ।
 ततः शिवाद् वदन्तौ तावभौ नागनन्दनी ॥ ८५ ॥
 ज्वलन्तुर्धृतः पुत्रं किञ्चित् प्रणयकीपितौ ।
 ऋतध्वज ! न सन्देहो यथैवाह भवानिदम् ॥ ८६ ॥
 तथैव चाम्मन्मनसि नात्र चिन्त्यमतीऽन्यथा ।
 किन्त्वावयोः स्वयं पित्रा प्रोक्तमेतन्महात्मना ॥ ८७ ॥
 द्रष्टुं कुबलयाश्वं तमिच्छामीति पुनः पुनः ।
 ततः कुबलयाश्वोऽसौ समुत्थाय वरामनात् ॥
 यथाह तार्तति वदन् प्रणाममकरोद्भुवि ॥ ८८ ॥
 कुबलयाश्व उवाच ।

धन्योऽहमतिपुण्योऽहं कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
 यत्तातो मामभिद्रष्टुं करोति प्रवणं मनः ॥ ८९ ॥
 तदुत्तिष्ठत गच्छानस्तामाज्ञां क्षणमप्यहम् ।

नातिक्रान्तुमिहेच्छामि पदभ्यां तस्य शपाम्यहम् ॥८०॥

जड उवाच ।

एवमुक्त्वा ययौ सौऽथ सह ताभ्यां नृपात्मजः ।

प्राप्तश्च गोमतीं पुण्यां निर्गम्य नगरादह्विः ॥ ८१ ॥

तस्म्यध्वेन ययुस्ते वै नागेन्द्रनृपनन्दनाः ।

मेने च राजपुत्रीऽसौ पारि तस्यास्तयोर्गृहम् ॥ ८२ ॥

ततश्चाकृष्य पातालं ताभ्यां नीतो नृपात्मजः ।

पाताले दृष्ट्वा चोभौ स पन्नगहृमारकौ ॥ ८३ ॥

फणामणिक्रतोद्योती व्यक्तस्वस्तिकलक्षणी ।

विलोक्य तौ सुरूपान्नी विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ८४ ॥

विहस्य चाब्रवीत् प्रेमणा साधु भो द्विजसत्तमौ ।

कथयामासतुस्तौ च पितरं पन्नगेश्वरम् ॥ ८५ ॥

शान्तमश्वतरं नाम माननीयं दिवीकमाम् ।

रमणीयं ततोऽपश्यत् पातालं स नृपात्मजः ॥ ८६ ॥

कुमारैस्तरुणैर्वैरैरुपगोभितम् ।

तथैव नागकन्याभिः क्रीडन्तीभिरितस्ततः ॥ ८७ ॥

चारुकुण्डलहाराभिस्ताराभिर्गगनं यथा ।

गीतशब्दैस्तथान्यत्र वीणावेणुस्वनानुगैः ॥ ८८ ॥

मृदङ्गपणवातोद्यं चारिवेश्मगताकूलम् ।

बीजमाणः स पातालं ययौ शत्रुजितः सुतः ॥ ८९ ॥

सह ताभ्यामभीष्टाभ्यां पन्नगाभ्यामरिन्दमः ।

ततः प्रविश्य ते सर्वे नागराजनिवेशनम् ॥ ९० ॥

दृष्ट्वाभौ महात्मानमुरगाधिपतिं स्थितम् ।

दिव्यमालप्रास्वरधरं मणिकुण्डलभूषणम् ॥ ९१ ॥

स्वच्छमुक्ताफललताहारिहारोपशोभितम् ।
 केयूरिणं महाभागमासने सर्वकाञ्चने ॥ १०२ ॥
 मणिविद्रुमवैदूर्यजालान्तरितरूपके ।
 स ताभ्यां दर्शितस्तस्य तातोऽस्माकमसाविति ॥ १०३ ॥
 वीरः कुबलयाश्वोऽयं पित्रे चासौ निवेदितः ।
 ततो ननाम चरणी नागेन्द्रस्य ऋतध्वजः ॥ १०४ ॥
 तमुत्थाप्य बलादुगाढं नागेन्द्रः परिषस्वजे ।
 मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय श्विरं जीवेत्युवाच सः ॥ १०५ ॥
 निहतामितवर्गश्च पित्रोः शुश्रूषणं कुरु ।
 वत्स ! धन्यस्य कथ्यन्ते परोक्षस्यापि ते गुणाः ॥ १०६ ॥
 भवती मम पुत्राभ्यामसामान्या निवेदिताः ।
 त्वमेवानेन वर्द्धथा मनोवाक्कायचेष्टितैः ॥ १०७ ॥
 जीवितं गुणिनः श्लाघ्यं जीवन्नेव मृतोऽगुणः ।
 गुणवान्निर्वृतिं पित्रोः शत्रूणां हृदयज्वरम् ॥ १०८ ॥
 करोत्यात्महितं कुर्वन् विश्वासञ्च महाजने ।
 देवताः पितरो विप्रा मित्रार्थिविकलादयः ॥ १०९ ॥
 वाञ्छयाश्च तथेच्छन्ति जीवितं गुणिनश्चिरम् ।
 परिधादनिवृत्तानां दुर्गतेषु दयावताम् ॥
 गुणिनां सफलं जन्म संश्रितानां विपद्गतैः ॥ ११० ॥

जड उवाच ।

ऐवमुक्त्वा स तं वीरं पुत्राविदमथान्नवीत् ।
 पूजां कुबलयाश्वस्य कर्तुकामो भुजङ्गमः ॥ १११ ॥
 स्नानादिकक्रमं कृत्वा सर्वमेव यथाक्रमम् ।
 मधुपानादिसम्भोगमाहारश्च यथेप्सितम् ॥ ११२ ॥

ततः कुबलयाश्वेन हृदयोत्सवभूतया ।

कथया स्वल्पकं कालं स्थास्यामी हृष्टचेतसः ॥ ११३ ॥

अनुमेने च तन्मौनी वचः शत्रुजितः सुतः ।

तथा चकार नृपतिः पन्नगानामुदारधीः ॥ ११४ ॥

समेव्य तैरात्मजभूपनन्दनै-

र्महीरगाणामधिपः स सत्यवाक् ।

सुदान्वितोऽन्नानि मधूनि चात्मवान्

यथोपयोगं बुभुजे स भोगभुक् ॥ ११५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अदालसोपाख्याने कुबलयाश्वपातालगमनम् ॥ २ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कृताहारं महात्मानमधिपं पवनाशिनाम् ।

उपामाञ्चक्रिरे पुत्री भूपालतनयास्तथा ॥ १ ॥

कथाभिरनुरूपाभिः स महात्मा मुजङ्गमः ।

प्रीतिं सञ्जनयामास पुत्रसंयुक्त्वा च च ॥ २ ॥

तव भद्र ! सुखं ब्रूहि गेहमभ्यागतस्य यत् ।

कर्त्तव्यमुत्सृजागङ्गां पितरीव सुतो मयि ॥ ३ ॥

रजतं वा सुवर्षं वा वस्त्रं वाहनमासनम् ।

बद्धाभिमतमत्यर्थं दुर्लभं तद्वृणुष्व माम् ॥ ४ ॥

कुबलयाश्च उवाच ।

तव प्रसादाद्भगवन् ! सुवर्णादि गृहे मम ।
 पितुरस्ति मसाद्यापि न किञ्चित् कार्यमीदृशम् ॥ ५ ॥
 ताते वर्षमहस्त्राणि शासतीमां वसुन्धराम् ।
 तथैव त्वयि पातालं न मे याञ्जीन्मुखं मनः ॥ ६ ॥
 ते स्वर्गाश्च सुपुण्याश्च येषां पितरि जीवति ।
 तृणक्रीटिसमं वित्तं तारुण्याद्वित्तकोटिषु ॥ ७ ॥
 मित्राणि तुल्यशिष्टानि तद्दहे ह्यमनामयम् ।
 जनिता ध्रियते वित्तं यौवनं किन्नु नास्ति मे ॥ ८ ॥
 असत्यर्थे नृणां याञ्जा प्रवणं जायते मनः ।
 मत्यशेषे कथं याञ्जां मम जिह्वा करिष्यति ॥ ९ ॥
 यैर्न चिन्त्यं धनं किञ्चिन्मम गेहेऽस्ति नास्ति वा ।
 पितृबाहुतरुच्छायां संश्रिताः सुखिनो हि ते ॥ १० ॥
 ये तु बाल्यात् प्रभृत्येव विना पित्रा कुटुम्बिनः ।
 ते सुखास्वादविभ्रंसान्मन्ये धात्रैव वञ्चिताः ॥ ११ ॥
 तद्वयं त्वत्प्रसादेन धनरत्नादिसञ्चयान् ।
 पितृमुक्तान् प्रयच्छामः कामतो नित्यमर्थिनाम् ॥ १२ ॥
 तत्सर्वमिह संप्राप्तं यदङ्घ्रियुगलं तव ।
 मञ्जूडामणिना स्पृष्टं यच्चाङ्गस्पर्शमाप्तवान् ॥ १३ ॥

जड उवाच ।

इत्येवं प्रसृतं वाक्यमुक्तः पन्नगसत्तमः ।
 प्राह राजसुतं प्रीत्या पुत्रयोरुपकारिणम् ॥ १४ ॥

नाग उवाच ।

यदि रत्नसुवर्णादि मत्तोऽवाप्तं न ते मनः ।

यदन्यन्नमसः प्रीत्यै तद्वृद्धि त्वं ददाम्यहम् ॥१५॥

कुबलयाश्च उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्रार्थितस्य गृह्णे मम ।

सर्वमस्ति विशेषेण संप्राप्तं तव दर्शनात् ॥ १६ ॥

कृतकृत्योऽस्ति चैतेन सफलं जीवितञ्च मे ।

यद्भ्रसंश्लेषमितस्तव देवस्य मानुषः ॥ १७ ॥

ममोत्तमाङ्गे त्वत्पादरजसा यदिहास्पदम् ।

कृतं तेनैव न प्राप्तं किं मया पद्मगेश्वरः ॥ १८ ॥

यदि त्ववश्यं दातव्यो वरो मम यद्यस्मितः ।

तत्पुण्यकर्मसंस्कारो हृदयान्मा व्यपैतु मे ॥ १९ ॥

सुवर्णमणिरत्नादि वाहनं गृह्णामासनम् ।

स्त्रियोऽन्नपानं पुत्राय चारुमाख्यानुलेपनम् ॥ २० ॥

एते च विविधाः कामा गीतवाद्यादिकञ्च यत् ।

सर्वमेतन्नम मतं फलं पुण्यधनस्यतेः ॥ २१ ॥

तस्मात्करेण तन्मूलः कार्यो यन्नः कृतात्मना ।

कर्त्तव्यः पुण्यसक्तानां न किञ्चिद्भुवि दुर्लभम् ॥ २२ ॥

अश्वतर उवाच ।

एवं भविष्यति प्राज्ञ ! तव धर्माश्रिता मतिः ।

सत्यञ्चैतत् फलं सर्वं धर्मस्योक्तं यथा त्वया ॥२३॥

तथाप्यवश्यं मद्गृहेऽभागतेन त्वयाधुना ।

आद्यां यन्मानुषे लोके दुष्प्रापं भवती मतम् ॥ २४ ॥

जड उवाच ।

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स तदा नृपनन्दनः ।

सुखावलोक्त्तञ्चक्रे पद्मगेश्वरपुत्रयोः ॥ २५ ॥

ततस्ती प्रणिपत्योभौ राजपुत्रस्य यत्नतम् ।

तत् पितुः सकलं वीरौ कथयामासतुः स्फुटम् ॥ २६ ॥

‘पुत्रावूचतुः । . .

ततोऽस्य पत्नी दयिता श्रुत्वेमं विनिपातितम् ।

अत्यजदयितान् प्राणान् विप्रलब्धा दुरात्मना ॥ २७ ॥

केनापि कृतवैरेण दानवैः, कुबुद्धिना ।

गन्धर्वराजस्य सुता नाम्ना ख्याता महालसा ॥ २८ ॥

कृतज्ञोऽयं ततस्तात ! प्रतिज्ञां कृतवानिमाम् ।

नान्या भार्या भवित्रीति वर्जयित्वा महालसाम् ॥ २९ ॥

द्रष्टुं तां चारुसर्वाङ्गीप्रथं वीर ! षटध्वजः ।

तात ! बाञ्छति यद्येतत् क्रियते तत् कृतं भवेत् ॥ ३० ॥

अश्वतर उवाच ।

भूतैर्वियोगिनी योगस्तादृशैरेव तादृशः ।

कथमेतद्विना स्वप्नं मायां पां शम्भरोदिताम् ॥ ३१ ॥

जड उवाच ।

प्रणिपत्य भुजङ्गेशं पुत्रः शत्रुजितस्ततः ।

प्रत्युवाच महात्मानं प्रेयसलज्जासप्रन्वितः ॥ ३२ ॥

मायामयीमप्यधुना मम तात ! महालसाम् ।

यदि द्रश्यते ते मन्ये परं कृतमनुग्रहम् ॥ ३३ ॥

अश्वतर उवाच ।

तस्मात् पश्येह वत्स ! त्वं मायाञ्चेद् द्रष्टुमिच्छसि ।

अनुयाह्यो भवान् गेहं बालोऽप्यभ्यागतो गुरुः ॥ ३४ ॥

जड उवाच ।

आगयामास नागेन्द्रो गृहगुप्तां महालसाम् ।

तेषां सम्बोहनाथाय जजस्य च ततः स्फुटम् ॥ ३५ ॥

दर्शयामास च तदा राजपुत्राय तां शुभाम् ।

स्यं न वेति ते भयर्था राजपुत्र मंदालसा ॥ ३६ ॥

जह उवाच ।

स दृष्ट्वा तां तदा तन्वीं तत्क्षणात् विगतत्रपः ।

प्रियेति तामभिसुखं यथै वाचमुदीरयन् ॥

निवारयामास च तं नागः सोऽश्वतरस्वरन् ॥ ३७ ॥

अश्वतर उवाच ।

मायेयं पुत्र ! मास्मत्पुत्रीः प्रागेव कथितं तव ।

अन्तर्हानमुपैत्याशु जाया संखर्शनादिभिः ॥ ३८ ॥

ततः पपात मेदिन्यां स तु मूर्च्छापरिप्लुतः ।

हा प्रियेति वदन् सोऽथ चिन्तयामास भाविनीम् ॥ ३९ ॥

अहो स्त्री होऽस्य मृपतेर्ममोपर्य्यचलं मनः ।

येनायं पातनोऽरीणां विना शस्त्रेण पातितः ॥ ४० ॥

मायेति दर्शिता तेन मिथ्या मायेति यत् स्फुटम् ।

वायुस्वुतेजसां भूमरादाणस्य च क्षेष्टया ॥ ४१ ॥

ततः कुबलयाश्वं तं समाश्वस्य गुजङ्गमः ।

कथयामास तत् सर्वं मृतसञ्जीवनादिकम् ॥ ४२ ॥

तयः प्रहृष्टः प्रतिलभ्य कान्तां

प्रणम्य नागं त्रिजगाम सोऽथ ।

सुशोभमानः स्वपुरं तमश्व-

मारुह्य संचिन्तितमभ्युपेतम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मंदालसाम्प्राप्तिः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

आगम्य स्वपुरं सोऽथ पित्रोः सर्वमशेषतः ।
कथयामास तन्वङ्गी यथा प्राप्ता पुर्नमृता ॥ १ ॥
न नाम सा च चरणी श्वश्रूश्वशुरयोः शुभा ।
स्वजनञ्च यथापूर्वं वन्दनास्त्रेषणादिभिः ॥ २ ॥
पूजयामास तन्वङ्गी यथान्यायं यथावयः ।
ततो महोत्सवो जज्ञे पौराणां तत्र वै पुरे ॥ ३ ॥
ऋतध्वजश्च सुचिरं तथा रेमे सुमध्यया ।
निर्भरेषु च शैलानां निम्नगापुत्रिनेषु च ॥ ४ ॥
काननेषु च रमेषु तथैवोपवनेषु च ।
पुण्यक्षर्यं वाञ्छमाना सापि कामोपभोगतः ॥ ५ ॥
सह तेनातिक्रान्तेन रेमे रम्यासु भूभिषु ।
ततः कालेन महता शत्रुजित् स नराधिपः ॥ ६ ॥
सम्यक् प्रशास्य वसुधां कालधर्ममुपेयिवान् ।
ततः पौरा महात्मानं पुत्रं तस्य ऋतध्वजम् ॥ ७ ॥
अभ्यषिञ्चन्त राजानमुदाराचारचेष्टितम् ।
सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवीरसान् ॥ ८ ॥
मदालसायाः सञ्जज्ञे पुत्रः प्रथमजस्ततः ।
तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ॥ ९ ॥

तुतषुस्तेन वै श्रुत्या जहास च मदालसा ।
सा वै मदालसा पुत्रं बालमुत्तानशायिनम् ।
उल्लापनच्छलेनाह-रुदमानमविस्वरम् ॥ १० ॥

शुद्धोऽसि रे तात ! न तेऽस्ति नाम
कृतं हि ते कल्पनयाधुनैव ।
पञ्चात्मकं देहमिदं तवैत-
न्नैवास्य त्वं रोदिषि कस्य हेतोः ॥ ११ ॥

म वा भवान् रोदिति वै स्वजन्मा
शब्दोऽयमासाद्य महीशसूनुम् ।
विकल्पप्रमाणा विविधा गुणास्ते-
ऽगुणाश्च भीताः सकलेन्द्रियेषु ॥ १२ ॥

भूतानि भूतैः परिदुर्बलानि
वृद्धिं समायान्ति यथेह पुंसः ।
अन्नाम्बुदानादिभिरेव कस्य
न तेऽस्ति वृद्धिर्न च तंऽस्ति हानिः ॥ १३ ॥

त्वं कञ्चुके शीर्यमाणे निजेऽस्मिन्-
स्तस्मिंश्च देहे मूढतां मा व्रजेथाः ।
शुभाशुभैः कर्मभिर्देहमेत-
न्मदादिमूटैः कञ्चुकस्तेऽपि नदः ॥ १४ ॥

तानेति किञ्चिन्नयेति किञ्चि-
दम्बेति किञ्चिद्व्यतेति किञ्चित् ।
ममेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चित्
त्वं भूतसङ्घं बहु मानयेथाः ॥ १५ ॥

दुःखानि दुःखोपशमाय भोगान्

सुखाय जानाति विमूढचेताः ।
 तान्येव दुःखानि पुनः सुखानि .
 जानात्यविद्वान् सुविमूढचेताः ॥ १६ ॥
 हासोऽस्थिसन्दर्शनमन्नियुग्म-
 मत्युज्ज्वलं तर्जनमङ्गनायाः ।
 कुचादि पीनं पिशितं घनं तत्
 स्थानं रतेः किं नरकं न योषित् ॥ १७ ॥
 यानं त्रितो यानगतञ्च देहं
 देहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ।
 ममत्वबुद्धिर्न तथा यथा स्वे
 देहेऽतिमात्रं वत मूढतैषा ॥ १८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदान्तसोपाख्याने ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

वर्द्धमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने ।
 तमुक्त्वापादिना बोधमनयन्निर्ममात्मकम् ॥ १ ॥ .
 यथायथं बलं लेभे यथा लेभे मतिं पितुः ।
 तथा तथात्मबोधञ्च सोऽवाप मातृभाषितैः ॥ २ ॥
 इत्यं तथा स तनयो जन्मप्रभृति बोधितः ।
 चकार न मतिं प्राप्नो गार्हस्थ्यं प्रति निर्ममः ॥ ३ ॥

द्वितीयोऽस्याः सुतो जज्ञे तस्य नामाकरोत्पिता ।
 सुबाहुस्यमित्युक्ते सा जहास मदालसा ॥ ४ ॥
 तमप्येवं यथापूर्वं बालमुल्लापनादिना ।
 प्राह बाल्यात् स च प्राप तथा बोधं महामतिः ॥ ५ ॥
 तृतीयं तनयं जातं स राजा शत्रुमर्दनम् ।
 यदाह तेन सा सुभूर्जहासातिचिरं पुनः ॥ ६ ॥
 तथैव सोऽपि तन्वङ्ग्रा बालत्वादवबोधितः ।
 क्रियाश्चकार निष्कामो न निश्चिदुपकारकम् ॥ ७ ॥
 चतुर्थस्य सुतस्याथ चिकीर्षुर्नाम भूमिपः ।
 ददर्श तां शुभाचाराभीषहासां मदालसाम् ॥
 तामाह राजा हसतीं किञ्चित् कीतूहलान्वितः ॥ ८ ॥

राजीवाच ।

क्रियमाणे सकृन्नान्नि कथ्यतां हास्यकारणम् ।
 विक्रान्तश्च सुबाहुश्च तथान्यः शत्रुमर्दनः ॥ ९ ॥
 शोभनानीति नामानि मया मन्ये कृतानि वै ।
 योग्यानि क्षत्रधन्वूनां शौर्याटोपशुतानि च ॥ १० ॥
 असन्त्येतानि चेद्भद्रे ! यदि ते मनसि स्थितम् ।
 तदस्य क्रियतां नाम चतुर्थस्य सुतस्य मे ॥ ११ ॥

मदालसोवाच ।

मयात्रा भवतः कार्य्या महाराज ! यथात्य माम् ।
 तथा नाम करिष्यामि चतुर्थस्य सुतस्य ते ॥ १२ ॥
 अलर्क इति धर्मज्ञः ख्यातिं लोके प्रयास्यति ।
 कनीयानेष ते पुत्रो मतिमांश्च भविष्यति ॥ १३ ॥
 तच्छ्रुत्वा नाम पुत्रस्य कृतं मात्रा महीपतिः ।

अलर्क इत्यसम्बद्धं प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥

राजोवाच ।

भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्रस्यं कृतं शुभे ! ।

किमीदृशमसम्बद्धमर्थः कोऽस्य मदालसे ! ॥ १५ ॥

मदालसोवाच ।

कल्पनेयं महाराज ! कृता सा व्यवहारिकी ।

तत्कृतानां तथा नाम्नां शृणु भूप ! निरर्थताम् ॥ १६ ॥

वदन्ति पुरुषाः प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यतः ।

क्रान्तिश्च गतिरुद्दिष्टा दिशाद्देशान्तरन्तु या ॥ १७ ॥

सर्वगा न प्रयातोति व्यापी देहेश्वरो यतः ।

ततो विक्रान्तमञ्जयं मता मम निरर्थका ॥ १८ ॥

अवाहुरिति या संज्ञा कृतान्यस्य सुतस्य ते ।

निरर्था साप्यभूत्तत्वात् पुरुषस्य महीपते ! ॥ १९ ॥

पुत्रस्य यत् कृतं नाम तृतीयस्यारिमर्दनः ।

अन्ये तदप्यसम्बद्धं शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ २० ॥

एक एव शरीरेषु सर्वेषु पुरुषो यदा ।

तदास्य राजन् ! क शत्रुः को वा भित्तमिहेष्यते ॥ २१ ॥

भूतैर्भूतानि मृद्यन्ते अमूर्त्तौ मृद्यते कथम् ।

क्रांथादीनां पृथग्भावात् कल्पनेयं निरर्थका ॥ २२ ॥

यदि संव्यवहारार्थमसन्नाम प्रकल्प्यते ।

नाम्नि कस्मादलर्काख्ये नैरर्थ्यं भवती मतम् ॥ २३ ॥

जड उवाच ।

एवमुक्तस्तया सांघु महिष्या स महीपतिः ।

तथेत्याह महाबुद्धिर्द्विदितां तथ्यवादिनीम् ॥ २४ ॥
 तच्चापि सा सुतं सुभ्रूर्यथापूर्वमुतांस्तथा ।
 प्रोवाच बोधजननं तामुवाच स पार्थिवः ॥ २५ ॥
 करोषि किमिदं मूढे ! मम भावय सन्ततेः ।
 दुष्टावबोधदानेन यथापूर्वं सुतेषु मे ॥ २६ ॥
 यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि ग्राह्यं वचां मम ।
 तदेनं तनयं मार्गं प्रवृत्तेः सन्नियोजय ॥ २७ ॥
 कर्ममार्गः समुच्छेदं नैवं देवि ! गमिष्यति ।
 पितृपिण्डनिवृत्तिश्च नैवं साध्वि ! भविष्यति ॥ २८ ॥
 पितरो देवलीकस्थास्तथा तिर्यक्त्वमागताः ।
 तद्वन्मनुष्यतां याता भूतवर्गे च संस्थिताः ॥ २९ ॥
 सपुण्यानसपुण्यांश्च क्षत्रक्षामान् लुप्तप्रिप्तान् ।
 पिण्डोदकाप्रदानेन नरः कर्मण्यवस्थितः ॥ ३० ॥
 सदाप्याययते सुभ्रु ! तद्देहेवातिथीर्नाप ।
 देवेर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः सगुह्यकैः ॥ ३१ ॥
 वयोभिः कृमिकौटैश्च नर एवोपजीव्यते ।
 तस्मात्तन्वङ्गि ! पुत्रं मे यत्कार्यं क्षत्रधीनिभिः ॥ ३२ ॥
 ऐहिकामुष्मिःफलं तत्सम्यक् प्रतिपादय ।
 तेनैवमुक्ता सा भर्ता वरनारी मदालसा ॥ ३३ ॥
 अलर्कं नाम तनयमुवाचोल्लापवादिनी ।
 पुत्र ! वडंस्व मद्भर्तुर्मनो नन्दय कर्मभिः ॥
 मित्वाणामुपकाराय दुर्हृदां नाथनाय च ॥ ३४ ॥
 धन्योऽसि रे यो वसुधामगतु
 रे कश्चिरं पालयितासि पुत्र ! ।

तत्बालनादस्तु सुखीपभोगी
 धर्मात् फलं प्राप्स्यसि चामरत्वम् ॥ ३५ ॥
 धरामरान् पर्वसु तर्पयेथाः
 समीहितं बन्धुषु पूरयेथाः ।
 हितं परस्मै हृदि चिन्तयेथाः
 मनः परस्त्रोषु निवर्त्तयेथाः ॥ ३६ ॥
 यज्ञैरनेकेर्विबुधानजस्र-
 मर्थैर्हि जान् प्रीणुय संश्रितांश्च ।
 स्त्रियश्च कामैरतुलैश्चिराय •
 युद्धैश्चारींस्तोषयितासि वीर ! ॥ ३७ ॥
 बाली मनो नन्दय बान्धवानां
 गुरोस्तथाज्ञाकरणैः कुमारः ।
 स्तोत्राणां युवा सत्कुलभूषणानां
 वृद्धो वने वत्स ! वने वराणाम् ॥ ३८ ॥
 राज्यं कुर्वन् सुहृदो नन्दयेथाः
 साधून्क्षंस्तात ! यज्ञैर्यजेथाः ।
 दुष्टान्निघ्नन् वैरिणश्चाजिमध्ये
 गोविप्रार्थं वत्स ! मृत्युं व्रजेथाः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुत्रानुशासनम् ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

एवमुक्त्वाप्यमानस्तु स तु' मात्रा दिने दिने ।
ववृधे वयसा बालो वृद्धा चालर्कसंज्ञितः ॥ १ ॥
स कीमारकमासाद्य ऋतुक्षजसुतस्मृतः ।
कृतोपनयनः प्राज्ञः प्रणिपत्याह मातरम् ॥ २ ॥
मया यदत्र कर्तव्यमैहिकामुष्णिकाय वै ।
सुखाय वद तत् सर्वं प्रयथावनतस्य मे ॥ ३ ॥

मदालसोवाच ।

वत्स ! राज्येऽभिपिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः ।
कर्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ ४ ॥
व्यसनानि परित्यज्य सप्त मूनहराणि वै ।
आत्मा रिपुभ्यः संरञ्च्यो वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ५ ॥
अष्टधा नाशमाप्नोति सुचक्रात् स्यन्दनाद्यथा ।
तथा राजाप्यसन्दिग्धं वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ६ ॥
दुष्टादुष्टांश्च जानीयाद्मात्रानरिद्रोषतः ।
चरैश्चरास्तथा शत्रोरन्विष्टव्याः प्रवदतः ॥ ७ ॥
विश्वासो न तु कर्तव्यो राज्ञा मित्रात्तवन्धुषु ।
कार्ययोगाद्दमित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ ८ ॥
स्थानवृद्धिचयज्ञेन पाङ्गुख्यगुणिनात्मना ।
भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्तना ॥ ९ ॥

प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता ।
 जेयाश्चानन्तरं पीरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ १० ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते ।
 सोऽजितात्मा जितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ ११ ॥
 तस्मात् कामादयः पूर्वं जेयाः पुत्र ! महीभुजा ।
 तज्जये हि जयोऽवश्यं राजा नश्यति तैर्जितः ॥ १२ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च ।
 हर्षश्च शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृताम् ॥ १३ ॥
 कामप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वा पाण्डुं निपातितम् ।
 निवर्तयेत्तथा क्रोधादनुक्लादं हतात्मजम् ॥ १४ ॥
 हतमैलं तथा लोभात्प्रदाहेनं द्विजैर्हतम् ।
 मानादनायुषा पुत्रं बलिं हर्षात् पुरञ्जयम् ॥ १५ ॥
 एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना ।
 स्मृत्वा विवर्जयेदेतान् दोषान् स्वीधान्महोपतिः ॥ १६ ॥
 काककोकिलभृङ्गाणां मृगव्यालशिखण्डिनाम् ।
 हंसकुक्कुटलोहानां शिचेत चरितं मृपः ॥ १७ ॥
 कीटकस्य क्रियां कुर्यात् विपक्षे मनुजेश्वरः ।
 चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भूपः प्रदर्शयेत् ॥ १८ ॥
 ज्ञेयाग्निविस्फुलिङ्गानां बीजचेष्टा च शाल्मलीः ।
 चन्द्रसूर्यस्वरूपेण नीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ १९ ॥
 बन्धकीपद्मशरभशूलिकागुर्विष्णीस्तनात् ।
 प्रज्ञा नृपेण चादेया तथा गोपालयोषितः ॥ २० ॥
 शक्रार्कयमसीमानां तद्दहायोर्महोपतिः ।
 रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ २१ ॥

यथेन्द्रश्चतुरो मासान् तीयोत्सर्गेण भूगतम् ।
 आप्याययेत्तथा लोकं परिहारैर्महीपतिः ॥ २२ ॥
 मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 सूक्ष्मैवाभ्युपायेन तथा शुक्लादिकं नृपः ॥ २३ ॥
 यथा यमः प्रियद्वेषे प्राप्तकाले नियच्छति ।
 तथा प्रियाप्रिये राजा दुष्टादुष्टे समी भवेत् ॥ २४ ॥
 पूर्वैन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नरः ।
 एवं यत्र प्रजाः सर्वा निर्वृत्तास्तच्छशिव्रतम् ॥ २५ ॥
 मारुतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा ।
 एवं नृपश्चरैः पौरामात्यादिबन्धुषु ॥ २६ ॥
 न लोभाद्वा न कामाद्वा नार्थाद्वा यस्य मानसम् ।
 यथान्यैः कथ्यते वत्स ! स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २७ ॥
 उत्पथग्राहिणी मूढान् स्वधर्माच्चलतो नरान् ।
 यः करोति निजं धर्मं स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २८ ॥
 वर्णधर्मा न सीदन्ति यस्य राज्ये तथाश्रमाः ।
 वत्स ! तस्य सुखं प्रेत्य परचेह च शाश्वतम् ॥ २९ ॥
 एतद्राज्ञः परं कृत्यं तथैतत् सिद्धिकारकम् ।
 स्वधर्मस्थापनं नृणां चाल्यते यत् कुबुद्धिभिः ॥ ३० ॥
 पालनेनैव भूतानां कृतकृत्यो महीपतिः ।
 सम्यक् पालयिता भागं धर्मस्याप्नोति यत्नतः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुलाहवाचनम् ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

तस्मात्पूर्वचनं श्रुत्वा सोऽलर्की मातरं पुनः ।
पप्रच्छ वर्णधर्मांश्च धर्मा ये चाश्रमेषु च ॥ १ ॥

अलर्का उवाच ।

कश्चितोऽयं महाभागे ! राज्यतन्त्राश्रितस्त्वया ।
धर्मं तमहमिच्छामि श्रातुं वर्णाश्रमात्मकम् ॥ २ ॥

मदालसोवाच ।

दानमध्ययनं यज्ञो ब्राह्मणस्य त्रिधा मतः ।
नान्यश्चतुर्थो धर्मोऽस्ति धर्मस्तस्य पदं विना ॥ ३ ॥
याजनाध्यापने शुद्धे तथा पूतप्रतिग्रहः ।
एषा सम्यक् समाख्याता त्रिविधा चास्य जीविका ॥ ४ ॥
दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं त्रिधा ।
धर्मः प्रोक्तः क्षत्रियेणा गृह्णाजीवश्च जीविका ॥ ५ ॥
दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि त्रिधैव सः ।
वाणिज्यं पाशुपालश्च कृषिश्चैवास्य जीविका ॥ ६ ॥
दानं यज्ञोऽथ शूद्रशूषा द्विजातीनां त्रिधा मया ।
व्याख्यातः शूद्रधर्मोऽपि जीविका कारकर्म च ॥ ७ ॥
तद्वद्विजातिशूद्रशूषा पोषणं क्रयविक्रयौ ।
वर्णधर्मास्त्विमे प्रोक्ताः शूद्रान्तां चाश्रमाश्रयाः ॥ ८ ॥
स्ववर्णधर्मात् संसिद्धिं नरः प्राप्नोति न च्युतः ।

प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेवणात् ॥ ९ ॥
 यावत् नोपनयनं क्रियते वै द्विजन्मनः ।
 कामचेष्टोक्तिभक्ष्यश्च तावद्भवति पुत्रक ! ॥ १० ॥
 कृतोपनयनः सम्यक् ब्रह्मचारी गुरोर्गृहे ।
 वसेत्तत्र च धर्मोऽस्य कथ्यते तं निबोध मे ॥ ११ ॥
 स्वाध्यायोऽथान्निशुश्रूषा स्नानं भिक्षाटनं तथा ।
 गुरोर्निवेद्य तच्चारुमनुज्ञातेन सर्वदा ॥ १२ ॥
 गुरोः कर्मणि सोद्योगः सम्यक् प्रीत्युपपादनम् ।
 तेनाहृतः पठेच्चैव तत्परी नान्यमानसः ॥ १३ ॥
 एकं द्वौ सकलान् अपि वेदान् प्राप्य गुरोर्मुखात् ।
 अनुज्ञातोऽथ वन्दित्वा दक्षिणां गुरवे ततः ॥ १४ ॥
 गार्हस्थ्यश्रमकामस्तु गृहस्थाश्रममावसेत् ।
 वानप्रस्थाश्रमं वापि चतुर्थं चेच्छयात्मनः ॥ १५ ॥
 तत्रैव वा गुरोर्गृहे द्विजो निष्ठामवाप्नुयात् ।
 गुरोरभावे तत्पुत्रे तच्छिष्ये तत्सुतं विना ॥ १६ ॥
 शूश्रूषुर्निरभीमानो ब्रह्मचर्याश्रमं वसेत् ।
 उपावृत्तस्ततस्तस्मात् गृहस्थाश्रमकाम्यया ॥ १७ ॥
 ततोऽसमानर्विकुलां तुल्यां भार्यामरोगिणीम् ।
 उद्वहेत्यायतोऽव्यङ्गां गृहस्थाश्रमकारणात् ॥ १८ ॥
 स्वकर्मणा धनं लब्ध्वा पितृदेवातिथींस्तथा ।
 सम्यक् सम्प्रीणयन् भक्त्या पोषयेच्चाश्रितांस्तथा ॥ १९ ॥
 मृत्यात्मजान् जामयोऽथ दीनान्यपतितानपि ।
 यथाशक्त्यान्नदानेन वयांसि पश्यवस्तथा ॥ २० ॥
 एष धर्मो गृहस्थस्य ऋतावभिगमस्तथा ।

पञ्चयज्ञविधानन्तु यथाशक्त्या न हापयेत् ॥ २१ ॥
 पितृदेवातिथिज्ञातिभुक्तशेषं स्वयं नरः ।
 भुञ्जीत च समं भृत्यैर्यथाविभवमादृतः ॥ २२ ॥
 एष तूहे शतः प्रीक्तो गृहस्थस्याश्रमो मया ।
 वानप्रस्थस्य धर्मन्ते कथयाम्यवधार्यताम् ॥ २३ ॥
 अपत्यसन्ततिं दृष्ट्वा प्राज्ञो देहस्य चानतिम् ।
 वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणात् ॥ २४ ॥
 तत्तारण्योपभोगश्च तपोभिश्चानुकर्षणम् ।
 भूमौ शय्या ब्रह्मचर्यं पितृदेवातिथिक्रिया ॥ २५ ॥
 होमस्तिषवणस्नानं जटावल्ललधारणम् ।
 यागाभ्यासः सदा चैव वन्यस्त्रिहनिषेवणम् ॥ २६ ॥
 इत्येष पापशुद्धयर्थमात्मनश्चोपकारकः ।
 वानप्रस्थाश्रमस्तस्माद्भिचोस्तु चरमोऽपरः ॥ २७ ॥
 चतुर्थस्य स्वरूपन्तु श्रूयतामाश्रमस्य मे ।
 यः स्वधर्मोऽस्य धर्मज्ञैः प्रीक्तस्तात ! महात्मभिः ॥ २८ ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागो ब्रह्मचर्यमकीपिता ।
 यतेन्द्रियत्वमावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरम् ॥ २९ ॥
 अनारम्भस्तथाहारी भैक्षान्नेनैककालिना ।
 आत्मज्ञानावबोधेच्छा तथा चात्मावलोकनम् ॥ ३० ॥
 चतुर्थं त्वाश्रमे धर्मी मयायं ते निवेदितः ।
 सामान्यमन्यवर्णानामाश्रमाणाञ्च मे शृणु ॥ ३१ ॥
 सत्यं शौचमहिंसा च अनसूया तथा क्षमा ।
 आनृशंस्यमकार्षण्यं सन्तोषश्चाष्टमो गुणः ॥ ३२ ॥
 एते सङ्क्षेपतः प्रीक्ता धर्मा वर्णाश्रमेषु ते ।

एतेषु च स्वधर्मेषु खेषु तिष्ठेत् समन्ततः ॥ ३२ ॥
 यद्योऽप्यत्र स्वकं धर्मं स्ववर्षाश्रमसंज्ञितम् ।
 नरोऽन्यथा प्रवर्त्तते स दण्डग्री भूभृतो भवेत् ॥ ३४ ॥
 ये च स्वधर्मसत्यागात् पापं कुर्वन्ति मानवाः ।
 उपेक्षतस्तान्नृपतेरिष्टापूत्तं प्रणश्यति ॥ ३५ ॥
 तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन सर्वे वर्षाः स्वधर्मतः ।
 प्रवर्त्तन्तोऽन्यथा दण्डग्राः स्याप्याश्चैव स्वकर्मसु ॥ ३६ ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणे पुत्रानुशासने मदालसावाक्यम् ॥२८॥

जनविंशोऽध्यायः ।

मलक उवाच ।

यत् कार्यं पुरुषाणाञ्च गार्हस्थ्यमनुवर्त्तताम् ।
 बन्धय स्यादकरणे क्रियाया यस्य चोच्छ्रितः ॥ १ ॥
 उपकाराय यन्नृणां यच्च बन्धुं गृहे सता ।
 यथा च क्रियते तन्मे यथावत् पृच्छतो वद ॥ २ ॥

मदालसीवाच ।

वत्स ! गार्हस्थ्यमादाय नरः सर्वमिदं जगत् ।
 पुष्पाति तेन लोकांश्च स जयत्यभिवाञ्छितान् ॥ ३ ॥
 पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजास्तथा ।
 कृमिकीटपतङ्गाश्च वर्यासि पशवोऽसुराः ॥ ४ ॥

षट्स्थसुपजीवन्ति ततस्तृप्तिं प्रयान्ति च ।
 मुखं चास्य निरीक्षन्ति अपि नो दास्यतीति वै ॥ ५ ॥
 सर्वस्याधारभूतेयं वत्स ! धेनुस्त्रयीमयी ।
 यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं विश्वहेतुश्च या मता ॥ ६ ॥
 ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामवक्त्रशिरोधरा ।
 इष्टापूर्त्तं विषाणा च साधुं सूक्ततनूरुहा ॥ ७ ॥
 शान्तिपुष्टिशक्तमूत्रा वर्षं पादप्रतिष्ठिता ।
 आजीव्यमाना जगतं साक्षया नापचीयते ॥ ८ ॥
 स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारैश्च पुत्रक ! ।
 हन्तकारस्तथा चान्यस्तस्यास्तनचतुष्टयम् ॥ ९ ॥
 स्वाहाकारं स्तनं देवाः पितरश्च स्वधामयम् ।
 मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरैतराः ॥ १० ॥
 हन्तकारं मनुष्याश्च पिवन्ति सततं स्तनम् ।
 एवमाप्याययत्येषा वत्स ! धेनुस्त्रयीमयी ॥ ११ ॥
 तेषामुच्छेदकर्त्ता च यो नरोऽत्यन्तपापकृत् ।
 स तमस्यन्धतामिस्रे तामिस्रे च निमज्जति ॥ १२ ॥
 यश्चे मां मानवी धेनुं स्वैर्वत्सैरमरादिभिः ।
 पाययत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते ॥ १३ ॥
 तस्मात् पुत्र ! मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः ।
 भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुर्यथा ॥ १४ ॥
 तस्मात् स्नातः शुचिर्भूत्वा देवर्षिपितृतर्पणम् ।
 प्रजापतेस्तथैवाग्निः काले कुर्यात् समाहितः ॥ १५ ॥
 सुमनोगन्धपुष्पैश्च देवानभ्यर्च्य मानवाः ।
 ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्देवाश्च बलयस्तथा ॥ १६ ॥

ब्रह्मणे गृहमध्ये तु विश्वेदेवेभ्य एव च ।
 धन्वन्तरिं समुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं क्षिपेत् ॥ १७ ॥
 प्राच्यां शक्राय याम्यायां यमाय बलिमाहरेत् ।
 प्रतीच्यां वरुणायथ सोमायोत्तरतो बलिम् ॥ १८ ॥
 दद्याद्वात्रे विधात्रे च बलिं द्वारे गृहस्य तु ।
 अर्थ्यम्णेऽथ वह्निर्दद्याद्गृहेभ्यश्च समन्ततः ॥ १९ ॥
 नक्तञ्चरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् ।
 पितॄणां निर्वपेच्चैव दक्षिणाभिमुखस्थितः ॥ २० ॥
 गृहस्थस्तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ।
 ततस्त्रोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाथ वै ॥ २१ ॥
 स्थानेषु निक्षिपेत् प्राञ्जस्तास्ता उद्दिश्य देवताः ।
 एवं गृहबलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः ॥ २२ ॥
 आप्सायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गमादरात् ।
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ २३ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातरुदाहृतम् ।
 आचम्य च ततः कुर्यात् प्राञ्ची द्वारावलोकनम् ॥ २४ ॥
 मुहूर्त्तं स्याष्टमं भागमुदीच्योऽप्यतिथिर्भवेत् ।
 अतिथिं तत्र सम्प्राप्तमन्त्राद्येनोदकेन च ॥ २५ ॥
 सम्पूजयेद्यथाशक्ति गन्धपुष्पादिभिस्तथा ।
 न मित्रमतिथिं कुर्यान्नैकग्रामनिवासिनम् ॥ २६ ॥
 अज्ञातकुलनामानं तत्कालसमुपस्थितम् ।
 बुभुक्षुमागतं श्रान्तं याचमानमकिञ्चनम् ॥ २७ ॥
 ब्राह्मणं प्राङ्पुरतिथिं स पूज्यः शक्तितो बुधैः ।
 न पृच्छेद्गीत्रचरणं स्वाध्यायञ्चापि पण्डितः ॥ २८ ॥

शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिम् ।
 अनित्यं हि स्थितौ यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २८ ॥
 तस्मिंस्तृप्ते नृयज्ञीत्यादृष्टान्मुचेद् गृह्णाश्रमी ।
 तस्मा अदत्त्वा यो भुङ्क्ते स्वयं किंस्त्रिपभुङ्करः ॥ २९ ॥
 स पापं केवलं भुङ्क्ते पुरीषञ्चान्यजन्मनि ।
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृह्णात् प्रतिनिवर्त्तते ॥ ३१ ॥
 स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।
 अप्यम्बुशाकदानेन यद्वाप्यश्नाति स स्वयम् ॥ ३२ ॥
 पूजयेन्, नरः शक्त्या तेनैवातिथिमादरात् ।
 कुर्थाञ्जाहर इः यादमन्नाद्येनोदकेन च ॥ ३३ ॥
 पितृनुद्दिश्य मित्रांश्च भोजयेद्विप्रमेव वा ।
 अन्नस्त्रायं तदुद्धृत्य ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ३४ ॥
 भिन्नतश्च याचतां दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणाम् ।
 ग्रामप्रमाणा भिक्षा स्यादग्रं यासचतुष्टयम् ॥ ३५ ॥
 अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विलीत्तमाः ।
 भोजनं हन्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा ॥ ३६ ॥
 अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः ।
 पूजयित्वातिथीनिष्ठान् ज्ञातीन् बन्धुंस्तथार्थिनः ॥ ३७ ॥
 विकलान् बालवृद्धांश्च भोजयेच्चातुरांस्तथा ।
 वाञ्छते क्षुत्परीतात्मा यच्चान्योऽन्नमकिञ्चनः ॥ ३८ ॥
 कुटुम्बिना भोजनीयः समर्थो विभवे सति ।
 श्रीमन्तं ज्ञातिमामाय यो ज्ञातिरवसीदति ॥ ३९ ॥
 सीदता यत् कृतं तेन तत् पापं स समश्नुते ।
 सायं चैव विधिः कार्यः सूर्योदं तत्र चातिथिन् ॥ ४० ॥

पूजयित यथाशक्ति शयनासनभोजनैः ।
 एवमुद्दहतस्तात ! गार्हस्थ्यं भारमाहितम् ॥ ४१
 स्कन्धे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षयः ।
 श्रेयोऽभिवर्षिणः सर्वे तथैवातिथिबान्धवाः ॥ ४२ ॥
 पशुपतिगणास्तृप्ता ये चान्ये सूक्ष्मक्रीटकाः ।
 गाथायात्र महाभाग ! स्वयमत्रिरगायत ॥ ४३ ॥
 ताः शृणुष्व महाभाग ! गृहस्थाश्रमसंस्थिताः ।
 देवान् पितृन्श्चातिथींश्च तदक्षु सम्पूज्य बान्धवान् ॥४४॥
 जामयश्च गुरुञ्चैव गृहस्थो विभवे सति ।
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ ४५ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् कुर्यात् सायं तथा दिने ।
 मांसमन्नं तथा शाकं गृहे यज्ञीपसाधितम् ॥
 न च तत् स्वयमश्रीयाद्द्विधिवद्यन्नं निर्वपेत् ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदानसोपदेशः ॥ २६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

मदानसोवाच ।

नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 गृहस्थस्य तु यत् कर्म तन्निशामय पुत्रक ! ॥ १ ॥
 पञ्चयज्ञाश्रितं नित्यं यदेतत् कार्यतं तव ।
 नैमित्तिकं तथैवान्यत् पुत्रजन्मक्रियादिकम् ॥ २ ॥

नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्वश्राद्धादि पण्डितैः ।
 तत्र नैमित्तिकं वक्ष्ये श्राद्धमभ्युदयं तव ॥ ३ ॥
 पुत्रजन्मनि गृत्कार्यं जातकर्म समं नरैः ।
 विवाहादौ च कर्त्तव्यं सर्वं समप्रक् क्रमोदितम् ॥ ४ ॥
 पितरथात्र सम्पूज्याः ख्याता नान्दीमुखाम्ना ये ।
 पिण्डांश्च दधिमंश्यान्द्वादयवममन्वितान् ॥ ५ ॥
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखी वा यजमानः समाहितः ।
 वैश्वदेवविहीनन्तत् केचिद्विच्छन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 युग्माश्चात्र द्विजाः कायर्गस्ते च पूज्याः प्रदक्षिणम् ।
 एतन्नैमित्तिकं ब्रह्मी तथान्यथैर्द्वैद्विकम् ॥ ७ ॥
 सृताहनि च कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं गृणुष्व तत् ।
 देवहीनं तथा कायर्गं तथैवैकपवित्रकम् ॥ ८ ॥
 श्रावाहनं न कर्त्तव्यमग्नी करणवर्जितम् ।
 प्रेतस्य पिण्डमेकञ्च दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ९ ॥
 तिलोदकं चापसव्यं तन्नामस्मरणान्वितम् ।
 अक्षय्यममुकस्येति स्थाने विप्रविसर्जने ॥ १० ॥
 अभिरमरतामिति ब्रूयाद्ब्रूयस्तेऽभिरताः स्म ह ।
 प्रतिमासं भवेदेतत् कायर्गभावत्करं नरैः ॥ ११ ॥
 अथ संवत्सरे पूम्ने यदा वा क्रियते नरैः ।
 सपिण्डीकरणं कायर्गं तस्यापि विधिरुच्यते ॥ १२ ॥
 तच्चापि देवरहितमेकार्धैकपवितकम् ।
 नैवाग्नी करणं तत्र तच्चावाहनवर्जितम् ॥ १३ ॥
 अपसव्यञ्च तत्रापि भोजयेद्युजो द्विजान् ।
 विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासं क्रियाधिकः ॥ १४ ॥

तं कथ्यमानमेकाग्रो वदन्त्या मे निगामय ।
 स्तिलगन्धोदकैर्मुक्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् ॥ १५ ॥
 कुर्यात् पितृणां त्रितयमेकं प्रेतस्य पुत्रक ! ।
 पात्रत्रये प्रेतपात्रमर्घ्यं चैव प्रमेचयेत् ॥ १६ ॥
 ये समाना इति जपन् पूर्ववच्छेपमाचरेत् ।
 स्त्रोणामध्वमेवैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतम् ॥ १७ ॥
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ।
 प्रतिभवंत्सरं कार्यमेकाद्दिष्टं भैरैः स्त्रियाः ॥ १८ ॥
 मृताहनि यथान्यायं नृणां बहदिहोदितम् ।
 पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सद्दोदकाः ॥ १९ ॥
 मातुः सपिण्डा ये च स्युर्ये च मातुः सद्दोदकाः ।
 कुर्युरेनं विधिं समग्रपुत्रस्य सुतासुतः ॥ २० ॥
 कुर्युर्भातामहादेवं पुत्रिकास्तनयास्तथा ।
 द्वयामुष्यायणसंज्ञास्तु मातामर्हापतामहान् ॥ २१ ॥
 पूजयेयुर्गन्धान्यायं श्राद्धैर्नैमित्तिकैराप ।
 सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तृणाममन्त्रकम् ॥ २२ ॥
 तदभावे च नृपतिः कारयेत् स्रक्तुस्त्रिणा ।
 तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् दाहाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ २३ ॥
 सर्वेप्रामिव वर्णानां बान्धवा नृपतिर्यतः ।
 एतास्ते कथिता वत्स ! नित्यनैमित्तिकास्तथा ॥ २४ ॥
 क्रियां श्राद्धाश्रयामन्यां नित्यनैमित्तिकीं शृणु ।
 दर्शस्तत्र निमित्तं वै कालघट्टक्षयात्मकः ॥
 नित्यतां नियतः कालस्तस्याः संसचयत्यथ ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽलकावृथासने नैमित्तिकादिश्राद्धकल्पः ॥ ३० ॥

एकचिंशोऽध्यायः ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।
स तु लेपभुजो याति प्रलुप्तः पिष्टपिण्डतः ॥ १ ॥
तेषामन्यद्यतुर्थो यः पुत्रलेपभुजान्नभुक् ।
सोऽपि सम्बन्धतो ह्येनमुपभोगं प्रपद्यते ॥ २ ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ॥ ३ ॥
लेपसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ।
प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ॥ ४ ॥
इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः सामपौरुषः ।
यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ॥ ५ ॥
ततोऽन्ये पूर्वजाः सर्व्वे ये चान्ये नरकौकसः ।
ये च तिर्य्यङ्गमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः ॥ ६ ॥
तान् सर्व्वान् यजमानो वै श्राद्धं कुर्वन् यथाविधि ।
समाप्याययते वत्स ! येन येन शृणुष्व तत् ॥ ७ ॥
अन्नप्रकिरणं यत् तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ।
तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः ॥ ८ ॥
यदम्बु, स्रानवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक ! ।
तेन ते तरुतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते ॥ ९ ॥
यास्तु गान्नाम्बु, कणिकाः पतन्ति धरणीतले ।
ताभिरप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः ॥ १० ॥

उद्धृतेष्वथ पिण्डेषु यासान्नकणिका भुवि ।
 ताभिराप्यायनं प्राप्ता ये तिर्यङ्गं कुले गताः ॥ ११ ॥
 ये वा दग्धाः कुले बालाः क्रियायोग्या ह्यसंस्कृताः ।
 विपन्नास्तेऽन्नविकिरसम्भार्जनजलाग्निनः ॥ १२ ॥
 भुक्त्वा चाचामतां यश्च जलं यन्नाङ्घ्रिसेचने ।
 ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन तृप्तिं प्रयान्ति वै ॥ १३ ॥
 एवं यो यजमानस्य यश्च तेषां द्विजन्मनाम् ।
 कश्चिज्जलान्नविक्षेपः शुचिरुच्छिष्ट एव वा ॥ १४ ॥
 तेनान्ये तत्कुले तत्र तत्तद्योन्यन्तरं गताः ।
 प्रयान्त्याप्यायनं वत्स ! सम्यक् श्राद्धक्रियावताम् ॥ १५ ॥
 अन्यायोपार्जितैरर्थैर्यच्छ्राद्धं क्रियते नरैः ।
 तृप्यन्ते तेन चाण्डालपुङ्गवाद्यासु योनिषु ॥ १६ ॥
 एवमाप्यायनं वत्स ! बहूनामिह बान्धवैः ।
 श्राद्धं कुर्वद्भिरन्नाम्बुविन्दुक्षेपेण जायते ॥ १७ ॥
 तस्माच्छ्राद्धं नरो भक्त्या शकैरपि यथाविधि ।
 कुर्वीत कुर्वतः श्राद्धं कुले कश्चिन्न सोदति ॥ १८ ॥
 तस्य कालानहं वक्ष्ये नित्यनैमित्तिकात्मकान् ।
 विधिना येन च नरैः क्रियते तन्निबोध मे ॥ १९ ॥
 कार्यं श्राद्धममावास्यां मानि मास्युद्गुपक्षये ।
 तथाष्टकास्वप्यवश्यमिच्छाकालं निबोध मे ॥ २० ॥
 विशिष्टब्राह्मणप्राप्ती सूर्यग्रन्दुग्रहणेष्यने ।
 विषुवे रविसंक्रान्तौ व्यतिपाते च पुत्रक ! ॥ २१ ॥
 श्राद्धार्हद्रव्यसम्प्राप्ती तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 जन्मर्क्षग्रहणौडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छया ॥ २२ ॥

विधिष्टः श्रोत्रियो योगी वेदविज्जिप्रष्ठसामगः ।
 त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ॥ २३ ॥
 दौहित्र ऋत्विग्जामातृस्त्रस्त्रीयाः शशुरस्तथा ।
 पञ्चाग्निकर्मनिष्ठश्च तपोनिष्ठोऽथ मातुलः ॥ २४ ॥
 मातापितृपरश्चैव शिष्यसम्बन्धिबान्धवाः ।
 एतं द्विजोत्तमाः आद्रे संमस्ता केतनचमाः ॥ २५ ॥
 अवकीर्णी तथा रोगी न्यूने चाङ्गे तथाधिके ।
 पीनर्भवस्तथा काणः स्फुण्डो गोलोऽथ पुत्रक ! ॥ २६ ॥
 मित्रधुक् कुनखी क्लौवः श्यावदन्तो निराकृतिः ।
 अभिगस्तस्तु तातेन पिशुनः सोमविक्रयो ॥ २७ ॥
 कन्यादूययिता वैद्यो गुरुपित्रोस्तथोज्ज्वलः ।
 भृतकाध्यापको मित्रः परपूर्वापतिस्तथा ॥ २८ ॥
 वेदोऽङ्गोऽथाग्निसन्ध्यागी हृषलीपतिदूषितः ।
 तथान्ये च विकर्मस्था वर्ज्याः पित्रेषु वै द्विजाः ॥ २९ ॥
 निमन्त्रयेत पूर्वैद्युः पूर्वोक्तान् द्विजसत्तमान् ।
 दैवे नियोगे पितरं च तांस्तथैवोपकल्पयेत् ॥ ३० ॥
 तैश्च संयतिभिर्भाज्यं यश्च आहं करिष्यति ।
 आहं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैद्युगं योऽनुगच्छति ॥ ३१ ॥
 पितरस्तु तयोर्मांसं तस्मिन् रेतसि शिरसे ।
 गत्वा च योषितं आद्रे यो भुङ्क्ते यश्च गच्छति ॥ ३२ ॥
 रेतोमूत्रकृताहारास्तन्मांसं पितरस्तथोः ।
 तस्मात्तु प्रथमं कार्यं प्राञ्जेनोपनिमन्त्रणम् ॥ ३३ ॥
 अप्राप्तौ तद्दिने चापि वर्ज्या योषितप्रसङ्गिनः ।
 भिक्षार्थमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ॥ ३४ ॥

भोजयेत् प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।

यद्यैव शुक्लपचाद्वै पितृणामसितः प्रियः ॥ ३५ ॥

तथापराह्वः पूर्वीह्वात् पितृणामतिरिच्यते ।

संपूज्य स्वागतेनैतानभ्युपेतान् गृहे द्विजान् ॥ ३६ ॥

पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ।

पितृणामयुजः कामं युग्मान् देवैर्द्विजोत्तमान् ॥ ३७ ॥

एकैकं वा पितृणाञ्च देवानाञ्च स्वशक्तितः ।

तथा मातामहानाञ्च तुल्यं वा वैश्वदेविकम् ॥ ३८ ॥

पृथक् तयोस्तथा चान्ये केचिद्विच्छन्ति मानवाः ।

प्राङ्मुखान्देवसङ्कल्पान् पैत्रान् कुर्यादुदङ्मुखान् ॥ ३९ ॥

तथैव मातामहानां विधिरुक्तो मनीषिभिः ।

विष्टरार्थं कुशान् दत्त्वा पूज्य चार्घ्यादिना बुधः ॥ ४० ॥

पवित्रकादि वै दत्त्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ।

कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां मन्त्रतो द्विजः ॥ ४१ ॥

यवान्मोभिस्तथा चार्घ्यं दत्त्वा वै वैश्वदेविकम् ।

गन्धमालप्राग्धूपञ्च दत्त्वा समग्रं भदीपकम् ॥ ४२ ॥

अपसव्यं पितृणाञ्च सर्वभेषोपकल्पयेत् ।

दर्भाञ्च द्विगुणान् दत्त्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ॥ ४३ ॥

मन्त्रपूर्वं पितृणाञ्च कुर्यादावाहनं बुधः ।

अपसव्यं तथा चार्घ्यं यवार्थञ्च तथा तिलैः ॥ ४४ ॥

निष्पादयेन्महाभाग ! पितृणां प्रीणने रतः ।

अग्नी कार्यमनुज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः ॥ ४५ ॥

सुहुयाद्वज्रञ्चनक्षारवर्जमन्नं यथाविधि ।

अग्नये कथवाचाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ॥ ४६ ॥

सोमाय वै पिष्टमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् ।
 यमाय प्रेतपतये स्वाहेति त्रितयाहुतिः ॥ ४७ ॥
 हुतावशिष्टं दद्याच्च भाजनेषु द्विजन्मनाम् ।
 भाजनालम्बनं कृत्वा दद्याच्चान्नं यथाविधि ॥ ४८ ॥
 यथा सुखं जुषध्वं भो इतिवाच्यमनिष्टुरम् ।
 भुञ्जीरंश्च ततस्तेऽपि तच्चित्ता मौनिनः सुखम् ॥ ४९ ॥
 यद्यद्दिष्टमं तेषां तत्तदन्नमसत्वरम् ।
 अक्रुध्यंश्च नरो दद्यात् सम्भवेन प्रलोभयन् ॥ ५० ॥
 रक्षाघ्नांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च विकिरेन्महीम् ।
 सिद्धार्थकैश्च रक्षार्थं शार्ङ्गं हि प्रचुरच्छलम् ॥ ५१ ॥
 पुष्टैस्त्वृमैश्च तृप्ताः स्य तृप्ताः स्म इति वादिभिः ।
 अनुज्ञातो नरस्वन्नं प्रकिरेत् भुवि सर्वतः ॥ ५२ ॥
 तद्वदाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत् सकृत् ।
 अनुज्ञाच्च ततः प्राप्य यतवाक्कायमानसः ॥ ५३ ॥
 सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डान् सव्येन पुत्रक ! ।
 पितृनुद्दिश्य दर्भेषु दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ५४ ॥
 पिष्टतीर्थेन तोयञ्च दद्यात्तैभ्यः समाहितः ।
 पितृनुद्दिश्य यज्ञक्त्वा यजमानो नृपात्मज ! ॥ ५५ ॥
 तद्वन्मातामहानाञ्च दत्त्वा पिण्डान् यथाविधि ।
 गन्धमालादादिसंयुक्तं दद्यादाचमनं ततः ॥ ५६ ॥
 दत्त्वा च दक्षिणां शक्त्वा सुस्रधास्त्विति तान् वदेत् ।
 तैश्च तुष्टैस्तथेत्युक्त्वा वाचयेद्दैत्यदेविकान् ॥ ५७ ॥
 प्रीयन्तामिति भद्रं वो विश्वेदेवा इतीरयेन् ।
 तथेति चोक्ते तैर्विद्वैः प्रार्थनीयास्तदाशिषः ॥ ५८ ॥

विसर्जयेत् प्रियाख्युक्ता प्रणिपत्य च भक्तितः ।
 आहारमनुगच्छेच्चागच्छेच्चानुप्रमोदितः ॥ ५८ ॥
 ततो नित्यक्रियां क्षुद्रप्राज्ञोजयेच्च तथातिथौ नृ ।
 नित्यक्रियां पितृणाञ्च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ॥ ६० ॥
 न पितृणान्तथैवान्ये श्रेष्ठं पूर्ववदाचरेत् ।
 पृथक् पाकेन नैत्यन्ये केचित् पूर्वञ्च पूर्ववत् ॥ ६१ ॥
 ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्नरः ।
 एवं कुर्वीत धर्मज्ञः श्राद्धं पित्र्यं समाहितः ॥ ६२ ॥
 यथा वा द्विजमुस्थानां परितोषोऽभिजायते ।
 त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहितं कुतर्पास्तलाः ॥ ६३ ॥
 वज्रपांनं चाहुर्विप्रेन्द्र ! कोपोऽध्वगमनं त्वरा ।
 राजतञ्च तथा वाचं शस्तं श्राद्धेषु पुत्रक ! ॥ ६४ ॥
 रजतस्य तथा कार्य्यं दर्शनं दानमेव वा ।
 राजते हि स्वधा दुग्धा पितृभिः श्रूयन्ते महौ ॥
 तस्मात् पितृणां रजतमभीष्टं प्रीतिकारकम् ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽलंकारशासने पार्वण्यस्रावकल्पः ॥ ३१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

मदालोवाच ।

अतः परं शृणुष्विमं पुत्र ! भक्त्या यदाहृतम् ।
 पितृणां प्रीतये यद्वा वज्रं वा प्रीतिकारकम् ॥ १ ॥

मासं पितृणां तृप्तिश्च हविष्यान्नेन जायते ।
 भामद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ॥ २ ॥
 द्वीन्वामान् हारिणं मांसं विज्ञेयं पितृत्वतये ।
 चतुर्मासांस्तु पुण्याति शशस्य पिशितं पितृन् ॥ ३ ॥
 शाकुनं पञ्च वै मासान् षष्माषान् शूकरामिषम् ।
 क्वागलं सप्त वै मासानेनेयश्चाष्टमासिकीम् ॥ ४ ॥
 करोति तृप्तिं नव वै रुरोर्मांसं न संशयः ।
 शवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमासिकीम् ॥ ५ ॥
 तथैकादशमामांस्तु जरम्भं पिबतृप्तिदम् ।
 संवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा ॥ ६ ॥
 वाघ्रीणसामिषं लीहं कालशाकन्तथा मधु ।
 दौहित्रामिषमन्यच्च यच्चान्यत् स्वकुलोद्भवैः ॥ ७ ॥
 अनन्तां वै प्रयच्छन्ति तृप्तिं गीरी सुतस्तथा ।
 पितृणां नात्र सन्देहो गयाश्राद्धञ्च पुत्रक ! ॥ ८ ॥
 श्यामाकराजश्यामाकौ तद्वच्चैव प्रसातिकाः ।
 नीवाराः पौष्कलाश्चैव धान्यानां पितृत्वतये ॥ ९ ॥
 शवत्रीहिसगोधूमतिला मुद्गाः ससर्षपाः ।
 प्रियङ्गवः कोविदारा निष्पावाश्चातिशीभनाः ॥ १० ॥
 वर्ध्या मर्कटकाः श्राद्धे राजमाषास्तथाणवः ।
 विप्राषिका मसूराश्च श्राद्धकर्मणि गर्हिताः ॥ ११ ॥
 लशुनं शृङ्गनञ्चैव पलाण्डुं पिण्डमूलकम् ।
 करम्भं यानि चान्यानि हीनानि रसवर्षतः ॥ १२ ॥
 गान्धारिकामलाबूनि लवणान्यूषराणि च ।
 शारक्ता ये च निर्यासाः प्रत्यक्षलवणानि च ॥ १३ ॥

वर्ज्यान्वितानि वै श्राद्धे यत्र वाचा न शस्यते ।
 यञ्चोक्तीवादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितम् ॥ १४ ॥
 अन्यायकन्याशुक्लीत्यं द्रव्यञ्चात्र विगर्हितम् ।
 दुर्गन्धि फेनिलञ्चास्यु तथैवाल्पतरोदकम् ॥ १५ ॥
 न लभेद्यत्र गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्युपाहृतम् ।
 यत्र सर्वापचीत्सृष्टं यञ्चाभोज्यं निपानजम् ॥ १६ ॥
 तद्वर्ज्यं सलिलं तात ! सदैव पितृकर्मणि ।
 मार्गमाविकमौष्टञ्च सर्वमैकशफञ्च यत् ॥ १७ ॥
 माहिषञ्चामरञ्चैव धेन्वा गोश्चाप्यनिर्दशम् ।
 पितृर्थं मे प्रयच्छस्वेत्यक्ता यच्चाप्युपाहृतम् ॥ १८ ॥
 वर्जनीयं सदा सद्भिस्तत्पयः श्राद्धकर्मणि ।
 वज्रपां जन्तुमती रुचा त्रितिः मृष्टा तथाग्निना ॥ १९ ॥
 अनिष्टदुष्टशब्दाग्रदुर्गन्धा चात्र कर्मणि ।
 कुलापमानकाः श्राद्धे व्यायुज्य कुलहिंसकाः ॥ २० ॥
 नग्नाः पातकिनश्चैव हन्युर्दृष्ट्या पितृक्रियाम् ।
 अपुमानपविहृष कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥ २१ ॥
 श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि यानुधानाश्च दर्शनात् ।
 तस्मात् सुसंवृती दद्यात्तिलैश्चावकिरन्महीम् ॥ २२ ॥
 एवं रुचा भवेच्छ्राद्धे कृता तातोभयोरपि ।
 शिवसूतकसंस्पृष्टं दीर्घरोगिभिरेव च ॥ २३ ॥
 पतितैर्मलिनैश्चैव न पुष्पाति पितामहान् ।
 वर्जनीयं तथा श्राद्धे तथोदक्वाश्च दर्शनम् ॥ २४ ॥
 मुण्डशौण्डिसमाभ्यासो यजमानेन चादरात् ।
 केशकीटावपन्नश्च तथाश्वभिरवेक्षितम् ॥ २५ ॥

पूति पर्युषितञ्चैव वार्त्ताक्यभिषवांस्तथा ।
 वर्जनीयानि वै श्राद्धे यच्च वस्त्रानिलाहतम् ॥ २६ ॥
 अइया परया दत्तं पितृणां नामगोत्रतः ।
 यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति तत् ॥ २७ ॥
 तस्मात् अडावता पात्रे यच्छस्तं पितृकर्मणि ।
 यथावच्चैव दातव्यं पितृणां तृप्तिमिच्छता ॥ २८ ॥
 योगिनश्च मदा श्राद्धे भोजनीया विपश्चिता ।
 योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान् पूजयेत् सदा ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगी त्वग्राशनो यदि ।
 यजमानश्च भोक्तृंश्च नीरिवाम्भसि तारयेत् ॥ ३० ॥
 पितृगाथास्तथैवात्र गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 गा गीताः पितृभिः पूर्वमैलस्यामीन्महीपतेः ॥ ३१ ॥
 कदा नः सन्ततावयाः कस्यचिद्भविता सुतः ।
 यो योगिभुक्तशिषान्नो भुवि पिण्डं प्रदास्यति ॥ ३२ ॥
 गयायामथवा पिण्डं खड्गमांसं महाहविः ।
 कालशाकं तिलाढ्यं वा कसरं आमहस्ये ॥ ३३ ॥
 वैश्वदेवञ्च सौम्यञ्च खड्गमांसं परं हविः ।
 विषाणवर्जं खड्गास्या आसूर्यञ्चाश्रुवामहे ॥ ३४ ॥
 दद्यात् श्राद्धं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि ।
 अधुसर्पिःसमायुक्तं पायसं दक्षिणायने ॥ ३५ ॥
 तस्मात् सम्पूजयेत् भक्त्या स्वपितृन् पुत्र ! मानवः ।
 कामानभीषन् सकलान् पापाञ्चात्मविमोचनम् ॥ ३६ ॥
 वसून् रुद्रांस्तथादित्यान्नक्षत्रग्रहतारकाः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ३७ ॥

आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्ञं पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ३८ ॥
 एतत् ते पुत्र ! कथितं श्राद्धकर्म यथाहितम् ।
 काम्यानां श्रूयतां वत्स ! श्राद्धानां तिथिकीर्तनम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्राद्धकल्पः ॥ ३२ ॥

वयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मदालसोवाच ।

प्रतिपद्दनलाभाय द्वितीया द्विपदप्रदा ।
 वरार्थिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशिनो ॥ १ ॥
 श्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां षष्ठ्यां पूज्यो भवेन्नरः ।
 गाणाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां वृद्धिरुत्तमाम् ॥ २ ॥
 स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्णकामताम् ।
 वेदांस्तथाप्नुयात् सर्वानिकादृश्यां क्रियापरः ॥ ३ ॥
 द्वादश्यां जयलाभञ्च प्राप्नोति पितृपूजकः ।
 प्रजां मेधां पशुं वृद्धिं स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥
 दीर्घमायुरथैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ।
 अप्राप्नोति न सन्दिहः श्राद्धं श्रद्धापरो नरः ॥ ५ ॥
 यथा सम्भावितान्नेन श्राद्धमम्पत्समन्वितः ।
 युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ ६ ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां प्रीतिमभीक्ष्णता ।

आढं कुर्वन्नमावस्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ ७ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गञ्चानन्तमश्रुते ।
 कृत्तिकासु पितृनर्च्य स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ८ ॥
 अपत्यकामो रीहिण्यां सोमेन चैजस्वितां लभेत् ।
 श्रीर्यमाद्रासु चाप्नोति चेत्वादि च पुनर्वसौ ॥ ९ ॥
 पुष्टिं पुथे मन्दाभ्यर्च्य अग्निपासु वरान् सुतान् ।
 मघासु खजनश्रेष्ठं सौभाग्यं फल्गुणीषु च ॥ १० ॥
 प्रदानशीलो भवति मापत्यस्योत्तरासु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां सत्यं हस्ते आढप्रदो नरः ॥ ११ ॥
 रूपयुक्त्य चित्रासु तथापत्यान्यवाप्नयात् ।
 वाणिज्यलाभदा स्वातिर्विशाखा पुचकामदा ॥ १२ ॥
 कुर्वन्त्यानुवाधासु लभन्ते चक्रवर्तिताम् ।
 आर्धपत्यञ्च ज्येष्ठासु मूले चारोग्यमुत्तमम् ॥ १३ ॥
 आपाढासु यशःप्राप्तिरुत्तरासु विशोक्ता ।
 अर्घणं च शुभान् लोकान् धनिष्ठासु धनं महत् ॥ १४ ॥
 वेदवित्त्वमभिलिप्ति भिषक्सिद्धिन्तु वारुणे ।
 अजाविकं प्रोष्ठपदे विन्देहावांस्तथोत्तरे ॥ १५ ॥
 रेवतीषु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरङ्गमान् ।
 आढं कुर्वंस्तथाप्नोति भरणीष्वायुरुत्तमम् ॥
 तस्मात् कामगानि कुर्वीत ऋक्षेष्वेतेषु तत्त्ववित् ॥ १६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे काम्यब्राह्मणफलकथनम् ॥१॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मदानमीवाच ।

एवं पुत्र ! गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा ।
संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातिथिवान्धवाः ॥ १ ॥
भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः ।
भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता गृहे ॥ २ ॥
सदाचारवता तात ! माधुना गृहमेधिना ।
पापं भुङ्क्ते समुत्तङ्गत्र नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥ ३ ॥

अनर्क उवाच ।

कथितं मे त्वया मातर्नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् ।
नित्यनैमित्तिकञ्चैव त्रिनिधं कर्म पौरुषम् ॥ ४ ॥
सदाचारमहं श्रोतुमिच्छामि कुजनान्दिनि ! ।
यत् कुर्वन् सुखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥

मदानमीवाच ।

गृहस्थेन सदा कार्यमाचारपरिपालनम् ।
न ह्याचारविहीनस्य सुखमत्र परत्र वा ॥ ६ ॥
यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये ।
भवन्ति यः सदाचारं समुत्तङ्गत्र प्रवर्तते ॥ ७ ॥
दुराचारी हि पुरुषो नेहाशुर्विन्दते महत् ।
कार्यो यत्रः सदाचारे आचारी हन्यलक्षणम् ॥ ८ ॥
तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुत्रक ॥

तन्ममैकमनाः श्रुत्वा तथैव परिपालय ॥ ८ ॥
 त्रिवर्गसाधने यत्रः कर्त्तव्या गृहभिक्षिना ।
 तत्सिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १० ॥
 पादेनार्थस्य पारत्रं कुर्यात् सञ्चयमात्मवान् ।
 अर्द्धेन चात्मभरणन्नित्यनैमित्तिकान्वितम् ॥ ११ ॥
 पादञ्चात्मार्यमायस्य मूत्रभूतं विवर्द्धयेत् ।
 एवमाचरतः पुत्र ! अर्थः साफल्यमर्हति ॥ १२ ॥
 तद्वत् पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।
 परत्रार्थं तथैवान्यः काम्योऽत्रैव फलप्रदः ॥ १३ ॥
 प्रत्यवायभयात् काम्यस्तथान्यश्चाविरोधवान् ।
 द्विधा कामोऽपि गदितस्त्रिवर्गस्याविरोधतः ॥ १४ ॥
 परम्परानुबन्धांश्च सर्वानेतान् विचिन्तयेत् ।
 विपरीतानुबन्धांश्च धर्मादींस्तान् शृणुष्व मे ॥ १५ ॥
 धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नात्मार्यबाधकः ।
 उभाभ्याञ्च द्विधा कामस्तेन तौ च द्विधा पुनः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मे मुहूर्त्ते बुध्येत धर्मार्थो चापि चिन्तयेत् ।
 समुत्थाय तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥
 पूर्वां सन्ध्यां सनत्तत्रां पश्चिमां सदिवाकराम् ।
 उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि ॥ १८ ॥
 असत्प्रलापमनृतं वाक्पारुष्यञ्च वर्जयेत् ।
 असच्छास्त्रमसहादमसत्सेवाञ्च पुत्रक ! ॥ १९ ॥
 सायं प्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवान् ।
 नोदयास्तमने विम्बमुदीचेत विवस्वतः ॥ २० ॥
 केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनम् ।

पूर्वाह्न एव कार्याणि देवतानाञ्च तर्पणम् ॥ २१ ॥
 ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणाञ्चैव वर्त्मनि ।
 विष्मूलं नानुतिष्ठेत् न कष्टे न च गोव्रजे ॥ २२ ॥
 नग्नां परस्त्रियं नेचेन्न पश्येदात्मनः शकृत् ।
 उदक्या दर्शनं स्वर्गीं वर्ज्यं सम्भाषणस्तथा ॥ २३ ॥
 नासु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छकन्मूत्रकेशभस्मकपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाङ्गारास्थिशिर्षानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि चैवन्तथा भुवि ॥ २५ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां भूतानाञ्च तथा चर्चनम् ।
 कृत्वा विभवतः पथाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्राङ्मुखीदङ्मुखीवापि स्वाचान्तां वाग्यतः शुचिः ।
 भुञ्जीतान्नञ्च तच्चित्तो ह्यान्तर्जानुः सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपघातादृते दोषं नान्यस्योदीरयेद्बुधः ।
 प्रत्यक्षलवणं वर्ज्यं मन्त्रमत्युष्णमेव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिष्ठन् वै विष्मूलोत्सर्गमात्मवान् ।
 कुर्वीत नैव चाचामन् यत् किञ्चिदपि भक्षयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नालपेत् किञ्चित् स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् ।
 गां ब्राह्मणं तथा चाग्निं स्वमूर्धानञ्च न स्पृशेत् ॥ ३० ॥
 न च पश्येद्रविं नेन्दुं न नक्षत्राणि कामतः ।
 भिक्षासनं तथा शय्यां भाजनञ्च विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 गुरुणामासनं देयमभ्युत्थानादिसत्कृतम् ।
 अनुकूलं तथास्नापसभिवादनपूर्वकम् ॥ ३२ ॥
 तथानुगमनं कुर्यात् प्रतिकूलं न सञ्जपेत् ।

नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत न कुयर्पाद्देवताचनम् ॥ ३३ ॥
 न वाहयेद्द्विजात्मानो मेहं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 स्नायीत न नरो नग्नी न शयीत कदाचन ॥ ३४ ॥
 न पाणिभ्यामुभाभ्याञ्च कण्डूयेत गिरस्तथा ।
 न चाभीक्ष्णं शिरःस्नानं कायर्पं निष्कारणं नरैः ॥ ३५ ॥
 शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ।
 अनध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायश्च विवर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 ब्राह्मणानिलगोसूयर्पान् मेहेत कदाचन ।
 उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दर्शयिष्यामुखः ॥ ३७ ॥
 आवाधापु यथाकामं कुयर्पान्मूत्रपुरीषयोः ।
 दुष्कृतं न गुराब्रूयात् क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ॥ ३८ ॥
 परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्वताम् ।
 पत्या देयो ब्राह्मणानां रात्रौ दुःखातुरस्य च ॥ ३९ ॥
 विद्याधिकस्य गुर्विष्या भारार्त्तस्य यवौयसः ।
 भूकान्धबधिराणाञ्च मत्तसोन्मत्तकस्य च ॥ ४० ॥
 पुंश्वत्याः कृतवैरस्य बालस्य पतितस्य च ।
 देवालयं चैत्यतर्कं तथैव च चतुष्पथम् ॥ ४१ ॥
 विद्याधिकं गुरुं देवं बुधः कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
 उपानदस्त्रमात्यादि धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ४२ ॥
 उपवीतमलङ्कारं करकञ्चैव वर्जयेत् ।
 चतुर्दशान्तथाष्टमरां पञ्चदश्याञ्च पर्वसु ॥ ४३ ॥
 तैलाम्यङ्गं तथा भोगं योषितश्च विवर्जयेत् ।
 न क्षिप्तपादजङ्घश्च प्राञ्जस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ४४ ॥
 न चापि विक्षिपेत् पादौ पादं पादेन नाक्रमेत् ।

मर्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यञ्च विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 दम्भाभिमानतीक्ष्णानि न कुर्वीत विचक्षणः ।
 मूर्खोन्मत्तव्यसनिनो विरूपाय्यायिनस्तथा ॥ ४६ ॥
 न्यूनाङ्गांश्चाधिकाङ्गांश्च नोपहासैर्वदूषयेत् ।
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेच्छिद्यार्थं पुत्रशिष्ययोः ॥ ४७ ॥
 तद्वन्नोपविशेत् प्राज्ञः पादेनाक्रम्य चासनम् ।
 संयावं क्लपरं मांसं नात्मार्यमुपसाधयेत् ॥ ४८ ॥
 सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनम् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि वाग्यतो हन्तधावनम् ॥ ४९ ॥
 कुर्वीत सततं वत्स ! वर्जयेद्द्वय्यं वीरुधः ।
 नोदकगिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यकगिरा नरः ॥ ५० ॥
 गिरस्यगस्त्यमास्थाय शयोताथ पुरन्दरम् ।
 न तु गन्धवतीष्वसु, स्नायोत न तथा निगि ॥ ५१ ॥
 उपरार्ग परं स्नानमृते दिनमुदाहृतम् ।
 अपमृज्यान्न चास्नाती गात्राण्यम्बरपाणिभिः ॥ ५२ ॥
 न चापि धूनयेत् केमान् वाससो न च धूनयेत् ।
 नानुलेपनमादद्यादस्नातः कर्हिचिद्बुधः ॥ ५३ ॥
 न चापि रक्तवासाः स्याद्विनामितधरोऽपि वा ।
 न च कुर्याद्द्विपर्यासं वासमीर्त्वापि भूषणे ॥ ५४ ॥
 वर्ज्यश्च विदग्धं वस्त्रमत्यन्तोपहतञ्च यत् ।
 केशकीटावपन्नञ्च क्षुप्तं श्वभिरवक्षितम् ॥ ५५ ॥
 अवलोटावपन्नञ्च सारोद्दरणदूषितम् ।
 पृष्ठमांसं वृथामांसं वर्ज्यमांसञ्च पुत्रक ! ॥ ५६ ॥
 न भक्षयोत सततं प्रत्यक्षलवणानि च ।

वज्रं चिरोषितं पुत्र ! भक्तं पर्युषितञ्च यत् ॥ ५७ ॥

पिष्टशक्रेक्षुपयसां विकारान्नृपनन्दन ! ।

तथा मांसविकारांश्च ते च वज्रांश्चिरोषिताः ॥ ५८ ॥

उदयास्तमने भानोः शयनञ्च विवर्जयेत् ।

नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्यमना नरः ॥ ५९ ॥

न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दवत् ।

न चेकवस्त्रो न वदन् प्रेक्षतामप्रदाय च ॥ ६० ॥

मुञ्चीत पुरुषः स्नातः स्नायं प्रातर्यथाविधि ।

परदारान् न गन्तव्याः पुरुषेण क्विपश्चिता ॥ ६१ ॥

इष्टापूर्त्तायुषां हन्ती परदारगतिर्नृणाम् ।

न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६२ ॥

यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्षणम् ।

देवार्चनान्निकायर्षाणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥ ६३ ॥

कुर्वीत समप्रगाचमप्र तद्वदन्नर्भुजक्रियाम् ।

अफेनाभिरगन्वाभिरङ्गिरच्छाभिरादरात् ॥ ६४ ॥

आचामेत् पुत्र ! पुत्र्याभिः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अन्तर्जलदावसथाद्वल्मीकान्मूषिकस्थलात् ॥ ६५ ॥

कृतगौचावशिष्टाश्च वर्जयेत् पञ्च वै मृदः ।

प्रक्षान्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६६ ॥

अन्तर्जानुस्तथा चामेत्लिखतुर्वा पिवेदपः ।

परिमृज्य दिरास्यान्तं खानि मूर्हानमेव च ॥ ६७ ॥

समप्रगाचमप्र तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।

देवतानामृषीणाञ्च पितृणाञ्चैव यत्नतः ॥ ६८ ॥

समाहितमना भूत्वा कुर्वीत सततं नरः ।

क्षुत्वा निष्ठोव्य वासश्च परिधायाचमेद्बुधः ॥ ६९ ॥
 क्षुतेऽवलिढे वान्ते च तथा निष्ठोवनादिषु ।
 क्षुर्यादाचमनं स्वर्गं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनम् ॥ ७० ॥
 कुर्वीतालम्बनं चापि दक्षिणश्रवणस्य वै ।
 यथा विभवतो ह्येतत् पूर्वाभावे ततः परम् ॥ ७१ ॥
 अविद्यमाने पूर्वीक्ते उत्तरप्राग्निरिष्यते ।
 न कुश्याहन्तसङ्घर्षं नात्मनो देहताडनम् ॥ ७२ ॥
 स्वप्नाध्ययनभोज्यानि सन्ध्यशोच विवर्जयेत् ।
 सन्ध्यायां मैथुनञ्चापि तथा प्रस्थानमिव च ॥ ७३ ॥
 पूर्वार्द्धे तात ! देवानां मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
 भक्त्या तथापराद्धे च कुर्वीत पितृपूजनम् ॥ ७४ ॥
 शिरःस्नातश्च कुर्वीत दैवं पैत्रप्रमथापि वा ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि श्मश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७५ ॥
 व्यङ्गिनीं वर्जयेत् कन्यां कलजापि रोगिणीम् ।
 विकृतां पिङ्गलाञ्चैव वाचाटां सर्वदूषिताम् ॥ ७६ ॥
 अव्यङ्गीं सौमप्रनामाञ्च सर्वलक्षणलक्षिताम् ।
 तादृशीमुदहेत् कन्यां श्रेयःकामो नरः सदा ॥ ७७ ॥
 उदहेत् पितृमातीश्च सप्तनीं पञ्चमीन्तथा ।
 रक्षेदारान् त्यजेद्दीर्घां त्रिवा च स्वप्नमैथुने ॥ ७८ ॥
 परापतापकं कर्म जन्तुपीडाञ्च वर्जयेत् ।
 उदक्या सर्ववर्मानां वज्रां रात्रिचतुष्टयम् ॥ ७९ ॥
 स्त्रीजम्भपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ।
 ततः षष्ठ्यां ब्रजेद्रात्र्यां श्रेष्ठा युग्मासु पुत्रक ! ॥ ८० ॥
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।

तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेत् सदा नरः ॥ ८१ ॥
 विधमिणीऽङ्घ्रि पूर्वाख्ये सन्ध्रकाले च पण्ड्रकाः ।
 सुरकर्माण वान्ते च स्त्रीसन्ध्रोगे च पुत्रक ! ॥ ८२ ॥
 स्याथीत चेलवान् प्राञ्चः कटभूमिसुपेत्य च ।
 देववेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनाम् ॥ ८३ ॥
 गुरोः पतिव्रतानाञ्च तथा यज्वितपस्विनाम् ।
 परिवादं न कुर्वीत परिहासञ्च पुत्रक ! ॥ ८४ ॥
 कुर्वतामविनीतानां न श्रोतव्यं कथञ्चन ।
 नोत्कृष्टशय्यामनयोर्नापलुष्टस्य चारुहेत् ॥ ८५ ॥
 न चामङ्गल्यवेशः स्यान्न चामङ्गल्यवाग्भवेत् ।
 धवलाम्बरसंवीतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८६ ॥
 नोद्धूतोऽन्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पण्डितः ।
 गच्छेच्चैत्रीं न चाशौलैर्न च चौयर्पादिदूषितैः ॥ ८७ ॥
 न चातिव्ययशीलैश्च न लुब्धेर्नापि वैरिभिः ।
 न बन्धकोभिर्न न्यूनैर्बन्धकीपतिभिस्तथा ॥ ८८ ॥
 साहं न बलिभिः कुयर्पान्न च न्यूनैर्न निन्दितैः ।
 न सर्वशङ्किभिर्नित्यं न च दैवपरैर्नरैः ॥ ८९ ॥
 कुर्वीत साधुभिर्मैत्रीं सदाचारावलम्बिभिः ।
 प्राञ्चैरपिशुनैः शक्तैः कर्मण्युद्योगभागिभिः ॥ ९० ॥
 सुहृद्दीक्षितभूपालस्रातकश्चशुरैः सह ।
 ऋत्विगादीन् षडर्षार्हानर्चयेच्च गृह्णागतान् ॥ ९१ ॥
 यथा विभवतः पुत्र ! द्विजान् संवत्सरोषितान् ।
 अर्चयेन्मधुपर्केण यथाकालमतन्त्रितः ॥ ९२ ॥
 तिष्ठेच्च ग्रासने तेषां श्रेयस्कामो द्विजोत्तमः ।

न च तान् विवदेहीमानाक्नुष्टश्चापि तैः सदा ॥ ९३ ॥
 सम्यगृह्यार्चनं कृत्वा यथास्थानमनुक्रमात् ।
 संपूजयेत्ततो वक्त्रं दद्याच्चैवाहुतीः क्रमात् ॥ ९४ ॥
 प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात् प्रजानां पतये ततः ।
 तृतीयाञ्चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तथापराम् ॥ ९५ ॥
 ततोऽनुमतये दत्त्वा दद्याद्भृशहृबलिनतः ।
 पूर्वार्ख्यातं मया यत्ते नित्यकर्म्मक्रियाविधौ ॥ ९६ ॥
 वैश्वदेवन्ततः कुर्याद्वलयस्तत्र मे शृणु ।
 यथास्थानविभागन्तु देवानुद्दिश्य वै पृथक् ॥ ९७ ॥
 पर्जन्याय धरित्रीणां दद्यात्त माणके तयम् ।
 वायवे च प्रतिदिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ॥ ९८ ॥
 ब्रह्मणे चान्तरीक्षाय सूर्याय च यथाक्रमम् ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एव च ॥ ९९ ॥
 उपसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः ।
 स्वधा नम इतीत्युक्त्वा पितृभ्यश्चापि दक्षिणे ॥ १०० ॥
 कृत्वापसव्यं वायव्यां यक्ष्मैतत्तेति भाजनात् ।
 अन्नावग्नेपमिच्छन् वै तोयं दद्याद्यथावर्धा ॥ १०१ ॥
 ततोऽन्नायं समुद्धृत्य हस्तकारोपकल्पनम् ।
 यथाविधि यथान्यायं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ १०२ ॥
 कुर्यात् कर्माणि तीर्थेन स्विन स्विन यथाविधि ।
 दिवादीनान्नाथा कुर्याद्ब्राह्मणेणाचमनक्रियाम् ॥ १०३ ॥
 अहृष्टोत्तरतो रेखा पाणेर्या दक्षिणस्य तु ।
 एतद्ब्राह्मणमिति ख्यातं तीर्थमाचमनाय वै ॥ १०४ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरन्तः पैत्र्यं तीर्थमुदाहृतम् ।

पितृणां तेन तोयादि दद्यान्नान्दीमुखादृते ॥ १०५ ॥
 अङ्गुल्ये तथा देवं तेन दिव्यक्रियाविधिः ।
 तीर्थं कनिष्ठिकामूले कायं तेन प्रजापतेः ॥ १०६ ॥
 एवमेभिः सदा तीर्थैर्देवानां पितृभिः सह ।
 सदा कार्याणि कुर्वीत नान्यतीर्थेन कर्हिचित् ॥ १०७ ॥
 ब्राह्मेयणाचमनं शस्तं पितॄन् पेत्रेण सर्वदा ।
 द्वितीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन च ॥ १०८ ॥
 नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राज्ञः पिण्डीदकक्रियाम् ।
 प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजापतेः ॥ १०९ ॥
 युगपञ्चलमग्निञ्च विभृगान्न विचक्षणः ।
 गुरुदेवान् प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् ॥ ११० ॥
 नाचन्नीत धयन्तीं गां त्रलं नाञ्जलिना पिवेत् ।
 ग्रीचकालेषु सर्वेषु गुरुष्वल्पेषु वा पुनः ॥ १११ ॥
 न विलम्बित शौचार्थं न सुखेनानलं धमेत् ।
 तत्र पुत्र ! न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ॥ ११२ ॥
 ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी ।
 जितामित्रो नृपो यत्र बलवान् धर्मतत्परः ॥ ११३ ॥
 तत्र नित्यं वसेत् प्राज्ञः कुतः कुट्टपती सुखम् ।
 यत्रापृथ्वी नृपतिर्यत्र शस्यवती मञ्जी ॥ ११४ ॥
 पौराः सुसंयता यत्र सततं न्यायवर्तिनः ।
 यत्राम्बरिणी लोकास्तत्र वासः सुखोदयः ॥ ११५ ॥
 यस्मिन् कृषीबला राष्ट्रे प्रायशो नातिभोगिनः ।
 यत्रौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ ११६ ॥
 तत्र पुत्र ! न वस्तव्यं यत्रैतत्त्रितयं सदा ।

जिगीषुः पूर्ववैरश्च जनश्च सततोत्सवः ॥ ११७ ॥

वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहवाग्निषु पण्डितः ।

इत्येतत् कथितं पुत्र ! मया ते हितकाम्यया ॥ ११८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे चत्वारिंशत्सर्गोत्तराध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

मदालसीवान् ।

अतःपरं शृणुष्व त्वं यजर्षावर्जप्रतिक्रियाम् ।

भोजप्रमत्तं पदुपितं स्नेहाक्तं चिरसंभृतम् ॥ १ ॥

अस्नेहाद्यापि गोधूमशवगारमविक्रियाः ।

शयक्तः कच्छपो गोधा श्वावित् खड्गोऽथ पुत्रक ! ॥ २ ॥

भक्ष्या ह्येने तथा वज्रिं ग्रामशूकरककुटी ।

पितृदेवादिशेषश्च शब्दे ब्राह्मणकाम्यया ॥ ३ ॥

प्रोन्नितञ्चीपधार्थञ्च खादन्नामं न दुष्यति ।

शङ्गाश्मस्वर्णरूप्याणां रज्जुनामथ वाससाम् ॥ ४ ॥

शाकमूलफलानाञ्च तथा विदलचर्मणाम् ।

मणिवज्रप्रवालानान्तथा मुक्ताफलस्य च ॥ ५ ॥

गान्नागाञ्च मनुष्याणामम्बुना शीचमिष्यते ।

यथायसानां तोयेन यावणः सहर्षणेन च ॥ ६ ॥

सन्नेहानाञ्च भाण्डानां शुद्धिरूपेण वारिणा ।

सुपधान्याजिनानाञ्च सुपत्नीलूखलस्य च ॥ ७ ॥

मंहतानाञ्च वस्त्राणां प्रोक्षणात् सञ्चयस्य च ।
 वल्कलानामशेषाणामम्बु मृच्छीचमिष्यते ॥ ८ ॥
 तृणकाष्ठोपधीनाञ्च प्रोक्षणात् शुद्धिरिष्यते ।
 आविकानां सममानां केयानाञ्चापि मेध्यता ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
 साम्बुना तात ! भवति उपघातवतां सदा ॥ १० ॥
 तथा कार्पासिकानाञ्च विशुद्धिर्जलभक्षणा ।
 दारुदन्तास्थिशृङ्गाणां तरुणाञ्चुद्धिरिष्यते ॥ ११ ॥
 पुनः पात्रेण भाण्डानां पार्थिवानाञ्च मेध्यता ।
 शुचिर्भक्षं कारुहस्तः पण्यं योषिन्मुखं तथा ॥ १२ ॥
 रथागतमभिजातं दामवर्गादिनाहतम् ।
 वाक्प्रशस्तं चिरातीतननेकान्तरितं लघु ॥ १३ ॥
 अतिप्रभृतं बालञ्च वृद्धातुरविचेष्टितम् ।
 कर्मान्ताङ्गारगलाद्य स्तनन्धयसुताः स्त्रियः ॥ १४ ॥
 शुचिन्यश्च तथैवापः स्रवन्त्योऽगन्धुद्वुदाः ।
 भूमिर्विशुध्यते कालाद्देहमार्जनगोकमैः ॥ १५ ॥
 लेपादुल्लेखनात् सेकादेश्मसंमार्जनाचंनात् ।
 कंगकीटावपन्ने च गोघ्राते मक्षिकान्विते ॥ १६ ॥
 मृदम्बुभक्षणा तात ! प्रोक्षितथं विशुद्धये ।
 श्रीदुम्बुराणामस्त्रेण चारेण त्रपुमीसयोः ॥ १७ ॥
 भस्माम्बुभिय कांस्थानां शुद्धिः प्लावा द्रवस्य च ।
 अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैर्गन्धापहरणेन च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्चैव तद्द्रव्यैर्वर्णगन्धापहारतः ।
 शुचि गोदृष्टिक्वत्तीयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ॥ १९ ॥

तथा मांसञ्च चण्डालकव्यादादिनिपातितम् ।
 रथ्यागतञ्च चेलादि तात ! वातात् शुचि स्मृतम् ॥ २० ॥
 रजोऽग्निरश्वी गौश्रुद्धाया रश्मयः पवनो मही ।
 त्रिप्रुषो मन्त्रिकाद्याश्च दुष्टसंज्ञाददोषिणः ॥ २१ ॥
 अजाखी मुखती मेध्यौ न गोर्वत्सस्य आननम् ।
 मातुः प्रस्रवण मेध्यं शकुनिः फलपातने ॥ २२ ॥
 आसनं शयनं यानं नावः पथि तृणानि च ।
 सोमसूर्यप्रांशुपवनेः शुध्यन्ते तानि पण्डितवत् ॥ २३ ॥
 रथ्यावसर्पेणभानलुप्तानस्नानकर्म्मसु ।
 आचामेत यथान्यायं वासी विपरिवाय च ॥ २४ ॥
 स्पृष्टानामप्यसंसर्गैर्विरथ्याकर्दमान्भ्रमाम् ।
 पङ्केष्टरचितानाञ्च मेध्यता वायुसङ्गजात् ॥ २५ ॥
 प्रभूतीपहतादन्नादग्रसद्भृत्य सन्त्यजेत ।
 शेषस्य प्रीक्षणं कुर्यादाचम्याद्विस्तथा मृदा ॥ २६ ॥
 उपवासस्त्रिराचन्तु दुष्टभक्ताग्निर्ना भवेत् ।
 अज्ञाते ज्ञानपूर्वन्तु तद्दोषोपशमेन तु ॥ २७ ॥
 उदक्याज्वशृगालादीन् सुतिकान्द्रावसायिनः ।
 स्पृष्ट्वा स्नायीत शौचार्थं तथैव मृत्युहारिणः ॥ २८ ॥
 नारं स्पृष्ट्वास्थि मन्त्रेहं स्नातः शुभ्रति ज्ञानवः ।
 आचमैव तु निःस्त्रेहं गामालभार्कमीक्ष्य वा ॥ २९ ॥
 न लङ्घयेत्तथैवासृकठीवनोद्वर्तनानि च ।
 नाद्यानादीं विकालेषु प्राञ्जिष्ठित् कदाचन ॥ ३० ॥
 न चालपिज्जनहिष्टां वीरहीनास्तथा स्त्रियम् ।
 गृहादुच्छिष्टविण्मूत्रपादास्त्रांसि त्रिपेद्वहिः ॥ ३१ ॥

पञ्च पिण्डाननुष्ठृत्य न स्नायात् परवारिणि ।
 स्नायीत देवखातेषु गङ्गाङ्गदसरित्सु च ॥ ३२ ॥
 देवतापितृसच्छांस्त्रयज्ञमन्त्रादिनिन्दकैः ।
 कृत्वा तु स्पर्शनालापं शुद्धेप्रतार्कावलोकनात् ॥ ३३ ॥
 अवलोक्य तथोदक्यामन्त्यजं पतितं शवम् ।
 विधर्मिसूतिकापण्डिविस्त्यात्यावसायिनः ॥ ३४ ॥
 सूतनिर्यातकायैव परदाररताश्च ये ।
 एतदेव हि कर्तव्यं प्राज्ञैः शोधनमात्मनः ॥ ३५ ॥
 अर्भाजत्रं सूतिकापण्डमार्जाराबुश्वक्कुटान् ।
 पातताविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् ॥ ३६ ॥
 संस्पृश्य शुध्यते स्नानाद्दुक्याग्रामशूकरौ ।
 तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ पुरुषावपि ॥ ३७ ॥
 यस्य चानुद्दिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ।
 यश्च ब्राह्मणसन्त्यक्तः किल्बिषी स नराधमः ॥ ३८ ॥
 नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ।
 तस्य त्वकरणे बन्धः केवलं मृतजन्मसु ॥ ३९ ॥
 दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहीमादिवर्जितः ।
 चतुर्यो द्वादशाहञ्च वैश्या मासार्द्धमेव च ॥ ४० ॥
 शूद्रसु मासमासीत निजकर्मधिवर्जितः ।
 ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोदितम् ॥ ४१ ॥
 प्रेताय सखिलं देयं वह्निर्दग्ध्वा तु गोत्रिकैः ।
 प्रथमेऽङ्गि चतुर्थे च सप्तमे नवमे तथा ॥ ४२ ॥
 भस्मास्थिचयनं कार्यं चतुर्थे गोत्रिकैर्दिने ।
 ऊर्ध्वं सञ्चयनात्तेषामङ्गस्यर्गो विधीयते ॥ ४३ ॥

सोदकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः सञ्चयनात्परम् ।
 स्वर्ग एव सपिण्डानां मृताहनि तद्योभयोः ॥ ४४ ॥
 अन्वे कश्चमाशस्ततीयाद्बन्धनवह्निषु ।
 विषप्रपातादिमृते प्रायो नागकयीरपि ॥ ४५ ॥
 बाले देशान्तरस्थे च तथा प्रतजिते मृते ।
 सद्यः शौचमथान्यैश्च त्र्यहमुक्तमशौचकम् ॥ ४६ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृतेऽन्यस्मिन्मृते यदि ।
 पूर्वाशौचसमाख्यातैः कार्यास्त्वत्र दिनेः क्रियाः ॥ ४७ ॥
 एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपिहि सूतके ।
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्कीदृकेषु च ॥ ४८ ॥
 जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।
 तत्रापि यदि चान्यस्मिन् जाते जायेत चापरः ॥ ४९ ॥
 तत्रापि शुद्धिरुद्दिष्टा पूर्वजन्मवतो दिनेः ।
 दशहादशमासाद्द्विमाससंख्येर्दिनेर्गतेः ॥ ५० ॥
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्यात् सर्वं वर्णा यथाविधि ।
 प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं ततः परम् ॥ ५१ ॥
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणोभ्यो मनीषिभिः ।
 यद्यदिष्टतमं लोके यत्रापि दयितं गृहे ॥ ५२ ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवात्तयमिच्छता ।
 पूष्पैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सत्तिलं वाहनायुधम् ॥ ५३ ॥
 प्रतोद्दृष्टौ च तथा सम्यग्वर्णाः कृतक्रियाः ।
 स्ववर्णधर्मनिर्दिष्टमुपादानं तथा क्रियाः ॥ ५४ ॥
 कुर्यात् समस्ताः शुचिनः परत्रेह च भूतिदाः ।
 अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ ५५ ॥

धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यञ्चापि यत्नतः ।

यञ्चापि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामिति पुत्रक ! ॥ ५६ ॥

तत्कत्तव्यमशङ्केन यन्न गोप्यं मद्भ्रजने ।

एवमाचरतो वत्स ! पुरुषस्य गृहे सतः ॥

धर्मार्थकामसंप्राप्त्या परत्रेह च शोभनम् ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽष्टकांशुशामने वज्र्यांशुऽध्यायः ॥ १५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

म एवमनुशिष्टः सन् माता संप्राप्य यौवनम् ।

ऋतध्वजसुतशुके सम्यग्दारपरिग्रहम् ॥ १ ॥

पतांशुत्पाद्यामाम यज्ञैश्चाप्ययजद्भिभुः ।

पितृश्च सर्वकालेषु चकाराज्ञानुपालनम् ॥ २ ॥

ततः कालेन महता संप्राप्य चरमं वयः ।

चक्रे ऽभिषेकं पुत्रस्य तस्य राज्ञे ऋतध्वजः ॥ ३ ॥

भार्यया सह धर्मात्मा यियासुस्तपसे वनम् ।

श्रवतीर्षी महारथो सहाभागो मदीपतिः ॥ ४ ॥

मदालसा च तनयं प्राहेदं पश्चिमं वचः ।

कामीपभोगसंसर्गप्रहाणाय सुतस्य वै ॥ ५ ॥

मदालसोवाच ।

यदा दुःखमसङ्घं ते प्रियबन्धु वियोगजम् ।

शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशात्मसम्भवम् ॥ ६ ॥
 भवेत्तत् कुर्वती राज्ञं गृहधर्मावलम्बिनः ।
 दुःखायतनभूती हि ममत्वालम्बनी गृही ॥ ७ ॥
 तदास्मात् पुत्र ! निष्कृष्य महत्तादङ्गुलीयकात् ।
 वाचन्ते शासनं पट्टे सूक्ष्माक्षरनिवेशितम् ॥ ८ ॥

जह उवाच ।

इत्युक्त्वां प्रददौ तस्मै सौवर्णं साङ्गुलीयकम् ।
 आगिषश्चापि या योग्याः पुरुषस्य गृहे सतः ॥ ९ ॥
 ततः कुबलयार्वाऽमी सा च देवी मदालसा ।
 पुत्राय दत्त्वा तद्राज्यं तपसे काननं गतः ॥ १० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानम् ॥ ३३ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जह उवाच ।

सांऽप्यनर्की यथान्यायं पुत्रवन्मृदिताः प्रजाः ।
 पालयामास धर्मात्मा स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १ ॥
 दुष्टेषु दण्डं मिष्टेषु सम्यक् च परिपालनम् ।
 कुर्वन् परां सुदं लेभे प्रयाज च महामखेः ॥ २ ॥
 अजायन्त सुर्तायास्य महाबलपराक्रमाः ।
 धर्मात्मानो मन्नात्मानो विसार्गपरिपत्यिनः ॥ ३ ॥
 चकार सांऽर्थं धर्मैण धर्ममर्थेन वा पुनः ।

तयोद्यैवाविरोधेन बुभुजे विषयानपि ॥ ४ ॥
 एवं बहूणि वर्षाणि तस्य पालयती महीम् ।
 धर्मार्थकामसक्तस्य जग्गुरेकमहर्षिणा ॥ ५ ॥
 वैराग्यं नास्य सञ्जज्ञे भुञ्जती विषयान् प्रियान् ।
 न चाप्यलमभूत्तस्य धर्मार्थोपार्जनं प्रति ॥ ६ ॥
 तं तथा भोगसंसर्गप्रमत्तमजितेन्द्रियम् ।
 सुबाहुर्नाम शश्याव भ्राता तस्य वनेचरः ॥ ७ ॥
 तं बुबोध्वपिपुः सोऽथ वृचिरं ध्यात्वा महीपतिः ।
 तद्वैरिमंश्रयं तस्य श्रेयोऽमन्यत भूपतेः ॥ ८ ॥
 ततः स काशिभूपालमुदीर्णबलवाहनम् ।
 स्वराज्यं प्राप्तुमागच्छदुबहुशः शरणं कृती ॥ ९ ॥
 सोऽपि चक्रे बलौद्योगमलर्कं प्रति पार्थिवः ।
 दूतञ्च प्रेषयामास राज्यमस्मै प्रदीयताम् ॥ १० ॥
 सोऽपि नैच्छत्तदा दातुमाज्ञापूर्वं स्वधर्मवित् ।
 प्रत्युवाच च तं दूतमलर्कः काशिभूभृत् ॥ ११ ॥
 मामेवाभ्येत्य हार्देन याचतां राज्ञ्यमश्रजः ।
 नाक्रान्त्या संप्रदास्यामि भयेनाल्पागपि क्षितिम् ॥ १२ ॥
 सुबाहुरपि नो याञ्जाज्ञकार मतिमांस्तदा ।
 न धर्मः क्षत्रियस्येति याञ्जा वीर्यधनो हि सः ॥ १३ ॥
 ततः समस्तसैन्येन काशीशः परिवारितः ।
 आक्रान्तुमभ्यगाद्राष्ट्रमलर्कस्य महीपतेः ॥ १४ ॥
 अनन्तरैश्च संश्लेषमभ्येत्य तदनन्तरम् ।
 तेषामन्यतमैर्भृत्यैः समाक्रमयानयद्दशम् ॥ १५ ॥
 अपीडयंश्च सामन्तांस्तस्य राष्ट्रोपरीधनैः ।

तथा दुर्गानुपालांश्च चक्रे चाटविकान् वशे ॥ १६ ॥
 कांश्चिन्नोपप्रदानेन कांश्चिद्भेदेन पार्थिवान् ।
 साम्नाैवान्यान् वशं निन्द्ये निभृतास्तस्व येऽभवन् ॥१७॥
 ततः सोऽल्पबलो राजा परचक्रावपीडितः ।
 कांश्चिन्नयमवापोक्षैः पुरञ्चारुध्यतारिणा ॥ १८ ॥
 इत्थं मन्मथीभ्यमानस्तु क्षीणकोषो दिने दिने ।
 विषादमागात्परमं व्याकुलत्वञ्च चेतसः ॥ १९ ॥
 श्रान्तिं स परमां प्राप्य तत्संस्माराङ्कुरीयकम् ।
 यद्दृदिश्य पुरा प्राह माता तस्य मदालसा ॥ २० ॥
 ततः स्नातः श्चिभूर्त्वा वाचयित्वा हिजीत्तमान् ।
 निष्कृष्य गामनं तस्माद्दृष्टे प्रम्फुटाक्षरम् ॥ २१ ॥
 तत्रैव लिखितं मात्रा वाचयामास पार्थिवः ।
 प्रकाशपुलकाङ्गोऽसौ ग्रहर्षीत्फल्लोचनः ॥ २२ ॥
 सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चैत्यक्तुं न शक्यते ।
 स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ॥२३॥
 कामः सर्वात्मना हेयो ज्ञातुञ्चेच्छक्यते न सः ।
 मुमुक्षां प्रति तत्कार्यं मैव तस्यापि भेषजम् ॥ २४ ॥
 वाचयित्वा तु बहुशो नृणां श्रेयः कथं त्विति ।
 मुमुक्षयेति निश्चित्य सा च तत्सङ्गतो वतः ॥ २५ ॥
 ततः स साधुसम्पर्के चिन्तयन् पृथिवीपतिः ।
 दत्तातेयं महाभागमगच्छत् परमार्त्तिमान् ॥ २६ ॥
 त समेत्य महात्मानमकल्पमसङ्गिनम् ।
 णिपत्याभिसम्पूज्य यथान्यायमभाषत ॥ २७ ॥
 वत्सन् ! कुरु प्रसादं मे शरणं शरणार्थिनाम् ।

दुःखापहारं कुरु मे दुःखार्त्तस्यातिकामिनः ॥ २८ ॥

दुःखापहारमद्यैव करोमि तव पार्थिव ! ।

सत्यं ब्रूहि किमर्थं ते दुःखं तत् पृथिवीपते ! ॥ २९ ॥

जह उवाच ।

इत्युक्तश्चिन्तयामास स राजा तेन धीमता ।

त्रिविधस्यापि दुःखस्य स्थानमात्मानमेव च ॥ ३० ॥

स विमृथ्य चिरं राजा पुनःपुनरुदारधीः ।

आत्मानमात्मना धीरः प्रहस्येदमथान्नवीत् ॥ ३१ ॥

नाहमुर्वी न सलिलं न ज्यातिरनिली न च ।

नाकाशं किन्तु शरीरं समेत्य सुखमिच्छते ॥ ३२ ॥

न्यूनातिरिक्ततां याति पञ्चकेऽस्मिन् सुखासुखम् ।

यदि स्थानम किन्न स्यादन्यस्येऽपि हितं मयि ॥ ३३ ॥

नित्यप्रभूतसद्भावे न्यूनाधिक्यान्नतोन्नते ।

तथाच ममतात्यक्तो विशेषेणोपलभ्यते ॥ ३४ ॥

तन्मात्रावस्थिते सूक्ष्मे तृतीयांशे च पश्यतः ।

तथैव भूतसद्भावं शरीरं किं सुखासुखम् ॥ ३५ ॥

मनस्यवस्थितं दुःखं सुखं वा मानसञ्च यत् ।

यतस्ततो न मे दुःखं सुखं वा नह्यहं मनः ॥ ३६ ॥

नाहङ्कारो न च मनो बुद्धिर्नाहं यतस्ततः ।

अन्तःकरणजं दुःखं पारक्यं मम तत्कथम् ॥ ३७ ॥

नाहं शरीरं न मनो यतोऽहं

पृथक् शरीरात्मनसस्तथाहम् ।

तत्सन्तु चेतस्यथवापि देहे

सुखानि दुःखानि च किं ममात्र ॥ ३८ ॥

राज्यस्य वाञ्छां कुरुतेऽयजोऽस्य
 देहस्य चेत् पञ्चमयः स राशिः ।
 गुणप्रवृत्त्यः मम किञ्चु तत्र
 तत्स्थः स चाहञ्च शरीरतोऽन्यः ॥ ३९ ॥
 न यस्य हस्तादिकमध्यशेषं
 मांसं न चास्थीनि शिराविभागः ।
 कस्तस्य नागाश्वरथादिकोषैः
 खलोऽपि सम्बन्ध इहास्ति पुंसः ॥ ४० ॥
 तस्मान्न मेऽरिर्न च मेऽस्ति दुःखं
 न मे सुखं नापि पुरं न कीषम् ।
 न चाश्वनागादि बलं न तस्य
 नान्यस्य वा कस्य चिदा ममास्ति ॥ ४१ ॥
 यथा घटौकुम्भकमण्डलस्थ-
 माकाशमेकं बहुधा हि दृष्टम् ।
 तथा सुबाहुः स च काशिपोऽहं
 मन्ये च देहेषु शरीरभेदैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे आत्मविवेकोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

दत्तात्रेयं ततो विप्रं प्रणिपत्य स पार्थिवः ।
 प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रयान्नतो वचः ॥ १ ॥

सम्यक् प्रपश्यतो ब्रह्मन् ! मम दुःखं न किञ्चन ।
 अमम्यग्दर्शिनो मग्नाः सर्वदैवासुखार्सवे ॥ २ ॥
 यस्मिन् यस्मिन्मामक्ता बर्द्धः पुंस्तः प्रजायते ।
 ततस्ततः समादाय दुःखान्चैव प्रयच्छति ॥ ३ ॥
 मार्जारभक्तिं दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे ।
 न तादृङ्मताशून्ये कर्त्तावृद्धेऽथ सूषिके ॥ ४ ॥
 सोऽहं न दुःखो न सुखी यतोऽहं प्रकृतः परः ।
 यो भूताभिभवो भूतैः सुखदुःखात्मको हि मः ॥ ५ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

एवमेतन्नरव्याघ्र ! यथैतद्वाहृतं त्वया ।
 ममेति मूलं दुःखस्य न ममेति च निर्वृतिः ॥ ६ ॥
 मत्प्रश्नादेव ते ज्ञानमुत्पन्नमिदमुत्तमम् ।
 ममेति प्रत्ययो येन क्षिप्तः शाल्मलितूलवत् ॥ ७ ॥
 अहमित्यङ्गोत्पन्नो ममेति स्कन्धवान् महान् ।
 गृहक्षेत्रोच्चशाखाश्च पुत्रदारान्निपल्लवः ॥ ८ ॥
 धनधान्यप्रज्ञापतो नैककालप्रवर्द्धितः ।
 पुण्यापुण्याग्रपुष्पश्च सुखदुःखमहाफलः ॥ ९ ॥
 तत्र मुक्तिपथव्यापी मूढसम्पर्कसेवनः ।
 विधित्साभृङ्गमालाढ्यो कृत्यज्ञानमहातरुः ॥ १० ॥
 संसाराध्वपरिश्रान्ता ये तच्छायां समाश्रिताः ।
 स्नान्ति ज्ञानसुखाधीनास्तेषामात्यन्तिकं कुतः ॥ ११ ॥
 यैस्तु सत्सङ्गपाषाणग्नितेन ममतातरुः ।
 क्षिन्नो विद्याकुठारेण ते गतान्तेन वर्त्मना ॥ १२ ॥
 प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्कमकण्टकम् ।

प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञा निर्घातं वृत्तिवर्जिताः ॥ १३ ॥

भूतेन्द्रियमयं स्थूलं न त्वं राजन्न चाप्यहम् ।

न तन्मात्रं मया वाच्यं नैवान्तःकरणात्मकौ ॥ १४ ॥

कं वा पश्यामि राजेन्द्र ! प्रधानमिदमावयोः ।

यतः परो हि क्षेत्रज्ञः सङ्घातो हि गुणात्मकः ॥ १५ ॥

मशकोडुम्बरेषीकामुञ्जमत्स्याम्भसां यथा ।

एकत्वेऽपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनोऽर्त्प ! ॥ १६ ॥

अलर्क उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन समाविर्भूतमुत्तमम् ।

ज्ञानं प्रधानचिच्छक्तिविवेककरमीदृशम् ॥ १७ ॥

किन्त्वत्र विषयाकान्ते स्थैर्यवत्त्वं न चेतसि ।

न चापि वेद्मि मुच्येयं कथं प्रकृतिबन्धनात् ॥ १८ ॥

कथं न भूयां भूयश्च कथं निर्गुणतामियाम् ।

कथञ्च ब्रह्मणैकत्वं व्रजेयं शाश्वतेन वै ॥ १९ ॥

तन्मे योगन्तथा ब्रह्मन् ! प्रणतायाभियाचते ।

सम्यग्ब्रूहि महाप्राज्ञ ! सत्सङ्गी ह्युपकृन्तृणाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे प्रश्नाध्यायः ॥ १८ ॥

जनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दक्षालेय उवाच ।

ज्ञानपूर्वो वियोगो योऽज्ञानेन सह योगिनः ।

सा मुक्तिर्ब्रह्मणः धैर्यमनैक्यं प्राकृतैर्गुणैः ॥ १ ॥

मुक्तिर्योगात्तथा योगः सम्यग् ज्ञानात्महीपते ! ।
 ज्ञानं दुःखोद्धवं दुःखं ममत्वासक्तचेतसाम् ॥ २ ॥
 तस्मात् सङ्गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः संन्यजेन्नरः ।
 सङ्गाभावे ममेत्यस्याः ख्यातेर्हानिः प्रजायते ॥ ३ ॥
 निर्ममत्वं सुखायैव वैराग्यहीषदर्शनम् ।
 ज्ञानाद्देव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्यपूर्वकम् ॥ ४ ॥
 तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्ग्रीव्यं येन जीवति ।
 यन्मुक्तये तदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ५ ॥
 उपभोगेन पुण्यानामपुण्यानाञ्च पार्थिव ! ।
 कर्त्तव्यानञ्च नित्यानामकामकरणात्तथा ॥ ६ ॥
 असञ्चयादपूर्वस्य क्षयात् पूर्वार्जितस्य च ।
 कर्मणो बन्धमाप्नोति शारीरं न पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 एतत्ते कथितं राजन् ! योगं चेमं निबोध मे ।
 यं प्राप्य ब्रह्मणो योगी शाश्वतान्नान्यतां व्रजेत् ॥ ८ ॥
 प्रागेवात्मात्मना जेयो योगिनां स हि दुर्जयः ।
 कुर्वीत तज्जये यत्नं तस्योपायं शृणुष्व मे ॥ ९ ॥
 प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च क्लिप्तिषम् ।
 प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥१०॥
 यथा पर्वतधातूनां दोषा दह्यन्ति धाम्यताम् ।
 तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥ ११ ॥
 प्रथमं साधनं कुर्यात् प्राणायामस्य योगवित् ।
 प्राणापाननिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः ॥ १२ ॥
 लघुमध्येत्तरीयाख्यः प्राणायामस्त्रिधीदितः ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि तदलर्क ! शृणुष्व मे ॥ १३ ॥

लघुर्द्वादशमात्रसु द्विगुणः स तु मध्यमः ।
 त्रिगुणाभिस्तु मात्राभिरुत्तमः परिकीर्तितः ॥ १४ ॥
 निमेषोन्मेषणे मात्राकालो लघुञ्जरस्तथा ।
 प्राणायामस्य सङ्गार्थं स्मृतो हादशमात्रिकः ॥ १५ ॥
 प्रथमेन जयेत् स्नेहं मध्यमेन च वेपथुम् ।
 विषादं हि ततोयेन जयेद्दोषाननुक्रमात् ॥ १६ ॥
 मृदुत्वं सेच्यमानास्तु सिंहशार्दूलकुञ्जगाः ।
 यथा दान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति योगिनः ॥ १७ ॥
 वश्यं मत्तं यद्यच्छाती नागं नयति हृदिपः ।
 तथैव योगी सच्छन्दः प्राणं नयति साधितम् ॥ १८ ॥
 यथा हि साधितः सिंहो मृगान् हन्ति न मानवान् ।
 तद्वन्निपिहपवनः किल्बिषं न नृणां तनुम् ॥ १९ ॥
 तस्माद्युक्तः सदा योगी प्राणायामपरो भवेत् ।
 श्रूयतां मुक्तिफलदं तस्यावस्थात्रतुष्टयम् ॥ २० ॥
 ध्वस्तिः प्राप्तिरुद्धा संवित् प्रसादश्च महीपते ! ।
 स्वरूपं शृणु चैतेषां कथ्यमानमनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 कर्मणामिष्टदुष्टानां जायते फलसंक्षयः ।
 चेतसोऽपक्रपायत्वं यत्र सा ध्वस्तिरुच्यते ॥ २२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकान् कामान् लोभभोहात्मकान् स्वयम् ।
 निरुद्धास्ते सदा योगी प्राप्तिः सा सार्वकालिकी ॥ २३ ॥
 अतीतानागतानर्थान् विप्रकृष्टतिरोहितान् ।
 विजानातीन्दुसूर्यचंद्रहाणां ज्ञानसम्पदा ॥ २४ ॥
 तुल्यप्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्पदम् ।
 तदा संविदिति ख्याता प्राणायामस्य संस्थितिः ॥ २५ ॥

यान्ति प्रसादं येनास्य मनः पञ्च च वायवः ।
 प्रन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स प्रसाद इति स्मृतः ॥ २६ ॥
 शृणुष्व च महोपाल ! प्राणायामस्य लक्षणम् ।
 युञ्जतश्च सदा योगं यादृग्विहितमासनम् ॥ २७ ॥
 पद्ममर्दासनञ्चापि तथा स्वस्तिकमासनम् ।
 आस्थाय योगं युञ्जीत कृत्वा च प्रणवं हृदि ॥ २८ ॥
 ममः समासनो भूत्वा संहृत्य चरणानुभौ ।
 संहतास्यस्तथैवीरु सम्यग्विष्टभ्य चाग्रतः ॥ २९ ॥
 पार्श्विभ्यां लिङ्गवृषणावस्मृशन् प्रयतः स्थितः ।
 किञ्चिदुन्नामितशिरा दन्तैर्दन्तान्न संस्पृशेत् ॥ ३० ॥
 संपश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।
 रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ॥ ३१ ॥
 सञ्छाद्य निर्मले सत्त्वे स्थितो युञ्जीत योगवित् ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्राणादीन्मन एव च ॥ ३२ ॥
 निगृह्य समवायेन प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 यस्तु प्रत्याहरेत्कामान् सर्वाङ्गानीव कच्छपः ॥ ३३ ॥
 सदात्मरतिरेकस्थः पश्यत्यात्मानमात्मनि ।
 स बाह्याभ्यन्तरं शौचं निष्पाद्याकण्ठनाभितः ॥ ३४ ॥
 पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 प्राणायामा दश द्वौ च धारणा साभिधीयते ॥ ३५ ॥
 द्वे धारणे स्मृते योगी योगिभिस्तत्त्वदृष्टिभिः ।
 तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मनः ॥ ३६ ॥
 सर्वे दोषाः प्रणश्यन्ति स्वस्थस्यैवोपजायते ।
 वीजते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान् पृथक् ॥ ३७ ॥

व्योमादिपरमाणुं च तथात्मानमकल्पयन् ।
 इत्थं योगी यताहारः प्राणायामपरायणः ॥ ३८ ॥
 जितां जितां शनैर्भूमिमारीहेत यथा गृहम् ।
 दोषान् व्याधींस्तथा मोहमाक्रान्ता भूरनिर्जिता ॥ ३९ ॥
 विवर्द्धयति नारोहेत्तस्माद्भूमिमनिर्जिताम् ।
 प्राणानामुपसंरोधात् प्राणायाम इति स्मृतः ॥ ४० ॥
 धारणेत्युच्यते चैवं धार्यते यन्मनो यथा ।
 शब्दादिभ्यः प्रवृत्तानि यदक्षाणि यतात्मभिः ॥ ४१ ॥
 प्रत्याङ्गियन्ते योगिनः प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ।
 उपायश्चात्र कथितो योगिभिः परमर्षिभिः ॥ ४२ ॥
 येन व्याध्यादयो दोषा न जायन्ते हि योगिनः ।
 यथा तोयार्थिनस्तोयं यन्तनालादिभिः शनैः ॥ ४३ ॥
 आपिवेद्युस्तथा वायुं पिवेद्योगी जितश्रमः ।
 प्राङ्नाभ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि ॥ ४४ ॥
 कण्ठे मुखे नासिकाग्रे नेत्रमूमध्यमूर्ध्वसु ।
 किञ्च तस्मात्परस्मिंश्च धारणा परमा स्मृता ॥ ४५ ॥
 दशैता धारणाः प्राप्य प्राप्नोत्येक्षरसाम्भताम् ।
 नाध्यातः क्षुधितः श्रान्तो न च व्याकुलचेतनः ॥ ४६ ॥
 युञ्जीत योगं राजेन्द्र ! योगी सिद्धार्थमादृतः ।
 नातिशीते न चोष्णे वै न हन्धेनानिलात्मके ॥ ४७ ॥
 कालेष्वेतेषु युञ्जीत न योगं ध्यानतत्परः ।
 ऋशब्दाग्निजलाभ्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ ४८ ॥
 शुष्कपर्णचये नद्यां श्मशाने ससरौष्ठपे ।
 सभये कूपतीरे वा चैत्यवल्मीकसञ्चये ॥ ४९ ॥

देशेषु तेषु तत्त्वज्ञी योगाभ्यासं विवर्जयेत् ।
 सत्त्वस्थानुपपत्ती च देशकालं विवर्जयेत् ॥ ५० ॥
 नासती दृशनं योगे तस्मान्नत्परिवर्जयेत् ।
 देशानेताननादृत्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै ॥ ५१ ॥
 विघ्नाय तस्य वै दोषा जायन्ते तन्निबोध मे ।
 बाधिर्यं जडता लोपः स्मृतेर्मूकत्वमन्धता ॥ ५२ ॥
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तत्तद् ज्ञानयोगिनः ।
 प्रमादाद्योगिनो दोषा यद्येते स्युश्चिकित्सितम् ॥ ५३ ॥
 तेषां नाशाय कत्सेव्यं योगिनां तन्निबोध मे ।
 स्निग्धां यवागूमत्युष्णां भुक्त्वा तत्रैव धारयेत् ॥ ५४ ॥
 वातगुल्मप्रशान्त्यर्थमुदावर्त्ते तयोदरे ।
 यवागूं वापि पवनं वायुग्रज्यिं प्रतिक्षिपेत् ॥ ५५ ॥
 तद्वत्कल्पे महाशैलं स्थिर मनसि धारयेत् ।
 विघातं वचसो वाचं बाधिर्ये श्रवणोन्द्रियम् ॥ ५६ ॥
 यथैवान्नफलं ध्यायेत् तृष्णातीं रसनेन्द्रिये ।
 यस्मिन् यस्मिन् रुजा देहे तस्मिंस्तदुपकारिणीम् ॥ ५७ ॥
 धारयेद्धारणामुष्णे शीतां शीते च दाहिनीम् ।
 कौलं शिरसि संस्थाप्य काष्ठं काष्ठेन ताडयेत् ॥ ५८ ॥
 लुप्तस्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिनस्तेन जायते ।
 द्यावापृथिव्यौ वायुग्नी व्यापिनावपि धारयेत् ॥ ५९ ॥
 अमानुभात् सत्त्वजाहा बाधास्त्रेतासिकित्सिताः ।
 अमानुषं सत्त्वमन्तर्योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ ६० ॥
 वायुग्निधारणेनैतं देहसंस्थं विनिर्दहेत् ।
 एवं सर्वात्मना रक्षा कार्या योगविदा नृप ! ॥ ६१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ।
 प्रवृत्तिलक्षणाख्यानाद्योगिनो विस्मयात्तथा ॥
 विज्ञानं विलयं याति तस्मान्नोप्याः प्रवृत्तयः ॥ ६२ ॥
 आलील्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं
 गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।
 कान्तिः प्रसादः स्वरसोम्यता च
 योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ ६३ ॥
 अनुरागो जनो याति परोक्षे गुणकीर्त्तनम् ।
 न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धिर्लक्षणमुत्तमम् ॥ ६४ ॥
 शौतीष्णादिभिरत्यग्रेर्दस्य बाधा न विद्यते ।
 न भीतिर्भाति चान्येभ्यस्तस्य सिद्धिरुपस्थिता ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने योगाध्यायः ॥ ३६ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दृष्टे ह्यात्मनि योर्गनः ।
 ये तांस्ते संवप्रक्ष्यामि समासेन निबोध मे ॥ १ ॥
 काभ्याः क्रियास्तथा कामान् मानुषानभिवाञ्छति ।
 स्त्रियां दानफलं विद्यां मायां कुप्यं धनं दिवम् ॥ २ ॥
 देवत्वमरेगत्वं रमायनचयः क्रियाः ।
 मरुत्प्रपतनं यज्ञं जलान्यावेशनस्तथा ॥ ३ ॥

आहानां सर्वदानानां फलानि नियमांस्तथा ।
 तथोपवासात् पूर्त्ताश्च देवताभ्यर्चनादपि ॥४॥
 तेभ्यस्तेभ्यश्च कर्मभ्य उपसृष्टोऽभिषाञ्छति ।
 चित्तमित्यं वर्तमानं यन्नाद्योगी निवर्तयेत् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मासङ्गि मनः कुर्वन्नुपसर्गात् प्रमुच्यते ।
 उपसर्गैर्जितैरेभिरुपसर्गास्ततः पुनः ॥ ६ ॥
 योगिनः संप्रवर्तन्ते सात्त्वराजसतामसाः ।
 प्रातिभः आवणो देवो भ्रमावर्त्तौ तथापरौ ॥ ७ ॥
 पञ्चैते योगिनां योगविघ्नाय कटुकोदयाः ।
 वेदार्थाः काव्यशास्त्रार्थाः विद्याशिल्पान्यशेषतः ॥ ८ ॥
 प्रातिभान्ति यदस्येति प्रातिभः स तु योगिनः ।
 शब्दार्थानखिलान् वेत्ति शब्दं गृह्णाति चैव यत् ॥९॥
 योजनानां सहस्रेभ्यः आवणः सोऽभिधीयते ।
 समन्तादीक्षते चाष्टौ स यदा देवतोपमः ॥ १० ॥
 उपसर्गन्तमप्याहुर्देवमुत्पन्नवद्बुधाः ।
 भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनो दोषेण योगिनः ॥ ११ ॥
 समस्ताचारविभ्रंशाद्भ्रमः स परिकीर्तितः ।
 आधर्मं ह्येव तोयस्य ज्ञानावर्त्तो यदाकुलः ॥ १२ ॥
 नाशयेच्चित्तमावर्त्तं उपसर्गः स उच्यते ।
 एतैर्नाशितयोगाश्च सकला देवयोनयः ॥ १३ ॥
 उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्तन्ते पुनःपुनः ।
 प्रावृत्तं कम्बलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयम् ॥ १४ ॥
 चिन्तयेत् परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः ।
 योगयुक्तः सदा योगी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ॥ १५ ॥

सूक्ष्मास्तु धारणाः सप्त भूराद्या मुग्धिं धारयेत् ।
 धरित्रीं धारयेद्योगी तत् सौख्यं प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥
 आत्मानं मन्यते शीर्षीं तद्बन्धञ्च जहाति सः ।
 तथैवाप्सु रसं सूक्ष्मं तद्द्रूपञ्च तेजसि ॥ १७ ॥
 स्पर्शं वायौ तथा तद्वह्निश्चतस्तस्य धारणाम् ।
 व्योम्नः सूक्ष्मां प्रवृत्तिञ्च शब्दं तद्वज्रहाति सः ॥ १८ ॥
 मनसा सर्वभूतानां मनस्यावशते यदा ।
 मानसीं धारणां बिम्बान्नः सूक्ष्मञ्च जायते ॥ १९ ॥
 तद्द्रवुद्बिमशेषाणां सत्त्वानामेत्य योगवित् ।
 परित्यजति सम्प्राप्य बुद्धिसौक्ष्मनमुत्तमम् ॥ २० ॥
 परित्यजति सूक्ष्माणि सप्त त्वेतानि योगवित् ।
 सम्यग्ब्रह्माय योऽलर्क ! तस्यावृत्तिर्न विद्यते ॥ २१ ॥
 एतासां धारणानान्तु समानां सौक्ष्ममात्मवान् ।
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा ततः सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा परां व्रजेत् ॥ २२ ॥
 यस्मिन् यस्मिंश्च कुरुते भूते रागं महीपते ।
 तस्मिंस्तस्मिन् समासक्तिं संप्राप्य स विनश्यति ॥ २३ ॥
 तस्माद्दिदित्वा सूक्ष्माणि संसक्तानि परस्परम् ।
 परित्यजति यो देही स परं प्राप्नुयात् पदम् ॥ २४ ॥
 एतान्येष तु सन्धाय सप्त सूक्ष्माणि पार्थिव ! ।
 भूतादीनां विरागोऽत्र सद्भावज्ञस्य मुक्तये ॥ २५ ॥
 गन्धादिषु समासक्तिं सम्प्राप्य स विनश्यति ।
 पुनरावर्त्तते भूप ! स ब्रह्मापरमाणुषम् ॥ २६ ॥
 सप्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति ।
 तस्मिंस्तस्मिंश्चयं सूक्ष्मे भूते याति नरेश्वर ! ॥ २७ ॥

ऐवानामसुराणां वा गन्धर्वीरगरक्षसाम् ।
 देहेषु लयमायाति सङ्गं नाप्नोति च क्वचित् ॥ २८ ॥
 अणिमा लघिमा चैव महिमा प्रीप्तिरेव च ।
 प्राकाम्यञ्च तथेशित्वं वशित्वञ्च तथापरम् ॥ २९ ॥
 यत्र कामावशायित्वं गुणानेतांस्तथैश्वरान् ।
 प्राप्नोत्यष्टौ नरव्याघ्र ! परं निर्वाणसूचकान् ॥ ३० ॥
 सूक्ष्मत् सूक्ष्मतमोऽणोयान् शीघ्रत्वं लघिमा गुणः ।
 महिमाग्रेपूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत् ॥ ३१ ॥
 प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वञ्चैश्वरी यतः ।
 वशित्वाद्दशिमा नाम योगिनः सप्तमो गुणः ॥ ३२ ॥
 यत्रेच्छास्थानमप्युक्तं यत्र कामावशायिता ।
 ऐश्वर्यकारणैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा ॥ ३३ ॥
 मुक्तिसंसूचकं भूप ! परं निर्वाणमात्मनः ।
 ततो न जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति ॥ ३४ ॥
 नापि चयमवाप्नोति परिणामं न गच्छति ।
 छेदं क्लेदं तथा दाहं शोषं भूरादितो नच ॥ ३५ ॥
 भूतवर्गादवाप्नोति शब्दाद्येः क्लियते नच ।
 नचास्य सन्ति शब्दाद्यास्तद्भोक्ता तैर्न युज्यते ॥ ३६ ॥
 यथाद्दि कनकं खण्डमपद्रव्यवदग्निना ।
 दग्धदोषं द्वितीयेन खण्डे नैक्यं ब्रजमृप ॥ ३७ ॥
 न विशेषमवाप्नोति तद्द्वयोगाग्निना यतिः ।
 निर्दग्धदोषस्ते नैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह ॥ ३८ ॥
 यथाग्निरग्नी संक्षिप्तः सीमानत्वमनुव्रजेत् ।
 तदाख्यस्तन्मयो भूतो न गृह्येत विशेषतः ॥ ३९ ॥

परेण ब्रह्मणा तद्वत् प्राप्यैक्यं दग्धकिस्त्रिषः ।

योगी याति पृथग्भावं न कदाचिन्नहीयते ! ॥ ४० ॥

यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति ।

तथात्मा सामग्रमभ्येति योगिनः परमात्मनि ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिबिद्विनीमाध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अलर्क उवाच ।

भगवन् ! योगिनश्चर्यां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

ब्रह्मवर्त्मन्यनुसरन् यथा योगी न सोदति ॥ १ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मानापमानौ यावेतौ प्रत्युद्वेगकरौ नृणाम् ।

तावेव विपरीतार्थौ योगिनः सिद्धिकारकौ ॥ २ ॥

मानापमानौ यावेतौ तावेवाहुर्विषामृते ।

अपमानोऽमृतं तत्र मानस्तु विषमं विषम् ॥ ३ ॥

चक्षुः पूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिवेत् ।

सत्यपूतां वदेद्वार्णीं बुद्धिपूतञ्च चिन्तयेत् ॥ ४ ॥

आतिथ्यश्राद्धयज्ञेषु देवयात्रोत्सवेषु च ।

महाजनञ्च सिद्धार्थं न भक्षेद्योगवित् क्वचित् ॥ ५ ॥

व्यस्ते विधूमे व्यङ्गारे सर्वैस्त्रिन् भुक्तवज्जने ।

अट्टेत योगविद्वैष्यं नतु त्रिष्वेव नित्ययः ॥ ६ ॥

यथैवमवमन्यन्ते जनाः परिभवन्ति च ।
 तथा युक्तश्चरेद्योगी सतां वर्त्म न दूषयन् ॥ ७ ॥
 भैक्ष्यञ्चरेद्गृहस्थेषु यावरगृहेषु च ।
 श्रेष्ठा तु प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते ॥ ८ ॥
 अथ नित्यं गृहस्थेषु गालीनेषु चरेद्यतिः ।
 अर्धान्तेषु दान्तेषु त्र्यंत्रियेषु महात्मसु ॥ ९ ॥
 अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अटुष्टापतितेषु च ।
 भैक्ष्यचर्यां विवर्त्सेषु जघन्या वृत्तिरिष्यते ॥ १० ॥
 भैक्ष्यं यवागूं तक्रं वा पयोयावकमेव वा ।
 फलं मूलं प्रियङ्गुं वा कणपिण्याकगन्तवः ॥ ११ ॥
 इत्येते च शुभाहारा योगिनः सिद्धिकारकाः ।
 तत् प्रयुञ्जान्मुनिभक्त्या परमेण समाधिना ॥ १२ ॥
 अपः पूर्वं सकृत् प्राश्य तूष्णीं भूत्वा समाहितः ।
 प्राणायामं ततस्त्रयस्य प्रथमा ह्यग्राहुतिः स्मृता ॥ १३ ॥
 अपानाय द्वितीया तु सभाजायेति चापरा ।
 उदानाय चतुर्थी स्वाह्वानायिति च पञ्चमी ॥ १४ ॥
 प्राणायामैः पृथक् कृत्वा श्रेयं भुञ्जीत कामतः ।
 अपः पुनः सकृत् प्राश्य आचमय हृदयं स्पृशेत् ॥ १५ ॥
 अस्तेयं ब्रह्मचर्यञ्च त्यागीऽलोभस्तथैव च ।
 व्रतानि पञ्च भिक्षूणामहिंसापरमाण्वै ॥ १६ ॥
 अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् ।
 नित्यस्वाध्याय इत्येते नियमाः पञ्च कीर्त्तिताः ॥ १७ ॥
 सारभूतमुपासीत ज्ञानं यत्कार्यं साधकम् ।
 ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरा हि सा ॥ १८ ॥

इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ।
 अपि कल्पसहस्रेषु नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 त्यक्तसङ्गो जितक्रोधो लघाहारो जितेन्द्रियः ।
 विधाय बुद्ध्या हाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ २० ॥
 शून्येष्वेवावकाशेषु गुहासु च वनेषु च ।
 नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं समग्रगुपक्रमेत् ॥ २१ ॥
 वाग्दण्डः कर्भदण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः ।
 यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी महायतिः ॥ २२ ॥
 सर्वमात्मप्रसंगं यस्य सद्मन्मगदीष्टणम् ।
 गुणागुणमयन्तस्य कः जितः को नृपाप्रियः ॥ २३ ॥

विशुद्धबुद्धिः समगोऽप्रकाञ्चनः

ससस्तभृतेषु च तत् समाहितः ।

स्थान परं शाश्वतमध्ययञ्च

परं हि ज्ञानं न दुनः प्रजायते ॥ २४ ॥

वेदा. वेदाः सर्वदक्षक्रियाश्च

यज्ञाज्यध्वं ज्ञानमर्गं य जप्यात् ।

ज्ञानादज्ञानं सह मायव्यपेतं

तस्मिन् प्राप्ते शाश्वतस्योपलब्धिः ॥ २५ ॥

समाहितो योगी समोऽप्रमादो

शुचिः शैलः स त्रिवृतन्द्रियः ।

समाप्तुं शक्यं भिन्नं महात्मा

त्रिवृतन्द्रियः स ततः स्वयोगतः ॥ २६ ॥

यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी महायतिः ॥ २७ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

—

दत्तात्रेय उवाच ।

एवं यो वर्धते योगी रामप्रयोगव्यवस्थितः ।
न स व्यावर्त्तितुं शक्यो जन्मान्तरगतैरपि ॥ १ ॥
दृष्ट्वा च परमात्मानं प्रत्यक्षं विश्वरूपिणम् ।
विश्वपादशिरोग्रीवं त्रिज्जेशं विश्वभावनम् ॥ २ ॥
तत्राप्तगे महत्पुण्यमोमित्थं काक्षरं जपेत् ।
तदेवाध्ययनं तस्य स्वरूपं शृण्वतः परम् ॥ ३ ॥
अकारश्च तथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयम् ।
एताएव त्रयो माताः भास्वराजसतामसाः ॥ ४ ॥
निर्गुणा योगिगणान्या चाईनातीर्षसंस्थिता ।
गान्धारीति च पिञ्जिया गान्धारस्वरसंश्रया ॥ ५ ॥
पिपोलिकागतिस्पर्शा प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ।
यथा प्रयुक्त ओङ्कारः प्रतिजिह्वीति मूर्धनि ॥ ६ ॥
तथोङ्कारमयो योगी त्यक्षरे त्वक्षरी भवेत् ।
प्राणो धनुः शरीरान्ता ब्रह्म त्रिध्वमनुत्तमम् ॥ ७ ॥
अप्रमत्तेन वेदव्यं शृण्वन्तप्रदी भवेत् ।
ओमित्येतत्त्रयो देवास्त्रयी लोकास्त्रयोऽग्नयः ॥ ८ ॥
विष्णुर्ब्रह्मा हनश्चैव शुकुमामानि यजूषि च ।
माताः सार्द्धाश्च तिस्राश्च पिञ्जियाः परमार्थतः ॥ ९ ॥
तत्र युक्तस्तु यो जपेत् स तत्त्वमवाप्नुयात् ।

अकारस्वथ भूर्लीक उकारश्चोच्यते भुवः ॥ १० ॥
 सव्यञ्जनी मकारश्च स्वर्लीकः परिकल्प्यते ।
 व्यक्ता तु प्रथमा मात्रा द्वितीयाव्यक्तसंज्ञिता ॥ ११ ॥
 मात्रा तृतीया चिच्छक्तिरङ्गमात्रा परं पदम् ।
 अर्ननैव क्रमणैता विज्ञेया योगभूमयः ॥ १२ ॥
 ओमित्युच्चारणात् सर्वं गृहीतं मदसङ्गवित् ।
 ऋस्वा तु प्रथमा मात्रा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता ॥ १३ ॥
 तृतीया च झुतार्द्धाद्या वचसः सा न गोचरा ।
 इत्येतद्द्वयं ब्रह्म परमोद्धारसंज्ञितम् ॥ १४ ॥
 यस्तु वेद नरः सम्यक् तथा ध्यायति वा पुनः ।
 संसारचक्रमुत्सृज्य त्यक्त्वात्रिविधबन्धनः ॥ १५ ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मणि लयं परमे परमात्मनि ।
 अक्षीणकर्मबन्धश्च ज्ञात्वा मृत्युमरिष्टतः ॥ १६ ॥
 उत्क्रान्तिकाले संभृत्य युनयोर्गित्त्वमृच्छति ।
 तस्मादसिद्धयोगेन सिद्धयोगेन वा पुनः ॥
 ज्ञेयान्यरिष्टानि मदा येनोत्क्रान्तौ न सोदति ॥ १७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगधर्मे ओद्दाराध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

अरिष्टानि महाराज ! शृणु वक्ष्यामि तानि ते ।
 धेष्मामात्मोक्तनान्मृत्युं निजं जानाति योगवित् ॥१॥

देवमार्गं भ्रुवं शुक्रं सोमच्छायामन्यतीम् ।
 यो न पश्येन्न जीवेत् स नरः संवत्सरात्परम् ॥ २ ॥
 अरस्मि विम्बं सूर्यस्य वङ्गिं चैवाशुमालिनम् ।
 दृष्टैकादशमासात् तु नरो नोर्द्धं तु जीवति ॥ ३ ॥
 वान्ते मूत्रपूरीषे च यः स्वर्षं रजतं तथा ।
 प्रत्यक्षं कुरुते स्वप्ने जीवेत् स दशमासिकम् ॥ ४ ॥
 दृष्ट्वा प्रेतपिशाचादीन् गन्धर्वनगराणि च ।
 सुवर्षवर्षान् वृक्षांश्च नव मासान् स जीवति ॥ ५ ॥
 स्थूलः कृशः कृशः स्थूलो योऽकस्माद्देव जायते ।
 प्रकृतेश्च निवर्तेत तस्यायुषाष्टमासिकम् ॥ ६ ॥
 खण्डं यस्य पदं पाष्णार्द्रं पादस्याग्रे च वा भवेत् ।
 पांशुकर्दमयोर्मध्ये सप्त मासान् स जीवति ॥ ७ ॥
 गृध्रः कपोतः काकालो वायसो वापि मूर्धनि ।
 क्रव्यादो वा खगो नीलः षण्मासायुःप्रदर्शकः ॥ ८ ॥
 हन्यते काकपङ्क्तीभिः पांशुवर्षेण वा नरः ।
 स्वां च्छायामन्यथा दृष्ट्वा चतुः पञ्च स जीवति ॥ ९ ॥
 अनन्त्रे विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणां दिशमाश्रिताम् ।
 रात्राविन्द्रधनुषापि जीवितं द्वित्रिमासिकम् ॥ १० ॥
 घृते तैले तथादर्शं तोये वा नात्मनस्तनुम् ।
 यः पश्येदशिरस्कां वा मासादूर्द्धं न जीवति ॥ ११ ॥
 यस्मै वस्तसमो गन्धो गात्रे शवसमोऽपि वा ।
 तस्यार्द्धमासिकं ज्ञेयं योगिनो नृप ! जीवितम् ॥ १२ ॥
 यस्य वै स्नातमात्रस्य हृत्पादमवशुष्यते ।
 पिवतश्च जलं शोषो दशाहं सोऽपि जीवति ॥ १३ ॥

सन्निव्रो मारुतो यस्य मर्मस्थानानि क्लन्तति ।
 हृथते नाम्बुसंस्पर्शात् तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ १४ ॥
 ऋक्षवानरयानस्थो गायन् यो दक्षिणां दिशम् ।
 स्वप्ने प्रयाति तस्यापि न मृत्युः कालमिच्छति ॥ १५ ॥
 रक्तकणाश्वरधरा गायन्ती हसती च यम् ।
 दक्षिणाशान्नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥ १६ ॥
 नग्नं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं महाबलम् ।
 एकं संवीक्ष्य वलान्तं विद्यामृत्युमुपस्थितम् ॥ १७ ॥
 आमस्तकतलाद्यस्तु निमग्नं पङ्कसागरे ।
 स्वप्ने पश्यत्यथात्मानं स मर्त्यां स्त्रियते नरः ॥ १८ ॥
 केशाङ्गारांस्तथा भस्म भुजङ्गान्निर्जलां नदीम् ।
 दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहात्, मृत्युरेकादशे दिने ॥ १९ ॥
 करालैर्विकटैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ।
 पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं लभेन्नरः ॥ २० ॥
 सूर्योदये यस्य शिवा क्रीगन्तो याति सशुखम् ।
 विपरीतं परीतं वा स मर्त्यो मृत्युमृच्छति ॥ २१ ॥
 यस्य वै भुक्तमात्रस्य हृदयं बाधते क्षुधा ।
 जायते दन्तघर्षश्च स गतायुर्न मंगयम् ॥ २२ ॥
 दीपगन्धं न यो वेत्ति तस्यत्यङ्घ्रि तथा निशि ।
 नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति ॥ २३ ॥
 शक्रायुधं चाङ्गरात्रे दिवा ग्रहगणन्तथा ।
 दृष्ट्वा मन्येत संक्षीणमात्मजीवितमात्मवित् ॥ २४ ॥
 नाभिका वक्रतामिति कर्षयोनमनोन्नती ।
 नित्रच्च वामं स्रवति यस्य तस्यायुरुद्धतम् ॥ २५ ॥

प्रारक्ततामेति मुखं जिह्वा वा श्यामतां यदा ।
 तदा प्राज्ञो विजानीयान्मृत्युमासन्नमात्मनः ॥ २६ ॥
 उद्धरासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशम् ।
 प्रयाति तच्च ज्ञानोयात् सद्यो मृत्युं न संशयः ॥ २७ ॥
 पिधाय कर्णौ निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्भवम् ।
 नश्यते चक्षुषीर्ज्योतिर्यस्य सोऽपि न जीवति ॥ २८ ॥
 पततो यस्य वै गते स्वप्ने द्वारं पिथीयते ।
 नर्वाचिष्ठति यः श्वभ्रातदन्तं तस्य जीवितम् ॥ २९ ॥

जङ्घां च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा
 रक्ता पुनः संपरिवर्तमाना ।
 मुखस्य चोष्णा शुद्धिरत्र नाभेः

शंसन्ति पुंसामपरं शरीरम् ॥ ३० ॥

स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यसु न च निष्क्रमते पुनः ।
 जलप्रवेगादपि वा तदन्तं तस्य जीवितम् ॥ ३१ ॥
 यथाभिहन्यते दृष्टैर्भूतैरात्रावथो दिवा ।
 स मृत्युं सप्तरात्रगन्ते नरः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ३२ ॥
 स्ववस्त्रममलं शक्तं रक्तं पश्यत्यथासितम् ।
 यः पुमान् मृत्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥
 स्वभाववैपरीत्यन्तु प्रकृतेश्च निपर्ययः ।
 कथयन्ति मनुष्याणां सदासन्नी यमान्तकौ ॥ ३४ ॥
 येषां तिनोतः सततं येऽस्य पूज्यतमा मताः ।
 तानेव चावजानाति तानेव च विनिन्दति ॥ ३५ ॥
 देवान्नाचर्यते ब्रह्मान् गुरुन् विप्रांश्च निन्दति ।
 मातापित्रोर्न सत्कारं जामातृणां करोति च ॥ ३६ ॥

योगिनां ज्ञानविदुषामन्येषाञ्च महात्मनाम् ।
 प्राप्ते तु काले पुरुषस्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ३० ॥
 योगिनां सततं यन्नादरिष्टान्यवनोपते ! ।
 संवत्सरान्ते तज्ज्ञेयं फलदानि दिवानिशम् ॥ ३८ ॥
 विलोक्या विद्यदा पैषां फलपत्तिः सुभीषणा ।
 विज्ञाय कार्थी मनसि स च कालो नरेश्वर ! ॥ ३९ ॥
 ज्ञात्वा कालञ्च तं सम्यग्भयस्थानमाश्रितः ।
 युञ्जीत योगी कालोऽसौ यथा नास्याफलो भवेत् ॥ ४० ॥
 दृष्टारिष्टं तथा योगी त्यक्त्वा मरणञ्च भयम् ।
 तत्स्वभावं तदालोक्य काले यावत्युपागतम् ॥ ४१ ॥
 तस्य भागे तथैवाङ्गी योगं युञ्जीत योगवित् ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे च मध्याह्णे चापि तद्दिने ॥ ४२ ॥
 यत्र वा रजनीभागे तदरिष्टं निरीक्षितम् ।
 तत्रैव तावद्युञ्जीत यावत् प्राप्तं हि तद्दिनम् ॥ ४३ ॥
 ततस्त्यक्त्वा भयं सर्वं जित्वा तं कालमात्मवान् ।
 तत्रैवावसथे स्थित्वा यत्र वा स्थैर्यमात्मनः ॥ ४४ ॥
 युञ्जीत योगं निर्जित्य त्रीन् गुणान् परमात्मनि ।
 तन्मयस्यात्मना भूत्वा चिद्दृष्टिभपि सम्यधीत् ॥ ४५ ॥
 ततः परमनिर्वाणमतीन्द्रियमगोचरम् ।
 यद्बुद्धेर्यत्र चाख्यातुं शक्यते तत् समश्रुते ॥ ४६ ॥
 एतत् सर्वं सभाख्यातं तवालर्क ! यथाशंसत् ।
 प्राप्यत्र येन तद्मन्त्रा संक्षेपास्तन्निबोध मे ॥ ४७ ॥
 यथाइरश्मिसंयोगाश्चन्द्रकान्तगणैः पयः ।
 समुत्सृजति नायुक्तः सीपना योगिनः क्षृता ॥ ४८ ॥

यश्चार्कश्चिसंयोगादर्ककान्तो हुताशनम् ।
 आविष्करोति नैकः सन्नूपमा सापि योगिनः ॥४८॥
 पिपीलिकाखुनकुलगृहगोधाकपिञ्जलाः ।
 वसन्ति स्वामिवदुर्गहे ध्वस्ते यावत् ततोऽन्यतः ॥ ५० ॥
 दुःखन्तु स्वामिनी ध्वंसे तस्य तेषां न किञ्चन ।
 विश्नो यत्र राजेन्द्र ! सोपमा योगसिद्धये ॥ ५१ ॥
 सृष्टेहिकाल्यद्देहापि सुखश्रेणाप्यपीयसा ।
 करोति सृष्टारचवदुपदेशः स योगिनः ॥ ५२ ॥
 पशुपत्तिमनुष्यादैः पत्रपुष्पफलाः न्वितम् ।
 वृक्षं विलुप्यमानस्तु दृष्ट्वा सिध्यन्ति योगिनः ॥ ५३ ॥
 कुरुशावविपागाग्रमालस्य तिलकाङ्गतिम् ।
 सह तेज विवर्द्धन्तं योगो विडिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
 द्रवपूर्णमुपादाय पात्रमारोहती भुवः ।
 तुङ्गमङ्गं धिलीश्रीधेर्विज्ञातं किं न योगिना ॥ ५५ ॥
 सर्वस्वे जीवनायासं निखाति पुरुषस्य वा ।
 चेष्टा तां तत्त्वतो ज्ञात्वा योगिनः कृतकृत्यता ॥ ५६ ॥
 तद्गृहं यत्र तस्मिन् तद्दीप्यं येन लीवति ।
 येन सम्पद्यते वार्थस्तसुखं ममतात्र का ॥ ५७ ॥
 अभ्यर्चितोऽपि तैः कार्यं करोति वारणैर्यथा ।
 तथा बुध्यादिभिर्योगी पारक्यैः साधयेत्परम् ॥ ५८ ॥

नड उवाच ।

ततः प्रणम्यान्निपुत्रमन्त्रकः स महीपतिः ।

प्रशयावनतो वाक्यमुवाचात्सुदान्वितः ॥ ५९ ॥

अलर्क उवाच ।

दिष्ट्या दैवैरिदं ब्रह्मन् ! पराभिभवसम्भवम् ।
 उपपादितमत्युग्रं प्राणसन्देहदम्भयम् ॥ ६० ॥
 दिष्ट्या काशिपतेर्भूरिबलसम्पत्पराक्रमः ।
 यदुच्छेदादिहायातः स युष्मत्सङ्गदो मम ॥ ६१ ॥
 दिष्ट्या मन्दबलश्चाहं दिष्ट्या भृत्याश्च मे हताः ।
 दिष्ट्या कौषः क्षयं यातो दिष्ट्याहं भीतिमागतः ॥ ६२ ॥
 दिष्ट्या त्वत्पादयुगलं मम स्मृतिपथं गतम् ।
 दिष्ट्या त्वदुक्तयः सर्वा मम चेतसि संस्थिताः ॥ ६३ ॥
 दिष्ट्या ज्ञानं नमोत्पन्नं भवतश्च समागमात् ।
 भवता चैव कारुण्यं दिष्ट्या ब्रह्मन् ! कृतं मम ॥ ६४ ॥
 अनर्थोऽप्यर्थतां याति पुरुषस्य शुभोदये ।
 यथेदमुपकाराय व्यसनं सङ्गमात्तव ॥ ६५ ॥
 सुबाहुरुपकारी मे स च काशिपतिः प्रभो ! ।
 ययोः कृतेऽहं संप्राप्तो योगीश ! भवतोऽन्तिकम् ॥ ६६ ॥
 सोऽहन्तव प्रसादाग्निनिर्दग्धाज्ञानकिस्त्रिषः ।
 तथा यतिथे येनेदृङ्ग भूयां दुःखभाजनम् ॥ ६७ ॥
 परित्यजिथे गार्हस्थ्यमार्त्तिपादपकामनम् ।
 त्वतोऽनुज्ञां समासाद्य ज्ञानदातुम्वंहात्मनः ॥ ६८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

गच्छ राजेन्द्र ! भद्रं ते यथा ते कथितं मया ।
 निर्ममो निरहङ्कारस्तथा चर विमुक्तये ॥ ६९ ॥

जड उवाच ।

एवमुक्तः प्रथम्यैनमाजगाम त्वरान्वितः ।

यत्र काश्रिपतिर्भ्राता सुबाहुषास्य सोऽयजः ॥ ७० ॥
 समुत्पत्य महाबाहुं सोऽन्नर्कः काश्रिभूपतिम् ।
 सुबाहोरग्रतो वीरमुवाच प्रहसन्निव ॥ ७१ ॥
 राज्याकामुक काशीश ! भुज्यतां राजप्रमूर्जितम् ।
 तथा च रोषते तद्वत् सुबाहोः संप्रयच्छ वा ॥ ७२ ॥

काश्रिराज उवाच ।

किमन्नर्क ! परित्यक्तं राजप्रन्ते संयुगं विना ।
 सन्नियस्य न धर्मोऽयं भवांश्च क्षत्रधर्मवित् ॥ ७३ ॥
 निर्जितामात्यवर्गस्तु त्यक्त्वा मरणजं भयम् ।
 सन्दधीत शरं राजा लक्ष्यमुद्दिश्य वैरिणम् ॥ ७४ ॥
 तं जित्वा नृपतिर्भोगान् यथाभिलषितान् वरान् ।
 भुञ्जीत परमं सिद्धैर्यजेत च महामखैः ॥ ७५ ॥

अलर्क उवाच ।

एवमीदृशकं वीर ! ममाप्यासीन्ननः पुरा ।
 साम्प्रतं विपरीतार्थं शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ ७६ ॥
 यथायं भीतिकः सङ्घस्तथान्तःकरणं नृणाम् ।
 गुणास्तु सकलास्तद्दशेषेष्वेव जन्तुषु ॥ ७७ ॥
 चिच्छक्तिरेक एवायं यदा नान्योऽस्ति कश्चन ।
 सदा का नृपते ज्ञानान्निवारिप्रभुभृत्यता ॥ ७८ ॥
 तस्मया दुःखमासाद्य त्वद्भयोद्भवमुत्तमम् ।
 दृष्ट्वात्रे यप्रसादेन ज्ञानं प्राप्तं नरेश्वर ! ॥ ७९ ॥
 निर्जितेन्द्रियवर्गस्तु त्यक्त्वा सङ्घमशेषतः ।
 मनो ब्रह्मणि सन्धाय तज्जये परमो जयः ॥ ८० ॥
 संसाध्यमन्यत्तत्सिद्धैर्यतः किञ्चिन्न विद्यते ।

इन्द्रियाणि च संयम्य ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ८१ ॥

सोऽहं न तेऽरिर्न ममासि शत्रुः

सुबाहुरेषो न ममापकारी ।

दृष्टं मया सर्वमिदं यथात्मा

अन्विष्यतां भूप ! रिपुस्त्वयान्यः ॥ ८२ ॥

इत्थं स तेनाभिहितो नरेन्द्रो

दृष्टः समुत्थाय ततः सुबाहुः ।

दिश्येति तं भ्रातरमाभिनन्द्य

काशीश्वरं वाक्यमिदं वभाषे ॥ ८३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽरिष्टाध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुबाहुरुवाच ।

यदर्थं नृपशार्दूल ! त्वामहं शरणं गतः ।

तन्नया सकलं प्राप्तं यास्यामि त्वं सुखी भव ॥ १ ॥

काशिराज उवाच ।

किं निमित्तं भवान् प्राप्तो निष्पन्नोऽर्थश्च कस्तव ।

सुबाहो ! तन्नमाचक्ष परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥

समाक्रान्तमलर्केण पितृपैतामहं महत् ।

राज्यं देहीति निर्जित्य त्वयाहमभिचोदितः ॥ ३ ॥

ततो मया समाक्रम्य राजप्रमस्यानुजस्य ते ।

एतत्ते बलमानीतं तद्मुङ्क्ष्वस्व कुलोचितम् ॥ ४ ॥

सुबाहुर्हवाच ।

कागिराज ! निबोध त्वं यदर्थमयमुद्यमः ।

कृतो मया भवाञ्चैव कारितोऽत्यन्तमुद्यमम् ॥ ५ ॥

भ्राता ममायं ग्रामेषु शक्नो भोगेषु तत्त्ववित् ।

विभ्रूही शोधवन्तो ध भ्रातरावग्रजौ मम ॥ ६ ॥

तयोर्मम च यन्मात्रा बान्धु स्तन्यं यया मुखे ।

तथावब्रीधो विन्यस्तः कर्णयोरवनीपते ! ॥ ७ ॥

तयोर्मम च विज्ञेयाः पदार्था ये सता नृभिः ।

प्रकाशस्तनभो नीतान्ते सात्रा नास्य पार्थिव ! ॥ ८ ॥

नष्टे कर्मणे चातानामेकभिन्नवसीदति ।

दुःखं भवति साधूनां तद्यास्याकं महीपते ! ॥ ९ ॥

गार्हस्थ्यमोहमापन्ने सीदत्यस्मिन्नरेण्वर ! ।

सम्बन्धितस्य देहस्य विश्रति भ्रातृकल्पनाम् ॥ १० ॥

ततो मया विनिश्चित्य दुःखाद्वैराग्यभावना ।

भविष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः ॥ ११ ॥

तदस्य दुःखाद्वैराग्यं संबोधादवनीपते ! ।

समुद्भूतं कृतं कार्यं भद्रं तेऽस्तु त्रजामग्रहम् ॥ १२ ॥

रुष्ट्वा गदान्नसागर्भे पीत्वा तस्यास्तया स्तनम् ।

नान्यनारीसुनैर्यातं वर्त्म यात्विति पार्थिव ! ॥ १३ ॥

विवार्य तन्नया सर्वं युष्मत्संश्रयपूर्वकम् ।

कृतं तच्चापि निश्चन्नं प्रयास्ये सिद्धये पुनः ॥ १४ ॥

अपेक्ष्यते सीदमानः स्वजनो बान्धवः सुहृत् ।

येनैरेन्द्र ! न तान् मन्ये सेन्द्रिया विकला हि ते ॥ १५ ॥
 सुहृदि स्वजने बन्धी समर्थे योऽवसीदति ।
 धर्मार्थकाममोक्षेभ्यो वाच्यास्ते तत्र न त्वसौ ॥ १६ ॥
 एतत् त्वत्सङ्गमाद् भूप ! मया कार्यं महत् कृतम् ।
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि ज्ञानभागभव सत्तम ! ॥ १७ ॥

काशिराज उवाच ।

उपकारस्त्वया साधोरलकीय क्षतो महान् ।
 ममोपकाराय कथं न करोषि स्वमानसम् ॥ १८ ॥
 फलदायी मतां सद्भिः सङ्गमो नाफलो यतः ।
 तस्मात्त्वत्संश्रयाद्युक्ता मया प्राप्तः समुन्नतिः ॥ १९ ॥

सुधाहरुवाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाख्यं पुनर्पार्थिवत्पृथग् ।
 तत्र धर्मार्थकामास्ते सदास्ता लीयतेऽपरः ॥ २० ॥
 तत्ते संक्षेपतो वक्ष्ये तांद्द्वैकमनाः शृणु ।
 श्रुत्वा च समप्रगालोच्य यतयाः श्रेयसे नृप ! ॥ २१ ॥
 ममेतिप्रत्ययो भूप ! न कार्योऽहमिति त्वया ।
 सम्यगालोच्य धर्मो हि धर्माभावे निराश्रयः ॥ २२ ॥
 कस्याहमिति सज्जैवमिथ्यालोच्य त्वयात्मना ।
 बाह्यान्तर्गतमालोच्यमालोच्यापररात्रिषु ॥ २३ ॥
 अव्यक्तादिविषेष्टान्तमविदारज्जचेतनम् ।
 व्यक्ताव्यक्तं त्वया ज्ञेयं ज्ञाता कथाहमित्युत ॥ २४ ॥
 एतस्मिन्नेव विज्ञाते विज्ञातमस्मिन् त्वया ।
 अनात्मन्यात्मविज्ञानमस्यै स्वमिति मूढता ॥ २५ ॥
 सोऽहं सर्वगतो भूप ! लोकसर्वव्यवहारतः ।

मयेदमुच्यते सर्वं त्वया पृष्टो ब्रजामग्रहम् ॥ २६ ॥
 एवमुक्त्वा ययौ धीमान् ! सुवाहुः कागिभूमिपम् ।
 कागिराजोऽपि संपूज्य सोऽलर्कं स्वपुरं ययौ ॥ २७ ॥
 अलर्कोऽपि सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य नराधिपम् ।
 वनं जगाम सख्यक्तसर्वमङ्गः ऋषिद्वये ॥ २८ ॥
 ततः कालेन महता निर्ध्वंक्षो निष्परियहः ।
 प्राप्य योगिद्विमतुलां परं त्रिर्वाणमाप्तवान् ॥ २९ ॥
 पश्यन् जगदिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
 पाशैर्गुणमयैर्वद्धं बध्यमानञ्च नित्यशः ॥ ३० ॥
 पुत्रादिभ्रातृपुत्रादिस्वपारश्वप्रादिभावितैः ।
 आकृष्यमाणं करभौर्दुःखार्त्तं भिन्नदर्शनम् ॥ ३१ ॥
 अज्ञानपङ्कगर्भस्यमनुहातं महामतिः ।
 आत्मानञ्च समुत्तीर्णं जगद्य मेतामगायत ॥ ३२ ॥
 अहो कष्टं यदस्माभिः पूर्वं राजप्रमनुष्ठितम् ।
 इति पश्चान्नया ज्ञातं योऽनात्मास्ति परं सुखम् ॥ ३३ ॥

जड उवाच ।

तातैनं त्वं सतातिष्ठ लुप्तये योगगुत्तमम् ।
 प्राप्स्यसे येन तद्ब्रह्म त्वं गत्वा न शोचसि ॥ ३४ ॥
 ततोऽहमपि दास्यामि किं दत्तैः किं जपेन मे ।
 कृतकृत्यस्य करणं ब्रह्मणात्मा कल्पते ॥ ३५ ॥
 ततोऽनुज्ञामवाप्याहं निर्ध्वंक्षो निष्परियहः ।
 प्रयतिष्ये तथा मुक्तौ यथा दास्यामि निर्ध्वंक्षितम् ॥ ३६ ॥

प्राचिनं जडुः ।

एवमुक्त्वा स पितरं प्राप्यारुञ्जां ततश्च सः ।

ब्रह्मन् ! जगाम मेधावी परित्यक्तपरिग्रहः ॥ ३७ ॥
 सोऽपि तस्य पिता तद्वत् क्रमेण सुमहामतिः ।
 वानप्रस्थं समास्थाय चतुर्थाश्रममभ्यगात् ॥ ३८ ॥
 तत्रात्मजं समासाद्य हित्वा बन्धं गुणादिकम् ।
 प्राप सिद्धिं परां प्राञ्जस्तत्त्वा दीपात्तसंमतिः ॥ ३९ ॥
 एतत्ते कथितं ब्रह्मन् ! यत्पृष्टा भवता वयम् ।
 सुविस्तरं यथावच्च किमन्यच्छीतुमिच्छसि ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे जडोपाख्यानं समाप्तम् ॥४१॥

—

तत्रचत्वारिंशोऽध्यायः ।

—

जैमिनिकथा च ।

सम्यगेतन्ममाख्यातं भवद्भिर्विजमतमाः ! ।
 प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ १ ॥
 अहो पितृप्रसादेन भवतां ज्ञानमोदशम् ।
 येन तिर्यक्त्वमप्येतत् पाप्य मोहस्तिरस्कृतः ॥ २ ॥
 धन्या भवन्तः संमिद्ध्रै प्रागवस्थास्थितं यतः ।
 भवतां विषयोद्भूतैर्न मोहैश्चाख्यते मनः ॥ ३ ॥
 दिष्ट्या भगवता तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
 भवन्तो वै समाख्याताः सर्वसन्देहहृत्तमाः ॥ ४ ॥
 संसारेऽस्मिन्मनुष्याणां अमतामति सङ्घटे ।

भवद्विधैः समं सङ्गो जायते न तपस्विनाम् ॥ ५ ॥
 यद्यहं सङ्गमासाद्य भवद्विज्ञानदृष्टिभिः ।
 न स्यां कृतार्थस्तथूनं न मेऽन्यत्र कृतार्थता ॥ ६ ॥
 प्रवृत्ते च निवृत्ते च भवतां ज्ञानकर्मणि ।
 मतिमस्तमलां मन्ये यथा नान्यस्य कस्यचित् ॥ ७ ॥
 यदि त्वनुग्रहवती मयि बुद्धिर्हि जात्तमाः ! ।
 भवतां तत्समाख्यातुमर्हतेदमशेषतः ॥ ८ ॥
 कथमेतत्समुद्भूतं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।
 कथञ्च प्रलयं काले पुनर्यास्यति सत्तमाः ! ॥ ९ ॥
 कथञ्च वंशाद्देवर्षिपितृभूतादिसम्भवाः ।
 मन्वन्तराणि च कथं वंशानुचरितञ्च यत् ॥ १० ॥
 यावत्यः सृष्टयश्चैव यावन्तः प्रलयास्तथा ।
 यथा कल्पविभागश्च या च मन्वन्तरस्थितिः ॥ ११ ॥
 यथा च चित्तिसंस्थानं यत्प्रमाणञ्च वै भुवः ।
 यथास्थिति समुद्राद्रिनिम्नगाः काननानि च ॥ १२ ॥
 भूर्लीकादिस्वर्लीकानां गणाः पातालसंश्रयः ।
 गतिस्तथा र्कसोमादिग्रहर्क्षज्योतिषामपि ॥ १३ ॥
 शीतुमिच्छाम्यहं सर्वमेतदाहृतसंप्लवम् ।
 उपसंहृते च यच्छेषं जगत्पस्मिन् भविष्यति ॥ १४ ॥

पत्निण ऊचुः ।

प्रश्नभारोऽयमतुलो यस्त्वया मुनिसत्तम ! ।
 पृष्टस्तन्ते प्रवक्ष्यामस्तत् शृणुष्वेह जैमिने ! ॥ १५ ॥
 मार्कण्डेयेन कथितं पुरा क्रौष्टुके यथा ।
 द्विजपुत्राय शान्ताय व्रतस्नाताय धीमते ॥ १६ ॥

मार्कण्डेयं महात्मानमुपासीनं द्विजोत्तमैः ।
 कौष्टुकिः परिपप्रच्छ यदेतत् पृष्टवान् प्रभो ! ॥ १७ ॥
 तस्य चाकथयत् प्रीत्या यन्मुनिर्भृगुनन्दनः ।
 तत्ते प्रकथयिष्यामः शृणु त्वं द्विजसत्तम ! ॥ १८ ॥
 प्रणिपत्य जगन्नाथं पद्मयोनिं पितामहम् ।
 जगद्योनिं स्थितं कृष्टौ स्थितौ विष्णुस्वरूपिणम् ॥
 प्रलये चान्तकर्तारं रौद्रं रुद्रस्वरूपिणम् ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्पन्नमात्रस्य पुरा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्यनः ।
 पुराणमेतद्देवाश्च मुखेभ्योऽशुविनिःसृताः ॥ २० ॥
 पुराणसंहिताश्चक्रुर्बहुलाः परमर्षयः ।
 वेदानां प्रविभागश्च कृतस्तेस्तु सङ्ग्रहयः ॥ २१ ॥
 धर्मज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यञ्च महात्मनः ।
 तस्योपदेशेन विना न हि सिद्धञ्चतुष्टयम् ॥ २२ ॥
 वेदान् सप्तर्षयस्तस्माज्जगद्भुक्तस्य मानसाः ।
 पुराणं जगद्भुक्त्वाद्या मुनयस्तस्य मानसाः ॥ २३ ॥
 भृगोः सकाशाच्चरवन्स्तेनोक्तञ्च द्विजन्मनाम् ।
 ऋषिभिश्चापि दत्ताय प्रोक्तमेतन्महात्मभिः ॥ २४ ॥
 दक्षेण चापि कथितमिदमासीत्तदा मम ।
 तत्तुभ्यं कथयाम्यद्य कलिकल्मषनाशनम् ॥ २५ ॥
 सर्वमेतन्महाभाग ! श्रूयतां मे समाधिना ।
 यथाश्रुतं मया पूर्वं दक्षस्य गदतो मुने ! ॥ २६ ॥
 प्रणिपत्य जगद्योनिमजमव्ययमाश्रयम् ।
 चराचरस्य जगती धातारं परमं पदम् ॥ २७ ॥

ब्रह्माणमादिपुरुषमुप्यत्तिस्थितिसंयमे ।
 यत्कारणमनौरस्यं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २८ ॥
 तस्मै हिरण्यगर्भाय लोकतन्त्राय ध्रोमते ।
 प्रणम्य सम्यग्वक्ष्यामि भूतवर्गमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
 महदाद्यं विशेषान्तं सर्वैरूप्यं सलक्षणम् ।
 प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं स्त्रोतीभिः सङ्घिरन्वितम् ॥ ३० ॥
 पुरुषाधिष्ठितं नित्यमनित्यमिव च स्थितम् ।
 तच्छ्रूयतां महाभाग ! परमेण समाधिना ॥ ३१ ॥
 प्रधानं कारणं यत्तदव्यक्ताख्यं महर्षयः ।
 यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मां नित्यां सदसदात्मिकाम् ॥ ३२ ॥
 भ्रुवमक्षय्यमजरममेयं नान्यसंश्रयम् ।
 गन्धरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ ३३ ॥
 अनाद्यन्तं जगद्योनिं त्रिगुणप्रभवाप्ययम् ।
 अमान्यतमविज्ञेयं ब्रह्माये समर्तत ॥ ३४ ॥
 प्रलयस्यानु तेनेदं व्याप्तमासीदशेषतः ।
 गुणसाम्यात्ततस्तस्मात् चेतज्ञाधिष्ठिताम्बुने ! ॥ ३५ ॥
 गुणभावात् सृज्यमानात् सर्गकाले ततः पुनः ।
 प्रधानं तत्त्वमुद्भूतं महान्तं तत् समाहृणोत् ॥ ३६ ॥
 यथा बीजं त्वचा तद्वदव्यक्तेनावृती महान् ।
 सात्त्विको राजसथैव तामसश्च त्रिधोदितः ॥ ३७ ॥
 ततस्तस्माद्दहङ्कारस्त्रिधो वै व्यजायत ।
 वैकारिऋस्रैजसश्च भूतादिश्च सतामसः ॥ ३८ ॥
 महता चावृतः सोऽपि यथाव्यक्तेन वै महान् ।
 भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दस्तन्मात्रकन्ततः ॥ ३९ ॥

ससर्जं शब्दतन्मात्रादाकारं शब्दलक्षणम् ।
 आकारं शब्दमात्रन्तु भूतादिद्यावृषोत्ततः ॥ ४० ॥
 स्पर्शतन्मात्रमेवेह ज्ञायते नात्र संशयः ।
 बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मतः ॥ ४१ ॥
 वायुद्यापि विकृर्वाणा रूपमात्रं ससर्जं ह ।
 ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ४२ ॥
 स्पर्शमात्रं तु वै वायूरूपमात्रं समावृषोत् ।
 ज्योतिश्चापि विकृर्वाणां रसमात्रं ससर्जं ह ॥ ४३ ॥
 सम्भवन्ति ततो ह्यापद्यामन् वै ता रसात्मिकाः ।
 रसमात्रन्तु ताह्यापो रूपमात्रं समावृषोत् ॥ ४४ ॥
 आपश्चापि विकृर्वाणां गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्घातो जायते तस्यास्तस्य गन्धी गुणो मतः ॥ ४५ ॥
 तस्मिंस्तस्मिंस्तु तस्मात् तैश्च तस्मात्तता स्मृता ।
 अविशेषवाचकवाद्भिर्भेदास्ततश्च ते ॥ ४६ ॥
 न शान्ता नापि धारस्ती न मूढाद्याःपिशेपतः ।
 भूततन्मात्ररूपीऽयमज्ञानात्त, तामसात् ॥ ४७ ॥
 वैकारिकादहङ्कारात् अल्लक्षितात्, सात्त्विकात् ।
 वैकारिकः स सर्गस्तु योऽपत् सम्भवत्तरे ॥ ४८ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 तेजसानीशिरवाण्य हुर्मैव वैकारिका दश ॥ ४९ ॥
 एकादशं मनस्तत्र देव! वैकारिकाः स्मृताः ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुःश्रोत्रं त्रिदशं त्रिदशं चैव पञ्चमी ॥ ५० ॥
 शब्दादीनामदास्यर्थं वदन्तानि तस्यते ।
 पादौ पाशु त्पस्यथ हस्तौ त्रिदशं पञ्चमी भवेत् ॥ ५१ ॥

गतिर्विसर्गो ह्यनन्दः शिल्पं वाक्यञ्च कर्म तत् ।
 आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समाविशत् ॥ ५२ ॥
 द्विगुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ।
 रूपन्तथेवाविशतः शब्दस्पर्शगुणावुभौ ॥ ५३ ॥
 द्विगुणस्तु ततश्चाग्निः स शब्दस्पर्शरूपदान् ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत् ॥ ५४ ॥
 तस्मात्तदुर्गुणा ह्यापो विज्ञेयास्ता रसात्मिकाः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ॥ ५५ ॥
 संहता गन्धमात्रेण आहृण्वंस्ते महीमिमाम् ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु दृश्यते ॥ ५६ ॥
 शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्ते न ते स्मृताः ।
 परस्परानुपवेगद्वारयन्ति परस्परम् ॥ ५७ ॥
 भूमेरन्तस्त्विमं सर्वं लोकालोकं घनावृतम् ।
 विशेषाश्चेन्द्रियग्राह्या नियतत्वाच्च ते स्मृताः ॥ ५८ ॥
 शुणं पूर्वस्य पूर्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरीत्तरम् ।
 नानावीथ्याः पृथग्भूताः सप्तैते संहतिं विना ॥ ५९ ॥
 नाशक्तुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमाशम्य कृत्स्नयः ।
 समेत्यान्योन्यसंयोगमन्योन्याश्रयिणश्च ते ॥ ६० ॥
 एकसङ्घातचिह्नाश्च संप्राप्यैक्यमशेषतः ।
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ॥ ६१ ॥
 महदाद्या विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ।
 जलबुद्बुदवत्तत्र क्रमाद्द्वै वृद्धिमागतम् ॥ ६२ ॥
 भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे । वृहत्तदुदकेशयम् ।
 प्राकृतेऽण्डे विवृद्धेः सन् चैत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ६३ ॥

स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्ता च भूतानां ब्रह्माग्ने समवर्तत ॥ ६४ ॥
 तेन सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
 मेरुस्तस्यानुसम्भूतो जरायुश्चापि पर्वताः ॥ ६५ ॥
 समुद्रा गर्भसलिलं तस्याण्डस्य महात्मनः ।
 तस्मिन्नण्डे जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ६६ ॥
 हीपाद्यद्रिसमुद्राश्च सज्योतिर्लोकसंग्रहः ।
 जलानि जलानलाकाशैस्ततो भूतादिना वहिः ॥ ६७ ॥
 वृत्तमण्डं दशगुणैरेकैकत्वेन तैः पुनः ।
 महता तत्प्रमाणेन सहैवानेन देवितः ॥ ६८ ॥
 महंस्तैः सहितः सर्वैरव्यक्तेन समावृतः ।
 एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ॥ ६९ ॥
 अन्योन्यमावृतवता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ।
 एषा सा प्रकृतिर्नित्या तदन्तः पुरुषश्च सः ॥ ७० ॥
 ब्रह्माख्यः कथितो यस्ते सभासात् श्रूयतां पुनः ।
 यथा मग्नी जले कश्चिदुन्मज्जन् जलमन्भवम् ॥ ७१ ॥
 जलञ्च निपति ब्रह्मा स तथा प्रकृतिर्विभुः ।
 अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ७२ ॥
 उतत्समस्तं जानीयात् क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्षणम् ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः ॥
 अत्रुद्दिष्टपूर्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिद्यथा ॥ ७३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मोत्पत्तिर्चाम ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

क्रीष्टु किरुवाच ।

भगवंस्त्वण्डसम्भूतिर्यथावत् कथिता मम ।
ब्रह्माण्डे ब्रह्मणो जन्म तथाचोक्तं महात्मनः ॥ १ ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्तो भृगुकुलोद्भव ! ।
यदा न सृष्टिभूतानामस्ति किन्तु न चास्ति वा ॥
काले वै प्रलयस्यान्ते सर्वस्मिन्नुपसंहृते ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा तु प्रकृती याति लयं विश्वमिदं जगत् ।
तदोच्यते प्राकृतोऽयं विवह्विः प्रतिसञ्चरः ॥ ३ ॥
स्वात्मन्यवस्थितेऽव्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते ।
प्रकृतिः पुरुषश्चैव साधर्म्यणावतिष्ठतः ॥ ४ ॥
तदा तमश्च सत्त्वश्च समत्वेन व्यवस्थितौ ।
अनुद्रिक्तावनूनी च तत्प्रोतौ च परस्परम् ॥ ५ ॥
तिलेषु वा यथा तैलं घृतं पयसि वा स्थितम् ।
तथा तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यनुसृतं स्थितम् ॥ ६ ॥
उत्पत्तिर्ब्रह्मणो यावदायुषो द्विपरार्द्धिकम् ।
तावद्दिनं परेशस्य तत्समा संयमे निशा ॥ ७ ॥
अहर्मुखे प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ।
सर्वहैतुरचिन्त्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ ८ ॥
प्रकृतिं पुरुषश्चैव पाविश्याशु जगत्पतिः ।

क्षीभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ ८ ॥
 यथा मदी नवस्त्रोणां यथा वा माधवानिलः ।
 अनुप्रविष्टः क्षीभांय तथासौ योगमूर्च्छिमान् ॥ १० ॥
 प्रधाने क्षीभ्यमाने तु स देवो ब्रह्मसञ्ज्ञितः ।
 समुत्पन्नोऽण्डकोषस्थो यथा ते कथितं मया ॥ ११ ॥
 स एव क्षीभकः पूर्वं स क्षीभ्यः प्रकृतेः पतिः ।
 स सङ्कोवविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥ १२ ॥
 उत्पन्नः स जगद्योनिरगुणोऽपि रजोगुणम् ।
 भुञ्जन् प्रवर्तते सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मत्वे स प्रजाः सृष्ट्वा ततः सत्त्वातिरेकवान् ।
 विष्णुत्वमेत्य धर्मेण कुरुते परिपालनम् ॥ १४ ॥
 ततस्तमोगुणोद्भक्तो रुद्रत्वे चाखिलं जगत् ।
 उपसंहृत्य वै श्रेते त्रैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः ॥ १५ ॥
 यथा प्राग्वत्रापकः क्षीतो पालको नावकस्तथा ।
 यथा स संज्ञामायाति ब्रह्मविष्णोयकारिणीम् ॥ १६ ॥
 ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् रुद्रत्वे संहरत्यपि ।
 विष्णुत्वे चाप्युदासीनस्तिस्त्रोऽवस्थाः स्वयम्भुवः ॥ १७ ॥
 रजोब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः सत्त्वं जगत्पतिः ।
 एत एव त्रयो देवा एत एव त्रयो गुणाः ॥ १८ ॥
 अन्योन्यमिधुना ह्येते अन्योन्याश्रयिणस्तथा ।
 क्षणं वियोगो न हेतुषां न त्यजन्ति परस्परम् ॥ १९ ॥
 एवं ब्रह्मा जगत्पूर्वो देवदेवश्चतुर्मुखः ।
 रजोगुणं समाश्रित्य स्रष्टृत्वे स व्यवस्थितः ॥ २० ॥
 हिरण्यगर्भो देवादिरनादिरुपचारतः ।

भूपन्नकर्णिकासंख्यो ब्रह्माग्निं समजायत ॥ २१ ॥

तस्य वर्षशतं त्वेकं परमायुर्महात्मनः ।

ब्राह्मेणैव हि मानेन तस्य संख्यां निबोध मे ॥ २२ ॥

निमेषैर्दशभिः काष्ठा तथा पञ्चभिरुच्यते ।

कलास्त्रिंशच्च वै काष्ठा मुहूर्त्तं त्रिंशत्ताः कलाः ॥ २३ ॥

अहोरात्रं मुहूर्त्तानां नृणां त्रिंशत्तु वै स्मृतम् ।

अहोरात्रैश्च त्रिंशद्भिः पक्षो ही मास उच्यते ॥ २४ ॥

तैः षड्भिरयनं वर्षं हेऽयने दक्षिणोत्तरे ।

तद्देवानामहोरात्रं दिनं तत्रोत्तरायणम् ॥ २५ ॥

दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।

चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं शृणुष्व मे ॥ २६ ॥

चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां कृतमुच्यते ।

शतानि सन्ध्या चत्वारि सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ २७ ॥

त्रेता त्रीणि सहस्राणि दिव्याब्दानां शतत्रयम् ।

तत्सन्ध्या तत्समा चैव सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ २८ ॥

द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां द्वे शते तथा ।

तस्य सन्ध्या समाख्याता द्वे शताब्दे तदंशकः ॥ २९ ॥

कलिः सहस्रं दिव्यानामब्दानां द्विजसत्तम ! ।

सन्ध्या सन्ध्यांशकश्चैव शतकौ समुदाहृतौ ॥ ३० ॥

एषा द्वादशसाहस्री युगाख्या कविभिः कृता ।

एतत् सहस्रगुणितमहो ब्राह्मणमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन् ! मानवः स्युश्चतुर्दश ।

भवन्ति भागशस्तेषां सहस्रं तद्विभज्यते ॥ ३२ ॥

देवाः सप्तर्षयः सेन्द्रा मनुस्तत्सूनयो नृपाः ।

मनुना सह सृज्यन्ते संक्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता माधिका हेप्रकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरं तस्य संख्यां मानुषाब्देर्निबोध मे ॥ ३४ ॥
 त्रिंशत् कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज ! ।
 सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ३५ ॥
 विंशतिश्च सहस्राणि काहोऽयं साधिकं विना ।
 एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं दिव्येर्षिर्निबोध मे ॥ ३६ ॥
 अष्टौ वर्षसहस्राणि दिव्यया संख्यया युतम् ।
 द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सप्तस्राख्यधिकानि तु ॥ ३७ ॥
 चतुर्दशगुणो ह्येव कालो ब्राह्मणमहः स्मृतम् ।
 तस्यान्ते प्रलयः प्रोक्तो ब्रह्मन् ! नैमित्तिको बुधैः ॥ ३८ ॥
 भूर्लोकोऽयं भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च विनाशिनः ।
 तथा विनाशसायाति महर्लोकश्च तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 तद्ब्रह्मिनोऽपि तापेन जनलोकं प्रयान्ति वै ।
 एकार्णवे च त्रैलोक्ये ब्रह्मा स्वर्पितं वै निशि ॥ ४० ॥
 तत्प्रमाणैव सा रात्रिस्तादन्ते सृज्यते पुनः ।
 एवन्तु ब्रह्मणो वर्षश्रेकं वर्षशतन्तु तत् ॥ ४१ ॥
 शतं हि तस्य वर्षाणां परमित्यभिधीयते ।
 पञ्चाशद्विस्तथा वर्षैः परार्द्धमिति कीर्त्यते ॥ ४२ ॥
 एवमस्य परार्द्धन्तु व्यतीतं द्विजउत्तम ! ।
 यस्यान्तेऽभून्महाकल्पः पाद्म इत्यभिविद्युतः ॥ ४३ ॥
 द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्त्तमानस्य वै द्विज ! ।
 वाराह इति कल्पोऽयं शयमः परिकल्पितः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मायुः प्रमाणम् ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

क्रीष्टुकिरवाच ।

यथा समर्ज वै ब्रह्मा भगवानादिकृत् प्रजाः ।

प्रजापतिः पतिर्देवस्तस्ये विस्तारती वद ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कथयाम्येष ते ब्रह्मन् ! ससर्ज भगवान् यथा ।

लोककृच्छाश्रुतः कृत्स्नं जगत् स्यावरजङ्गमम् ॥ २ ॥

पद्मावसाने प्रलये निशासुप्तोत्थितः प्रभुः ।

सत्त्वोद्रिक्तस्तदा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत ॥ ३ ॥

इमञ्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं चारावणं प्रति ।

ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगत्तः प्रभवाम्ययम् ॥ ४ ॥

आपी नारा वै तनव इत्यपि नाम शशुभम् ।

तासु श्रुते स यत्काले तेन नारायणः स्मृतः ॥ ५ ॥

विबुद्धः मल्लिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गताम्नहीम् ।

अनुमानान् समुधारं कर्तुकामस्तादा त्तितेः ॥ ६ ॥

अकरोत् स तनूरव्याः कल्पादिषु यथा पुरा ।

मत्स्यकूर्मादिकास्तद्वद्वाराहं अपुरास्थितः ॥ ७ ॥

वेदयज्ञमयं दिव्यं वेदयज्ञमयो विभुः ।

रूपं कृत्वा विवेशाप्सु सर्वगः सर्वसम्भवः ॥ ८ ॥

समुद्धृत्य च पातालान्मूषीच सलिले भुवम् ।

जनलोकस्थितैः सिद्धैश्चिन्त्यमानो जगत्पतिः ॥ ९ ॥

तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
 विततत्वात्तु देहस्य न मही याति संभवम् ॥ १० ॥
 ततः क्षितिं समीकृत्य पृथिव्यां सोऽसृजद्विरीन् ।
 प्राक् सर्गे दह्यमाने तु तदा संवर्तकाग्निना ॥ ११ ॥
 तेनाग्निना विशीर्षास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ।
 शैला एकार्षवे मग्ना वायुनापस्व संहताः ॥ १२ ॥
 निषक्ता यत्र यत्रासंस्तत्र तत्राचला भवन् ।
 भूविभागन्ततः कृत्वा सप्तद्वीपोपशोभितम् ॥ १३ ॥
 भूराद्यांश्चतुरी लोकान् पूर्ववत् समकल्पयत् ।
 सृष्टिञ्चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ॥ १४ ॥
 अबुद्धिपूर्वकस्तस्मात् पादुभूर्तस्तमोमयः ।
 तमो मीही महामोहस्तामिस्री ह्रन्वसंज्ञितः ॥ १५ ॥
 अविद्या पञ्चपूर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ।
 पञ्चधावस्थितः सर्गी ध्यायतोऽप्रतिबोधवान् ॥ १६ ॥
 वहिरन्तश्चाप्रकाशः संहतात्मा नगात्मकः ।
 मुख्या नगा यतश्चोक्ता मुख्यसर्गस्तस्त्वयम् ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा साधकं सर्गममन्यदपरं पुनः ।
 तस्याभिधायतः सर्गं तिर्यक्स्त्रीतो ह्यवर्तत ॥ १८ ॥
 यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तिः सा तिर्यक्स्त्रीतस्ततः स्मृतः ।
 पश्वाद्यस्ते विख्यातास्तमःप्राया ह्यविदिनः ॥ १९ ॥
 उत्पद्यग्राह्णिणश्चैव तेऽज्ञाने ज्ञानमानिनः ।
 अहंकृता अहंमना अष्टाविंशद्विधात्मकाः ॥ २० ॥
 अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे आहृतास्तु परस्परम् ।
 तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत् ॥ २१ ॥

ऊर्ध्वस्त्रीतस्तृतीयस्तु सात्त्विकोर्ध्वमवर्तत ।
 ते मुखप्रोतिबहुला वहिरन्तस्वनावृताः ॥ २२ ॥
 प्रकाशा वहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्त्रीतःसमुद्भवाः ।
 तुष्टात्मनस्तृतीयस्तु देवसर्गो हि स स्मृतः ॥ २३ ॥
 तस्मिन् सर्गोऽभवत् प्रोतिर्निष्पन्ने ब्रह्मणस्तदा ।
 ततोऽन्यं स तदा दधी साधकं सर्गमुत्तमम् ॥ २४ ॥
 तथाभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्ततः ।
 प्रादुर्बभौ तदाव्यक्तादूर्वाक्स्त्रीतस्तु साधकः ॥ २५ ॥
 यन्मादूर्वाग्वप्रवर्तन्त ततोऽर्वाक्स्त्रीतसस्तु ते ।
 ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ॥ २६ ॥
 तस्मात् ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ।
 प्रकाशा वहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ २७ ॥
 पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः स चतुर्धा व्यवस्थितः ।
 विपर्ययेण सिद्धया च शान्त्या तुष्ट्या तथैव च ॥ २८ ॥
 निर्वृत्तं वर्तमानञ्च तेऽर्थं जानन्ति वै पुनः ।
 भूतादिकानां भूतानां षष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ २९ ॥
 ते परिग्रहिणः सर्वे संविभागरतास्तथा ।
 चोदनाश्राप्यगीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च ते ॥ ३० ॥
 प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ ३१ ॥
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चैन्द्रियकः स्मृतः ।
 इत्येष प्राक्ततः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ ३२ ॥
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
 तिर्यक्स्त्रीतस्तु यः प्रोक्तस्तथ्यग्यान्यः स षष्ठमः ॥ ३३ ॥

ततोऽर्द्धस्त्रीतसां षष्ठो देवमर्गस्तु स स्मृतः ।
 ततोऽर्द्धास्त्रीतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ३४ ॥
 अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ।
 पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ॥ ३५ ॥
 प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः ।
 इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे प्राकृतवैकृतसर्गः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

क्रीष्टुं किरुवाच ।

समामात् कथिता सृष्टिः सम्यग्भगवता मम ।
 देवादीनां भवं ब्रह्मन् ! विस्तरात्तु ब्रवीहि मे ॥ १ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

कुयला कुयलैर्ब्रह्मन् ! भाविता पूर्वकर्मभिः ।
 ख्याता तथा ह्यनिर्मुक्ताः प्रलये ह्युपसंहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्थावरान्ताश्च प्रजा ब्रह्मंश्चतुर्विधाः ।
 ब्रह्मणः कुर्वत सृष्टिं जज्ञिरे मानमास्तदा ॥ ३ ॥
 ततो देवासुरपितृन् मानुषांश्च चतुष्टयम् ।
 सिद्धचरन्मांस्थितानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥ ४ ॥
 युक्तात्मनस्तमोमादा उद्विक्ताभूत् प्रजापतेः ।

सिद्धचोर्जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ॥ ५ ॥
 उत्ससर्ज ततस्तान् तमोमात्रात्मिकां तनुम् ।
 सापविद्धा तनुस्ते न सद्यो रात्रिरंजायत ॥ ६ ॥
 अन्यां तनुमुपादाय सिद्धसुः प्रीतिमाप सः ।
 सत्वीद्रेकास्ततो देवा मुखतस्तस्य जज्ञिरे ॥ ७ ॥
 उत्ससर्ज च भूतशस्त्रानुं तामप्यसौ विभुः ।
 सा चापविद्धा द्विधसं सत्त्वप्रायमजायत ॥ ८ ॥
 सत्त्वमात्रात्मिकामिव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ।
 पितृबन्धन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ॥ ९ ॥
 सृष्ट्वा पितॄनुत्ससर्ज तनुं तामपि स प्रभुः ।
 सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता ॥ १० ॥
 रजोमात्रात्मिकामन्यां तनुं भेजेऽथ स प्रभुः ।
 ततो मनुष्याः सन्भूता रजोमात्राममुद्भवाः ॥ ११ ॥
 सृष्ट्वा मनुष्यान् स विभुरुत्ससर्ज तनुं ततः ।
 जयोत्स्ना समभवत् सा च नक्तान्तेऽहर्मुखे च या ॥ १२ ॥
 इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
 ख्याता रात्रग्रहणो चैव सन्ध्या ज्योत्स्ना च वै द्विज ! ॥ १३ ॥
 जयोत्स्ना सन्ध्या तथैवाहः सत्त्वमात्रात्मकं त्रयम् ।
 तमोमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मात् त्रियात्मिका ॥ १४ ॥
 तस्माद्देवा दिवा रात्रादसुरास्तु बलान्विताः ।
 जयोत्स्नागमे च भनुजाः सन्ध्यायां पितरस्तथा ॥ १५ ॥
 भवन्ति बलिनीऽष्टथा विपक्षाणां न संशयः ।
 तद्द्विपर्ययमासाद्य प्रयान्ति च विपर्ययम् ॥ १६ ॥
 जयोत्स्ना रात्रग्रहणो सन्ध्या चलार्विप्रतानि वै प्रभोः ।

ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपश्रितानि तु ॥ १७ ॥
 चत्वार्येप्रतान्यथोत्पाद्य तनुमन्यां प्रजापतिः ।
 रजस्तमोमयीं राक्षीं जगृहे क्षुत्तृडन्वितः ॥ १८ ॥
 तदन्धकारे क्षुत्क्षामानसृजद्भगवानजः ।
 विरूपान् श्मश्रुलानत्तुमारश्वास्ते च तां तनुम् ॥ १९ ॥
 रक्षाम इति तैभ्योऽन्ये य जजुस्ते तु राक्षसाः ।
 खादाम इति ये चीजुस्ते यचा यक्षणात् द्विज ! ॥ २० ॥
 तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य केगाः शीर्यन्त वेधसः ।
 समारोहणहीनाय शिरसो ब्रह्मणस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्पणात्तेऽभदन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः ।
 सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्ममे । २२ ॥
 वर्सेन कपिलेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ।
 ध्यायतो गां ततस्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ २३ ॥
 जज्ञिरे पिवतो वाचं गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः ।
 अष्टास्वेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ॥ २४ ॥
 ततः स्वदेहतोऽन्यानि त्रयांसि पश्योऽसृजत् ।
 मुखतोऽजाः ससर्जाथ वक्षसथावशोऽसृजत् ॥ २५ ॥
 गावश्चैवांदराद्ब्रह्मा पार्श्वस्था च विनिर्ममे ।
 पद्भ्याञ्चाश्वान् समातङ्गान्नाशभान् शशकान् सृगान् ॥ २६ ॥
 उष्ट्रानश्वतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः ।
 श्रीपद्भ्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ २७ ॥
 एवं पश्वोपधोः सृष्ट्वा ह्ययजच्चाध्वरे विभुः ।
 तस्मादादौ तु कल्पस्य ते तायुगमुखे तदा ॥ २८ ॥
 गौरजः पुरुषो मेपो अश्वानश्वतरगर्दभाः ।

एतान् ग्रामान् पशूनाहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥२८॥
 श्वापदं द्विस्तुरं हस्ती वानराः पक्षिपञ्चमाः ।
 औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥ ३० ॥
 गायत्रीञ्च चृत्रचञ्चैव त्रिवृत् साम रथन्तरम् ।
 अग्निष्टीमञ्च यज्ञानां निर्धमे प्रथमान्मुखात् ॥ ३१ ॥
 यजूंषि त्रैष्टुभं क्रन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वृहत् साम तथोक्तञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥ ३२ ॥
 सामानि जगतौच्छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वैरूपमतिरात्रञ्च निर्धमे पश्चिमान्मुखात् ॥ ३३ ॥
 एकाविंशमथर्वाषिमाभोर्व्यामायमेव च ।
 अनुष्टुभं सवैराजमुत्तयादसृजन्मुखात् ॥ ३४ ॥
 विद्युतोऽग्निमेघाश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
 वयांसि च ससर्जादौ कल्पस्य भगवान् विभुः ॥ ३५ ॥
 उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
 सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवासुरपितृन् प्रजाः ॥ ३६ ॥
 ततोऽसृजत् स भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 यच्चान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसाङ्गणान् ॥३७॥
 नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुसृगोरगान् ।
 अव्ययञ्च व्ययञ्चैव यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ॥ ३८ ॥
 तेषां ये यानि कर्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे ।
 तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृजप्रमानाः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥
 हिंसाहिंसे सृदुक्लूरे धर्माधर्मावृतानृते ।
 तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४० ॥
 इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः ।

नानात्वं विनियोगञ्च धातैव व्यदधात् स्वयम् ॥ ४१ ॥
 नामरूपञ्च भूतानां कल्याणाञ्च प्रपञ्चनम् ।
 वेदशब्देभ्य एवादी देवादीनाञ्चकार सः ॥ ४२ ॥
 ऋषीणां नामधेयानि यास्य देवेषु सृष्टयः ।
 सर्वर्थ्यन्ते प्रसूतानामन्येषाञ्च ददाति सः ॥ ४३ ॥
 यथार्त्ताहृतलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ४४ ॥
 एवंविधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 सर्वर्थ्यन्ते प्रबुद्धस्य कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ ४५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सृष्टिप्रकरणे ॥ ४८ ॥

जनपञ्चाशोऽध्यायः ।

क्रौष्टुकिरुवाच ।

अर्वाक्षीतस्तु कथितो भवता यस्तु मानुषः ।
 ब्रह्मन् ! विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा समसृजद्यथा ॥ १ ॥
 यथा च वर्सानसृजद्यद्गुणांश्च महामते ! ।
 यच्च येषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां वदस्व तत् ॥ २ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिध्यायिनस्तथा ।
 मिथुनानां सहस्रान्तु सुखात्सोऽथासृजन्मुने ! ॥ ३ ॥

जातास्ते ह्युपपद्यन्ते सखीद्रिक्ताः स्वतेजसः ।
सहस्रमन्यहजस्तो मिथुनानां समर्जं ह ॥ ४ ॥
ते सर्वे रजसोद्रिक्ताः शुष्णिषद्यांघ्रमर्षिणः ।
ससर्जान्यत् सहस्रन्तु दुःस्थानां मरुतः पुनः ॥ ५ ॥
रजस्तमोभ्यासुद्रिक्ता ईहाशीलास्तु ते स्मृताः ।
पद्भ्रं सहस्रमन्यच्च मिथुनानां ससर्जं ह ॥ ६ ॥
उद्रिक्तास्तमसा सर्वे निश्चीका ह्यल्पचेतसः ।
ततः संहर्षमाणास्ते हन्दीत्यन्नास्तु प्राणिनः ॥ ७ ॥
अन्योन्यकृच्छ्रयाविष्टा मैथुनाशोपचक्रमुः ।
ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ ८ ॥
मासि मास्यार्तवं यत् तु न तदासीत्तु योषिताम् ।
तस्मात्तदा न सुषुवुः सेवितैरपि मैथुनैः ॥ ९ ॥
आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः सकृत् ।
ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ १० ॥
ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् ।
शब्दादिर्विषयः शुद्धः प्रत्येकं पञ्चलक्षणम् ॥ ११ ॥
इत्येषा मानुषी सृष्टिर्यां पूर्वं वै प्रजापतेः ।
तस्यान्ववायसम्भूता यैरिदं पूजितं जगत् ॥ १२ ॥
सरित्तरःसमुद्रांश्च सेवन्ते पर्वतानपि ।
तास्तदा ह्यल्पशीतोष्णा युगे तस्मिंश्चरन्ति वै ॥ १३ ॥
दृष्टिं स्वाभाविकीं प्राप्ता विषयेषु महामते ! ।
न तासां प्रतिघातोऽस्ति न द्वेषो नापि मत्सरः ॥ १४ ॥
पर्वतोद्दधिसेविन्या ह्यनिकेतास्तु सर्वशः ।
ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ १५ ॥

पिशाचोरगरक्षांसि तथा मत्सरिणी जनाः ।
 पशवः पक्षिणश्चैव नका मत्स्याः सरौष्टपाः ॥ १६ ॥
 अवारका ह्यण्डजा वा ते ह्यधर्मप्रसूतयः ।
 न मूलफलपुष्पाणि नार्तवा वत्सराणि च ॥ १७ ॥
 सर्वकालसुखः कालो नात्यर्थं धर्मशीतता ।
 कालेन गच्छता तेषां पिवा सिद्धिरजायत ॥ १८ ॥
 ततश्च तेषां पूर्वाह्णे मध्याह्णे च विद्वसता ।
 पुनस्तथेच्छतां तस्मिन्नायासेन साभवत् ॥ १९ ॥
 इच्छताञ्च तथायासी मनसः समजायत ।
 अपां सौक्ष्म्यं ततस्तासां सिद्धिर्नान्नावयी न सा ॥ २० ॥
 समजायत चैवान्या सर्वकामप्रदायिनी ।
 असंस्कार्यैः शरीरैश्च प्रजास्ताः स्थिरधीवनाः ॥ २१ ॥
 तासां विना तु संकल्पं जायन्ते मिथुनाः प्रजाः ।
 समं जन्म च रूपञ्च म्रियन्ते चैव ताः समम् ॥ २२ ॥
 अनिच्छाद्वेषसंयुक्ता वर्तन्ते तु परस्परम् ।
 तुल्यरूपायुषः सर्वा अधमोत्तमतां विना ॥ २३ ॥
 चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ।
 आयुःप्रमाणं जीवन्ति न च क्लेशादिपत्तयः ॥ २४ ॥
 क्वचित् क्वचित् पुनः साभूत् द्वितिर्भाग्येन सर्वशः ।
 कालेन गच्छता नाशमपयान्ति यथा प्रजाः ॥ २५ ॥
 तथा ताः क्रमशो नाशं जग्मुः सर्वत्र सिद्धयः ।
 तासु सर्वासु नष्टासु नभसः प्रच्युता नराः ॥ २६ ॥
 प्रायशः कल्पहृत्वास्ते संभूता गृहसंज्ञिताः ।
 सर्वे प्रत्युपभोगाच्च तासां तेभ्यः प्रजायते ॥ २७ ॥

वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे तदा ।
 ततः कालेन वै रागस्तामामाकस्त्रिकोऽभवत् ॥ १८ ॥
 मासि मास्यार्तवीत्यच्या गर्भीत्यन्तिः पुनः पुनः ।
 रागोत्पच्या ततस्तासां वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ २९ ॥
 ब्रह्मन्वपरेषान्तु पेतुः शाखा महीरुहाम् ।
 वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलंश्वाभरणानि च ॥ ३० ॥
 तेष्वेव जायते तेषां गन्धवर्णरसान्वितम् ।
 अमात्रिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ ३१ ॥
 तेन वा वर्तयन्ति स्म मुखे त्रेतायुगस्य वै ।
 ततः कालान्तरेणैव पुनर्लाभान्वितास्तु ताः ॥ ३२ ॥
 वृक्षास्ताः पर्यगृह्णन्त समत्वाविष्टचेतसः ।
 नेश्नुस्ते नाप्रचारेण तेषु तासां महीरुहाः ॥ ३३ ॥
 ततां ब्रह्मन्वजायन्त शीतोष्णक्षुम्बुखानि वै ।
 तास्ताहन्वीनघाताथं चक्रुः पूर्वं पुराणि तु ॥ ३४ ॥
 मरुधन्वेषु दुर्गेषु पर्वतेषु दरीषु च ।
 कंथयन्ति च दुर्गाणि वार्त्तं पार्वतमौदकम् ॥ ३५ ॥
 कृत्रिमञ्च तथा दुर्गे गित्वा मित्वात्मनोऽङ्गुलैः ।
 मानार्थानि प्रमाणानि तास्तु पूर्वं प्रचक्रिरे ॥ ३६ ॥
 परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रषरेणुर्महीरजः ।
 बालाग्रञ्चैव निष्कां च गूकां चाथ यवोदरम् ॥ ३७ ॥
 एकादशगुणं तेषां यवमध्यं तथाङ्गुलम् ।
 षडङ्गुलं पदन्तञ्च वितस्त्रिद्विगुणं सूतम् ॥ ३८ ॥
 द्वे वितस्त्री तथा हस्ती ब्राह्मप्रतीर्थाद्विष्टनम् ।
 चतुर्हस्तं धनुर्दण्डी नाडिकायुगमेव च ॥ ३९ ॥

धनुषां द्वे सहस्रे तु गव्यूतिस्तच्चतुर्गुणम् ।
 प्रोक्तञ्च योजनं प्राज्ञैः संख्यानार्थमिदं परम् ॥ ४० ॥
 चतुर्णामथ दुर्गाणां स्वसमुत्थान त्रीणि तु ।
 चतुर्थं कृत्विमं दुर्गं तच्च कुर्यात् सतस्तु ते ॥ ४१ ॥
 पुरञ्च खेटकञ्चैव तद्वद्द्रीणीमुखं द्विजः ।
 शाखानगरकञ्चापि तथा कर्वटकं द्वयी ॥ ४२ ॥
 ग्रामसंघोषविन्यासं तेषु चावसथान् पृथक् ।
 सोत्सेधवप्रकारञ्च सर्वतः परिखावृतम् ॥ ४३ ॥
 योजनार्द्धाद्दिवष्कम्भमष्टभागाय तं पुरम् ।
 प्रागुदक्प्लवनं यस्तं शुद्धवंशवह्निर्गमम् ॥ ४४ ॥
 तदूर्ध्वेन तथा खेटं तत्पादेन च कर्वटकम् ।
 न्यूनं द्रीणीमुखं तस्मादन्तभागिन चीन्वते ॥ ४५ ॥
 प्राकारं परिखाहीनं पुरं वर्मवदुच्यते ।
 शाखानगरकञ्चान्यन्मन्त्रिमाभन्तभुक्तिभत् ॥ ४६ ॥
 तथा शूद्रजलप्रायाः स्वसन्वृद्धिद्वीवलाः ।
 क्षेत्रोपभोग्यभूमध्ये वसतिर्ग्रामतञ्चिता ॥ ४७ ॥
 अन्यस्मान्नगरादेर्या कार्यगृहिश्य मानवैः ।
 क्रियते वसतिः सा वै विज्ञेया वसतिर्नवैः ॥ ४८ ॥
 दुष्टप्रायो विना क्षेत्रैः परभूमिचरो बली ।
 ग्राम एवाक्रिमीसञ्चो राजवत्सभसंश्रयः ॥ ४९ ॥
 शकटारूढभाण्डैश्च पापासैर्विषयं विना ।
 गोसमूहस्तथा घोषो यत्रेच्छा भूमिकेतनः ॥ ५० ॥
 त एवं नगरादींस्तु कृत्वा वामार्थमात्मनः ।
 निकेतनानि इन्द्रानां चक्रुरावसथाय वै ॥ ५१ ॥

गृहाकारा यथा पूर्वं तेषामासन्नहीरुहाः ।
 तथा संसृत्य तत्सर्वं चक्रुर्विश्रमानि ताः प्रजाः ॥ ५२ ॥
 वृक्षस्यैवङ्गताः शाखास्तथैवञ्चात्रा गताः ।
 नताश्चैवोन्नताश्चैव तद्वच्छाखाः प्रचक्रिरे ॥ ५३ ॥
 याः शाखाः कल्पवृक्षाणां पूर्वमामन् द्विजोत्तम ! ।
 ता एव शाखा गेहानां जालात्वं तेन तासु तत् ॥ ५४ ॥
 कृत्वा हृद्दोषघातन्ते वार्त्तीपायमचिन्तयत् ।
 नष्टेषु सधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेष्वग्रेपतः ॥ ५५ ॥
 विपादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृष्णाक्षुधादिदिताः ।
 ततः प्रादुर्बभौ तासां विद्विस्तेतासुखे तदा ॥ ५६ ॥
 वार्त्तीस्वससाधिता ह्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः ।
 तासां वृष्ट्युत्कानीह यानि निम्नगतानि वै ॥ ५७ ॥
 वृष्ट्यावरुणैरभवत् स्नीतःखातानि निम्नगाः ।
 ये परस्तादृपां स्लोका आपन्नाः पृथिवीतले ॥ ५८ ॥
 ततो भूमेश्च संयोगादीप्रध्वस्तास्तदाभवन् ।
 अफालकृष्टाश्चानुसः शय्याख्याश्चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 ऋतुपुष्पफलाद्यैव ह्यन्या गुल्माश्च जन्त्रिरे ।
 प्रादुर्भावस्तु चेताशामान्याऽयन्नोपधस्य तु ॥ ६० ॥
 तेनोपधेन वर्त्तन्ते प्रजास्तेतायुगे मुने ! ।
 रागलोभी समागाद्य प्रजाश्चाकस्मिकी तदा ॥ ६१ ॥
 ततस्ताः पर्यगृह्णन्त नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ।
 वृक्षगुल्मीप्रधीश्चैवभाल्नन्यायाद्यथा बलम् ॥ ६२ ॥
 तेन दोषेण ता नेशुरौषध्यो मिषतां द्विजः ।
 अग्रसङ्गुर्गपक्तास्तदौषध्यो महामते ! ॥ ६३ ॥

पुनस्तासु प्रणष्टासु विम्बान्तास्ताः पुनः प्रजाः ।
 ब्रह्माणं शरणं जग्मुः क्षुधात्ताः परमेष्ठिनम् ॥ ६४ ॥
 स चापि तत्त्वतो ज्ञात्वा तदा ग्रस्तां वसन्धराम् ।
 वत्सं कृत्वा सुमेरुन्तु दुदोह भगवान् विभुः ॥ ६५ ॥
 दुग्धेयं गीस्तदा तेन ग्रस्थानि पृथिवीतले ।
 जज्ञिरे तानि वीजानि ग्राम्यारण्यास्तु ताः पुनः ॥ ६६ ॥
 ओषध्यः फलपाकान्ता गणाः सप्तदश स्मृताः ।
 व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ॥ ६७ ॥
 प्रियङ्गवो श्लुदाराश्च कोरदूषाः रुचीनकाः ।
 माषा मुद्गा असूराश्च निष्पावाः सकुलत्यकाः ॥ ६८ ॥
 आढकाश्चनकाश्चैव गणाः सप्तदश स्मृताः ।
 इत्येता ओषधीयान्तु ग्राम्याणां ज्ञानयः पुरा ॥ ६९ ॥
 ओषध्यो जज्ञियाश्चैव ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ।
 व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ॥ ७० ॥
 प्रियङ्गसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु कुलत्यकाः ।
 श्यामाकास्त्वय नीवाग गत्तिला भगवेभुकाः ॥ ७१ ॥
 कुरुविन्दा मर्कटकास्तथावेणुग्रथाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यश्च चतुर्दश ॥ ७२ ॥
 यदा प्रसृष्टा ओषध्यो न प्ररोहन्ति ताः पुनः ।
 ततः स तासां वृद्धार्थं वार्त्तीपायञ्चकार ह ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा स्वयम्भुर्भगवान् हस्तसिद्धिश्च कर्मजाम् ।
 ततः प्रभृत्यथोषध्यः कृष्टपच्यास्तु जज्ञिरे ॥ ७४ ॥
 संसिद्धायान्तु वार्त्तीयां ततस्तासां स्वयं प्रभुः ।
 मर्यादां स्थापयामास यथान्यागं यथागुणम् ॥ ७५ ॥

वर्ष्नामाश्रमाणाश्च धर्मान् धर्मभृतांवर ! ।
 लोकानां सर्ववर्ष्नां सम्यक्धर्मार्थपालिनाम् ॥ ७७ ॥
 प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ।
 स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ ७७ ॥
 वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तताम् ।
 गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुवर्तताम् ॥ ७८ ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 स्मृतं तेषान्तु यत् स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ ७९ ॥
 समर्षीणान्तु यत् स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम् ।
 प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयम् ॥
 योगिनामस्मृतं स्थानमिति वै स्थानकल्पना ॥ ८० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्मृतिप्रकरणे ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽभिधायतस्तस्य जज्ञिरे मानमीः प्रजाः ।
 तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ १ ॥
 चेन्नान्नाः समवर्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः ।
 ते सर्वे समवर्तन्त ये मया प्रागुदाहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्थावरान्ताश्च त्रैगुण्यविषयाः स्मृताः ।

एवंभूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥
 यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्द्धन्त धीमतः ।
 अथान्यान्मानसान् पुत्रान् सदृशानात्मनोऽसृजत् ॥ ४ ॥
 भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसन्तथा ।
 मरीचिं दक्षमतिष्ठ वशिष्टञ्चैव मानसम् ॥ ५ ॥
 नव ब्रह्मण इत्येते पुराणि निश्चयङ्गताः ।
 ततोऽसृजत् पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसम्भवम् ॥ ६ ॥
 सङ्कल्पञ्चैव धर्मञ्च पूर्वेषामपि पूर्वजम् ।
 सनन्दनादयो ये च पूर्वं सृष्टाः स्वयंभवा ॥ ७ ॥
 न ते लोकेषु सज्जन्तो निरपेक्षाः समाहिताः ।
 सर्वे तेऽनागतज्ञाना धीतरागा विमत्मराः ॥ ८ ॥
 तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः ।
 ब्रह्मणोऽभून्महाक्रोधस्ततोत्पन्नीऽर्कसन्निभः ॥ ९ ॥
 अर्द्धनारीनरवपुः पुरुषोऽतिशरीरवान् ।
 विभजात्मानमित्युक्त्वा स तदान्तर्दधे ततः ॥ १० ॥
 स चोक्तो वै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् ।
 विभेद् पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा तु सः ॥ ११ ॥
 सौम्यासौम्यैस्तथा शान्तैः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः ।
 विभेद् बहुधा देवः पुरुषैरभितैः सितैः ॥ १२ ॥
 ततो ब्रह्मात्मसम्भूतं पूर्वं स्वायम्भुवं प्रभुः ।
 आत्मनः सदृशं कृत्वा प्रजापानो मनुं द्विजः ॥ १३ ॥
 शतरूपाञ्च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्मषाम् ।
 स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्वं जगृहे विभुः ॥ १४ ॥
 तस्माच्च पुरुषात् पत्नी शतरूपा व्यजायत ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥ १५ ॥
 कन्ये द्वे च तथा ऋद्धिं प्रसूतिञ्च ततः पित्रा ।
 ददौ प्रसूतिं दद्यात् तथा ऋद्धिं वृचेः पुरा ॥ १६ ॥
 प्रजापतिः स जग्राह तयोर्यज्ञः सदक्षिणः ।
 पुत्रो जज्ञे महाभाग ! दम्पतीमिथुनं ततः ॥ १७ ॥
 यज्ञस्य दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
 यामा इति सप्तप्रख्याता देवाः स्वायंभुवोऽन्तरे ॥ १८ ॥
 तस्य पुत्राश्च प्रतस्य दक्षिणायां सभास्वराः ।
 प्रसून्याञ्च तस्य पृथगतस्त्री विंशतिस्तथा ॥ १९ ॥
 ससर्ज कन्यास्तामाधु सम्यङ्नामानि मे शृणु ।
 श्रद्धा लक्ष्मोर्धृतिस्त्रिष्टिः पुष्टिर्मैधा क्रिया तथा ॥ २० ॥
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्त्तिस्त्रयोदशौ ।
 पद्मार्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाचायणीः प्रभुः ॥ २१ ॥
 ताभ्यः मिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ।
 ख्यातिः सत्यश्च सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिस्तथा क्षमा ॥ २२ ॥
 सन्ततिश्चानसूया च जर्जा स्वाहा स्वधा तथा ।
 भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा वैवाङ्गिरा मुनिः ॥ २३ ॥
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्षतुश्च ऋषयस्तथा ।
 वशिष्ठोऽतिस्तथा वक्त्रिः पितरश्च यथाक्रमम् ॥ २४ ॥
 ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ! ।
 श्रद्धा कामं श्रीश्च दर्पं नियमं धृतिरात्मजम् ॥ २५ ॥
 सन्तोषञ्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरजायत ।
 मैधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च ॥ २६ ॥
 बार्धं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजम् ।

व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ॥ २७ ॥
 सुखं सिद्धिर्यशः कौर्तिरित्येते धर्मवीनयः ।
 कामादतिसुदं हर्षं धर्मपीक्षमसूयत ॥ २८ ॥
 हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तस्यां जज्ञे तथानृतम् ।
 कन्या च निऋतिस्तस्यां सुतौ द्वौ नरकं भयम् ॥ २९ ॥
 माया च वेदना चैव भिद्युनं द्वयमेतयोः ।
 तयोर्जज्ञेऽथ वै माया सृष्टुं भूतापहारिणम् ॥ ३० ॥
 वेदनात्मसुतञ्चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ।
 सृष्टीर्व्याधिजराशोकदृशाक्रीडाश्च जज्ञिरे ॥ ३१ ॥
 दुःखोद्भवाः स्मृता ह्येते सर्वे वाधर्मलक्षणाः ।
 नैषां भार्यास्ति एतौ वा सर्वे ते ह्यर्द्धरेतमः ॥ ३२ ॥
 निऋतिश्च तथा चान्या सृष्टीर्भार्याभयन्मुने ! ।
 अलक्ष्मीर्नाम तस्याश्च सृष्टीः प्रच्छाद्यतुर्दश ॥ ३३ ॥
 अलक्ष्मीपुच्छका हेरते सृष्टीणादेशकारिणः ।
 विनाशकालेषु नरान् भजन्त्येते शृणुष्व तान् ॥ ३४ ॥
 इन्द्रियेषु दशस्येते तथा मनसि च स्थिताः ।
 खे खे नरं स्त्रियं वपि विषये योजयन्ति हि ॥ ३५ ॥
 अथेन्द्रियाणि चाक्रम्य रागक्षोधादिभिर्नरान् ।
 योजयन्ति यथा हानिं यान्त्यधर्मादिभिर्द्विज ! ॥ ३६ ॥
 अहङ्कारगतश्चान्यस्यायान्या बुद्धिसंस्थितः ।
 विनाशाय नराः स्त्रीणां यतन्ते मोहसंश्रिताः ॥ ३७ ॥
 तथैवान्ये गृहे पुंसां दुःसहो नाम विश्रुतः ।
 श्रुत्वासांऽधोमुखो नग्नशीरो काकसमस्त्रमः ॥ ३८ ॥
 स सर्वान् खादितुं सृष्ट्या ब्रह्मणा तपसो निधिः ।

दंष्ट्राकरालमत्यर्थं विवृतास्यं सुभैरवम् ॥ ३९ ॥

तमत्तुकाममाहेदं ब्रह्मा लोकपितामहः ।

सर्वब्रह्ममयः शुद्धः कारणं जगतीऽप्ययः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

नात्तव्यन्ते जगदिदं जहि कोपं शमं ब्रज ।

त्यजैनान्तामसीं वृत्तिमपास्य रजसः कलाम् ॥ ४१ ॥

दुःसह उवाच ।

क्षुत्क्षामोऽस्मि जगन्नाथ ! पिपासुश्चापि दुर्बलः ।

कथं तृप्तिमियान्नाथ ! भवेयं बलवान् कथम् ॥

कश्चाश्रयो ममाख्याहि वर्तेयं यत्र निर्वृतः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तवाश्रयो गृहं पुंसां जनश्चाधार्मिको बलम् ।

पुष्टिं नित्यक्रियाहान्या भवान् वत्स ! गमिष्यति ॥ ४३ ॥

वृथा स्फोटाय ते वस्त्रमाहारश्च ददामि ते ।

क्षतं कीटावपस्रञ्च तथा श्वभिरवेक्षितम् ॥ ४४ ॥

भग्नभाण्डगतन्तद्वत् मुखवातीपशामितम् ।

उच्छिष्टापक्वमस्त्रिमवलीढमसंस्कृतम् ॥ ४५ ॥

भग्नासनस्थितैर्भुक्तमासन्नागतमेव च ।

विदिह्मुखं सन्धयोश्च नृत्यवाद्यस्वरोत्तमम् ॥ ४६ ॥

उदक्योपहतं भुक्तमुदक्या दृष्टमेव च ।

यञ्चोपघातवत् किञ्चित् भक्ष्यं पीयमथापि वा ॥ ४७ ॥

एतानि तव पुष्ट्यर्थमन्यच्चापि ददामि ते ।

अश्रद्धया हृतं दत्तमस्नातेर्यद्वन्नया ॥ ४८ ॥

यन्नाम्बुपूर्वकं क्षिप्तमनर्थाकृतमेव च ।

त्यक्तुमाविष्कृतं यत् तु दत्तं चेवातिविस्मयात् ॥ ४९ ॥
 दुष्टं क्रुद्धार्तदत्तञ्च यच्च तद्भागि तत् फलम् ।
 यच्च पौनर्भवः किञ्चित् करोत्यामुषिकं क्रमम् ॥ ५० ॥
 यच्च पौनर्भवा योषित् तद्यच्च ! तव तप्तये ।
 कन्या शुक्लोपधानाय समुपान्ते धनक्रियाः ॥ ५१ ॥
 तथैव यच्च ! पुष्ट्यर्थमसच्छास्त्रक्रियाश्च याः ।
 यच्चार्थं निर्हतं किञ्चिदधीतं यन्न सत्यतः ॥ ५२ ॥
 तत् सर्वं तव कालांश्च ददामि तव सिद्धये ।
 गुर्विण्यभिगमे सन्धानित्यकार्यव्यतिक्रमे ॥ ५३ ॥
 असच्छास्त्रक्रियालापदूषितेषु च दुःसह ! ।
 तवाभिभवसामर्थ्यं भविष्यति सदा नृषु ॥ ५४ ॥
 पङ्क्तिभेदे वृथापाके पाकभेदे तथा क्रिया ।
 नित्यञ्च गेहकलहे भविता वसतिस्तव ॥ ५५ ॥
 अपोष्यमाणे च तथा बद्धे गोवाहनादिके ।
 अभन्याभ्युचितागारे कानि त्वत्स्यो भयं नृणाम् ॥ ५६ ॥
 नक्षत्रग्रहपीडासु त्विविधीत्यातदर्शने ।
 अशान्तिकपरान् यच्च ! नरानभिभविष्यसि ॥ ५७ ॥
 वृथापवामिनो मर्त्या द्यूतस्त्रीषु सदा रताः ।
 त्वद्भाषणोपकर्तारो वैडालव्रतिकाश्च ये ॥ ५८ ॥
 अब्रह्मचारिणाधीतमिज्या चाविदुषा कृता ।
 तपोवने ग्राम्यभुजां तथैवानिर्जितात्मनाम् ॥ ५९ ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्च स्वकर्मतः ।
 परिच्युतानां या चेष्टा परलोकार्थमिप्सताम् ॥ ६० ॥
 तस्याश्च यत् फलं सर्वं तत् ते यच्च ! भविष्यति ।

अन्यच्च ते प्रयच्छामि पुष्ट्यर्थं सन्निबोध तत् ॥ ६१ ॥
 भवतो वैश्वदेवान्ते नामोच्चारणपूर्वकम् ।
 एतत् तवेति दास्यन्ति भवतो वलिमूर्जितम् ॥ ६२ ॥
 धः संस्कृताशी विधिवच्छुचिरन्तस्तथा वहिः ।
 अलोलुपोऽजितस्त्रोकस्तद्गृहेहमपवर्जय ॥ ६३ ॥
 पूज्यन्ते ह्यथकव्याभ्यां देवताः पितरस्तथा ।
 यामयोऽतिथयश्चापि तद्गृहं यत्न ! वर्जय ॥ ६४ ॥
 यत्र मैत्रोगृहे बालवृद्धयोषिन्नरेषु च ।
 तथा स्वजनवर्गेषु गृहं तत्रापि वर्जय ॥ ६५ ॥
 योषितोऽभिरता यत्र न वहिर्गमनोत्सुकाः ।
 लज्जान्विताः सदा गृहं यत्न ! तत् परिवर्जय ॥ ६६ ॥
 वयःसम्बन्धयोग्यानि शयनान्यशनानि च ।
 यत्र गृहे त्वया यत्न ! तद्द्वयं वचनान्मम ॥ ६७ ॥
 यत्र कारुणिका नित्यं साधुकर्मस्थवस्थिताः ।
 सामान्योपस्करैर्गुक्तास्त्यजेथा यत्न ! तद्गृहम् ॥ ६८ ॥
 यत्रासनस्थास्तिष्ठत्सु गुरुवृद्धिजातिषु ।
 न तिष्ठन्ति गृहं तत्र वर्ज्यं यत्न ! त्वया सदा ॥ ६९ ॥
 तरुगुल्मादिभिर्द्वारं न विद्धं यस्य वैश्वमनः ।
 मर्मभेदोऽथवा पुंसस्तच्छ्रेयो भवनं न ते ॥ ७० ॥
 देवतापिठमर्त्यानामतिथीनाञ्च वर्तनम् ।
 यस्यावशिष्टे नान्ने न पुंसस्तस्य गृहं त्यज ॥ ७१ ॥
 सत्यवाक्यान् क्षमाशीलानहिंस्रान्नानुतापिनः ।
 पुरुषानोदृश्यान् यत्न ! त्यजेथाश्वानसूयकान् ॥ ७२ ॥
 भर्तृशुश्रूषणे युक्तामसत्स्त्रोसङ्गवर्जिताम् ।

कुटुम्बभर्तृशेषान्नपुष्टाञ्च त्यज योषितम् ॥ ७३ ॥
 यजनाध्ययनाभ्यासदानासक्तमतिं सदा ।
 याजनाध्यापनादानकृतवृत्तिं द्विजं त्यज ॥ ७४ ॥
 दानाध्ययनयज्ञेषु सदीद्युक्तञ्च दुःसंह ! ।
 क्षत्रियं त्यज सच्छुक्लशस्त्राजीवात्तवेतनम् ॥ ७५ ॥
 द्विभिः पूर्वगुणैर्युक्तं पाशुपात्यवणिजप्रयोः ।
 कृषेश्वावाप्तवृत्तिञ्च त्यज वैश्यमकल्मषम् ॥ ७६ ॥
 दानेजराद्विजशुश्रूषातत्परं यत्न ! सत्यज ।
 शूद्रञ्च ब्राह्मणादीनां शुश्रूषावृत्तिपोषकम् ॥ ७७ ॥
 श्रुतिस्मृत्यविरोधेन कृतवृत्तिर्गृहे गृही ।
 यत्र तत्र च तत्पत्नी तस्यैवानुगतात्मिका ॥ ७८ ॥
 यत्र पुत्रो गुरोः पूजां देवानाञ्च तथा पितुः ।
 पत्नी च भर्तुः कुरुते तत्रालक्ष्मीभवं कृतः ॥ ७९ ॥
 यदानुलिप्तं सन्ध्यासु गृहमम्बुसमुच्चितम् ।
 कृतपुष्पबलिं यत्न ! न त्वं शक्नोषि वीक्षितुम् ॥ ८० ॥
 भास्करादृष्टशय्यानि नित्याग्निसलिलानि च ।
 सूर्यावलोकदीपानि लक्ष्म्या गेहानि भाजयन् ॥ ८१ ॥
 यत्रोच्चा चन्दनं वीणा आदर्शी मधुसर्पिषो ।
 विषाजप्रताम्रपात्राणि तद्गृहं न तवाश्रयः ॥ ८२ ॥
 यत्र कण्टकिनो वृक्षा यत्र निष्पाववज्जरी ।
 भार्या पुनर्भूर्वल्लोकस्तद्यत्न ! तव मन्दिरम् ॥ ८३ ॥
 यस्मिन् गृहे नराः पञ्च स्त्रीत्रयं तावतीश्च गाः ।
 अन्धकारेन्धनाग्निञ्च तद्गृहं वसतिस्तव ॥ ८४ ॥
 एकच्छागं दिवालेयं त्रिगवं पञ्चमाहिषम् ।

षडश्वं सप्तमातङ्गं गृहं यचाशु शीषय ॥ ८५ ॥
 कुहालदात्रपिटकं तद्वत् स्थाल्यादिभाजनम् ।
 यत्र तत्रैव क्षिप्तानि तव द्रव्युः प्रतिश्रवम् ॥ ८६ ॥
 मुषलीदूखली खीणामास्या तद्वदुदुम्बरे ।
 अक्करि मन्त्रशस्त्र यक्षैतदुपकृत् तव ॥ ८७ ॥
 लङ्घयन्ते यत्र धान्यानि पक्वापक्वानि वैश्वनि ।
 तद्वच्छास्त्राणि तत्र त्वं यथेष्टं चर दुःसह ! ॥ ८८ ॥
 स्थालीपिधाने यत्राग्निदेत्तो दर्वीफलेन वा ।
 गृहे तत्र हि रिष्टानामशेषाणां समाश्रयः ॥ ८९ ॥
 मानपाश्चि गृहे यत्र दिवारात्रं नृतस्त्रितिः ।
 तत्र यत्र ! तवात्तमलयाग्येषाञ्च रत्ननाम् ॥ ९० ॥
 अदत्त्वा भुङ्क्षते ये वै बन्धोः पिण्डं तथोदकम् ।
 सर्पिण्डान् सोदकांश्चैव तत्काले तान् नरान् भज ॥ ९१ ॥
 यत्र पद्ममहापद्मी युवती सोदकाश्रिनी ।
 हृषभरायतो यत्र कल्प्यते तद्गृहं त्यज ॥ ९२ ॥
 अगस्ता देवता यत्र मयस्ताश्चाहवन् विना ।
 कल्पयन्ते मनुजैरर्थास्तत् परित्यज मन्दिरम् ॥ ९३ ॥
 पौरजानपदा यत्र प्राङ्प्रसिद्धमहोत्सवाः ।
 क्रियन्ते पूर्वदद्गृहे न त्वं तत्र गृहे चर ॥ ९४ ॥
 शूर्पवातघटाशोभिः स्नानं वस्त्राम्बुविप्रुषैः ।
 नखागरालिलैश्चैव तान् याहि हतलक्षणान् ॥ ९५ ॥

दिशाचारान् समयान् ज्ञातिधर्मं

जयं होमं मङ्गलं द्विजतेष्टिम् ।

सम्यक् शौचं विधिवत्प्रीकवादान्

पुंसस्त्वया कुर्वतो माऽसु सङ्गः ॥ ८६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा दुःसहं ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।

चकार शासनं सोऽपि तथा पङ्कजजन्मनः ॥ ८७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे यक्षानुशासनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥५०॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

दुःसहस्याभवद्भार्या निर्मातृर्गमि जामतः ।

जाता कलेखु भार्याया मृती चाख्डालदर्शनात् ॥ १ ॥

तयोरपत्यान्धोऽभवत् जगद्ग्रापीनि पीडय ।

अष्टौ कुमारः कन्याश्च तत्राष्टःवतिभीषणाः ॥ २ ॥

दन्ताकृष्टिस्तथोक्तिश्च परिपतैरुत्थापरः ।

अङ्गष्टकं शकुनिश्चैव खण्डप्रान्तरतिष्ठथा ॥ ३ ॥

गर्भहा सत्यहा चान्धः कुमारास्तनयास्तयोः ।

कन्याद्यान्यास्मैः शर्षा तामां नामानि मे शृणु ॥ ४ ॥

निबोजिका वै प्रथमा तथैवान्या विरोधिनी ।

स्वयंहारकरी चैव भ्रामणी ऋतुहारिका ॥ ५ ॥

रुतिदीपहरि चान्ये तयोः कन्येऽतिदारुण ।

विद्वेषण्यष्टमी नाम कन्या लोकभयावहा ॥ ६ ॥
 एतासां कर्म वक्ष्यामि दीपप्रशमनञ्च यत् ।
 अष्टानाञ्च कुमाराणां श्रुतां द्विजसत्तम ! ॥ ७ ॥
 दन्ताकृष्टिः प्रसूतानां बालानां दशनस्थितः ।
 कराति संहर्षमती चिकीर्षुर्दुःसहागमम् ॥ ८ ॥
 तस्योपशमनं कार्यं सुप्तस्य रितसर्षपैः ।
 शयनस्योपरि त्रिप्तैर्मानुषैर्दृशनापरि ॥ ९ ॥
 सुवर्चमौप्रधीज्ञानात्तथा सच्छास्त्रकीर्तनात् ।
 उष्ट्रकण्ठनासङ्गास्थितौमवस्तविधारणात् ॥ १० ॥
 तिष्ठत्यन्यकुमारसु तथास्त्वित्यसकृद्ब्रुवन् ।
 शुभाशुभे नृणां तुङ्गी तथोक्तिस्तच्च नान्यथा ॥ ११ ॥
 तस्माददृष्टं महत्त्वं वक्तव्यं पण्डितैः मदा ।
 दुष्टे श्रुते तथैवोक्ते कीर्त्तनीयो जनार्दनः ॥ १२ ॥
 चराचरगुरुर्न ह्या या यस्य कुलदेवता ।
 अन्यगर्भे परान् गर्भान् सदैव परिवर्त्तयन् ॥ १३ ॥
 रतिमाप्नोति वाक्यञ्च विवचोरन्वदेव यत् ।
 परिवर्त्तकसंज्ञोऽयं तस्यापि मितसर्षपैः ॥ १४ ॥
 रक्षीघ्नमन्वलयिष्य रक्षां कुर्वीत तत्त्ववित् ।
 अन्यदानिलवनृणामङ्गेषु स्फुरणोदितम् ॥ १५ ॥
 शुभाशुभं समावष्टे कुर्भैस्तस्याङ्गताडनम् ।
 काकादिपत्रिसंस्थोऽन्यः खादेन खगतोऽपिवा ॥ १६ ॥
 शुभाशुभञ्च कुशलैः कुनारोऽन्यो ब्रवीति वै ।
 तत्रापि दुष्टे व्याद्वेषः प्रारम्भत्याग एव च ॥ १७ ॥
 शुभे द्रुततरं कार्यमिति प्राह प्रजापतिः ।

गण्डान्तेषु स्थितश्चान्यो मुहूर्त्तार्द्धं द्विजोत्तम ! ॥१८॥
 सर्वारम्भान् कुमारोऽस्ति शस्तताञ्चानसूयताम् ।
 विप्रोक्त्या देवतास्तुत्या मूलोत्खातन च द्विज ! ॥१९॥
 गोमूत्रसर्षपस्नानैस्तद्वचग्रहपूजनैः ।
 पुनश्च धर्मीपनिषत्कारणैः शस्त्रदर्शनैः ॥ २० ॥
 अथज्ञया जन्मनश्च प्रथमं याति गण्डवान् ।
 गर्भस्तीर्णां तथाऽन्वसु फलनाशी सुदारुणः ॥ २१ ॥
 तस्य रक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेवणात् ।
 प्रसिद्धमन्त्रलिखनाच्छस्त्रान्यादिधारणात् ॥ २२ ॥
 विशुद्धगर्हावसथादनायासाच्च वै द्विज ! ।
 तथैव सस्यहा चान्यः सस्यद्विसुपहन्ति यः ॥ २३ ॥
 तस्यापि रजं कर्षीत जार्शोपानदिधारणात् ।
 तथापसव्यगमनानाण्डालस्य प्रवेशनात् ॥ २४ ॥
 वह्निर्वनिप्रदानाच्च समाख्यपरिकीर्तनात् ।
 परदारपरद्रव्यहरणादिषु मानवान् ॥ २५ ॥
 नियोजयति चैशान्यान् जन्या सा च नियोजिका ।
 तस्याः पवित्रपठनात् क्रांघलीभादिवर्जनात् ॥ २६ ॥
 नियोजयति मामेषु विगीधाच्च विवर्जनम् ।
 आक्रुष्टोऽन्येन मन्येत ताडिती वा नियोजिका ॥ २७ ॥
 नियोजयत्येनमिति न गच्छेत्तद्वशं बुधः ।
 परदारादिसंसर्गं चित्तमात्मानमेव च ॥ २८ ॥
 नियोजयत्यत्र सा मामिति प्राज्ञो विचिन्तयेत् ।
 विरोधं कुरुते चान्या दम्पत्योः प्रोधमाणयोः ॥ २९ ॥
 बन्धूनां सुहृदां पित्रोः पुत्रैः सातर्गिकैश्च वा ।

विरोधिनी सा तद्रक्षां कुर्वीत बलिकर्मणा ॥ ३० ॥

तथातिवादसहनाच्छास्त्राचारनिषेवणात् ।

धान्यं खलाद्गृह्णाद्गोभ्यः पयः सर्पिस्तथापरा ॥ ३१ ॥

समृद्धिमृद्धिमद्द्रव्यादपहन्ति च कन्यका ।

सा स्वयंहारिकेत्युक्ता सदान्तर्धानतत्परा ॥ ३२ ॥

महानसादर्द्धमिद्धमन्नागारस्थितं तथा ।

परिविश्यमानञ्च सदा सार्द्धं भुङ्क्ते च भुञ्जता ॥ ३३ ॥

उच्छेषणं मनुष्याणां हरत्यन्नञ्च दुर्हरा ।

कर्मान्तागारशालाभ्यः सिद्धिर्दिं हरति द्विज ! ॥ ३४ ॥

गोस्त्रीस्तनेभ्यश्च पयः क्षीरहारी सदैव सा ।

दध्ना घृतं तिलात्तैलं सुरागारात्तथा सुराम् ॥ ३५ ॥

रागं कुसुम्भकादीनां कार्पासात् सूत्रमेव च ।

सा स्वयंहारिका नाम हरत्यविरतं द्विज ! ॥ ३६ ॥

कुर्याच्छिखण्डिनो द्वन्द्वं रक्षार्थं कृत्रिमां स्त्रियम् ।

रक्षार्थैव गृहे लक्ष्म्या वर्ज्या च सोभता तथा ॥ ३७ ॥

होमाग्निदेवताधूपभस्मना च परिष्क्रिया ।

कार्या क्षीरादिभाण्डानामेव तद्रक्षणं स्मृतम् ॥ ३८ ॥

उद्देगं जनयत्यन्या एकस्थाननिवासिनः ।

पुरुषस्य तु या प्रोक्ता भ्रामणी सा तु कन्यका ॥ ३९ ॥

तस्याथ रक्षां कुर्वीत विचिह्नैः सितसर्षपैः ।

आसने शयने चोर्ष्यां यत्रास्ते स तु मानवः ॥ ४० ॥

चिन्तयेच्च नरः पापा मामेषा दुष्टचेतना ।

भ्रामयत्यसकृज्जप्यं भुवः सूक्तं समाधिना ॥ ४१ ॥

स्त्रीणां पुष्पं हरत्यन्या प्रवृत्तं सा तु कन्यका ।

अथ प्रवृत्तं सा ज्ञेया दौःसहा ऋतुहारिका ॥ ४२ ॥
 कुर्वीत तीर्थदेवीकश्चैत्यपर्वतसानुषु ।
 नदीसङ्गमखातेषु स्नपनं तत्प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 मन्त्रवित् कृततत्त्वज्ञः पर्वमूषसि च द्विज ! ।
 चिकित्साज्ञश्च वै तेद्यः संप्रयुक्तैर्वरौषधैः ॥ ४४ ॥
 स्मृतिञ्चापहरत्यन्या स्त्रीणां सा स्मृतिहारिका ।
 विविक्तदेशसेवित्वात्तस्याश्चीपशमी भवेत् ॥ ४५ ॥
 बीजापहारिणी चान्या स्त्रीषुंसीरतिभीषणा ।
 मेध्यान्नभोजनैः स्नानैस्तस्याश्चीपशमी भवेत् ॥ ४६ ॥
 अष्टमी द्वेषणी नाम कन्या लोकभयावहा ।
 या करोति नवद्विष्टं नर नारीमयापिवा ॥ ४७ ॥
 मधुक्षीरघृताक्तांसु शान्त्यर्थं हीमयेत्तिलान् ।
 कुर्वीत मित्रविन्दाञ्च तथेष्टिन्तत्प्रशान्तये ॥ ४८ ॥
 एतेषान्तु कुमाराणां कन्यानां द्विजसत्तम ! ।
 अष्टत्रिंशद्दपत्यानि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ४९ ॥
 दन्ताकृष्टेरभूत् कन्या विजल्या कलहा तथा ।
 अवज्ञानृतदुष्टोक्तविजल्या तत्प्रशान्तये ॥ ५० ॥
 तामेव चिन्तयेत् प्राज्ञः प्रयतय गृही भवेत् ।
 कलहा कलहं गृहे करोत्यत्रिरतं नृणाम् ॥ ५१ ॥
 कुटुम्बनाशहेतुः सा तत्प्रशान्तिं निशामय ।
 दूर्वाङ्कुरान्मधुघृतक्षीराक्तान् बलिकर्मणि ॥ ५२ ॥
 त्रिन्निपेज्जहुयाच्चैवानलं मित्रञ्च कीर्तयेत् ।
 भूतानां मातृभिः साङ्गं बालकानान्तु शान्तये ॥ ५३ ॥
 विद्यानां तपसाञ्चैव संयमस्य यमस्य च ।

ह्यर्था बाणिज्यलाभे च शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥५४॥
 पूजिताश्च यथान्यायं तुष्टिं गच्छन्तु सर्वशः ।
 कुष्माण्डा यातुधानाश्च ये चान्ये गणसञ्चिताः ॥ ५५ ॥
 महादेवप्रसादेन महेश्वरमतेन च ।
 सर्व एते नृणां नित्यं तुष्टिमाशु व्रजन्तु ते ॥ ५६ ॥
 तुष्टाः सर्वं निरस्यन्तु दुष्कृतं दुरनुष्ठितम् ।
 महापातकजं सर्वं यज्ञान्यादद्वेषकारणम् ॥ ५७ ॥
 तेषामिव प्रसादेन विघ्ना नश्यन्तु सर्वशः ।
 उदाहेषु च सर्वेषु हृदिकर्मसु चैव हि ॥ ५८ ॥
 पुण्यानुष्ठानयोगेषु गुरुदेवार्चनेषु च ।
 जपयज्ञविधानेषु यात्रासु च चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 शरीरारोग्यभोग्येषु सुखदानधनेषु च ।
 हृदबान्नातुरेष्वेव शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ६० ॥
 सोमाम्बुपौ तथाभोधिः सविता चानिलानली ।
 तथोक्तेः कालजिह्वोऽभूत् पुत्रस्तालनिकेतनः ॥ ६१ ॥
 स येषां जननोसंस्थस्तानमाधून् विवाधते ।
 परिवर्तसुतौ द्वौ तु विरूपयिक्तौ द्विज ! ॥ ६२ ॥
 तौ तु हृद्याग्रपरिखाप्राकाराभोधिसंश्रयौ ।
 गुर्विण्या. परिवर्तन्तौ कुरुतः पादपादिषु ॥ ६३ ॥
 क्रौष्टुके परिवर्तन्त्या गर्भस्यान्योदरात्ततः ।
 न हृत्त्वं चैव नैवाहं न प्राकारं महोदधिम् ॥ ६४ ॥
 परिखां वा समाक्रामेदबला गर्भधारिणी ।
 अङ्गुष्ठक् तनयं लेभे पिशुनं नाम नामतः ॥ ६५ ॥
 सोऽस्थिमज्जागतः पुंसां बलमत्यजितात्मनाम् ।

श्येनकाककपोतांश्च गृध्रोलूकैश्च वै सुतान् ॥ ६६ ॥
 अवाप गर्भानिः पञ्च जगृहुस्तान् सुरासुराः ।
 श्चैनं जग्राह मृत्युश्च काकं कालो गृहीतवान् ॥ ६७ ॥
 उलूकं निःश्रुतिश्चैव जग्राह्वातिभयावहम् ।
 गृध्रं व्याधिस्तदौशोऽथ कपोतं च स्वयं यमः ॥ ६८ ॥
 एतेषामेव चैवीकृता भूताः पापोपपादने ।
 तस्माच्छ्रेयनादयो यस्य निलीयेयुः शिरस्यथ ॥ ६९ ॥
 तेनात्मरक्षणायात् शान्तिं कुर्याद्भिजोत्तम ! ।
 गृहे प्रसूतिरिरेषां तद्वन्नीडनिवेशनम् ॥ ७० ॥
 नरस्तं वर्जयेद्देहं कपोताक्रान्तमस्तकम् ।
 श्येनः कपोतो गृध्रश्च काकोलूको गृहे द्विज ! ॥ ७१ ॥
 प्रविष्टः कथयेदन्तं वसतां तत्र वैश्वानि ।
 ईदृक् परित्यजेद्गृहं शान्तिं कुर्याच्च पण्डितः ॥ ७२ ॥
 स्वप्नेऽपि हि कपोतस्य दर्शनं न प्रशस्यते ।
 षडपत्यानि कथन्ते गण्डप्रान्तरतेस्तथा ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणां रजस्यवस्थानं तेषां कालांश्च मे शृणु ।
 चत्वार्यंघ्रानि पूर्वाणि तथैवान्यत् त्रयोदश ॥ ७४ ॥
 एकादश तथैवान्यदपत्यं तस्य वै दिने ।
 अन्यद्दिनाभिगमने श्राद्धदाने तथापरे ॥ ७५ ॥
 पर्वस्वथान्यत् तस्मात्तु वर्ज्यान्वितानि पण्डितैः ।
 गर्भहन्तुः सुतो निघ्नो मोहनी चापि कन्यका ॥ ७६ ॥
 प्रविश्य गर्भमत्येको भुक्त्वा मोहयतेऽपरा ।
 जायन्ते मोहनात्तस्याः सर्वमण्डूककच्छपाः ॥ ७७ ॥
 सरोष्ठपाणि चानग्रानि पुरीषमथवा पुनः ।

प्रस्मासान् गुर्विणीमांसमश्रुवानामसंयताम् ॥ ७८ ॥
 हृत्तच्छायाश्रयां रात्रावथवा त्रिचतुष्पथे ।
 श्मशानकटभूमिष्ठासुत्तरीयविवर्जिताम् ॥ ७९ ॥
 रुद्यमानां निश्रीघेऽथ आविशेत्तामसौ स्त्रियम् ।
 शस्यहन्तुस्तथैवैकः क्षुद्रको नाम नामतः ॥ ८० ॥
 शस्यर्द्धिं स सदा हन्ति लब्ध्वा रन्ध्रं पृच्छन् तत् ।
 अमङ्गल्यदिनारम्भे सुहृत्सो वपते च यः ॥ ८१ ॥
 क्षेत्रेष्वनुप्रवेशं वै करोत्यन्तीर्षसङ्घिषु ।
 तस्मान् कल्पः सुप्रशस्ते दिनेऽभ्यर्च्य निशाकरः ॥ ८२ ॥
 कुर्याद्दारभ्रमुत्तिञ्च हृष्टस्तुष्टः सहायवन् ।
 नियोजिकेति या कनया दुःसह- मयोदिता ॥ ८३ ॥
 जानं प्रचीदिकासंज्ञं तस्मै कनयाचतुष्टयम् ।
 मत्तोन्नतप्रमत्तास्तान् नार्यसु ताः सदा ॥ ८४ ॥
 समाविशन्ति गाय चोदयन्तीह दारुणम् ।
 अधर्मं च रूपेण कामञ्चाकामरूपिणम् ॥ ८५ ॥
 अन्वार्थरूपेण मोक्षञ्चामोक्षरूपिणम् ।
 दुर्विनीता विना शौचं दर्शयन्ति पृथङ्नरान् ॥ ८६ ॥
 भ्रास्यन्ते ताभिरष्टाभिः पुरुषार्थात् पृथङ्नराः ।
 तासां प्रवेशश्च गृहे सम्यर्चेषु उदुम्बरे ॥ ८७ ॥
 धाताविधातोश्च बन्तिर्गत काले न दौघते ।
 भुञ्जतां पिवतां वापि सङ्घिभिर्जलविगुषैः ॥ ८८ ॥
 नवनारीषु संक्रान्तिस्तासामास्त्रभिजायते ।
 विरोधिन्यास्त्रयः पुत्राश्चोदकग्राहकश्च यथा ॥ ८९ ॥
 तमःप्रच्छादकश्चान्यस्तास्त्रयः शृणुष्व मे ।

प्रदीपतैलसंसर्गदूषिते लङ्घिते तथा ॥ ८० ॥
 मुषलीलूखले यत्र पादुके वासने स्त्रियः ।
 सर्पदात्रादिकं घत्र पदाकृष्य तथासनम् ॥ ८१ ॥
 यत्रोपलिप्तञ्चानर्थं विहारः क्रियते गृहे ।
 चूर्चिमुखेन यत्राग्निराहृतोऽन्यत्र नीयते ॥ ८२ ॥
 विरोऽग्नीसुत्पस्तत्र विजृम्भन्ते प्रचोदिताः ।
 एको जिह्वागतः संसां स्त्रीणाञ्चालीकसत्यवान् ॥ ८३ ॥
 पीदको नाम स प्रोक्ते पेशनप्रं कुरुते गृहे ।
 अवशक्तश्चान्नप्रः श्वणस्थोऽतिदुर्मतिः ॥ ८४ ॥
 करोति यस्मिन्तेषां वचसां ग्राहकस्तु सः ।
 आक्रान्त्यानप्रो मन्त्राणां तमसाच्छाद्य दुर्मतिः ॥ ८५ ॥
 क्रोधं जनयते यस्तु तमसादकस्तु सः ।
 स्वयंहार्यास्तु चीर्येण जनितोऽयत्रयम् ॥ ८६ ॥
 सर्वहार्यैर्हहारी च वीर्यहारी तथेव ।
 अनाचान्तगृहेष्वेते मन्दाचारगृहेषु च ॥ ८७ ॥
 अप्रचालितपादेषु प्रविशत्सु महानसम् ।
 खलेषु गोष्ठेषु च वै द्रोहो येषु गृहेषु वै ॥ ८८ ॥
 तेषु सर्वे यथान्नायं विहरन्ति रमन्ति च ।
 आमण्यास्तनयस्वेकः काकजङ्घ इति स्मृतः ॥ ८९ ॥
 तेनाविष्टो रतिं सर्वां नैव प्राप्नोति वै पुरे ।
 भुञ्जन् यो गायते मैत्रे गायते हसते च यः ॥ ९० ॥
 सभ्यामैथुनिनञ्चैव नरमाविशति द्विज ! ।
 कनप्रातयं प्रसूया सा या कनया ऋतुहारिणी ॥ ९० ॥
 एका कुचहरा कनया च नरा व्यञ्जनहारिका ।

तृतीया तु समाख्याता कनका जातहारिणी ॥१०२॥
 यस्या न क्रियते सर्वः सम्यक् वैवाहिको विधिः ।
 कालातीतोऽथवा तस्या हरत्येका कुचद्वयम् ॥ १०३ ॥
 सम्यक् श्राद्धमदत्त्वा च तथानर्थं च मातरम् ।
 विवाहितायाः कनकाया हरति व्यञ्जनं तथा ॥ १०४ ॥
 अन्यम्बुशूनेत्र च तथा विबूपे सूतिकागृहे ।
 अदीपशस्त्रमुषले भूतिसर्षपवर्जिते ॥ १०५ ॥
 अनुप्रविश्य सा जातमपहृत्यात्मसम्भवम् ।
 क्षणप्रसविनी बालं तत्रैवोत्सृजते द्विज ! ॥ १०६ ॥
 सा जातहारिणी नाम सुधीरा पिशिताशना ।
 तस्मात् संरक्षणं कार्यं यत्नतः सूतिकागृहे ॥ १०७ ॥
 स्मृतिञ्चाप्रयतानाञ्च शूनप्रागारनिषेवणात् ।
 अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचण्डी नाम नामतः ॥ १०८ ॥
 पौत्रेभ्यस्तस्य संभूता लीकाः शतसहस्रशः ।
 चण्डालयोनयश्चाष्टौ दण्डपाशातिभीषणाः ॥ १०९ ॥
 क्षुधाविष्टास्ततो लीकास्ताश्च चण्डालयोनयः ।
 अभ्यधावन्त चान्योनप्रमत्तुकामाः परस्परम् ॥ ११० ॥
 प्रचण्डो वारयित्वा तु तास्ताश्चण्डालयोनयः ।
 समये स्थापयामास यादृशे तादृशं शृणु ॥ १११ ॥
 अद्य प्रमृति लीकानामावासं यो हि दास्यति ।
 दण्डं तस्याहमतुलं पातयिष्ये न संशयः ॥ ११२ ॥
 चण्डालयोनयोऽवसथे लीका या प्रसविष्यति ।
 तस्याश्च सन्ततिः पूर्वा सा च सद्यो न शिष्यति ॥११३॥
 प्रसूते कनका के द्वे तु स्त्रीषु सोर्वीजहारिणी ।

वातरूपामरूपाञ्च तस्याः प्रहरणन्तु ते ॥ ११४ ॥
 वातरूपा निषेकान्ते सा यस्मै क्षिपते सुतम् ।
 स पुमान् वातशुकत्वं प्रयाति वनितापि वा ॥ ११५ ॥
 तथैव गच्छतः सद्यो निर्वीजत्वमरूपया ।
 अस्त्राताशौ नरो योऽसौ तथा चापि विद्योगिनः ॥ ११६ ॥
 विद्वे षिणी तु या कनया भृकुटीकुटिलानना ।
 तस्या द्वौ तनयौ पुंसामपकारप्रकाशकौ ॥ ११७ ॥
 निर्वीजत्वं नरो याति नारी वा शौचवर्जिता ।
 पेशुनयाभिरतं लोलमसज्जलनिषेवणम् ॥ ११८ ॥
 पुरुषद्वेषिणश्चैतौ नरमाक्रम्य तिष्ठतः ।
 मात्रा स्त्रात्रा तथा मित्रैरभीष्टैः स्वजनैः परैः ॥ ११९ ॥
 विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्मतोऽर्थतः ।
 एकसु स्वगुणाङ्गोके प्रकाशयति पापकृत् ॥ १२० ॥
 द्वितीयसु गुणान् मैत्रीं लोकस्थामपकर्षति ।
 इत्येते द्वौःसहाः सर्वे यत्तणः सन्ततावथ ॥
 पापाचारः समाख्याता यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥ १२१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दौःसहोत्पत्तिस्वनापनं नाम ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येष तामसः सर्गो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मि निगदतः शृणु ॥ १ ॥
तनयाश्च तथैवाष्टौ पत्नयः पुत्राश्च ते तथा ।
कल्पादावात्मनस्तुत्यं सुतं प्रध्यावतः प्रभोः ॥ २ ॥
प्रादुरासीदथाङ्गेऽस्य कुमारी नीललोहितः ।
रुरोद सुस्वरं सोऽथ द्रव्यं द्विजसत्तम ! ॥ ३ ॥
किं रोद्विधीति तं ब्रह्मा रुदन्त्यं प्रत्युवाच ह ।
नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच जगत्पतिम् ॥ ४ ॥
रुद्रस्त्वं देव ! नाम्नासि जा रोदीर्घैर्धर्म्यमावह ।
धवमुक्तस्ततः सोऽथ सप्तलत्वी रुरोद ह ॥ ५ ॥
ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः ।
स्थानानि चैषामष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च वै द्विज ! ॥ ६ ॥
भवं सर्वं तथैशानं तथा पशुपतिं प्रभुः ।
भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ ७ ॥
चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषाञ्चकार ह ।
सूर्यो जलं मही वङ्गिर्व्यायुराकाशमेव च ॥ ८ ॥
दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात् ।
सुवर्चना तथैवीमा विकेशी चापरा स्वधा ॥ ९ ॥
स्वाहा दिग्स्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमम् ।

सूर्यादीनां द्विजश्रेष्ठ ! इन्द्राद्यैर्नामभिः सह ॥ १० ॥
 शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
 स्कन्दः सर्गोऽध सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुतः ॥ ११ ॥
 एवमप्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्यामविन्दत ।
 दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरम् ॥ १२ ॥
 हिमवद्दुहिता साभून्मे नायां द्विजसत्तम ! ।
 तस्या म्नाता तु जैनाकः सखाम्नीधिरनुत्तमः ॥ १३ ॥
 उपयेमे पुनश्चैनामनन्यां भगवान् ! भवः ।
 देवो धाताविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत ॥ १४ ॥
 श्रियञ्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य वा ।
 आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ॥ १५ ॥
 धाताविधातोरुक्ते भार्येयं तयोर्ज्जातौ सुतावुभौ ।
 प्राणश्चैव मृकच्छुभ्र पिता मम महायथाः ॥ १६ ॥
 मनस्विन्यामहं तस्मात् पुत्री वेदशिरा मम ।
 धूम्रवत्यां समभवत् प्राणस्यापि निबोध मे ॥ १७ ॥
 प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ।
 अजराश्च तयोः पुत्राः पौत्राश्च बहवोऽभवन् ॥ १८ ॥
 पत्नी मरोचेः सन्भूतिः पौर्णमासमसूयत ।
 विरजाः शर्वतश्चैव तस्य पुत्री महात्मनः ॥ १९ ॥
 तयोः पुत्रांश्च रक्षिष्ये वंशसंकीर्तने द्विज ! ।
 स्मृतिश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा ॥ २० ॥
 शिनीबाली कृद्दुथैव राका भानुमती तथा ।
 अक्षसूया तथैवात्रैर्जज्ञे पुत्रानकल्पान् ॥ २१ ॥
 सीमं दुर्वाससश्चैव दत्तात्रेयश्च योगिनम् ।

प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलिस्तत्सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥

पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
कर्दमश्चार्ववीरश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयम् ॥ २३ ॥

क्षमा तु सुषुबे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः ।

क्रतोस्तु सन्नतिर्भार्या बालिखिल्यानसूयत ॥ २४ ॥

षष्टिर्यानि सहस्राणि ऋषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।

उर्जायान्तु वशिष्ठस्य समाजायन्त वै सुताः ॥ २५ ॥

रजोगात्रीर्द्धबाहुश्च सबलश्चानघस्तथा ।

सुनपाः शुक्ल इत्येते सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ २६ ॥

योऽमावग्निरभीमानी ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः ।

तस्मात् स्वाहा सुतान् लेभे त्रीनुदारौजसो द्विज ! ॥२७॥

पावकं पवमानश्च शुचिञ्चापि जलाग्निम् ।

तेषान्तु सन्ततावन्धे चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २८ ॥

कथ्यन्ते बहुगश्चैते पिता पुत्रत्रयश्च यत् ।

एवमेकीनपञ्चाशद्दुर्जयाः परिकीर्तिताः ॥ २९ ॥

पितरो ब्रह्मणा सृष्टा ये व्याख्याता मया तव ।

अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये ॥ ३० ॥

तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे सेनां वै धारिणीं तथा ।

ते उभे ब्रह्मवादिनग्री क्षीगिनग्री चाप्युभे द्विज ॥ ! ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मर्षीभिधानो नाम ॥ ५२ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

कौष्टिकिरुवाच ।

स्वायम्भुवं त्वयाख्यातमेतन्मन्वन्तरञ्च यत् ।

तद्दहं भगवन् ! सस्यक् श्रांतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥ १ ॥

मन्वन्तरप्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा ।

ये च चितीशा भगवन् ! देवेन्द्रयैव यस्तथा ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तराणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।

मानुषेण प्रमाणेन शृणु मन्वन्तरञ्च मे ॥ ३ ॥

त्रिंशत्कोट्यसु संख्याताः सहस्राणि च विंशतिः ।

सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ४ ॥

मन्वन्तरप्रमाणञ्च ब्रूयित् साधिकां विना ।

अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यवा संख्यया स्मृतम् ॥ ५ ॥

द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च ।

स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं मनुः स्वारीचिपस्तथा ॥ ६ ॥

श्रौत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुपस्तथा ।

षड्द्वेते मनवोऽतीतास्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७ ॥

सावर्णिः पञ्च रौच्याश्च भौत्याश्चागमिनस्त्वमी ।

एतेषां विस्तरं भूयो मन्वन्तरपरिश्रहे ॥ ८ ॥

वक्ष्ये देवानृषीश्चैव यक्षेन्द्राः पितरश्च ये ।

उत्पत्तिं संग्रहं ब्रह्मन् ! श्रूयतामस्य सन्ततिः ॥ ९ ॥

यच्च तेषामभूत् क्षेत्रं तत्पुत्राणां महात्मनाम् ।
 मनोःस्वायम्भुवस्यासन् दश पुत्रास्तु तत्समाः ॥ १० ॥
 यैरियं पृथ्वी सर्वा सप्तद्वीपा सप्रवता ।
 ससमुद्रा करवती प्रतिवर्षं निवेशिता ॥ ११ ॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमाद्ये त्रेतायुगे तथा ।
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भुवस्य च ॥ १२ ॥
 प्रियव्रतात् प्रजावत्यां वीरात् कनया व्यजायत ।
 कन्या सा तु महाभागा कर्हमस्य प्रजापतेः ॥ १३ ॥
 कन्ये द्वे दश पुत्रांश्च सम्राट्कुची च ते उभे ।
 तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजापतिसमा दश ॥ १४ ॥
 अग्नीध्रो मेधातिथिश्च वपुष्ठांश्च तथापरः ।
 ज्योतिष्मान्युतिमान् भव्यः सवनः सप्त एव ते ॥ १५ ॥
 प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चत्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् ।
 द्वीपेषु तेन धर्मेण द्वीपांश्चैव निबोध मे ॥ १६ ॥
 जम्बुद्वीपे तथाग्नीध्रं राजानं कृतवान् पिता ।
 म्लचद्वीपेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः ॥ १७ ॥
 शाक्यलेखु वपुष्मन्तं ज्योतिष्मन्तं कुशाह्वये ।
 क्रीञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं भव्यं शाकाह्वयेश्वरम् ॥ १८ ॥
 पुष्कराधिपतिश्चापि सवनं कृतवान् सुतम् ।
 महावीतो धातकिश्च पुष्कराधिपतेः सुतो ॥ १९ ॥
 द्विधा कृत्वा तयोर्वर्षं पुष्करः सश्रवेष्यत् ।
 भव्यस्य पुत्राः समासन्नामतस्तान्निबोध मे ॥ २० ॥
 जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मनीवकः ।
 कुशोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्रुमः ॥ २१ ॥

तन्नामकानि वर्षाणि शाकद्वीपे चकार सः ।
 तथा द्युतिमतः सप्त पुत्रास्तांश्च निबोध मे ॥ २२ ॥
 कुशलो मनुगशोणः प्राकरश्चार्थकारकः ।
 मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तमः परिकीर्तितः ॥ २३ ॥
 तेषां स्वनामधेयानि क्रीञ्चद्वीपे तथाभवन् ।
 ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामाङ्कितानि वै ॥ २४ ॥
 तत्रापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि मे शृणु ।
 उद्भिदं वैष्णवञ्चैव सुरथं लम्बनं तथा ॥ २५ ॥
 धृतिमत् प्राकरञ्चैव कापिलं चापि सप्तमम् ।
 वपुष्मतः सुताः सप्त शास्त्रलेखस्य चाभवन् ॥ २६ ॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव जोम्बूता रोहितस्तथा ।
 वैद्युतो मानसश्चैव केतुमान् सप्तमस्तथा ॥ २७ ॥
 तथैत्र शास्त्रलेखिणां समनामानि सप्त वै ।
 सप्त मेधातियेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरस्य वै ॥ २८ ॥
 येषां नामाङ्कितैर्वर्षैः प्लक्षद्वीपस्तु सप्तधा ।
 पूर्वं शाकभवं वर्षं शिशिरन्तु सुखोदयम् ॥ २९ ॥
 आनन्दञ्च शिवञ्चैव क्षेमकञ्च भ्रुवन्तथा ।
 प्लक्षद्वीपादिभूतेषु शाकद्वीपान्तिमेषु वै ॥ ३० ॥
 ज्ञेयः पञ्चसु धर्मेषु वर्षायामविभागजः ।
 नित्यः स्वाभाविकश्चैव अहिंसाविधिवर्जितः ॥ ३१ ॥
 पञ्चस्त्रेषु वर्षेषु सर्वसाधारणः स्मृतः ।
 भग्नोध्राय पिता पूर्वं जम्बुद्वीपं ददौ द्विज ! ॥ ३२ ॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिसमा नव ।
 ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ ३३ ॥

ऋविर्वर्षस्तृतीयसु चतुर्थोऽभूदिलाट्टतः ।
 वश्यश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यःपष्ठ उच्यते ॥ ३४ ॥
 कुरुसु सप्तमस्तेषां भद्राश्वथाष्टमः स्मृतः ।
 नवमः केतुमालश्च तन्नाम्ना वर्षसंस्थितिः ॥ ३५ ॥
 यानि किंपुरुषास्थानि कर्त्तव्यित्वा हिमाह्वयम् ।
 तेषां स्वभावतः सिद्धिः सुखप्राया ह्ययन्नतः ॥ ३६ ॥
 विपर्ययो न तेष्वस्ति जरासृत्युभयं न च ।
 धमाधर्मौ न तेष्वस्तां नोत्तमाधममध्यमाः ॥ ३७ ॥
 न वै चतुर्युगावस्था नातंवा ऋतदो न च ।
 अग्नीध्रभूनांर्नाभेसु ऋषभोऽभूत् सुतो द्विज ! ॥३८॥
 ऋषभाङ्गरतो जज्ञे वीरः पुत्रशतादरः ।
 सोऽभिपिच्यर्षभः पुत्रं महाप्रात्राज्यमास्थितः ॥ ३९ ॥
 तपस्तेपे महाभागः पुलहाश्रमसंश्रयः ।
 हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय पिता ददौ ॥ ४० ॥
 तस्मात् तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ।
 भरतस्याप्यभूत् पुत्रः सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ ४१ ॥
 तस्मिन् राज्यं समावेश्य भरतोऽपि वनं ययौ ।
 एतेषां पुत्रपौत्रैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ४२ ॥
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तु मुक्ता स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 एष स्वायम्भुवः सर्गः कथितस्ते द्विजोत्तम ! ॥ ४३ ॥
 पूर्वमन्वन्तरे सम्यक् किमन्यत् कथयामि ते ॥ ४४ ॥
 इति त्रीमार्कण्डेयपुराणे मन्वन्तरकथनं नाम ॥ ५२ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

क्रीष्टुकिरुवाच ।

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति द्विज ! ।

किञ्चिन्ति चैव वर्षाणि तेषां नद्यश्च का मुने ! ॥ १ ॥

महाभूतप्रमाणञ्च लोकालोकस्तथैव च ।

पर्यासं परिमाणञ्च गतिञ्चन्द्रार्कयोरपि ॥ २ ॥

एतत् प्रब्रूहि मे सर्वं विस्तरेण महामुने ! ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

गताईकोटिविस्तारा पृथिवी कृतस्त्रयी द्विज ! ।

तस्या हि स्थानप्रखिलं कथयामि शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥

ये ते द्वीपा मया प्रोक्ता जम्बुद्वीपादयो द्विज ! ।

पुष्करान्ता महाभाग ! शृण्वेषां विस्तरं पुनः ॥ ५ ॥

द्वीपात् तु द्विगुणी द्वीपो जम्बुः प्रक्षीय्य शाल्मलः ।

कुशः क्रीञ्चस्तथा शाकः पुष्करद्वीप एव च ॥ ६ ॥

लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलाब्धिभिः ।

द्विगुणैर्द्विगुणैर्वृद्ध्या सर्वतः परिवेष्टिताः ॥ ७ ॥

जम्बुद्वीपस्य संस्थानं प्रपच्छेऽहं निबोध मे ।

खलमेकं योजनानां वृत्ती विस्तारदैर्घतः ॥ ८ ॥

हिमवान् हिमकूटश्च ऋषभो मेरुरेव च ।

नीलः श्वेतस्तथा शृङ्गी सप्तान्निन् वर्षपर्वताः ॥ ९ ॥

द्वी लक्षयोजनाशामौ मध्ये तत्र महाचलौ ।

तयोर्दक्षिणतो यौ तु यौ तथोत्तरतो गिरी ॥ १० ॥
 दशभिर्दशभिर्न्यूनैः सहस्रैस्तैः परस्परम् ।
 द्विसाहस्रीच्छयाः सर्वे तावद्विस्वारिणश्च ते ॥ ११ ॥
 समुद्रान्तःप्रविष्टाय षडस्मिन् वर्षपर्वताः ।
 दक्षिणोत्तरतो निम्ना मध्ये पुङ्गायता त्रितिः ॥ १२ ॥
 विद्युर्दक्षिणे तीणि त्रीणि यर्षाणि चोत्तर ।
 इलाहृतं तयोर्मध्ये चन्द्रार्ताकारवत् स्थितम् ॥ १३ ॥
 ततः पूर्वेण अद्राश्वं केतुनालञ्च पश्चिमे ।
 इलाहृतस्य मध्ये तु मेरुः कनकपर्वतः ॥ १४ ॥
 चतुरशीतिसाहस्रस्तस्याच्छायो महागिरेः ।
 प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तीर्णं षोडशैव तु ॥ १५ ॥
 शरावसंस्थितत्वाच्च द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ।
 शुक्लः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथाक्रमम् ॥ १६ ॥
 विप्रां वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रियश्च सवर्णतः ।
 तस्योपरि तथैवाष्टौ पूर्वादिषु यथाक्रमम् ॥ १७ ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां तन्मध्ये ब्रह्मणः सभा ।
 योजनानां सहस्राणि चतुर्दश समुच्छ्रिता ॥ १८ ॥
 अयुतोच्छ्रायस्तस्याधस्ताथा विष्कम्भपर्वतः ।
 प्राच्यादिषु क्रमेणैव मन्दरो गन्धमादनः ॥ १९ ॥
 विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतुपादपशोभिताः ।
 कदम्बो मन्दरे केतुर्जम्बुर्वै गन्धमादने ॥ २० ॥
 विपुले च तथाश्वत्यः सुपार्श्वे च वटो महान् ।
 एकादशशतायामा योजनानामिमि नगाः ॥ २१ ॥

जठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतो ।
 आनीलनिषधी प्राप्नो परस्परनिरन्तरो ॥ २२ ॥
 निषधः पारिपालश्च मेरोः पार्श्वे तु पश्चिमे ।
 यथा पूर्वो तथाचैतावानीलनिषधायतो ॥ २३ ॥
 कैलासो हिमवांश्चैव दक्षिणेन महाचक्रौ ।
 पूर्वपश्चायतावेतावर्ष्वान्तर्व्यवस्थितौ ॥ २४ ॥
 शृङ्गवान् लारुधिश्वैव तथैवोत्तरपर्वतौ ।
 यथैव दक्षिणे तद्वदन्तर्वान्तर्व्यवस्थितौ ॥ २५ ॥
 मर्यादपर्वता ह्येते कथ्यन्तेऽष्टौ हिजोत्तन ! ।
 हिमवद्भेमकूटादिपर्वतानां परस्परम् ॥ २६ ॥
 नव धीजनसाहस्रं प्रागुद्गदक्षिणोत्तरम् ।
 मेरोरिलाहते तद्वदन्तरे वै चतुर्दिशम् ॥ २७ ॥
 फलानि यानि वै जम्बा गन्धमादनपर्वते ।
 गजदेहप्रमाणानि पतन्ति गिरिभूर्धनि ॥ २८ ॥
 तेषां स्नावात् प्रभवति ख्याता जम्बूनदीति वै ।
 यत्र जाम्बूनदं नाम कनकं सम्प्रजायते ॥ २९ ॥
 सा परिक्रम्य वै मेरुं जम्बूसूतं पुनर्नदी ।
 विशति द्विजशार्दूल ! पीयमाना जनैश्च तैः ॥ ३० ॥
 भद्राश्वेऽश्वगिरा विष्णुभारिते कूर्मसंस्थितिः ।
 बराहः केतुमाले च मत्स्यरूपस्तथोत्तरे ॥ ३१ ॥
 तेषु नक्षत्रविन्यासाद्विषयाः समवस्थिताः ।
 चतुर्थ्यपि द्विजश्रेष्ठ ! ग्रहाभिभवपाठकाः ॥ ३२ ॥
 इति श्रीशार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषे जम्बूद्वीपवर्षाखण्डे नाम ॥५॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शैलेषु मन्दाराद्येषु चतुर्ष्वेव द्विजोत्तम ! ।
षनानि यानि चत्वारि सरांसि च निबोध मे ॥ १ ॥
पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे नन्दनं वनम् ।
वैश्राजं पश्चिमे शैले सावित्रं चोत्तराचले ॥ २ ॥
अरुणोदं सरः पूर्वं मानसं दक्षिणे तथा ।
शीतोदं पश्चिमे मेरोर्महाभद्रं तथोत्तरे ॥ ३ ॥
शीतार्तश्चक्रमुक्त्वा कृत्वीरोऽथ सुकङ्कवान् ।
मणिशैलोऽथ वृषवान् महानौलो भवाचलः ॥ ४ ॥
मतिन्दुर्मन्दरो वेणुस्तामसो निषधस्तथा ।
देवशैलश्च पूर्वेण मन्दरस्य महाचलः ॥ ५ ॥
त्रिकूटशिखराद्रिश्च कलिङ्गीऽथ पतङ्गकः ।
कचकः सानुमांसाद्रिस्ताम्रकोऽथ विशाखवान् ॥ ६ ॥
श्वेतीदरः समूलश्च वसुधारश्च रत्नवान् ।
एकशृङ्गी महाशैलो राजशैलः पिपाठकः ॥ ७ ॥
पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांसाचलोत्तमः ।
दूत्येते दक्षिणे पार्श्वे मेरोः प्रोक्ता महाचलाः ॥ ८ ॥
सुरसः शिशिराक्षश्च वैदुर्यः कपिलस्तथा ।
पिञ्जरोऽथ महाभद्रः सुरसः कपिलो मधुः ॥ ९ ॥

अञ्जनः कुक्कुटः कृष्णः पाण्डुरश्चाचलोत्तमः ।
 सहस्रशिखरश्चाद्रिः पारिपात्रः सशृङ्गवान् ॥ १० ॥
 पश्चिमेन तथा मेरोर्विस्काभ्यात् पश्चिमाद्वहिः ।
 एतेऽचलाः समाख्याताः शृणुष्वान्यांस्तथोत्तरान् ॥ ११ ॥
 शङ्खकूटोऽथ हृषभो हंसनाभस्तथाचलः ।
 कपिलेन्द्रस्तथा शैलः सानुमान् नील एव च ॥ १२ ॥
 स्वर्णशृङ्गी शतशृङ्गी पुष्पको मेघपर्वतः ।
 विरजाक्षी वराहद्विर्मशूरी जाकधिस्तथा ॥ १३ ॥
 इत्येते कथिता ब्रह्मन् ! मेरीरुत्तरतो नगाः ।
 एतेषां पर्वतानान्तु द्रोन्योऽतीवमनोहराः ॥ १४ ॥
 वनैरमलपानीयैः सरोभिरुपशोभिताः ।
 तासु पुण्यकृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम ! ॥ १५ ॥
 एते भीमा द्विजश्रेष्ठ ! स्वर्गाः स्वर्गगुणाधिकाः ।
 न तासु पुण्यपापानामपूर्वाणामुपार्जनम् ॥ १६ ॥
 पुण्योपभोगा एवोक्ता देवानामपि तास्वपि ।
 शीतान्ताद्येषु चैतेषु शैलेषु द्विजमत्तम ! ॥ १७ ॥
 विद्याधराणां यक्षाणां किन्नरोरगरत्नसाम् ।
 देवानाञ्च महावासा गन्धर्वाणां च शोभनाः ॥ १८ ॥
 महापुण्या मनोच्चैश्च सदेवोपवनैर्युताः ।
 सरांसि च मनोज्ञानि सर्वर्तुसुखदोऽनिलः ॥ १९ ॥
 न चैतेषु मनुष्याणां वैमनस्वानि कुत्रचित् ।
 तदेवं पार्थिवं पद्मं चतुष्पत्वं मयोदितम् ॥ २० ॥
 भद्राश्वभारताद्यानि पत्राण्यस्य चतुर्दिशम् ।
 भारतं नाम यद्द्वर्षं दक्षिणेन मयोदितम् ॥ २१ ॥

तत् कर्म भूमिर्नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्यपापयोः ।
 एतत् प्रधानं विज्ञेयं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २२ ॥
 तस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानुष्यनारकावपि ।
 तिर्यक्कामथवाप्यन्यत् नरः प्राप्नोति वै द्विज ! ॥ २३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोशे ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

धराधारं जगद्योनिं पदं नारायणस्य च ।
 ततः पृथक्त्वा या देवी गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ १ ॥
 सा प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमम्भसाम् ।
 ततः सम्बन्धमानार्करश्मिसङ्गतिपावनी ॥ २ ॥
 पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्धा ततो ययौ ।
 मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती विवर्तिता ॥ ३ ॥
 विकीर्यमाणसन्निखी निरालम्बा पपात सा ।
 मन्दराद्येषु पादेषु प्रविभक्तोद्का समम् ॥ ४ ॥
 चतुर्ष्वपि पपाताम्बुविभिन्नाङ्घ्रिशिलोच्चया ।
 पूर्वार्धेऽतिविख्याता ययौ चैत्ररथं वनम् ॥ ५ ॥
 तत् प्लावयित्वा च ययौ वरुणोदं सरोवरम् ।
 शीतान्तश्च गिरिं तस्मात्तद्यान्यान् गिरीन् क्रमात् ॥ ६ ॥

गत्वा भुवं समासाद्य भद्राशाञ्जलिधिं गता ।
 तथैवालंकनन्दाख्यं दक्षिणे गन्धमादने ॥ ७ ॥
 मेरुपादवनं गत्वा नन्दनं देवनन्दनम् ।
 मानसञ्च महावेगात् प्लावयित्वा सरोवरम् ॥ ८ ॥
 असाद्य शैलराजानं रम्यं हि शिखरन्तथा ।
 तन्नाञ्च पर्वतान् सर्वान् दक्षिणोपक्रमोदितान् ॥ ९ ॥
 तान् प्लावयित्वा संप्राप्ता द्विमवन्तं महागिरिम् ।
 दधार तत्र तां शम्भुर्न मुनीच वृषध्वजः ॥ १० ॥
 भगीरथेनोपवासैः स्तुत्या चाराधितो विभुः ।
 तत्र मुक्ता च शर्व्वेण सप्तधा दक्षिणोदधिम् ॥ ११ ॥
 प्रविवेश त्रिधा प्राच्यां प्लावयन्ती महानदी ।
 भगीरथरथस्यानु स्त्रोतसैकेन दक्षिणाम् ॥ १२ ॥
 तथैव पश्चिमे पादे विपुले सा महानदी ।
 स्वरचुरिति विख्याता वैभ्राजं साचलं ययौ ॥ १३ ॥
 शीतोदञ्च सरप्तास्मात् प्लावयन्ती महानदी ।
 स्वरचुः पर्वतं प्राप्ता ततश्च त्रिगिखं गता ॥ १४ ॥
 तस्मात् क्रमेण चाद्रीणां शिखरेषु निपत्य सा ।
 केतुमालं समासाद्य प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥ १५ ॥
 सुपर्श्वन्तु तथैवाद्रिं मेरुपादं हि सा गता ।
 तत्र सोमेति विख्याता सा ययौ सवितुर्वनम् ॥ १६ ॥
 तत्प्लावयन्ती संप्राप्ता महाभद्रं सरोवरम् ।
 ततश्च शङ्कुकुटं सा प्रयाता वै महानदी ॥ १७ ॥
 तन्नाञ्च वृषभादीन् सा क्रमात् प्राप्य शिलीञ्चयान् ।
 महार्णवमनुप्राप्ता प्लावयित्वात्तरान् कुरून् ॥ १८ ॥

एवमेषा मया गङ्गा कथिता ते द्विजर्षभ ॥
 जम्बु द्वीपनिवेशाच्च वर्षाणि च यथातथम् ॥ १९ ॥
 वसन्ति तेषु सर्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु ।
 सुखप्राया निरातङ्गा न्यूनतीक्ष्णवर्जिताः ॥ २० ॥
 नवस्त्रपि च वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ।
 एकैकस्मिंस्तदा देशे नवद्याद्रिविनिःसृताः ॥ २१ ॥
 ग्रानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ द्विजोत्तम ! ।
 तेषूद्भिदानि तीर्थानि मेघवार्यत्र भारते ॥ २२ ॥
 वार्धी स्वाभाविकी देश्या तीर्थोत्था मानसी तथा ।
 कर्मजा च नृणां सिद्धिर्व्वर्षेषु तेषु षाष्टसु ॥ २३ ॥
 कामप्रदिभ्यो वृक्षेभ्यो वार्धी सिद्धिः स्वभावजा ।
 स्वाभाविकी समाख्याता तृप्तिर्देश्या च दैगिकी ॥ २४ ॥
 अपां सौक्ष्माच्च तीर्थोत्था ध्यानोपेता च मानसी ।
 उपासनादिकायर्त्तु धर्मजा साप्युदाहता ॥ २५ ॥
 न चेतेषु युगावस्था नाधयो व्याधयो न च ।
 पुण्यापुण्यसमारम्भो नैव तेषु द्विजोत्तम ! ॥ २६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गङ्गावतारो नाम ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

कौटुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितस्त्वितज्जम्बु द्वीपं समासतः ।
 यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुण्यदम् ॥ १ ॥

पापाय वा महाभाग ! वर्जयित्वा तु भारतम् ।
 द्रुतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यच्छान्तश्च गम्यते ॥ २ ॥
 न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधीयते ।
 तस्माद्विस्तरशी ब्रह्मन् ! ममैतद्भारतं वद ॥ ३ ॥
 ये चास्य भेदा यावन्तो यथावत् स्थितिरेव च ।
 वर्षोऽयं द्विजशार्दूल ! ये चास्मिन् देशपर्वताः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध मे ।
 समुद्रान्तरिता श्रेयास्ते त्वगम्याः परस्परम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रहीपः कशेरुमांसास्त्रवर्णी नभस्त्रिमान् ।
 नागहीपस्तथा सीग्यो गान्धर्वी वारुणस्तथा ॥ ६ ॥
 अग्रन्तु नवमस्तेषां हीपः सागरसंभृतः ।
 योजनानां सहस्रं वै हीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥ ७ ॥
 पूर्वे किराता यस्थानो पश्चिमे धयनास्तथा ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थिता द्विज ! ॥ ८ ॥
 इज्याध्यायवणिज्याद्यैः कर्मभिः कृतपावनाः ।
 तेषां संव्यवहारश्च एभिः कर्मभिरिष्यते ॥ ९ ॥
 स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च वै तदा ।
 महेन्द्रो मलयः सङ्घः शक्तिभातृजपर्वतः ॥ १० ॥
 विश्वश्च पारिपातश्च सप्तैवात्र कुलाचलाः ।
 तेषां सहस्रशयान्ये भूधरा च समीपगाः ॥ ११ ॥
 विस्तारोच्छ्रुगिणो रमया विपुलाश्चात्र सानवः ।
 कोलाहलः सर्वैभ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः ॥ १२ ॥
 वातखनो वैद्युतश्च मैनाकः स्वरश्चस्तथा ।

तुङ्गप्रस्थो नागगिरी रोचनः पाण्डुरावलः ॥ १३ ॥
 पुष्पो गिरिर्दुर्जयन्ती रैवतीऽर्बुद एव च ।
 ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटग्रैतः कृतस्मरः ॥ १४ ॥
 श्रीपर्वतश्च कीरश्च शतशोऽन्धे च पर्वताः ।
 तैर्विमिश्रा जनपटा स्नेच्छाथार्याश्च भागशः ॥ १५ ॥
 तैः पीयन्ते सरित्श्रेष्ठा याम्नाः समप्रङ्निबोध मे ।
 गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापरा ॥ १६ ॥
 यमुना च शतद्रुय वितस्तेरावती कुहुः ।
 गोमती धूमपापा च बाहुना सदृशद्वती ॥ १७ ॥
 विपासा देविका रंजुर्निश्चौरा गण्डकी तथा ।
 कौशिकी चापगा विप्र ! हिमवत्यादनिःसृताः ॥ १८ ॥
 वेदस्मृतिर्वेदवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च ।
 वेङ्गा सानन्दनी चैव सदानीरा महो तथा ॥ १९ ॥
 पारा चर्मण्वती नूपी विदिद्या वेत्तवत्यपि ।
 शिप्रा ह्यवर्णी च तथा पारिपात्राययाः स्मृताः ॥ २० ॥
 शोणी महानदश्चैव नर्मदा सुरथाऽद्रिजा ।
 मन्दाकिनी दशार्शा च चित्रकूटा तथापरा ॥ २१ ॥
 चित्तीत्पला सतमसा करमीदा पिशाचिका ।
 तथान्या पिप्पलिस्रोणिर्विपाशा वञ्जुला नदी ॥ २२ ॥
 सुमेरुजा शक्तिमती शकुली त्रिदिवाक्रमुः ।
 स्कन्धपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी ॥ २३ ॥
 शिप्रा पयोष्णी निर्विन्ध्या तापी सनिषधावती ।
 वेण्वा वैतरणी चैव सिनोबाली कुमुदती ॥ २४ ॥
 करतोया महागौरी दुर्गा चान्तःशिरा तथा ।

विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ २५ ॥
 गोदावरी भीमरथा कृष्णा वेण्वा तथापरा ।
 तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाञ्छा कावेर्यथापरा ॥ २६ ॥
 विन्ध्यपादविनिष्क्रान्ता इत्येताः सरिदुत्तमाः ।
 कृतमाला ताम्रपर्शी पुष्पजा सूत्यलावती ॥ २७ ॥
 मलयान्द्रिमसुङ्गता नद्यः शीतजलास्त्रिधाः ।
 पित्तसोमर्विकृत्या च द्रक्षुका त्रिदिवा च या ॥ २८ ॥
 लाङ्गुलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ।
 ऋषिकृत्या कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी ॥ २९ ॥
 कृपा पलायिनी चैव शक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ।
 सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गाः समुद्रगाः ॥ ३० ॥
 विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापहराः स्मृताः ।
 अन्याः सहस्रगयीक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम ! ॥ ३१ ॥
 प्रावृष्टकालवहाः सन्ति सदाकालवहाश्च याः ।
 मत्स्याश्वकूटाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकीयलाः ॥ ३२ ॥
 अश्र्वार्थार्कलिङ्गाश्च मलकाश्च ठकैः सह ।
 मध्यदेश्या जनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
 मघ्नस्य चोत्तरे यास्तु यत्र गोदावरी नदी ।
 पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३४ ॥
 गोवर्द्धनं पुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ।
 वाञ्छीका वाटधानाश्च अभीराः कालतीयकाः ॥ ३५ ॥
 अपरान्ताश्च शूद्राश्च पञ्जवाश्चर्षुण्डिकाः ।
 गान्धारा गबनाश्चैव सिन्धुसीवीरमद्रकाः ॥ ३६ ॥
 शतद्रुजाः कलिङ्गाश्च पारदा हारभूषिकाः ।

भाठरा बहुभद्राश्च कैकेया द्यमालिकाः ॥ ३७ ॥
 चत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ।
 काम्बोजा दरदाश्चैव वर्वरा हर्षवर्द्धनाः ॥ ३८ ॥
 चीनाश्चैव तु खाराश्च बहुला वाञ्छतीनराः ।
 आत्रेयाश्च भरवाजाः पुष्कलाश्च कुशिरुकाः ॥ ३९ ॥
 लम्पाकाः शूलकाराश्च बुलिका जागुडैः सह ।
 श्रीपथायानिमद्राश्च किरांतानाश्च जातयः ॥ ४० ॥
 तामसा हंसमार्गाश्च वाश्मौरासुङ्गनास्तथा ।
 शूलिकाः कुहवाश्चैव ऊर्षा दर्षास्तथैव च ॥ ४१ ॥
 एते देशा ह्यशौच्यासु प्राच्यान्देशान्निबोध मे ।
 अथारका मुद्दकरा अन्तर्गिर्था वडिर्गिराः ॥ ४२ ॥
 यथा प्रवङ्गा रङ्गिया मानदा मानवर्त्तिकाः ।
 ब्राह्मीत्तराः प्रविजया भार्गवा त्रियमल्लकाः ॥ ४३ ॥
 प्राग्ज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ।
 मल्ला मगधगोमन्ताः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ ४४ ॥
 अथापरि जनपदा दक्षिणापथवासिनः ।
 पुण्ड्रा । केवलाश्चैव गोलाङ्गूलास्तथैव च ॥ ४५ ॥
 शैलूषा मूपिकाश्चैव कुसुमा नाम वासकाः ।
 महाराष्ट्रा माहिषका कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ ४६ ॥
 आभीराः सह वैशक्या आठक्याः शयराश्च ये ।
 पुलिन्दा विन्ध्यमीलेया वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ ४७ ॥
 पौरिका मीशिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः ।
 नैषिकाः कुन्तला अम्बा उडिदा वनदारकाः ॥ ४८ ॥
 दक्षिणात्यास्वमी देशा अपरान्तान् निबोध मे ।

सूर्यारकाः कालिबला दुर्गाथानीकटैः सह ॥ ४९ ॥
 पुलिन्दाश्च सुमीनाश्च रूपपाः स्वापदैः सह ।
 तथा कुरुमिनश्चैव सर्वे चैव कठाघराः ॥ ५० ॥
 नामिक्यावाश्च ये चान्ये ये चैजोत्तरनक्षत्राः ।
 भीरुकच्छाः समाह्वियाः सह सारस्वतैरपि ॥ ५१ ॥
 काश्मीराश्च सुराष्ट्राश्च भ्रवन्त्याश्चार्जुदैः सह ।
 इत्येते ह्यपरान्ताश्च शृणु विन्ध्यनिवासिनः ॥ ५२ ॥
 सरजाश्च करूपाश्च केवलाश्चात्कलैः सह ।
 उत्तमर्षा दशार्थाश्च भोज्याः किस्किन्धकैः सह ॥ ५३ ॥
 तोमलाः कोमलाश्चैव त्रैपुरा वैदिगस्थाः ।
 तुम्बुरास्तुम्बुलाश्चैव पटवा नैषधैः सह ॥ ५४ ॥
 अन्नजास्तुष्टिकाराश्च दीरक्षोत्रा ह्यवन्तदः ।
 एते जनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५५ ॥
 अती दिगान् प्रवक्ष्यामि पर्वताग्रविणश्च ये ।
 नीहारा हंसमार्गाश्च कुरवो गुर्गणाः खसाः ॥ ५६ ॥
 कुन्तप्रावरणाश्चैव ऊर्णा दार्वाः सक्रतकाः ।
 त्रिगर्त्ता गालवाश्चैव क्रिरातास्तानसैः सह ॥ ५७ ॥
 कतत्रेतादिकथात्र चतुर्युगञ्जतो विधिः ।
 एतत्सु भारतं वर्षं चतुःसंस्थानसंस्थितम् ॥ ५८ ॥
 दक्षिणापरतो ह्यस्य पूर्वेण च महोदधिः ।
 हिमवानुत्तरेणास्य कार्मुकस्य यथा गुणः ॥ ५९ ॥
 तद्वत्तद्भारतं वर्षं सर्ववोजं द्विजोत्तम ! ।
 ब्रह्मत्वममरेशत्वं देवत्वं मरुतस्तथा ॥ ६० ॥
 सृगपश्वप्सरोथीनिस्तद्वत्सर्वं सरोष्ठपाः ।

स्थावराणाञ्च सर्वेषामितो ब्रह्मन् ! शुभाशुभैः ॥ ६१ ॥

प्रयाति कर्मभूर्ब्रह्मन् ! नान्या लोकेषु विद्यते ।

देवानामपि विप्रर्षे ! सदा एष मनोरथः ॥ ६२ ॥

अपि मानुषमाप्तग्रामो देवत्वात् प्रच्युताः चितौ ।

मनुष्यः कुरुते तत्तु यन्न शक्यं सुरासुरैः ॥ ६३ ॥

तत्कर्मनिगडयस्तैः स्वकर्मख्यापनीत्सुकैः ।

न किञ्चित् क्रियते कर्म सुखलेशोपसंहितैः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे महादियर्षणो नाम ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

क्रोष्टकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितं सम्यक् भवता भारतं मम ।

सरितः पर्वता देशा ये च तत्र वसन्ति वै ॥ १ ॥

किन्तु कूर्मस्वया पूर्वं भारते भगवान् हरिः ।

कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥

कथं स संस्थितो देवः कूर्मरूपी जनार्दनः ।

शुभाशुभं मनुष्याणां व्यज्यते च ततः कथम् ॥

यथामुखं यथापादन्तस्य तद्ब्रूहि शेषतः ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

प्राङ्मुखो भगवान् ! देवः कूर्मरूपी व्यवस्थितः ।
 आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिदं द्विज ! ॥ ४ ॥
 नवधा संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समन्ततः ।
 विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ! ये सम्यक् तान्निबोध मे ॥ ५ ॥
 वेदमन्त्रा विमाण्डव्याः शाल्वनीपास्तथा शकाः ।
 उज्जिहानास्तथा वक्ष ! घोषसंख्यास्तथा खशाः ॥ ६ ॥
 मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरगेनाः समायुराः ।
 धर्म्मरिण्या ज्योतिषिका गौरग्रीवा गुडाश्मकाः ॥ ७ ॥
 वदहकाः सपाच्छाटाः संकेताः कङ्कमारुताः ।
 कालकोटिसपाषण्डाः पारिपात्रनिवासिनः ॥ ८ ॥
 कापिङ्गलाः कुरुवाह्यस्तथैवोडुम्बरा जनाः ।
 गजाह्वयाश्च कूर्मस्य जलमध्यनिवासिनः ॥ ९ ॥
 कृत्तिका रोहिणी सौम्या एतेषां मध्यवामिनाम् ।
 नक्षत्रत्रितयं विप्र ! शुभाशुभविपाटकम् ॥ १० ॥
 वृषध्वजोऽङ्गनथैव जम्बूवाख्यो मानवाचलः ।
 सूर्पकर्णी व्याघ्रमुखः खर्मकः कर्ब्वटाशनः ॥ ११ ॥
 तथा चन्द्रेश्वराश्चैव खशाश्च मगधास्तथा ।
 गिरया मैथिलाः शुभ्रास्तथा वदनदन्तुराः ॥ १२ ॥
 प्राग्ज्योतिषाः सलौहित्याः सामुद्राः पुरुषादकाः ।
 पूर्णोत्कटो भद्रगौरस्तथोदयगिरिर्द्विज ! ॥ १३ ॥
 कगाया मेखलामृष्टास्तान्नलिप्तैकपादपाः ।
 वर्द्धमाना कोशलाश्च मुखे कूर्मस्य संस्थिताः ॥ १४ ॥
 रौद्रः पुनर्वसुः पुष्यो नक्षत्रत्रितयं मुखे ।

१५) पादे तु दक्षिणे देशाः क्रोष्टुके वदतः शृणु ॥ १५ ॥
 कलिङ्गवङ्गजठराः कोशला मृषिकास्तथा ।
 चेदयश्चोर्ध्वकर्षाश्च मत्स्याद्या विन्ध्यवासिनः ॥ १६ ॥
 विदर्भा नारिकेलाश्च धर्मद्वीपास्तथैलिकाः ।
 व्याघ्रग्रीवा महाग्रीवास्तैपुराः श्मशुधारिणः ॥ १७ ॥
 कैस्किन्ध्या हैमकूटाश्च निषधाः कटकस्थलाः ।
 दशमर्षाहारिका नग्ना निषादाः काकुलालकाः ॥ १८ ॥
 तथैव पर्णश्वराः पादे वै पूर्वदक्षिणे ।
 अश्लेषर्क्षं तथा पैत्र्यं फाल्गुण्यः प्रथमास्तथा ॥ १९ ॥
 नक्षत्रत्रितयं पादमाश्रितं पूर्वदक्षिणम् ।
 १६) लङ्का कालाजिनाश्चैव शैलिका निकटास्तथा ॥ २० ॥
 महेन्द्रमलयाद्री च दर्दुरे च वसन्ति ये ।
 कर्कोटकवने ये च भृगुकच्छाः सकोङ्कना ॥ २१ ॥
 सर्वाश्चैव तथाभीरा वेण्यास्तीरनिवासिनः ।
 अवन्तयो दासपुरास्तथैवाकण्डिनो जनाः ॥ २२ ॥
 महाराष्ट्राः सकर्षाटा गोनर्दाश्वित्रकूटकाः ।
 चोलाः कोलगिराश्चैव क्रीञ्चद्वीपजटाधराः ॥ २३ ॥
 कावेरी ऋष्यमूकस्था नासिंक्वाश्चैव ये जनाः ।
 शङ्खशुक्त्यादिवैदूर्य्यशैलप्रान्तचराश्च ये ॥ २४ ॥
 तथा वारिचराः कोलाः चर्मपट्टनिवासिनः ।
 गणवाङ्गाः पराः कृष्णाद्वीपवासनिवासिनः ॥ २५ ॥
 सूर्याद्री कुमुदाद्री च ते वसन्ति तथा जनाः ।
 श्रीखावनाः सपिण्डिकास्तथा ये कर्मनायकाः ॥ २६ ॥
 दक्षिणाः कौरुषा ये च ऋषिकास्तापसाश्चमाः ।

ऋषभाः सिंहलाश्रयैव तथा काञ्चीनिवासिनः ॥ २७ ॥
 तिलङ्गा कुञ्जरदरीकच्छवासाश्च ये जनाः ।
 ताम्रपर्णी तथा कुच्चिरिति कूर्मस्य दक्षिणः ॥ २८ ॥
 फाल्गुण्यश्वीत्तरा हस्ता चित्रा चर्चत्रयं हिज ! ।
 कूर्मस्य दक्षिणे कुञ्ची बाह्यपादस्तथापरम् ॥ २९ ॥
 काम्बोजाः पञ्चवाश्रयैव तथैव वडवासुखाः ।
 तथा च सिन्धुसौवीराः सानर्त्ता वनितामुखाः ॥ ३० ॥
 द्रावणाः सार्गिगाः शूद्राः कर्णप्राधेयवर्वराः ।
 किराताः पारदाः पाण्डुरास्तथा पारशवाः कलाः ॥ ३१ ॥
 धूर्त्तका हैमगिरिकाः सिन्धुकालकवैरताः ।
 सौराष्ट्रा दरदाश्रयैव द्राविडाश्च महार्णवाः ॥ ३२ ॥
 एते जनपदाः पादे स्थिता वै दक्षिणेऽपरे ।
 स्वात्वी विशाखा मैत्रश्च नक्षत्रत्रयमेव च ॥ ३३ ॥
 मणिमेघः क्षुराद्रिश्च खञ्जनोऽस्तगिरिस्तथा ।
 अपरान्तिका हैहयाश्च शान्तिका विप्रशस्तकाः ॥ ३४ ॥
 कोकङ्कणाः पञ्चदका वमना ह्यवरास्तथा ।
 तारक्षुरा ह्यङ्गतकाः शर्कराः शाल्मवेश्मकाः ॥ ३५ ॥
 गुरुस्वराः फल्गुणका वेणुमत्याश्च ये जनाः ।
 तथा फल्गुशुका घोरा गुरुहाश्च कलास्तथा ॥ ३६ ॥
 एकेक्षणा वाजिकेशा दीर्घशीवाः सच्चूलिकाः ।
 अश्वकेशास्तथा पुच्छे जनाः कूर्मस्य संस्थिताः ॥ ३७ ॥
 ऐन्द्रमूलस्तथाषाढा नक्षत्रत्रयमेव च ।
 माण्डव्याश्चण्डखाराश्च अश्वकालनतास्तथा ॥ ३८ ॥
 कुन्धताल्लडदाश्रयैव स्त्रीवाद्या बालिकास्तथा ।

नृसिंहा वेणुमत्याश्च वल्गावस्थास्तथापरि ॥ ३८ ॥
 धमेवहास्त्याल्का उरुकर्मस्थिता जनाः ।
 वामपादे जनाः पार्श्वे स्थिताः कूर्मस्य भागुरे ॥ ४० ॥
 आषाढाश्रवणे चैव धनिष्ठा यत्र संस्थिता ।
 कैलासो हिमवांश्वैव धनुष्मान् वसुमांस्तथा ॥ ४१ ॥
 क्रीञ्चाः कुरुवकाश्चैव क्षुद्रवीणाश्च ये जनाः ।
 रसालयाः सकैकेया भोगप्रस्थाः सयामुनाः ॥ ४२ ॥
 अन्तर्हीपास्त्रिगर्ताश्च अग्नीजत्राः सार्दना जनाः ।
 तथैवाश्वमुखाः प्राप्ताश्विविडाः केशधारिणः ॥ ४३ ॥
 दाशेरका वाटधानाः श्वधानास्तथैव च ।
 पुष्कलाधमकैरातास्तथा तन्नशिलाश्रयाः ॥ ४४ ॥
 अम्बाला मालवा मद्रा वेणुकाः सवदन्तिकाः ।
 पिङ्गला मानकलहा हृणाः कीहलकास्तथा ॥ ४५ ॥
 माण्डव्या भूतियुवकाः शतका हेमतारकाः ।
 यशोमत्याः सगान्वाराः स्वरमांगरराश्रयः ॥ ४६ ॥
 योधेया दासमेधाश्च राजन्याः श्यामकास्तथा ।
 क्षेमधूर्त्ताश्च कूर्मस्य वामकुक्षिसुपाश्रिताः ॥ ४७ ॥
 वारुणश्चात्र नक्षत्रं तत्र प्रौष्ठपदाद्वयम् ।
 येन किन्नरराजश्च पशुपालं सकोचकम् ॥ ४८ ॥
 काश्मीरकं तथा राष्ट्रमभिसारजनस्तथा ।
 दवुदास्वङ्गनाश्चैव कुलटा वनराष्ट्रकाः ॥ ४९ ॥
 सैरिष्ठा ब्रह्मपुरकास्तथैव वनवाह्यकाः ।
 किरातकौशिकानन्दा जनाः पञ्चवलोलनाः ॥ ५० ॥
 दार्वादा मरकाश्चैव कुरटाश्चानदारकाः ।

एकपादाः खगा घोषाः स्वर्गभौमानवद्यकाः ॥ ५१ ॥

तथा संयवना हिङ्गाश्चौरप्रावरणाश्च ये ।

२ त्रिनेत्राः पौरवाश्चैव गन्धर्व्वाश्च द्विजोत्तम ! ॥ ५२ ॥

पूर्वोत्तरन्तु कूर्मस्य पादमेते समाश्रिताः ।

रेवत्याश्चाश्विदैवत्यं याम्यञ्चक्षेमिति त्रयम् ॥ ५३ ॥

तत्र पादे समाख्यातं पाक्लाय मुनिसत्तम ! ।

देशेष्वेतेषु चैतानि नक्षत्राण्यपि वै द्विज ! ॥ ५४ ॥

एतत्पीडा अमो देशाः पीडान्ते ये क्रमोदिताः ।

यान्ति चाभ्युदयं विप्र ! ग्रहैः सम्यगवस्थितैः ॥ ५५ ॥

यस्यर्क्षस्य पतिर्यो वै ग्रहस्तद्भावितो भयम् ।

तद्देशस्य मुनिश्रेष्ठ ! तदुत्कर्षं शुभागमः ॥ ५६ ॥

प्रत्येकं देशसामान्यं नक्षत्रग्रहसम्भवम् ।

भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम ! ॥ ५७ ॥

स्वर्क्षैरशोभनेर्जन्तोः सामान्यमिति भीतिदम् ।

ग्रहैर्भवति पीडोत्थमन्त्यायासमशोभनम् ॥ ५८ ॥

तद्येव शोभनः पाको दुःस्थितेश्च तथा ग्रहैः ।

अल्पोपकाराय नृणां देशज्ञैश्चात्मनो बधैः ॥ ५९ ॥

द्रव्ये गोष्ठेऽथ भृत्तेषु सुहृत्सु तनयेषु वा ।

भार्यायाञ्च ग्रहे दुस्ये भयं पुण्यवतां नृणाम् ॥ ६० ॥

आत्मन्यथाल्पपुण्यानां सर्वत्रवातिपापिनाम् ।

नैऋत्रापि क्षपापानां भयमस्ति कदाचन ॥ ६१ ॥

दिग्देशजनसागान्यं नृपसामानप्रमात्सजम् ।

नक्षत्रग्रहसामानप्रं नरो भुङ्क्ते शुभाशुभम् ॥ ६२ ॥

परस्परामिदक्षा च ग्रहादीस्थेन जायते ।

एतेभ्य एव विप्रेन्द्र ! शुभहानिन्तथाशुभैः ॥ ६३ ॥
 यदेतत् कूर्मसंस्थानं नक्षत्रेषु मयोदितम् ।
 एतत् तु देगसामानप्रमशुभं शुभंमेव च ॥ ६४ ॥
 तस्माद्दिज्ञाय देगर्चं ग्रहपौडान्तथात्मनः ।
 कुर्वीत शान्तिं मेधावी लौकवादांश्च सत्तम ! ॥ ६५ ॥
 आकाशादेवतानाञ्च दैत्यादीनाञ्च दीर्घदाः ।
 पृथ्व्यां पतन्ति ते लोके लोकवादा इति श्रुताः ॥ ६६ ॥
 तां तथैव बुधः कुर्यात् लोकवादान्न हापयेत् ।
 तेषान्तत्करणाङ्गुणां युक्ती दुष्टागमक्षयः ॥ ६७ ॥
 शुभोदनं प्रहानिञ्च पापानां द्विजसत्तम ! ।
 प्रज्ञाहानिं प्रकुर्युस्ते द्रव्यादीनाञ्च कुर्वते ॥ ६८ ॥
 तस्माच्छान्तिपरः प्राज्ञो लोकवाद्दरतस्तथा ।
 लोकवादांश्च शान्तीञ्च ग्रहपौडासु कारयेत् ॥ ६९ ॥
 अद्रोहानुपवासांश्च शस्तं चैत्यादिवन्दनम् ।
 जपं होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादिवर्जनम् ॥ ७० ॥
 अद्रोहः सर्वभूतेषु मैत्रीं कुर्याच्च पण्डितः ।
 वर्जयेद्दसतीं वाचमतिवादांस्तथैव च ॥ ७१ ॥
 ग्रहपूजाञ्च कुर्वीत सर्वपौडासु मानवः ।
 एवं शाम्यन्त्यशेषाणि घोरानि द्विजसत्तम ! ॥ ७२ ॥
 प्रयतानां मनुष्याणां ग्रहर्चीत्यान्यशेषतः ।
 एष कूर्मो मया ख्यातो भारते भगवान् विभुः ॥ ७३ ॥
 नारायणो ह्यचिन्तात्मा यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 तत्र दिवाः स्थिताः सर्वे प्रतिनक्षत्रमंत्रयाः ॥ ७४ ॥
 तथा मध्ये हुतवद्भुः पृथ्वी सोमश्च वै द्विज ! ।

मेषाद्यस्त्रयो मध्ये मुखे द्वौ मिथुनादिकौ ॥ ७५ ॥
 प्राग्दक्षिणे तथा पादे कर्किसिंही व्यवस्थितौ ।
 सिंहकन्यातुलाश्चैव कुक्षौ राशित्रयं स्थितम् ॥ ७६ ॥
 तुलाय वृश्चिकश्चोभौ पादे दक्षिणपश्चिमे ।
 पृष्ठे च वृश्चिकेनैव सह धन्वी व्यवस्थितः ॥ ७७ ॥
 वायव्ये चास्य वै पादे धनुर्गर्हादिकं त्रयम् ।
 कुम्भमीनौ तथैवास्य उत्तरां कुक्षिमाश्रितौ ॥ ७८ ॥
 मीनमेषौ द्विजश्रेष्ठ ! पादे पूर्वोत्तरे स्थितौ ।
 कूर्मे देशास्तथर्क्षाणि देशेष्वेतेषु वै द्विज ! ॥ ७९ ॥
 राशयश्च तथर्क्षेषु ग्रहराशिष्ववस्थिताः ।
 तस्माद्ग्रहर्क्षपोडासु देशपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ८० ॥
 तत्र स्नात्वा प्रकुर्वीत दानहोमादिकं विधिम् ।
 स एष वैशावः पादौ ब्रह्मा मध्ये ग्रहस्य यः ॥ ८१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कूर्मनिवेशो नाम ॥ ५८ ॥

जनषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु भारवं वर्षं यथावत् कथितं मुने ! ।

कृतं त्रेता हापरञ्च तथातिथ्यचतुष्टयम् ॥ १ ॥

अथैतद्युगानान्तु चातुर्वर्ण्योऽथ वै द्विज ! ।
 चत्वारि त्रीणि हे चैव तथैकञ्च शरच्छतम् ॥ २ ॥
 जीषन्त्यत्र नरा ब्रह्मन् ! कृतत्रेतादिके क्रमात् ।
 देवकूटस्य पूर्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
 पूर्वेण यत् स्थितं वर्षं भद्राश्वं तन्निबोध मे ।
 श्वेतपर्णश्च नीलश्च शैवालश्चाचलोत्तमः ॥ ४ ॥
 कौरुजः पर्णशालाग्रः पञ्चेते तु कुलाचलाः ।
 तेषां प्रसूतिरन्ये ये बहवः क्षुद्रपर्वताः ॥ ५ ॥
 तैर्विंशति जनपदा नानारूपाः सहस्रशः ।
 ततः कुमुदसंकाशाः शुद्धसानुसमङ्गलाः ॥ ६ ॥
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 शीता शङ्खावती भद्रा चक्रावर्त्तादिकास्तथा ॥ ७ ॥
 नद्योऽथ बङ्गो विस्तीर्णाः शीततीर्थोघवाहिकाः ।
 अत्र वर्षे नराः शङ्खशुद्धहेमसमप्रभाः ॥ ८ ॥
 दिव्यसङ्गमिनः पुण्या दशवर्षशतायुषः ।
 मन्दोत्तमौ न तेषु स्तः सर्वे ते समदर्शनाः ॥ ९ ॥
 तितिच्चादिभिरष्टाभिः प्रकृत्या ते गुणैर्युताः ।
 तत्राप्यश्वशिरा देवस्तुर्बाहुर्जनार्दनः ॥ १० ॥
 शिरोहृदयमेढ्राङ्घ्रिहस्तैश्चाघिन्नयान्वितः ।
 तस्याप्यथैवं विषया विज्ञेया जगतः प्रभोः ! ॥ ११ ॥
 केतुमालमती वर्षं निबोध मम पश्चिमम् ।
 विशालः कम्बलः कृष्णो जयन्तो हरिपर्वतः ॥ १२ ॥
 विशोको वर्षमानश्च समैते कुलपर्वताः ।
 अन्ये सहस्रशः शैला येषु लोकगणः स्थितः ॥ १३ ॥

मौलयस्ते महाकायाः शाकपोतकरम्भकाः ।

अङ्गुलप्रमुखाद्यापि वसन्ति शतशो जनाः ॥ १४ ॥

ये पिवन्ति महानद्यो वृद्धं श्यामां स्वकम्बलाम् ।

अमोघां कामिनीं श्यामां तथैवान्याः सहस्रशः ॥ १५ ॥

अत्राप्यायुः समं पूर्वरत्रापि भगवान् हरिः ।

वराहरूपी पादास्यहृत्पृष्ठपार्श्वतस्तथा ॥ १६ ॥

त्रिनक्षत्रयुते देशे नक्षत्राणि शुभानि च ।

इत्येतत् केतुमालन्ते कथितं मुनिसत्तम ! ॥ १७ ॥

अतःपरं कुरून् वक्ष्ये निबोधेह ममीत्तरान् ।

तत्र वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः ॥ १८ ॥

वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ।

सर्वकामप्रदास्ते हि सर्वकामफलप्रदाः ॥ १९ ॥

भूमिर्मणिमयी वायुः सुगन्धः सर्व्वदा सुखः ।

जायन्ते मानवास्तत्र देवलोकपरिच्युताः ॥ २० ॥

मिथुनानि प्रसूयन्ते समकालस्थितानि वै ।

अन्योन्यमनुरक्तानि चक्रवाकोपमानि च ॥ २१ ॥

चतुर्दशसहस्राणि तेषां सार्धानि वै स्थितिः ।

चन्द्रकान्तश्च शैलेन्द्रः सूर्यकान्तस्तथापरः ॥ २२ ॥

तस्मिन् कुलाचलौ वर्षे तन्मध्ये च महानदी ।

मद्भसीमा प्रयात्युर्व्यां पुष्यामलजलीघिनी ॥ २३ ॥

सहस्रशस्तथैवान्या नद्यो वर्षेऽपि चोत्तरे ।

तथान्याः चीरवाहिन्यो हृतवाहिन्य एव च ॥ २४ ॥

दध्नी ऋदास्तथा तत्र तथान्ये चानुपर्व्वताः ।

अमृतास्वादकल्पानि फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥

वनेषु तेषु वर्षेषु शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तत्रापि भगवान् विष्णुः प्राक्शिरा मख्यरूपवान् ॥ २६ ॥
 विभक्तो नवधा विप्र ! नक्षत्राणां त्रयं त्रयम् ।
 दिशस्तथापि नवधा विभक्ता मुनिमत्तम ! ॥ २७ ॥
 चन्द्रद्वीपः समुद्रे च भद्रद्वीपस्तथापरः ।
 तत्रापि पुण्यो विख्यातः समुद्रान्तर्महामुने ! ॥ २८ ॥
 इत्येतत् कथितं ब्रह्मन् ! कुरुवर्षं मयोत्तरम् ।
 शृणु किंपुरुषादीनि वर्षाणि गदतो मम ॥ २९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे उत्तरकुरुकथनम् ॥ ५९ ॥

प्रष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

यत् किम्पुरुषं वर्षं तत् प्रवक्ष्याम्यहं द्विज ! ।
 युत्रायुर्दशसाहस्रं पुरुषाणां वपुष्मताम् ॥ १ ॥
 अनामया ह्यशोकाश्च नरा यत्र तथा स्त्रियः ।
 भूतः षण्डश्च तत्रोक्तः सुमहासन्दनोपमः ॥ २ ॥
 तस्य ते वै फलरसं पिवन्तः पुरुषाः सदा ।
 स्थिरयौवननिष्पन्नाः स्त्रियश्चीत्पलगन्धिकाः ॥ ३ ॥
 अतः परं किंपुरुषाहरिवर्षं प्रचक्ष्यते ।
 महारजतसङ्काशा जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ४ ॥
 देवलीकच्युताः सर्वे देवरूपाश्च सर्वशः ।

हरिवर्षे नराः सर्वे पिवन्तीक्षुरसं शुभम् ॥ ५ ॥
 न जरां बाधते तत्र न जोर्यन्ते च कर्हिचित् ।
 तावन्तमेव ते कालं जीवन्त्यथ निरामयाः ॥ ६ ॥
मेरुवर्षं मया प्रोक्तं मध्यमं यद्विलाहृतम् ।
 न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवाः ॥ ७ ॥
 लभन्ते नात्मलाभञ्च रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः ।
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च मेरोस्तत्र परा द्युतिः ॥ ८ ॥
 पद्मप्रभाः पद्मगन्धा जम्बूफलरसाग्निनः ।
 पद्मपत्रायताद्यास्तु जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ९ ॥
 वर्षाणान्तु सहस्राणि तत्राप्यायुस्त्रयोदश ।
 सरावाकारसंस्तारी मेरुमध्ये इलाहृते ॥ १० ॥
 मेरुस्तत्र महाशैलस्तदाख्यातमिन्नाहृतम् ।
रम्यकं वर्षमस्माच्च कथयिष्ये निबोध तम् ॥ ११ ॥
 वृक्षस्तत्रापि चोत्तुङ्गो न्यग्रोभो हरितच्छदः ।
 तस्यापि ते फलरसं पिवन्तो वर्त्तयन्ति वै ॥ १२ ॥
 वर्षायुतायुपस्तत्र नरास्तत्फलभोगिनः ।
 रतिप्रधानविमला जरादौर्गन्ध्यवर्जिताः ॥ १३ ॥
 तस्मादथोत्तरं वर्षं नाम्ना ख्यातं हिरण्यम् ।
 हिरण्वती नदी यत्र प्रभूतकमलोद्भवा ॥ १४ ॥
 महाबलाः सतेजस्का जायन्ते तत्र मानवाः ।
 महाकाया महासत्त्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ १५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषः समाप्तः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

कथितं भवता सम्यक् यत् पृष्टोऽसि महामुने ! ।
भूसमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणानि तथा ग्रहाः ॥ १ ॥
तेषाञ्चैव प्रमाणञ्च नक्षत्राणाञ्च संस्थितिः ।
भूरादयस्तथा लोकाः पातालान्यखिलान्यपि ॥ २ ॥
स्वायम्भुवं तथा ख्यातं मुने ! मन्वन्तरं मम ।
तदन्तराण्यहं श्रोतुमिच्छे मन्वन्तराणि वै ॥
मन्वन्तराधिपान् देवानृषींस्तत्तनयानृपान् ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरं मयाख्यातं तव स्वायम्भुवं च यत् ।
स्वरोचिषाख्यमन्यत् तु शृणु तस्मादनन्तरम् ॥ ४ ॥
कश्चिद्द्विजातिप्रवरः पुरेऽभूद्रुणास्पदे ।
वरुणायास्तटे विप्रौ रूपेणात्यश्विनावपि ॥ ५ ॥
अदुस्वभावः सदुवृत्तो वेदवेदाङ्गपारगः ।
सदातिथिप्रियो रात्रावागतानां समाश्रयः ॥ ६ ॥
तस्य बुद्धिरियं त्वासीदहं पश्ये वसुध्वराम् ।
अतिरम्यवनोद्यानां नानानगरशोभिताम् ॥ ७ ॥

अध्यागतोऽतिथिः कथित् कदाचित्तस्य वैश्वनि ।
 नानौषधिप्रभावज्ञो मन्त्रविद्यावगारदः ॥ ८ ॥
 अभ्यर्धितस्तु तेनासौ अह्नापूर्तेन चेतसा ।
 तस्माच्चख्यौ स देशांश्च रम्याणि नगराणि च ॥ ९ ॥
 वनानि नद्यः शैलांश्च पुण्यानप्रायतनानि च ।
 स ततो विस्मयाविष्टः प्राह तं द्विजसत्तमम् ॥ १० ॥
 अनेकदेशदर्शित्वेनातिश्रमसमन्वितः ।
 त्वं नातिवृद्धो वयसा नातिवृत्तश्च यौवनात् ।
 कथमल्पेन कालेन पृथिवीमटसि द्विज ! ॥ ११ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

मन्त्रौषधिप्रभावेण विप्राप्रतिहता गतिः ।
 योजनानां सहस्रं हि दिनार्द्धेन ब्रजाम्यहम् ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विप्रस्तं भूयः प्रत्युवाचेदमाद्रात् ।
 अडधानो वचस्तस्य ब्राह्मणस्य विपश्चितः ॥ १३ ॥
 मम प्रसादं भगवन् ! कुरु मन्त्रप्रभावजम् ।
 द्रष्टुमेतां मम महीमतीविच्छा प्रवर्तते ॥ १४ ॥
 प्रादात्स ब्राह्मणश्चास्मै पादुलेपसुदारधीः ।
 अभिमन्त्रयामास दिशं तेनाख्याताञ्च बल्लतः ॥ १५ ॥
 तनानुक्लिप्तपादोऽथ स द्विजो द्विजसत्तम ! ।
 हिमवन्तमगाद्द्रष्टुं नानाप्रस्रवणान्वितम् ॥ १६ ॥
 सहस्रं योजनानां हि दिनार्द्धेन ब्रजामि यत् ।
 आयास्यामीति सञ्चिन्त्य तदर्धेनापरेण हि ॥ १७ ॥
 संप्राप्तो हिमवत्पृष्ठं नातिश्रान्ततनुर्विज ! ।

विचचार ततस्तत्र तुहिनावलभूतले ॥ १८ ॥
 पादाक्रान्तेन तस्याथ तुहिनेन विलीयता ।
 प्रक्षालितः पादलेपः परमौषधिसम्भवः ॥ १९ ॥
 ततो जडगतिः सोऽथ इतश्चितश्च पर्थ्यटन् ।
 ददर्शातिमनोज्ञानि सानूनि हिमभूमृतः ॥ २० ॥
 सिद्धगन्धर्वजुष्टानि किन्नराभिरतानि च ।
 क्रीडाविहाररम्याणि देवादीनामितस्ततः ॥ २१ ॥
 दिव्याप्सरोगणशतैराकीर्णान्यवलोकयन् ।
 नाटयत द्विजश्रेष्ठः प्रोद्भूतपुलको मुने ! ॥ २२ ॥
 क्वचित् प्रस्रवणादभ्रष्टजलपातमनोरमम् ।
 प्रनृत्यच्छिखिकेकाभिरन्यतश्च निनादितम् ॥ २३ ॥
 दात्यूहकोयष्टिकाद्यैः क्वचिच्चातिमनोहरैः ।
 पुंस्कोकिलकलालापैः श्रुतिहारिभिरन्वितम् ॥ २४ ॥
 प्रफुल्लतरुगन्धेन वासितानिलवीजितम् ।
 मुदा युक्तः स दृष्टशे हिमवन्तं महागिरिम् ॥ २५ ॥
 दृष्ट्वा चैतं द्विजसुतो हिमवन्तं महाचलम् ।
 श्वो द्रष्टव्यमीति संचिन्त्य मतिञ्चक्रे गृहं प्रति ॥ २६ ॥
 विभ्रष्टपादलेपोऽथ चिरेण जडितक्रमः ।
 चिन्तयामास किमिदं मयाज्ञानादनुष्ठितम् ॥ २७ ॥
 यदि प्रलेपो नष्टो मे विलीनो हिमवारिणा ।
 शैलोऽतिदुर्गमश्चायं दूरञ्चाहमिहागतः ॥ २८ ॥
 प्रयास्यामि क्रियाहाबिमग्निशुश्रूषणादिकम् ।
 कथमत्र करिष्यामि सङ्कटं महदागतम् ॥ २९ ॥
 इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन् षरपर्वते ।

सक्तदृष्टिरहं तस्मिं न यास्येऽद्भ्यतेरपि ॥ ३० ॥
 किञ्चराणां कलालापाः समन्ताच्छ्रोत्रहारिणः ।
 प्रफुल्लतरुगन्धाश्च घ्राणमत्यन्तमृच्छति ॥ ३१ ॥
 सुखस्पर्शस्तथा वायुः फलानि रसवन्ति च ।
 हरन्ति प्रसभं चेतो मनोज्ञानि सरांसि च ॥ ३२ ॥
 एवं गते तु पश्येयं यदि कश्चित् तपोनिधिम् ।
 स ममोपदिशेन्मार्गं गमनाय गृहं प्रति ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स एवं चिन्तयन् विप्रो बभ्राम च हिमाचले ।
 भ्रष्टपादौषधिबलो वैक्लवं परमं गतः ॥ ३४ ॥
 तं ददर्श भ्रमन्तश्च मुनिश्रेष्ठं वरूथिनी ।
 वराह्वरा महाभागा मौलेया रूपयालिनी ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् दृष्टे ततः साभूद्द्विजवर्य्यं वरूथिनी ।
 मदनाकृष्टहृदया सानुरागा हि तत्क्षणात् ॥ ३६ ॥
 चिन्तयामास को न्वेष रमणीयतमाकृतिः ।
 सफलं मे भवेज्जन्म यदि मां नावमन्यते ॥ ३७ ॥
 अहोऽस्य रूपमाधुर्य्यमहोऽस्य ललिता गतिः ।
 अहो गन्धीरता दृष्टेः कुतोऽस्य सदृशो भुवि ॥ ३८ ॥
 दृष्टा देवास्तथा दैत्याः सिद्धगन्धर्वपन्नगाः ।
 कथमेकोऽपि नास्त्यस्य तुल्यरूपो महात्मनः ॥ ३९ ॥
 यथाहमस्मिन्न्येष सानुरागस्तथा यदि ।
 भवेदत्र मया कार्य्यकृतकृतः पुण्यसञ्चयः ॥ ४० ॥
 यद्येष मयि सुस्निग्धां दृष्टिमद्य निपातयेत् ।
 कृतपुण्या न मत्तोऽन्या त्रैलोक्ये वनिता ततः ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सञ्चिन्तयन्ती सा दिव्यवोषित् सरातुरां ।
 आत्मानं दर्शयामास कमनीयतराकृतिम् ॥ ४२ ॥
 तान्तु दृष्ट्वा द्विजसुतश्चारुरूपां वरूथिनीम् ।
 भाष्यचारं समागम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ४३ ॥
 का त्वं कमलगर्भाभि कस्य किंवाभुतिष्ठसि ।
 ब्राह्मणोऽहमिहायाती नगरादरुणास्पदात् ॥ ४४ ॥
 पादलेपोऽत्र मे ध्वस्तो विलीनो द्विमवारिणा ।
 यस्यानुभावादत्राहमागतो मदिरिच्छणे ! ॥ ४५ ॥

वरूथिन्युवाच ।

मौलियाहं महाभागा नाम्ना ख्याता वरूथिनी ।
 त्रिवरामि सदैवात्र रमणीये महाचले ॥ ४६ ॥
 साहं त्वद्दर्शनादिप्र ! कामवक्तव्यताङ्गता ।
 प्रशाधि यन्मया कार्यं त्वद्धीनास्मि साम्प्रतम् ॥ ४७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येनोपायेन गच्छेयं निजगृहं शुचिस्मिते ! ।
 तन्ममाचक्ष्व कल्याणि ! हानिर्नीऽखिलकर्मणाम् ॥ ४८ ॥
 नित्यनैमित्तिकानान्तु महाहानिर्द्विजन्मनः ।
 भवत्यतस्त्वं हे भद्रे ! मामुद्धर हिमालयात् ॥ ४९ ॥
 प्रगस्यते न प्रवासो ब्राह्मणानां कदाचन ।
 अपराडं न मे भीरु ! दिग्दर्शनकौतुकम् ॥ ५० ॥
 सतो गृहे द्विजाग्रस्य निष्पत्तिः सर्वकर्मणाम् ।
 नित्यनैमित्तिकानाञ्च हानिरेवं प्रवासिनः ॥ ५१ ॥
 सा त्वं किं बहुलोक्तेन तथा कुरु यशस्विनि ! ।

यथा नास्तं गते सूर्ये पश्यामि निजमालयम् ॥ ५२ ॥

वरुथिन्युवाच ।

मैवं ब्रूहि महाभाग ! माभूत्स दिवसो मम ।

मां परित्यज्य यत्र त्वं निजगिहमुपैष्यसि ॥ ५३ ॥

अही रमप्रतरः स्वर्गो न यतो द्विजनन्दन ! ।

अतो वगं परित्यज्य तिष्ठामोऽत्र सुरालयम् ॥ ५४ ॥

स त्वं सह मया कान्त ! कान्तेऽत्र तुहिनाचले ।

रममाणो न मर्त्यानां बाधवानां स्मरिष्यसि ॥ ५५ ॥

स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् भोजभोज्यानुलेपनम् ।

दास्यामत्र तथाहन्ते स्मरेण वशगा हता ॥ ५६ ॥

वीणावेणुस्वनं गीतं किन्नराणां मनोरमम् ।

अङ्गाह्लादकरो वायुरुष्णान्नमुदकं शुचि ॥ ५७ ॥

मनोभिलषिता शय्या सुगन्धमनुलेपनम् ।

इहासतो महाभाग ! गृहे क्तिन्ते निजेऽधिकम् ॥ ५८ ॥

इहासतो नैव जरा कदा चित्ते भविष्यति ।

त्रिदशानामियं भूमिर्षीवतोपचयप्रदा ॥ ५९ ॥

इत्युक्त्वा सानुरागा सा सहसा कमलेक्षणा ।

आलिलिङ्ग प्रसीदति पदस्त्री कलमुष्मनाः ॥ ६० ॥

ब्राह्मण उवाच ।

मा मां आदीर्जान्यत्र दृष्टे ! यः सदृशस्तव ।

मयान्यथा याचिता त्वमन्यधैवाप्युपेषि माम् ॥ ६१ ॥

सायं प्रातर्दुर्गतं हृद्यं लोकात् यच्छति शाश्वतान् ।

वैलोक्त्रमेतदखिलं सूदं हृद्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ६२ ॥

वरूथिन्युवाच ।

किं ते गार्हं प्रिया विप्र ! रमणीयो न किं गिरिः ।
गन्धर्वान् किन्नरादींश्च त्यक्त्वाभीष्टो हि कस्तव ॥ ६३ ॥
निजमालयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयम् ।
स्वल्पकालं मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अभोष्टा गार्हपत्याद्याः सततं मे तयोऽग्नयः ।
रम्यं ममाग्निशरणं देवी विस्तरणी प्रिया ॥ ६५ ॥

वरूथिन्युवाच ।

अष्टावात्मगुणा ये हि तेषामादी दया द्विज ! ।
तां करोषि कथं न त्वं मयि सद्धर्मपालक ॥ ६६ ॥
त्वद्विमुक्ता न जीवामि तथा प्रीतिमती त्वयि ।
नैतद्वदामग्रहं मिथ्या प्रसीद् कुलनन्दन ! ॥ ६७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यदि प्रीतिमती सत्यं नोपचाराद्ब्रवीषि माम् ।
तदुपायं समाचक्ष्व येन यामि स्वमालयम् ॥ ६८ ॥

वरूथिन्युवाच ।

निजमालयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयम् ।
स्वल्पकालं मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६९ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

न भोगार्थाय विप्राणा शस्यते हि वरूथिनी ।
इह क्लेशाय विप्राणां चेष्टा प्रेत्याफलप्रदा ॥ ७० ॥

वरूथिन्युवाच ।

सन्त्राणं म्नित्रयमाणाया मम कृत्वा परत्र ते ।

पुण्यस्यैव फलं भावि भोगाद्यान्यत्र जन्मनि ॥ ७१ ॥

एवं च ह्यमप्यत्र तवोपचयकारणम् ।

प्रत्याख्यानादहं शृत्युं त्वच्च पापमवाप्ससि ॥ ७२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

परस्त्रियं नाभिलषेदित्युचुर्गुरवो मम ।

तेन त्वां नाभिवञ्छामि कामं विलप श्रुथ वा ॥ ७३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा स महाभागः सृष्ट्वापः प्रयतः शुचिः ।

प्राहेदं प्रणिपत्याग्निं गार्हपत्यमुपांशुना ॥ ७४ ॥

भगवन् ! गार्हपत्याग्ने योनिस्त्वं सर्वकर्मणाम् ।

त्वत्त आहवनीयोऽग्निर्दक्षिणाग्निश्च नान्यतः ॥ ७५ ॥

युष्मदाप्यायनाद्देवा वृष्टिशस्याद्विहेतवः ।

भवन्ति शस्यादर्खिलं जगद्भवति नान्यतः ॥ ७६ ॥

एवं तत्त्वां भवत्येतेन सत्येन वै जगत् ।

तथाहमद्य स्वं गृहं पश्येयं सति भास्करे ॥ ७७ ॥

यथा वै वैदिकं कर्म स्वकाले नीज्जितं मया ।

तेन सत्ये न पश्येयं गृहस्थोऽद्य दिवाकारम् ॥ ७८ ॥

यथा च न परद्रव्ये परदारि च मे मतिः ।

कदाचित् साभिलाषाभूत्तथैतत् सिद्धिमैतु मे ॥ ७९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सारोचिधे मन्वन्तरे ब्राह्मणवाक्यम् ॥६१॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः ।
गार्हपत्यः शरीरे तु सन्निधानमथाकरोत् ॥ १ ॥
तेन चाधिष्ठितः सोऽथ प्रभामण्डलमध्यगः ।
व्यद्वीपयत तं देशं मूर्त्तिमानिव हृव्यवाट् ॥ २ ॥
तस्यास्तु सुतरां तत्र तादृग्रूपे द्विजन्मनि ।
अनुरागोऽभवद्विप्रं पश्यन्त्या देवयोषितः ॥ ३ ॥
ततः सोऽधिष्ठितस्तेन हृव्यवाहेन तत्क्षणात् ।
यथा पूर्वं तथा गन्तुं प्रवृत्तो द्विजनन्दनः ॥ ४ ॥
जगाम च त्वरायुक्तस्तया दिव्या निरीक्षितः ।
आदृष्टिपातात्तन्वङ्ग्रा निश्वासीक्वम्पिकम्बरम् ॥ ५ ॥
ततः क्षणेनैव तदा निजगेहमवाप्य सः ।
यथा प्रोक्तं द्विजश्रेष्ठश्चकार सकलाः क्रियाः ॥ ६ ॥
अथ सा चारुसर्वाङ्गी तत्रासक्तात्ममानसा ।
निश्वासपरमा निन्द्ये दिनशेषं तथा निशाम् ॥ ७ ॥
निश्वासन्धनवयाङ्गी हाहेति वदती मुहुः ।
मन्दभाग्येति चात्मानं निनिन्द मद्दिरक्षणा ॥ ८ ॥
न विहारे न चाहारे रमणीये न वा वने ।
न कन्दरेषु रम्येषु सा ववन्ध तदा रतिम् ॥ ९ ॥
चकार रममाषे च चक्रवाकयुगे स्पृहाम् ।

मुक्ता तेन वरारोहा निनिन्द निजयौवनम् ॥ १० ॥

क्वामतीहमिमं शैलं दुष्टदैवबलात्कृता ।

क्व च प्राप्तः स मे दृष्टेर्गीचरं तादृगो नरः ॥ ११ ॥

यद्यद्य स महाभागी न मे सङ्गमुपैष्यति ।

तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षयविष्यति दुःसहः ॥ १२ ॥

रमणोयमभूद्यत्तत्पुंस्कीकिलनिनादितम् ।

तेन हीनन्तदेवैतद्दहतीवाद्य मामसम् ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्थं सा मदनाविष्टा जगाम मुनिसत्तमम् ।

ववृधे च तदा रागस्तस्यास्तस्मिन् प्रतिक्षणम् ॥ १४ ॥

कलिर्नाम्ना तु गन्धर्वः सानुरागो निराकृतः ।

तया पूर्वमभूत्क्षीऽथ तदवस्थां ददर्श ताम् ॥ १५ ॥

स चिन्तयामास तदा किं न्वेषा गजगामिनी ।

निष्वासपवनस्नाना गिरावत्र वरूथिनी ॥ १६ ॥

मुनिपापक्षता किंनु केनचित् किं विमानिता ।

वास्पवारिपरिक्लिन्नमियन्वत्ते यतो सुखम् ॥ १७ ॥

ततः स दध्यौ सुचिरं तमर्थं कौतुकात् कलिः ।

ज्ञातवांश्च प्रभावेण समाधिः स यथातथम् ॥ १८ ॥

पुनः स चिन्तयामास तद्विज्ञाय मुनेः कलिः ।

समोपपादितं साधु भाग्यैरेतत्पुराकृतैः ॥ १९ ॥

मयैषा सानुरागेण बहुगः प्रार्थिता सती ।

निराकृतवती सेयमद्य प्राच्या भविष्यति ॥ २० ॥

सानुपे सानुराग्यं तत्र तद्रूपधारिणि ।

रंस्यते मय्यसन्दिग्धं किं कालेन करोमि तत् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्मप्रभावेण ततस्तस्य रूपं द्विजन्मनः ।
 कृत्वा चचार यत्रास्ते निषणा सां वरूथिनी ॥ २२ ॥
 सा तं दृष्ट्वा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ललोचना ।
 समेत्य प्राह तन्वङ्गी प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ २३ ॥
 त्वया त्यक्ता न सन्देहः परित्यक्ष्यामि जीवितम् ।
 तत्राधर्मः कष्टतरः क्रियालोपो भविष्यति । २४ ॥
 मया समेत्य रम्येऽग्निन् महाकन्दरकन्दरे ।
 मत्परित्वाणजं धर्ममवश्यं प्रतिपत्स्यसे ॥ २५ ॥
 आयुषः सावशेषं मे नूनमस्ति महामते ! ।
 निवृत्तस्तेन नूनं त्वं हृदयाङ्गादकारकः ॥ २६ ॥

कलिरुवाच ।

किं करोमि क्रियाहानिर्भवत्यत्र सतो मम ।
 त्वमप्येवंविधं वाक्यं ब्रवीषि तन्मध्यमे ! ॥ २७ ॥
 तदहः सङ्कटं प्राप्तो यद्ब्रवीमि करोषि तत् ।
 यदि स्यात् सङ्गमो मेऽद्य भवत्या सह नान्यथा ॥ २८ ॥

वरूथिनी उवाच ।

प्रसीद् यद्ब्रवीषि त्वं तत्करोमि न ते मृषा ।
 ब्रवीम्ये तदनाशङ्कं यत्ते कार्यं मयाधुना ॥ २९ ॥

कलिरुवाच ।

नाद्य संभोगसमये द्रष्टव्योऽहं त्वया वने ।
 निमीलिताङ्गाः संसर्गस्तव सुम्बु ! मया सह ॥ ३० ॥

वरूथिन्युवाच ।

एवं भवंतु भद्रन्ते यथेच्छसि तथास्तु तत् ।

मया सर्वप्रकारं हि वशे स्थेयन्तवाधुना । ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सह तथा सोऽथ रराम गिरिसानुषु ।

फुल्लकाननद्वयेषु मनोज्ञेषु सरःसु च ॥ १ ॥

कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगापुलिनेषु च ।

मनोज्ञेषु तथान्येषु देशेषु मुदितो द्विज ! ॥ २ ॥

वङ्गिनाधिष्ठितस्यासीद्यद्रूपन्तस्य तेजसा ।

अचिन्तयद्भोगकाले निमीलितविलोचना ॥ ३ ॥

ततः कालेन सा गर्भमवाप मुनिसत्तम ! ।

गन्धर्ववीर्य्यती रूपं चिन्तनाच्च द्विजम्भनः ॥ ४ ॥

तां गर्भधारिणीं सोऽथ साम्बयित्वा वरूथिनीम् ।

विप्ररूपधरो यातस्तया प्रीत्या विसर्जितः ॥ ५ ॥

जज्ञे स बालो द्युतिमान् ज्वलन्निव विभावसुः ।

स्वरोचिभिर्यथा सूर्य्यो भासयन् सकला दिशः ॥ ६ ॥

स्वरोचिभिर्यतो भाति भास्वानिव स बालकः ।

ततः स्वरोचिरित्येवं नाम्ना ख्यातो बभूव सः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मे च महाभागो वयसानुदिनस्तथा ।
 गुणोच्चैश्च यथा बालः कलाभिः शशलाच्छनः ॥ ८ ॥
 स जग्राह धनुर्वेदं वेदांश्चैव गद्याक्रमम् ।
 विद्यायैव महाभागस्तदा यौवनगोचरः ॥ ९ ॥
 मन्दराद्री कदाचित् स विचरंश्चारुचेष्टितः ।
 ददर्शैकां तदा कन्यां गिरिप्रस्थे भयातुराम् ॥ १० ॥
 त्रयस्त्रैति निरीक्ष्यैनं सा तदा वाक्यमब्रवीत् ।
 माभैषीरिति स प्राह भवविद्युतलोचनाम् ॥ ११ ॥
 किमेतदिति तेनोक्ते वीरवाक्ये महात्मना ।
 ततः सा कथयामास श्वासाक्षेपञ्च ताक्षरम् ॥ १२ ॥

कन्योवाच ।

अहमिन्द्रीवराख्यस्य सुता विद्याधरस्य वै ।
 नाम्ना मजोरमा जाता सुतायां मरुधन्वनः ॥ १३ ॥
 मन्दारविद्याधरजा सखी मम विभावरौ ।
 कलावती चाप्यपरा सुता पारस्य वै मुनेः ॥ १४ ॥
 ताभ्यां सह मया यातं कैलासतटमुत्तमम् ।
 तत्र दृष्टो मुनिः कश्चित्तपसातिष्ठशाकतिः ॥ १५ ॥
 क्षुत्क्षामकण्ठो निस्तेजा दूरपाताक्षितारकः ।
 मयावहसितः क्रुद्धः स तदा मां शशाप ह ॥ १६ ॥
 क्षामक्षामस्वरः किञ्चित्कल्पिताधरपङ्कवः ।
 त्वयावहसितो यस्मादनार्थं दुष्टतापसि ! ॥ १७ ॥
 तस्मात् त्वामचिरेणैव राक्षसोऽभिभविष्यसि ।

दत्ते शापे मत्सखीभ्यां स तु निर्भर्त्सितो मुनिः ॥१८॥
 धिक् ते ब्राह्मण्यमक्षान्या कृतन्ते निखिलन्तपः ।
 अमर्षणैर्धर्षितोऽसि तपसा नातिकर्षितः ॥ १९ ॥
 क्षान्यास्यद् वै ब्राह्मण्यं क्रोधमंगमनन्तपः ।
 एतच्छ्रुत्वा ददौ शापं तयोरप्यमितद्युतिः ॥ २० ॥
 एकस्याः कुष्ठमङ्गेषु भाव्यन्यस्यास्तथा जयः ।
 तयोस्तथैव तज्जातं यथोक्तं तेन ततश्चणात् ॥ २१ ॥
 मनाप्येवं महद्रक्षः समुपैति पदानुगम् ।
 न शृणोषि महानादं तस्यादूरैऽपि गर्जतः ॥ २२ ॥
 तृतीयमद्य दिवसं यन्मि पृष्ठन्न मुञ्चति ।
 अस्त्रग्रामस्य सर्वस्य हृदयग्राहमद्य ते ॥ २३ ॥
 तं प्रयच्छामि मां रक्ष रक्ष सोऽन्मान्महामते ! ।
 प्रादात् स्वायम्भुवस्यादौ स्वयं रुद्रः पिनाकधृक् ॥२४॥
 स्वायम्भुवो वगिष्ठाय सिद्धवर्ष्याय दत्तवान् ।
 तेनापि दत्तं मन्मातुः पितृ चित्रायुधाय वै ॥ २५ ॥
 प्रादादौद्वाहिकं सोऽपि मत्पितृ श्वशुरः स्वयम् ।
 मयापि शिञ्जितं वीर ! सकाशाद्बालया पितुः ॥ २६ ॥
 हृदयं सकलास्त्राणामशेषरिपुनाशनम् ।
 तदिदं गृह्यतां शीघ्रमशेषान्नपरायणम् ॥ २७ ॥
 ततो जहि दुरात्मानमेनं ब्रह्मसमागतम् ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्ते ततस्तेन वार्युपभृशय तस्य तत् ।
 अस्त्राणां हृदयं प्रादात् सरहस्यनिवर्तनम् ॥ २९ ॥
 एतन्निवन्तरे रक्षस्तदा भोषणाकृतिः ।

नर्दमानो महानादमाजगाम त्वरान्वितः ॥ ३० ॥
 मयाभिभूता किं त्राणमुपैति द्रुतमेहि मे ।
 भवाय किञ्चिरेणेति ब्रुवाणं तं ददर्श सः ॥ ३१ ॥
 स्वरोचिश्चिन्तयामास दृष्ट्वा तं समुपागतम् ।
 गृह्णात्वेष वचः सत्यं तस्यास्त्विति महामुनिः ॥ ३२ ॥
 जग्राह समुपेत्येनां त्वरया सोऽपि राक्षसः ।
 त्राहि त्राहीति करुणं विलपन्तीं सुमध्यमाम् ॥ ३३ ॥
 ततः स्वरोचिः संक्रुद्धयण्डास्त्रमतिभैरवम् ।
 दृष्ट्वा निवेश्य तद्रक्षां ददर्शानिमिषेक्षणः ॥ ३४ ॥
 तदाभिभूतः स तदा तामुत्सृज्य निशाचरः ।
 प्रसीद गाम्यतामस्त्रं श्रूयताञ्चेत्यभाषत ॥ ३५ ॥
 मोक्षितोऽहं त्वया शापादतिघोरान्महाद्युते ! ।
 प्रदत्तादतितीव्रेण ब्रह्ममित्रेण धोमता ॥ ३६ ॥
 उपकारो न मे त्वत्तो महाभागाधिकोऽपरः ।
 येनाहं सुमहाकष्टान्महाशापादिमोक्षितः ॥ ३७ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

ब्रह्ममित्रेण मुनिना किन्निमित्तं महात्मना ।
 शप्तस्त्वं कीदृगश्चैव शापो दत्तोऽभवत् पुरा ॥ ३८ ॥

राक्षस उवाच ।

ब्रह्ममित्रोऽष्टधा क्लिन्नमायुर्वेदमधीतवान् ।
 त्रयोदशाधिकारञ्च प्रगृह्णाथर्वणो द्विजः ॥ ३९ ॥
 अहञ्चेन्द्रीवराख्येति ख्यातोऽस्या जनकोऽभवम् ।
 विद्याधरपतेः पुत्री नलनाभस्य खड्गिनः ॥ ४० ॥
 मया च याचितः पूर्वं ब्रह्ममित्रोऽभवन्मुनिः ।

आयुर्वेदमशेषं मे भगवन् ! दातुमर्हसि ॥ ४१ ॥
 यदा तु बहुशो वीर ! प्रश्रयावनतस्य मे ।
 न प्रादाद्याबितो विद्यामायुर्वेदात्मिका मम ॥ ४२ ॥
 शिष्येभ्यो ददतस्तस्य मयान्तर्धायगेन हि ।
 आयुर्वेदात्मिका विद्या गृहीताभूत्तदानघ ! ॥ ४३ ॥
 गृहीतायान्तु विद्यायां मासैरष्टाभिरन्तरात् ।
 ममातिवर्षाद्भवहासोऽतीव पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
 प्रत्यभिज्ञाय मां हासान्मुनिः कोपसमन्वितः ।
 विकम्पिकन्धरः प्राह मामिदं परुषाक्षरम् ॥ ४५ ॥
 राक्षसेनैव यस्मान्मे त्वयाऽदृश्येन दुर्मते ! ।
 हृता विद्यावहासश्च मामवज्ञाय वै कृतः ॥ ४६ ॥
 तस्मात्त्वं राक्षसः पाप ! मच्छापेन निराकृतः ।
 भविष्यसि न सन्देहः सप्तरात्रेण दारुणः ॥ ४७ ॥
 ब्रह्मयुक्ते पणिपातादौरुपचारैः प्रसादितः ।
 स मामाह पुनर्विप्रस्तत्क्षणात्सृदुमानसः ॥ ४८ ॥
 यन्मयोक्तमवश्यन्तद्भावि गन्धर्व ! नान्यथा ।
 किन्तु त्वं राक्षसो भूत्वा पुनः स्वं प्राप्स्यसे वपुः ॥ ४९ ॥
 नष्टस्मृतिर्यदा क्रुद्धः स्वमपत्यञ्चिखादिषुः ।
 निशाचरत्वं गन्तासि तदस्त्रानलतापितः ॥ ५० ॥
 पुनः संज्ञामवाप्य स्वामवाप्स्यसि निजं वपुः ।
 तथैव स्वमधिष्ठानं लोके गन्धर्वसंज्ञिते ॥ ५१ ॥
 सोऽहं त्वया महाभाग ! मोक्षितोऽस्मान्महाभयात् ।
 निशाचरत्वादयद्दीर ! तेन मे प्रार्थनां कुरु ॥ ५२ ॥
 इमान्ते तनयां भार्यां प्रयच्छामि प्रतीच्छ ताम् ।

आयुर्वेदश्च सकलस्त्वष्टाङ्गो यो मया ततः ॥

सुनेः सकाशात् संप्राप्तम् गृह्णीष्व महामते ! ॥ ५३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ विद्यां स च दिव्याम्बरोज्ज्वलः ।

स्वगभूषणधरो दिव्यं पुराणं वपुरास्थितः ॥ ५४ ॥

दत्त्वा विद्यां ततः कन्यां स दातुमुपवक्रमे ।

तमाह सा तदा कन्या जनितारं स्वरूपिणम् ॥ ५५ ॥

अनुरागो मयाऽप्यत्र तातातीव महात्मनि ।

दर्शनादेव संजतो विशिषिणोपकारिण ॥ ५६ ॥

क्रिन्त्वेषा मे सखी सा च मत्कृते दुःखपीडिते ।

अतो नाभिलषे भोगान् भोक्तुमितेन वै समम् ॥ ५७ ॥

धुरूपेरपि नो शक्या कर्तुमित्यं नृशंसता ।

स्वभाववृत्तिरैर्माहृक् कथं योपित् करिष्यति ॥ ५८ ॥

साहं यथा ते दुःखार्त्तं मत्कृते कन्यके पितः ! ।

तथा स्थास्यामि तद्दुःखे तच्छोकानलतापिता ॥ ५९ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

आयुर्वेदप्रसादेन ते करिष्ये पुनर्नवे ।

सखी तव महाशोकं समुत्सृज्य सुमध्यमे ॥ ६० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पित्रा स्वयं दत्तां तां कन्यां स विधानतः ।

उपयेमे गिरौ तस्मिन् स्वरोचिश्चारुलोचनाम् ॥ ६१ ॥

दत्तान्तु तां तदा कन्यामभिगान्त्व च भाविनीम् ।

जगाम दिव्यथा गत्या गन्धर्वः स्वपुरन्ततः ॥ ६२ ॥

स चापि सहितस्तन्वरा तदुद्यानन्तदा ययौ ।

कन्यकायुगलं यत्र तच्छापात्त्वगदातुरम् ॥ ६३ ॥
 ततस्तयोः स तत्त्वज्ञो रोगघ्नैरोपधैरसैः ।
 चकार नोरुजि-देहे स्वरोचिरपराजितः ॥ ६४ ॥
 ततोऽतिशोभने कन्ये विमुक्ते व्याधितः शुभे ।
 स्वकान्त्योज्ज्वोतिदिग्भासं चक्राते तन्महीधरम् ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं विमुक्तरोगा तु कन्यका तं मुदान्विता ।
 स्वरोचिषमुवाचेदं शृणुष्व वचनं प्रभो ! ॥ १ ॥
 मन्दारविद्याधरजा नाम्ना ख्याता विभावरी ।
 उपकारिन् ! स्वमात्मानं प्रयच्छानि प्रतीच्छ माम् ! २ ॥
 विश्वाङ्ग तुभ्यं दास्यामि सर्वभूतरुतानि ते ।
 यनाभिव्यक्तिमेष्यन्ति प्रसादपुरगो भव ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमस्त्विति तेनोक्ते धर्मज्ञेन स्वरोचिषा ।
 द्वितीया तु तदा कन्या इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 कुमारव्रह्मचार्यासीत् पारो नाम पिता मम ।

ब्रह्मर्षिः सुमहाभागी वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ५ ॥
 तस्य पुंस्कोकिलालापरमणीये मधो पुरा ।
 आजगामाप्सराभ्यासं प्रख्याता पुञ्जिकास्तना ॥ ६ ॥
 कामवक्तव्यतां नीतः स तदा मुनिपुङ्गवः ।
 तत्संयोगेऽहमुत्पन्ना तस्यामत्र महाचले ॥ ७ ॥
 विहाय मां गता सा च मातास्मिद्विर्जने वने ।
 बालामेकां महीपृष्ठे व्यालश्वापदमं कुले ॥ ८ ॥
 ततः कलाभिः सोमस्य वर्द्धन्तोभिरवन्नयम् ।
 आष्वथ्यमानाहरहो वृद्धिं यातास्मि सत्तम ! ॥ ९ ॥
 ततः कलावतीत्येतन्मम नाम महात्मना ।
 गृह्येतायाः कृतं पित्रा गन्धर्वेण शुभानना ॥ १० ॥
 न दत्ताहं तदा तेन यावितेन महात्मना ।
 देवारिणाग्निना शप्तस्ततो मे घातितः पिता ॥ ११ ॥
 ततोऽहमतिनिर्व्वेदादात्मव्यापादनीयता ।
 निवारिता शम्भुपत्न्या सत्या सत्यप्रतिश्रवा ॥ १२ ॥
 नाशुचः सुम्भु ! भर्ता ते महाभागी भविष्यति ।
 खरोचिर्नाम पुत्रश्च मनुस्तस्य भविष्यति ॥ १३ ॥
 आज्ञाञ्च निधनः सर्वे करिष्यन्ति तवावृताः ।
 यथाभिलषितं वित्तं प्रदास्यन्ति च ते शुभे ! ॥ १४ ॥
 यस्या वत्से ! प्रभातेण विद्यायास्तां गृहाण मे ।
 पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता ॥ १५ ॥
 इत्याह मां दक्षसुता सती सत्यपरायणा ।
 खरोचिस्त्वं ध्रुवं देवी नान्यथा सा वदिष्यति ॥ १६ ॥
 साहं प्राणप्रदायाद्य तां विद्यां स्वं तथा वपुः ।

प्रयच्छामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखी मम ॥ १७

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमस्त्विति तामाह स तु कन्यां कलावतीम् ।

विभावर्थाः कलावत्याः स्निग्धदृष्ट्यानुमोदितः ॥ १८ ॥

जग्राह च ततः पाणी स तयोरमरद्युतिः ।

नदत्सु देवतूर्णेषु नृच्यन्तीष्वप्सरःसु च ॥ १९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स ताभिः सहितः पत्नीभिरमरद्युतिः ।

रराभ तस्मिन् शैलेन्द्रे रम्यजानननिर्भरे ॥ १ ॥

सर्वोपभोगरत्नानि मधूनि मधुराणि च ।

निधयः समुपाजह्रुः पशिन्या वशवर्तिनः ॥ २ ॥

स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् गन्धाढ्यमनुलेपनम् ।

आसनान्यतिशुभ्राणि काञ्चनानि यथेच्छया ॥ ३ ॥

सौवर्णानि सहाभाग ! करकान् भाजनानि च ।

तथा शय्याश्च विविधा दिव्यैरास्तरणैर्युताः ॥ ४ ॥

एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धादिवासिते ।

रराम स्ववचिर्भाभिर्भासिते वरपर्वते ॥ ५ ॥
 ताश्चापि सह तेनेति लेभिरे मुदमुत्तमाम् ।
 रममाणा यथा स्वर्गे तथा तत्र मिलोच्चये ॥ ६ ॥
 कलहंसी जगादैकां चक्रवाकीं जले सतीम् ।
 तस्य तासाञ्च ललिते सम्बन्धे च स्पृहावती ॥ ७ ॥
 धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ।
 दयिताभिः सहैताभिर्भुङ्क्ते भोगानभीषितान् ॥८॥
 सन्ति यौवनिनः श्लाघ्यास्तत्पत्न्यो नातिशोभनाः ।
 जगत्यामल्पकाः पत्न्यः पतयथातिशोभनाः ॥ ९ ॥
 अभीष्टाः कस्यचित् कान्ता कान्तः कस्याश्चिदीषितः ।
 परस्परानुरागाब्धं दाम्पत्यमतिदुर्लभम् ॥ १० ॥
 धन्योऽयं दयिताभीष्टो ह्येताद्यास्यातिवक्त्रभाः ।
 परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ॥ ११ ॥
 एतन्निशम्य वचनं कलहंसीसमीरितम् ।
 उवाच चक्रवाकी तां नातिविक्रितमानसा ॥ १२ ॥
 नायं धन्यो यतो लज्जा नान्यस्त्रीसन्निकर्षतः ।
 अन्यां स्तियमयं भुङ्क्ते न सर्वास्त्रस्य मानसम् ॥ १३ ॥
 चित्तानुराग एकस्मिन्नधिष्ठाने यतः सखि ! ।
 ततो हि प्रीतिमानेष भार्यासु भविता कथम् ॥ १४ ॥
 एता न दयिताः पत्युर्नैतासां दयितः पतिः ।
 विनीदमात्रमेवैता यथा परिजनोऽपरः ॥ १५ ॥
 एतासाञ्च यदीष्टोऽयं तत् किं प्राणान्न मुञ्चति ।
 आलिङ्गत्यपरां कान्तां ध्यातो वै कान्तयान्यथा ॥१६॥
 विद्याप्रदानमूल्येन विक्रीती ह्येष भृत्यवत् ।

प्रवर्त्तती न हि प्रेम समं बह्वोषु तिष्ठति ॥ १७ ॥
 कलहंसि ! पतिर्धन्यो मम धन्याहमेव च ।
 यस्यैकस्याच्चिरं चित्तं यस्याश्चैकत्र संस्थितम् ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्वसत्त्ववृत्तौऽसौ स्वरोच्चिरपराजितः ।
 निगम्य लज्जितो दध्यौ सत्यमेव हि नानृतम् ॥ १९ ॥
 ततो वर्षयते याते रममाणो महागिरौ ।
 रममाणः समन्ताभिर्ददग्यं पुरतो मृगम् ॥ २० ॥
 सुस्निग्धपीनावयवं मृगीयूथविहारिणम् ।
 वासिताभिः स्वरूपाभिर्मृगीभिः पारिवारितम् ॥ २१ ॥
 ब्राह्मणप्राणपुटका जिघ्रन्तीस्तास्ततो मृगीः ।
 उवाच स मृगो रामा लज्जात्यागेन गम्यताम् ॥ २२ ॥
 नाहं स्वरोचिस्तच्छीलो न चैवाहं सुलोचनाः ।
 निर्लज्जा बहवः सन्ति तादृशास्तत्र गच्छतः ॥ २३ ॥
 एकात्मनेकानुगता तथा हासास्पदं जने ।
 अनेकाभिस्तथैवैकी भोगदृष्ट्या निरीक्षितः ॥ २४ ॥
 तस्य धर्मक्रियाहानिरहन्यहनि जायते ।
 सक्तोऽन्यभार्यया चान्यकामासक्तः सदैव सः ॥ २५ ॥
 यस्नादृग्योऽन्यस्तच्छीलः परलोकपराङ्मुखः ।
 तं कामयत भद्रं वो नाहं तुल्यः स्वरोचिषा ॥ २६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं निरस्यमानास्ता हरिणेन मृगाङ्गनाः ।
श्रुत्वा स्वरोचिरात्मानं मेने स पतितं यथा ॥ १ ॥
त्यागे चकार च मनः स तासां मुनिसत्तम ! ।
चक्रवाकीमृगप्रोक्ता मृगचर्याजुगुप्सितः ॥ २ ॥
समेत्त्र ताभिर्भूयैव वर्द्धमानमनीभवः ।
आक्षिप्तनिर्वेदकथो रिमे वर्षगतानि पट् ॥ ३ ॥
किन्तु धर्माविरोधेन कुर्वन् धर्माश्रिताः क्रियाः ।
भुङ्क्ते स्वरोचिर्विषयान् सह ताभिरुदारधीः ॥ ४ ॥
ततश्च जज्ञिरे तस्य त्रयः पुत्राः स्वरोचिषः ।
विजयो भेरुनन्दश्च प्रभावश्च महाबलः ॥ ५ ॥
मनोरमा च विजयं प्रासूतेन्दीवरात्मजा ।
विभावरी भेरुनन्दं प्रभावश्च कलावती ॥ ६ ॥
पद्मिनी नाम या विद्या सर्वभागोपपादिका ।
स तेषां तत्प्रभावेण पिता चक्रे पुरत्रयम् ॥ ७ ॥
प्राच्यान्तु विजयं नाम काञ्जरूपे नगीपरि ।
विजयाय सुतायादौ स ददौ पुरमुत्तमम् ॥ ८ ॥
उदीच्यां भेरुनन्दस्य पुरीं नन्दवतीमिति ।
ख्याताञ्चकार प्रोक्तुङ्गवप्रपाकारमालिनीम् ॥ ९ ॥
कलावतीसुतस्यापि प्रभावस्य निवेशितम् ।

पुरन्तालमिति ख्यातं दक्षिणापथमाश्रितम् ॥ १० ॥

एवं निवेश्य पुत्रान् स पुरेषु पुरुषर्षभः ।

रेमे ताभिः समं विप्र ! जगोन्नेष्वतिभूमिषु ॥ ११ ॥

एकदा तु गतोऽरख्ये विहरन् स धनुर्द्धरः ।

चकर्ष धनुरालोक्य वराहमतिदूरगम् ॥ १२ ॥

अथाह काचिद्भ्येत्य तं तदा हरिणाङ्गना ।

मथ्ये व पात्यतां वाणः प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ १३ ॥

किमनेन हतेनाय ममाशु विनिपातय ।

त्वया निपातितो बाणो दुःखान्नां मोक्षयिष्यति ॥१४॥

स्वरोचिरुवाच ।

न ते शरीरं सृजमन्नाभिरुपलक्ष्यते ।

किन्तु तत्कारणं येन त्वं प्राणान् हातुमिच्छसि ॥१५॥

ऋग्युवाच ।

अन्यास्वामस्तहृदये यस्मिंश्चेतः कृतास्पदम् ॥ १६ ॥

मम तेन विना मृत्युरौपधं किमिहापरम् ॥ १६ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

कस्त्वान्नाभिलषेद्भीरु ! सानुरागासि कुत्र वा ।

यदप्राप्सौ निजान् प्राणान् परित्यक्तुं व्यवस्यसि ॥२७॥

ऋग्युवाच ।

त्वामेवेच्छामि भद्रन्ते त्वया मेऽवहृतं मनः ।

वृणोम्यहमतो मृत्युं मयि बाणो निपात्यताम् ॥ १८ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

त्वं मृगी चक्षुनापाङ्गी नररूपधरा वयम् ।

कथं त्वया समं वीगो महिधस्य भविष्यति ॥ १९ ॥

ऋग्युवाच ।

यदि सापेक्षितचित्तं मयि ते मां परिष्वज ।
यदि वा साधु चित्तन्ते करिष्यामि यथेष्टितम् ॥
एतावताहं भवता भविष्यामप्रतिमानिता ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आलिलिङ्ग ततस्तां स स्वरोचिर्हरिणाङ्गनाम् ।
तेन चालिङ्गिता सद्यः साम्भूद्दिव्यवपुर्धरा ॥ २१ ॥
ततः स विस्मयाविष्टः का त्वमित्यभ्यभाषत ।
सा चाम्भै कथयामास प्रेमलज्जाजडाक्षरम् ॥ २२ ॥
अहमभ्यर्षिता देवैः काननस्यास्य देवता ।
उत्पादनीयो हि मनुस्त्वया मयि महामते ! ॥ २३ ॥
प्रीतिमत्यां मयि सुतं भूर्लीकःरिपालकम् ।
तमुत्पादय देवानां त्वामहं वचनाददे ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स तस्यान्तनयं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
तेजस्विनमिवात्मानं जनयामास तत्क्षणात् ॥ २५ ॥
जातमात्रस्य तस्याथ देववाद्या निसस्वनुः ।
जगुर्गन्धर्वपतयो नन्दतुश्चाप्सरीगणाः ॥ २६ ॥
सिषिचुः शीकरैर्नागा ऋषयश्च तपोधनाः ।
देवाश्च एष्यवर्षैश्च सुमुद्गुश्च समन्ततः ॥ २७ ॥
तस्य तेजः समालोक्य नाम चक्रैः पिता स्वयम् ।
द्युतिमानिति येनास्य तेजसा भासिता दिशः ॥ २८ ॥
स बालो द्युतिमान्नाम महाबलपराक्रमः ।

स्वरोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात् स्वरोचिषोऽभवत् ॥२८॥

स चापि विचरन्मये कदाचिद्भिरनिर्भरे ।

स्वरोचिर्दृष्ट्ये हंसं निजपत्नीसमन्वितम् ॥ ३० ॥

उवाच स तदा हंसीं साभिलाषां पुनः पुनः ।

उपसंहृत्यतामात्मा चिरन्ते क्रिडितं मया ॥ ३१ ॥

किं सर्वकालं भोगैस्तु आसन्नञ्चरन् वयः ।

परित्यामस्य कालो मे तव चापि जलेचरि ! ॥ ३२ ॥

हंस्युवाच ।

अकान्तः क्रीडि भोगानां सर्वं भोगात्मकं जगत ।

यज्ञाः क्रियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणेः संयतात्मभिः ॥ ३३ ॥

दृष्टादृष्टांस्तथा भोगान् वाञ्छमाना विवेकिनः ।

दानानि च प्रयच्छन्ति पूर्णधर्माय कुर्वते ॥ ३४ ॥

स त्वं नेच्छसि किं भोगान् भोगश्चेष्टाफलं नृणाम् ।

विवेकिनां तिरश्चयाञ्च किं पुनः संयतात्मनाम् ॥ ३५ ॥

हंस उवाच ।

भोगेष्वसक्तचित्तानां परमात्मान्विता मतिः ।

मविष्यति कदा सङ्गमुपेतानाञ्च बन्धुषु ॥ ३६ ॥

पुत्रभित्तकलत्रेषु सक्ताः सोदन्ति जन्तवः ।

सरःपङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३७ ॥

किं न पश्यसि वा भद्रे ! जातसङ्गं स्वरोचिषम् ।

आवाल्यात्कामसंसक्तं मग्नं स्नेहाब्जकर्दमे ॥ ३८ ॥

यौवनेऽतीव भार्यासु मास्मृतं पुत्रनमृषु ।

स्वरोचिषो मनो मग्नमुद्धारं प्राप्यते कुतः ॥ ३९ ॥

नाहं स्वरोचिषस्तुल्यः श्लोवाध्यां वा जलेचरि ! ।

विवेकवांश्च भोगानां निवृत्तोऽस्मि च साम्प्रतम् ॥४०॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स्वरोच्चिरेतदाकर्णं जातोद्देगः खुरेणितम् ।

आदाय भार्यास्तपसे ययावन्यत्तपोवनम् ॥ ४१ ॥

तत्र तस्मात्तपो घोरं सह ताभिर्ददारधीः ।

जगाम लोकानमलान्निवृत्ताखिलकल्मषः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषे मन्वन्तरे ॥६६॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वरोचिषं नाम्ना द्युतिमन्तं प्रजापतिम् ।

मनुञ्चकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं ऋणु ॥ १ ॥

तत्रान्तरे तु ये देवा मुनयस्तत्सुताश्च ये ।

भौपालाः क्रीष्टके ये तान् गदतस्त्वं निशामय ॥ २ ॥

देवाः पारावतास्तत्र तथैव तुषिता द्विज ! ।

स्वरोचिषेऽन्तरे चेन्द्रो विपश्चिदिति विश्रुतः ॥ ३ ॥

ऊर्जस्तम्बस्तथा प्राणो दत्तो लिङ्गं षभस्तथा ।

निश्चरश्चार्वावीरांश्च तत्र समर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥

चैत्रकिंसुरुपाद्याश्च सुतास्तस्य महात्मनः ।

सप्तासन् सुमहावीर्याः पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५ ॥

तस्य मन्वन्तरं यावत्तावत्तद्विस्तरे ।

भुक्तियमवनिः सर्वा द्वितीयं वै तदन्तरम् ॥ ६ ॥

स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य च ।

निशम्य मुच्यते पापैः श्रद्धधानो हि मानवः ॥ ७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषं समाप्तम् ॥६७॥

अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

क्रीष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितं सर्वं विस्तरेण त्वया मम ।

स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य तु ॥ १ ॥

या तु सा पद्मिनी नाम विद्या भोगोपपादिका ।

तत्संश्रया ये निधयस्तान् मे विस्तरतो वद ॥ २ ॥

अष्टौ ये निधयस्तेषां स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिः ।

भवताभिहितं सम्यक् श्रोतुमिच्छामग्रहं गुरो ! ॥३॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पद्मिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याश्च देवता ।

तदाधाराच्च निधयस्तस्मै निगदतः शृणु ॥ ४ ॥

यत्र पद्ममहापद्मी तथा मकरकच्छपी ।

मुकुन्दो नन्दकथैव नीलः शङ्खोऽष्टमी निधिः ॥ ५ ॥

सत्यामृद्वी भवन्त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते ।

एते द्वाष्टौ समाख्याता निधयस्तव क्रीष्टुके ! ॥ ६ ॥
 देवतानां प्रसादेन साधुसंसेवनेन च ।
 एभि रालोकितं वित्तं मानुषस्य सदा मुने ! ॥ ७ ॥
 यादृक् स्वरूपं भवति तन्मे निगदतः शृणु ।
 पद्मो नाम निधिः पूर्वं भयस्य भवति हिज ! ॥ ८ ॥
 सुतस्य तत्सुतानाञ्च तत्पौत्राणाञ्च नित्यमः ।
 दान्निष्ठ्यसारं पुरुषस्तेन चाधिष्ठितो भवेत् ॥ ९ ॥
 सत्त्वाधारी महाभोगो यतोऽसौ सात्त्विको निधिः ।
 सुवर्णरूप्यताम्रादिधातूनाञ्च परियहम् ॥ १० ॥
 करोत्यतितरां शोऽथ तेषाञ्च क्रयविक्रयम् ।
 करोति च तथा यज्ञान् दक्षिणाञ्च प्रयच्छति ॥ ११ ॥
 सभां देवनिकेतांश्च स कारयति तन्मनाः ।
 सत्त्वाधारी निधियान्यो महापद्म इति श्रुतः ॥ १२ ॥
 सत्त्वप्रधानो भवति तेन चाधिष्ठितो नरः ।
 करोति पद्मरागादिरत्नानाञ्च परियहम् ॥ १३ ॥
 भौक्तिकानां प्रबालानां तेषां च क्रयविक्रयान् ।
 ददाति योगशीलेभ्यस्तीक्ष्णानावसथांस्तथा ॥ १४ ॥
 स कारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायवे ।
 तत्प्रसूतास्तथाशीलाः पुत्रपौत्रक्रमेण च ॥ १५ ॥
 पूर्वार्द्धमात्रः सप्तासौ पुरुषांश्च न मुञ्चति ।
 तामसो मकरो नाम निधिस्तीक्ष्णालोकितः ॥ १६ ॥
 पुरुषोऽथ तमः प्रायः सुशीलोऽपि हि जायते ॥
 क्षाणस्त्रिदशधनुषां चर्मणाञ्च परियहम् ॥ १७ ॥
 रसनानाञ्च कुरुते याति मैत्रीञ्च राजभिः ।

ददाति शीर्ष्यवृत्तीनां भूभुजां ये च तत्प्रियाः ॥ १८ ॥
 क्रयविक्रये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीतिमेति च ।
 एकस्यैव भवत्येष न च तस्यानुयानुगः ॥ १९ ॥
 द्रव्यार्थं दस्युतो नाशं संग्रामे चापि सत्रजे ।
 कच्छपश्च निधिर्योऽमी नरस्तेनाभिवोक्षितः ॥ २० ॥
 तमःप्रधानो भवति यतोऽमी तामसो निधिः ।
 व्यवहारानशेषांस्तु पुण्यजातैः करोति च ॥ २१ ॥
 कर्मस्थानखिलांश्चैव न विद्मसिति कस्यचित् ।
 समस्तानि यथाज्ञानि संहरत्येव कच्छपः ॥ २२ ॥
 तथारिष्टस्रचित्तानि तिष्ठत्यायतमानसः ।
 न ददाति न वा भुङ्क्ते तद्दिनाशभयाकुलः ॥ २३ ॥
 निधानसुर्वीरां कुरुते निधिः सोऽप्येकपूरुषः ।
 रजोगुणमयश्चान्यो सुकुन्दो नाम यो निधिः ॥ २४ ॥
 नरोऽवलीकृतस्तेन तद्गुणो भवति द्विज ! ।
 वीणावेणुमृदङ्गाकामातोन्वस्य परिग्रहम् ॥ २५ ॥
 करोति गायतां वित्तं नृत्यताञ्च प्रयच्छति ।
 वन्दिनामथ स्तानां विटानां लास्यपाठिनाम् ॥ २६ ॥
 ददात्यर्हनिशं भोगान् भुङ्क्ते तैश्च समं द्विज ! ।
 कुलटास्तरतिषास्य अवलम्बेन तद्विधैः ॥ २७ ॥
 प्रयाति सुहृमिकश्च यं निविर्भजते नरम् ।
 रजस्तमोमयश्चान्यो नन्दो नाम महानिधिः ॥ २८ ॥
 उपैति शुभ्रजधिकं नरस्तेनाभिवोक्षितः ।
 समस्तधातुरत्नानां पुण्यतपन्यासिकस्य च ॥ २९ ॥
 परिग्रहं करोत्येव तथैव विप्रदम् ।

आधारः स्वजनानाञ्च आगताभ्यागतस्य च ॥ ३० ॥
 सहते नापमानोक्तिं स्वल्पामपि महामुने ! ।
 स्तूयमानश्च महतीं प्रीतिं बभ्राति यच्छति ॥ ३१ ॥
 यं यमिच्छति वै कामं मृदुत्वमुपयाति च ।
 बह्वी भार्या भवत्यस्य सृतिमल्योऽतिशोभनाः ॥ ३२ ॥
 रतये सप्त च नरात्रिधिर्नन्दोऽनुवर्तते ।
 प्रवर्द्धमानोऽथ नरमष्टभागैर्न सत्तम ! ॥ ३३ ॥
 दीर्घागुह्यञ्च सर्वेषां पुत्रपाणां प्रयच्छति ।
 बन्धूनाशिव भरणं ये च दूराद्गताः ॥ ३४ ॥
 तेषां करोति वै नन्दः परलोके न चादृतः ।
 भवत्यस्य नव स्त्रियः सप्तवांसिषु जायते ॥ ३५ ॥
 पूर्वमितेषु श्रेयिष्यं प्रीतिमल्यैः करोति च ।
 तथैव सत्त्वरत्नसो यो निवर्ति महानिधिः ॥ ३६ ॥
 सलीलसंज्ञस्तृणद्वीपस्तच्छीतवान् भवेत् ।
 वस्त्रकार्पासधान्यादिकल्पुष्यपरिश्रमम् ॥ ३७ ॥
 मुक्ताविद्रुमशङ्खानां शल्यादीनां तथा मुने ! ।
 काष्ठादीनां करोत्येष वचान्यज्जलसम्भवम् ॥ ३८ ॥
 क्रयविक्रयसन्धेषां नाशयति रमते मनः ।
 तडागान् पुष्पाविलीनान्यारामान् करोति च ॥ ३९ ॥
 बन्धुञ्च सखिणां सुवांस्तृणान्पश्यते नरः ।
 अनुलेपनपुष्पादिभोगं भुङ्गाभिजायते ॥ ४० ॥
 त्रिपौरुपद्यादिनिधिर्नीलो नालैव जायते ।
 रंजस्तमीमयवान्यः पङ्कसंज्ञो हि यो निधिः ॥ ४१ ॥
 तेनापि नीयते विभ ! तद्दुष्टित्वं निधीश्वरः ।

एकस्यैव भवत्येष नरं नान्यमुपैति च ॥ ४२ ॥
 यस्य शङ्गी निधिस्तस्य स्वरूपं कौष्टुके ! शृणु ।
 एक एवात्मना सृष्टमन्नं भुङ्क्ते तथाम्बरम् ॥ ४३ ॥
 कदन्नभुक् परिजनो नच शोभनयस्त्वष्टक् ।
 न ददाति सुहृद्भार्याभ्यात्पुत्रस्रुषादिषु ॥ ४४ ॥
 स्वपोषणपरः शङ्गी नरो भवति सर्वदा ।
 इत्येते निधयः ख्याता नराणामर्थदेवताः ॥ ४५ ॥
 मिश्रावलोकनान्मिश्राः स्वभावफलदायिनः ।
 यथा ख्यातस्वभावस्तु भवत्येव त्रिलोकनात् ॥
 सर्वेषामाधिपत्ये च श्रीरेषा हिजपद्मिनी ॥ ४६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे निधिनिर्णयो नाम ॥६८॥

जनसप्ततितमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरवाच ।

त्रिस्तरात् कथितं ब्रह्मन् ! मम स्वारोचिषं त्वम् ।
 मन्वन्तरं तथैवाष्टौ ये पृष्ठा निधयो मया ॥ १ ॥
 स्वायम्भवं पूर्वमेव मन्वन्तरमुदाहृतम् ।
 मन्वन्तरं तृतीयं मे कथयोत्तमसंज्ञितम् ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्तानपादपुत्रीऽभूदुत्तमी नाम नामतः ।

सुखास्तनयः ख्यातो महाबलपराक्रमः ॥ ३ ॥
धर्मात्मा च महात्मा च पराक्रमधनो नृपः ।
अतीत्य सर्वभूतानि बभौ भानुपराक्रमः ॥ ४ ॥
समः शची च मित्रे च पुरे पुत्रे च धर्मवित् ।
दुष्टे च यमवत्साधौ सोमवच्च महामुने ! ॥ ५ ॥
बाम्बव्यां बहुलां नाम उपयेमे स धर्मवित् ।
उत्तानपादतनयः शचीमिन्द्र इषीत्तमः ॥ ६ ॥
ख्यातामतीव तस्यासीद्द्विजवर्या मनः सदा ।
क्लेहवच्छशिनी यद्द्रोहिण्यां निहितासादम् ॥ ७ ॥
अन्यप्रयोजनासक्तिमुपैति न हि तन्मनः ।
स्वप्ने चैव तदालम्बि मनोऽभूत्तस्य भूभृतः ॥ ८ ॥
स च तस्याः सुचार्वङ्ग्या दर्शनादेव पार्थिवः ।
ददाति स्पर्शनं गात्रे गात्रस्पर्शं च तन्मयः ॥ ९ ॥
श्रोत्रोद्देशकरं वाक्यं प्रियमप्यवनीपतेः ।
तस्यापि भूरि सम्मानं मेने परिभवन्ततः ॥ १० ॥
अवमेने स्रजं दत्तां शुभान्याभरणानि च ।
उत्तस्थावङ्गपीडेव पिवतोऽस्य वरामवम् ॥ ११ ॥
मुञ्जता च नरेन्द्रेण क्षणमात्रं करे धृता ।
बुभुजे स्त्रल्पकं भक्ष्यं द्विज ! नातिमुदावती ॥ १२ ॥
एवं तस्यानुकूलस्य नानुकूला महात्मनः ।
प्रभूततरमत्यर्थं चक्रे रागं महीपतिः ॥ १३ ॥
अथ पानगतो भूपः कदाचित्तां मनस्विनीम् ।
सुरापूतं पानपात्रं ग्राहयामास सादरः ॥ १४ ॥
पश्यतां भूमिपालानां वारमुख्यैः समन्वितः ।

प्रगीयमानमधुरैर्गेयगायनतत्परैः ॥ १५ ॥
 सा तु नेच्छति तत्पात्रमादातुं तत्पराङ्मुखी ।
 समक्षमवनीशानां ततः क्रुद्धः स पार्थिवः ॥ १६ ॥
 उवाच हाःस्थमाह्वय निश्वसन्नुरगो यथा ।
 निराकृतस्तथा देव्या प्रियया पतिरप्रियः ॥ १७ ॥
 हाःस्थैनां दुष्टहृदयामादाय विजने वने ।
 परित्यजाशु नैतन्नो विचार्यं वचनं मम ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो नृपस्य वचनमविचार्यमवेक्ष्य सः ।
 हाःस्थस्तत्याज तां सुभ्रुमारोप्य स्यन्दने वने ॥ १९ ॥
 सा च तं विपिने त्यागं नीता तेन महीभृता ।
 अदृश्यमाना तं मेने परं कृतमनुग्रहम् ॥ २० ॥
 सोऽपि तत्रानुरागार्तिदह्यमानात्ममानसः ।
 श्रीत्तानपादिर्भूपालो नान्यां भार्यामविन्दत ॥ २१ ॥
 सम्भार तां सुचावेङ्गीमहर्निशमनिर्वृतः ।
 चकार च निजं राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ २२ ॥
 प्रजाः पालयतस्तस्य पितुः पुत्रानिशीरसान् ।
 आगत्य ब्राह्मणः कथिदिदमाहात्तमानसः ॥ २३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

महाराज ! भृगोर्त्तोऽस्मि श्रूयतां गदती मम ।
 नृणामार्तिपरित्वाणमन्यतो न नराधिपात् ॥ २४ ॥
 मम भार्या प्रसुप्तस्य केनाप्यपहृता निशि ।
 गृहद्वारमनुहाट्य तां समानेतुमर्हसि ॥ २५ ॥

राजीवाच ।

न वेत्सि केनापहृता क्व वा नीता तु सा हिज ! ।

यतामि विग्रहे कस्य कुतो वाप्यानयामि ताम् ॥ २६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

तथैव स्थगिते हारि प्रसुप्तस्य महीपते ! ।

हृता हि भार्या किं केनेत्येतद्विज्ञायते भवान् ॥ २७ ॥

त्व' रक्षिता नो नृपते ! षडागादानवेतनः ।

धर्मस्य तेन निश्चिन्ताः स्वपन्ति मनुजा निशि ॥२८॥

राजीवाच ।

न ते दृष्टा मया भार्या यादृग्रूपा च देहतः ।

वयश्चैव समाख्याद्वि किंशीला ब्राह्मणी च ते ॥२९॥

ब्राह्मण उवाच ।

कठोरनेत्रा साल्युच्चा ऋस्रबाहुः कृशानना ।

विरूपरूपा भूपाल ! न निन्दामि तथैव ताम् ॥३०॥

वाचि भूपतिपरुषा न भौम्या सा च शीलतः ।

इत्याख्याता मया भार्या साकारा दुर्निरीक्षणा ॥३१॥

मनागतीतं भूपाल ! तस्याश्च प्रथमं वधः ।

तादृग्रूपा हि मे भार्या सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ३२ ॥

राजीवाच ।

अलन्ते ब्राह्मण ! तथा भार्यामन्यां ददामि ते ।

सुखाय भार्या कल्याणी दुःखहेतुर्हि तादृशी ॥ ३३ ॥

कल्पे सुरूपता विप्र ! कारणं शीलमुत्तमम् ।

रूपशीलविहीना या त्याख्या सा तेन हेतुना ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

रक्ष्यां भार्या महीपाल ! इति न श्रुतिरुत्तमा ।
 भार्यायां रक्षमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ॥ ३५ ॥
 आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्याती नरेश्वर ! ।
 प्रजारां रक्षमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥ ३६ ॥
 तस्वामरक्षमाणार्या भविता वर्णसङ्करः ।
 स पातयेन्महीपाल ! पूर्वान् स्वर्गादधः पितॄन् ॥ ३७ ॥
 धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवेन्मम ।
 नित्यक्रियाणां विभ्रंशात् स चापि पतनाय मे ॥ ३८ ॥
 तस्याञ्च पृथिवीपाल ! भवित्री मम सन्ततिः ।
 तव षड्भागदात्री सा भवित्री धर्महेतुकी ॥ ३९ ॥
 तदेतत्ते मयाख्याता पत्नी या मे हृता प्रभो ! ।
 तां समानय रक्षारां भवानधिक्रतो यतः ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तस्यैवं वचः श्रुत्वा विस्मृत्य च नरेश्वरः ।
 सर्वोपकरणैर्गुक्तमारुरोह महारथम् ॥ ४१ ॥
 इतश्चेतश्च तेनासौ परिवन्त्राम मेदिनीम् ।
 ददर्श च महारथे तापसाग्रममुत्तमम् ॥ ४२ ॥
 अवतीर्थ च तत्रासौ प्रविश्य ददृशे मुनिम् ।
 कौम्यां वृष्यां समासीनं ज्वलन्तमिय तेजसा ॥ ४३ ॥
 स दृष्ट्वा नृपतिं प्राप्तं समुत्थाय त्वरान्वितः ।
 संमान्य स्वागतेनैव शिष्यमाहार्यमानय ॥ ४४ ॥
 तमाह शिष्यः शनकैर्दातव्योऽर्घ्योऽस्य किं मुने ! ।
 तदाज्ञापय सञ्चिन्त्य तवाज्ञां हि करोम्यहम् ॥ ४५ ॥

ततोऽवगतवृत्तान्तो भूपतेस्तस्य स द्विजः ।

सम्भाषासनदानेन चक्रे सम्मानमात्मवान् ॥ ४६ ॥

ऋषिर्वाच ।

किं निमित्तमिहायातो भवान् किन्ते चिकीर्षितम् ।

उत्तानपादतनयं वेद्मि त्वामुत्तमं नृप ! ॥ ४७ ॥

राजर्षिवाच ।

ब्राह्मणस्य गृहाज्ञार्यां केनाप्यपहृता सुने ! ।

अविज्ञातखरूपेण तानन्वेष्टुमिहागतः ॥ ४८ ॥

पृच्छामि यत्ते तन्मे त्वं प्रणतस्यानुकम्पया ।

अभ्यागतस्याथ गृहं भगवन् ! वक्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥

ऋषिर्वाच ।

पृच्छ मामवनोपाल ! यत् प्रष्टव्यमशङ्कितः ।

वक्तव्यञ्चेत्तव मया काथयिष्यामि तत्त्वतः ॥ ५० ॥

राजोवाच ।

गृहागताय यो मह्यं प्रथमे दर्शने मुने ! ।

त्वया समुद्यतो दातुं कथं सोऽर्घ्यो निवर्तितः ॥ ५१ ॥

ऋषिर्वाच ।

त्वद्दर्शनेन रभसादाज्ञप्तोऽयं मया नृप ! ।

यदा तदाहमेतेन शिष्येण प्रतिबोधितः ॥ ५२ ॥

एष वेत्ति जगत्पत्र मत्प्रसादादनागतम् ।

यथाहं समतीतञ्च वर्त्तमानञ्च सर्वतः ॥ ५३ ॥

आलोच्यान्नापयेत्युक्ते ततो ज्ञातं मयापि तत् ।

ततो न दत्तवानर्घ्यं मह्यं तुभ्यं विधानतः ॥ ५४ ॥

सप्यं राजन् ! त्वमर्घ्याहंः कुले स्नायम्भुवस्य च ।
तथापि नार्घ्ययोस्यं त्वां मन्यामो वयमुत्तमम् ॥ ५५ ॥

राजोवाच ।

किं कृतं हि मया ब्रह्मन् ! ज्ञानाद्ज्ञानतोऽपि वा ।
येन त्वतोऽर्घ्यमर्हामि नाहमभ्यागतश्चिरात् ॥ ५६ ॥

ऋषिरुवाच ।

किं विस्मृतन्ति यत्पत्नी त्वया त्यक्ता च कानने ।
परित्यक्तस्तया सार्द्धं त्वया धर्मो नृपाखिलः ॥ ५७ ॥
पक्षेण कर्मणो हान्या प्रयात्यस्मर्गतान्नरः ।
विग्मूत्रैर्वार्षिकी यस्य हानिस्ते नित्यकर्मणः ॥ ५८ ॥
यत्नानुकूलया भाव्यं यथाशीलेऽपि भर्त्सरि ।
दुःशीलापि तथा भार्या पीपणीया नरेखर ! ॥ ५९ ॥
प्रतिकूला हि सा पत्नी तस्य विप्रस्य या ह्याता ।
तथापि धर्मकामोऽसौ त्वासुद्वार्तितरां नृप ! ॥ ६० ॥
चलतः स्यापयस्यन्वान् स्वधर्मेषु महीपते ! ।
त्वां स्वधर्माद्विचलितं कोऽपरः स्यापविध्यति ॥ ६१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विलघ्यः स महीपाल ! इत्युक्तस्तेन धीमता ।
तथेत्युक्त्वा च पप्रच्छ हतां पत्नीं द्विजन्मनः ॥ ६२ ॥
भगवन् ! केन गीता सा पत्नी विप्रस्य कुत्र वा ।
अतीतानागतं वेत्ति जगत्प्रवितथं भवान् ॥ ६३ ॥

ऋषिरुवाच ।

तां जहाराद्रितनयो वलाको नाम राक्षसः ।
द्रुक्षसे चाद्य तां भूप ! उत्पलावतके वने ॥ ६४ ॥

गच्छ संयोजयाशु त्वं भार्यया हि द्विजोत्तमम् ।
मा पापास्यदतां यातु त्वमिवासी दिने दिने ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तानमन्वन्तरे ॥६६॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथारुरोह स्वरथं प्रणिपत्य महामुनिम् ।
तेनाख्यातं वनत्सच्च प्रयथावुत्पलावतम् ॥ १ ॥
यथाख्यातस्वरूपाच्च भार्यां भर्ता द्विजस्य ताम् ।
भक्षयन्तीं द्ददार्शाथ श्रीफलानि नरेश्वरः ॥ २ ॥
यप्रच्छ च कथं भद्रे ! त्वमेतद्वनमागता ।
स्फुटं ब्रवीहि वैशालेरपि भार्या सुशर्मणः ॥ ३ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

सुताहमतिरात्रस्य द्विजस्य वनवासिनः ।
पत्नी विशालपुत्रस्य यस्य नाम त्वयोदितम् ॥ ४ ॥
साहं हृता वलाकेन राक्षसेन दुरात्मना ।
प्रसुप्ता भवनस्यान्ते म्नाहमाहवियोजिता ॥ ५ ॥
भस्मीभवतु तद्रक्षो येनास्मिन्नं वियोजिता ।
मात्रा म्नाहभिरन्यैश्च तिष्ठाम्यत्र सुदुःखिता ॥ ६ ॥

अस्मिन् वनेऽतिगहने तेनानीयाहमुज्जिता ।
 न वेद्मि कारणं किं तन्नोपभुङ्क्ते न खादति ॥ ७ ॥
 राजीवाच ।

अपि तज्ज्ञायते रक्षस्वामुत्सृज्य क्व वै गतम् ।
 अहं भर्ता तवैवात्र प्रेषितो द्विजनन्दिनि ! ॥ ८ ॥
 ब्राह्मण्युवाच ।

अस्यैव काननस्यान्ते स तिष्ठति निशाचरः ।
 प्रविश्य पश्यतु भवान् न विभेति ततो यदि ॥ ९ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

प्रविवेश ततः सोऽथ तया वर्त्मनि दर्शिते ।
 दृष्ट्वा परिवारेण समवेतञ्च राजसम् ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा ततस्तस्मिन् त्वरमाणः स राजसः ।
 दूरादेव महीं मूर्ध्ना स्पृशन् पादान्तिकं ययौ ॥ ११ ॥
 राजस उवाच ।

ममात्रागच्छता गेहं प्रसादस्ते महान् कृतः ।
 प्रशाधि किं करोम्येष वसामि विषये तव ॥ १२ ॥
 अर्घ्यञ्चैमं प्रतीच्छ त्वं स्थीयताञ्चेदमासनम् ।
 वयं मृत्या भवान् स्वामी दृढमाज्ञापयस्व माम् ॥ १३ ॥
 राजीवाच ।

कृतमेव त्वया सर्वं सर्वामेवातिथिक्रियाम् ।
 किमर्थं ब्राह्मणवधूस्त्वयानीता निशाचर ! ॥ १४ ॥
 नेयं सुररूपा सन्ध्या भाय्यर्थञ्चेत् हता त्वया ।
 भक्ष्यार्थं चेत्कथं नात्ता त्वयैतत्कथ्यतां मम ॥ १५ ॥

राजस उवाच ।

न वयं मानुषाहारा अन्ये ते नृप ! राजसहः ।
 सुकृतस्य फलं यत्तु तदश्रीमो वयं नृप ! ॥ १६ ॥
 स्वभावञ्च मनुष्याणां योषिताञ्च विमानिताः ।
 मानिताश्च समश्रीमो न वयं जन्तुखादकाः ॥ १७ ॥
 यदस्माभिर्नृणां जान्तिर्भुक्ता क्रुध्यन्ति ते तदा ।
 भुक्ते दृष्टे स्वभावे च गुणवन्तो भवन्ति च ॥ १८ ॥
 सन्ति नः प्रमदा भूप ! रूपेणास्मरसां समाः ।
 राजस्यस्तासु निडतसु मानुषीषु रतिः कथम् ॥ १९ ॥

राजीवाच ।

यद्येषा नोपभीशात्र नाहाराज निगाचर ।।
 ष्टहं प्रविश विप्रस्य तत्किमेषा हता लवा ॥ २० ॥

राजस उवाच ।

भन्तवित् स द्विजयेषी यज्ञे यज्ञे यतस्य मे ।
 रत्नोन्नमस्यपठनात् करो नृणाटनं ह्यम ! ॥ २१ ॥
 वयं बहुजितास्तश्च सन्तो वाटनकर्त्तव्या ।
 क्त वामः सर्ववधिषु स ऋद्विस्मवति द्विज ! ॥ २२ ॥
 ततोऽस्माभिरिदन्तस्य वैकल्यमुपपादितम् ।
 पत्रा विना पुमानि ज्याकर्मयोग्यो न जायते ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

वक्तोच्चारणात्तस्य ब्राह्मणस्य सहामतेः ।
 ततः स राजातिभृशं विषयः समजायत ॥ २४ ॥
 वैकल्यमेव विप्रस्य वदन्नामेव निन्दति ।
 अनर्हमर्घस्य च मां सोऽप्याह भुनिसत्तमः ॥ २५ ॥

वैकथं तस्य विप्रस्य राक्षसोऽप्याह मे यथा ।
अपत्नीकतवा सोऽहं सङ्घटं महदास्थितः ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं चिन्तयतस्तस्य पुनरप्याह राक्षसः ।
प्रणामनम्नो राजानं बद्धाङ्गलिपुटो गुणे ! ॥ २७ ॥
नरेन्द्राज्ञाप्रदानेन प्रसादः क्रियतां मम ।
भृत्यस्य प्रणतस्य त्वं युष्मादिंप्रयवासिनः ॥ २८ ॥

राजोवाच ।

स्वभावं वयमग्नीमस्त्वयाक्तं यन्निशाचर ! ।
तदाष्टिनी वयं देन कार्थिणं शृणु तन्मम ॥ २९ ॥
अस्यास्त्वयाद्य ब्राह्मणा दीःश्रीःसुपभुज्यताम् ।
येन त्वयात्तदोःशील्या तद्विनीता भवेद्वियम् ॥ ३० ॥
नीयतं यस्य भार्य्यं तस्य वैश्वं निशाचर ! ।
अग्निं कृते कृतं सर्वं गृह्यगभ्यागतस्य मे ॥ ३१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राक्षसस्तस्याः प्रविश्यान्तः स्वमायया ।
भक्षयानाम दीःश्रीनां निजगत्त्या नृपाङ्गया ॥ ३२ ॥
दीःशील्ये नातिरोद्भूया पत्नी तस्य द्विजन्मनः ।
तेन सा सम्पत्तित्या तमाह जगतीपतिम् ॥ ३३ ॥
स्वकर्मफलपाकेन भर्तुस्तस्य मचात्मनः ।
विराजिताहं तद्देहं तुभ्यमागोनिशाचरः ॥ ३४ ॥
नास्य दोषो न वा तस्य भम भर्तुर्महात्मनः ।
ममैव दापो नान्यस्य सुकृतं ह्युपभुज्यते ॥ ३५ ॥
अन्यजन्मनि कस्यापि विश्रयोगः कृतो मया ।

सोऽयं मयाप्युपगतः को दीवोऽस्य महात्मनः ॥ ३६ ॥

राजस उवाच ॥

प्रापयामि तवादेशादिमां भर्तृगृहं प्रभो ! ।

यद्यत्करणीयन्ते तदाज्ञापय पार्थिव ! ॥ ३७ ॥

अस्मिन् कृते कृतं सर्वं त्वया मे रजनीचर ! ।

आगन्तव्यञ्च ते वीर ! कार्यकाले स्मृतं मे ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वा तु तद्रजस्तामनाय द्विजाङ्गनाम् ।

निन्दे भर्तृगृहं शुद्धां दीपशीलप्रापगमाददा ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्रीरामचरितम् ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ॥

तां प्रेषयित्वा राजापि स्वभर्तृगृहमङ्गनाम् ।

चिन्तयामास निःशब्दं किमत्र सुशतं भवेत् ॥ १ ॥

अनर्घवीर्यताकृष्टं ममासाह महामनाः ।

वैकल्यं विप्रमुद्दिश्य तथाहासं निगाचरः ॥ २ ॥

सोऽहं कथं करिष्यामि त्यक्त्वा पत्नी मया हि सा ।

अथवा ज्ञानदृष्टिं तं पृच्छामि मुनिसत्तमम् ॥ ३ ॥

सच्चिन्त्येत्यं स भूपालः समारुह्य च तं रथम् ।

ययौ ब्रह्म स धर्मात्मा त्रिकालज्ञो महामुनिः ॥ ४ ॥

श्वरुह्य रथात्सोऽथ तं समेत्य प्रणम्य च ।

यथा वृत्तं समाचख्यौ राक्षसेन समागमम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण्या दर्शनञ्चैव दोःशीलप्रापणम् तथा ।

प्रेषणं भर्तृमेहे च कार्य्यमागमने च यत् ॥ ६ ॥

ऋषिरुवाच ।

ज्ञातमेतच्छया पूर्वं यत् कृतन्ते नराधिप ! ।

कार्य्यमागमने चैव भूतभूषणे तवास्त्रिणम् ॥ ७ ॥

पृच्छ मामिह किं कार्य्यं भवेत्युद्विग्नमानसः ।

त्वयप्रागते महीपाल ! शृणु कार्य्यप्रश्नं वत्सव ॥ ८ ॥

पत्नी धर्मार्थकामानां कारुण्यं प्रबलं नृणाम् ।

विशेषतश्च धर्मश्च सत्यकस्य जता हि ताम् ॥ ९ ॥

अपलोकी नरो मय । न शक्यो निजकर्मणाम् ।

ब्राह्मण आदित्यो वापि वैश्वः शूद्रोऽपि वा नृप ! ॥ १० ॥

त्यजता भवता पत्नीं न मया भवन्नुद्विगताम् ।

अत्याज्यो हि यथा भवती ज्योतिषं माधर्मा तदा नृणाम् ॥ ११ ॥

राजोवाच ।

भगवन् ! किं करोम्येष विपाकौ मज्ज कर्मणाम् ।

नानुकूलानुकूलस्य यत्साध्यता ततो मया ॥ १२ ॥

यद्यत्करोति तत् क्षान्तं दृष्टमात्रेण चेतसा ।

भगवंस्तद्विधो गतिविभीतजान्तरात्मना ॥ १३ ॥

साम्प्रतं तु वर्णं त्यक्त्वा न वेद्मि क्व नु सा गता ।

भक्षिता वापि विपिने सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ १४ ॥

ऋषिरुवाच ।

न भक्षिता रुद्र भूपाल ! सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ।

सा त्वविप्लुतचारित्रा साम्प्रतन्तु रसातले ॥ १५ ॥

राजोवाच ।

सा नीता केन पातालमास्ते सांऽद्रूपिता कथम् ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् ! यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥

ऋषिरुवाच ।

पाताले नागराजोऽस्ति प्रख्यातश्च कपोतकः ।

तेन दृष्टा त्वया त्यक्ता भ्रममाणा महावने ॥ १७ ॥

सा रूपशालिनी तेन मानुरार्गण पार्थिव ! ।

वेदितार्थेन पातालं नीता सा युवती तदा ॥ १८ ॥

ततस्तस्य सुता सुभ्रूजन्दा नाम महीपते ! ।

भायर्षा मनोरमा चास्य नागराजस्य धीमतः ॥ १९ ॥

तया मातुः सपत्नीयं सा भवित्तीति शोभना ।

दृष्टा स्वर्गहं सा नीता गुप्ता चान्तःपुरे शुभा ॥ २० ॥

यदा तु याचिता नन्दा न ददाति नृपोत्तरम् ।

मूका भविष्यसीत्याह ब्रूयात्तां तनयां पिता ॥ २१ ॥

एवं शप्ता सुता तेन सा चास्ति तत्र भूपते ! ।

नीता तेनोरगेन्द्रेण धृता तत्सुतया सती ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा परं हर्षमवाप्य तमपृच्छत ।

द्विजवर्ज्यं स्वर्दीर्भाग्यकारणं दद्वितां प्रति ॥ २३ ॥

राजोवाच ।

भगवन् ! सर्वलोकस्य मयि प्रीतिरनुत्तमा ।

किन्तु तत्कारणं येन स्वपत्नी नक्षतिवत्सला ! ॥ २४ ॥

भम चासावतीवेष्टा प्राणैभ्योऽपि महासुने ! ।

सा च मां प्रति दुःशीला ब्रूहि यत्कारणं द्विज ! ॥२५॥

ऋषिरुवाच ।

पाणिग्रहणकाले त्वं सूर्यभौमगनैश्वरैः ।

शुक्रवाचस्पतिभ्याञ्च तव भार्यावलोकिता ॥ २६ ॥

तन्महर्षेऽभवच्चन्द्रस्तस्याः सोमसुतस्तथा ।

परस्परविपत्नी तौ ततः पार्थिव ! ते भृशम् ॥ २७ ॥

तन्नच्छ त्वं स्वधर्मेण परिपालय मेदिनीम् ।

पत्नीसहायः सर्वाश्च कुरु धर्मवतीः क्रियाः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्ते प्रणिपत्यैनमारुह्य स्यन्दनं ततः ।

उत्तमः पृथिवीपाल ! आजगाम निजं पुरम् ॥ २८ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरे ॥७१॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वमगरं प्राप्य तं ददर्श द्विजं नृपः ।

समेतं भार्याया चैव शीलवत्या मुदान्वितम् ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

राजवर्य ! कृतार्थोऽस्मि यतो धर्मो हि रक्षितः ।
धर्मज्ञेनेह भवता भार्यामानयता गम ॥ २ ॥

राजोवाच ।

कृतार्थस्त्वं द्विजश्रेष्ठ ! निजधर्मानुपालनात् ।
वयं सङ्कष्टिनो विप्र ! तेषां पत्नी न वेश्मनि ॥ ३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

नरेन्द्र ! सा हि विधिजे भक्षिता श्वापदैर्यदि ।
अनन्तया किमन्यस्या न पाणिर्गृह्यते त्वया ॥
क्रोधस्य वशमागस्य धर्मो न रक्षितस्त्वया ॥ ४ ॥

राजोवाच ।

न भक्षिता मे दग्निता श्वापदैः सा हि जीवति ।
अविदूषितचारिता कथमितत्करोम्यहम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यदि जीवति ते भार्या न चैव व्यभिचारिणी ।
तदपत्नोक्तताजन्त किं पापं क्रियते त्वया ॥ ६ ॥

राजोवाच ।

आनोदापि हि सा विप्र ! प्रतिकूला सदैव मे ।
दुःखाय न सुखायालं तस्या मैत्री न वै मयि ॥
तथा त्वं कुरु यत्नं मे यथा सा वशगामिनी ॥ ७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

तव संप्रीतये तस्या वरेष्टिरुपकारिणी ।
क्रियते मित्रकामैर्या मित्रविन्दां करोमि ताम् ॥ ८ ॥
अप्रीतयोः प्रीतिकरी सा हि संजननी परम् ।

भार्यापत्योर्मनुष्येन्द्र ! तान्तवेष्टिं करोम्यहम् ॥ ९ ॥
 यत्र तिष्ठति सा सुम्भुस्तव भार्या सहीपते ! ।
 तस्मादानीयतां सा ते परां प्रीतिसुपैष्यति ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः स तु सम्भारान्शेषानवनीपतिः ।
 आनिनाय चकारेष्टिं स च ता द्विजसत्तमः ॥ ११ ॥
 सप्तकत्वः स तु तदा चकारेष्टिं पुनः पुनः ।
 तस्य राज्ञी द्विजयेही जात्यासम्प्राप्तमाय वै ॥ १२ ॥
 यदारीपितमैलाज्यामसन्वत महासुनिः ।
 स्वभर्चारि तदा विप्रस्तमुवाच नराधिपम् ॥ १३ ॥
 आनीय तां नरथेष्ठ ! या तवेष्टात्मनोऽनिकम् ।
 भुञ्क्ष्व भोगान्तया सार्द्धं यत्र यज्ञान्तयादृतः ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तेन विप्रेण भूपाक्षो विन्नितस्तदा ।
 सम्भार तं महावीर्यं सत्यसन्धं निशाचरम् ॥ १५ ॥
 श्रुतस्तेन तदा शब्दः ससुपैष्य नराधिपम् ।
 किं करोमीति सोऽप्याह प्रणिपत्य महासुने ! ॥ १६ ॥
 ततस्तेन नरेन्द्रेण विस्तरेण निवेदिते ।
 गत्वा पातालमादाय राजपत्नीमुपावयौ ॥ १७ ॥
 आनीता चातिहासेन सा ददर्श तदा पतिम् ।
 उवाच च प्रसीदति भूयोभूयो मुदान्विता ॥ १८ ॥
 ततः स राजा रभसा परिष्वज्याह मानिनीम् ।
 प्रिये ! प्रसन्न एवाहं भूयोऽप्यिवं ब्रवीषि किम् ॥ १९ ॥

पद्म उवाच ।

यदि प्रसादप्रवणं नरेन्द्र ! मयि ते मनः ।
तदेतदभियाचे त्वां तत् कुरुष्व मभार्हणम् ॥२०॥

राजोवाच ।

निःशङ्कं ब्रूहि मत्तो यद्भवत्या किञ्चिदीक्षितम् ।
तदलभ्यं न ते भीरु ! तवायत्तोऽस्मि नान्यथा ॥२१॥

पद्म उवाच ।

मदर्थं तेन नागेन सुता शप्ता सखी मम ।
मूका भविष्यसीत्याह सा च मूकत्वमागता ॥ २२ ॥
तस्याः प्रतिक्रियां प्रीत्या मम शक्नोति चेद्भवान् ।
वाग्विभागप्रशान्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राजा तं विप्रमाहास्मिन् कीदृशी क्रिया ।
तन्मूकतापनोदाय स च तं प्राह पार्थिवम् ॥ २४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

भूप ! सारस्वतीमिष्टिं करोमि वचनात्तव ।
पद्मो तवेयमानृण्यं यातु तद्वाक् प्रवर्तनात् ॥ २५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इष्टिं सारस्वतीं चक्रे तदर्थं स द्विजोत्तमः ।
सारस्वतानि सूक्तानि जज्ञाप च समाहितः ॥ २६ ॥
ततः प्रवृत्तवाक्यान्तां गर्गः प्राह रसातले ।
उपकारः सखी भर्त्रा कृतोऽयमतिदुष्करः ॥ २७ ॥
इत्थं ज्ञानं समासाद्य नन्दा शीघ्रगतिः पुरम् ।

ततो राज्ञीं परिष्वज्य स्वसखीसुरगात्मजा ॥ २८ ॥

तच्च संस्तूय भूपालं कल्याणोक्त्या पुनः पुनः ।

उवाच मधुरं नागी कृतासनपरिश्रहा ॥ २९ ॥

उपकारः कृतो वीर ! भवता यो ममाधुना ।

तेनास्मग्राज्यदृष्ट्या यद्ब्रवीमि शृणुष्व तत् ॥ ३० ॥

तव पुत्री महावीर्यी भविष्यति नराधिप ! ।

तस्याप्रतिहतं चक्रमस्यां भुवि भविष्यति ॥ ३१ ॥

सर्वार्थशास्त्रतत्त्वज्ञो धर्मानुष्ठानतत्परः ।

मन्वन्तरेश्वरो धीमान् ! भविष्यति स वै मनुः ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा वरं तस्मै नागराजसुता ततः ।

सखीं तां संपरिष्वज्य पातालमगमन्मुने ! ॥ ३३ ॥

तत्र तस्य तथा सार्धं रमतः पृथिवीपतेः ।

जंगाम कालः सुमहान् प्रजाः पालयन्स्तथा ॥ ३४ ॥

ततः स तस्याल्लनयो जज्ञे राज्ञी महात्मनः ।

पौर्णमास्यां यथा कान्तश्चन्द्रः संपूर्णमण्डलः ॥ ३५ ॥

तस्मिन् जाते सुदं प्रापुः प्रजाः सर्वा महात्मनि ।

देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च ॥ ३६ ॥

तस्य दृष्ट्वा वपुः कान्तं भविष्यं शीलमेव च ।

श्रीत्तमयेति सुनर्या नाम चक्रुः समागताः ॥ ३७ ॥

जातोऽयमुत्तमे वंशे तत्र काले तथोत्तमे ।

उत्तमावयवस्ती न श्रीत्तमोऽयं भविष्यति ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्तमस्य सुतः सोऽथ नाम्ना ख्यातस्तथोत्तमः ।

मनुरासीत्तत्प्रभावो भागुरे श्रूयतां मम ॥ ३९ ॥
 उत्तमास्थानमखिलं जन्म चैवोत्तमस्य च ।
 नित्यं शृणोति विद्वेषं स कदाचिन्न गच्छति ॥ ४० ॥
 इष्टैर्दारैस्तथा पुत्रैर्बन्धुभिर्वा कदाचन ।
 वियोगो नास्य भविता शृण्वतः पठतोऽपि वा ॥ ४१ ॥
 तस्य मन्वन्तरं ब्रह्मन् ! वदतो मे निगामय ।
 श्रूयतां तत्र यश्चेन्द्रो ये च देवास्तथर्षयः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे त्रैलोक्यमन्वन्तरे ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरे तृतीयेऽस्मिन् त्रैलोक्यस्य प्रजापतेः ।
 देवानिन्द्रमृषीन् भूपान् निबोध गदतो मम ॥ १ ॥
 स्वधामानस्तथा देवा यथानामानुकारिणः ।
 सत्याख्यश्च द्वितीयोऽन्यस्त्रिदशानां तथा गणः ॥ २ ॥
 तृतीये तु गणे देवाः शिवाख्या मुनिसत्तम ! ।
 शिवाः स्वरूपतस्ते तु श्रुताः पापप्रणाशनाः ॥ ३ ॥
 प्रतर्दनाख्यश्च गणो देवानां मुनिसत्तम ! ।
 चतुर्थस्तत्र कथित श्रैलोक्यस्यान्तरे मनोः ॥ ४ ॥
 वश्वार्थिनः पञ्चमेऽपि देवास्तत्र गणे द्विजः ।
 यथाख्यातस्वरूपास्तु सर्व एव महामुने ! ॥ ५ ॥

एते देवगणाः पञ्च स्मृता यज्ञभुजस्तथा ।
 मन्वन्तरे मनुश्रेष्ठे सर्वे द्वादशका गणाः ॥ ६ ॥
 तेषामिन्द्रो महाभागस्त्रैलोक्ये स गुरुर्भवेत् ।
 शतं क्रतूनामाहृत्य सुशान्तिर्नाम नामतः ॥ ७ ॥
 यस्योपसर्गनाशाय नामाक्षरविभूषिता ।
 अद्यापि मानवैर्गाथा गीयते तु महीतले ॥ ८ ॥
 सुशान्तिर्देवराट् कान्तः सुशान्तिं स प्रयच्छति ।
 सहितः शिवसत्याद्यैस्तथैव वशवर्तिनः ॥ ९ ॥
 अजः परंशुचिर्दिव्यो महाबलपराक्रमाः ।
 पुत्राञ्जस्य मनोरासन् विख्यातास्त्रिदशोपमाः ॥ १० ॥
 तत् सूतिसम्भवैर्भूमिः पालिताभून्नरेखरैः ।
 यावन्नन्वन्तरं तस्य मनोरुत्तमतेजसः ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
 कृतत्रेतादिसंज्ञानां यान्युक्तानि युगे मया ॥ १२ ॥
 स्वतेजसा हि तपसा वरिष्ठस्य महात्मनः ।
 तनयाश्चान्तरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ १३ ॥
 तृतीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
 तामसस्य चतुर्थन्तु मनोरन्तरमुच्यते ॥ १४ ॥
 वियोनिजन्मनो यस्य यगसा द्योतितं जगत् ।
 जन्म तस्य मनोर्ब्रह्मन् ! श्रूयतां गदतो मम ॥ १५ ॥
 अतीन्द्रियमशेषाणाममूनाञ्चरितन्तथा ।
 तथा जन्मापि विज्ञेयं प्रभावश्च महात्मनाम् ॥ १६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्रीसप्तमन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७१ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

राजाभूद्भुवि विख्यातः स्वराष्ट्रो नाम वीर्यवान् ।
अनेकयज्ञकृत् प्राज्ञः संयामेष्वपराजितः ॥ १ ॥
तस्यायुः सुमहत् प्रादात् रुन्त्रिणाराधितो रविः ।
पत्नीनाञ्च गतन्तस्य धन्यानामभवत् द्विज ! ॥ २ ॥
तस्य दीर्घायुषः पत्नी नातिदीर्घायुषो मुने ! ।
कालेन जग्मुर्निधनं शृत्यमन्त्रिजनामथा ॥ ३ ॥
स भार्याभिस्तथा युक्तो भृत्यैश्च सह जन्मभिः ।
उद्दिग्नेचेताः संप्राप वीर्यहानिमहर्निशम् ॥ ४ ॥
नं वीर्यहीनं निभृतैर्भृत्यैस्त्यक्तं सुदुःखितम् ।
अनन्तरो विमर्द्दाख्यो राज्याञ्चरावितवांस्तादा ॥ ५ ॥
राज्याच्चरतं सोऽपि वनं गत्वा निर्विण्णमानसः ।
तपस्तेपे महाभागो वितस्तापुलिने स्थितः ॥ ६ ॥
श्रीशे पद्मतप भूत्वा वर्षास्त्रभ्रंक्षपाशिकः ।
जलग्रामी च शिशिरे निराहारो यतव्रतः ॥ ७ ॥
ततस्तपस्यतस्तस्य प्राहृत्काले महाप्लवः ।
बभूवानुदिनं भेदैर्वर्षद्भिरनुसन्ततम् ॥ ८ ॥
न दिग्विज्ञायते पूर्वा दक्षिणा वा न पश्चिमा ।
नोत्तरा तमसा सर्वमनुलितमिवाभवत् ॥ ९ ॥

ततोऽतिप्लवने भूपः स नद्याः प्रेरितस्तटम् ।
 प्रार्थयन्नपि नावाप ह्रियमाणीऽतिवेगिना ॥ १० ॥
 अथ दूरे जलोर्विनं ह्रियमाणी महीपतिः ।
 आससाद जले रौह्रीं स पुच्छे जगृहे च ताम् ॥ ११ ॥
 तेन प्लवेन स यथावुह्यमानो महीतले ।
 इतश्चे तथाभ्यकारे आससाद तटन्ततः ॥ १२ ॥
 विस्तारि पङ्कमत्वर्थं दुस्तरं स नृपस्तरन् ।
 तथैव कृष्यमाणीऽन्यद्रव्यं वनमवाप सः ॥ १३ ॥
 तत्रान्धकारे सा रीहो चर्ष्व वसुधाधिपम् ।
 पुच्छे लग्नं महाभागं कृगं धमनिमन्ततौ ॥ १४ ॥
 तस्थाय स्वर्गसंभूतामवापमदमुत्तमाम् ।
 सोऽन्धकारे स्वमन् भूयो मदनाकृष्टमानसः ॥ १५ ॥
 विज्ञाय सानुरागं तं पृष्ठस्वर्गनतत्परम् ।
 नरेन्द्रं तदहनस्थान्तः सा मृगी तमुवाच ह ॥ १६ ॥
 किं पृष्ठ वेपथुमता करिण स्पृशसे नम ।
 अन्यर्धं वास्य कार्यस्य सञ्जाता नृपते गतिः ॥ १७ ॥
 नास्थाने वो मनो धातं नागम्याहं तवेश्वर ! ।
 किन्तु त्वत्पाङ्गने निषमेष लोलः करोति मे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्या अचस्तस्या मृग्याश्च जगतीपतिः ।
 जातकौतूहलो रौह्रीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥
 का त्वं भूहि मृगी वाक्यं कथं मानुषवदह ! ।
 कश्चैप लोला या विघ्नं त्वत्पाङ्गे कुरुते मम ॥ २० ॥

मृग्युवाच ।

अहन्ते दयिता भूप ! प्रागासमुत्पलावती ।
भार्या शताग्रमहिषो दुहिता दृढधन्वनः ॥ २१ ॥

राजोवाच ।

किन्तु यावत् कृतं कर्म येनेमां योनिमागता ।
पतिव्रता धर्मपरा सा चेत्यं कथमीदृशी ॥ २२ ॥

मृग्युवाच ।

अहं पितृगृहे बाला सखीभिः सहिता वनम् ।
रन्तुं गता ददर्शैकं मृगं नृग्या समागतम् ॥ २३ ॥
ततः समीपवर्तिन्या मया सा ताडिता मृगी ।
मया वस्ता गतान्यत्र क्रुद्धः प्राह ततो मृगः ॥ २४ ॥
मूढे किमेवं मत्तासि भिक्षु दीःशोष्यमीदृशम् ।
आधानकालो येनायं त्वया मे विफलीकृतः ॥ २५ ॥
वाचं श्रुत्वा ततस्तस्य मानुषस्यैव भाषतः ।
भीता तनत्रुवं क्रीडसोत्थितां योनिसुपागतः ॥ २६ ॥
ततः स प्राह पुंसेऽहमृषेर्निर्वृतिचक्षुषः ।
सुतपा नाम नृग्यान्तु साभिलाषो मृगोऽभवम् ॥ २७ ॥
इमाञ्चानुगतः प्रेम्णा वाञ्छितश्चानया वने ।
त्वया वियोजिता दुष्टे तस्माच्छापं ददामि ते ॥ २८ ॥
मया चोक्तं तयाज्ञानादपराधः कृतो मुने ! ।
प्रसादं कुरु शापं ये न भवान् दातुमर्हति ॥ २९ ॥
इत्युक्तः प्राह मां सीऽपि मुनिरित्यं महीपते ! ।
न प्रयच्छानि शापं ते यथात्मानं ददामि ते ॥ ३० ॥

मया चोक्तं मृगी नाहं मृगरूपधरा वने ।
 लक्ष्मणसेऽन्यां मृगीन्तावन्मयि भावो निवर्त्यताम् ॥ ३१ ॥
 इत्युक्तः कोपरक्ताञ्चः स प्राह स्फुरिताधरः ।
 नाहं मृगी त्वयेत्युक्तं मृगी सूढे भविष्यसि ॥ ३२ ॥
 ततो मृगं प्रव्ययिता प्रणम्य रुनिमब्रुवम् ।
 स्वरूपस्यमतिद्भुङ् प्रसीदति पुनः पुनः ॥ ॥
 बालानभिन्ना वाक्छानां ततः प्रोक्तमिदं मया ।
 पितर्यप्रसति नारीभिर्द्रियते हि पतिः स्वयम् ॥ ३४ ॥
 सति ताते कथञ्चाहं वृणीमि मुनिसत्तम ! ।
 सापराधायवा पादौ पदादिग ! नमाम्यहम् ॥ ३५ ॥
 प्रसीदेति प्रसीदेति प्रणताया मन्त्रागते ! ।
 इत्थं लालप्यन्नादायाः स प्राह मुनिपुङ्गवः ॥ ३६ ॥
 न भवत्यन्यथा प्रोक्तं मम वाक्यं कदाचन ।
 मृगी भविष्यसि मृता वर्गेऽस्मिन्नेव लम्बनि ॥ ३७ ॥
 मृगत्वे च महादाहस्तत्र गर्भं भुपैष्यति ।
 लोलो नास मुनेः पुनः सिद्धवीर्यस्य भाविनि ! ॥ ३८ ॥
 जातिञ्जरा भविषी त्वं तस्मिन् गर्भं भुपागते ।
 क्षृतिं प्राप्य तथा वाचं मानुषीमीरयिष्यसि ॥ ३९ ॥
 तस्मिन् जाते मृगौत्वात् त्वं विमक्ता पतिनार्चिता ।
 लोकानवाप्तसि प्रप्या ये न दुष्कृतकर्मभिः ॥ ४० ॥
 मोऽपि लोलो महावीर्यः पितृशत्रून् निपात्य वै ।
 जित्वा वसुधरां कृत्स्नां भविष्यति ततो मनुः ॥ ४१ ॥
 एवं शापमहं लब्ध्वा मृता तिर्यग्द्वामागता ।
 त्वत्संसर्गाच्च गर्भोऽसौ संभूतो जठरे मम ॥ ४२ ॥

अतो ब्रवीमि नास्थाने तव यातं मनो मयि ।
न चाप्यगम्यो गर्भस्थो लीलो विघ्नं करोत्यसौ ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमुक्तस्ततः सोऽपि राजा प्राप्य परां मुदम् ।
पुत्रो ममारौञ्चित्वेति पृथिव्यां भविता मनुः ॥ ४४ ॥
ततस्तं सुषुवे पुत्रं सा ऋगी लक्षणाञ्चितम् ।
तस्मिन् जाते च भूतानि सर्वाणि प्रथयुर्मुदम् ॥ ४५ ॥
विशेषतश्च राजासौ पुत्रे जाते महाबले ।
सा विमुक्ता ऋगी शपात् प्राप लोकाननुत्तमान् ॥ ४६ ॥
ततस्तस्यर्षयः सर्वे समेत्य मुनिसत्तम ! ।
अवेक्ष्य भाविनी सृष्टिं नाम चक्रुर्महात्मनः ॥ ४७ ॥
तामसीं भजमानायां योनिं मातर्यजायत ।
तमसा चावृते लोके तामसोऽयं भविष्यति ॥ ४८ ॥
ततः स तामसस्तेन पित्रा संवर्द्धितो वने ।
जातबुद्धिरुवाचेदं पितरं मुनिसत्तम ! ॥ ४९ ॥
कस्त्वं तात ! कथं वाहं पुत्री माता च का मम ।
किमर्थमागतश्च त्वमितस्तव्यं ब्रवीहि मे ॥ ५० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पिता यथा वृत्तं स्वराज्यच्यावनादिकम् ।
तस्याचष्टे महाबाहुः पुत्रस्य जगतीपतिः ॥ ५१ ॥
श्रुत्वा तत् सकलं सोऽपि समाराध्य च भास्करम् ।
अवाप दिव्यान्यस्त्राणि स संहाराख्यशेषतः ॥ ५२ ॥
कृतास्त्रस्तानरीन् जित्वा पित्रुरानीय चान्तिकम् ।
अनुज्ञातान् मुमोचाथ तेन स्वं धर्ममास्थितः ॥ ५३ ॥

पितापि तस्य स्वान् लोकांस्तपोयज्ञसमार्जितान् ।
 विस्रष्टदेहः संप्राप्तो दृष्ट्वा पुत्रमुखं सुखम् ॥ ५४ ॥
 जित्वा समस्तां पृथिवीं तामसाख्यः स पार्थिवः ।
 तामसाख्यो मनुरभूत्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ ५५ ॥
 ये देवा यत्पतिर्यश्च देवेन्द्री ये तथर्षयः ।
 ये पुत्राश्च मनोस्तस्य पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५६ ॥
 सत्यास्तथान्ये सुधियः सुरूपा हरयस्तथा ।
 एते देवगणास्तत्र सप्तविंशतिका मुने ! ॥ ५७ ॥
 महाबलो महावीर्यः शतयज्ञोपलक्षितः ।
 शिखरिन्द्रस्तथा तेषां देवानामभवद्भिर्भु ॥ ४८ ॥
 ज्योतिर्धामा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निर्वलकस्तथा ।
 पीवरश्च तथा ब्रह्मन् ! सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ५९ ॥
 नरः चान्तिः शान्तदान्तजानुजङ्घादयस्तथा ।
 पुत्रास्तु तामसस्यासन् राजानः सुमहाबलाः ॥ ६० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे तामसमन्वन्तरे ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

पञ्चमोऽपि मनुर्ब्रह्मन् ! रैवतो नाम विश्रुतः ।
 तस्योत्पत्तिं विस्तरयः शृणुष्व कथयामि ते ॥ १ ॥

ऋषिरासीन्महाभाग ऋतवागिति विश्रुतः ।
 तस्यापुत्रस्य पुत्रोऽभूद्देवत्यन्ते महात्मनः ॥ २ ॥
 स तस्य विधिवच्चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
 तथोपनयनादींश्च स चाशीतोऽभवन्नुने ! ॥ ३ ॥
 यतः प्रभृति जातोऽसौ ततः प्रभृति सोऽप्यृषिः ।
 दीर्घरोगपरामर्षमवाप मुनिपुङ्गवः ॥ ४ ॥
 माता तस्य परामार्त्तिं कुष्ठरोगादिपीडिता ।
 जगाम स पिता चास्य चिन्तयामास दुःखितः ॥ ५ ॥
 किमेतदिति सोऽप्यस्य पुत्रोऽप्यत्यन्तदुर्मतिः ।
 जन्नाह भार्यामन्यस्य मुनिपुत्रस्य मन्मुखीम् ॥ ६ ॥
 ततो विषममनसा ऋतवागिदमुक्तवान् ।
 अपुत्रता मनुष्याणां श्रेयसे न कुपुत्रता ॥ ७ ॥
 कुपुत्रो हृदयायासं सर्वदा कुरुते पितुः ।
 मातुश्च स्वर्गमंस्थांश्च स्वपितृन् पातयत्यधः ॥ ८ ॥
 सुहृदां नोपकाराय पितृणाञ्च न ह्यस्ये ।
 पित्रोर्दुःखाय धिग्जन्म तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ ९ ॥
 धन्यास्ते तजया येषां सर्वलोकाभिसम्भताः ।
 दरोपकारिणः शान्ताः साधुकर्मस्थ्यशुभ्रताः ॥ १० ॥
 अनिर्वृतं तथा मन्दं परलोकापराङ्मुखम् ।
 नरकाय न सद्गत्यै कुपुत्रालम्बि जन्म नः ॥ ११ ॥
 करोति सुहृदां दैन्यमडितानां तथा मुदम् ।
 अकाले च जरां पित्रोः कुपुत्रः कुरुते भ्रुवम् ॥ १२ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 एवं सोऽत्यन्तदुष्टस्य पुत्रस्य चरितैर्मुनिः ।

दह्यमानमनोवृत्तिर्हृत्तं गर्गमपृच्छत ॥ १३ ॥

ऋतवागुवाच ।

सुव्रतेन पुरा वेदा गृहीता विधिवन्मया ।

समाप्य वेदान् विधिवत् कृतो दारपरिग्रहः ॥ १४ ॥

सदारिण क्रियाः कार्याः श्रिताः स्मार्त्ता वषट्क्रियाः ।

न मे न्यूनाः कृताः काश्चिद्यावदद्य महामुने ! ॥ १५ ॥

गर्भाधानविधानेन न काममनुरुन्ध्यता ।

पुत्रार्थं जनितधायं पुत्रान्मो विभ्यन्ता मुने ! ॥ १६ ॥

सोऽयं किमात्मदोषेण मम दोषेण वा मुने ! ।

अस्मत्पुत्रदुःखावहो जातो दौःशील्याद्धन्व शोकदः ॥ १७ ॥

गर्ग उवाच ।

रेवत्यन्ते मुनिश्रेष्ठ ! जातोऽयं तनयस्त्वाव ।

तेन दुःखाय ते दुष्टे काले यस्माद्जायत ॥ १८ ॥

न तेऽपचारो नैवास्य मातुर्नायं कुलस्य ते ।

तस्य दौःशीलप्रहेतुस्तु रेवत्यन्तमुपागतम् ॥ १९ ॥

ऋतवागुवाच ।

यस्मान्ममैकपुत्रस्य रेवत्यन्तसमुद्भवम् ।

दौःशीलप्रमेतत्सा तस्मात्पततामाशु रेवती ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तेनैवं व्याहृते शपि रेवत्यृक्षं पपात ह ।

पश्यतः सर्वलोकस्य विस्मयाविष्टचेतसः ॥ २१ ॥

रेवत्यृक्षञ्च घतितं कुमुदाद्रौ समन्ततः ।

भाषयामास सहसा वनकन्दरनिर्भरम् ॥ २२ ॥

कुमुदाद्रिश्च तत्पातात् ख्यातो रैवतकोऽभवत् ।

अतीव रम्यः सर्वस्यां पृथिव्यां पृथिवीधरः ॥ २३ ॥
 तस्यर्चस्य तु या कान्तिर्जाना पङ्कजिनी सरः ।
 ततो जज्ञे तदा कन्या रूपेणातीवशीभना ॥ २४ ॥
 रेवतीकान्तिसम्भूतां तां दृष्ट्वा प्रमूचो मुनिः ।
 तस्या नाम चकारेत्यं रेवती नाम भागुरे ॥ २५ ॥
 पोषयामास चैवैतं स्वाश्रमा प्राप्तसम्भवाम् ।
 प्रमूचः स महाभागस्तस्त्रिभूत मङ्गीतले ॥ २६ ॥
 तान्तु यौवनिनीं दृष्ट्वा दान्यकां रूपशालिनीम् ।
 स मुनिश्चिन्तमामास कोऽस्या भर्ता भवेदिति ॥ २७ ॥
 एवं चिन्तयतस्तस्य यथी कान्ती महान् मुने ! ।
 न चाससाद् सदृशं वरं तस्य महासुनिः ॥ २८ ॥
 ततस्तस्या वरं प्रष्टुमग्निं स प्रमूचो मुनिः ।
 विवेश वङ्गिणा नां वै प्रष्टार प्राह हृदयभुक् ॥ २९ ॥
 महाबली महावीर्यः प्रियव्रतान्वयत्सलः ।
 दुर्गमो नाम भविता भर्ता ह्यस्या प्रह्वीपतिः ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अनन्तरञ्च सृगयाप्रसङ्गे प्रागसां मुने ! ।
 तस्याश्रमपदं धीमान् दुर्गमः स गगन्धिवः ॥ ३१ ॥
 प्रियव्रतान्वयभवी महाबलपराक्रमः ।
 पुत्रो विक्रमशीलस्य कलिर्देजः शरणात् ॥ ३२ ॥
 स प्रविश्याश्रमपदं तां सन्वीं लभतेपतिः ।
 अपश्यमानस्तसृषिं शिश्याम्बुजः शरणात् ॥ ३३ ॥

राजीवाच ।

क्व गतो भगवानन्नादाश्रमाङ्गुनिपुङ्गवः ।
तं प्रणेतुमिहेच्छामि तत् त्वं प्रब्रूहि शोभने ! ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अग्निशालां गतो विप्रस्तच्छ्रुत्वा तस्य भाषितम् ।
प्रियेत्यामन्त्रणञ्चैव निश्चक्राम त्वरान्वितः ॥ ३५ ॥
स ददर्श महात्मानं राजानं दुर्गमं मुनिः ।
नरेन्द्रचिह्नसहितं प्रश्रयावनतं पुरः ॥ ३६ ॥
तस्मिन् दृष्टे ततः शिष्यमुवाच स तु गौतमम् ।
गौतमानीयतां शीघ्रमर्घोऽस्य जगतीपतेः ॥ ३७ ॥
एकस्तात्रदयं भूपश्चिरकालादुपागतः ।
जामाता च विशेषेण योग्योऽर्घ्यस्य मतो मम ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स चिन्तयामास राजा जामातृकरणम् ।
द्विवेद च न तन्मीनी जगृहेऽर्घ्यञ्च तं नृपः ॥ ३९ ॥
तमासनगतं विप्रां गृह्णीतावे मञ्जुनिः ।
स्वागतं प्राह राजेन्द्रमपि ते कुशलं गृहे ॥ ४० ॥
कोपे बलेऽथ मित्रेषु मृत्यामाल्ये नरेश्वर ! ।
तथात्मानि महाबाहा ! यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ४१ ॥
पत्नी च ते कुशलिनी यत एवानुतिष्ठति ।
पृच्छाम्यस्यास्ततो नाहं कुशालन्योऽपरास्तव ॥ ४२ ॥

राजीवाच ।

त्वत्प्रसादादकुशलं न क्षिपिष्यम सुव्रत ! ।
जातकौतूहलश्चास्मि मम भार्यात्र का मुने ! ॥ ४३ ॥

ऋषिरुवाच ।

शैवतो भुमहाभागा त्रेनीक्यस्यापि सुन्दरी ।
तव भार्या वरारोहा तां त्वं राजन्न वेत्सि किम् ॥४४॥

राजोवाच ।

सुभद्रां शान्ततनयां कावेरीतनयां विभो ! ।
सुराङ्गजा सुजाताञ्च कदम्बाञ्च वरूथजाम् ॥ ४५ ॥
विपाठां नन्दिनीञ्चैव वेद्मि भार्यां गृहे द्विज ! ।
तिष्ठन्ति मे न भगवन्नेवतीं का न्वियम् ॥ ४६ ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रियेति माम्प्रतं येयं त्वयोक्ता वरवर्णिनी ।
किं विस्मृतन्ते भूपाल ! श्लाघ्यं गृह्णिषी तव ॥ ४७ ॥

राजोवाच ।

सत्यमुक्तं मया किन्तु भावो दुष्टो न मे मुने ! ।
नात्र कोपं भवान् कर्तुमर्हत्यस्मासु याचितः ॥ ४८ ॥

ऋषिरुवाच ।

तत्त्वं ब्रवीषि भूपाल ! न भावस्तव दूषितः ।
व्याजहार भवानेतद्वह्निना नृप ! चोदितः ॥ ४९ ॥
मया पृष्टो हुतवहः कोऽस्या भर्त्सेति पार्थिव ! ।
भविता तेन चाप्युक्ती भवानेवाद्य वै वरः ॥ ५० ॥
तद्गृह्यतां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नराधिप ! ।
प्रियेत्यामन्त्रिता चेयं विचारं कुरुषे कथम् ॥ ५१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽमावभवन्मौनो तेनीक्तः पृथिवीपतिः ।
ऋषिस्तथोद्यतः कर्तुं तस्या वैवाहिकं विधिम् ॥५२॥

तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महासुने ! ।
 उवाच कन्या यत्किञ्चित् प्रश्रयावनतानना ॥ ५३ ॥
 यदि मे प्रीतिमांस्तात ! प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 रेवत्यृक्षे विवाहं मे तत्करोतु प्रसादितः ॥ ५४ ॥
 ऋषिरुवाच ।

रेवत्यृक्षं न वै भद्रे ! चन्द्रयोगि व्यवस्थितम् ।
 अन्यानि सन्ति ऋक्षाणि सुम्भु ! वैवाहिकानि ते ॥ ५५ ॥
 कन्योवाच ।

तात ! तेन विना कालो विफलः प्रतिभाति मे ।
 विवाहो विफले काले मद्विधायाः कथं भवेत् ॥ ५६ ॥
 ऋषिरुवाच ।

ऋतवागिति विख्यातस्तपस्वी रेवतीं प्रति ।
 चकार कोपं क्रुद्धेन तेनर्क्षं विनिपातितम् ॥ ५७ ॥
 मया चास्मै प्रतिज्ञाता भार्य्येति मदिरेक्षणा ।
 न चेच्छसि विवाहं त्वं सङ्कटं नः समागतम् ॥ ५८ ॥
 कन्योवाच ।

ऋतवाक् स मुनिस्तात ! किमेवं तप्तवांस्तपः ।
 न त्वया मम तातेन ब्रह्मबन्धोः सुतास्मि किम् ॥ ५९ ॥
 ऋषिरुवाच ।

ब्रह्मबन्धोः सुता न त्वं बाले ! नैव तपस्विनः ।
 सुता त्वं मम यो देवान् कर्तुमन्यान् समुत्सहे ॥ ६० ॥
 कन्योवाच ।

तपस्वी यदि मे तातस्तत्किञ्चमिदं दिवि ।

समारोप्य विवाहो मे तदृत्ते क्रियते न तु ॥ ६१ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते भद्रे ! प्रीतिमती भव ।

आरोपयामीन्दुमार्गे रेवलृक्षं कृते तव ॥ ६२ ॥

मार्कण्डेय उवाच

ततस्तपःपभावेण रेवलृक्षं महासुनिः ।

यथा पूर्वजन्था चक्रे सोमयोगि द्विजोत्तम ! ॥ ६३ ॥

विवाहञ्चैव दुःखदुर्लभं विधिवत् मन्त्रयोगिनम् ।

निष्पाद्य प्रीतिमान् भूयो जामातारमथाब्रवीत् ॥ ६४ ॥

श्रीहाहिकन्ते भूणल ! कथ्यतां किं ददाम्यहम् ।

दुर्लभ्यमपि दास्यामि ममाप्रतिहतन्तपः ॥ ६५ ॥

राजावाच ।

मनोः स्वायम्भवस्याहमुत्पन्नः सन्ततो मुने ! ।

मन्वन्तराधिपं पुत्रं त्वत्तमादात् हृषीम्यहम् ॥ ६६ ॥

ऋषिरुवाच ।

भविष्यत्येष ते कामो मनुस्त्वत्तनयो महीम् ।

सकलां भोज्यते भूप ! धर्मविज्ञ भविष्यति ॥ ६७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं ययौ ।

तस्मादजायत सुतो रेवत्यां रैवतो मनुः ॥ ६८ ॥

समेतः सकलैर्धर्मैर्मानवैरपराजितः ।

पित्रानाखितयास्वार्यो वेदविद्यार्थशास्त्रवित् ॥ ६९ ॥

तस्य मन्वन्तरे देवान् मुनिदेवेन्द्रपार्थिवान् ।

कथ्यमानान्मया ब्रह्मन् ! निबोध सुसमाहितः ॥ ७० ॥

सुमेधसस्तत्र देवास्तथा भूपतयो द्विज ! ।
 वैकुण्ठश्चामिताभश्च चतुर्दश चतुर्दश ॥ ७१ ॥
 तेषां देवगणानान्तु चतुर्णामपि चेश्वर ! ।
 नाम्ना विभुरभूदिन्द्रः शतयज्ञीपल्लवकः ॥ ७२ ॥
 हिरण्यलोमा वेदश्रीरुर्ध्वबाहुस्तथापरः ।
 वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥ ७३ ॥
 वशिष्ठश्च महाभागी वेदवेदान्तपारगः ।
 एते सप्तर्षयश्चासन् रैवतस्यान्तरे मनोः ॥ ७४ ॥
 बलबन्धुर्महावीर्यः सुयष्टव्यस्तथापरः ।
 सत्यकाद्यास्तशैवासन् रैवतस्य मनोः सुताः ॥ ७५ ॥
 रैवतान्तासु मनवः कश्चिता ये मया तव ।
 स्त्रायन्मुवाश्रया ह्येते स्वारीचिपमृतेर्मनम् ॥ ७६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रैवतमन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येतात्कथितं तुभ्यं पञ्च मन्वन्तरं तव ।
 चाक्षयस्य मनोः पल्लं श्रूयतामिदमन्तरम् ॥ १ ॥
 अन्यजन्तानि जातानिऽसौ चतुस्रः पदार्थैश्चिनः ।

चाक्षुषत्वमतस्तस्य जन्मन्यस्मिन्नपि द्विज ! ॥ २ ॥
जातं माता निजोत्सङ्गे स्थितमुल्लाप्य तं पुनः ।
परिष्वजति हार्देन पुनरुल्लापयत्यथ ॥ ३ ॥
जातिस्मरः स जातां वै मातुरुत्सङ्गमास्थितः ।
जहास तं तदा माता संक्रुद्धा वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥
भीतास्मि किमिदं वत्स ! हासो यद्वदने तव ।
अकालबोधः सञ्जातः कञ्चित्पश्यसि शोभनम् ॥ ५ ॥

पुत्र उवाच ।

मामचुमिच्छति पुरी मार्जारी किं न पश्यसि ।
अन्तर्धानगता चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ ६ ॥
पुत्रप्रीत्या च भवती महार्हा मामवेक्षती ।
उल्लाप्योल्लाप्य बहुगः परिष्वजति मां यतः ॥ ७ ॥
उद्भूतपुलका स्नेहसम्भवास्त्राविलेचणा ।
ततो ममागतां हामः शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ ८ ॥
स्वार्थं प्रसक्ता मार्जारी प्रसक्तं मामवेक्षते ।
तथान्तर्धानगा चैव द्वितीया जातहारिणी ॥ ९ ॥
स्वार्थाय स्निग्धहृदया यथैवैते ममोपरि ।
प्रवृत्ते स्वार्थमास्थाय तथैव प्रतिभासि मे ॥ १० ॥
किन्तु मदुपभोगाय मार्जारी जातहारिणी ।
त्वन्तु क्रमेणापभोग्यं मत्तः फलमभीषसि ॥ ११ ॥
न मां जानासि कोऽपि नचैवोपकृतं मया ।
सङ्गतं नातिकालीनं पञ्चसप्तदिनात्मकम् ॥ १२ ॥
तथापि स्निग्धसे साक्षा परिष्वजसि चाप्यति ।
तार्कति वत्स ! शदेति निर्व्यलीकं ब्रवीषि माम् ॥ १३ ॥

मातीवाच ।

न त्वाहमुपकारार्थं वत्स ! प्रीत्या परिष्वजे ।
 न चेदेतद्भवतीत्यै परित्यक्तास्मग्रहं त्वया ॥ १४ ॥
 स्वार्थी मया परित्यक्तो यस्तत्तो मे भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा मा तमुत्सृज्य निष्क्रान्ता सृतिकागृहात् ॥१५॥
 जडाङ्गवाह्यकरणं शुद्धान्तःकरणात्मकम् ।
 जहार तं परित्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १६ ॥
 सा हृत्वा तं तदा बालं विक्रान्तस्य महीभृतः ।
 प्रसृतं पत्नीययने न्यस्य तस्याद्दे सुतम् ॥ १७ ॥
 त्वमप्यन्यगृहे नीत्वा गृहीत्वा तस्य चात्मजम् ।
 ततोयं भक्षयामास मा क्रमाज्जातहारिणी ॥ १८ ॥
 हृत्वा हृत्वा ततोयन्तु भक्षयत्यतिनिर्घृणा ।
 करीत्यनुद्दिनं सा तु परिवर्तन्तथान्ययोः ॥ १९ ॥
 विक्रान्तोऽपि ततस्तस्य सुतस्यैव महीपतिः ।
 कारयामास संस्कारान्नाजन्यस्य भवन्ति ये ॥२०॥
 आनन्देति च नामास्य पिता चक्रे विधानतः ।
 मुदा परमया युक्तो विक्रान्तः स नराधिपः ॥ २१ ॥
 क्तोपनयनं तन्तु गुरुराह कुमारकम् ।
 जनन्याः प्रागुपस्थानं क्रियताञ्चाभिवादनम् ॥ २२ ॥
 स गुरोस्तद्वचः श्रुत्वा विहस्यैवमथाब्रवीत् ।
 वन्द्या मे कतमा माता जननी पालनी नु किम् ॥२३॥

गुरुवाच ।

न त्वियं ते महाभाग ! जनधित्री रुधात्मजा ।

विक्रान्तस्यायमहिषी हैमिनो नाम नामतः ॥ २४ ॥

आनन्द उवाच ।

इयं जनित्री चैत्रस्य विगलग्रामवासिनः ।

विप्राग्रबोधपुत्रस्य योऽस्यां जातोऽन्यतो वयम् ॥ २५ ॥

गुरुवाच ।

कुतस्त्वं कथयानन्द ! चैत्रः को वा त्वयोच्यते ।

सङ्कटं महदाभाति क्व जातोऽत्र ब्रवीषि किम् ॥ २६ ॥

आनन्द उवाच ।

जातोऽहमवनोन्द्रस्य क्षत्रियस्य गृहे द्विज ! ।

तत्पद्मप्रां गिरिभद्रायामाददे जातहारिणी ॥ २७ ॥

तयात्र मुक्तो हैमिन्या गृहीत्वा च सुतश्च सा ।

बोधस्य द्विजमुख्यस्य गृहे नीतवतो पुनः ॥ २८ ॥

भक्षयामास च सुतं तस्य बोधद्विजन्मनः ।

स तत्र द्विजसंस्कारैः संस्कृतो हैमिनीसुतः ॥ २९ ॥

वयमत्र महाभाग ! संस्कृता गुरुणा त्वया ।

मया तव वचः कार्यमुपैमि कतमां गुरो ! ॥ ३० ॥

गुरुवाच ।

अतीव गहनं वत्स ! सङ्कटं महदागतम् ।

न वेद्मि किञ्चिन्मोहेन भ्रमन्तीव हि बुद्धयः ॥ ३१ ॥

आनन्द उवाच ।

मोहस्यावसरः कोऽत्र जगत्येवं व्यवस्थिते ।

कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे ! को वा कस्य न वान्धवः ॥ ३२ ॥

आरभ्य जन्मनो नृणां सम्बन्धित्वमुपैति यः ।

अन्ये सम्बन्धिनी विप्र ! मृत्युना सन्निवर्तिताः ॥३३॥
 अत्रापि जातस्य सतः सम्बन्धो योऽस्य बान्धवैः ।
 सोऽप्यस्तमन्ते देहस्य प्रयात्येषोऽखिलक्रमः ॥ ३४ ॥
 अतो ब्रवीमि संसारे वसतः को न बान्धवः ।
 को वापि सततं बन्धुः किं वो विभ्राम्यते मतिः ॥३५॥
 पितृहयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ।
 मातृहयञ्च किञ्चिन्नं यदन्यद्देहसम्भवे ॥ ३६ ॥
 सोऽहं तपः करिष्यामि त्वया यो ह्यस्य भूपतेः ।
 विशालग्रामतः पुत्रश्चैव आनीयतामिह ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विस्मितो राजा सभार्यः सह बन्धुभिः ।
 तस्मान्निवर्त्य ममतामनुमेने वनाय तम् ॥ ३८ ॥
 चैत्रमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ।
 संमान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पालितः ॥ ३९ ॥
 सोऽप्यानन्दस्तपस्तेपे बाल एव महावने ! ।
 कर्मणां क्षपणार्थाय विमुक्तेः परिपन्थिनाम् ॥ ४० ॥
 तपस्यन्तं ततस्तत्र प्राह देवः प्रजापतिः ।
 किमर्थं तप्यसे वत्स ! तपस्तीव्रं वदस्व तत् ॥ ४१ ॥

आनन्द उवाच ।

आत्मनः शुद्धिकामोऽहं करोमि भगवंस्तपः ।
 बन्धाय मम कर्माणि यानि तत्क्षपोष्णम्बुखः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मीवाच ।

क्षीणाधिकारो भवति मुक्तियोग्यो न कर्मवान् ।
 सत्त्वाधिकारवान् मुक्तिमवाप्स्यति ततो भवान् ॥४३॥

भवता मनुना भाव्यं पष्ठेन व्रज तत् कुरु ।
अलन्ते तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तो ब्रह्मणा सोऽपि तथेत्युक्त्वा महामतिः ।
तत्कर्माभिमुखो यातस्तपसो विरराम ह ॥ ४५ ॥
चाक्षुषेत्याह तं ब्रह्मा तपसो विनिवर्तयन् ।
पूर्वं नाम्ना बभूवाथ प्रख्यातश्चाक्षुषो मनुः ॥ ४६ ॥
उपर्यसे विदर्भां स सुतामुग्रस्य भूभृतः ।
तस्याञ्चीत्पादयामास पुत्रान् प्रख्यातविक्रमान् ॥ ४७ ॥
तस्य सन्वन्तरेऽस्य देऽन्तरदिशा द्विज ! ।

ये चर्षयस्तथैवैन्द्रो ये सुताश्चास्य तान् शृणु ॥ ४८ ॥
आर्या नाम सुरास्त्रत्र तपामेकीऽष्टकी गणः ।
प्रख्यातकर्माणां दिवा ! रज्जे हव्यभुजामयम् ॥ ४९ ॥
प्रख्यातवलपीर्याणां प्रथमण्डलदर्द्वयाम् ।
द्वितीयश्च प्रसन्नाख्यो देवानामष्टकी गणः ॥ ५० ॥
तथेवाष्टक एवान्यो भव्याख्यो देवतागणः ।
चतुर्थश्च गणस्तत्र दूयभाख्यस्तथाष्टकः ॥ ५१ ॥

लेखसंभ्रारुधेवान्ये तत्र सन्वन्तरे द्विज ! ।
पञ्चमे च गणे देवास्तसंज्ञा ह्यमृताग्निः ॥ ५२ ॥
शतं क्रतूनामाह्वय यस्तेषामधिपोऽभवत् ।
मनोजवस्तथैवैन्द्रः संख्याता यज्ञभागमुक् ॥ ५३ ॥
सुमेधा विरजाश्चैव हर्षा सागुन्नती मधुः ।
अतिनामा संहिष्यन् सप्तासन्निति चर्षयः ॥ ५४ ॥
उरुपुरयतद्युधप्रपत्याः सुमहाबलाः ।

चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥ ५५ ॥

एतन्नि वर्धितं षष्ठं मया मन्वन्तरं हिज ! ।

चाक्षुषस्य तथा जन्म चरितञ्च महात्मनः ॥ ५६ ॥

साम्प्रतं वर्त्तते योऽयं नाम्ना वैवस्वतो मनुः ।

सप्तमीयेऽन्तरे तस्य देवाद्यास्तान् शृणुष्व मे ॥ ५७ ॥

इति त्रीमार्कण्डेयपुराणे षष्ठमन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्कण्डेयस्य रवेर्भार्या लज्जता विश्ववार्मिणाः ।

संज्ञा नाम महाभाग ! तस्यै भावुरजीजनत् ॥ १ ॥

मनुं प्रख्यातयगसमनेकं ज्ञानपारगम् ।

विवस्वतः सुतो यस्मान्नामैवस्वतस्तु सः ॥ २ ॥

संज्ञा च रविणा दृष्टा निशीलयति लोचने ।

यतस्ततः सरोपोऽर्कः संज्ञां निष्ठुरमब्रवीत् ॥ ३ ॥

मयि दृष्टे सदा यस्मात् कुरुषे निवसंयमम् ।

तस्माज्जनिष्यसे सृष्टे ! प्रलाशंसमलं यमम् ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा चपलां दृष्टिं देवी चक्रे भयाकुला ।

विलोलितदृशं दृष्ट्वा पुनराह च तां रविः ॥ ५ ॥

यस्माद्विलोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वयाधुना ।
तस्माद्विलोलां तनयां नदीं त्वं प्रसविष्यसि ॥ ६ ॥

माकण्डेय उवाच ।

ततस्तस्यान्तु संजज्ञे भर्तृशापिन तेन वै ।
यमथ यमुना चेतं प्रख्याता सुमहानदी ॥ ७ ॥
सापि संज्ञा रवेस्तेजः सेहे दुःखेन भाविनी ।
असहन्ती च सा तेजश्चिन्तयांमास वै तदा ॥ ८ ॥
किङ्करोमि क्व गच्छामि क्व गतायाश्च निर्हृतिः ।
भवेन्नम कथं भर्ता कोपमकथं नेष्यति ॥ ९ ॥
इति संचिन्त्य बहुधा प्रजापतिसुता तदा ।
बहु मेने महाभागा पिढसंग्रयमेव सा ॥ १० ॥
ततः पिढगृहे गन्तुं हातबुद्धिर्यशस्विनी ।
छायामयीमात्मतनुं निर्भमे दयितां रवेः ॥ ११ ॥
ताञ्चोवाच त्वया वैष्मन्यत्र भानोर्यथा मया ।
तथा सम्यगपत्येषु वर्तितव्यं यथा रवौ ॥ १२ ॥
पृष्टयापि न वाच्यन्ते तथैतद्गमनं मम ।
सैवास्मि नाम संज्ञेति वाच्यमेतत्तदा वचः ॥ १३ ॥

छायासंज्ञोवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि ! आशापाञ्च वचस्तव ।
करिष्ये कथयिष्यामि वृत्तन्तु शापकर्षणात् ॥ १४ ॥
द्रव्युक्ता सा तदा देवी जगाम भवनं पितुः ।
ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूतकल्मषम् ॥ १५ ॥
बहुमानाञ्च तेनापि पूजिता विश्वकर्मणा ।

तस्थौ पितृगृहे सा तु कञ्चित्कालमनिन्दिता ॥ १६ ॥
 ततस्तां प्राह चार्वङ्गीं पिता नातिचिरोषिताम् ।
 सुत्वा च तनयां प्रेमबहुमानपुरःसरम् ॥ १७ ॥
 त्वान्तु मे पश्यतो वस्ते ! दिनानि सुवह्न्यपि ।
 मुहूर्तार्द्धसमानि स्युः किन्तु धर्मी विलप्यते ॥ १८ ॥
 बान्धवेषु चिरं वासी नारीणां न यगस्करः ।
 मनोरथो बान्धवानां नार्या भर्तृ गृहे स्थितिः ॥ १९ ॥
 सा त्वं त्रैलोक्यनाथिन भर्ता सूर्येण सङ्गता ।
 पितृगृहे चिरं कालं वस्तुं नार्हसि पुत्रिके ! ॥ २० ॥
 सा त्वं भर्तृ गृहं गच्छ तुष्टोऽहं पूजितासि मे ।
 पुनरागमनं कार्यं दर्शनाय शुभे ! मम ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा पिता तथेत्युक्त्वा च सा मुने ! ।
 संपूजयित्वा पितरं जगामाश्रीत्तरान् कुरुन् ॥ २२ ॥
 सूर्येतापमनिच्छन्ती तेजमस्तस्य विभ्यतो ।
 तपश्चार तत्रापि वडवारूपधारिणी ॥ २३ ॥
 संज्ञेयमिति मन्वानो द्वितीयायामहस्पतिः ।
 जनयामास तनयौ कन्याश्चैकां मनोरथाम् ॥ २४ ॥
 ह्यायामंज्ञा त्वपत्येषु यथा स्नेषति वत्सका ।
 तथा न संज्ञा कन्यायां पुत्रयोश्चान्ववर्त्तत ॥ २५ ॥
 नलिनाद्युपगोऽपु विशेषमनुवाचरम् ।
 मनुस्तत्त्वान्तज्ञानस्या यमस्तास्या न चक्षमे ॥ २६ ॥
 ताडनाय च वै कोपात्पादस्तेन समुद्यतः ।
 तस्याः पुनः चार्त्तामता न तु देहे निपातितः ॥ २७ ॥

ततः शशाप तं कीपाच्छायासंज्ञा यमं द्विज ! ।

किञ्चित् प्रस्फुरमाणोऽष्टौ विचलत्पाणिपल्लवा ॥ २८ ॥

पितुः पत्नीमनर्थ्यादं यन्मां तर्ज्जयसे पदा ।

भुवि तस्मादयं पादस्तवाद्यैव पतिष्यति ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य यमः शापं मात्वा दत्तं भयातुरः ।

अभ्येत्य पितरं प्राह प्रणिपांतपुरःसरम् ॥ ३० ॥

यम उवाच ।

तातेतन्महदाद्यर्थं न दृष्टमिति केनचित् ।

माता वात्सल्यमुत्सृज्य शापं पुत्रे प्रयच्छति ॥ ३१ ॥

यथा मनुर्नमाचष्टे नेयं माता तथा मम ।

विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा भवेत् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः ।

छायासंज्ञां समाह्वय पप्रच्छ क्व गतेति सा ॥ ३३ ॥

सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसी ! ।

पत्नी तव त्वयापत्यान्येतानि जनितानि मे ॥ ३४ ॥

इत्थं विवस्वतः सा तु बहुशः पृच्छती यदा ।

नाचचचे ततः क्रुद्धो भास्वांस्तां शत्रुमुद्यतः ॥ ३५ ॥

ततः सा कथयामास यथा वृत्तं विवस्वतः ।

विदितार्थंश्च भगवान् जगाम त्वष्टुरालयम् ॥ ३६ ॥

ततः स पूजयामास तदा त्रैलोक्यपूजितम् ।

भास्वन्तं परया भक्त्या निजगीहमुपागतम् ॥ ३७ ॥

संज्ञां पृष्टस्तदा तस्मै कथयामास विश्वजित् ।

आगतैवेह मे वेश्म भवतः प्रेषितेति वै ॥ ३८ ॥
 दिवाकरः समाधिस्थो बडवारूपधारिणीम् ।
 तपश्चरन्तीं दृष्ट्वा उतारेषु कुरुष्वथ ॥ ३९ ॥
 सौम्यमूर्तिं शुभाकारो मम भर्ता भवेदिति ।
 अभिसन्धिञ्च तपसो बुबुधेऽस्या दिवाकरः ॥ ४० ॥
 शातनं तेजसो मेऽद्य क्रियतामिति भास्करः ।
 तच्चाह विश्वकर्माणं संज्ञायाः पितरं द्विज ! ॥ ४१ ॥
 संवत्सरस्त्रमेस्तस्य विश्वकर्मा रवेस्ततः ।
 तेजसः शातनञ्चक्रे स्तूयमानश्च दैवतैः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वैवस्वतमन्वन्तरे ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तं तुष्टुवुर्देवास्तथा देवर्षयो रविम् ।
 वाग्मिरीक्षामशेषस्य त्रैलोक्यस्य समागताः ॥ १ ॥

देवा ऊचुः ।

नमस्ते ऋक्स्वरूपाय सामरूपाय ते नमः ।
 यजुःस्वरूपरूपाय साम्नाभ्यामवते नमः ॥ २ ॥
 ज्ञानैकधामभूताय निर्धूततमसे नमः ।

श्रद्धज्योतिःस्वरूपाय विशुद्धायामलात्मने ॥ ३ ॥
 वरिष्ठाय वरेण्याय परस्मै परमात्मने ।
 नमोऽखिलजगद्व्यापिस्वरूपायात्ममूर्त्तये ॥ ४ ॥
 इदं स्तोत्रवरं रम्यं श्रोतव्यं श्रद्धया नरैः ।
 शिष्यो भूत्वा समाधिस्थो दत्त्वा देयं गुरोरपि ॥ ५ ॥
 न शून्यभूतेः श्रोतव्यमेतत्तु सफलं भवेत् ।
 सर्वकारणभूताय निष्ठाये ज्ञानचेतसाम् ॥ ६ ॥
 नमः सूर्यस्वरूपाय प्रकाशात्मस्वरूपिणे ।
 भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा दिनकृते नमः ॥ ७ ॥
 सर्वरीहेतवे चैव सन्ध्याज्योत्स्नाकृते नमः ।
 त्वं सर्वमेतद्भवान् जगदुदुस्त्रमता त्वया ॥ ८ ॥
 भ्रगत्याविडमखिलं ब्रह्माण्डं सचराचरम् ।
 त्वदंशुभिर्गिदं स्पृष्टं सर्वं सज्जायते शुचि ॥ ९ ॥
 क्रियते त्वत्करैः सर्गाज्जलादीनां पवित्रता ।
 ह्योमदानाशिको धर्मी नीतकाराय जायते ॥ १० ॥
 तावद्यावन्न संशयि जगदेतत् त्वदंशुभिः ।
 ऋचस्ते सफला ह्येता यजुंष्येतानि चान्यतः ॥ ११ ॥
 सकलानि च सामानि निपतन्ति त्वदङ्गतः ।
 ऋद्धयस्त्वं जयन्नाथ ! त्वमेव च यजुर्गयः ॥ १२ ॥
 यतः सामभगथैव ततो नाथ ! त्रयीमयः ।
 त्वमेव ब्रह्मणो रूपं पञ्चापरमेव च ॥ १३ ॥
 मूर्त्तामूर्त्तस्ता सा सूक्ष्मः स्थूलरूपस्तथा स्थितः ।
 निमेषकाष्ठदिमयः कालरूपः क्षयात्मकः ॥
 प्रसीद सिञ्चना रूपं क्लृप्तजःशमनं कुरु ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं संस्तूयमानस्तु देवैर्देवर्षिभिस्तथा ।
 मुमीच स्वं तदा तेजस्तेजसां राशिरव्ययः ॥ १५ ॥
 यत्तस्य ऋद्धयं तेजो भविता तेन मेदिनी ।
 यजुर्मथेनापि दिवं स्वर्गः साममगं रवेः ॥ १६ ॥
 यातितास्तेजसी भागा ये त्वष्टा दश पञ्च च ।
 त्वष्ट्रैव तेन सर्वस्य कृतं शूलं महात्मना ॥ १७ ॥
 चक्रं विष्णोर्वसूनाञ्च शङ्करस्य सुदारुणा ।
 पावकस्य तथा शक्तिः शिविका धनदस्य च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्च सुरारीणामस्त्राण्युग्रानि यानि वै ।
 यच्चविद्याधराणाञ्च तानि चक्रे स विश्वकृत् ॥ १९ ॥
 ततश्च षोडशं भागं विभर्त्ति भगवान् विभुः ।
 तत्तेजः पञ्चदशधा शतितं विश्वकर्म्मणा ॥ २० ॥
 ततोऽश्वरूपधृग्भायुरुत्तरानगमतकुरुत् ।
 दृष्ट्वा तत्र संज्ञाञ्च वड्वारूपधारिणीम् ॥ २१ ॥
 सा च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंनो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखं तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ २२ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तथीशत्रुव समेतयोः ।
 नानत्वन्तसी तनयावग्नीवक्त्रविनिर्गता ॥ २३ ॥
 रेतसोऽन्तो च रेतन्तः खड्गी चर्म्ही तनुवधृक् ।
 अश्लोकः सप्तद्वीतो वाणतूणसप्रन्वितः ॥ २४ ॥
 ततः प्रकल्पमूलं दर्शयामास भानुरागन् ।
 तस्यैषा च सज्जालोदय उपकृतं सुवसाददे ॥ २५ ॥
 स्वहृत्प्रधारिणीये प्रानां तनाय जिज्ञाश्रमम् ।

संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ॥ २६ ॥
ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूद्वैवस्वतो मनुः ।
द्वितीयश्च यमः शापाद्गर्भदृष्टिरभूत् सुतः ॥ २७ ॥
तृतीयो मां समादाय पादतोऽस्य महीतले ।
पतिष्यतीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयम् ॥ २८ ॥
धर्मदृष्टिर्यतश्चासी समो मित्रे तथाऽहिते ।
ततो नियोगं तं यास्ये चकार तिमिरापहः ॥ २९ ॥
यमुना च नदी जज्ञे कलिन्दान्तरवाहिनी ।
अखिनौ देवभिपत्नी कतो पित्रा महात्मना ॥ ३० ॥
गृह्णात्काधिपतित्वे च रेवन्तोऽपि नियोजितः ।
च्छायासंज्ञासुतानाञ्च नियोगः श्रूयतां मम ॥ ३१ ॥
पूर्वजस्य मनोऽन्वयश्छायासंज्ञासुतोऽयजः ।
ततः सादृष्टिर्कीं संज्ञामवाप तनयो रवेः ॥ ३२ ॥
भविष्यति मनुः सोऽपि बलिरिन्द्री यदा तदा ।
शनेयरो ब्रह्मणाञ्च मध्ये पित्रा नियोजितः ॥ ३३ ॥
तयोस्तृतीया या कन्या तपती नाम सा कुरुम् ।
नृपाल् संवरणात्पुत्रमवाप मनुजेश्वरम् ॥ ३४ ॥
तस्य वैवस्वतस्याहं मनोः सप्तममन्तरम् ।
कथयामि सुतान् भूषानृषीन् देवान् सुराधिपम् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्धिके मन्वन्तरे वैवस्वतोत्पत्तिर्नाम ॥ ७८ ॥

ऊनाशौतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

आद्रित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
भृगवोऽङ्गिरसश्चाथी यत्र देवगणाः स्मृताः ॥ १ ॥
आद्रित्या वसवो रुद्रा विज्ञेयाः काश्यपात्मजाः ।
साध्याश्च वसवो विश्वे धर्मपुत्रगणास्त्रयः ॥ २ ॥
भृगोस्तु भृगवो देवाः पुत्रा ह्यङ्गिरसः स्मृताः ।
एष सर्गश्च मार्कण्डेः विज्ञेयः साम्प्रताधिपः ॥ ३ ॥
ऊर्जस्वी नाम चैवेन्द्री महात्मा यज्ञभागभुक् ।
अतीता नागता ये च वर्तन्ते साम्प्रतश्च ये ॥ ४ ॥
सर्वे ते त्रिदशेन्द्रास्तु विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ।
महस्राक्षाः कृत्स्निगिनः सर्वे एव परन्दराः ॥ ५ ॥
मघवन्तो वृषाः सर्वे शृङ्गिणो गजगामिनः ।
ते शतक्रतवः सर्वे भूताभिभवतेजसः ॥ ६ ॥
धर्माद्यैः कारणैः शृङ्गेराधिपत्वगुणान्विताः ।
भूतभव्यभवन्नाथाः शृणु चैतत् त्वयं द्विज ! ॥ ७ ॥
भूर्लीकोऽयं स्मृता भूमिरन्तरीक्षं दिवः स्मृतम् ।
दिव्याख्यश्च तथा स्वर्गस्त्रैलोक्यमिति गद्यते ॥ ८ ॥
अतिथैव यगिष्ठश्च काश्यपश्च महानृषिः ।
गौतमश्च भरहानो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥ ९ ॥

तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
जमदग्निस्तु सप्तैते मुनयोऽत्र तथान्तरे ॥ १० ॥
ईत्वाकुर्नाभगश्चैव धृष्टशर्मातिरेव च ।
नरिष्यन्तश्च विख्यातो नाभगो दिष्ट एव च ॥ ११ ॥
कुरूषश्च पुषधुश्च वसुमान् लोकविश्रुतः ।
मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥
वैवस्वतमिदं ब्रह्मन् ! कथितन्ति मयान्तरम् ।
अस्मिन् श्रुते नरः सद्यः पठिते चैव सत्तम ! ॥
मुच्यते पातकैः सर्वैः पुण्यञ्च महद्श्रुते ॥ १३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे देवस्वतकीर्तनम् ॥७८॥

अशीतितमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

स्वायम्भुवाद्याः कथिताः सप्तैते मनवो मया ।
तदन्तरेषु ये देवा राजानो मुनयस्तथा ॥ १ ॥
अस्मिन् कल्पे सप्त येऽन्ये भविष्यन्ति महामुने ! ।
मनवस्तान् समाचक्ष्व ये च देवादयश्च ये ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कथितस्तव सार्वर्षिष्ठायासंज्ञासुतश्च यः ।

पूर्वजस्य मनोस्त्रुल्लसः स मनुर्भविताष्टमः ॥ ३ ॥
 रामो व्यासो गान्धवश्च दीशिमान् कृप एव च ।
 ऋषयश्चक्रस्तथा द्रंषिस्तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 सुतपाद्यामिताभाश्च मुख्याश्चैव त्रिधा सुराः ।
 विंशकः कथिताश्चैषां त्रयाणां त्रिगुणो गणः ॥ ५ ॥
 तपस्तपश्च शक्रश्च द्युतिर्ज्योतिः प्रभाकरः ।
 प्रभासो दयितो घर्मस्तेजोरश्मिश्च वक्रतुः ॥ ६ ॥
 इत्यादिकस्तु सुतपा देवानां विंशको गणः ।
 प्रभुर्विभुर्विभासाद्यस्तथान्यो विंशको गणः ॥ ७ ॥
 सुराणाममितानान्तु तृतीयमपि मे शृणु ।
 दंभो दान्तो ऋतः सोमो विन्ताद्याश्चैव विंशतिः ॥ ८ ॥
 मुख्या ह्येते समाख्याता देवा मन्वन्तराधिपाः ।
 मारीचस्यैव ते पुत्राः काश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ९ ॥
 भविष्याश्च भविष्यन्ति सावर्षस्यान्तरे मनीः ।
 तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनिर्मुनिः ॥ १० ॥
 पाताल आस्ते योऽद्यापि दैत्यः समयबन्धनः ।
 विरजाश्चार्धवोरश्च निर्मोहः सत्यवाक् कृतिः ॥
 विष्णुाद्याश्चैव तनयाः सावर्षस्य मनीर्नृपाः ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्षके ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

देवीगाहात्मप्रारम्भः ।

ओं नमश्शिष्टकायै ।

सःक्रीण्डे ग उवाच ।

मावर्णिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ।

निगमय तदुत्पत्तिं विस्तराद्ददतो मम ॥ १ ॥

मद्दामातान्भावेन यथा मन्वन्तराधिपः ।

स बभूव महाभागः सार्वर्णिकस्तनयो रवेः ॥ २ ॥

स्वारोविधिऽन्तरे पूर्वं चैतवंगममुद्भवः ।

सुगर्था नाम राजाऽभूत् समस्ते क्षितिभण्डले ॥ ३ ॥

तस्य पालयतः सस्यक् प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।

वशूवः शतवो भूपाः कोलाविध्वंसिनस्तथा ॥ ४ ॥

तस्य तैश्चभवत्प्रमतिप्रबलदण्डिणः ।

न्यूनैरपि स तैर्युद्धे कोलाविध्वंसिभिर्जितः ॥ ५ ॥

ततः स्वपुत्रमायाती निजदेशाधिपोऽभवत् ।

आक्रान्तः स महाभागस्तेस्तदा प्रदक्षारिभिः ॥ ६ ॥

आमात्यैर्वलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ।

कोषो बलञ्चापहृतं तदापि स्वपुरे ततः ॥ ७ ॥

ततो रुग्णशय्यामेन हतस्त्रान्यः स भूपतिः ।

एकाकी हयशरुह्य जगाम गहनं वनम् ॥ ८ ॥

स.तत्राश्वममद्राचीद्विजवर्यस्य मेधसः ।
 प्रशातंश्चापदाकीर्णं मुनिशिष्योपशोभितम् ॥ ८ ॥
 तस्थौ कश्चिन्न कालञ्च मुनिना तेन सत्कृतः ।
 इतश्चेतश्च निचरंस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ १० ॥
 सोऽचिन्तयत्तदा तत्र ममत्वाकृष्टचेतनः ।
 मत्पूर्वंः पालितं पूर्वं मया हीनं पुरं हि तत् ॥
 मदभृत्यैस्त्रैरसदृष्टैर्धर्मतः पाल्यते न वा ॥ ११ ॥
 न जाने स प्रधानो मे शूरहस्ती सदामदः ।
 मम वैरिवशं यातः कान् भोगानुपलस्यते ॥ १२ ॥
 ये ममानुगता नित्यं प्रसादधनभोजनैः ।
 अनुवृत्तिं भ्रुवं तेषु कुर्वन्त्यन्यमहीभृताम् ॥ १३ ॥
 असम्यग्वप्रयशीलैस्तैः कुर्वद्भिः सततं व्ययम् ।
 सञ्चितः सोऽतिदुःखेन क्षयं कोषो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 एतच्चान्यत्र सततं चिन्तयामास पार्थिवः ।
 तत्र विप्राश्रमाभ्यासे वैश्यमेकं ददर्श सः ॥ १५ ॥
 स पृष्टस्तेन कस्त्वं भो हेतुश्चागमनेऽत्र कः ।
 मशोक इव कस्मात्त्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥ १६ ॥
 इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्रणयोदितम् ।
 प्रत्युवाच स तं वैश्याः प्रश्रयावनती नृपम् ॥ १७ ॥
 समाधिर्नाम वैश्याऽहमुत्पन्नो धनिनां कुली ।
 पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः ॥ १८ ॥
 विहीनश्च धनैर्दारैः पुत्रैरादाय मे धनम् ।
 वनमभ्यागतो दुःखी निरस्तश्चासबन्धुभिः ॥ १९ ॥
 सोऽहं न वेद्मि पुत्राणां कुशलाकुशलात्मिकाम् ।

देवोमाहात्म्यं—एकाशीतितमोऽध्यायः । ३६७

प्रवृत्तिं स्वजनानाञ्च दाराणाञ्चात्र संस्थितः ॥ २० ॥

किन्तु तेषां गृहे क्षेममक्षेमं किन्तु साम्प्रतम् ।

कथन्ते किन्तु सद्वृत्ता दुर्धृत्ताः किन्तु मे सुताः ॥ २१ ॥

राजीवाच ।

यैर्निरस्तौ भवाङ्गव्यैः पुत्रदारादिभिर्धनैः ।

तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मानसम् ॥ २२ ॥

वैश्य उवाच ।

एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः ।

किं करोमि न बध्नाति मम निष्ठुरतां मनः ॥ २३ ॥

वैः सन्त्यज्य पितृस्नेहं धनलुब्धैर्निराकृतः ।

पतिस्वजनहार्दश्च हार्दिं तेष्वेव मे मनः ॥ २४ ॥

किमेतन्नाभिजानामि जानन्नपि महामते ! ।

अत्प्रेमप्रवणश्चित्तं विगुणेष्वपि बन्धुषु ॥ २५ ॥

तेषां कृते मे निःश्वासा दौर्मनस्यश्च जायते ।

करोमि किं यन्न मनस्तेष्वप्रौतिषु निष्ठुरम् ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ सहितौ विप्र ! तं मुनिं समुपस्थितौ ।

समाधिर्नाम वैश्योऽसौ स च पार्थिवसत्तमः ॥ २७ ॥

कृत्वा तु तौ यथान्यायं तथाहन्तेन संविदम् ।

उपविष्टौ कथाः काश्चिच्चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ ॥ २८ ॥

राजीवाच ।

भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येकं वदस्व तत् ।

दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना ॥ २९ ॥

भ्रमत्वं मम राज्यस्य राज्याङ्गेष्वखिलेष्वपि ।
 जानतोऽपि यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तम ! ॥ ३० ॥
 अयञ्च निष्कृतः पुंनैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः ।
 स्वजनेन च संत्यक्तस्तेषु हार्दीं तथाप्यति ॥ ३१ ॥
 एवमेष तथाहञ्च हावप्यत्यन्तदुःखितौ ।
 दृष्टदीपेऽपि विषये ममत्वाङ्गष्टमानसौ ॥ ३२ ॥
 तत् केनैतन्महाभाग ! यन्मोहो ज्ञानिनोरपि ।
 ममास्य च भवत्येषा विवेकान्धस्य मूढता ॥ ३३ ॥

ऋषिरुवाच ।

ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे ।
 विषयश्च महाभाग ! याति चैवं पृथक् पृथक् ॥ ३४ ॥
 दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्रात्रावभ्यास्ताथापरे ।
 केचिद्दिवा तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ॥ ३५ ॥
 ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किन्तु तं न हि केवलम् ।
 बतौ हि ज्ञानिनः सर्वे पशुपक्षिमृगादयः ॥ ३६ ॥
 ज्ञानञ्च तन्ननुष्याणां यत्तेषां सृगपक्षिणाम् ।
 मनुष्याणाञ्च यत्तेषां तुल्यमन्यतथोभयाः ॥ ३७ ॥
 ज्ञानेऽपि सति पश्यैतान् पतगाब्धावचक्षुषु ।
 कण्ठोच्चाटताम्बोहात् पीड्यमानानपि क्षुधा ॥ ३८ ॥
 मानुषा मनुजव्याघ्र ! साभिलाषाः सुतान् प्रति ।
 लोभात् प्रत्युपकाराय नन्वेते किं न पश्यसि ॥ ३९ ॥
 तथापि ममतावर्त्तं मोहगर्त्तं निपातिताः ।
 महाभायाप्रभावेण संसारस्थितिकारिणः ॥ ४० ॥
 वनान्न विस्मयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पतेः ।

महामाया हरेश्चैतत्तया संमोह्यते जगत् ॥ ४१ ॥
 ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ।
 बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ ४२ ॥
 तया विस्मृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये ॥ ४३ ॥
 सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ।
 संसारबन्धहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ॥ ४४ ॥

राजीवाच ।

भगवन् ! का हि सा देवी महामायेति यां भवान् ।
 नवीति कथमुत्पन्ना सा कर्मास्याथ किं द्विज ! ॥४५॥
 यत्स्वभावा च सा देवी यत्स्वरूपा यदुद्भवा ।
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ! ॥४६॥

ऋषिरुवाच ।

नित्यैव सा जगन्मूर्तिस्तया सर्वमिदं ततम् ।
 तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम ॥ ४७ ॥
 देवानां कार्यसिद्धयर्थमाविर्भवति सा यदा ।
 उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते ॥ ४८ ॥
 योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकते ।
 आस्तीर्थ्य शेषमभजत् कल्यान्ते भगवान् प्रभुः ॥ ४९ ॥
 तदा द्वावसुप्तौ घोरी विख्याती मधुकैटभौ ।
 विष्णु कर्णमलोद्भूतो हन्तुं ब्रह्माणमुद्यती ॥ ५० ॥
 स नाभिकमले विष्णोः स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ चोग्री प्रसुप्तञ्च जनार्दनम् ॥ ५१ ॥
 तृष्ट्वा योगनिद्रान्तामेकाग्रहृदयस्थितः ।

विबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयाम् ॥ ५२ ॥
 विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम् ।
 निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलान्तेजसः प्रभुः ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि वषट्कारः स्वरात्मिका ।
 सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधामात्रात्मिका स्थिता ॥ ५४ ॥
 अर्द्धमात्रा स्थिता नित्या यानुच्चार्याविशेषतः ।
 त्वमेव सा त्वं सावित्री त्वं देवी जननी परा ॥ ५५ ॥
 त्वयैव धार्यते सर्वं त्वयैतत् सृज्यते जगत् ।
 त्वयैतत्पालयते देवि ! त्वमत्यन्ते च सर्वदा ॥ ५६ ॥
 विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ।
 तथा संहतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५७ ॥
 महाविद्या महामाया महामेधा महासृतिः ।
 महामोहा च भवती महादेवी महासुरी ॥ ५८ ॥
 प्रकृतिस्त्वच्च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ।
 कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ॥ ५९ ॥
 त्वं श्रीस्वामीश्वरी त्वं क्लीस्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा ।
 लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः शान्तिरेव च ॥ ६० ॥
 खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ।
 शङ्खिनी चापिनी बाणभुसुण्डीपरिघायुधा ॥ ६१ ॥
 सौम्या सौम्यतराशेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ।
 परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥ ६२ ॥
 यच्च किञ्चित् क्वचिद्वस्तु सदसद्वाखिलाम्बिके ।
 तस्य सर्वस्य वा शक्तिः सा त्वं किं स्मूयसे तदा ॥ ६३ ॥

यथा ब्रह्मा जगत्स्रष्टा जगत्पातात्ति यो जगत् ।
 सोऽपि निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ६४ ॥
 विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च ।
 कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ॥ ६५ ॥
 सा त्वमित्यं प्रभावैः स्वरुदारैर्देवि ! संस्तुता ।
 मोहयैती दुराधर्षावसुरी मधुकैटभौ ॥ ६६ ॥
 प्रबोधञ्च जगत्स्वामी नोयतामच्युतो लघु ।
 बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेती महासुरी ॥ ६७ ॥

ऋषिर्वाच ।

एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र विधसा ।
 विष्णीः प्रबोधनाश्रीय निहन्तुं मधुकैटभौ ॥ ६८ ॥
 नेत्रास्यनासिकाः तु हृद्दयेभ्यस्तथीरसः ।
 निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ६९ ॥
 उत्तस्थौ च जगन्नाथस्त्वया मुक्तो जनार्दनः ।
 एकार्णवे हि शयनात्ततः स दृष्टशे च तौ ॥ ७० ॥
 मधुकैटभौ दुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमी ।
 क्रोधरक्तेक्षणावत्तुं ब्रह्माणं जन्मितीदमी ॥ ७१ ॥
 समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो विभुः ॥ ७२ ॥
 तावप्यतिबलोन्मत्तौ महामायाविमोहितौ ।
 उक्तवन्ती वरोऽस्मत्तो त्रियतामिति केशवम् ॥ ७३ ॥

भगवानुवाच ।

भवेतामद्य मे तुष्टौ मम बध्वावुभावपि ।
 किमन्येन वरेणात्र एतावद्भि वृतं मम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ।

वञ्चिताभ्यामिति तदा सर्वमापोमयं जगत् ।
विलोक्य ताभ्यां गदितो भगवान् कमलैक्षणः ॥
आवां जहि न दत्तोर्वी सलिलेन परिप्लुता ॥ ७५ ॥

ऋषिरुवाच ।

तथेल्युक्त्वा भगवता शङ्खचक्रगदाभृता ।
कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसी तयोः ॥ ७६ ॥
एवमेषा समुत्पन्ना वृद्धाणां संस्तुता स्वयम् ।
प्रभावमस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदामि ते ॥ ७७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
सप्तकृतमवधः ॥ ८१ ॥

दशैतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

देवासुरजभृद्युद्धं पूर्णमद्भुतं पुरा ।
महिषेऽसुराणामधिपे द्विवानाच्च पुरन्दरे ॥ १ ॥
तत्रासुरैर्महावीर्यैर्देवसैन्यं पराजितम् ।
जित्वा च सकलान्देवानिन्द्रोऽभून्महिषासुरः ॥ २ ॥
ततः पराजिता देवा पद्मशोनिं प्रजापतिम् ।

पुरस्कृत्य गतास्तत्र यत्रेशगरुडध्वजी ॥ ३ ॥
 यथा वृत्तन्तयोस्तद्वन्महिषासुरचेष्टितम् ।
 त्रिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरम् ॥ ४ ॥
 सूर्येन्द्रान्धनिलेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ।
 अन्येषाञ्चाधिकारान् म स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ५ ॥
 स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ।
 विचरन्ति यथा मर्त्या मद्भिषेण दुःशात्मना ॥ ६ ॥
 एतदः कथितं सर्वममरारिविचेष्टितम् ।
 शरणाञ्च प्रपन्नाः स्त्री बधस्तस्य विचिन्वताम् ॥ ७ ॥
 इत्थं निगम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः ।
 चकार कोपं शम्भुश्च भृकुटिकुटिलाननौ ॥ ८ ॥
 ततोऽतिक्रोमपूर्णस्य चक्षिणी वदनात्ततः ।
 निश्चक्राम मन्त्ररोजो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ ९ ॥
 अन्येषाञ्चैव देवानां शक्रादीनां शरीरतः ।
 निर्यतं सुमहत्तेजस्तच्चैक्यं सरानच्छतः ॥ १० ॥
 अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्वतम् ।
 ददृशस्ती सुरास्तत्र ज्वालाध्याप्तदिगन्तरम् ॥ ११ ॥
 अतुलन्तत्र तत्तेजः सर्वदेवशरीरजम् ।
 एकस्थं तदभूत्कारी व्याप्तलोकात्रयं त्विषा ॥ १२ ॥
 ब्रह्मभूच्छाम्भवन्तेजस्तीनाजायत तन्मुखम् ।
 याम्येन चाभवन् केशा नाह्वी विष्णुतेजसा ॥ १३ ॥
 सौम्येन स्तनयोर्गुग्मं मध्यञ्चेन्द्रेण चाभवत् ।
 धारणेन च जङ्घारू नितम्बस्तेजसा भुवः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदङ्गुल्योऽर्कतेजसा ।

धम्नाञ्च कराङ्गुल्यः कौबिरेण च नासिका ॥ १५ ॥
 तस्यास्तु दन्ताः संभूताः प्राजापत्येन तेजसा ।
 नयनत्रितयं जघ्ने तथा पावकतेजसा ॥ १६ ॥
 भ्रुवौ च सम्यथोस्तेजः श्रवणावनिलस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव देवानां सम्यवस्तेजसां शिवा ॥ १७ ॥
 ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवाम् ।
 तां विलीक्य मुदं प्रापुरमरा महिषार्दिताः ॥ १८ ॥
 शूलं शूलाद्विनिष्कृत्य ददौ तस्यै पिनाकधृक् ।
 चक्रञ्च दत्तवान् कृष्णः समुत्पाद्य स्वचक्रतः ॥ १९ ॥
 शङ्खञ्च वरुणः शक्तिं ददौ तस्यै हुताशनः ।
 मारुतो दत्तवाञ्छापं बाणपूर्णे तथेषुधी ॥ २० ॥
 वज्रमिन्द्रः समुत्पाद्य कुलिशादमराधिपः ।
 ददौ तस्यै सहस्राक्षो घण्टामैरावताङ्गजात् ॥ २१ ॥
 कालदण्डाद्यमो दण्डं पाशञ्चाम्बुपतिर्ददौ ।
 प्रजापतिश्चाक्षमालान्ददौ ब्रह्मा कमण्डलुम् ॥ २२ ॥
 समस्तरोमकूपेषु निजरश्मीन्दिवाकरः ।
 कालश्च दत्तवान् खड्गं तस्याश्चर्म च निर्मलम् ॥ २३ ॥
 घौरोदश्यामलं हारमजरे च तथाम्बरे ।
 चूडामणितथा दिव्यं कुण्डले कटकानि च ॥ २४ ॥
 अर्धचन्द्रं तथा शुभ्रं केयूरान् सर्वबाहुषु ।
 नूपुरो विमली तद्वदुग्रैवेयकमनुत्तमम् ॥ २५ ॥
 अङ्गुरोयकरद्वानि समस्ताम्बुजुलीषु च ।
 विश्वकर्मा ददौ तस्यै परशुञ्चातिनिर्मलम् ॥ २६ ॥
 अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथाभेद्यश्च दंशनम् ।

अस्त्रानपङ्कजां मालां शिरस्युरसि चापराम् ॥ २७ ॥
 अद्दञ्जलधिष्ठास्यै पङ्कजञ्चातिशोभनम् ।
 हिमवान् वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च ॥ २८ ॥
 ददावशून्यं सुरया पानपात्रं धनाधिपः ।
 शेषश्च सर्वनागेशो महामणिविभूषितम् ॥ २९ ॥
 नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमाम् ।
 अन्यैरपि सुरैर्देवी भूषणैरायुधैस्तथा ॥ ३० ॥
 सम्मानिता ननादीशैः सादृहासं मुहुर्मुहुः ।
 तस्या नादेन घोरिण कृत्स्नमापूरितं नभः ॥ ३१ ॥
 अमायतातिमहता प्रतिशब्दो महानभूत् ।
 चुक्षुभुः सकला लोकाः समुद्राश्च चकम्पिरे ॥ ३२ ॥
 चचाल वसुधा चेलुः सकलाश्च महीधराः ।
 जयेति देवाश्च मुदा तामूचुः सिंहवाहिनीम् ॥ ३३ ॥
 तुष्टुवुर्मुनयश्चैनां भक्तिनम्रात्ममूर्तयः ।
 दृष्ट्वा समस्तं संक्षुब्धं त्रैलोक्यममरारयः ॥ ३४ ॥
 सन्नदाखिलसैन्यास्ते समुत्तस्युः रुदायुधाः ।
 आः किमेतदिति क्रोधादाभाय महिषासुरः ॥ ३५ ॥
 अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्हतः ।
 स दृश्यं ततो देवीं व्याप्तलोकत्रयं त्विषा ॥ ३६ ॥
 पादाक्रान्त्यानतभुवं किरौटीलिखिताम्बराम् ।
 क्षोभिताशेषपातालां धनुर्ज्यानिःस्वनेन ताम् ॥ ३७ ॥
 दिशो भुजसहस्रेण समन्ताहप्राप्य संस्थिताम् ।
 ततः प्रवहते युद्धं तया देव्या सुरहिषाम् ॥ ३८ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्वहुधा मुक्तैरादीपितदिगन्तरम् ।

मन्दिषासुरसेनानीश्वित्तुराख्यो महासुरः ॥ ३९ ॥
 युयुधे चामरसान्यैश्चतुरङ्गबलान्वितः ।
 रथानामयुतैः षड्भिरुदथाख्यो महासुरः ॥ ४० ॥
 अयुध्यतायुतानाञ्च सहस्रेण महाहनुः ।
 पञ्चाशद्भिश्च नियुतैरसिलोभा महासुरः ॥ ४१ ॥
 अयुतानां शतैः षड्भिर्व्यास्कलो युयुधे रणे ।
 गजवाजिसहस्रोघैरनेकैः परिवारितः ॥ ४२ ॥
 वृतो रथानां कोट्या च युद्धे तस्मिन्नयुध्यत ।
 विडालाख्योऽयुतानाञ्च पञ्चाशद्भिरथायुतैः ॥ ४३ ॥
 युयुधे संयुगे तत्र रथानां परिवारितः ।
 अन्ये च तत्रायुतशी रथनागहयैर्हताः ॥ ४४ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या सह तत्र महासुराः ।
 कोटिकोटिसहस्रैस्तु रथानां दान्तिनान्तथा ॥ ४५ ॥
 हथानाञ्च वृतो युद्धे तत्राभून्मन्दिषासुरः ।
 तोमरैर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिर्मुषलैस्तथा ॥ ४६ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या खड्गैः परशुपट्टिमैः ।
 केचिच्च चिन्दिपुः शक्तीः केचित्पाशांस्तथापरे ॥ ४७ ॥
 देवीं खड्गप्रहारैस्तु ते तां हन्तुं प्रचक्रमुः ।
 सापि देवी ततस्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि चण्डिका ॥ ४८ ॥
 लीलथैव प्रचिच्छेद निजशस्त्रास्त्रवर्षिणी ।
 अनायस्तानना देवी स्तूयमाना सुरर्षिभिः ॥ ४९ ॥
 मुमोचासुरदेहेषु शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी ।
 सोऽपि क्रुद्धो धुतशटी देव्या वाहनकेगरी ॥ ५० ॥
 चचारामुरसैन्येषु वनेष्विव हुताशनः ।

निखासान्मुचे यांश्च युध्यमामा रश्चेऽम्बिका ॥ ५१ ॥
त एव सद्यः संभूता गणाः शतसहस्रगः ।
युयुधुस्ते परशुभिर्भिन्दिपान्नासिंपट्टिभैः ॥ ५२ ॥
नाशयन्तोऽसुरगणान्देवीशक्त्युपहंङ्गिताः ।
श्रवादयन्त पट्टहान् गणाः शङ्खंस्तथापरे ॥ ५३ ॥
मृदङ्गांश्च तथैवान्ये तस्मिन् युद्धमद्योत्सवे ।
ततो देवी त्रिशूलेन गदया शक्तिर्वाटभिः ॥ ५४ ॥
खड्गादिभिश्च शतशो निजवान महासुरान् ।
पातयामास चैवान्यान् घण्टास्त्रनविमोहितान् ॥ ५५ ॥
असुरान् भुवि पाशेन बद्धा चान्यानकर्षत ।
केचिद्विधाकृतास्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथापरे ॥ ५६ ॥
त्रिपोथिता निपातेन गदया भुवि शरते ।
विमुञ्च केचिद्दुधिरं भुषलेन भृशं हताः ॥ ५७ ॥
केचिन्निपातिता भूमौ भिन्नाः शूलेन वक्षसि ।
निरन्तराः शरीरेण कृताः केचिद्रणाजिरे ॥ ५८ ॥
सेनानुकारिणः प्राणान्मुचुस्त्रिदशार्दनाः ।
केषाञ्चिद्वाहवस्त्रिन्नास्त्रिन्नाश्रीवास्तथापरे ॥ ५९ ॥
शिरांसि पेतुरन्येषामन्ये मध्ये विदारिताः ।
विच्छिन्नजङ्घास्त्रपरे पेतुर्व्यां महासुराः ॥ ६० ॥
एकनाह्वलिचरणाः केचिद्देव्या द्विधाकृताः ।
च्छिन्नेऽपि चान्ये शिरसि पतिताः पुनरुत्थिताः ॥ ६१ ॥
कवन्वा युयुधुर्देव्या शृङ्गीतपरमायुधाः ।
ननृतुषापरे तत्र युद्धे तूर्य्यलयाश्रिताः ॥ ६२ ॥
कवन्वाश्छिन्नशिरसः खड्गशक्त्युष्टिपाशयः ।

लिङ्गं तिष्ठति भाषन्तो देवीमन्ये महासुराः ॥ ६३ ॥

पातितै रथनागाश्वैरसुरैश्च वसुधरा ।

अगम्या साऽभवत्तत्र यत्राभूत्स महारणः ॥ ६४ ॥

शोणितौघा महानद्याः सद्यस्तत्र विसुसुबुः ।

मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवाजिनाम् ॥ ६५ ॥

क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणान्तथाश्विका ।

निन्ये क्षयं यथा वङ्गिस्तृणादारुमहाक्षयम् ॥ ६६ ॥

स च सिंहो महानादमुत्सृजन् धृतकेशरः ।

शरीरेभ्योऽमरारीणामसूनिष विचिन्वति ॥ ६७ ॥

देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युद्धं तथाऽसुरैः ।

यथैषान्तुतुष्टुर्देवाः पुष्पवृष्टिमुचो दिवि ॥ ६८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

महिषासुरसैन्यवधः ॥ ८२ ॥

अथशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिबवाच ।

निद्रन्कमानं तत् सैन्यमवलोक्य महासुख ।

सेनानोसिद्धरः कोपयन्ती योद्धुमथाम्बिकात् ॥ १ ॥

स देवीं शरवर्षेण ववर्ष समरेऽसुरः ।
 यथा मिरुगिरेः शृङ्गं तीयवर्षेण तीयदः ॥ २ ॥
 तस्म क्लिप्त्वा ततो देवी लीलयैव शरोत्करान् ।
 जघान तुरगान् वाणैर्यन्तारञ्चैव वाजिनाम् ॥ ३ ॥
 चिच्छेद् च धनुः सख्यो ध्वजञ्चातिसमुच्छ्रितम् ।
 विश्याध चैव गात्रेषु छिन्नधन्वानमाशुगैः ॥ ४ ॥
 स छिन्नधन्वा विरधो हताश्वो हतसारथिः ।
 अभ्यधावत तां देवीं खड्गचर्मधरोऽसुरः ॥ ५ ॥
 सिंहमाहत्य खड्गेन तीक्ष्णधारेण मूर्धनि ।
 आजघान भुजि सख्ये देवीमप्यतिदेगवान् ॥ ६ ॥
 तस्याः खड्गी भुजं प्राप्य पफाल नृपनन्दन ! ।
 ततो जग्राह शूलं स क्रोपादरुणलोचनः ॥ ७ ॥
 चिक्षेप च ततस्तत्तु भद्रकाव्यां महासुरः ।
 जाञ्ज्वल्यमानन्तेजोभीरविविम्बमिवाम्बरात् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा तद्गपतच्छूलं देवी शूलममुञ्चत ।
 तच्छूलं शतधा तेन नीतं स च महासुरः ॥ ९ ॥
 हते तन्निष्प्रहावोर्यं महिषस्य चमूपती ।
 आजगाम गजारूढयामरस्त्रिदशार्दनः ॥ १० ॥
 सोऽपि शक्तिं मुमोचाद्य देव्यास्तामम्बिका द्रुतम् ।
 हृद्गाराभिहतं भूमौ पातयामास निष्प्रभाम् ॥ ११ ॥
 भग्नां शक्तिं निपतितं दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः ।
 चिक्षेप वासदः शूलं वाणैस्तदपि साच्छिनत् ॥ १२ ॥
 ततः सिंहाः समुत्पत्य गजकुम्भान्तरस्थितः ।

बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणां ॥ १३ ॥
 युध्यमानौ ततस्ती तु तस्माद्वागान्महीं गतौ ।
 युयुधातेऽतिसंरम्भौ प्रहारैरतिदारुणैः ॥ १४ ॥
 ततो वेगात् खमुत्पत्य निपत्य च मृगारिणा ।
 करप्रहारेण शिरस्यामरस्य पृथक् कृतम् ॥ १५ ॥
 उदग्रश्च रणे देव्या शिलाहवादिभिर्हतः ।
 दन्तनष्टितलैश्चैव करालश्च निपातितः ॥ १६ ॥
 देवौ क्रुद्धा गदापातैश्चूर्णयामास चोदृतम् ।
 वास्कलं भिन्दिपालेन बाणैस्ताम्रं तथान्यकम् ॥ १७ ॥
 उग्रास्यमुग्रवोर्यश्च तथैव च महाहनुम् ।
 त्रिनेत्रा च त्रिशूलेन जघान परमेश्वरी ॥ १८ ॥
 विडालस्यासिना कायात् पातयामास वै शिरः ।
 दुर्हरं दुर्मुखञ्चोभौ शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ १९ ॥
 एवं संक्षीयमाणे तु स्वसैन्ये मङ्घ्रिषासुरः ।
 माङ्घ्रिपेष्य स्वरूपेण त्रासयामास तान् गणान् ॥ २० ॥
 काङ्घ्रित्तुण्डप्रहारेण क्षुरधिपैस्तथापरान् ।
 लाङ्गूलताडितांश्चान्यान् शृङ्गाभ्याञ्च विदारितान् ॥ २१ ॥
 वेगेन काङ्घ्रिदपरान्नाद्दिन भ्रमणेन च ।
 निष्प्रासपबनेनान्यान् पातयामास भूतले ॥ २२ ॥
 निपात्य प्रमथानीकमभ्यधावत सोऽसुरः ॥ ।
 सिंहं हन्तुं महादेव्याः कोपश्चक्रे ततोऽम्बिका ॥ २३ ॥
 सोऽपि कोपात्प्रहावीर्यैः क्षुरक्ष्ममहीतलः ।
 शृङ्गाभ्यां पर्वतानुच्चाङ्घ्रिपे च ननाद च ॥ २४ ॥
 वैमन्मगविक्षुषा मही तस्य व्यञ्जीर्यत ।

लाङ्गूलेनाहतश्चाश्विः प्लावयामास सर्वतः ॥ २५ ॥
धुतशृङ्गविभिन्नाश्च खण्डखण्डं ययुर्घनाः ।
श्वासानिलास्ताः शतशो निपेतुर्नभसोऽचलाः ॥ २६ ॥
इति क्रोधसमाधातमापतन्तं महासुरम् ।
दृष्ट्वा सा चण्डिका क्रापं तद्वधाय तदाकरोत् ॥ २७ ॥
सा क्षिप्त्वा तस्य वै पाशं तं बबन्ध महासुरम् ।
तत्याज माहिषं रूपं सोऽपि बद्धो महामृधे ॥ २८ ॥
ततः सिंहोऽभवत्सद्यो यावत्तस्याम्बिका शिरः ।
क्षिनन्ति तावत् पुरुषः खड्गपाणिरदृश्यत ॥ २९ ॥
तत एवाशु पुरुषं देवो चिच्छेद शायकैः ।
तं खड्गचर्मणा साद्धं ततः सोऽभून्महागजः ॥ ३० ॥
करेण च महासिंहं तच्चर्षं जगर्ज च ।
कर्षतस्तु करन्देवो खड्गेन निरकृन्तत ॥ ३१ ॥
ततो महासुरो भूयो माहिषं वपुरास्थितः ।
तथैव क्षीभयामास त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३२ ॥
ततः क्रुहा जगन्माता चण्डिका पानमुत्तमम् ।
पयो पुनः पुनथैव जहासात्कालोचना ॥ ३३ ॥
ननर्द चासुरः सोऽपि बलवीर्यमदीहतः ।
विषाणाम्याञ्च चित्तेप चण्डिकां प्रति भूधरान् ॥ ३४ ॥
मा च हान् प्रक्षितांस्तेन चूर्णयन्ती शरोत्करैः ।
उवाच तं मदीदूतमुखरागाकुलाजरम् ॥ ३५ ॥

देव्युवाच ।

गर्जं गर्जं जनां मूढ ! मधु यावत् पिबाम्यहम् ।
मया त्वयि हतेऽत्रैव गर्जिष्यन्त्याशु देवताः ॥ ३६ ॥

एवमुक्त्वा समुत्पत्य सारूढा तं महासुरम् ।
 पार्देनाक्रम्य कण्ठे च शूलेनैतमताडयत् ॥ ३७ ॥
 ततः सोऽपि पदाक्रान्तस्तया निजमुखात्ततः ।
 अर्द्धनिष्क्रान्त एवाति देव्या वीर्येण संवृतः ॥ ३८ ॥
 अर्द्धनिष्क्रान्त एवासौ युध्यमानो महासुरः ।
 तया महासिना देव्या शिरश्छत्वा निपातितः ॥ ३९ ॥
 ततो ह्याहाकृतं सर्वं दैत्यसैन्यं ननाश तत् ।
 प्रहर्षञ्च परं जग्मुः सकला देवतागणाः ॥ ४० ॥
 तुष्टुवुस्तां सुरा देवीं सह दिव्यैर्महर्षिभिः ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

महिषासुरवधः ॥ ८२ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिर्वाच ।

शक्रादयः सुरगणा निहृतेऽतिवीर्ये
 तस्मिन् दुरात्मनि सुरारिबले च देव्या ।
 तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्रशिरोऽधरांसा
 वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः ॥ १ ॥

दव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या
 निःशेषदेवगणशक्तिसमूहसूर्त्या ।
 तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूच्यां
 भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ २ ॥
 यस्याः प्रभावमतुलं भगवाननन्तो
 ब्रह्मा हरय न हि वक्तुमलं बलञ्च ।
 सा चण्डिकाखिलजगत्परिपालनाय
 नाशाय चाशुभभयस्य मतिं करोतु ॥ ३ ॥
 या त्र्योः स्वयं मुक्तितनां भवनेष्वलक्ष्मीः
 पापात्मनां कृतधियां हृदयेषु बुद्धिः ।
 अहा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा
 तां त्वां नताः स्म परिपालय देवि ! विश्वम् ॥ ४ ॥
 किं वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत्
 किञ्चातिवीर्य्यमसुरक्षयकारि भूरि ।
 किञ्चाह्वेषु चरितानि तवाति दानि
 सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ५ ॥
 हेतुः समस्तजगतां त्रिगुणापि दीपै-
 र्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपारा ।
 सर्वाश्रयाखिलमिदं जगदंशभूत-
 मव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ६ ॥
 यस्याः समस्तसुरता द्रुमुदीरणेन
 त्पतिं प्रयाति सकलेषु मखेषु देवि ! ।
 स्नाहासि वै पिष्टगणस्य च त्पतिहेतु-
 र्चाव्यसे त्वमत एव जनैः स्वधा च ॥ ७ ॥

या मुक्तिहेतुरविविक्त्यमहाव्रतां च
 अभ्यस्यसे सुनियतेन्द्रियतत्त्वसारैः ।
 मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषै-
 र्विद्यासि सा भगवतो परमा हि देवि ! ॥ ८ ॥
 शब्दात्मिका सुविमलर्ग्यजुषां निधान-
 मुज्जोतरम्यपदपाठवताञ्च साञ्जाम् ।
 देवी त्रयी भगवती भवभावनाय
 वार्त्ता च सर्वजगतां परमार्त्तिं हन्ती ॥ ९ ॥
 मेधासि देवि ! विदिताखिलशास्त्रसारा
 दुर्गासि दुर्गभवसागरनौरसङ्गा ।
 श्रीः कैटभारिहृदयैककृताधिवासा
 गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ १० ॥
 ईषत्सहासममलं परिपूर्णाचन्द्र-
 विम्बानुकारि कनकोत्समकान्ति कान्तम् ।
 अत्यङ्गुतं प्रहृतमाप्तुरुषा तथापि
 वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु देवि ! कुपितं भृकुटीकराल-
 मुद्यच्छशाङ्कसदृशच्छवि यन्न सद्यः ।
 प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चित्रं
 कैर्जीव्यते हि कुपितान्तकदर्शनेन ॥ १२ ॥
 देवि ! प्रसीद प्ररमा भवती मवाय
 सद्यो विनाशयसि कोपवती कुलानि ।
 विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेत-
 व्रितं बलं सुविपुलं महिषासुरस्य ॥ १३ ॥

ते संस्रता जनपदेषु धनानि तेषां
 तेषां यथांसि न च सीदति धर्मवर्गः ।
 धन्यास्त एव मिश्रतात्मजभृत्यदारा
 येषां सदाभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १४ ॥
 धर्म्याणि देवि ! सकलानि सदैव कर्मा-
 ण्यत्यादृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति ।
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादात्
 लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि ! तेन ॥ १५ ॥
 दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः
 स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभान्ददासि ।
 दारिद्र्यदुःखभयहारिणि ! का त्वदन्या
 सर्वोपकारकरणाय सदाद्र्चिता ॥ १६ ॥
 एभिर्हतेर्जगदुपैति सुखं तथैते
 कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापम् ।
 संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयान्तु
 मत्वेति नूनमहितान् विनिहंसि देवि ! ॥ १७ ॥
 दृष्टैव किन्न भवती प्रकरोति भस्म
 सर्वांसुरानरिषु यत् प्रहिणोषि शस्त्रम् ।
 लोकान् प्रयान्तु रिपवोऽपि हि शस्त्रपूता
 इत्यं मतिर्भवति तेष्वपि तेऽतिसाध्वी ॥ १८ ॥
 खड्गप्रभानिकरविष्कुरणैस्तथोग्रैः
 शूलाग्रकान्तिनिवहेन दृशोऽसुराणाम् ।
 यन्नागता विलयमंशुमदिन्दुखण्ड-
 योग्याननं तव विलीकयतां तद्वैतत् ॥ १९ ॥

कुर्वन्तवत्तश्मनं तव देवि ! शीलं
 रूपं तथैतद्विचिन्त्यमतुल्यमन्यैः ।
 वीर्यञ्च हन्तृ हृतदेवपराक्रमाणां
 वैरिष्वपि प्रकटितेव दया त्वयेत्यम् ॥ २० ॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य
 रूपञ्च शत्रुभयकार्यतिहारि कुत्र ।
 चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा
 स्वथ्येव देवि ! वरदे भवनत्रयेऽपि ॥ २१ ॥
 त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन
 त्वातं त्वया समरमूर्ध्वेनि तेऽपि हत्वा ।
 नीता दिवं रिपुगणा भयमप्यपास्त-
 मस्माकनुत्सदसुरारिभवन्नमस्ति ॥ २२ ॥
 शूलेन पाहि नो देवि ! पाहि खड्गेन चाम्बिके ! ।
 घण्टास्त्रनेन नः पाहि चापज्यानिस्त्रनेन च ॥ २३ ॥
 प्राच्यां रक्ष प्रतीच्याञ्च चण्डिके ! रक्ष दक्षिणे ।
 भ्रामणेनात्मशून्यस्य उत्तरस्यान्तयेश्वरि ! ॥ २४ ॥
 सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ।
 यानि चात्यर्थघोराणि तै रक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ २५ ॥
 खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ! ।
 करपद्मदसङ्गीनि तैरस्मान्नुच्च सर्वतः ॥ २६ ॥

ऋषिवाच ।

एवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनीङ्गवैः ।
 अर्चिता जगतां धात्री तथा गन्धानुलेपनैः ॥ २७ ॥
 त्वया ममैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्भुवैस्तु धूमिता ।

प्राह प्रमादसुमुखी समस्तान् प्रणतान् सुरान् ॥२८॥

देव्यवाच ।

त्रिघतां त्रिदशाः सर्वे यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम् ।

दद्याम्यहमिति प्रीत्या स्तवैरेभिः सुपूजिता ॥ २९ ॥

देवा ऊचुः ।

भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ।

यदयं निहतः शत्रु रक्षाकं महिषासुरः ॥ ३० ॥

यदि वापि वरी देयस्त्वयास्माकं महेश्वरि ! ।

संस्मृता संस्मृता त्वन्नो हिंसेथाः परमापदः ॥ ३१ ॥

यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वा स्तोषत्यमलानने ! ।

तस्य वित्तर्द्धिविभवैर्धनदारादिसम्पदाम् ॥

वृद्धयेऽस्मत्प्रसन्ना त्वं भवेथाः सर्वदाम्बिके ! ॥३२॥

ऋषिरुवाच ।

इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थं तथात्मनः ।

तथेत्युक्त्वा भद्रकाली बभूवान्तर्हिता नृप ! ॥ ३३ ॥

इत्यितत्कथितं भूप ! संभूता सा यथा पुरा ।

देवी देवशरीरेभ्यो जगत्त्रयहितैषिणी ॥ ३४ ॥

पुनश्च गौरीदेहा सा समुद्भूता यथाभवत् ।

बधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ३५ ॥

रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ।

तच्छृणुष्व मयाख्यातं यथावत्कथयामि ते ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वभौके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

महिषासुरवधः समाप्तः ॥ ८४ ॥

षष्ठाशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

पुरा शुभनिशुभाभ्यामसुराभ्यां शचीपतेः ।
त्रैलोक्यं यज्ञभागाश्च हृता मदबलाश्रयात् ॥ १ ॥
ताविव सूर्य्यंतां तद्वदधिकारं तथैन्दवम् ।
कौवेरमथ याम्यञ्च चक्राति वरुणस्य च ॥ २ ॥
ताविव पवनर्द्धिञ्च चक्रतुर्वह्निकर्म च ।
ततो देवा विनिर्धूता अष्टराज्याः पराजिताः ॥ ३ ॥
हृताधिकारान्निदशास्त्राभ्यां सर्वे निराकृताः ।
महासुराभ्यां तां देवीं संस्मरन्त्यपराजिताम् ॥ ४ ॥
व्यासाकं वरो दत्तो यथापत्सु सृताखिलाः ।
भवतां नाशयिष्यामि तत्क्षणात् परमापदः ॥ ५ ॥
इति कृत्वा मतिं देवा द्विमवन्तं नगेश्वरम् ।
जग्मुस्तत्र ततो देवीं विष्णुमायां प्रतुष्टुषुः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम् ॥ ७ ॥
रौद्रायै नमो निलायै गौर्यै धात्र्यै नमो नमः ।
ज्योत्स्नायै चेन्द्ररूपिण्यै सुखायै सततं नमः ॥ ८ ॥
कल्याण्यै प्रणता वृद्धैः सिद्धैः कुर्मि नमो नमः ।

नैर्ऋत्यै भृङ्गतां लक्ष्म्यै शर्वाण्यै ते नमो नमः ॥ ९ ॥

दुर्गायै दुर्गपारायै सारायै सर्वकारिण्यै ।

ख्यात्यै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः ॥ १० ॥

अतिसाम्यातिरोद्रायै नतास्तस्यै नमो नमः ।

नमो जगत्प्रतिष्ठायै दैव्यै कृत्यै नमो नमः ॥ ११ ॥

या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १३ ॥

या देवी सर्वभूतेषु बद्धिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १४ ॥

या देवी सर्वभूतेषु निद्रारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षुधारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १६ ॥

या देवी सर्वभूतेषु ह्यायारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १७ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १८ ॥

या देवी सर्वभूतेषु तृष्णारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १९ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २० ॥

या देवी सर्वभूतेषु जातिरूपेण संस्थिता ।

- नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २३ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु शङ्कारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २४ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु काम्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २५ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २६ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु वृत्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २७ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २८ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु दयारूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २९ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३० ॥
 या देवी सर्वभूतेषु मातरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३१ ॥
 या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३२ ॥
 इन्द्रियानामभिधानी भूतानाञ्चाखिलेषु वा ।

भूतेषु सततं तस्यै व्याप्तिदेव्यै नमो नमः ॥ ३३ ॥

चितिरूपेण वा कृतस्त्रमितद्वराप्य स्थिता जगत् ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै बभौ नमः ॥ ३४ ॥

स्तुता सुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रयात्

तथा सुरेन्द्रेण दिनेषु सेविता ।

करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी

शुभानि भद्राप्यभिहन्तु चापदः ॥ ३५ ॥

या साम्प्रतं चोद्धतदैत्यतापितै-

रस्माभिरीशा च सुरैर्नमस्यते ।

या च स्मृता तव्ज्जणमेव हन्ति नः

सर्वापदा भक्तिविजस्त्रमूर्त्तिभिः ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं स्तवाद्युक्तानां देवानां तत्र पार्वती ।

स्नातुमभ्यायदौ तीर्थे जाह्नव्या नृपनन्दन ! ॥ ३७ ॥

साऽब्रवीत्तान् सुराग् सुभ्रुर्भवद्भिः स्तूयतेऽत्र का ।

धरौरकोषतस्यास्याः समुद्भूताब्रवीच्छ्रवा ॥ ३८ ॥

स्तोत्रं ममैतत् क्रियते शुभदेत्यनिराकृतैः ।

द्वैवैः समेतैः समरे निशुम्नेन पराजितैः ॥ ३९ ॥

शरीरकोषाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःसृताम्बिका ।

कौषिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते ॥ ४० ॥

तस्यां विनिर्गतायान्तु कृष्णाभूत्सापि पार्वती ।

काङ्क्षिकेति समाख्याता हिमाचलकृताश्रया ॥ ४१ ॥

ततोऽम्बिकां परं रूपं बिभ्राणां सुमनोहरम् ।

ददर्श चण्डो सुखदश्च भृत्यौ शुभनिशुभयोः ॥ ४२ ॥

ताभ्यां शुभाय चाख्याता अतीव सुमनोहरा ।
 काष्ठास्ते स्त्री महाराज ! भासयन्ती हिमाचलम् ॥ ४३ ॥
 नैव तादृक् क्वचिद्रूपं दृष्टं केनचिदुत्तमम् ।
 ज्ञायतां काप्यसौ देवी गृह्यताच्चासुरेश्वर ! ॥ ४४ ॥
 स्त्रीरत्नमतिचार्वङ्गो द्योतयन्ती दिशस्त्रिषा ।
 सा तु तिष्ठति दैत्येन्द्र ! तां भवान् द्रष्टुमर्हति ॥ ४५ ॥
 यानि रत्नाणि मणयो गजाश्वादीनि वै प्रभो ! ।
 तैल्लोक्ये तु समस्तानि साम्प्रतं भान्ति ते गृहे । ४६ ॥
 शैरावतः समानीतो गजरत्नं पुरन्दरात् ।
 पारिजाततक्षायं तद्यैवोच्चैः श्रवा ह्वयः ॥ ४७ ॥
 विमानं हंससंयुक्तमेतत्तिष्ठति तेऽङ्गने ।
 रत्नभूतभिन्नानीतं यदासीद्विधसोऽद्भुतम् ॥ ४८ ॥
 निधिरेष महापतः समानीतो धनेश्वरात् ।
 किञ्चल्लिनीं ददौ चाध्विर्मांलामन्त्रानपह्णजाम् ॥ ४९ ॥
 छद्मन्ते वारुणं गेहे काञ्चनस्त्रावि तिष्ठति ।
 तथायं स्यन्दनवरो यः पुरासीत् प्रजापतेः ॥ ५० ॥
 मृत्योरुत्क्रान्तिदा नाम शक्तिरीश ! त्वया हृता ।
 पापः सलिन्नराजस्य भ्रातुस्तव परिग्रहे ॥ ५१ ॥
 निशुभस्याभिजाताय समस्ता रत्नजातयः ।
 वङ्गिरयि ददौ तुभ्यमग्निशीचे च वाससी ॥ ५२ ॥
 एवं दैत्येन्द्र ! रत्नानि समस्तान्याहृतानि ते ।
 स्त्रीरत्नमेषा कलप्राणी त्वया कस्मान्न गृह्यते ॥ ५३ ॥

ऋषिरुवाच ।

निगम्येति वचः शुभः स तदा चण्डबुण्डयोः ।

प्रेषयामास सुग्रीवं दूतं देव्या महासुरम् ॥ ५४ ॥
 इति चेति च वक्तव्या सा गत्वा वचनात्मम ।
 यथा चाभ्येति संग्रीत्या तथा कार्यं त्वया लघु ॥ ५५ ॥
 स तत्र गत्वा यत्रास्ते शैलोद्दिशेऽतिशीभने ।
 सा देवी तां ततः प्राह स्रक्ष्णं मधुरया गिरा ॥ ५६ ॥

दूत उवाच ।

देवि ! दैत्येश्वरः शुम्भस्त्रैलोक्ये परमेश्वरः ।
 दूतोऽहं प्रेषितस्तेन त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ५७ ॥
 अव्याहताज्ञः सर्वासु यः सदा देवयोनिषु ।
 निर्जिताखिलदैत्यारिः स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ५८ ॥
 मम त्रैलोक्यमखिलं मम देवा वगानुगाः ।
 यज्ञभागानहं सर्वानुपाश्रामि पृथक् पृथक् ॥ ५९ ॥
 त्रैलोक्ये वररत्नानि मम वश्यान्यशेषतः ।
 तथैव गजरत्नानि हृत्वा देवेन्द्रवाहनम् ॥ ६० ॥
 क्षीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नं ममामरैः ।
 उच्चैःश्रवससंज्ञं तत् प्रणिपत्य समर्पितम् ॥ ६१ ॥
 यानि चान्यानि देवेषु गन्धर्वेषूरुगेषु च ।
 रत्नभूतानि भूतानि तानि मय्येव शोभने ! ॥ ६२ ॥
 स्त्रीरत्नभूतां त्वां देवि ! लोके मन्यामहे वयम् ।
 सा त्वमस्मानुपागच्छ यतो रत्नसुजो वयम् ॥ ६३ ॥
 मां वा ममानुजं वापि निशुम्भमुरुविक्रमम् ।
 भज त्वं चञ्चलापाङ्गि ! रत्नभूतासि वै यतः ॥ ६४ ॥
 परमैश्वर्यमतुलं प्राप्स्यसे मत्परिश्रहात् ।
 एतद्बुद्ध्या समालोच्य मत्परिश्रहतां व्रज ॥ ६५ ॥

ऋषिर्वाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी गभीरान्तःक्षिता जमी ।
दुर्गा भगवती भद्रा ययेदं धार्यते जगत् ॥ ६६ ॥

देव्युवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया नात्र मिथ्या किञ्चित्त्वयोदितम् ।
तैलोक्याधिपतिः शुभो निशुभश्चापि तादृशः ॥ ६७ ॥
किं त्वत् यत् प्रतिज्ञातं मिथ्या तत् क्रियते कथम् ।
श्रूयतामल्पबुद्धित्वात् प्रतिज्ञा या कृता पुरा ॥ ६८ ॥
यो मां जयति संग्रामे यो मे दर्पं व्यपोहति ।
यो मे प्रतिबली लोके स मे भर्ता भविष्यति ॥ ६९ ॥
तदागच्छतु शुभोऽत्र निशुभो वा महासुरः ।
मां जित्वा किञ्चिरेणात्र पाणिं गृह्णातु मे लघु ॥ ७० ॥

दूत उवाच ।

अवलिप्तासि मैवं त्वं देवि ! ब्रूहि ममाग्रतः ।
तैलोक्ये कः पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुभनिशुभयोः ॥ ७१ ॥
अन्येषामपि दैत्यानां सर्वे देवा न वै युधि ।
तिष्ठन्ति संमुखे देवि ! किं पुनः स्त्री त्वमेकिका ॥ ७२ ॥
इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्युर्ध्वेषां न संयुगे ।
शुभादीनां कथन्तेषां स्त्री प्रवास्वसि संमुखम् ॥ ७३ ॥
सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वं शुभनिशुभयोः ।
केशाकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि ॥ ७४ ॥

देव्युवाच ।

एवमेतद्वली शुभो निशुभश्चातिवीर्यवान्

किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालोचिता पुरा ॥ ७५ ॥
 स त्वं गच्छ मयोक्तन्ते यदेतत् सर्वमादृतः ।
 तदाचक्ष्वापुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु यत् ॥ ७६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 देव्या दूतसंवादः ॥ ८५ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

इत्याकर्ण्य वचो देव्याः स दूतोऽमर्षपूरितः ।
 समाचष्ट समागम्य दैत्यराजाय विस्तरात् ॥ १ ॥
 तस्य दूतस्य तद्वाक्यमाकर्ण्यसुरराट् ततः ।
 सक्रोधः प्राह दैत्यानामधिपं धूम्रलोचनम् ॥ २ ॥
 हे धूम्रलोचनाशु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः ।
 तामानय बलाद्दुष्टां केशाकर्षणविह्वलाम् ॥ ३ ॥
 तत्परित्राणदः कश्चिद्यदि वोत्तिष्ठतेऽपरः ।
 स हन्तव्योऽमरो वापि यक्षो गन्धर्व एव वा ॥ ४ ॥

ऋषिरुवाच ।

तेनाज्ञप्तस्ततः शीघ्रं स दैत्यो धूम्रलोचनः ।
 हतः पृथ्वा सहस्राणामसुराणां द्रुतं ययौ ॥ ५ ॥

स दृष्ट्वा तां ततो देवीं तुहिनाचलसंस्थिताम् ।
जगादीक्षैः प्रयाहीति मूलं शुभनिशुभघोः ॥ ६ ॥
न चेत् प्रीत्याद्य भवती मङ्गर्तारमुपैष्यति ।
ततो बलान्नयाम्येप केशाकर्षणविह्वलाम् ॥ ७ ॥

देव्युवाच ।

दैत्येश्वरेण प्रहितो बलवान् बलसंहतः ।
बलान्नयसिं मामेवं ततः किन्ति करोमग्रहम् ॥ ८ ॥

ऋषिरुवाच ।

इत्युक्तः सोऽभ्यधावत्तामसुरो धूम्रलोचनः ।
हृद्धारेणैव तं भस्म सा चकाराम्बिका ततः ॥ ९ ॥
अथ क्रुद्धं महामैत्र्यमसुराणान्तथाम्बिकाम् ।
ववर्ष शायकैस्तीक्ष्णैस्तथा शक्तिपरश्वधैः ॥ १० ॥
ततो धुतसटः कोपात् कृत्वा नादं सुभैरवम् ।
पपातासुरसेनायां सिंही देव्याः स्ववाहनः ॥ ११ ॥
कांश्चित्करप्रहारेण दैत्यानास्येन चापराम् ।
आक्रान्त्वा चाधरेणान्यान् जघान सुमहासुरान् ॥ १२ ॥
केषाञ्चि पाटयामास नखैः कोष्ठानि केशरी ।
ब्रथा तलप्रहारेण गिरांसि कृतवान् पृथक् ॥ १३ ॥
विच्छिन्नवाहुधिरसः कृतास्तेन तथापरे ।
पपौ च रुधिरं कीष्ठादन्येषां धुतकेशरः ॥ १४ ॥
अग्नेन तद्वलं सर्वं चयं नीतं महात्मना ।
तेन केशरिणा देव्या वाहनेनातिक्रीपिता ॥ १५ ॥
शुत्वा तमसुरं देव्या निहतं धूम्रलोचनम् ।
बलञ्च क्षयितं कृत्वा देवीकेशरिणा ततः ॥ १६ ॥

चुकीप दैत्याधिपतिः शुभः प्रस्फुरिताधरः ।
 आत्रापयामास च तौ चण्डमुण्डौ महासुरौ ॥ १७ ॥
 हे चण्ड ! हे मुण्ड ! बलैर्बहुलैः परिवारितौ ।
 तत्र गच्छतं गत्वा च सा समानीयतां क्षु ॥ १८ ॥
 केशेष्वालप्य बद्धा वा यदि वः संशयो युधि ।
 तदाशेषायुधैः सर्वैरसुरैर्विनिहन्यताम् ॥ १९ ॥
 तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते ।
 शीघ्रमागमयतां बद्धा गृहीत्वा तामथाम्बिकाम् ॥२०॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वभौके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 शुभनिशुभसेनानीधूम्रलोचनवधः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

आत्रस्तासु ततो दैत्याश्चण्डमुण्डपुरीगमाः ।
 चतुरङ्गबन्धोपेता ययुरभ्युद्यतायुधाः ॥ १ ॥
 दृष्टशस्त्रे ततो देवीमौषडासां व्यवस्थिताम् ।
 सिंहस्योपरि शैलेन्द्रशङ्गे महति काञ्चने ॥ २ ॥
 ते दृष्ट्वा तां समादालमुद्यमञ्चक्रु बभूवुः ।
 आकृष्टचापासिधरास्तथान्ये तत्समीपगाः ॥ ३ ॥

ततः कोपञ्चकारोच्चैरम्बिका तानरोन् प्रति ।
 कोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तदा ॥ ४ ॥
 भृकुटीकुटिलात्तस्या ललाटफलकाद्द्रुतम् ।
 काली करालवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिनी ॥ ५ ॥
 विचित्रखट्वाङ्गधरा नरमालाविभूषणा ।
 ह्रीपिचर्मपरीधाना शुष्कमांसतिभैरवा ॥ ६ ॥
 अतिविस्तारवदना जिह्वालक्ष्मणभीषणा ।
 निमग्ना रक्तनयना नादापूरितदिङ्मुखा ॥ ७ ॥
 सा वेगेनाभिपतिता घातयन्ती सहासुरान् ।
 सैन्ये तत्र सुरारौणामभक्षयत् तद्वलम् ॥ ८ ॥
 पाष्णिग्राह्याङ्गुश्याह्नियोधघण्टारामन्वितान् ।
 समादायैकहस्तेन मुखे चित्रेष वारणान् ॥ ९ ॥
 तथैव योधं तुरगै रथं सारथिना सह ।
 निक्षिप्य वक्त्रे दग्धैश्चर्वयत्यतिभैरवम् ॥ १० ॥
 एकं जग्राह केशेषु ग्रीवायामथ चापरम् ।
 पादेनाक्रमत् चैवान्यसुरसान्यमपीययत् ॥ ११ ॥
 तैर्मुक्तानि च शस्त्राणि महास्त्राणि तथासुरैः ।
 मुखेन जग्राह रुपा दग्धनैर्मथितान्यपि ॥ १२ ॥
 बलिनां तद्वलं सर्वमसुराणां महात्मनाम् ।
 ममर्द्दाभक्षयञ्चान्यानन्यांश्चाताडयत्तथा ॥ १३ ॥
 असिना निहताः केचित् केचित् खड्गाङ्गताडिताः ।
 जग्मुर्विनाशमसुरा दन्ताग्राभिहतास्तथा ॥ १४ ॥
 अथेन तद्वलं सर्वमसुराणां निपातितम् ।
 दृष्ट्वा चण्डोऽभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणाम् ॥ १५ ॥

शरवर्षमहाभोमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः ।

क्षाद्यामास चक्रैश्च मुण्डः क्षिप्तैः सहस्रशः ॥ १६ ॥

तानि चक्राण्यनेकानि विद्यमानानि तन्मुखम् ।

बभूवुश्चार्कविम्बानि सुबह्वानि घनोदरम् ॥ १७ ॥

ततो जहासातिरूषा भोमं भैरवनादिनी ।

काली करालवक्त्रान्तर्दुर्दर्शदृशनोज्ज्वला ॥ १८ ॥

उत्थाय च महासिंहं देवीं चण्डमधावत ।

गृहीत्वा चास्य केशेषु शिरस्ते नासिनाच्छिनत् ॥१९॥

अथ मुण्डोऽप्यधावत्तां दृष्ट्वा चण्डं निपातितम् ।

तमप्यपातयद्भूमौ सा खड्गाभिहतं रूषा ॥ २० ॥

हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चण्डं निपातितम् ।

मुण्डञ्च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयातुरम् ॥ २१ ॥

शिरश्चण्डस्य काली च गृहीत्वा मुष्णमेव च ।

प्राह प्रचण्डादृहासमिश्रमभ्येत्य चण्डिकाम् ॥ २२ ॥

मया तवात्रोपहृती चण्डमुण्डो महापशू ।

युद्धयन्ने स्वयं शुभ्रं निशुभ्रञ्च हनिष्यसि ॥ २३ ॥

ऋषिरुवाच ।

तावानीतो ततो दृष्ट्वा चण्डमुण्डो महासुरौ ।

उवाच काल्मी कल्याणो ललितं चण्डिका बचः ॥२४॥

यस्माच्चण्डञ्च मुण्डञ्च गृहीत्वा त्वमुपागता ।

चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवि ! भविष्यसि ॥२५॥

इति श्रीभार्गवखण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

चण्डमुण्डबधः ॥ २७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

चण्डे च निहते दैत्ये मुण्डे च विनिपातिते ।
बहुलेषु च सैन्येषु क्षयितेष्वसुरेश्वरः ॥ १ ॥
ततः कोपपराधीनचेताः शुभ्रः प्रतापवान् ।
उद्योमं सर्वसैन्यानाम्दैत्यानामादिदेश ह ॥ २ ॥
अद्य सर्वबलैर्दैत्याः षडशीतिरुदायुधाः ।
कम्बूनाञ्चतुरशीतिर्निर्यान्तु स्वबलैर्हताः ॥ ३ ॥
कोटिघोर्याणि पञ्चाशदसुराणां कुलानि वै ।
शतं कुलानि धीम्राणां निर्गच्छन्तु ममाज्ञया ॥ ४ ॥
कालका दीर्घता मौर्याः कालकेयास्तथासुराः ।
युद्धाय सज्जा निर्यान्तु आज्ञया त्वरिता मम ॥ ५ ॥
इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुभ्रो भैरवशासनः ।
निर्जगाम महासैन्यसहस्रैर्बहुभिर्हतः ॥ ६ ॥
आयातं चण्डिका दृष्ट्वा तस्मैन्यमतिभीषणम् ।
ज्यास्त्रनैः पूरयामास धरणीगगनान्तरम् ॥ ७ ॥
ततः सिंहो महानादमतीव कृत्वावाङ्मूष ! ।
घण्टास्त्रनेन तान्नादानस्त्रिका चोपहृंहयत् ॥ ८ ॥
धनुर्ज्यासिंहघण्टानां शब्दापूरितदिङ्मुखा ।
निनादैर्भीषणैः काली जिग्ये विस्वारितानना ॥ ९ ॥

तन्निनादमुपंशुत्य दैत्यसैन्यैश्चतुर्दिशम् ।
 देवीसिंहस्तथा काली सरोषैः परिवारिता ॥ १० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे भूप ! विनाशाय कुरद्विषाम् ।
 भवायामरसिंहानामतिवीर्यबलान्विताः ॥ ११ ॥
 ब्रह्मेधगुहविष्णूनां तथेन्द्रस्य च शक्तयः ।
 शरीरेभ्यो विनिष्क्रम्य तद्रूपैश्चण्डिकां ययुः ॥ १२ ॥
 यस्य देवस्य यद्रूपं यथा भूषणवाहनम् ।
 तत्तदेव हि तच्छक्तिरसुरान् योद्धुमाययौ ॥ १३ ॥
 हंसयुक्ते विमानाग्रे साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
 आघाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साभिधायते ॥ १४ ॥
 माहेश्वरी वृषारूढा त्रिशूलधरधारिणी ।
 महाहिबलश्रमप्राप्ता चन्द्ररेखाविभूषणा ॥ १५ ॥
 कौमारी शक्तिहस्ता च मयूरवरवाहना ।
 योद्धुमश्याययौ देत्यानम्बिका गुह्यरूपिणी ॥ १६ ॥
 तथैव वैष्णवी शक्तिर्गरुडोपरि संस्थिता ।
 शङ्खचक्रगदाशङ्खङ्गहस्ताभ्युपाययौ ॥ १७ ॥
 यच्चवाराहमतुलं रूपं या बिभ्रती हरेः ।
 शक्तिः साप्याययौ तत्र वाराही बिभ्रती तनुम् ॥ १८ ॥
 नारसिंही नृसिंहस्य बिभ्रती सदृशं वपुः ।
 प्राप्ता तत्र सटान्निपत्तिमनञ्जनसंहतिः ॥ १९ ॥
 वज्रहस्ता तथैवेन्द्री गजराजोपरि स्थिता ।
 प्राप्ता लहस्रनयना वया शक्रस्तथैव सा ॥ २० ॥
 ततः परिवृतस्ताभिरीशानो देवशक्तिभिः ।
 हृन्वन्तामसुराः शीघ्रं मम ग्रीत्वाह चण्डिकाम् ॥ २१ ॥

• सतो देवीशरीरात् विनिष्क्रान्तातिभीषणा ।
 षष्ठिकाशक्तिरत्युग्रा शिवाशतनिनादिनी ॥ २२ ॥
 सा चाह धूम्रजटिलमौशानमपराङ्गिता ।
 द्रुतत्वं गच्छ भगवन् ! पार्श्वं शुभमिशुभयोः ॥ २३ ॥
 ब्रूहि शुभं निशुभञ्च दानवावतिर्ब्रवीती ।
 ये चान्ये दानवास्तत्र युद्धाय समुपस्थिताः ॥ २४ ॥
 त्रैलोक्यमिन्द्रो लभतां देवाः सन्तु हविर्भुजः ।
 यूयं प्रयात पातालं यदि जीवितुमिच्छथ ॥ २५ ॥
 बलाबलेपादय चेद्भवन्ता युद्धकाङ्क्षिणः ।
 तदागच्छत तप्यन्तु मच्छिषाः पिशितेन वः ॥ २६ ॥
 यतो निमुह्यो दैत्येन तथा देव्या गिवः स्वयम् ।
 गिवद्रूतोति लोकेऽस्मिन्ततः सा ख्यातिमागता ॥२७॥
 तेषुपि श्रुत्वा वचो देव्याः सर्वाख्यातं महासुराः ।
 अमंघांपूरिता जम्भुर्यतः कात्यायनी स्त्रिता ॥ २८ ॥
 ततः प्रथममेवापि शरशक्त्यृष्टिदृष्टिभिः ।
 बर्षुर्दृढताभर्षाणां देवीसनरारयः ॥ २९ ॥
 सा च तान् प्रहिताम् वाणान् शूलचक्रपरश्वधान् ।
 चिच्छेद् लीलयाष्मातधनुर्मुक्तैर्महेषुभिः ॥ ३० ॥
 तस्याग्रतस्तथा का ली शूलपातविदारितान् ।
 खट्वाङ्गपोषितांश्वारीन् कुर्वती व्यचरत्तदा ॥ ३१ ॥
 कमण्डलुज नाक्षेपहतवीर्यान् हतौजसः ।
 ब्रह्माणी चाकरोच्छ्रून् येन येन स धावति ॥ ३२ ॥
 माहेश्वरी त्रिशूलेन तथा शक्रेण वैश्ववी ।
 दैत्यान् जघान कौमारी तथा शक्त्यातिकोपना ॥३३॥

ऐन्द्रीकूलिशंपातेन शतशो दैत्यदानवाः ।
 पेतुर्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ ३४ ॥
 तुण्डप्रहारविध्वस्ता दंष्ट्राग्रक्षतवक्षसः ।
 वराहमूर्त्या न्यपतंश्चक्रेण च विदारिताः ॥ ३५ ॥
 नखैर्विदारितांश्चान्यान् भक्षयन्ती महासुरान् ।
 नारसिंही च चाराजौ नादापूर्णदिग्म्बरा ॥ ३६ ॥
 चण्डाट्टहासैरसुराः शिवदूत्यभिटूषिताः ।
 पेतुः पृथिव्यां पतितास्तांश्चखादाथ सा तदा ॥ ३७ ॥
 इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयन्तं महासुरान् ।
 दृष्ट्वाभ्युपायैर्विधिर्नेशुर्देवारिसैनिकाः ॥ ३८ ॥
 पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान्मातृगणार्दितान् ।
 योद्धुमभ्याययौ क्रुद्धो रक्तबीजो महासुरः ॥ ३९ ॥
 रक्तविन्दुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः ।
 समुत्पतति मेदिन्यास्तत्प्रमाणस्तदासुरः ॥ ४० ॥
 युयुधे स गदापाणिरिन्द्रशक्त्या महासुरः ।
 ततश्चैन्द्री स्ववज्रेण रक्तबीजमताडयत् ॥ ४१ ॥
 कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुस्राव शोणितम् ।
 समुत्तस्थुस्ततो योधास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ ४२ ॥
 यावन्तः पतितास्तस्य शरीराद्रक्तविन्दवः ।
 तावन्तः पुरुषा जातास्तद्दीर्यबलविक्रमाः ॥ ४३ ॥
 ते चापि युयुधुस्तत्र पुरुषा रक्तसम्भवाः ।
 समं मातृभिरत्युग्रशस्त्रपातातिभीषणम् ॥ ४४ ॥
 पुनश्च वक्ष्यतेन क्षतमस्य शिरो यदा ।

- . ववाह रक्तं पुरुषास्ततो जाताः सहस्रशः ॥ ४५ ॥
 वैष्णवी समरे चेनं चक्रिणाभिजघान ह ।
 गदया ताडयामास ऐन्द्री तमसुरेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 वैष्णवी चक्रभिन्नस्य रुधिरस्त्रावसम्भवैः ।
 सहस्रशो जगद्व्रतं तदाभाषैर्महासुरैः ॥ ४७ ॥
 शक्त्या जवान कौमारी वाराही च तद्यासिना ।
 माहेश्वरी तिस्रूलेन रक्तबीजं महासुरम् ॥ ४८ ॥
 स चापि गदया दैत्यः सर्वा एवाहनत् पृथक् ।
 मातृः कीपसमाविष्टो रक्तबीजो महासुरः ॥ ४९ ॥
 तस्याहृतस्य बहुधा शक्तिशूलादिभिर्भुवि ।
 षपात योधै रक्तीवस्तिनामच्छतशोऽसुराः ॥ ५० ॥
 तैश्चासुरासृक्सम्भूतैरसुरैः सक्तं जगत् ।
 व्याप्तमासीत्ततो देवा भयमाजम्प रुत्तमम् ॥ ५१ ॥
 तान् विषयान् सुरान् दृष्ट्वा चण्डिका प्राह सत्वरं ।
 एवाच कालीं चामुण्डे ! विस्तरं वदनं कुरु ॥ ५२ ॥
 मच्छस्त्रपातसम्भूतान् रक्तविन्दून् महासुरान् ।
 रक्तविन्दाः प्रतीच्छस्त्रं वक्ष्णीषानिग धर्मिता ॥ ५३ ॥
 भक्षयन्ती चर रणे तदुत्पन्नान् सत्सासुरान् ।
 एवमेव त्रयं दैत्यः लीणरक्तो गमिष्यति ॥ ५४ ॥
 भक्षयामासास्वया चोग्रा न चीत्पत्न्यन्त चापरे ।
 इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूलेनाभिजघान तम् ॥ ५५ ॥
 मुखेन काली जगृहे रक्तबीजस्य शोणितम् ।
 ततोऽसावाजघानाथ गदया तत्र चण्डिकाम् ॥ ५६ ॥
 न चास्या वेदनाञ्चक्रे गद्गापातोऽल्पिकामपि ।

तस्याहृतस्य देहात्तु बहु सुस्त्राव शोणितम् ॥ ५७ ॥
 यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुण्डा संप्रतीच्छति ।
 मुखे समुद्रता येऽस्या रक्तपातान्महासुराः ॥ ५८ ॥
 तांयखादाथ चामुण्डा पपौ तस्य च शोणितम् ।
 देवी शूलेन वज्रेण बाणैरसिभिर्ऋष्टिभिः ॥ ५९ ॥
 जघान रक्तबीजं तं चामुण्डापीतशोणितम् ।
 स पपात महीपृष्ठे शस्त्रसङ्घसमाहतः ॥ ६० ॥
 नीरक्तथ महीपाल ! रक्तबीजो महासुरः ।
 ततस्ते हर्षमतुलमवापुस्त्रिदशा नृप ! ॥
 तेषां मातृगणो जाती जनर्त्तासृष्टमदीक्षतः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये रक्त-
 बीजवधः ॥ ८८ ॥

जननवतितमोऽध्यायः ।

राजीवाच ।

विचित्रमिदमाख्यातं भगवन् ! भवता मम ।
 देव्याश्चरितमाहात्म्यं रक्तबीजवधायितम् ॥ १ ॥
 भूयश्चिच्छाम्यहं श्यीतुं रक्तबीजे निपातिते ।
 चकार शुभो ! यत्कर्म निशुभश्चातिकीपनः ॥ २ ॥

ऋषिरुवाच ।

चकार कोपमतुलं रक्तवोजे निपातिते ।
 शुभासुरो निशुम्भश्च हतेश्वन्येषु चाहवे ॥ ३ ॥
 हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्षमुदहन् ।
 अभ्यधावन्निशुम्भोऽथ मुख्ययाऽसुरसेनया ॥ ४ ॥
 तस्याप्रतस्तथा पृष्ठे पार्श्वयोश्च महामुराः ।
 सन्दष्टौष्ठपुटाः क्रुद्धा हन्तुं देवीमुपाययुः ॥ ५ ॥
 आजगाम महावीर्यः शुम्भोऽपि स्वबलैर्हतः ।
 निहन्तुं चण्डिकां कोपात् कृत्वा युवन्तु माटभिः ॥ ६ ॥
 ततो युद्धमतीवासीद्देव्याः शुम्भनिशुम्भयोः ।
 शरवर्षमतौवोग्रं मेघयोरित्र वर्षतोः ॥ ७ ॥
 चिच्छेदास्ताञ्चरांस्ताभ्यां चण्डिकाश्च शरोत्करैः ।
 ताडयामास चाङ्गेषु शस्त्रीघैरसुरेश्वरी ॥ ८ ॥
 निशुम्भो निशितं खड्गं चर्म चादाय सुप्रभम् ।
 अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहनमुत्तमम् ॥ ९ ॥
 ताडिते वाहने देवी क्षुरप्रेणासिमुत्तमम् ।
 निशुम्भस्याश्च चिच्छेद चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम् ॥ १० ॥
 छिन्ने चर्मणि खड्गे च शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः ।
 तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्रेणाभिसुखागताम् ॥ ११ ॥
 कोपाभातो निशुम्भोऽथ शूलं जग्राह दानवः ।
 आयातं मुष्टिपातेन देवी तच्चाप्यचूर्णयत् ॥ १२ ॥
 आविधाय गदां सोऽपि चिक्षेप चण्डिकां प्रति ।
 सापि देव्या विशूलेन भिन्ना भस्मत्वमागता ॥ १३ ॥
 ततः परशुहस्तं तमायान्तं दैत्यपुङ्गवम् ।

आहत्य देवी बाणीघैरपातयत भूतले ॥ १४ ॥
 तस्मिन्निपतिते भूमौ निशुम्भे भीमविक्रमे ।
 भ्रातर्यतीवसंक्रुद्धः प्रययौ हन्तुमृम्बिकाम् ॥ १५ ॥
 स रथस्थस्तथात्यचैर्गृहीतपरमायुधैः ।
 भुजैरटाभिरतुलैर्व्याप्याग्निषं वभौ नभः ॥ १६ ॥
 तमायान्तं सनालोक्य देवी शङ्कमवादयत् ।
 ज्याशब्दञ्चापि धनुषश्चकारातीव दुःसहम् ॥ १७ ॥
 पूरयामास ककुभो निजघण्टास्वनेन च ।
 समस्तदैत्यसैन्यानां तेजोबधविधायिना ॥ १८ ॥
 ततः सिंहो महानादैस्त्याजितंभमहामदैः ।
 पूरयामास गगनं गान्तधीपदिशो दश ॥ १९ ॥
 ततः काली समुत्पत्य गगनं क्षामताडयत् ।
 कराभ्यां तन्निनादेन प्राक्खनास्ते तिरोहिताः ॥ २० ॥
 अट्टाट्टहाममशिवं शिवदूती चकार ह ।
 तैः शब्दैरसुरास्त्रेषु शुम्भः कोपं परं ययौ ॥ २१ ॥
 दुरात्मस्तिष्ठ तिष्ठेति व्याजहाराम्बिका यदा ।
 तदा जयेत्यभिहितं देवैराकाशसंस्थितैः ॥ २२ ॥
 शुम्भेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा ।
 आयान्ती वह्निकूटाभा सा निरस्ता महील्कया ॥ २३ ॥
 सिंहनादेन शुम्भस्य व्याप्तं लोकावयान्तरम् ।
 निर्घातनिस्वनो घोरो जितवानवनीपते ! ॥ २४ ॥
 शुम्भमुक्ताञ्छरान्देवी शुम्भस्तत्प्रहिताञ्छरान् ।
 विच्छेद स्वशरैरुग्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५ ॥
 ततः सा चण्डिका क्रुद्धा शूलेनाभिजघान तम् ।

स तदाभिहतो भूमौ मूर्च्छितो निपपात ह ॥ २६ ॥
 ततो निशुम्भः संप्राप्य चेतनात्मात्तकार्मुकः ।
 आजवान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तथा ॥ २७ ॥
 पुनश्च कृत्वा बाहूनामयुतं दलुजेश्वरः ।
 चक्रायुधेन द्वितिजम्खादयामास चण्डिकाम् ॥ २८ ॥
 ततो भगवती कृत्वा दुर्गा दुर्गात्तिनाशिनी ।
 चिच्छेद तानि चकारिण स्वशरैः शायकांश्च तान् ॥ २९ ॥
 ततो निशुम्भो वेगेन गदामादाय चण्डिकाम् ।
 अभ्यधावत वै हन्तुं दैत्यसिनासमावृतः ॥ ३० ॥
 तस्यापतत एवागु गदाच्चिच्छेद चण्डिका ।
 खड्गेन शिवधारिण स च शूनं सप्ताददे ॥ ३१ ॥
 शूलहस्तं भगवत्तं निशुम्भममरार्दनम् ।
 हृदि विध्यात् शूलेन वेदाग्निं चण्डिका ॥ ३२ ॥
 भिन्नस्य तस्य शूलेन हृदयान्निःसृतोऽपरः ।
 महावक्तो महावीर्यस्तिष्ठति पुरपी वदन् ॥ ३३ ॥
 तस्य निष्क्रामतो देवी प्रहस्य स्वनवत्तदा ।
 शिरश्चिच्छेद खड्गेन तर्जनीसावततडुवि ॥ ३४ ॥
 ततः त्रिचक्रादीन्महंश्रुत्सु निरोधरान् ।
 असुरान्तांस्तथा कालीं शिवदूतीं तथापरान् ॥ ३५ ॥
 कौमारीमतिनिर्भक्ताः केशिनीं शुर्भहासुराः ।
 ब्रह्माणीन्तस्तपतीम लीवेनाग्ने निराकृताः ॥ ३६ ॥
 माहेश्वरोत्त्रिशूलेन भिक्षाः प्रमृशथापरे ।
 वाराहीदुष्टघातं किंचिसूर्तिहता भुवि ॥ ३७ ॥
 खड्गगण्डश्च त्रिकोणं वैष्णव्यां मानवाः कृताः ।

वज्रेण चैन्द्रीहस्ताग्रविमुक्तेन तथापरं ॥ ३८ ॥

केचिद्विनेशुरसुराः केचिन्नष्टा महाहवात् ।

भक्षिताश्चापरे कालीशिवदूतोच्छृगाधिपैः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिने मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

निशुम्भवधः ॥ ८६ ॥

नवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिप्रवच ।

निशुम्भं निहतं दृष्ट्वा आतरं प्राणसञ्चितम् ।

हन्यमानं बलञ्चैव दुश्मन् क्रुद्धोऽन्नवीक्ष्य च ॥ १ ॥

बलाबलेपदुष्टे त्वं मा दुर्गे ! भवमावह ।

अन्यासां बलमाश्रित्य युद्धमे वार्ति मानिनो ॥ २ ॥

देव्युवाच ।

एकैवाहं जगत्पत्र द्वितीयः का मजापरा ।

पश्यैता दुष्ट ! मयैव विगन्त्या अक्षिभूतयः ॥ ३ ॥

ततः समस्तास्ता देव्यी व्रक्षार्थीप्रक्षुधा लयम् ।

तस्या देव्याः स्तनी जग्म, रेकैवासोत्तदाश्विका ॥ ४ ॥

देव्युवाच ।

अहं विभूत्या बहुभिरह रूपैर्यदा स्थिता ।

तत्संहतं मयैकैव तिष्ठारयाजित् स्थिरी भव ॥ ५ ॥

ऋषिरुवाच ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं देव्याः शुम्भस्य चोभयोः ।
 पश्यतां सर्वदेवानामसुराणाञ्च दारुणम् ॥ ६ ॥
 शरवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथास्त्रैश्चैव दारुणैः ।
 तयोर्युद्धमभूद्भूयः सर्वलोकभयङ्करम् ॥ ७ ॥
 दिव्यान्स्त्राणि शतशी मुमुचे यान्यथास्त्रिका ।
 बभञ्ज तानि दैत्येन्द्रस्तत्प्रतीघातकर्तृभिः ॥ ८ ॥
 मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेश्वरी ।
 बभञ्ज लीलयेत्रोग्रहङ्कारीचारणादिभिः ॥ ९ ॥
 ततः शरशतैर्देवीमाच्छादयत सोऽसुरः ।
 सापि तत्क्षुपिता देवी धनुश्छिन्दे चिपुभिः ॥ १० ॥
 क्त्रिन्ने धनुषि दैत्येन्द्रस्तथा शक्तिमथाददे ।
 चिच्छेद् देवी चक्रेण तामप्यस्य करस्थिताम् ॥ ११ ॥
 ततः खड्गमुपादाय शतचन्द्रञ्च भानुमत् ।
 अभ्यधावत्तदा देवी दैत्यानामधिपेश्वरः ॥ १२ ॥
 तस्यापतत एवाशु खड्गञ्चिच्छेद् चण्डिका ।
 धनुर्मुक्तैः शितैर्बाणैश्चर्म चार्ककरामलम् ॥ १३ ॥
 हताश्वः स सदा दैत्यस्त्रिधन्वा विसाराथिः ।
 जग्राह मुद्गरं घोरमम्बिकानिधनीद्यतः ॥ १४ ॥
 चिच्छेदापततस्तस्य मुद्गरं निशितैः शरैः ।
 तथापि सोऽभ्यधादत्तां रुष्टिसुद्यम्य वेगवान् ॥ १५ ॥
 स मुष्टिं पातयामास हृदये दैत्यपुङ्गवः ।
 देव्यास्तञ्चापि मा देवी तलेनोरस्यताडयत् ॥ १६ ॥
 तलप्रहाराभिहतो निपपात महोतले ।

स दैत्यराजः सहसा पुनरेव तथोल्लितः ॥ १७ ॥
 उत्पत्य च प्रगृह्योच्चैर्देवीं गगनमास्थितः ।
 तत्रापि सा निराधारा युयुधे तेन चण्डिका ॥ १८ ॥
 नियुद्धं खे तदा दैत्यश्चण्डिका च परस्परम् ।
 षक्रतुः प्रथमं सिद्धम्वनिविस्मयकारकम् ॥ १९ ॥
 ततो नियुद्धं सुचिरं कृत्वा तेनाम्बिका सह ।
 उत्पात्य भ्रामयामास चिन्नेप धरणीतले ॥ २० ॥
 स चिन्नेप धरणीं प्राप्य मृष्टिमुद्यम्य वेगितः ।
 अभ्यधावत दुष्टात्मा चण्डिकानिधनेच्छया ॥ २१ ॥
 तमायान्तं ततो देवो सर्वदैत्यजनेश्वरम् ।
 जगत्यां पातयामास भित्त्वा शूलेन वक्षसि ॥ २२ ॥
 स गतासुः पपातीर्यां देवीशूलाग्रविधतः ।
 चालयन् सकलां पृथ्वीं साब्धिहीपां सपर्वताम् ॥ २३ ॥
 ततः प्रसन्नमखिलं हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 जगत् स्वास्थ्यमतीवाप निर्म्मज्जामभवन्नभः ॥ २४ ॥
 उत्पातमेघाः सोल्का ये प्रागासंस्ते शमं ययुः ।
 सरितो मार्गवाहिन्यस्तथासंस्तत्र पातिते ॥ २५ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ।
 बभूर्वर्निहते तस्मिन् गन्धर्वा ललितं जगुः ॥ २६ ॥
 अवाद्यंस्तथैवान्ये नन्दतुश्चाप्सरोगणाः ।
 ववुः पुण्यास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ॥
 जज्वलुश्चाग्नयः शान्ताः शान्तदिग्जनितस्त्रनाः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

एकनवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

देव्यां हते तत्र महासुरेन्द्रे
सेन्द्राः सुरा वङ्गिपुरोगमास्ताम् ।
काल्यायनीं तुष्टुवुरिष्टलम्बा
द्विकाशिवक्तास्तु विकामिताशाः ॥ १ ॥
देवि ! प्रपन्नार्तिहरे ! प्रसीद
प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ।
प्रसीद विश्वेश्वरि ! पाहि विश्वं
त्वमीश्वरी देवि ! चराचरस्य ॥ २ ॥
आधारभूता जगतस्त्वमेका
महीस्वरूपेण यतः स्थितासि ।
अपां स्वरूपस्थितया त्वयैत-
दाप्याय्यते कृत्स्नमलङ्घ्यवीर्य्यै ! ॥ ३ ॥
त्वं वैष्णवी शक्तिरनन्तवीर्या
विश्वस्य बीजं परमासि माया ।
सम्प्रीहितं देवि ! समस्तमेतत्
त्वं वै प्रपन्ना भूवि मुक्तिहेतुः ॥ ४ ॥
विद्याः समस्तास्तव देवि ! भेदाः
स्तियः समस्ताः सकला जगत्सु ।
त्वयैकया पूरितमम्बयैतत्
का ते स्तुतिः स्वयंपरा परोक्तिः ॥ ५ ॥

सर्वभूता यदा देवी स्वर्गमुक्तिप्रदायिनी ।
 त्वं सुता सुतये का वा भवन्तु परमोक्तयः ॥ ६ ॥
 सर्वस्य बृद्धिरूपेण जनस्य हृदि संस्थिते ।
 स्वर्गापवर्गदे ! देवि ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥
 कलाकाष्ठादिरूपेण परिणामप्रदायिनी ।
 विश्वस्योपरती शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥
 सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
 गरुख्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥
 सृष्टिस्थितिविनाशानां शक्तिभूते जनातनि ।
 गुणायुधे गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 हंसयुक्तविमानस्थे ब्रह्माणौरूपधारिणि ।
 कौशाम्भःक्षरिके देवि ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥
 त्रिशूलचन्द्राग्निधरे महाहृदभवाहिनि ।
 साहस्रखरोस्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥
 मयूरकुक्कुटवृते महाशक्तिधरेऽनघे ।
 कौमारौरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥
 शङ्खचक्रगदागार्ङ्गगृहीतपरमायुधे ।
 प्रसीद् वैष्णवोरूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥
 गृहीतोद्यमहाचक्रे दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धरे ।
 वराहरूपिणि शिवे ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥
 नृसिंहरूपेणोग्रेण हन्तुं दैत्यान् कृतोद्यमे ।
 त्रैलोक्यत्राणसहिते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 किरीटिनि महावज्रे सहस्रनयनोज्ज्वले ।
 ब्रह्ममाणहरे चैन्दि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥

शिवदूतीस्वरूपेण हृतदैत्यमहाबले ।

घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥

दंष्ट्राकरालवदने शिरामालाविभूषणे ।

चामुण्डे मुण्डमथने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥

लक्ष्मि लज्जे महाविद्ये अद्वे पुष्टि स्वधे ध्रुवे ।

महारात्रि महाविद्ये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

मेधे सरस्वति वरे भूति वास्रवि तामसि ।

नियते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥

सर्वस्वरूपे सर्वेश सर्वशक्तिसमन्विते ।

भयेभ्यस्त्राहि नो देवि ! दुर्गे देवि ! नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥

एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् ।

पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायान नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥

ज्वालाकरालमत्यग्रमशेषासुरसूदनम् ।

विशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥

हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ।

सा घण्टा पातु नो देवि ! पापेभ्यो नः सुतानिव ॥ २५ ॥

असुरासृग्वसापङ्कचर्चितास्ते करीज्ज्वलः ।

शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके ! त्वां नता वयम् ॥ २६ ॥

रोगानशेषानपहंसि तुष्टा

रुष्टा तु कामान् सकलानभौष्टान् ।

त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां

त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ २७ ॥

एतत् कृतं यत् कदनं त्वयाद्य

धर्मद्विषां देवि ! महासुराणाम् ।

रूपैरनेकैर्वहुधात्ममूर्तिं

कृत्वाब्धिजे ! तत् प्रकरोति कान्था ॥ २८ ॥

विद्यासु शास्त्रेषु विवेकदीपे-

ष्व्याद्येषु वाक्येषु च का त्वदन्या ।

मनस्वर्गतेऽतिमहात्म्यकारे

विभ्रामयत्येतदतीव विश्वम् ॥ २९ ॥

रक्षांसि यत्रोग्रविषास्य नागा

यत्नारयो दस्युबलानि यत्र ।

दावानलो यत्र तथाब्धि मध्ये

तत्र स्थिता त्वं परिपासि विश्वम् ॥ ३० ॥

विश्वेश्वरि ! त्वं परिपासि विश्वं

विश्वाम्बिका धारयसीति विश्वम् ।

विश्वेश्वर्या भवती भवन्ति

विश्वान्त्रया ये त्वयि भक्तिसन्त्राः ॥ ३१ ॥

देवि ! प्रसीद परिपालय नोऽरिभीते-

नित्वं यथा सुरबधादधुनैव सद्यः ।

पापानि सर्वजगताञ्च शमं नयाशु

उत्पातपाकजनितांश्च महोपसर्गान् ॥ ३२ ॥

प्रणतानां प्रसीद त्वं देवि ! विश्वार्तिहारिणि ।

त्रैलोक्यवासिनामीड्ये लोकानां वरदा भव ॥ ३३ ॥

देव्युवाच ।

वरदाहं सुरगणा वरं यं मनसेच्छथ ।

तं हृणुध्वं प्रयच्छामि जगतासुपकारकम् ॥३४ ॥

देवा ऊचुः ।

सर्वाबाधाप्रशमनं त्रैलोक्यास्याखिलेश्वरि ! ।

एवमेव त्वया कार्यमन्मदैरिविनाशनम् ॥ ३५ ॥

दिव्यवाच ।

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते अष्टाविंशतिमे युगे ।

शुभो निशुभश्चैवान्यादुत्पत्स्येते महासुरौ ॥ ३६ ॥

नन्दसोपगृहे जाता यथादागर्भसम्भवा ।

ततस्त्री नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ ३७ ॥

पुनरप्यतिरौद्रेण रूपेण धृथिवीतले ।

अवतीर्थ्य हनिष्यामि वैप्रचित्तान् दानवान् ॥ ३८ ॥

भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् वैप्रचित्तान् महासुरान् ।

रक्ता दन्ता भविष्यन्ति दाडिमोक्षुसुभोपमाः ॥ ३९ ॥

ततो मां देवताः स्वर्गे सखीशोके च भानवः ।

सुवन्ती व्याहरिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकां ॥ ४० ॥

भूयश्च शतवार्पिक्यामनाहृष्ट्यामनन्धाम ।

मुनिभिः संसृता भूमौ सञ्चविष्याम्ययानिजा ॥ ४१ ॥

ततः शतेन नत्वाणां निरीक्षिष्यामि यन्मुनीन् ।

कीर्त्तयिष्यन्ति मनुजाः शताशोमति ज्ञानतः ॥ ४२ ॥

ततोऽहमखिलं लोकमात्मर्दहत्तमद्भवैः ।

भरिष्यामि सुराः शाकैरावृष्टे प्राणधारकैः ॥ ४३ ॥

शाकम्भरोति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि ।

तत्रैव च बधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरम् ॥ ४४ ॥

पुनश्चाहं मदा भीमं रूपं कृत्वा हिमाचले ।

रक्षंति धयधिष्यामि मुनीनां त्राणकारणात् ॥ ४५ ॥

तदा मां मुनयः सर्वे स्तोथन्व्यानम्रमूर्त्तयः ।
 भीमा देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति ॥ ४६ ॥
 यदारुणाक्षस्त्रैलोक्ये महाबाधां करिष्यति ।
 तदाहं भ्रामरं रूपं कल्मसंख्येषट्पदम् ॥ ४७ ॥
 त्वैलोक्यस्य हितार्थाय बधिष्यामि महासुरम् ।
 भ्रामरीति च मां लोकास्तदा स्तोथन्ति सर्वतः ॥ ४८ ॥
 इत्थं यदा यदा बाधा दानवीत्या भविष्यति ।
 तदा तदावतीर्य्याहं करिष्याम्यरिसंलयम् ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 देव्याः स्तुतिः ॥ ६१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

देव्युवाच ।

एभि स्तुवैश्च मां नित्यं स्तोथते यः समाहितः ।
 तस्वाहं सकलां बाधां शमयिष्याम्यसंशयम् ॥ १ ॥
 मधुकैटभनाशश्च महिषासुरघातनम् ।
 कौर्त्तयिष्यन्ति ये तद्वद्धं शुभनिशुभयोः ॥ २ ॥
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नवम्याञ्चैकचेतसः ।
 श्रोष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३ ॥
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिद्दुष्कृतोत्तरं न चापदः ।

भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ ४ ॥
 शत्रुतो न भयं तस्य दस्यतो वा न राजतः ।
 न शस्त्रानलतोयौघात् कदाचित् सन्भविष्यति ॥ ५ ॥
 तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः ।
 श्रोतव्यञ्च सदा भक्त्या परं स्वस्थयनं हि तत् ॥ ६ ॥
 उपसर्गानशेषांस्तु महामारीसमुद्भवान् ।
 तथा त्रिविधमुत्पातं माहात्म्यं शमयेन्मम ॥ ७ ॥
 यत्रैतत्पठते सम्यङ् नित्यमायतने मम ।
 सदा न तद्विमोक्ष्यामि सान्निध्यं तत्र मे स्थितम् ॥ ८ ॥
 बलिप्रदाने पूजायामग्निकार्यं महोत्सवे ।
 सर्वं ममैतच्चरितमुच्चार्यं श्राव्यमेव च ॥ ९ ॥
 जानताऽजानता वापि बलिपूजं तथा कृताम् ।
 प्रतीच्छिष्याम्यहं प्रीत्या वह्निहोमं तथा कृतम् ॥ १० ॥
 शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी ।
 तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ॥ ११ ॥
 सर्वाबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः ।
 मनुष्यो मत्प्रसादेन भविष्यति न संग्रयः ॥ १२ ॥
 श्रुत्वा ममैतन्माहात्म्यं तथाचोत्पत्तयः शुभाः ।
 पराक्रमञ्च युद्धेषु जायते निर्भयः पुमान् ॥ १३ ॥
 रिपवः संचयं यान्ति कल्याणञ्चोपपद्यते ।
 नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वताम् ॥ १४ ॥
 शान्तिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 ग्रहपीडासु चीशासु माहात्म्यं शृणुयान्मम ॥ १५ ॥
 उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः ।

दुःस्वप्नश्च नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते ॥ १६ ॥
 बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकम् ।
 सङ्घातभेदे च नृणां मैत्रीकरणमुत्तमम् ॥ २७ ॥
 दुर्घ्नानामशेषाणां बलहानिकरं परम् ।
 रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नाशनम् ॥ १८ ॥
 सर्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकम् ।
 पशुपुष्पाध्यधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः ॥ १९ ॥
 विप्राणां भोजनैर्हीमैः प्रोक्षणीयैरहर्निशम् ।
 अन्यैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण वा ॥ २० ॥
 प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन् सकृत्सुचरिते श्रुते ।
 श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ २१ ॥
 रक्षाङ्करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम ।
 युद्धेषु चरितं यन्मे दुष्टदैत्यनिवहणम् ॥ २२ ॥
 अस्मिन् श्रुते वैरिहृतं भयं पुंसां न जायते ।
 युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः कृताः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मणा च कृतास्तासु प्रयच्छन्ति शुभां मतिम् ।
 अरक्षे प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः ॥ २४ ॥
 दस्युभिर्वाहृतः शूच्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः ।
 सिञ्चव्याघ्रानुयातो वा वने वा वनहस्तिभिः ॥ २५ ॥
 राज्ञा क्रुद्धेन वाज्ञाप्तो बन्धो बन्धमतोऽपि वा ।
 आवूर्णितो वा वातेन स्थितः पोते महार्णवे ॥ २६ ॥
 पतन्तु वापि शस्त्रेषु संग्रामे भृशदारुणे ।
 सर्वाबाधासु घोरसु वेदनाभ्यर्दितोऽपि वा ॥ २७ ॥
 स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुचेत् सङ्घटात् ।

मम प्रभावात् सिंहाद्या दस्यवो वैरिणस्तथा ।

दूरादेव पलायन्ते स्मरतश्चरितं मम ॥ २८ ॥

ऋषिरुवाच ।

इत्युक्त्वा सा भगवती चण्डिका चण्डविक्रमा ।

पश्यतामेव देवानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ २९ ॥

तेऽपि देवा निरातङ्काः स्वाधिकारान् यथा पुरा ।

यज्ञभागभुजः सर्वे चक्रुर्विनिहतारयः ॥ ३० ॥

देव्याश्च देव्या निहते शुभे देवरिपो युधि ।

जगद्विध्वंसिनि तन्निम्नहोग्रेऽतुलविक्रमे ॥ ३१ ॥

निशुभे च महावीर्यं शेषाः पातालमाययुः ।

एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ॥ ३२ ॥

सम्भूय कुरुते भूप ! जगतः परिपालनम् ।

तस्यैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते ॥ ३३ ॥

सा याचिता च पित्रानं तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति ।

व्याप्तं तस्यैतत् सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर ! ॥ ३४ ॥

महाकात्या महाकाले महामारीस्वरूपया ।

सैव ज्ञाता महामारी सैव सृष्टिर्भवत्यजा ॥ ३५ ॥

स्थितिं करोति भूतानां सैव काले सनातनी ।

भवकाले नृणां सैव लक्ष्मीर्द्विप्रदा गृहे ॥ ३६ ॥

सैव भायं तथाऽनन्मीर्विनाशयोपजायते ।

स्तुता संपूजिता पुनैर्भूषणान्धादिभिस्तथा ॥

ददाति किल पुत्रान्श्च मतिं धर्मं तथा शुभाम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्धिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

युष्मानुस्मृतवधः समाप्तः ॥६२ ॥

चिनवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

एतत्ते कथितं भूप ! देदीमाहात्मप्रमुत्तमम् ।
एवंप्रभावा सा देवी ययेदं धार्यते जगत् ॥ १ ॥
विद्या तथैव क्रियते भगवद्विष्णुमागया ।
तथा त्वमेप वैश्यश्च तथैवान्ये विंधकिनः ॥ २ ॥
मोहान्ते महिताश्चैव मोहमेषप्रन्ति चापरे ।
तामपैहि महाराज ! शरणां परमेश्वरीम् ॥
आराधिता सैव नृणां भोगखर्गापवर्गदा ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरथः स नराधिपः ।
प्रणिपत्य महाभागं तमृषिं शंसितव्रतम् ॥ ४ ॥
निर्विणोऽतिममत्वेन राज्यापहरणेन च ।
जगाम सद्यस्तपसे स च वैश्यो महासुते ! ॥ ५ ॥
सन्दर्शनार्थमस्वाया नदीपुलिनसंस्थितः ।
स च वैश्यस्तपस्तेपे देवीसूक्तं परं जपन् ॥ ६ ॥
तौ तस्मिन् पुलिने देव्याः कृत्वा मूर्त्तिं महीमयीम् ।
अर्हणाञ्चक्रतुस्तस्याः पुष्पाग्निर्तर्पणैः ॥ ७ ॥
निराहारी यताहारी ब्रह्मगस्क्री समाहितौ
ददतुस्तौ नदिञ्चैव निजगालासृगुर्व्रतम् ॥ ८ ॥

एवं समाराधयतोस्त्रिभिर्विषयतात्मनोः ।

परितुष्टा जगद्वात्री प्रत्यक्षं प्राह चण्डिका ॥ ८ ॥

देव्युवाच ।

यत् प्रार्थ्यते त्वया भूप ! त्वया च कुलमन्दन ! ।

मत्तस्तत्राप्यतां सर्वं परितुष्टा ददामि तत् ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो वव्रे नृपो राज्यमविभ्रंस्यन्यजन्मनि ।

अत्र चैव निजं राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ॥ ११ ॥

सोऽपि वैश्यस्ततो ज्ञानं वव्रे निर्विण्णमानसः ।

ममेत्यहमिति प्राज्ञः सङ्गविच्युतिकारकम् ॥ १२ ॥

देव्युवाच ।

स्वल्पैरहोभिर्नृपते ! स्वराज्यं प्राप्स्यते भवान् ।

हत्वा रिपूनस्खलितं तव तत्र भविष्यति ॥ १३ ॥

मृतश्च भूयः संप्राप्य जन्म देवाद्दिवस्ततः ।

सावर्षिकी नाम मनुर्भवान् सुवि भविष्यति ॥ १४ ॥

वैश्यवर्त्य ! ज्ञया यश्च वरोऽन्नात्तोऽभिवाञ्छितः ।

तं प्रयच्छामि संसिद्धैर तव ज्ञानं भविष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा तयोर्देवी यथाभिलषितं वरम् ।

बभूवान्तर्हिता सद्यो भक्त्या ताभ्यामभिष्टुता ॥ १६ ॥

एवं देव्या धरं लब्ध्वा सुरथः क्षत्रियर्षभः ।

सूर्याज्जन्म समासाद्य सावर्षिर्भविता मनुः ॥ १७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कावर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्यं

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सावर्षिकमिदं सम्यक् प्रोक्तं मन्वन्तरं तव ।
तथैव देवीमाहात्म्यं महिषासुरघातनम् ॥ १ ॥
उत्पत्तयश्च या देव्या मातृणाञ्च महाहवे ।
तथैव सन्भवो देव्याश्चामुण्डाया यथा भवः ॥ २ ॥
शिवदूत्याश्च माहात्म्यं बध्नः शुभनिशुभयोः ।
रक्तबीजबधश्चैव सर्वमेतत्तवोदितम् ॥ ३ ॥
श्रूयतां सुनिशार्दूल ! सार्वर्णिकमथापरम् ।
दक्षपुत्रस्य सावर्णी भावी यो नवमी मनुः ॥ ४ ॥
कथयामि मनोस्तस्य ये देवा सुनयो नृपाः ।
पारामरीचिभर्गाश्च सुधर्माणस्तथा सुराः ॥ ५ ॥
एते त्रिधा भविष्यन्ति सर्वे द्वादशका गणाः ।
तेषामिन्द्रो भविष्यसु सहस्राक्षो महाबलः ॥ ६ ॥
साम्प्रतं कार्तिकेयो यो वक्रिपुत्रः पडाननः ।
अद्भुतो नाम शक्रोऽसौ भावी तस्यान्नरे मनोः ॥ ७ ॥
नेधातिथिर्व्वसुः सखी ज्योतिष्मान् द्युतिमांस्तथा ।
सप्तर्षयोऽन्यः सबलस्तथान्यो ह्यव्यवाहनः ॥ ८ ॥
धृष्टकेतुर्व्वर्हकेतुः पञ्चहस्तो निरामयः ।
धृशुश्रवास्तथार्चिष्मान् भूद्युरिन्द्रो वृहद्भयः ॥ ९ ॥
एते नृपसुतास्तस्य दक्षपुत्रस्य वै नृपाः ।

मनोस्तु दशमस्यान्यच्छृणु मन्वन्तरं द्विज ! ॥ १० ॥
 मन्वन्तरे च दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः ।
 सुखासोना निरुदाश्व त्रिःप्रकाराः सुराः सृताः ॥ ११ ॥
 शतसंख्या हि ते देवा भविष्या भविनी मनोः ।
 यत् प्राणिनां शतं भावि तद्देवानां तदा शतम् ॥ १२ ॥
 शान्तिरिन्द्रस्तथा भावो सर्वैरिन्द्रगुणैर्गुतः ।
 सप्तर्षींस्तान् निबोध त्वं ये भविष्यन्ति वै तदा ॥ १३ ॥
 आपोमूर्तिर्हविष्यांश्च सुकृतो सत्य एव च ।
 नाभागोऽप्रतिमश्चैव वाशिष्ठश्चैव सप्तमः ॥ १४ ॥
 सुक्षेत्रश्चोत्तमोजाश्च भूमिसेनश्च वीर्यवान् ।
 शतानीकोऽथ वृषभो ह्यनमित्रो जगद्रथः ॥ १५ ॥
 भूरियुन्नः सुपर्वा च तस्यैते तनया मनोः ।
 भविष्या धर्मपुत्रस्य सावर्णास्यान्तरं शृणु ॥ १६ ॥
 विद्मद्भ्रमाः कामगाश्च निर्माणरतयस्तथा ।
 त्रिःप्रकारा भविष्यन्ति एकैकस्त्रिंशती गणाः ॥ १७ ॥
 मासर्तुर्दिवसा ये तु निर्माणपतयस्तु ते ।
 विद्मद्भ्रमा रात्रयोऽथ मीहृत्ताः कामगा गणाः ॥ १८ ॥
 इन्द्रो वृषाख्यो भविता तेषां प्रख्यातविक्रमः ।
 हविष्यांश्च वरिष्ठश्च ऋष्टिरन्यस्तथाऋणिः ॥ १९ ॥
 निश्चरश्चानघश्चैव विष्टिश्चान्यो महामुनिः ।
 सप्तर्षयोऽन्तरे तस्मिन्नग्निदेवश्च सप्तमः ॥ २० ॥
 सर्व्वत्रगः सुगर्भा च देवानीकः पुरूद्वहः ।
 हेमधन्वा दृढायुश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २१ ॥
 द्वादशे जद्रपुत्रस्य प्राप्ते मन्वन्तरे मनोः ।

सानर्णख्यस्य ये देवा मुनयश्च शृणुष्व तान् ॥ २२ ॥
 सुधर्माणः सुमनसो हरिता रोहितास्तथा ।
 सुवर्णाश्च सुरास्तत्र पञ्चेति दशकाङ्गणाः ॥ २३ ॥
 तेषामिन्द्रस्तु विभिय ऋतधामा महाबलः ।
 सर्वैरिन्द्रगुर्युक्ताः सप्तर्षीनपि मे शृणु ॥ २४ ॥
 व्यतिस्नापस्त्री सुतपास्तपोमूर्तिस्तपोनिधिः ।
 तपोरतिस्तथैवान्यः सममस्तु तपोधृतिः ॥ २५ ॥
 देवानुपदेवश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
 भित्तवान् भित्तविन्दश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २६ ॥
 तयोदशस्य पथ्याये रौच्याख्यस्य मनोः सुतान् ।
 सप्तर्षीश्च नृपांश्चैव गदतो मे निगामय ॥ २७ ॥
 सुधर्माणः सुरास्तत्र सुकर्माणस्तथापरि ।
 सुशर्माणः सुरा ह्येते समस्ता मुनिसत्तम ! ॥ २८ ॥
 महाबली महावीर्यस्तेषामिन्द्रा दिवस्पतिः ।
 भविष्यानथ सप्तर्षीन् गदतो मे निगामय ॥ २९ ॥
 धृतिमानश्वयश्चैव तत्त्वदर्शी निवत्सुकः ।
 निर्मोहः सुतपाश्चान्यो निष्प्रकम्पश्च सप्तमः ॥ ३० ॥
 चित्तसेनो विचित्रश्च नप्रतिनिभ्रयो दृढः ।
 सुनेत्रः क्षत्रवृद्धिश्च सुव्रतश्चैव तत्सुताः ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रौच्यसम्बन्धे ॥ ६४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

रुचिः प्रजापतिः पूर्वं निर्ममो निरहङ्गतः ।
अत्रस्तो मितथायो च चचार पृथिवीमिमाम् ॥ १ ॥
अनग्निमनिकेतन्तमेकाहारमनाश्रमम् ।
विसुक्तमङ्गं तं दृष्ट्वा प्राञ्जुस्तत्पितरो मुनिम् ॥ २ ॥
पितर जजुः ।

वत्स ! कस्मात्त्वया पुण्यो न कृता दारसंग्रहः ।
स्वर्गापवर्गहेतुत्वाद्बन्धस्तेनानिशं विना ॥ ३ ॥
गृही समस्तदेवानां पितृणाञ्च तथार्हणाम् ।
ऋषीणामतिथीनाञ्च कुर्वन् लोकानुपाश्रुतं ॥ ४ ॥
स्वाहीच्चारणतो देवान् स्वधीच्चारणतः पितृन् ।
विभजत्यन्नदानेन भूयाद्यानतिथीनपि ॥ ५ ॥
स त्वं देवाट्टणाद्बन्धं बन्धमस्त्रट्टणादपि ।
अवाप्नोषि मनुष्येभ्यो भूतभ्यश्च दिनं दिने ॥ ६ ॥
अनुत्पाद्य सुतान् देवानसन्तर्प्य पितृंस्तथा ।
अकृत्वा च कथं मौढ्यात् सुगतिं गन्तुमिच्छसि ॥ ७ ॥
क्लेशमेकैककं पुत्र ! मन्यामोऽत्र भवेत्तव ।
मृतस्य नरकं तद्वत् क्लेशमेवान्यजन्मनि ॥ ८ ॥

रुचिरुवाच ।

परिग्रहोऽतिदुःखाय पापायाधोगतिस्तथा ।

भवत्यतो मया पूर्वं न कृतो दारसंग्रहः ॥ ९ ॥
 आत्मनः संयमो योऽयं क्रियते सुनियन्त्रणात् ।
 स मुक्तिहेतुर्न भवत्यसावपि परिग्रहात् ॥ १० ॥
 प्रचात्यतेऽनुदिवसं यदात्मा निष्परिग्रहैः ।
 ममत्वपङ्कदिग्धोऽपि चित्ताभोभिर्व्वरं हि तत् ॥ ११ ॥
 अनेकभवसंभूतकर्मपङ्काङ्कितो बुधैः ।
 आत्मा सदासनातोयैः प्रक्षाण्यो नियतेन्द्रियैः ॥ १२ ॥

पितर ऊचुः ।

युक्तं प्रक्षालनं कर्तुमात्मनो नियतेन्द्रियैः ।
 किन्तु मोक्षाय मार्गोऽयं यत्र त्वं पुत्र ! वर्तसे ॥ १३ ॥
 परन्तु दानैरशुभं नुद्यतेऽनभिसन्धितैः ।
 फलेस्त्वथोपभोगैश्च पूर्वकर्मशुभाशुभैः ॥ १४ ॥
 एवं न बन्धो भवति कुर्वतः करुणात्मकम् ।
 न च बन्धाय तत्कर्म भवत्यनभिसन्धितम् ॥ १५ ॥
 पूर्वकर्म कृतं भोगैः क्षीयतेऽहर्निशं तथा ।
 सुखदुःखात्मकैर्व्वत्स ! पुण्यापुण्यात्मकं नृणाम् ॥ १६ ॥
 एवं प्रचात्यते प्राज्ञैरात्मा बन्धैश्च रक्ष्यते ।
 न त्वेवमन्निवेकेन पापपङ्केन गृह्यते ॥ १७ ॥

रुचिरुवाच ।

अविद्या पठ्यते वेदे कर्ममार्गः पितामहाः ।
 तत्कथं कर्मणो मार्गं भवन्तो योजयन्ति माम् ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अविद्या सत्यमेवेत्कर्म नैतन्मृषा वचः ।

किन्तु विद्यापरिप्राप्तौ हेतुः कर्म न संशयः ॥ १९ ॥
 विहिताकरणात् पुंभिरसद्भिः क्रियते तु यः ।
 संयमो मुक्तये सोऽन्ते प्रत्युताऽधोगतिप्रदः ॥ २० ॥
 प्रचालयामीति भवान् वत्सात्मानन्तु मन्यते ।
 विहिताकरणोद्भूतैः पापैस्त्वन्तु विदह्यसे ॥ २१ ॥
 अविद्याप्युपकाराय विषवज्जायते नृणाम् ।
 अनुष्ठिताभ्युपायेन बन्धायान्यापि नो हि सा ॥ २२ ॥
 तस्माद्दत्स ! कुरुष्व त्वं विधिवद्धारसंग्रहम् ।
 मा जन्म विफलं तेऽस्तु असम्प्राप्य तु लौकिकम् ॥ २३ ॥
 रुचिरुवाच ।

ब्रह्मोऽहं साम्प्रतं को मे पितरः सम्प्रदास्यति ।
 भार्यान्तथा दरिद्रस्य दुष्करो दारसंग्रहः ॥ २४ ॥
 पितर ऊचुः ।

अस्माकं पतनं वत्स ! भवतश्चाप्यधोगतिः ।
 नूनं भावि भवित्सी च नाभिनन्दसि नां वचः ।
 मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा पितरस्तस्य पश्यतो मुनिसत्तम ! ।
 बभूवुः सहसाऽदृश्या दीपा वाताहता इव ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रुच्युपाख्याने ॥ ६५ ॥

धन्वर्वातितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तेन पितृवाक्येन भृशमुद्दिग्गमानसः ।
कन्याभिलाषो विप्रर्षिः पंरिवभ्राम मेदिनीम् ॥ १ ॥
कन्यामलभमानोऽसौ पितृवाक्याग्निदीपितः ।
चिन्तामवाप महतीमतीवीद्दिग्गमानसः ॥ २ ॥
किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे दारसंग्रहः ।
क्षिप्रं भवेत् मत्पितृणां स चाभ्युदयकारकः ॥ ३ ॥
इति चिन्तयतस्तस्य मतिर्जाता महात्मनः ।
तपसाराधयाम्येनं ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥ ४ ॥
ततो वर्षशतं दिव्यं तपस्तेपे स वेधसः ।
आराधनाय स तदा परं नियममास्थितः ॥ ५ ॥
ततः स्वं दर्शयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच तं प्रसन्नोऽस्मीत्युच्यतामभिवाञ्छितम् ॥ ६ ॥
ततोऽसौ प्रणिपत्याह ब्रह्माणं जगतो गतिम् ।
पितृणां वचनात् तेन यत्कर्तुमभिवाञ्छितम् ॥
ब्रह्मा चाह रुचिं विप्रं श्रुत्वा तस्याभिवाञ्छितम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रजापतिस्त्वं भविता स्रष्टव्या भवता प्रजाः ।
सृष्ट्वा प्रजाः सुप्तान् विप्र ! समुत्पाद्य क्रियास्तथा ॥ ८ ॥
कृत्वा ह्येताधिकारस्त्वं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ।

स त्वं तथोक्तं पितृभिः कुरु दारपरिग्रहम् ॥ ८ ॥
 कामञ्चेममभिधाय क्रियतां पितृपूजनम् ।
 त एव तुष्टाः पितरः प्रदास्यन्ति तवेप्सितान् ॥
 पत्नीं सुतांश्च सन्तुष्टाः किञ्च ददुः पितामहाः ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 नद्या विविक्ते पुलिने चकार पितृतर्पणम् ॥ ११ ॥
 तुष्टाव च पितॄन् विप्र ! स्तवैरेभिस्तथादृतः ।
 एकाग्रः प्रयतो भूत्वा भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ १२ ॥

रुचिरवाच ।

नमस्येऽहं पितॄन् आद्भे ये वसन्त्यधिदेवताः ।
 देवैरपि हि तर्प्यन्ते ये च आद्भे स्वधोत्तरैः ॥ १३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे ये तर्प्यन्ते महर्षिभिः ।
 आद्भैर्मनोमयैर्भक्त्या भुक्तिमुक्तिमभीप्सुभिः ॥ १४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे सिद्धाः सन्तर्पयन्ति यान् ।
 आद्भेषु दिव्यैः सकलैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ १५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् भक्त्या येऽर्च्यन्ते गुह्यकैरपि ।
 तन्मद्यत्वेन वाञ्छद्भिर्ऋद्धिमात्यन्तिकीं पराम् ॥ १६ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन्मर्त्यैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 आद्भेषु अद्ययाभीष्टलोकप्राप्तिप्रदायिनः ॥ १७ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 वाञ्छिताभीष्टलाभाय प्राजापत्यप्रदायिनः ॥ १८ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् ये वै तर्प्यन्तेऽरण्यवासिभिः ।
 वन्यैः आद्भैर्यताहारैस्तपोनिधूतकिल्बिषैः ॥ १९ ॥

नमस्येऽहं पितृन् विप्रैर्नैष्ठिकव्रतचारिभिः ।
 ये संयतात्मभिर्नित्यं सन्तर्पन्ते समाधिभिः ॥ २० ॥
 नमस्येऽहं पितृन् आर्हैः राजन्यास्तर्पयन्ति यान् ।
 कथ्यैरशेषैर्विधिवल्लोकत्रयफलप्रदान् ॥ २१ ॥
 नमस्येऽहं पितृन् वैश्वैरर्चन्ते भुवि ये सदा ।
 स्वकर्माभिरतैर्नित्यं पुष्पधूपान्नवारिभिः ॥ २२ ॥
 नमस्येऽहं पितृन् आर्हैर्ये शूद्रैरपि भक्तितः ।
 सन्तर्पन्ते जगत्पत्र नाम्नां ख्याताः सुकालिनः ॥ २३ ॥
 नमस्येऽहं पितृन् आर्हैः पाताले ये महासुरैः ।
 सन्तर्पन्ते स्वधाहारास्त्यक्तदम्भमदैः सदा ॥ २४ ॥
 नमस्येऽहं पितृन् आर्हैरर्चन्ते ये रसातले ।
 भोगैरशेषैर्विधिवन्नागैः कामानभीप्सुभिः ॥ २५ ॥
 नमस्येऽहं पितृन् आर्हैः सर्पैः सन्तर्पितान् सदा ।
 तत्रैव विधिवन्मन्त्रभोगसम्पत्समन्वितैः ॥ २६ ॥

पितृन् नमस्ये निवसन्ति साक्षात्

ये देवल्लोके च तथान्तरिक्षे ।

महीतले ये च सुरादिपूज्या-

स्ते मे प्रतीच्छन्तु मयोपनीतम् ॥ २७ ॥

पितृन् नमस्ये परमात्मभूता

ये वै विमाने निवसन्ति मूर्त्ताः ।

यजन्ति यानस्तमलैर्मनोभि-

र्यांगीश्वराः क्लेशविमुक्तिहेतून् ॥ २८ ॥

पितृन् नमस्ये दिवि ये च मूर्त्ताः

स्वधाभुजः काम्यफलाभिसन्धी ।

प्रदानशक्ताः सकलेष्वितानां
 विमुक्तिदा येऽनभिसंहितेषु ॥ २९ ॥
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरः समस्ता
 इच्छावतां ये प्रदिशन्ति कामान् ।
 सुरत्वमिन्द्रत्वमतोऽधिकं वा
 सुतान् पशून् स्वानि बलं गृहाणि ॥ ३० ॥
 सोमस्य ये रश्मिषु येऽर्कविम्बे
 शुक्ले विमाने च सदा वसन्ति ।
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयै-
 र्गन्धादिना पुष्टिमितो व्रजन्तु ॥ ३१ ॥
 येषां हुतेऽग्नी हविषा च तृप्ति-
 र्यं भुञ्जते विप्रशरीरसंस्थाः ।
 ये पिण्डदानेन सुदं प्रयान्ति
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयैः ॥ ३२ ॥
 ये खड्गिमांसेन सुरैरभीष्टैः
 कृण्वैस्त्रिलैर्दिव्यमनोहरैश्च ।
 कालेन शाक्तेन महर्षिवर्यैः
 संप्रोणितास्ते सुदमत्र यान्तु ॥ ३३ ॥
 काव्यान्यशेषाणि च यान्यभीष्टा-
 न्यतीव तेषाममरार्थितानाम् ।
 तेषान्तु सान्निध्यमिहास्तु पुष्प-
 गन्धान्नभोज्येषु मया कृतैषु ॥ ३४ ॥
 दिने दिने ये प्रतिगृह्णतेऽर्चां
 मासान्तपूजया भुवि येऽष्टकासु ।

ये वत्सुरान्तेऽभ्युदये च पूजराः
 प्रशन्तु ते मे पितरोऽत्र त्वमिम् ॥ ३५ ॥
 पूजरा द्विजानां कुमुदेन्दुभासो
 ये क्षत्रियाणाञ्च नवाकंवर्याः ।
 तथा विशां ये कनकावदाता
 नीलीनिभाः शूद्रजनस्य ये च ॥ ३६ ॥
 तेऽस्मिन् समस्ता मम पुष्यगन्ध-
 धूपान्नतोयादिनिवेदनन ।
 तथाग्निहोमिन च यान्तु त्वमिं
 सदा पितृभ्यः प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३७ ॥
 ये देवपूर्व्यान्यतिहमिहेतो-
 रश्रन्ति कव्यानि शुभाहताः ।
 त्वयाश्च ये भूतिशृजो भवन्ति
 त्वप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३८ ॥
 रक्षांसि भूतान्यसुरांस्तयोगान्-
 निर्नाशयन्तस्त्वशिवं प्रजानाम् ।
 आद्याः सुराणाममरेशपूजरा-
 स्तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३९ ॥

अग्निष्वात्ता वर्हिषद आजगपाः सोपमास्तथा ।
 व्रजन्तु त्वमिं आद्रेऽस्मिन् पितरस्तर्पिता मया ॥ ४० ॥
 अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशम् ।
 तथा वर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरः क्षृताः ॥ ४१ ॥
 प्रतीचीमाज्यपास्तदुदीचीमपि सोमपाः ।
 रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदीवतः ॥ ४२ ॥

सर्वतश्चाधिपस्त्रेषां यमो रक्षां करोतु मे ।
 विश्वो विश्वभुगाराध्यो धर्मोऽध्वन्यः शुभाननः ॥४३॥
 भूतिदो भूतिक्रडूतिः पितृणां ये गणा नव ।
 कल्याणः कल्याता कर्ता कल्यः कलप्रतराश्रयः ॥४४॥
 कलप्रताहेतुरनघः षड्भिमे ते गणाः स्मृताः ।
 वरो वरेण्यो वरदः पुष्टिदस्तुष्टिदस्तथा ॥ ४५ ॥
 विश्वपाता तथा धाता सप्तैवैते तथा गणाः ।
 महान्महात्मा महितो महिमावासाहावलः ॥ ४६ ॥
 गणाः पञ्च तथैवैते पितृणां पापनाशनाः ।
 सुखदो घनदशान्यो धर्मदोऽन्यश्च भूतितः ॥ ४७ ॥
 पितृणां कथ्यते चैतत्तथा गणचतुष्टयम् ।
 एकत्रिंशत्पितृगणा वैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥
 ते मेऽनुत्तमास्तुप्रान्तु यच्छन्तु च सदा हितम् ॥ ४८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रुच्युपाख्याने ॥ ६६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु स्ववतस्तस्य तेजसो राधिरुच्छितः ।
 प्रादुर्बभूव सहसा गगनव्याप्तिकारकः ॥ १ ॥
 तत् दृष्ट्वा सुमहत्तेजः समासाद्य स्थितं जगत् ।
 जगद्गुभ्रामवनिं नत्वा रुचिः स्तोत्रमिदं जमौ ॥ २ ॥

रुचिरवाच ।

अर्चितामाममूर्त्तानां पितृणां दीप्तितेजसाम् ।
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां दिव्यचक्षुषाम् ॥ ३ ॥
 इन्द्रादीनाञ्च नेतारो दक्षमारीचयोस्तथा ।
 सप्तर्षीणां तथान्वेषां तान्नमस्यामि कामदान् ॥ ४ ॥
 मन्वादीनां मुनीन्द्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 तान्नमस्याम्यहं सर्वान् पितृनप्सूदधावपि ॥ ५ ॥
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च वायुग्न्योर्नभसस्तथा ।
 द्यावापृथिव्योश्च तथा नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥
 देवर्षीणां जनितृंश्च सर्व्वलोकनमस्कृतान् ।
 अक्षय्यस्य सदा दातृन् नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥७॥
 प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च ।
 योगेश्वरभद्रश्च सदा नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ८ ॥
 नमो गणेश्यः सप्तभ्यस्तथा त्वीकेषु सप्तसु ।
 स्वयम्भुवे नमस्यामि ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥ ९ ॥
 सोमाधारान् पितृगणान् योगमूर्त्तिधरांस्तथा ।
 नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगतामहम् ॥ १० ॥
 अग्निरूपांस्तथैवान्यान्यान्नमस्यामि पितृनहम् ।
 अग्नीषोममयं त्रिंश्वं यत एतदग्नेषतः ॥ ११ ॥
 ये तु तेजसि ये चैते सोमसूर्याग्निमूर्त्तयः ।
 जगत्स्वरूपिणश्चैव तथा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ १२ ॥
 तेभ्योऽखिलेभ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यतमानसः ।
 नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदन्तु स्वधाभुजः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सुतास्तस्तेव तेजसा मुनिसत्तम ! ।
 निश्चक्रमुक्ते पितरो भासयन्तो दिशो दृश ॥ १४ ॥
 निविदितञ्च यत्तेन पुष्पगन्धानुलेपनम् ।
 तद्भूषितानथ स तान् ददृशे पुरतः स्थितान् ॥ १५ ॥
 प्रणिपत्य पुनर्भक्त्या पुनरेव कृताञ्जलिः ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यामित्याह पृथगादृतः ॥ १६ ॥
 ततः प्रसन्नाः पितरस्तमूचुर्मुनिसत्तमम् ।
 वरं वृणीष्विति स तानुवाचानतकन्धरः ॥ १७ ॥

रुचिरुवाच ।

साय्यतं सर्गकर्तृत्वमादिष्टं ब्रह्मणा मम ।
 सोऽहं पत्नीमभीष्मामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीम् ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अत्रैव सद्यः पत्नी ते भवत्वतिमनोरमा ।
 तस्याञ्च पुत्री भविता भवतो मनुकृतमः ॥ १९ ॥
 मन्वन्तराधिपो धीमांस्वन्त्रान्त्रै वीपलक्षितः ।
 रुचे रौच्य इति स्थातिं यो यास्यति जगत्त्रये ॥ २० ॥
 तस्यापि बहवः पुत्रा महाबलपराक्रमाः ।
 भविष्यन्ति महात्मानः पृथिवीपरिपालकाः ॥ २१ ॥
 त्वञ्च प्रजापतिर्भूत्वा प्रजाः सृष्ट्वाः चतुर्विधाः ।
 क्षीणाधिकारो धर्मज्ञ ! ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥
 स्तोत्रेणानेन च नरो योऽस्मांस्तोषति भक्तितः ।
 तस्य तुष्टा वयं भोगानात्मज्ञानं तथोत्तमम् ॥ २३ ॥

शरीरारोग्यमर्थञ्च पुत्रपौत्रादिकन्तथा ।
 वाञ्छद्भिः सततं स्तव्याः स्तोत्रेणानेन वै यतः ॥ २३ ॥
 आङ्घ्रे च य इमं भक्त्या अस्मत्प्रीतिकरं स्तवम् ।
 पठियति द्विजाग्राणां भुङ्क्तां पुरतः स्थितः ॥ २४ ॥
 स्तोत्रश्रवणसंप्रीत्या सन्निधाने परे कृते ।
 अस्माकमक्षयं आङ्घ्रं तद्भविष्यत्यसंशयम् ॥ २६ ॥
 यद्यप्यथोत्रियं आङ्घ्रं यद्यप्युपहृतं भवेत् ।
 अन्यायोपात्तवित्तेन यदि वा कृतमन्यथा ॥ २७ ॥
 अथाङ्घ्राहंरुपहृतरुपहारैस्तथा कृतम् ।
 अकालेऽप्यथवाऽप्ये विधिहीनमथापि वा ॥ २८ ॥
 अथद्वया वा पुरुषैर्देभमाश्रित्य वा कृतम् ।
 अस्माकं तप्तये आङ्घ्रं तथाप्येतदुदीरणात् ॥ २९ ॥
 यत्रैतत्पठ्यते आङ्घ्रे स्तोत्रमस्मात्सुखावहम् ।
 अस्माकं जायते तस्मिन्नात्र द्वादशवार्षिकी ॥ ३० ॥
 हेमन्ते द्वादशाब्दानि तस्मिन्नेतत् प्रयच्छति ।
 शिशिरे द्विगुणाब्दांश्च तस्मिन् स्तोत्रजिदं शुभम् ॥ ३१ ॥
 वसन्ते षोडशसमास्तृप्तये आङ्घ्रकर्मणि ।
 शीघ्रे च षोडशैवैतत्पठितं तस्मिन्कारकम् ॥ ३२ ॥
 विकलेऽपि कृते आङ्घ्रे स्तोत्रेणानेन साधिते ।
 वर्षासु तस्मिन्नास्माकमक्षया जायते रुचे ! ॥ ३३ ॥
 शरत्कालेऽपि पठितं आङ्घ्रकाले प्रयच्छति ।
 अस्माकमेतत्पुरुषैस्तृप्तिं पञ्चदशाब्दिकीम् ॥ ३४ ॥
 यस्मिन् गृहे च लिखितमेतत्तिष्ठति नित्यदा ।
 सन्निधानं कृते आङ्घ्रे तत्रास्माकं भविष्यति ॥ ३५ ॥

• तस्मादेतत्त्वया आङ्गे विप्राणां मुञ्जतां पुरः ।

आवशीयं महाभाग ! अस्त्राकं पुष्टिहेतुकम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रौच्ये मन्वन्तरे पिबृवरप्रदानम् ॥ ६७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्मान्नदीमध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा ।

प्रह्लोचा नाम तन्वङ्गी तत्सभोपे वराप्रसाः ॥ १ ॥

सा चोवाच महात्मानं रुचिं सुमधुराक्षरम् ।

प्रश्रयावनता सुभ्रूः प्रह्लोचा वै वराप्रसराः ॥ २ ॥

अतीव रूपिणी कन्या मत्सुता तपतां वर ! ।

जाता वरुणपुत्रेण पुष्करेण महात्मना ॥ ३ ॥

तां गृह्णाण मया दत्तां भार्ग्यार्थं वरवर्णिनीम् ।

मनुर्महामतिस्तस्यां ससुत्पत्स्यति ते सुतः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति वेन साऽप्युक्त्वा तस्मात्तोयादपुष्पतीम् ।

उज्जहार ततः कन्यां मालिनीं नाम नामतः ॥ ५ ॥

नद्याश्च पुलिने ताम्पिन् स रुचिर्मुनिसत्तमः ।

जग्राह पाणिं विभिवत् समानाथ्य महामुनीन् ॥ ६ ॥

तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्यो महामतिः ।

शौचोऽभवत् पितुर्नाम्ना ख्यातोऽत्र वसुधातले ॥ ७ ॥

तस्य मन्वन्तरं देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये ।
 तनयाश्च नृपाश्चैव ते सन्यक् कथितास्तव ॥ ८ ॥
 धर्मवृद्धिस्तथारोग्यं धनधान्यसुतोद्भवः ।
 नृणां भवत्यस्रन्दिग्धमस्मिन्नन्वन्तरे श्रुते ॥ ९ ॥
 पितृस्तवं तथा श्रुत्वा पितृणाञ्च तथा गणान् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्महामुने ! ॥ १० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मात्लिनीपरिधयो नाम रीच्यमन्वन्तरं
 समाप्तम् ॥ ६८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः परन्तु भौत्यस्य मसृत्पतिं निग्रामय ।
 देवानृषींस्तथा पुत्रांस्तथैव वसुधाधिपान् ॥ १ ॥
 बभूवाङ्गिरसः शिष्यो भूतिर्नाम्नातिकोपनः ।
 चण्डशापप्रदोऽल्पे ऽर्थे मुनिरागस्यसौम्यवाक् ॥ २ ॥
 तस्याश्रमे मातरिष्वा न ववावतिनिष्ठुरम् ।
 नातितापं रविश्चक्रे पर्जन्यां नातिकर्दमम् ॥ ३ ॥
 नातिशीतञ्च शीतांशुः परिपूर्णेऽपि राश्मिभिः ।
 चकार भौत्या वै तस्य कोपजस्यातितेजसः ॥ ४ ॥
 ऋतवश्च क्रमं त्यक्त्वा वृक्षेष्वाम्रजम्बसु ।

- तस्य पुष्पफलञ्चक्रुराज्ञया सार्वकालिकम् ॥ ५ ॥
 ऊहुरापञ्च कन्देन तस्याश्रमसमीपगाः ।
 कमण्डलुगताश्चैव तस्य भीता महात्मनः ॥ ६ ॥
 नातिक्लेशसही विप्र ! सोऽभवत्कोपनी भृशम् ।
 अपुत्रश्च महाभागः स तपस्यकरोत्तनः ॥ ७ ॥
 पुत्रकामो यथाहारः शीतवातानलाहतः ।
 तपस्यामि विचिन्त्येति तपस्यैव मगो दधे ॥ ८ ॥
 तस्येन्दुर्नातिशीताय नातितापाय आस्करः ।
 शभवन्मातरिश्वा च ववी नाति महासुर्ग ! ॥ ९ ॥
 आपीद्यमानो हन्तैश्च स भूतिर्मुनिसत्तमः ।
 शनवाद्याभिलापन्तं तपसः सद्यवर्त्तत ॥ १० ॥
 तस्य भ्राता सुवर्चाऽभूद्यज्ञे तेनाभिमन्त्रितः ।
 यिद्यासुः शान्तिनामानं शिष्यप्रमाह महामतिम् ॥ ११ ॥
 प्रशान्तमक्षप्रतिमं विनीतं गुरुकर्मणि ।
 सद्दोदुक्तं शुभाचारमुदारं मुनिसत्तमम् ॥ १२ ॥

भृतिरुवाच ।

- अहं यज्ञं गच्छिष्यामि भ्रातुः शान्ते सुवर्चसः ।
 तेनाहृतस्त्वया चेह यत्कर्त्तव्यं शृणुष्व तत् ॥ १३ ॥
 प्रति जागरणं वहेस्त्वया कार्यं ममाश्रमि ।
 तथा तथा प्रयत्नेन यथाग्निर्न शक्नं व्रजेत् ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

- इत्याज्ञाप्य तथेत्युक्त्वा गुरुः शिष्येण शान्तिना ।
 जगाम वज्ञं तं भ्रातुराहृतः स यवीयसा ॥ १५ ॥
 स च शान्तिर्वनाद्यावत्समित्पुष्पफलादिकम् ।

उपानयति भृत्यर्थं गुरोस्तस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 अन्यच्च कुरुते कर्म गुरुभक्तिवशानुगः ।
 प्रशान्तस्तावदनलो योऽसौ भूतिपरिग्रहः ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा सोऽनलं शान्तं शान्तिरत्यन्तदुःखितः ।
 भीतश्च भूतेर्बहुधा चिन्तामाप महामतिः ॥ १८ ॥
 किं करोमि कथं वात्र भवितागमनं गुरोः ।
 मयाद्य प्रतिपत्तव्यं किं कृते सुकृतं भवेत् ॥ १९ ॥
 प्रशान्ताग्निमिमं धिष्यं यदि पश्यति मे गुरुः ।
 ततो मां विषमे ह्यद्य व्यसने सन्नियोच्चति ॥ २० ॥
 यद्यन्यमग्निमत्राहमग्निस्थाने करोमि तत् ।
 सर्वं प्रत्यन्नदृग्भस्म सोऽवश्यं मां करिष्यति ॥ २१ ॥
 सोऽहं पापो गुरोस्तस्य निमित्तं कोपशापयोः ।
 तथात्मानं न शोचामि यथा पापं कृतं गुरोः ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा प्रशान्तमनलं नूनं शप्सति मां गुरुः ।
 अत्रवा पावकः क्रुद्धस्तथावीर्यो हि स द्विजः ॥ २३ ॥
 यस्य प्रभावाद्भिभ्यन्ती देवास्तिष्ठन्ति शासने ।
 कृतागसं स मां युक्त्या कया नाधर्षयिष्यति ॥ २४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

बहुधैवं विचिन्त्यासौ भीतस्तस्य सदा गुरोः ।
 यद्यौ भतिमतां श्रेष्ठः शरणं जातवेदसम् ॥ २५ ॥
 स चकार तदा स्तोत्रं सप्तार्चैर्यतमानसः ।
 स चैकचित्तो मेदिन्यां न्यस्तजानुः कृताञ्जलिः ॥ २६ ॥

शान्तिरुवाच ।

ॐ नमः सर्वभूतानां साधनाय महात्मने ।

- एकद्विपञ्चधिष्ठाय राजसूये षड्दात्मने ॥ २७ ॥
 नमः समस्तदेवानां वृत्तिदाय सुवर्चसे ।
 शुक्ररूपाय जगतामशेषाणां स्थितिप्रदः ॥ २८ ॥
 त्वं सुखं सर्वदेवानां त्वयात्तुं भगवान् हविः ।
 प्रीणयत्यखिलान्देवान् त्वत्प्राणाः सर्वदेवताः ॥ २९ ॥
 हुतं हविस्त्वय्यमलमेघत्वमुपगच्छति ।
 ततश्च जलरूपेण परिणाममुपैति यत् ॥ ३० ॥
 तेनाखिलीषधीजन्म भवत्यनिलसारथे ।
 ओषधीभिरशेषाभिः सुखं जीवन्ति जन्तवः ॥ ३१ ॥
 वितन्वते नरा यज्ञान् त्वत्सृष्टास्वोषधीषु च ।
 यज्ञैर्देवास्तथा दैत्यास्तद्वद्रक्षांसि पावक ! ॥ ३२ ॥
 आप्यायन्ते च ते यज्ञास्वदाधारा हुताशन ! ।
 अतः सर्वस्य योनिस्त्वं वहे ! सर्वमयस्तथा ॥ ३३ ॥
 देवता दानवा यक्षा दैत्या गन्धर्व्वराक्षसाः ।
 मानुषाः पशवो वृक्षा मृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ३४ ॥
 आप्यायन्ते त्वया सर्वे संवर्ध्यन्ते च पावक ! ।
 त्वत्त एवोद्भवं यान्ति त्वय्यन्ते च तथा लयम् ॥ ३५ ॥
 अपः सृजसि देव ! त्वं त्वमस्ति पुनरेव ताः ।
 पच्यमानास्त्वया ताश्च प्राणिनां पुष्टिकारणम् ॥ ३६ ॥
 देवेषु तेजोरूपेण कान्त्या सिद्धेष्ववस्थितः ।
 विघ्नरूपेण नागेषु वायुरूपः पतत्रिषु ॥ ३७ ॥
 मनुजेषु भवान् क्रोधी मोहः पक्षिमृगादिषु ।
 अवष्टम्भोऽसि तरुषु काठिन्यं त्वं महीं प्रति ॥ ३८ ॥
 जले द्रवः त्वं भगवान् जवरूपी तथाऽनिले ।

व्यापित्वेन तथैवान्ने ! नभस्यात्मा व्यवस्थितः ॥ ३९ ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूताभामन्तश्चरसि पालयन् ।

त्वामेकबाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥ ४० ॥

त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञमाद्यमकल्पयन् ।

त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ॥ ४१ ॥

त्वामृते हि जगत्सर्वं सद्यो नश्येद्भुताशन ! ।

तुभ्यं कृत्वा द्विजः पूजां स्वकर्मविहितं गतिम् ॥ ४२ ॥

प्रयाति ह्यव्यक्तव्याद्यैः स्वधास्त्राहाभ्युदीरणात् ।

परिणामालंबीय्या हि प्राणिनाममरार्चित ! ॥ ४३ ॥

दहन्ति सर्वभूतानि ततो निष्क्रम्य हेतयः ।

जातवेदस्त्ववैषेयं विश्वसृष्टिर्महाद्युते ! ॥ ४४ ॥

तवैव वैदिकं कर्म सर्वभूतात्मकं जगत् ।

नमस्तेऽनल पिङ्गाक्ष ! नमस्तेऽसु हुताशन ! ॥ ४५ ॥

पावकाद्य नमस्तेऽस्तु नमस्ते ह्यव्यवाहन ।

त्वमेव भुक्तपीतानां पाचनाद्विश्वपावकः ॥ ४६ ॥

शस्यानां पाकज्ञत्वां त्वं पोष्टा त्वं जगतस्तथा ।

त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वं वीजं शस्यहेतुकम् ॥ ४७ ॥

पोषाय सर्वभूतानां भूतभक्ष्यभवो ह्यसि ।

त्वं ज्योतिः सर्वभूतेषु त्वमादित्यो विभावसुः ॥ ४८ ॥

त्वमद्भस्त्वं तथा रात्रिरुभे सन्ध्ये तथा भवान् ।

हिरण्यरेतास्त्वं वक्त्रे ! हिरण्योद्भवकारणम् ॥ ४९ ॥

हिरण्यगर्भश्च भवान् हिरण्यसृष्टप्रभः ।

त्वं सुहृत्तं क्षणाय त्वं त्वं त्रुटिस्त्वं तथा लवः ॥ ५० ॥

कलाकाष्ठानिमेषादिरूपेणासि ज गत्प्रभो ! ।

त्वमेतद्रखिन्नं कालः परिणामात्मको भवान् ॥ ५१ ॥
 या जिह्वा भवतः काली कालनिष्ठाकरी प्रभो ! ।
 भवान्नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५२ ॥
 कराली नाम या जिह्वा महाप्रलयकारणम् ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५३ ॥
 मनोजवा च या जिह्वा लविमा गुणलक्षणा ।
 तया न पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५४ ॥
 करोति कामं भूतभ्यो या ते जिह्वा सुलोहिता ।
 तया न पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५५ ॥
 सधूम्रवर्णा या जिह्वा प्राग्निनां गर्भदायिका ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५६ ॥
 स्फुलिङ्गिनी च या जिह्वा यतः सकलं ज्ञता ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५७ ॥
 या ते विश्वा सदा जिह्वा प्राग्निनां गर्भदायिनी ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५८ ॥
 पिह्वाच्च लोहितग्रीव कण्ठवर्णं हुताशन ।
 त्राहि मां सर्वदोषेभ्यः संसारादुत्तरेह माम् ॥ ५९ ॥
 प्रसीद वल्ले ! सगार्भिः कृशानो हव्यवाहन ! ।
 अग्निपावकशुक्रादिनामाष्टभिरुदीरितः ॥ ६० ॥
 अग्ने त्रे सर्वभूतानां ससुहृत् विभावसी ! ।
 प्रसीद हव्यवाहास्य अभिशुत मयाश्रय ॥ ६१ ॥
 त्वमन्नयां वल्लिरचिन्त्यरूपः
 समृद्धिमान् दुष्प्रहसोऽतितीव्रः ।
 त्वमव्ययं भीममशेषलोकां

समूर्तको ह्यन्यथातिवीर्यः ॥ ६२ ॥

त्वमुत्तमं सत्त्वमग्रेषसत्त्व-

हृत्पुण्डरीकस्वभनन्तमीडम् ।

त्वया ततं विश्वमिदं चराचरं

हुतायनेको बहुधा त्वमत ॥ ६३ ॥

त्वमजयः सर्गारिवना वसुन्धरा

नभः ससोमार्कामर्हर्दिवाखिलम् ।

महोदधेर्जठरगतश्च वाडवी

भवान् विभूत्या परया करे स्थितः ॥ ६४ ॥

हुतायनस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे

महाकृती नियमपरैर्भर्हिर्भिः ।

अभिष्टुतः पिवन्नि च सोममध्वरे

वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ ६५ ॥

त्वं विप्रैः सततमिहेह्यसे फलार्थं

वेदाङ्गेष्वथ सकलेषु गीयसे त्वम् ।

त्वद्धेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा

वेदाङ्गान्यधिगमयन्ति सर्वकाले ॥ ६६ ॥

त्वं ब्रह्मा यजनपरस्तथैव विष्णु-

भूतेशः सुरपतिरर्थ्यमा जलेशः ।

सूर्येन्दू सकलसुरासुराश्च ह्य्यैः

सन्तोषप्राप्तिसतफलान्यथाप्नुवन्ति ॥ ६७ ॥

अर्चिभिः परममहोपधातदुष्टं

संस्पृष्टं तव शुचि जायते समस्तम् ।

स्नानानां परभगतीव भक्षणा सब्

सध्यायां मुनिभिरतीव सेव्यसे तत् ॥ ६८ ॥
 प्रसीद वङ्गे ! शुचिनामधेय
 प्रसीद वायो विमलातिदेशे ।
 प्रसीद मे पावक ! वैद्युताद्य-
 प्रसीद हव्याग्न ! पाहि मां त्वम् ॥ ६९ ॥
 यत्ते वङ्गे ! गिवं रूपं ये च ते सप्तहेतयः ।
 तैः पाहि नः सुतां देव ! पिता पुत्रमिवात्मजम् ॥७०॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अग्निस्तोत्रं नाम ॥ ६९ ॥

शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स्तुतस्ततस्तेन भगवान् हव्यवाहनः ।
 ज्वालामालावृतस्तत्र तस्यासीद्यतो मुने ! ॥ १ ॥
 देवो विभावसुः प्रीतस्तोत्रिणानेन वै द्विज ! ।
 तं शान्तिमाह प्रणतं मेघगम्भीरवागथ ॥ २ ॥

अग्निरुवाच ।

परितुष्टोऽस्मि ते विप्र ! भक्त्या या ते स्तुतिः कृता ।
 वरं ददामि भवते प्रार्थितां यत्तवेप्सितम् ॥ ३ ॥

शान्तिरुवाच ।

भगवन् ! कृतकृत्योऽस्मि यत्त्वां पश्यामि रूपिणम् ।

तथापि भक्तिनम्रस्य भवता श्रूयतां मम ॥ ४ ॥
 भ्राह्मयज्ञं गतो देव ! ममाचार्यीं निजाश्रमात् ।
 आगतश्चाश्रमं धिष्यं त्वत्सनाथं स पश्यतु ॥ ५ ॥
 ममापराधात् सन्न्यक्तं धिष्यं यन्ते विभावसी ! ।
 तत्त्वयाधिष्ठितं सोऽद्य पूर्ववत् पश्यतां द्विज ॥ ६ ॥
 तथाग्यदपि मे देव ! प्रसादं कुरुषे यदि ।
 पुत्रो विगिष्टो भवतु तदपुत्रस्य मे गुरोः ॥ ७ ॥
 यथा च मैत्रीं तनये स करिष्यति मे गुरुः ।
 तथा समस्तसत्त्वेषु भवत्वस्य मनो नृदु ॥ ८ ॥
 पश्यतां स्तोत्रप्रते येन प्रीतिं यातोऽसि मेऽव्यय ! ।
 स्तोत्रेण तस्य वरदो भवेथा मत्प्रसादितः ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य तमाह द्विजसत्तमम् ।
 स्तोत्रेणाराधितो भूयो गुरुभक्त्या च पावकः ॥ १० ॥

अग्निरुवाच ।

गुरोरर्थे यतो ब्रह्मन् ! याचितं ते वरद्वयम् ।
 नात्मार्यं तेन मे प्रीतिस्त्वद्यप्रतीव महामुने ! ॥ ११ ॥
 भविष्यत्येतदखिलं गुरोर्यत् प्रार्थितं त्वया ।
 मैत्री समस्तमूतेषु पुत्रस्यास्य भविष्यति ॥ १२ ॥
 भन्वन्तस्त्रधिपः पुत्रो भौत्वो नग्नम भविष्यति ।
 महाबली महावीर्यी महाप्राज्ञो गुरुस्तव ॥ १३ ॥
 अनेन यश्च स्तोत्रेण स्तोष्यते मां समाहितः ।
 तस्माभिलषितं सर्वं पुण्यञ्चास्य भविष्यति ॥ १४ ॥
 यज्ञेषु पर्वकालेषु तीर्थे ज्याहीमकर्मसु ।

धर्माय पठतामेतन्मम पुष्टिकरं परम् ॥ १५ ॥
 अहोरात्रकृतं पापं श्रुतमेतत् सकृत् द्विज ! ।
 नाशयिष्यत्यसन्दिग्धं मम तुष्टिकरं परम् ॥ १६ ॥
 अहोमकालदोषादीन्ब्रोग्यैरपि तत्कृतैः ।
 ये दोषास्तानिदं सद्यः शमयिष्यति संश्रुतम् ॥ १७ ॥
 पौर्णमास्याममावस्यां पर्वस्वन्येषु प्रस्तवः ।
 ममैष संश्रुतो मत्तैर्भविता पापनाशनः ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवानग्निः पश्यतस्तस्य वै मुने ! ।
 बभूवादर्शनः सद्यो दीपस्थो निर्हतो तथा ॥ १९ ॥
 स च शान्तिर्गते वङ्गौ परितुष्टेन चेतसा ।
 हर्षरोमाञ्चिततनुः प्रविवेशाश्रमं गुरोः ॥ २० ॥
 जाञ्ज्वल्यमानं तलासी गुरुधिष्ये हुताशनम् ।
 ददर्श पूर्ववत् प्राप ततः स परमां मुदम् ॥ २१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे सोऽपि गुरुस्तस्य महात्मनः ।
 आतुर्यवीयसो यच्चादाजगाम स्वमाश्रमम् ॥ २२ ॥
 तस्याग्रतश्च शिप्रीऽसौ चक्रे पादाभिवन्दनम् ।
 गृहीतासनपूजश्च तमाह स तदा गुरुः ॥ २३ ॥
 वत्सातिहादं त्वयि मे तथान्येषु च जन्तुषु ।
 न वेद्मि किमिदं त्वञ्चेदत्सैतत् कथयाशु मे ॥ २४ ॥
 ततः स शान्तिस्तत्सर्वमाचार्याय महामुने ! ।
 अग्निनाशादिकं विप्रः समाचष्टे यथातथम् ॥ २५ ॥
 तच्छ्रुत्वा स परिष्वज्य स्नेहाद्रंनयनो गुरुः ।
 शिप्राय प्रददौ वेदान् साङ्गोपाङ्गान् महामुने ! ॥ २६ ॥

भौत्यो नाम मनुस्तस्य पुत्रो भूतेरजायत ।
 तस्य मन्वन्तरे देवानृषीन् भूपांश्च मे शृणु ॥ २७ ॥
 भविष्यस्य भविष्यांस्तु गदतो मम विस्तरात् ।
 देवेन्द्रो यश्च भविता तस्य विख्यातकर्मणः ॥ २८ ॥
 चाक्षुपाश्च कनिहाश्च पवित्रा आजिरास्तथा ।
 धाराहकाश्च इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ २९ ॥
 शुचिरिन्द्रस्तदा तेषां त्रिदशानां भविष्यति ।
 महाबली महावीर्यः सर्वैरिन्द्रगुरुर्युतः ॥ ३० ॥
 अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च शुचिर्मुक्तोऽथ माधवः ।
 शक्रोऽजितश्च सप्तैते तदा सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ३१ ॥
 गुरुर्गभीरो ब्रह्मश्च भरतोऽनुग्रहस्तथा ।
 स्त्रीमानी च प्रतीरश्च विष्णुः संक्रन्दनस्तथा ॥ ३२ ॥
 तेजस्वी सुबलश्चैव भीत्यस्येते मनोः सुताः ।
 चतुर्दश मयैतत्ते मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ ३३ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तराणीत्यं क्रमेण मुनिसत्तम ! ।
 पुण्यमाप्नोति मनुजस्तथा क्षीणाञ्च सन्ततिम् ॥ ३४ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तरं पूर्वं धर्ममाप्नोति मानवः ।
 स्वारोचिषस्य श्रवणात् सर्वकामानवाप्नुते ॥ ३५ ॥
 श्रीश्लमेर्धनमाप्नोति ज्ञानञ्चाप्नोति तामसे ।
 रैवते च श्रुते बुद्धिं सुरूपां विन्दते स्त्रियम् ॥ ३६ ॥
 आरोग्यञ्चाक्षुषे पुंसां श्रुते वैवस्वते बलम् ।
 गुणवत्पुत्रपौत्रन्तु सूर्यसावर्णिके श्रुते ॥ ३७ ॥
 माहात्म्यं ब्रह्मसावर्णे धर्मसावर्णिके शुभम् ।
 सतिमाप्नोति मनुजो रुद्रसावर्णिके जयम् ॥ ३८ ॥

• ज्ञातिश्रेष्ठो गुणैर्युक्तो दक्षसावर्णिके श्रुते ।
 निशातयत्यरिबलं रौच्यं श्रुत्वा नरोत्तम ! ॥ ३९ ॥
 देवप्रसादमाप्नोति भौत्ये मन्वन्तरे श्रुते ।
 तथाग्निहोत्रं पुतांश्च गुणयुक्तानवाप्नुते ॥ ४० ॥
 सर्वाण्यनुक्रमाद्यश्च शृणोति मुनिसत्तम ! ।
 मन्वन्तराणि तस्यापि श्रूयतां फलमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 तत्र देवानृषीनिन्द्रान्भ्रूस्तत्तनयानृषान् ।
 वंशान्श्च श्रुत्वा सर्वेभ्यः पापेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ ४२ ॥
 देवर्षीन्द्रनृषाश्चान्ये ये तन्मन्वन्तराधिपाः ।
 ते प्रीयन्ते तथा प्रीताः प्रयच्छन्ति शुभां मतिम् ॥ ४३ ॥
 ततः शुभां मतिं प्राप्य कृत्वा कर्म तथा शुभम् ।
 शुभां गतिमवाप्नोति यावदिन्द्रायतुदैयः ॥ ४४ ॥
 सर्वे स्युर्ऋतवः क्षेम्याः सर्वे सौम्यास्तथा ग्रहाः ।
 भवन्त्यसंग्रयं श्रुत्वा ब्रह्मान्मन्वन्तरस्थितिम् ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे चतुर्दश मन्वन्तराणि समाप्तानि ॥ १०० ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः ।

कौशुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथिता सम्यक् त्वया मन्वन्तरस्थितिः ।
 क्रमाद्विस्तरतस्त्वत्तो मया चैवावधारिता ॥ १ ॥

ब्रह्माद्यमखिलं वंशं भूभुजां द्विजसत्तम ! ।

श्रोतुं ममेच्छतः सम्यक् भगवन् ! प्रब्रवीहि मे ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु वत्स ! नृपाणां त्वमशेषाणां समुद्भवम् ।

चरितञ्च जगन्मूलमादौ कृत्वा प्रजापतिम् ॥ ३ ॥

अयं हि वंशो भूपालैरनेकक्रतुकर्तृभिः ।

संग्रामजिद्धिर्धर्मज्ञैः शतसंख्यैरलंकृतः ॥ ४ ॥

श्रुत्वा चैषां नरेन्द्राणां चरितानि महात्मनाम् ।

उत्पत्तयश्च पुत्रपुत्रैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥

मनुर्वत्र तथेत्त्राक् रणदन्यो भगीरथः ।

अन्ये च शतशो भूपाः सम्यक् पालितभूमयः ॥ ६ ॥

धर्मज्ञा यज्विनः शूराः सम्यक् परमवेदिनः ।

श्रुते तस्मिन् पुमान् वंशे पापौघाद्विप्रमुच्यते ॥ ७ ॥

तदयं श्रूयतां वंशो यतो वंशाः सहस्रशः ।

भियन्ते मनुजेन्द्राणामवरोहा यथा वटात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्वं सिसृह्युर्विविधाः प्रजाः ।

अङ्गुष्ठाद्विष्णाद्द्वमसृजद्द्विजसत्तम ! ॥ ९ ॥

वामाङ्गुष्ठाच्च तत्पत्नीं जगत्पूतिकरी विभुः ।

ससर्ज भगवान् ब्रह्मा जगतां कारणं परम् ॥ १० ॥

अदितिस्तस्य दत्तस्य कन्याजायत शोभना ।

तस्याच्च कश्यपो देवं मार्कण्डं समजोजनत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा स्वरूपं जगतामशेषाणां वरप्रदम् ।

आदिमध्यान्तभूतञ्च सर्गस्थित्यन्तकर्मसु ॥ १२ ॥

यतोऽखिलमिदं यस्मिन्नशेषञ्च स्थितं द्विज ! ।

यत्स्वरूपं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ॥ १३ ॥
 यः सर्वभूतः सर्वात्मा परमात्मा सनातनः ॥
 अदित्यामभवद्गात्रान् पूर्वमाराधितस्तथा ॥ १४ ॥

कौटुकिरुवाच ।

भगवन् ! श्रोतुमिच्छामि यत्स्वरूपं विवस्वतः ।
 यत्कारणञ्चादिदेवः सोऽभवत् कश्यपात्बजः ॥ १५ ॥
 यथा चाराधितो देव्यां सोऽदित्या कश्यपेन च ।
 आराधितेन चाक्तं यत्तेन देवेन भास्वता ॥ १६ ॥
 प्रभावञ्चावतीर्णस्य यथावद्भुनिसत्तम ! ।
 भवता कथितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विस्मृष्टा परमा विद्या ज्योतिर्भा शश्वती स्फुटा ।
 कैवल्यं ज्ञानमाधिभूर्ः प्राकाम्यं संविद्वि च ॥ १८ ॥
 बोधयात्रगतिथैव स्मृतिर्विज्ञानमेव च ।
 इत्येतानीह रूपाणि तस्य रूपस्य भास्वतः ॥ १९ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग ! विस्तराद्गदती मम ।
 यत् पृष्ठानसि रवेराविर्भावां यथाभवत् ॥ २० ॥
 निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसावृते ।
 बृहदण्डमभूदेकमचरं कारणं परम् ॥ २१ ॥
 तद्विभेद तदन्तःस्थो भगवान् प्रपितामहः ।
 पद्मयोनिः स्वयं ब्रह्मा यः स्रष्टा जगतां प्रभुः ॥ २२ ॥
 तन्मुख्यादीमिति महानभूच्छब्दां महामुने ! ।
 ततो भूषु भुवस्तस्मात् ततश्च स्वरनन्तरम् ॥ २३ ॥
 एता आहृतयस्तिष्ठः स्वरूपं तद्विवस्वतः ।

श्रीमित्यस्मात् स्वरूपात्तु सूक्ष्मरूपं रवेः परम् ॥ २४ ॥
 ततो महरितिस्थूलं जनं स्थूलतरं ततः ।
 ततस्तपस्ततः सत्यमिति मूर्त्ताणि सप्तधा ॥ २५ ॥
 स्थितानि तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च ।
 स्वभावभावयोर्भावं यतो गच्छन्ति संशयम् ॥ २६ ॥
 श्राव्यन्तं यत्परं सूक्ष्ममरूपं परमं स्थितम् ।
 श्रीमित्युक्तं मया विप्र ! तत्परं ब्रह्म तद्वपुः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशावलीर्त्तनं नाम ॥ १०१ ॥

द्व्यधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मादण्डादिभिन्नात्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 ऋचो बभूवुः प्रथमं प्रथमाहदनाम्बुने ! ॥ १ ॥
 जवापुष्पानिभाः सद्यस्तेजोरूपान्तसंहताः ।
 पृथक् पृथग्विभिन्नाश्च रजोरूषवद्वास्ततः ॥ २ ॥
 यजूंषि दक्षिणाहक्तादगिरुद्धानि काञ्चनम् ।
 यादृश्वर्णान्तथावर्णान्यसंहतिधराणि च ॥ ३ ॥
 पथिमं यद्विभोर्धक्तं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 आविर्भूतानि सामानि ततश्छन्दांसि तान्यथ ॥ ४ ॥
 अथर्वाणामशेषञ्च भृङ्गाञ्जनचयप्रभम् ।
 यावद्द्वीरस्वरूपान्तदाभिचारिकयान्तिकम् ॥ ५ ॥

- . उत्तरात् प्रकटीभूतं वदनात्तस्य वेधसः ।
 सुखसत्त्वतमःप्रायं सौम्यासौम्यस्वरूपवत् ॥ ६ ॥
 ऋचो रजोगुणाः सत्त्वं यजुषाञ्च गुणा मुने ! ।
 तमोगुणानि सामानि तमःसत्त्वमथर्वसु ॥ ७ ॥
 एतानि ज्वलमानानि तेजसाऽप्रतिमेन वै ।
 पृथक् पृथगवस्त्रानं भास्त्रि पूर्वमिवाभवन् ॥ ८ ॥
 ततस्तदाद्यं यत् तेज आभित्युक्त्वाभिषद्भ्रते ।
 तस्य स्वभावाद्यत्तेजस्तत् समावृत्य संस्थितम् ॥ ९ ॥
 यथा यजुर्मयस्तेजस्तद्वत् साम्नां महामुने ! ।
 एकत्वमुपयातानि परे तेजसि संश्रये ॥ १० ॥
 शान्तिकं पौष्टिकञ्चैव तथा चैवाभिचारिकम् ।
 ऋगादिषु लयं ब्रह्मन् ! त्रितयं त्रिष्वथागमत् ॥ ११ ॥
 ततो विश्वमिदं सद्यस्तमोनाशात् सुनिर्मलम् ।
 विभावनीयं विप्रर्षे ! तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ १२ ॥
 ततस्तन्मण्डलीभूतं छान्दसं तेज उत्तमम् ।
 परेण तेजसा ब्रह्मन्नेकत्वमुपयाति तत् ॥ १३ ॥
 आदित्यसंज्ञामगमदादावेव यतोऽभवत् ।
 विश्वस्यास्य महाभाग ! कारणञ्चाव्ययात्मकम् ॥ १४ ॥
 प्रातर्भ्रधन्दिने चैव तथा चैवापराह्निके ।
 त्रयो तपति सा काले ऋग्यजुःसामसंज्ञिता ॥ १५ ॥
 ऋचस्तपन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्णे च यजूंषि वै ॥
 सामानि चापराह्णे वै तपन्ति मुनिसत्तम ! ॥ १६ ॥
 शान्तिकं ऋक्षु पूर्वाह्णे यजुःष्वन्तरपौष्टिकम् ।
 विन्यस्तं साम्नि सायाह्णे आभिचारिकमन्ततः ॥ १७ ॥

मध्यन्दिनेऽपराह्णे च समे चैवाभिचारिकम् ।
 अपराह्णे पितृणान्तु साम्ना कार्याणि तानि वै ॥ १८ ॥
 विष्टुष्टौ ऋद्धयो ब्रह्मा स्थितो विष्णुर्यजुर्मयः ।
 रुद्रः साममयोऽन्ते च तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥ १९ ॥
 तदेवं भगवान् भास्वान् वेदात्मा वेदसंस्थितः ।
 वेदविद्यात्मकश्चैव परः पुरुष उच्यते ॥ २० ॥
 स्वर्गस्थित्वन्तहेतुश्च रजःसत्त्वादिकान् गुणान् ।
 आश्रित्य ब्रह्मविष्णुादिसंज्ञामभ्येति शाश्वतः ॥ २१ ॥

देवैः सदेद्यः स तु वेदमूर्त्ति-
 रमूर्त्तिराद्योऽखिलमर्त्यमूर्त्तिः ।
 विखाश्रयं ज्योतिरवेद्यधर्मा
 वेदान्तगम्यः परमः परेभ्यः ॥ २२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेमाहात्म्ये ॥ १०२ ॥

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य सन्ताप्यमाने तु तेजसोर्ध्वमधस्तथा ।
 सिद्धहृद्विन्तयामास पद्मयोनिः पितामहः ॥ १ ॥
 सृष्टिः कृतापि मे नाशं प्रयास्यत्यभितेजसः ।
 भासतः सृष्टिसंहारश्चित्तिहेतीर्महात्मनः ॥ २ ॥

अप्राणाः प्राणिनः सर्वे आपः शुष्यन्ति तेजसा ।
 न चाश्रसा विना सृष्टिर्विश्वस्यास्य भविष्यति ॥ ३ ॥
 इति सञ्चिन्त्य भगवान् स्तोत्रं भगवतो रवेः ।
 चकार तन्मयो भूत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमस्ये यन्मयं सर्वमेतत्सर्वमयश्च यः ।
 विश्वमूर्तिः परं ज्योतिर्यत्तदप्रायन्ति योगिनः ॥ ५ ॥

य ऋद्धयो यो यजुषान्निधानं
 साम्नाञ्च यो योनिरचिन्त्यशक्तिः ।
 तयोमयो स्थूलतथाद्देमात्रा
 परस्वरूपो गुणपारयोग्यः ॥ ६ ॥
 तं सर्वहेतुं परमेष्ठिन्य
 मादौ परज्योतिरपङ्क्तिरूपम् ।
 स्थूलञ्च देवात्मतया नमस्ते
 भास्वन्तभायं परमं परेभ्यः ॥ ७ ॥
 सृष्टिङ्करोमि यद्दहं तव शक्तिराद्या
 तत्प्रेरितो जलमहोपवनाग्निरूपाम् ।
 तद्देवताद्विषयां प्रणवाद्यशेषां
 नास्मिच्छया स्थितिलयावपि तद्देव ॥ ८ ॥
 वङ्क्तिस्त्वरीव जलशोषणतः पृथिव्याः
 सृष्टिङ्करोमि जगताञ्च तद्याद्यपाकम् ।
 व्यापी त्वमेव भगवन् ! गगनस्वरूपं
 त्वं पञ्चधा जगद्देदं परिपासि विश्वम् ॥ ९ ॥
 यद्भैर्यजन्ति परमात्मविदो भवन्तं

विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयं विवस्वन् !
 ध्यायन्ति चापि यतयो नियतात्मचित्ताः
 सर्वेश्वरं परममात्मविमुक्तिकामाः ॥ १० ॥

ममस्ते देवरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ।
 परब्रह्मस्वरूपाय चित्त्वमानाय योगिभिः ॥ ११ ॥
 उपसंहर तेजोयत् तेजसः संहतिस्तव ।
 सृष्टेर्विधाताय विभो ! सृष्टौ चाहं समुद्यतः ॥ १२ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं संस्तुती भास्वान् ब्रह्मणा सर्गकर्त्रिणा ।
 उपसंहृतवांस्तेजः परं स्वल्पमधारयत् ॥ १३ ॥
 चकार च ततः सृष्टिं जगतः पद्मसम्भवः ।
 तथा तेषु महाभागः पूर्वकल्पान्तरेषु वै ॥ १४ ॥
 देवासुरादीन् मर्त्तप्रांश्च पशवादीन् वृक्षयोश्च ।
 ससर्ज पूर्ववद्ब्रह्मा नरकांश्च महामुनि ! ॥ १५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आदित्यस्तोत्रो नाम ॥ १०३ ॥

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सृष्ट्वा जगदिदं ब्रह्मा प्रविभागयथाकरीत् ।
 वर्षाश्रमसमुद्राद्भिद्वीपानां पूर्ववद्यथा ॥ १ ॥

देवदैव्योरगादीनां रूपस्थानानि पूर्ववत् ।
 दैवेभ्य एव भगवानकरोत् कमलोद्भवः ॥ २ ॥
 ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत्सरोचिरिति विश्रुतः ।
 कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् काश्यपो नाम नामतः ॥ ३ ॥
 दत्तस्य तनया ब्रह्मन् ! तस्य भार्यास्त्रयोदश ।
 बहवस्तत्सुताश्चासन् देवदैव्योरगादयः ॥ ४ ॥
 अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ।
 दैव्यान् दितिर्दनुश्चोयान् दानवानुरुविक्रमान् ॥ ५ ॥
 गरुडारुणौ च विनता यक्षरक्षांसि वै खसा ।
 कद्रुः सुषाव नागांश्च गन्धर्वान् सुषुवे मुनिः ॥ ६ ॥
 क्रीधाया लज्जिरे कुलत्रा रिश्यायाश्चाप्सरोगणाः ।
 ऐरावतादीन्मातङ्गानिरा च सुषुवे द्विज ! ॥ ७ ॥
 ताम्ना च सुषुवे श्येनोप्रमुखाः कन्यका द्विज ! ।
 यासां प्ररूताः खगमाः श्येनभासशुक्रादयः ॥ ८ ॥
 इलायाः पादत्रा जाताः प्रधायास्यतसां गणाः ।
 अदित्यां या समुत्पन्ना कश्यपस्येति सन्ततिः ॥ ९ ॥
 तस्याश्च पुत्रद्वौहिद्वैः पौत्रद्वौहिद्विकादिभिः ।
 व्यातमेतज्जगत् सूच्या तेषां तासाञ्च वै मुने ! ॥ १० ॥
 तेषां कश्यपपुत्राणां प्रधाना देवतागणाः ।
 सात्विका राजशास्त्रेते ताजसाश्च मुने ! गणाः ॥ ११ ॥
 देवान् यज्ञभुजयक्ते तद्या त्रिभुवनेश्वरान् ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठः परमेष्ठो प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 तानवाधन्त सहिताः सपन्ना दैलदानवाः ।
 राक्षसाश्च तथा युद्धं तेषामासीत् सदारुणम् ॥ १३ ॥

दिव्यं वर्षसंहस्रन्तु पराजीयन्त देवताः ।
जयिनश्चाभवन् विप्र ! बलिनी दैत्यदानवाः ॥ १४ ॥
ततो निराकृतान् पुत्रान् दैतेयैर्दानवैस्तथा ।
हृतत्रिभुवनान् दृष्ट्वा अदितिर्मुनिसत्तम ! ॥ १५ ॥
आच्छिन्नयज्ञभागांश्च शुचा संपीडिता मृशम् ।
आराधनाय सवितुः परं यत्नं प्रचक्रमे । १६ ।
एकाग्रा नियताहारा परं-नियममास्थिता ।
तुष्टाव तेजसां राशिं गगनस्थं दिवाकरम् । १७ ।

अदितिरुवाच ।

नमस्तुभ्रं परां सूक्ष्मां सौवर्णीं बिम्बते तनुम् ।
धाम धामवतामीश ! धाम्नामाधार शाश्वत ! ॥ १८ ॥
जगतामुपकाराय तथापस्तप गोपते ।
आददानस्य यद्रूपं तीव्रं तस्मै नमामग्रहम् ॥ १९ ॥
ग्रहीतुमष्टमासेन कालेनेन्दुमयं रसम् ।
बिम्बतस्तव यद्रूपमतितीव्रं नतास्मि तत् ॥ २० ॥
तमेव मुञ्चतः सर्वं रसं वै वर्षणाय यत् ।
रूपमापत्रायकं भास्वंस्तस्मै मेघाय ते नमः ॥ २१ ॥
वार्युत्सर्गविनिष्पन्नमशेषञ्चौषधीगणम् ।
पाकाय तव यद्रूपं भास्करं तं नमामग्रहम् ॥ २२ ॥
यच्च रूपं तवातीव हिमीत्सर्गादिशीतलम् ।
तत्कालशस्यपोषाय तरणे तस्य ते नमः ॥ २३ ॥
नातितीव्रं च यद्रूपं नातिशीतञ्च यत्तव ।
वसस्तर्ती रवे सौम्यं तस्मै देव ! नमो नमः ॥ २४ ॥
आपत्रायनमशेषाणां देवानाञ्च तथा परम्

. पितृणाञ्च नमस्तस्मै शस्यानां पाकहेतवे ॥ २५ ॥
 यद्रूपं जीवनायैकं दीरुभाममृतात्मकम् ।
 पीयते देवपितृभिस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥ २६ ॥
 आभ्रां यदर्करूपाभ्रां रूपं विश्वमयन्तव ।
 क्षमेतमग्नीषोमाभ्रां नमस्तस्मै गणात्मने ॥ २७ ॥
 यद्रूपं ऋग्वज्रुःमात्रामैक्ये न तपते तव ।
 विश्वमेतत् त्रयीसंज्ञं नमस्तस्मै विभावसो ! ॥ २८ ॥
 यत्तु तस्मात् परं रूपं ओमित्युक्ताभिश्चितम् ।
 अस्थूलानन्तममलं नमस्तस्मै सदात्मने ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सा नियता देवी चक्रे स्तोत्रमहर्निशम् ।
 निराहारा विवस्वन्तमारिराधयिषुर्मुने ! ॥ ३० ॥
 ततः कालेन महता भगवांस्तपनीऽम्बरे ।
 प्रत्यक्षतामगादस्था दाक्षाग्रण्या द्विजोत्तम ! ॥ ३१ ॥
 सा ददर्श महाकूटं तेजसाऽम्बरमंश्रितम् ।
 भूमौ च संस्थितं भास्वत् ज्वालामालातिदुर्दृश्यम् ॥ ३२ ॥
 तं दृष्ट्वा सा तदा देवी साध्वसं परमङ्गता ।
 जगाद मे प्रसीदति न त्वां पश्यामि गोपते ! ॥ ३३ ॥
 यथा दृष्टवती पूर्वमम्बरस्थं सुदुर्दृश्यम् ।
 निराहारा विवस्वन्तं तपन्तं तदनन्तरम् ॥ ३४ ॥
 सङ्घातं तेजसां तद्वादिह पश्यामि भूतले ।
 प्रसादं कुरु पश्येयं यद्रूपन्ते दिवाकर ! ॥
 भक्तानुक्रम्यक विभो ! भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥ ३५ ॥
 त्वं धाता विवृजसि विश्वमेतत्

त्वं पासि स्थितिकरणाय संप्रवृत्तः ।
 स्वयन्ते लयमखिलं प्रयाति तत्त्वं
 त्वसोऽन्या न हि गतिरस्ति सर्वलोके ॥ ३६ ॥
 त्वं ब्रह्मा हरिरजसंज्ञितस्त्वमिन्द्रो
 वित्तेशः पितृपतिरम्बुपतिः समीरः ।
 सोमोऽग्निर्गगनमह्यौधरोऽग्निः
 किं स्तव्यं तव सकलात्मरूप धाम्नः ॥ ३७ ॥
 यज्ञेश त्वामनुदिनमात्मकर्मसक्ताः
 सुवन्तो विविधपदैर्हिजा यजन्ति ।
 ध्यायन्तो विनियतचेतसो भवन्तं
 योगस्थाः परमपदं प्रयान्ति योगमूर्त्या ॥ ३८ ॥
 तपासि पचसि विश्वं पासि भस्मीकरोषि
 प्रकटयसि मयूखैर्ज्ञाद्यस्यम्बु गर्भैः ।
 सृजसि पुनरपि त्वं भावनास्वच्युतासु
 प्रणमितसरमर्त्यः पापकृद्भिस्त्वगमयः ॥ ३९ ॥

इति श्रीभार्गुण्डेयपुराणे दिवाकरस्तुतिर्नाम ॥ १०४ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वतेजसस्सस्मादादिभूतो विभावसुः ।
 अदृश्यत तदादित्यस्तततास्त्रोपमः प्रभुः ॥ १ ॥

'अथ तां प्रणतां देवीं तस्य सन्दर्शनान्मुने ! ।
 प्राह भास्वान् वृणुष्वेष्टं वरं मत्तो यमिच्छसि ॥ २ ॥
 प्रणता मिरसा सा च जानुपीडितमेदिनी ।
 प्रत्युवाच विवस्वन्तं वरदं समुपस्थितम् ॥ ३ ॥
 देव ! प्रसीद पुत्राणां कृतं त्रिभुवनं मम ।
 यज्ञभागाश्च दैत्यैश्च दानवैश्च बलाधिकैः ॥ ४ ॥
 तन्निमित्तप्रसादं त्वं कुरुष्व मम गोपते ! ।
 अग्नेन तेषां आढत्वं गत्वा नाशय तद्रूपिन् ॥ ५ ॥
 यथा मे तनया भूयो यज्ञभागभुजः प्रभो ! ।
 भवेयुरधिपाश्चैव त्रैलोक्यस्य दिवाकर ! ॥ ६ ॥
 तथानुकम्पा पुत्राणां सुप्रसन्नो रवे ! मम ।
 कुरु प्रपन्नार्त्तिहर स्थितिकर्ता त्वमुच्यते ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तामाह भगवान् भास्कारो वारितस्कारः ।
 प्रणतामदितिं विप्र ! प्रसादं सुमुखो विभुः ॥ ८ ॥
 सहस्राग्नेन ते गर्भे सम्भूयाहमग्रेपतः ।
 त्वत्पुत्रमत्रूनदिते नामयामत्राण्य निर्हताः ॥ ९ ॥
 इत्युक्त्वा भगवान् भास्वानन्तर्द्धानमुपाजमत् ।
 निवृत्ता सापि तपसः संप्राप्तास्त्रिजवाञ्छिता ॥ १० ॥
 ततो रश्मिसहस्रन्तु सौसुम्नाख्यो रवेः करः ।
 विप्रावतारं संचक्रे देवमातुरथोदरे ॥ ११ ॥
 कच्छचान्द्रावणादीनि सा च चक्रे समाहिता ।
 शुचिनो धारयामास दिव्यं गर्भमिति द्विज ! ॥ १२ ॥
 ततस्तां कश्यपः प्राह किञ्चित्कापद्भुताचरम् ।

किञ्चारयसिं गर्भाण्डमिति नित्योपवासिनी ॥ १३ ॥

सा च तं प्राह गर्भाण्डमेतत् पश्यसि कोपन ! ।

न मारितं विपचाणां मृत्यवे तद्भविष्यति ॥ १४ ॥

मार्त्तण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा तं तदा गर्भेभुत्ससर्ज सुरावनिः ।

जाज्वल्यमानन्तेजोभिः पत्युर्वचनकोपिता ॥ १५ ॥

तं दृष्ट्वा कश्यपो सर्गबुद्ध्यज्ञास्तरवर्चसम् ।

तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरादरात् ॥ १६ ॥

संस्तूयमानः स तदा गर्भाण्डात् प्रकटोऽभवत् ।

पद्मपत्रसवर्णाभस्तेजसा व्याप्तदिङ्मुखः ॥ १७ ॥

अथान्तरीवादाभास्य कश्यपं मुनिसत्तमम् ।

सतोयमेवगम्भीरवागुवाचाशरोरिणी ॥ १८ ॥

मारितं ते यतः प्रोक्तमेतद्गण्डं स्वया मुने !

तस्मान्मुने ! सुतस्ते ऽयं मार्त्तण्डाख्यो भविष्यति ॥ १९ ॥

सूर्याधिकारञ्च विभुर्जगत्प्रेष करिष्यति ।

हनिष्यत्यसुरांश्चायं यज्ञभागहराजरीन् ॥ २० ॥

देवा निगम्येति वचो गगनात्समुपागमन् ।

प्रहर्षमतुलं याता दानवाश्च हृतीजसः ॥ २१ ॥

ततो युद्धाय दैतेयानाञ्जुहाव शतक्रतुः ।

सह देवैर्मुदा युक्त्वा दानवाश्च समभ्ययुः ॥ २२ ॥

तेषां युद्धमभूद्धोरं देवानामसुरैः सह ।

शस्त्रास्त्रहीनिसंदीप्तं समस्तभुवनान्तरम् ॥ २३ ॥

तस्मिन् युद्धे भगवता मार्त्तण्डेन निरीक्षिताः ।

तेजसा दह्यमानास्ते भस्मीभूता महासुराः ॥ २४ ॥

ततः प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे दिवोकसः ।
 तुष्टुवुस्तेजसां योनिं मार्कण्डमदितिन्तथा ॥ २५ ॥
 स्वाधिकारांस्तथा प्राप्ता यज्ञभागांश्च पूर्ववत् ।
 भगवानपि मार्कण्डः स्वाधिकारमथाकरोत् ॥ २६ ॥
 कदम्बपुष्पवद्भास्वानधश्चोर्द्ध्वं च रश्मिभिः ।
 वृत्ताग्निपिण्डसदृशो दध्ने नातिस्फुरद्दपुः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डोत्पत्तिर्नाम ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ तस्मै ददौ कन्यां संज्ञां नाम दिवस्वते ।
 प्रसाद्य प्रणतो भूत्वा विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥ १ ॥
 वैबस्वतस्तु सम्भूतो मनुस्तस्यां दिवस्वतः ।
 पूर्वमेव तथा ख्यातं तत्स्वरूपं विशेषतः ॥ २ ॥
 दीर्घपत्यान्यसौ तस्यां जनयामास गोपतिः ।
 द्वौ पुत्रौ सुमहाभागी कन्याञ्च यमुनां मुने ! ॥ ३ ॥
 मनुर्वैवस्वतो ज्येष्ठः आद्वदेवः प्रजापतिः ।
 ततो यमो यनी चैव यमलो संबभूवतुः ॥ ४ ॥
 यत्ते जोऽभ्यधिकान्तस्य मार्कण्डस्य दिवस्वतः ।
 तेनातितापयामास त्रीन् लोकान् सचराचरान् ॥ ५ ॥

शीलाकारन्तु तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः ।
 असहन्ती महत्तेजः स्वच्छायां प्रेक्ष्य साऽब्रवीत् ॥ ६ ॥
 संज्ञीवाच । •

अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ।
 निर्विकारं त्वयाप्यत्र स्थियं मच्छाशनाच्छुभे ॥ ७ ॥
 इमौ च बालकौ मह्यं कन्या च वरवर्णिनी ।
 सम्भाष्यौ नैव चाख्येयमिदम्भगवते त्वया ॥ ८ ॥
 छायीवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि ! आशापान्नैव कर्हिचित् ।
 आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गम्यतां यत्र वाञ्छितम् ॥९॥
 इत्युक्त्वा छायाया संज्ञा जगाम पितृमन्दिरम् ।
 तत्रावसत् पितुर्गृहे कञ्चित्कालं शुभेक्षणा ॥ १० ॥
 भर्तुः समीपं याहीति पितोक्त्वा सा पुनः पुनः ।
 अमच्छदडवा भूत्वा कुरुन् विप्रोत्तरांस्ततः ॥ ११ ॥
 तत्र तपे तपः साध्वो निराहारा महामुने ! ।
 पितुः समीपं यातायाः संज्ञाया वाक्यतत्परा ॥ १२ ॥
 तद्रूपधारिणी छाया भास्करं समुपस्थिता ।
 तस्याञ्च भगवान् सूर्यः संज्ञायामिति चिन्तयन् ॥१३॥
 तथैव जनयामास द्वौ सुतौ कन्यकां तथा ।
 पूर्वजस्य मनीसुत्तमः सावर्णिस्तेन सोऽभवत् ॥ १४ ॥
 यस्तयोः प्रथमं जातः पुत्रयोर्द्विजसत्तम । ।
 द्वितीयो योऽभवच्चान्यः स ग्रहोऽभूच्छनैश्वरः ॥ १५ ॥
 कन्याभूत्तपती या तां वने संवरणी नृपः ।
 संज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाऽकरोत् ॥ १६ ॥

स्नेहान्न पूर्वजातानां तथा कृतवती संती ।
 मनुस्तत्त्वान्तवांस्तस्या यमश्चास्या न चचमे ॥ १७ ॥
 बहुशो याच्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः ।
 स वै कोपाच्च बालान् च भाविनीऽर्थस्य वै बलात् ॥ १८ ॥
 पदा सन्तर्जयामास छायासंज्ञां यमो मुनि ! ।
 ततः शशाप च यमं संज्ञां सामर्षिणी भृशम् ॥ १९ ॥

छायीवाच ।

पदा तर्जयसे यस्मात् पितृभार्यां गरीयसीम् ।
 तस्मात्तवैव चरणः पतिप्रति न संशयः ॥ २० ॥
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ।
 मनुना सह धर्मात्मा सर्वं धित्वे न्यवेदयत् ॥ २१ ॥

यम उवाच ।

स्नेहेन तुल्यमस्मासु माता देव ! न वर्तते ।
 विसृज्य ज्यायसीऽप्यस्मान् कनीयांसौ बुभूषति ॥ २२ ॥
 तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
 बालप्रादा यदि वा मोहात्तद्भवान् चन्तुमर्हति ॥ २३ ॥
 शप्तोऽहं तात ! कोपेन जनन्या तनयो यतः ।
 ततो नमस्ये जननीं इमां वै तपतां वर ! ॥ २४ ॥
 विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा पितः ! ।
 पादस्ते पततां पुत्र ! कथमेतत् प्रवक्ष्यति ॥ २५ ॥
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेद्भगवान् यथा ।
 मातृशापादयं मेऽद्य तथा चिन्तय गोपते ! ॥ २६ ॥

रविरुवाच ।

असंशयमिदं पुत्र ! भविष्यत्यत्र कारणम् ।

येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥२७॥
 सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।
 न तु मात्राभिश्चानां क्वचिच्छार्पणिवर्तनम् ॥ २८ ॥
 न शक्यमेतन्निध्या तु कर्तुं मानुर्वचस्तव ।
 किञ्चित्तव विधास्यामि पुत्रस्त्रेहादनुग्रहम् ॥ २९ ॥
 क्लमयो मांसमादाय प्रयास्यन्ति महीतलम् ।
 कृतं तस्या वचः सत्यं त्वच्च त्रातो भविष्यति ॥३०॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आदित्यस्त्वत्रवीच्छायां किमर्थं तनयेषु वै ।
 तुल्येष्वप्यधिकः स्त्री ह एकत्र क्रियते त्वया ॥ ३१ ॥
 नूनं नेषां त्वं जननी संज्ञा कापि त्वमागता ।
 विगुणेष्वप्यपत्येषु कथं माता शपेत् सुतम् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सा तत् परिहरन्ती च नाचचक्षे विवस्वतः ।
 स चात्मानं समाधाय मुक्तमृत्त्वमपश्यत ॥ ३३ ॥
 तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा क्षयासंज्ञा दिवस्पतिम् ।
 भयेन कम्पती ब्रह्मन् ! यथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥
 विवस्वांस्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमभ्यगात् ।
 स चापि तं यथाव्यायमर्चयित्वा दिवाकरम् ॥
 निर्दधुकामं रोषेण सान्त्वयामास सुव्रतः ॥ ३५ ॥

विश्वकर्मावाच ।

तवातितेजसा व्याप्तमिदं रूपं सुदुःसहम् ।
 असहन्ती ततः संज्ञा वने चरति वै तपः ॥ ३६ ॥
 द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वभार्यां शुभचारिणीम् ।

रूपार्थं भवतोऽरण्ये चरन्तीं सुमहत्तपः ॥ ३७ ॥
 स्मृतं मे ब्रह्मणो वाक्यं यदि ते देव ! रोचते ।
 रूपं निवर्तयास्येतत् तव कान्तं दिवस्यते ! ॥३८॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यतो हि भास्वतो रूपं प्रागासीत् परिमण्डलम् ।
 ततस्तथेति तं प्राह त्वष्टारं भगवान् रविः ॥ ३९ ॥
 विश्वकर्मा त्वन्जातः श्राकहोपे विवस्वतः ।
 अमिमारोप्य तत्तेजःगतनायोपचक्रमे ॥ ४० ॥
 अमताऽऽशेषजगतां नाभिभूतेन भास्वता ।
 ससुद्राद्रिवनीपेता साकरोह मही नभः ॥ ४१ ॥
 गगनत्राखिलं ब्रह्मन् ! सचन्द्रग्रहतारकम् ।
 अधो गतं महाभाग ! बभूवात्क्षिप्तमाकुलम् ॥ ४२ ॥
 विदितसलिलाः सर्वे बभूवुश्च तत्राचिषः ।
 व्यभिद्यन्त महाशैलाः शीर्णसानुनिबन्धनाः ॥ ४३ ॥
 ध्रुवाधाराण्युषेषाधि विष्ट्यानि मुनिसत्तम ! ।
 चुटप्रद्वष्टिनिदधानि अधो जग्मुः सहस्रशः ॥ ४४ ॥
 विगभ्रमणसंप्रातवायुक्षिप्ताः समन्ततः ।
 व्यगीर्यन्त अहामेघा वीररावविचारिणः ॥ ४५ ॥
 भास्वदुच्चभणविभ्रान्तं भूमप्राकाशरसातलम् ।
 जगदाकुलमत्यर्थं तदासीन्मुनिसत्तम ! ॥ ४६ ॥
 त्रैलोक्ये सकले विप्र ! अमभाणे सुरर्षयः ।
 देवाश्च ब्रह्मणा मार्द्वं भास्वन्तमभितुष्टुवुः ॥ ४७ ॥
 आदिदेवोऽस्मि देवानां ज्ञातमेतत् स्वरूपतः ।
 रणेस्थित्यन्तकालेषु त्रिधा भेदेन तिष्ठसि ॥ ४८ ॥

स्वस्ति तेऽसुं जगन्नाथ ! घर्मवर्षाहिमाकर ! ।
 जुषस्व शान्तिं लोकानां देवदेव ! दिवाकर ! ॥ ४८ ॥
 इन्द्रश्चागत्य तं देवं लिख्यमानं यथाऽस्तुवत् ।
 जय देव ! जगदपिन् ! जयाशेष जगत्पते ! ॥५०॥
 ऋषयश्च ततः सप्त वसिष्ठात्रिपुरोगमाः ।
 तुष्टुवुर्विबिधैः स्तोत्रैः स्वस्तिस्मस्तीतिवादिनः ॥ ५१ ॥
 वेदीक्ताभिरथायप्राभिर्बाह्विस्त्रिव्याश्च तुष्टुवुः ।
 भास्वन्तं ऋग्भिराद्याभिर्लिख्यमानं मुदा युताः ॥५२॥
 त्वं नाथ ! मोक्षिणां मोक्षी ध्येयस्त्वं ध्यातिनां परः ।
 त्वं गतिः सर्वभूतानां कर्मकाण्डेऽपि वर्तताम् ॥५३॥
 शं प्रजाभ्योऽस्तु देवेभ्य ! शन्नोऽस्तु जगताम्पते ! ।
 शन्नोऽस्तु हिपदे नित्यं शन्नश्चास्तु चतुष्पदे ॥ ५४ ॥
 ततो विद्याधरगणा यधराक्षसपन्नगाः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वं गिरीभिः प्रणया रविम् ॥ ५५ ॥
 जत्तुरेवंविधा वाचो मनःश्रीतसुखावहाः ।
 सह्यं भवतु ते तेजो भूतानां भूतभावन ! ॥ ५६ ॥
 ततो हाहाहुहुश्चैप नारदस्तुम्बुरुस्तथा ।
 उपगायितुमारभ्य गान्गर्वकुशला रविम् ॥ ५७ ॥
 षड्जमध्यमयान्वा रयामत्रयविशारदाः ।
 मूर्च्छनाभिश्च तापैश्च तत्रयोगैः सुखप्रदम् ॥ ५८ ॥
 विश्वाचो च वृतावी च उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
 मेनका सहजन्ता च राजाश्चाप्सरसां वराः ॥ ५९ ॥
 नवतुर्जगत्प्रीतिं लिख्यमाने विभावसी ।
 हावभावविलासायान् कूर्वन्तोऽभिनयान् बहन् ॥६०॥

.प्रावाद्यन्त ततस्तत्र वेणुवीणादिर्दुराः ।
 पणवाः पुष्कराश्चैव मृदङ्गाः पटहानकाः ॥ ६१ ॥
 देवदुन्दुभयः शङ्खाः शतशोऽथ सहस्रगः ।
 गायद्भिश्चैव गन्धर्वैर्वृत्यद्भिश्चाप्सरोगणैः ॥ ६२ ॥
 तूर्यवादित्रघोषैश्च सर्वं कीलाहलीकृतम् ।
 ततः कृताञ्जलिपुटा भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ॥ ६३ ॥
 लिख्यमानं सहस्रांशुं प्रणेषुः सर्वदेवताः ।
 ततः कीलाहले तस्मिन् सर्वदेवसमागमे ॥
 तेजसः शातनञ्चक्रे विश्वकर्मा शनैः शनैः ॥ ६४ ॥
 इति हिमजलघर्मकालहेती-
 र्हरकमलामनविष्णुसंस्तुतस्य ।
 तज्जपरिलिखनद्विशस्य भानी-
 र्त्रजात दिवाकरलीकामायुषोऽन्ते ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भाद्युतनुलिखने ॥ १०६ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

लिख्यमाने ततो भानी विश्वकर्मा प्रजापतिः ।
 उद्भूतपुत्रकस्तोत्रमिदञ्चक्रे विवस्वतः ॥ १ ॥
 धिवस्रते प्रणतहितानुकम्पिने
 महात्मने समजवसप्तसप्तये ।

सुतेजसे कमलकुलावबोधिने
 नमस्तमः पटलपटावपाटिने ॥ २
 पावनातिशयपुण्यकर्मणे
 नैककामविषयप्रदायिने ।
 भास्वरानलमयूखशायिने
 सर्वलोकहितकारिणे नमः ॥ ३ ॥
 अजाय लोकत्रयकारणाय
 भूतात्मने गोपतये वृषाय ।
 नमो महाकारुणिकोत्तमाय
 सूर्याय चक्षुःप्रभवालयाय ॥ ४ ॥
 विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने
 जगत्प्रतिष्ठाय जगद्धितैषिणे ।
 स्वयम्भुवे लोकसमम्नचक्षुषे
 सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ ५ ॥
 क्षणमुद्रयाचलमौलिमालिने
 सुरगणमहितहितो जगतः ।
 त्वमुरुमयूखसहस्रवपु-
 र्जगति विभासि तमांसि नुदन् ॥ ६ ॥
 भव तिमिरासवपानमदात्
 भवति विलोहितविग्रहात् ।
 मिहिर विभासि यतः सुतरां
 त्रिभुवनभावनभानिकरैः ॥ ७ ॥
 रथमधिरुह्य समावयवं
 चारु विकम्पितसुररुचिरम् ।

सततमखिलहृद्यैर्भगवन् !
 चरसि जगद्धिताय विततम् ॥ ८ ॥
 असृतसुधांशुरसेनं समं
 विबुध ! पिष्टृनपि तर्पयसे ।
 अरिगणसूदन ! तेन तव
 प्रणिपत्य लिखामि जगद्धिताय ॥ ९ ॥
 शुकसमवर्णं हृद्यप्रधितं
 तव पदपांशुपविततलम् ।
 नतजमवत्सल ! मां प्रणतं
 त्रिभुवनपावन ! पाहि रवे ! ॥ १० ॥
 इति सकलजगत्प्रसूतिभूतं
 त्रिभुवनपावनधामभूतम् ।
 रविमखिलजगत्प्रदोषभूतं
 देवं प्रणतोऽस्मि विश्वकर्माणम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सूर्यस्तवनं नाम ॥ १०७ ॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सूर्यस्तवं कुर्वन् विश्वकर्मा दिवस्पतेः ।
 तेजसः षोडशं भागं मण्डलस्थमधारयत् ॥ १ ॥
 आतितैस्तेजसो भागैर्दशभिः पञ्चभिस्तथा ।

अतीव कान्तिमञ्चारु भानोरासीत्तदा वपुः ॥ २ ॥
 श्रातितञ्चास्य यत्तेजस्तेन चक्रं विभिर्मितम् ।
 विष्णोः शूलञ्च शर्वस्य शिविका धनदस्य च ॥ ३ ॥
 दण्डः प्रेतपतेः शक्तिर्देवसेनापतेस्तथा
 अन्येषाञ्चैव देवानामायुधानि स विश्वकृत् ॥ ४ ॥
 चकार तेजसा भानोर्भासुराण्यरिशान्तये ।
 इति श्रातिततेजाः स शुशुभे नातितेजसा ॥ ५ ॥
 वपुर्दधार मार्त्तण्डः सर्वावयवशोभनम् ।
 स ददर्श समाधिस्थः स्वां भार्यां वडवाकृतिम् ॥ ६ ॥
 अष्टद्वयां सर्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 उत्तरांश्च कुरुन् गत्वा भूत्वाऽश्वी भानुरागमत् ॥ ७ ॥
 स च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखे तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ ८ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तयोस्तत्र समेतयोः ।
 वडवायाञ्च तत्तेजो नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥ ९ ॥
 देवो तत्र समुत्पन्नादश्विनी भिषजां वरौ ।
 नासत्यदस्त्रौ तगयावश्ववक्त्राद्विनिर्गतौ ॥ १० ॥
 मार्त्तण्डस्य सुतावितावश्वरूपधरस्य हि ।
 रेतसोऽन्ते च रिवत्सः खड्गो धन्वी तनुत्रष्टक् ॥ ११ ॥
 अश्वारूढः समुद्भूतो बाणतूणसमन्वितः ।
 ततः स्वरूपममलं दर्शयामास भानुगान् ॥ १२ ॥
 तस्य शान्तं समालोक्य सा रूपं मुदमाददे ।
 स्वरूपधारिणीञ्चैमां स निनाय निजालयम् ॥ १३ ॥
 संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्वरी वारितस्करः ।

'ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूद्देवस्यतो मनुः ॥ १४ ॥
 द्वितीयश्च यमः शापात् धर्मदृष्टिरनुग्रहात् ।
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ॥ १५ ॥
 धर्मोऽभिरीचते यस्मात् धर्मराजस्ततः स्मृतः ।
 क्लमयो मांसनादाय पादतस्त्रे महीतलम् ॥ १६ ॥
 पतिष्यन्तीति शपान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयम् ।
 धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तत्राऽहिते ॥ १७ ॥
 ततो नियोगे तं वान्ये चकार तिमिरापहः ।
 तस्मै ददौ पिता विप्र ! भगवान् लोकपालताम् ॥ १८ ॥
 पितृणामाधिपत्यञ्च परितुष्टो दिवाकरः ।
 यमुनाञ्च नदीञ्चक्रे कलिन्दान्तरवाहिनीम् ॥ १९ ॥
 अश्विनी देवभिषजौ हतौ पित्रा महात्मना ।
 शुक्लाधिपतित्वे च रेवन्ती विनियोजितः ।
 एवमप्याह च ततो भगवांस्त्रिकभाषितः ।
 त्वमप्यग्रेपत्नीकस्य पूज्यो वत्स ! भविष्यसि ॥ २१ ॥
 अरण्यादिमहादावधैरिदृस्युभयेषु च ।
 त्वां स्मरिष्यन्ति ये मर्त्या मोक्ष्यन्ति ते महापदः ॥ २२ ॥
 क्षेमं बुद्धिं सुखं राज्यमारीर्यं कोत्तिं मुनतिम् ।
 मराणां परितुष्टस्त्वं पूजितः संप्रदास्यसि ॥ २३ ॥
 छायासंज्ञासुतश्चापि सावर्ण्यः सुमहायशाः ।
 भाव्यः सोऽनागते काले मनुः सावर्ण्यकोऽष्टमः ॥ २४ ॥
 मेरुपृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरते प्रभुः ।
 भ्राता ग्रनैश्वरस्तस्य ग्रहोऽभूच्छासनाद्रवेः ॥ २५ ॥
 यज्ञैश्चसी तु या कन्याऽऽदित्यस्याभूद्द्विजोत्तम ! ।

अभवत् सा सरित्श्रेष्ठा यमुना लोकपावनौ ॥ २६ ॥
 यस्तु ज्येष्ठो महाभागः सर्गो यस्येह साम्प्रतम् ।
 विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्विवस्वतस्य ह ॥ २७ ॥
 इदं यो जन्म देवानां शृणुयाद्वा पठेत वा ।
 विवस्वतस्तनूजानां रवेर्माहात्म्यमेव च ॥ २८ ॥
 आपदं प्राप्य मुचेत प्राप्नुयाच्च महावशः ।
 अहीरात्रकृतं पापमेतच्छमयते श्रुतम् ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य मार्तण्डस्य महात्मनः ॥ २९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रवेर्माहात्म्यं नाम ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

क्रीष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितः सम्यक् भागीः सत्ततिसम्भवः ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य स्वरूपञ्चातिविस्तरात् ॥ १ ॥
 भूयोऽपि भास्वतः सप्तप्रङ्गमाहात्म्यं मुनिसत्तम ! ।
 श्रोतुमिच्छामग्रहं तन्मे प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथयामि ते ।
 विवस्वतो यच्चकार पूर्वभाराधितो जनैः ॥ ३ ॥
 दमस्य पुत्रो विख्यातो राजाऽभूद्राज्यवर्द्धनः ।
 स समग्रक् पातनशक्नो पृथिव्याः पृथिवीपतिः ॥ ४ ॥

धर्मतः बाल्यमानन्तु तेन राष्ट्रं महात्मना ।
 बहधेऽनुदिनं विप्र ! जनेन च धनेन च ॥ ५ ॥
 हृष्टपुष्टमतीवासीन्नस्मिन् राजन्यश्रेष्ठतः ।
 राजकं सकलञ्चोर्व्यां पौरजानपदो जनः ॥ ६ ॥
 नोपसर्गो न च व्याधिर्न च व्यालोद्भवं भयम् ।
 न चावृष्टिभयन्तत्र दमपुत्रे महोपतौ ॥ ७ ॥
 स हृजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनाम् ।
 सुधर्मस्याविरोधेन बुभुजे विप्रयानपि ॥ ८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो राज्यं समग्रक् पालयतः प्रजाः ।
 सप्तवर्षसहस्राणि जग्मुरेकमहो यथा ॥ ९ ॥
 विदूयस्य तनया दार्दिण्यात्स्य भूभृतः ।
 तस्य एतौ बभूवुथ मानिनी नाम मानिनी ॥ १० ॥
 कदाचित्तंस्त्य सा सुभ्रुः शिरसोऽभ्यक्षणादृत ।
 पश्यतो राजलोकस्य सुमोक्षाश्रूणि मानिनी ॥ ११ ॥
 तदश्रुविन्दुषु गात्रे यदा तस्य महोपतैः ।
 तदा बोद्ध्याशुवदनां तामगृच्छत मानिनीम् ॥ १२ ॥
 निःशब्दमश्रुमोक्षेण रुदन्तीन्तां विजोष्य वै ।
 किमेतदिति पप्रच्छ मानिनीं राज्यवर्धनः ॥ १३ ॥
 पृष्टा सा तु ततस्तेन भर्ता प्राह मनस्विनी ।
 न किञ्चिदिति तां भूपः पप्रच्छ स महोपतिः ॥ १४ ॥
 बहुशः पृच्छतस्तस्य भूभृतः सा सुमध्यमा ।
 दर्शयामास पणितं केशभारान्तरोद्भवम् ॥ १५ ॥
 एतत्पश्येति भूपाल ! किमिदं मन्युकारणम् ।
 ममात्रिसन्दभाग्याया जहासाथ नृपस्ततः ॥ १६ ॥

स विहस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्वभूयताम् ।
 पौराणाञ्च महौपाला ये तत्रासन् समागताः ॥ १७ ॥
 शोकेनालं विशालाक्षि ! रोदितव्यं न ते शुभे ! ।
 जन्मर्द्धिपरिणामाद्या विकाराः सर्वजन्तुषु ॥ १८ ॥
 अधीताः सकला वेदा इष्टा यज्ञाः सहस्रशः ।
 दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समुत्पन्ना वरानने ! ॥ १९ ॥
 मुक्ता भोगास्त्वया साईं ये मर्त्यै रतिदुर्लभाः ।
 समाक् च पालिता पृथ्वी साधु युद्धेष्वनुष्ठितम् ॥ २० ॥
 मित्रैः सहैष्टैर्हंसितं विहृतं च वनान्तरे ।
 किमन्यन्न कृतं भद्रे ! पलितेभ्यो विभेषि यत् ॥ २१ ॥
 भवन्तु केशाः पलिता वलयः सन्तु मे शुभे ! ।
 शैथिल्यमेतु मे कायः कृतकृत्योऽस्मि मानिनि ! ॥ २२ ॥
 मूर्ध्नि यद्दर्शितं भद्रे ! भवत्या पलितं मम ।
 चिकित्सां तस्याहं करोमि वनसंश्रयात् ॥ २३ ॥
 बालेन बालक्रिया पूर्वं तद्वत् कौमारके च या ।
 यौवने चापि या योग्या वार्द्धके वनसंश्रया ॥ २४ ॥
 एवं मत्पूर्वकैर्भद्रे ! कृतन्तत्पूर्वकैश्च यत् ।
 अतां न तेऽश्रुपातस्य किञ्चित् पश्यामि कारणम् ॥ २५ ॥
 अलन्ते मन्युना भद्रे ! नन्वभ्युदयकारि मे ।
 दर्शनं पलितस्यास्य मारोदीर्निष्प्रयोजनम् ॥ २६ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराण्यैव समीपगाः ।
 साम्ना प्रोचुर्महीपालाः महर्षे राज्यवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
 न रोदितव्यमनया तव पत्न्या नराधिप ! ।

• रोदितव्यमिहास्माभिरथवा सर्वजन्तुभिः ॥ २८ ॥
 त्वं ब्रवीषि यथा नाथ ! वनवासाञ्चितं वचः ।
 पतन्ति तेन नः प्रथया लालितानां त्वया नृप ! ॥२९॥
 सर्वे वास्यामहे भूप ! यदि याति भवान् वनम् ।
 ततोऽशेषक्रियाहानिः सर्वपृथ्वीनिवासिनाम् ॥ ३० ॥
 भविष्यति न सन्देहस्त्वयि नाथ ! वनाश्रये ।
 सा च धर्मोपघाताय यदि तत् प्रविमुच्यताम् ॥३१॥
 सप्तवर्षसहस्राणि त्वयेयं पालिता मही ।
 तत्समुत्थं महापुण्यमालोक्य नराधिप ! ॥ ३२ ॥
 वने वसन्महाराज ! त्वं करिष्यसि यत्तपः ।
 तस्महीपालनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥३३॥

राजोवाच ।

सप्तवर्षसहस्राणि मयेयं पालिता मही ।
 इदानीं वनवासस्य मम कालोऽयमागतः ॥ ३४ ॥
 ममापत्यानि जातानि दृष्ट्वा मेऽपत्यसन्ततीः ।
 स्वल्पैरेव महाहोभिरन्तकी न सहिष्यति ॥ ३५ ॥
 यदेतत्पलितं मूर्ध्नि तद्विजानीत नागराः ।
 दूतभूतमनार्थस्य मृत्योरत्युग्रकर्मणः ॥ ३६ ॥
 सोऽहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः ।
 तपस्तपस्ये समायान्ति न यावद्यमसैनिकाः ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच

ततो वियासुः स वनं दैवज्ञानवनीपतिः ।
 पुत्रराजप्राभिषेकाय दिनलग्नान्यष्टच्छत ॥ ३८ ॥
 श्रुत्वा च ते तु नृपतेर्वचो व्याकुलचेतसः ।

दिनं लग्नञ्च होराश्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ॥ ३८ ॥

जवुश्च तं महीपालं देवज्ञा वास्यगहदम् ।

ज्ञानानि नः प्रष्टयानि श्रुत्वैतत् ते वचो नृप ! ॥४०॥

ततोऽन्यनगरेभ्यश्च श्रुत्यराष्ट्रेभ्य एव च ।

ततस्तस्माच्च नगगात् प्राबुर्वेणाभ्युपागमन् ॥ ४१ ॥

समुत्पत्य महीपालं तं यियासुं मुने ! वनम् ।

प्रकम्पिगिरसो भूत्वा प्रोचुर्ब्राह्मणसत्तमाः ॥ ४२ ॥

प्रसोद् पाहि जो राजन् ! पान्तिताः स्म यथा पुरा ।

सोद्दिष्यत्यखि तो लोकस्त्वयि भूप ! वनाश्रये ॥ ४३ ॥

स कुरुष्व तघा राजन् ! यथा नो सौदते जगत् ।

यावज्जीवामहे वीर ! स्वल्पकालमिनी वाम् ॥

नेच्छामश्च भवच्छून्यं द्रष्टुं सिंहासनं विभो ! ॥४४॥

भार्कशेय उवाच ।

इत्येवं तेस्तथान्यैश्च द्विजैः पीरपुरःसरैः ।

भूपैर्भृत्यैरमात्यैश्च प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ॥ ४५ ॥

घनवासविनिर्बन्धं नोपसंहरते यदा ।

घमिष्यत्यन्तको नेति ददाति च तत्रोत्तरम् ॥ ४६ ॥

ततोऽमात्याश्च श्रुत्याश्च पीरवृद्धास्तथा द्विजाः ।

समेत्य मन्त्रयामासुः किमत्र क्रियतामिति ॥ ४७ ॥

तेषां मन्त्रयतां विप्र ! निश्चवोऽयमजायत ।

अनुरागवतान्तत्र महीपालेऽतिथार्मिके ॥ ४८ ॥

सम्यग्ध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः ।

तपसाराध्य भास्वन्तमायुरस्य महीपतेः ॥ ४९ ॥

तत्रैकनिधयाः कार्यं केचिद्देहे च भास्वरम् ।

समागर्धीपचारादीरूपहारैरपूजयन् ॥ ५० ॥
 अपरे मीनिनी भूत्वा ऋग्जापेन तथाऽपरे ।
 यजुषामथ साम्नाञ्च तीषयाञ्चक्रिरे रविम् ॥ ५१ ॥
 अपरे च निराहारा नदीपुलिनशायिनः ।
 तपसा चक्रुरायस्ता भास्कराराधनं द्विजाः ॥ ५२ ॥
 अग्निहोत्रपराद्यान्ये रविसूक्तान्यहर्निगम् ।
 नेपुस्तत्रापरे तस्युर्भास्करे न्यस्तदृष्टयः ॥ ५३ ॥
 इत्येवमतिनिर्बन्धं भास्कराराधनं प्रति ।
 बहुप्रकारं चक्षुस्ते तं तं विप्रिलुपाश्रिताः ॥ ५४ ॥
 तथा तु यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति ।
 सुशान्ता नास गन्धर्व उपगमिषट्मन्नवीत् ॥ ५५ ॥
 यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य द्विजातयः ।
 तद्वेदतु क्रियतां येन भानुः प्रीतिजुषैष्यति ॥ ५६ ॥
 तस्माद्गुरुविशालाख्यं वनं सिद्धजिपेवितम् ।
 कामरूपे महागैले गमप्रतान्तत्र वै लघु ॥ ५७ ॥
 तस्मिन्नाराधनं भानोः क्रियतां सुसमाहितैः ।
 सिद्धचेतं हितं तत्र सर्वकामानवाप्स्यथ ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत् काननं द्विजाः ।
 ददृशुर्भास्वतरात्र पुण्यमायव्रनं शुभम् ॥ ५९ ॥
 तत्र ते नियताहारा वर्णा विप्रादयो द्विज ! ॥
 धूपमुष्पीपहाराद्यां पूजाञ्चक्रुरतन्त्रिताः ॥ ६० ॥
 पुष्पानुलेपनाद्यैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा ।
 जपहोमान्नदीपाद्यैः पूजनन्ते समाहिताः ॥

कुर्वन्तस्तुष्टु कुर्वाणान् ! विवस्वन्तं दिर्जातयः ॥ ६१ ॥

ब्राह्मणा जनुः ।

देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां ज्योतिषामपि ।

तेजसाभ्यधिकं देवं ब्रजान शरणं रविम् ॥ ६२ ॥

दिवि स्थितञ्च दिवेशं द्योतयन्तं समन्ततः ।

वसुधामन्तरीक्षञ्च व्याप्नुवन्तं मरीचिभिः ॥ ६३ ॥

आदित्यं भास्करं भानुं सवितारं दिवाकरम् ।

पूषाणमार्यमाणं च स्वर्भागुं दक्षिणदीधितिम् ॥ ६४ ॥

चतुर्दुर्गान्कालाग्निं दुष्प्रेक्ष्यं प्रलयान्तगम् ।

योगीश्वरमनन्तं च रक्तं पीतं सितासितम् ॥ ६५ ॥

ऋषीणामग्निहोत्रेषु यज्ञदेवेष्ववस्थितम् ।

अन्नं परमं गुह्यं मोक्षद्वारमनुत्तमम् ॥ ६६ ॥

कन्दोभिरशरूपैश्च सकृन्मुक्तैर्विहङ्गमम् ।

उदयास्तमने युक्तं सदा मेरीः प्रदक्षिणे ॥ ६७ ॥

अनृतञ्च ऋतञ्चैव पुण्यतीर्थं पृथग्विधम् ।

विश्वस्थितिमचिन्त्यञ्च प्रपन्नाः सप्त प्रभाकरम् ॥ ६८ ॥

यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः ।

वायुराकाशमापञ्च पृथिवीगिरिसागराः ॥ ६९ ॥

ग्रहनक्षत्रचन्द्राद्या वानस्पत्यं द्रुमीवधम् ।

व्यश्राव्यक्तेषु भूतेषु यर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ ७० ॥

ब्राह्मी माहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः ।

त्रिधा यस्य स्वरूपन्तु भानीर्भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७१ ॥

यस्य सर्वमजस्येदमङ्गभूतं जयत्प्रभोः ।

स नः प्रसीदतां भास्वान् जगतां यस्य जीवकम् ॥ ७२ ॥

यस्यैकभास्वरं रूपं प्रभामण्डलदुर्दृशम् ।
 द्वितीयमैन्दवं सौम्यं स नो भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७३ ॥
 ताभ्याञ्च ब्रह्म रूपाभ्यामिदं विश्वं त्रिनिर्मितम् ।
 अग्नीषोममयं भास्वान् स नो देवः प्रसीदतु ॥ ७४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

इत्थं स्तुत्या तदा भक्त्या सम्यक् पूजयतान्तथा ।
 तुतोष भगवान् भास्वांस्त्रिभिर्भासैर्द्विजात्तम ! ॥ ७५ ॥
 ततः स मण्डलादुद्यन्निजविम्बसमप्रभः ।
 अवतीर्य ददौ तभ्यो दुष्टेभ्यो दर्शनं रविः ॥ ७६ ॥
 ततस्त्वे स्मष्टरूपं तं सवितारमजं जनाः ।
 पुनःकोत्कम्पिनो विप्रा भक्तिनम्राः प्रणमिरे ॥ ७७ ॥
 नमो नमस्तेऽस्तु सहस्त्ररश्मि !
 सर्वस्य हेतुस्त्वमशेषकेतुः ।
 पातात्त्वमोद्योऽखिलपन्नधाम
 ध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ॥ ७८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भातृसप्तमः ॥ १०६ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवान् भासुराहाखिलं जनम् ।
 त्रिघतां सद्भिप्रेतं मत्तः प्राप्तुं द्विजादयः ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्ते प्रीणिपत्योचुर्विप्र ! विप्रान्दयो जनाः ।
ससाध्वसमशीतांशमवलोक्य पुरः स्थितम् ॥ २ ॥

प्रजा ऊचुः ।

ततस्तं प्रीणिपत्योचुर्वरुदं जगदीश्वरम् ।
भगवन् ! यदि नो भक्त्या प्रसन्नस्तिमिरापह ! ॥ ३ ॥
दशवर्षसहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः ।
निरामयो जितारातिः सुकीर्षः स्थिरयौवनः ॥
दशवर्षसहस्राणि जीवतां राज्यवर्द्धनः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वा जनान् भाखान् दुर्दृशोऽभून्महासुने ! ।
तेऽपि लब्धवरा हृष्टाः समाजग्भुर्जनेश्वरम् ॥ ५ ॥
यथा वृत्तञ्च ते तस्मै नरेन्द्राय न्यवेदयन् ।
वरं लब्ध्वा सहस्रांगीः सकाशादखिलं द्विज ! ॥ ६ ॥
तच्छ्रुत्वा जहृषे तस्य सा पत्नी मानिनी द्विज ! ।
स च राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनम् ॥ ७ ॥
ततः सा मानिनी भूपं हर्षापूरितमानसा ।
दिष्ट्याऽऽयुषा महीपाल ! वर्द्धस्वेत्याह तं पतिम् ॥ ८ ॥
तथा तथा मुदा भर्तारं मानिन्याथ सभाजितः ।
नाह किञ्चन्महोपालश्चिन्ताजडमना द्विज ! ॥ ९ ॥
सा पुनः प्राह भर्तारं चिन्तयानमधीमुखम् ।
कक्षान्न हर्षमभ्येषि परमाभ्युदये नृप ! ॥ १० ॥
दशवर्षसहस्राणि निरुजः स्थिरयौवनः ।
भावी त्वमद्य प्रभृति किं तथापि न हृष्यसे ॥ ११ ॥

किन्तु तत्कारणं ब्रूहि यच्चिन्ताकृष्टमानसः ।
परमाभ्युद्येऽपि त्वं संप्राप्ते पृथिवीपत्ने ! ॥ १२ ॥

राजीवाच ।

कथमभ्युद्यो भद्रे ! किं सभाजयसे च माम् ।
प्राप्तौ दुःखसहस्राणां किं सभाजनविष्यते ॥ १३ ॥
दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः ।
न त्वं तव विपत्तौ मे किन्न दुःखं भविष्यति ॥ १४ ॥
पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्रांश्च तथान्यानिष्टवान्धवान् ।
पश्यतो मे मृतान् दुःखं किमल्पं हि भविष्यति ॥ १५ ॥
भृत्येषु चातिभक्तेषु मित्रवर्गे तथा मृतैः ।
भद्रे ! दुःखमपारं मे भविष्यति तु सन्ततम् ॥ १६ ॥
यैर्मदर्थं तपस्तप्तं कृशैर्मनिसन्ततैः ।
ते मरिष्यन्त्यहं भोगो जीविष्यामीति धिक्करम् ॥ १७ ॥
सेयमापहरारोहे ! प्राप्ता नाभ्युद्यो मम ।
कथं वा मन्यसे न त्वं यत्सभाजयसेऽद्य माम् ॥ १८ ॥

मानिन्युवाच ।

महाराज ! यथात्य त्वं तथैवन्नात्र संशयः ।
मया पौरैश्च दोषोऽयं प्रीत्या नालोकितस्तव ॥ १९ ॥
एवं गतेऽत्र किं कार्यं नरनाथ ! विचिन्त्यताम् ।
नान्यथा भावि यत् प्राह प्रसन्नो भगवान्नुविः ॥ २० ॥

राजीवाच ।

उपकारः कृतः पौरैः प्रीत्या भृत्यैश्च यो मम ।
कथं भोक्ष्याम्यहं भोगान् गत्वा तेषामनिष्कृतिम् ॥ २१ ॥
सोऽहमद्य प्रभृत्याद्रिं गत्वा नियतमानसः ।

तपस्तप्सेर निराहारी भानोराराधनीयतः ॥ २२ ॥

दशवर्षसहस्राणि यथाहं स्थिरयौवनः ।

तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविष्यामि निरामयः ॥ २३ ॥

तथा यदि प्रजाः सर्वाः मृत्यास्वस्त्य सुताश्च मे ।

पुत्राः पौत्राः प्रपौत्राश्च सुहृदश्च वरानने ! ॥ २४ ॥

जीवन्येतं प्रसादं न करोति भगवान्नुविः ।

ततोऽहं भविता राजेभ्यो भोगांस्तथा मुदा ॥ २५ ॥

नचेदेवं कुरीयर्कस्तदद्री तत्र मानिनि ! ।

तपस्तप्सेर निराहारी यावज्जीवितसंनयः ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा तेन तयैत्याह नराधिपम् ।

जगाम तेन च समं साऽपि तं धरणीधरम् ॥ २७ ॥

स तदायतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः ।

भानोराराधनञ्चक्रे शुश्रूषामिरतां द्विज ! ॥ २८ ॥

निराहारकृशः सा च यथासौ पृथिवीपतिः ।

तेपे तपस्तपैर्वाग्रं शीतवातातपक्षमा ॥ २९ ॥

तस्य पूजयतो भानुं तप्यतश्च तपो महत् ।

सायं संवत्सरे याते ततः प्रीतो दिवाकरः ॥ ३० ॥

समस्त्वभृत्यपीरादिपुत्राणां च कृते द्विज ! ।

ददौ यथाभिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ! ॥ ३१ ॥

लब्ध्वा वरं स नृपतिः समभेप्रत्यात्मनः पुरम् ।

चकार मुदितो राजेभ्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३२ ॥

द्विजे यज्ञान् स च बहून् ददौ दानान्यहर्निशम् ।

मानिन्या सहितो भोगान् बुभुजे च स धर्मवित् ॥ ३३ ॥

दशवर्षसहस्राणि पुत्रपौत्रादिभिः सह ।
 मृत्युः पौत्रैः समुदितः सोऽभवत् स्थिरयौवनः ॥२४॥
 तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रमतिर्नाम भार्गवः ।
 विष्णुयाज्ञश्च हृदयो गाथाभितामगायत ॥ २५ ॥
 भानुभक्तेरहो शक्तिर्यद्राजा राजप्रवर्द्धनः ।
 आयुषो वर्द्धने जातः स्रजनस्य तथात्मनः ॥ २६ ॥
 इति ते कथितं विप्र ! शत्पृष्टोऽहं त्वया विभो ! ।
 आदिदेवस्य माहात्म्यमादित्यस्य त्रिवसतः ॥ २७ ॥
 त्रिप्रैस्तदखिलं श्रुत्वा भानोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।
 पठंश्च मुच्यते पापैः सहरात्रकृतं नरः ॥ २८ ॥
 अरोगो धनवानाढ्यः क्लृप्ते महति धीमताम् ।
 जायते च महाप्राज्ञो यश्चैतद्वारयेद्बुधः ॥ २९ ॥
 मन्दाश्च येऽत्राभिहता भास्वतो मुनिसत्तम ! ।
 जापः प्रत्येकमेतेषां त्रिभन्ध्यं पातकापहः ॥ ४० ॥
 समस्तमेतन्माहात्म्यं यत्र चायतने रवेः ।
 पठते तत्र भगवान् सान्निध्यं न विमुञ्चति ॥ ४१ ॥
 तस्मादेतत् त्वया ब्रह्मन् ! भानोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।
 धार्यं मनसि जाप्यञ्च महत्पुण्यमभीष्मता ॥ ४२ ॥
 सुवर्णशृङ्गीमतिर्गोभताङ्गीं
 पयस्त्रिणीं गां प्रददाति यो हि ।
 शृणोति चैतत् तत्रहमात्मवान्नरः
 समं तयोः पुण्यफलं द्विजाग्रम् ॥ ४३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानोर्माहात्म्यं समाप्तम् ॥ ११० ॥

एकादशाधिक शततमोऽध्यायः ।

— — —
मार्कण्डेय उवाच ।

एवंप्रभावो भगवाननादिनिधनो रविः ।
यस्य त्वं कौष्टुके ! भक्त्या माहात्म्यं मयि पृच्छसि ॥ १ ॥
परमात्मा स योगीनां युञ्जतां चेतसां लयम् ।
त्रैलोक्यः सांख्ययोगानां यज्ञेशो यज्विनामपि ॥ २ ॥
सूर्याधिकारं वहतो विष्णोरीशस्य वेधसः ।
मनुस्तस्याभवत् पुत्रश्छिन्नसर्वार्थसंशयः ॥ ३ ॥
मन्वन्तराधिपो विप्र यस्य सप्तममन्तरम् ।
इत्स्वाकुर्नाभगो रिष्टो महाबलपराक्रमाः ॥ ४ ॥
नरिष्यन्तोऽथ नाभागः पूषध्रो धृष्ट एव च ।
एतं पुत्रा मनोस्तस्य पृथग्राजप्रस्य पालकः ॥ ५ ॥
विख्यातकोर्त्तयः सर्वे सर्वे शास्त्रास्त्रपारगाः ।
विशिष्टतरमन्विच्छन् मनुः पुत्रं तथा पुनः ॥ ६ ॥
मित्त्रावरुणयोर्दिष्टं चकार कृतिनां वरः ।
यत्र चापहृते होतुरपचारात्महासुने ! ॥ ७ ॥
इना नाम समुत्पन्ना मनीः कन्या सुमध्यमा ।
तां दृष्ट्वा कन्यकान्तत्र समुत्पन्नां ततो मनुः ॥ ८ ॥
तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यञ्चेदमुवाच ह ।
भवत्प्रमादात्तन्मयो विशिष्टो मे भवेदिति ॥ ९ ॥
कृते मखे भक्त्युत्पन्ना तनया मम धीमतः ।

'यदि प्रसन्नौ वरदौ तदियन्तनया मम ॥ १० ॥
 प्रसादाद्भवतोः पुत्रो भवत्वतिगुणान्वितः ।
 तथेति चाभ्यामुक्ते तु देवाभ्यां भैव कन्यका ॥ ११ ॥
 इला समभवत् सद्यः सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
 पुनश्च श्वरकीपेन सृगव्यामटता वने ॥ १२ ॥
 स्त्रीत्वमासादितन्नेन मनुपुत्रेण धीमता ।
 पुरुरवसनामानं चक्रवर्तिनमूर्जितम् ॥ १३ ॥
 जनयामास तनयं यत्र सीमसुतो बुधः ।
 जाते सुते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं मजाकतुम् ॥ १४ ॥
 पुरुषत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नः पार्थिवोऽभवत् ।
 सुद्युम्नस्य त्रयः पुत्रा उत्कली विनयो गयः ॥ १५ ॥
 पुरुषत्वे महावीर्या यज्विनः पृथुनीजसः ।
 पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राज्ञश्चयः सुताः ॥ १६ ॥
 बुभुजुस्ते महीमेतां धर्मं नियतचेतसः ।
 स्त्रीभूतस्य तु यो जातस्तस्य राज्ञः पुरुरवाः ॥ १७ ॥
 न स लेभे महीभागं यतो बुधसुतो हि सः ।
 ततो वशिष्ठवचनात् प्रतिष्ठानं पुरोत्तमम् ॥
 तस्मै दत्तं स राजाभूत्तत्रातीवमनोहरं ॥ १८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशावक्रमो नाम ॥ १११ ॥

द्वादशात्रिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

धूम्रधाख्यो मनोः पुत्रो मृगव्यामगमहनम् ।
तत्र चंक्रममाणोऽमौ विपिने निर्जने वने ॥ १ ॥
नासमाद् मृगं कञ्चिद्भान्दौधितितापितः ।
क्षुत्तृप्तापपरीताङ्ग इतश्चेतश्च चंक्रमन् ॥ २ ॥
स ददर्श तदा तत्र होमधेनुं मनोहराम् ।
न तावता न मन्यङ्गं ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ॥ ३ ॥
स मन्यमानो गवयमिपुणा तामताडयत् ।
पपात सापि तद्बाणमिभिन्नहृदया भुवि ॥ ४ ॥
ततोऽग्निहोत्रिणः पुत्रो ब्रह्मचारी तपोरतिः ।
शप्तवान् स पितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातिताम् ॥ ५ ॥
गोपालः प्रेषितः पुत्रो वास्रव्यो नाम नामतः ।
कीपामर्ष्यपराधीनांचत्तवृत्तिस्ततो मुने ! ॥ ६ ॥
चुकोप विगलत्स्वेदजललोलाविलेक्षणः ।
तं क्रुद्धं प्रेक्ष्य स नृपः पूषध्रो मुनिदारकम् ॥ ७ ॥
प्रसीदति जगो कस्मात् शूद्रवत् कुरुषे रुषम् ।
न चक्षियं न वा वैश्यमेवं कीदृमपैति वै ॥
यथा त्वं शूद्रवज्जातो विगिष्टे ब्रह्मणः कुले ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति निर्भत्सितस्तेन स राज्ञा मीलिनः सुतः ।
शशाप तं दुरात्मानं शूद्र एव भविष्यति ॥ ९ ॥

प्रयास्यति क्षयं ब्रह्म यत् तेऽधीतं गुरोर्मुखात् ।
 होमधेनुर्मम गुरोर्यदियं हिसिता त्वया ॥ १० ॥
 एवं शप्ती नृपः क्रुद्धस्तच्छापपरिपीडितः ।
 प्रतिशापपरो विप्र ! तायं जग्राह पाणिना ॥ ११ ॥
 सोऽपि राज्ञी विनाशाय कोपञ्चक्रे द्विजात्तमः ।
 तमभ्येत्य त्वरायुक्ती वारयामास वै पिता ॥ १२ ॥
 वत्सालमलमत्यर्थं कोपेनायातिवैरिणा ।
 ऐहिकामुषिकहितः शम एव द्विजन्मनाम् ॥ १३ ॥
 कोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रस्यत्यथायुषः ।
 क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धयार्थाच्च हीयते ॥ १४ ॥
 न धर्मः क्रोधशीलस्य नार्थञ्चाप्नोति रोषणः ।
 नालं सुखाय कामाप्तिः कोपेनाविष्टचेतसाम् ॥ १५ ॥
 यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता ।
 युक्तमत्र दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना ॥ १६ ॥
 अथवाऽजानता धेनुरियं व्यापादिता मम ।
 तत्कथं शापयोग्योऽयं दुष्टं नास्य मनो यतः ॥ १७ ॥
 आत्मनो हितमन्विच्छन् बाधते योऽपरं नरः ।
 कर्तव्या मूढविज्ञाने दया तत्र दयालुभिः ॥ १८ ॥
 अज्ञानतः कृते दण्डं पातयन्ति बुधा यदि ।
 बुधेभ्यस्तमहं मन्ये वरमज्ञानिनो नराः ॥ १९ ॥
 नाद्य शापस्त्वया देयः पार्ष्णिवस्थास्य पुत्रक ! ।
 स्वकर्मणैव पतिता गौरिषा दुःखमृत्युना ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पूषधोऽपि मुनेः पुत्रं प्रणम्यानम्रकन्धरः ।

प्रसीदति जगादोच्चैरज्ञानादघातितेति च ॥ २१ ॥

मया गवयबुद्ध्या गौरबध्या घातिता मुने ! ।

अज्ञानाहोमधेनुस्ते प्रसीद त्वञ्च नो मुने ! ॥ २२ ॥

ऋषिपुत्र उवाच ।

आजन्मनो महीपाल ! न मया व्याहृतं ऋषा ।

क्रोधश्चाद्य महाभाग ! नान्यथा मे कदाचन ! ॥ २३ ॥

तन्नाहमेनं शक्नोमि शापं कर्तुं ऋषान्यथा ।

यस्ते समुद्यतः शापो द्वितीयः स निवर्तितः ॥ २४ ॥

इत्युक्तवन्तं तं बालमादाय स पिता ततः ।

जगाम स्वाश्रमं सोऽपि यूषधः शूद्रतामगात् ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे यूषधोपाख्याने ॥ ११२ ॥

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

कारुषाः क्षत्रियाः शूराः करुषन्त्यागन् सुताः ।

ते तु सप्तशता वीरास्त्रिभ्यथान्ये सहस्रशः ॥ १ ॥

दिष्टपुत्रस्तु नाभागः स्थितः प्रथमयौवने ।

ददर्श वैश्यतनयामतीव सुमनोहराम् ॥ २ ॥

तस्यां स दृष्टमात्रायां मृदुनाक्षिप्तमानसः ।

बभूव भूपतनयो निःश्वासाच्चेपतवपरः ॥ ३ ॥

तस्याः स गत्वा जनकं वव्रे तां वैश्यकन्यकाम् ।

ततोऽनङ्गपराधीनमनोवृत्तिं नृपात्मजम् ॥ ४ ॥

तच्चाह स पिता तस्या राजपुत्रं कृताञ्जलिः ।

बिभ्यत्तस्य पितुर्विप्र ! प्रश्रयावनतं वचः ॥ ५ ॥

भवन्तो भूभुजो मृत्या वयं वः करदायकाः ।

कथं सम्बन्धमसमैरस्माभिरभिवाञ्छसि ॥ ६ ॥

राजपुत्रं उवाच ।

सामग्रं मानुषदेहस्य काममोहादिभिः कृतम् ।

तथापि काले तैरेव योज्यते मानुषं वपुः ॥ ७ ॥

तथैव चीपकाराय जायन्ते तस्य तान्यपि ।

अन्यानि चान्ये जीवन्ति भिन्नजातिमतां सताम् ॥८॥

तथान्यानप्ययोग्यानि योग्यतां यान्ति कालतः ।

योग्यान्ययोग्यतां यान्ति कालवश्या हि योग्यता ॥९॥

आप्याय्यते यच्छरीरमाहारादिभिरीप्सितैः ।

काशं ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिगिष्यते ॥ १० ॥

इत्थं मसैराभिमता तनया दीयतां त्वया ।

अन्यथा मच्छरीरस्य विवित्तिरुपलक्ष्यते ॥ ११ ॥

वैश्य उवाच ।

परतन्त्रा वयं त्वञ्च परतन्त्रो महीभुजः ।

पित्रा तेनाभ्यनुज्ञातस्त्वं गृहाण ददामग्रहम् ॥ १२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

प्रष्टव्याः सर्वकार्येषु गुरवो गुरुवर्तिभिः ।

नत्वोद्दिग्द्व्यकार्येषु गुरुणां वाक्यगोचरः ॥ १३ ॥

एतन्मन्त्रकर्मकार्येषु गुरुणां श्रवणं कथम् ।

विरुद्धमेतदन्यत्र प्रष्टव्या गुरवो नृभिः ॥ १४ ॥

वैश्य उवाच ।

एवमेतत् स्मरालापस्तवायं पृच्छन्तो गुरुम् ।

अहं पृच्छामि नालापो मम कामकथाश्रयः ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः सोऽभवन्मौनी राजपुत्रः स चापि तत् ।

तत्पित्रे सर्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतम् ॥ १६ ॥

ततस्तस्य पिता विप्रानृचीकादीन् द्विजोत्तमान् ।

प्रवेश्य राजपुत्रञ्च यथाख्यातं न्यवेदयत् ॥ १७ ॥

निवेद्य च ततः प्राह मुनीनेत्रं व्यथस्थितः ।

यत्कर्तव्यं तदादेष्टुमर्हन्ति द्विजसत्तमाः ॥ १८ ॥

ऋषय ऊचुः ।

राजपुत्रानुरागस्ते यद्यस्यां वैश्यसन्तती ।

तदस्तु धर्म एवैष किन्तु न्यायक्रमेण सः ॥ १९ ॥

मूर्डानिषिक्ततनयापाणिग्राहोऽभवत् पुरा ।

भवत्वनन्तरञ्चेयं तव भार्या भविष्यति ॥ २० ॥

एवं न दीषो भवति तथेमामुपभुञ्जतः ।

अन्यथाऽभ्येति ते जातिरत्कुशाबालिकां हरन् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मनाम् ।

विनिष्क्रम्य गृहीत्वा तामुद्यतातिरथान्नवीत् ॥ २२ ॥

राक्षसेन दिवाह्नेन मया वैश्यसुता हृता ।

यस्य सामर्थ्यमत्रास्ति स एतां भोचयत्विति ॥ २३ ॥

ततः स वश्यस्तां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां हृतम् ।

त्राहीति पितरन्तस्य प्रययौ शरणं द्विज ! ॥ २४ ॥
 ततस्तस्य पिता क्रुद्ध आदिदेश बलं महत् ।
 हन्यतां हन्यतां दुष्टो नाभागी धर्मदूषकः ॥ २५ ॥
 ततस्तद्युधे सैन्यं तेन भूभृत्सुतेन वै ।
 कृतास्त्रेण तदास्त्रेण तत् प्राचुर्येण पातितम् ॥ २६ ॥
 स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः ।
 स्वयमेव ययौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २७ ॥
 ततो युद्धमभूत्तस्य भूभुजः स्वसुतेन यत् ।
 राजपुत्रेण शस्त्रास्त्रैस्तन्नातिशयितः पिता ॥ २८ ॥
 ततोऽन्तरोच्चादागत्य परिव्राट् सहसा मुनिः ।
 प्रत्युवाच महीपालं विरमस्वेति संयुगात् ॥ २९ ॥
 त्वत्पुत्रस्य महाभाग ! विधर्मोऽयं महात्मनः ।
 तवापि वैश्येन सह न युद्धं धर्मवन्नृप ! ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीपूर्वं कुर्वन्दारपरिग्रहम् ।
 ब्राह्मण्यात् सर्ववर्णेषु न हानिमुपगच्छति ॥ ३१ ॥
 तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्वमुद्वहन् ।
 इतरे च ततो राजंयत्रवन्ते न स्वधर्मतः ॥ ३२ ॥
 पूर्वं वैश्यस्तथा वैश्यां पश्चात् शूद्रकुलोद्भवाम् ।
 न हीयते वैश्यकुलाद्यं न्यायः क्रमोदितः ॥ ३३ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सवर्णापाणिसंग्रहम् ।
 अकृत्वाऽन्यतरापाणोः पतन्ति नृप ! संग्रहात् ॥ ३४ ॥
 यस्या यस्या हि हीनायाः कुरुते पाणिसंग्रहम् ।
 अकृत्वा वर्णसंगोशं षोऽपि तद्वस्तुभाग्भवेत् ॥ ३५ ॥
 सोऽयं वैश्यत्वमापन्नस्ताव पुत्रः स मन्दधीः ।

नास्याधिकारी युद्धाय क्षत्रियेण त्वया सह ॥ ३६ ॥

वयमेतन्न जानौमः कारणं नृपनन्दन ! ।

यथा भविष्यतीदृञ्च निवर्त्त रणकर्मतः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नाभागचरिते ॥ ११९ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

निवृत्तोऽसौ ततो भूपः संग्रामात् स्वसुतेन वै ।

उपश्रेमे च तां वैश्यतनयां सोऽपि तत्सुतः ॥ १ ॥

ततः स वैश्यतां प्राप्तः समुत्पत्याह पार्थिवम् ।

भूपाल ! यन्मया कार्यं तत् समादिश्यतां मम ॥ २ ॥

राजीवाच ।

धर्माधिकरणे युक्ता बाम्भ्रव्याद्यास्तपस्विनः ।

यदस्य कर्म धर्माय तद्वदन्तु तथा चर ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्ते मुनयस्तस्य पाशुपाल्यं तथा कृषिम् ।

वाणिज्यञ्च परं धर्ममाचचक्षुः सभासदः ॥ ४ ॥

तथा च चक्रे स सुतस्तस्य राज्ञो यथादितम् ।

तैर्धर्मवादिभिर्धर्मं च्युतस्य निजधर्मतः ॥ ५ ॥

तस्य पुत्रस्ततो जातो नाम्ना ख्यातो भनन्दनः ।

स मात्रा प्रहितोऽगच्छन्नोपालो भव पुत्रक ! ॥ ६ ॥

मात्रा तथा नियुक्तोऽथ प्रणिपत्य स्वमातरम् ।
 राजर्षिभगमन्त्रोपं हिमवत्पर्वताश्रयम् ॥ ७ ॥
 तं समेत्य स जग्राह तस्य पादौ यथाविधि ।
 प्रणिपत्याह चैतेन राजर्षि स भजन्तः ॥ ८ ॥
 आदिष्टो भगवन्नाम गोपा तस्त्वं भवेति वै ।
 मया च पान्थनी नामा तस्याः स्वीकरणं कथम् ॥ ९ ॥
 मया हि गौः पान्थनी नाम सा यदा स्वीकृता भवेत् ।
 आक्रान्ता बलवान्जः सा दायादैः पृथिवी मम ॥ १० ॥
 तां यथा प्राप्नुवां पृथ्वीं त्वत्प्रसादादहं विभो ! ।
 तथादिश करिष्यामि तदाज्ञां प्रणतोऽस्मि ते ॥ ११ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स नीपो राजर्षिस्तस्मै गिरवशेषतः ।
 भनन्दाय ददौ ब्रह्मन्स्त्रयामं महात्मने ॥ १२ ॥
 प्राप्तास्त्रविद्यः स ययो पितृव्यतनयान् द्विज ! ।
 वसुरातादिकान् पुत्रानादिष्टः स महात्मना ॥ १३ ॥
 अयाचत स राजर्षिं पितृपैतामहोचितम् ।
 ते चीचुर्वैश्यपुत्रस्त्वं कथं भोक्ष्यसि मेदिनीम् ॥ १४ ॥
 ततस्तैर्युद्धमभवद्भनन्दस्यात्मवंशजैः ।
 वसुरातादिभिः क्रुद्धैः कृत्वास्त्रस्यास्त्रवर्षिभिः ॥ १५ ॥
 स जित्वा तानशेषांस्तु शस्त्रविचतसैनिकान् ।
 जहार पृथिवीं तेषां धर्मयुद्धेन धर्मवित ॥ १६ ॥
 स निर्जितारिः सकलां पृथ्वीं राज्रं तथा पितुः ।
 निवेदयामास ततस्तत्पिता जगृह न च ॥
 प्रत्युवाच च तं पुत्रं भार्यायाः पुरतस्तदा ॥ १७ ॥

नाभाग उवाच ।

भनन्द राजप्रसेतते क्रियतां पूर्वजैः कृतम् । १८ ॥

राज्ञीवाच ।

अहं न कृतवान्राज्रं नासामर्ष्ययुतः पुरा ।

वैश्यतान्तु पुरस्त्वात्य तथैवाज्ञाकरः पितुः ॥ १९ ॥

कृत्वाऽप्रोतिं पितुरहं वैश्यकन्यापरिग्रहात् ।

न पुण्यलोकाभायाजा यावदाहृतसंप्लवः ॥ २० ॥

उन्नद्धराज्ञां पुनस्तस्य पालयामि महीं यदि ।

नास्ति मांक्षस्तती नूनं मम कल्पयतैरपि ॥ २१ ॥

न चापि युक्तं त्वद्वाहुनिर्जितं मग मानिनः ।

राज्रं भोक्तुमनीहस्य दुर्बलस्येह कस्यांचत् ॥ २२ ॥

राज्रं कुरु स्वयं यावदायाद्दग्धो विभुश्च वा ।

ममाज्ञापालनं शस्तं पितुर्ने जितिपालनम् ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहस्य तज्ञार्थ्या सुप्रभा नाम भाविनी ।

प्रत्युवाच पतिं भूप ! गृह्यतां राज्रसूर्जितम् ॥ २४ ॥

न त्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्वकुले नृप ! ।

क्षत्रियस्त्वं तथेवाहं क्षत्रियाणां कुलोद्भवा ॥ २५ ॥

पूर्वमासीन्महीपालः सुदेव इति विश्रुतः ।

तस्याभूच्च सखा राज्ञी धूम्राश्वस्य सुतो नलः ॥ २६ ॥

स तेन सख्या सहितो जगामाम्बवनं वनम् ।

पत्नीभिः स समं रन्तुं माधवे माति पार्थिव ! ॥ २७ ॥

ततः पानान्यनेकानि भक्ष्याणि बुभुजे तथा ।

भार्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सख्या समन्वितः ॥ २८ ॥

ततः पुष्करिणीतीरे ददर्शातिमनोरमाम् ।
 पत्नीं च्यवनपुत्रस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजाम् ॥ २८ ॥
 सखा तस्य नली मत्तो जगृहे ताञ्च दुर्मतिः ।
 पश्यतस्तस्य राज्ञश्च त्रात त्रातेतिवादिनीम् ॥ ३० ॥
 आक्रन्दितं निशस्यैव स तस्याः प्रमतिः पतिः ।
 आजगाम त्वरायुक्तः किमेतदिति वै वदन् ॥ ३१ ॥
 ततो ददर्श राजानं सुदेवं तत्र संस्थितम् ।
 गृहीताञ्च तथा पत्नीं नलेन सुदुरात्मना ॥ ३२ ॥
 ततः सुदेवं प्रमतिः प्राहायं शामप्रतामिति ।
 त्वञ्च शास्ता भवान्राजा दुष्टश्चायं तलो नृप ! ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्यान्तस्य वचः श्रुत्वा सुदेवो नलगौरवात् ।
 प्राह वैश्योऽस्मि गच्छान्यं क्षत्रियं त्राणकारणात् ॥ ३४ ॥
 ततः स प्रमतिः कृद्धमतेजसा निर्दहन्निव ।
 प्रत्युवाचाथ राजानं वैश्योऽस्मीत्यभिभाषिणम् ॥ ३५ ॥

प्रमतिरुवाच ।

एवमस्तु भवान् वैश्य क्षत्रियः क्षतरक्षणात् ।
 क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नान्तशब्दो भवेदिति ॥
 स त्वं न क्षत्रियो भावी वैश्य एव कुलाधमः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नामागचरिते ॥ ११४ ॥

पञ्चदशधिकशततमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच ।

तस्मै दत्त्वा ततः शापं नलं क्रुद्धोऽब्रवीद्विज ! ।
प्रमतिर्भागवः कोपात् चैलोक्यं निर्दहन्निव ॥ १ ॥
मदीक्षन्ती यदा भार्यां भवानत्र ममाश्रमे ।
बलाद्दृष्ट्वामि भक्ष त्वं तस्माद्ब्रजतु मा चिरम् ॥२॥
तेनोदाहृतमात्रे च वाक्ये तस्मिन् तदा नलः ।
देहजेनाग्निना सद्यो भस्मपुञ्जस्तदाऽभवत् ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा प्रभावं तत्तस्य सुदेवो विमदस्ततः ।
प्रणामनम्रः प्राहेदं क्षमप्रतां क्षमप्रतामिति ॥ ४ ॥
यदुक्तवांस्त्वं भगवन् ! सुरापाजमदाकुलम् ।
तत् क्षमप्रतां प्रसीद त्वं शापोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥५॥
एवं प्रसादितस्तो न प्रमतिः प्राह भागवः ।
गतकोपो नले दग्धे भावहीनेन चेतसा ॥ ६ ॥
नान्यथा भावि तदाक्यं यन्मया समुदीरितम् ।
तथापि ते करिष्यामि प्रसन्नोऽनुग्रहं परम् ॥ ७ ॥
भविता वैश्रजातीयो भवान्नास्त्यत्र संशयः ।
भविता क्षत्रियो वैश्यस्तस्मिन्निवाशु जन्मनि ॥ ८ ॥
ग्रहीष्यति बलात् कन्यां यदा ते क्षत्रसम्भवः ।
तदा त्वं क्षत्रियो वैश्य ! स्वग्रहीतो भविष्यति ॥९॥

. एवं स वैश्वी भूपाल ! सुदेवोऽस्रत्पिताऽभवत् ।
 अहञ्च या महाभाग ! त्वत्सर्वं श्रूयतां त्वया ॥ १० ॥
 सुरथो नाम राजर्षिः प्रागासीद्बन्धमादने ।
 तपस्वी नियताहारस्त्यक्तसङ्गी वनाश्रयः ॥ ११ ॥
 ततः श्रेणमुखभ्रष्टां दृष्ट्वैकां शारिकां भुवि ।
 कृपाऽभूज्जनिता मूर्च्छा तथा तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
 ततो मूर्च्छावसानेऽहं तस्योत्पन्ना शरीरतः ।
 स मां दृष्ट्वा च जग्राह स्त्रिह्यमानेन चेतसा ॥ १३ ॥
 यस्मात् कृपाभिभूतस्य मम जातेयसात्मजा ।
 तस्मात् कृपावती नान्ना भविष्यत्याह स प्रभो ! ॥ १४ ॥
 ततोऽहमाश्रमे तस्य वर्धमाना दिवानिशम् ।
 सखीभिः सह तुल्यार्भिर्वचरामि वनानि च ॥ १५ ॥
 ततो मुनेरगस्त्यस्य भ्रातागस्त्य इति श्रुतः ।
 स चिन्वन् कानने वन्द्यं सखीभिः कोपितोऽग्रपत् ॥ १६ ॥
 नापराधं कृतवती तवाहं द्विजसत्तम ! ।
 अन्यासामपराधेन किमर्थं शप्तवानसि ॥ १७ ॥
 ऋषिरुवाच ।

दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति ।
 सुराबिन्दुनिपतेन पञ्चगव्यघटौ यथा ॥ १८ ॥
 प्रक्षिपत्य न दुष्टास्त्रि यत्त्वयाहं प्रसादितः ।
 तस्मादनुग्रहं बाले ! शृणुयात् ते करोम्यहम् ॥ १९ ॥
 वैश्वीबोनी बदा जाता त्वं पुत्रं बोधविष्णुति ।
 राज्ञाय जातिस्मरतां तदा त्वं समवाप्स्यसि ॥ २० ॥
 ततो भूयः क्षत्रजातिं प्राप्ता त्वं पतिना सह ।

दिव्यानवाप्स्यंसे भोगान् गच्छ भीतिरधैतु ते ॥ २१ ॥

एवं शशाङ्गि राजेन्द्र ! तेन पूर्वं महर्षिणा ।

पिता च मे पूर्वमेवं शसः प्रमतिनाऽभवत् ॥ २४ ॥

एवं वैश्यो न राजस्त्वं न च वैश्यः पिता मम ।

न त्वं हि मय्यदुष्टायामदुष्टो दुष्यसे कषम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्या वचः श्रुत्वा पुत्रस्य स च पार्थिवः ।

पुनः प्रोवाच धर्मज्ञस्तां पत्नीं तनयन्तथा ॥ १ ॥

यन्मया पितुरादेशात् त्यक्तं राज्रं न तत् पुनः ।

ग्रहोष्यामि वृथोक्तेन क्रिमात्माऽऽक्त्यते त्वया ॥ २ ॥

अहं ते सम्प्रदास्यामि करं वैश्रव्रते स्थितः ।

भुङ्क्ष्व राज्रमशेषं त्वमिच्छया वा परित्यज ॥ ३ ॥

इत्युक्तः स तदा पित्रा राजपुत्री मनन्दनः ।

चकार राज्रं धर्मेण तद्द्वारपरिग्रहम् ॥ ४ ॥

अव्याहतं तस्य चक्रं पृथिव्यामभवद्द्विज ! ।

न चाधर्मं मनो भूपास्तस्य सर्वेऽभवन् वशे ॥ ५ ॥

तेनेष्टो विधिवद्यज्ञः सम्यक् शास्ति वसुन्धराम् ।

स एवैकोऽभवद्भर्ता पृथिव्यां व्याप्तयासनः ॥ ६ ॥
 अजायत सुतस्तस्य वत्सप्रौर्नाम नामतः ।
 पितातिशयितो येन गुणौघेन महात्मना ॥ ७ ॥
 तस्यापि भार्या सौनन्दा विदूरथसुताऽभवत् ।
 पतिव्रता महाभागा सा प्राप्ता तेन वीर्यतः ॥
 हत्वा पुरन्दररिपुं कुजुम्भं दितिजिखरम् ॥ ८ ॥
 कौटुकिरुवाच ।

भगवंस्तेन संप्राप्ता कुजुम्भनिधनात् कथम् ।
 एतदाख्यानमाख्याहि प्रसन्ने नान्तरात्मना ॥ ९ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

विदूरथो नाम नृपः ख्यातकीर्तिरभूद्भुवि ।
 तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः समतिस्तथा ॥ १० ॥
 एकदा तु वनं यातो नृगयां स विदूरथः ।
 ददर्श गर्गं समहदभूमेर्मुखमिवोद्गतम् ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा चिन्तयामास किमेतदिति भैरवम् ।
 पातालविवरं मन्ये नैतद्भूमेश्विरन्तनम् ॥ १२ ॥
 चिन्तयन्निति तत्रासौ ददर्श विजने वने ।
 ब्राह्मणं सुव्रतं नाम तपस्विनमुपागतम् ॥ १३ ॥
 स तं पप्रच्छ च नृपः किमेतदिति विस्मितः ।
 अतिगम्भीरमवनेर्दार्शितान्तर्गतोदरम् ॥ १४ ॥
 ऋषिरुवाच ।

किन्न वेत्सि महीपाल ! वागर्थस्त्वं हि मे मतः ।
 ज्ञेयं सर्वं नरेन्द्रेण वर्तते यन्महीतले ॥ १५ ॥
 दानवः सुमहावीर्यो वसत्यग्रे रसातले ।

स जृम्भयति यत्पृथ्वीं कुजृम्भाः प्रोच्यते ततः ॥ १६ ॥
 क्रियते तेन यत्किञ्चिद्भूतं भूतं महीतली ।
 त्रिदिवे वा नरपते ! तं कथं वेत्ति नो भवान् ॥ १७ ॥
 सुनन्दं नाम सुषलं त्वष्टा यन्निर्मितं पुरा ।
 तज्जहार स दुष्टात्मा तेन हन्ति रणे रिपून् ॥ १८ ॥
 पातालान्तर्गतस्त्रेण भिनत्ति वसुधामिमाम् ।
 ततोऽसुराणां सर्वेषां हाराणि कुरुतेऽसुरः ॥ १९ ॥
 तेन भिन्नात्र वसुधा नन्दमुषलायुधा ।
 भोष्यते वसुधामेतां तमजित्वा कथं भवान् ॥ २० ॥
 यज्ञान् विध्वंसयत्युग्रो देवानामुपरोधकः ।
 आप्याययति दैतेयान् स बली सुषलायुधः ॥ २१ ॥
 यद्यरिं घातयस्येनं पातालान्तरगोचरम् ।
 ततः समस्तयसुधापतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ २२ ॥
 सुषलन्तस्य बलिनः सौनन्दं प्रोच्यते जनैः ।
 तथा बलाबलञ्चैव तं यदन्ति निषत्तयाः ॥ २३ ॥
 तत्तु निर्वीर्यतां याति संसृष्टं योषिता नृप ! ।
 तस्मिन्दिने द्वितीयेऽह्नि वीर्यवत्तदुदीर्यते ॥ २४ ॥
 न स वेत्ति दुराचारः प्रभावं सुषलस्य तत् ।
 योषित्कराग्रसंस्पर्शं दीपं वीर्यविघातनम् ॥ २५ ॥
 एवं तस्य बलं भूप ! दानवस्य दुरात्मनः ।
 सुषलस्य य ते प्रोक्तं यदुक्तं तत् समाचर ॥ २६ ॥
 आसन्नमेतद्भवतः पुरस्य पृथिवीपते ! ।
 कृतस्त्रेण महीरन्ध्रं निश्चिन्तः किं भवान्यथा ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते तस्मिन् पुरं गत्वा महीपतिः ।

मन्त्रयामास मन्त्रज्ञैः पुरमध्ये तु मन्त्रिभिः ॥ २८ ॥
 यथाश्रुतमशेषन्तत् कथयामास मन्त्रिणाम् ।
 सुषन्तस्य प्रभावञ्च शीर्षयातनमेवच ॥ २९ ॥
 तं मन्त्रं क्रियमाणन्तु मन्त्रिभिस्त्वेन भूभृता ।
 तत्पार्श्वं चर्तिनी कन्या शश्रावाथ मुदावती ॥ ३० ॥
 ततः कतिपयाहे तु तां कन्यां वयसान्विताम् ।
 जहारोपवनाद्दैत्यः कुजृम्भः स सखीव्रताम् ॥ ३१ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः क्रीधपर्याकुलेक्षणः ।
 पुत्रावुवाच त्यरितं गच्छतं वनकोविदौ ॥ ३२ ॥
 निर्विन्ध्यायास्तटे गर्तस्त्वेन गत्वा रमातलम् ।
 स हन्यतां योऽपहर्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ तत्सुतौ प्राप्य तं गर्तं तत्पदानुगौ ।
 युयुधाते कुजृम्भेण स्वसैन्येनातिकोपितौ ॥ ३४ ॥
 ततः परिघनिस्त्रिंशत्क्रियुत्तपरखधैः ।
 बाणैश्चाविरतं युद्धं तेषामासीत् सुदारुणम् ॥ ३५ ॥
 ततो मायादलवता तेन दैत्येन तावुभौ ।
 राजपुत्री रणे बद्धी निहताभिषसैनिकौ ॥ ३६ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः प्राहेदं सर्वसैनिकान् ।
 बहुपुत्रः परामर्त्तिरुपेतो सुनिसत्तम ॥ ३७ ॥
 यस्यां निहत्य दैत्यं मोचयिष्यति मे सुताम् ।
 तस्याहं संप्रदास्यामि तामिवाभतजीचनम् ॥ ३८ ॥
 इत्येवं धोषयास्यन्ने स राजा रूपुरि तदा ।
 निराशः पुत्रतमजयस्यमोक्षाय वै कुने ॥ ३९ ॥

ततः शुश्राव बलप्रीर्भनन्दनसुतो हि तत् ।

आघोषमाणं बलवान् कृतास्त्रः शौर्यसंयुतः ॥ ४० ॥

स चागम्याभिवाद्यैनं प्राह पार्थिवसत्तमम् ।

विनयावनतो भूत्वा पितुर्मितमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥

आज्ञापयाशु मामेव तनयौ मोचयामि ते ।

तवैव तेजसा हृत्वा तं देत्यं तनयाच्च ते ॥ ४२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तं मुदा पश्चिज्य प्रियसख्युरथात्मजम् ।

गम्रतामिति संसद्ग्रे वत्सेत्याह स पार्थिवः ॥ ४३ ॥

स्थाने स्थास्यति मे वक्तो यद्येवं कुरुते विधिम् ।

वत्सैतत्क्रियतामाशु यद्युक्ताहि मनस्तव ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सख्यः सधनुर्ब्रह्मगोधाङ्गलितवान् ।

जगाम वीरः पातालं तेन गर्त्तं न सत्वरः ॥ ४५ ॥

ततो ज्यास्त्रनमत्युग्रं स चक्रे पार्थिवात्मजः ।

येन पातालमखिलमासीदापूरितान्तरम् ॥ ४६ ॥

ततो ज्यास्त्रनमाकर्ण्य कुजृम्भो दानवेश्वरः ।

आजगामातिक्रोपेन स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ४७ ॥

ततो युद्धमभूत्तस्मात्तेन पार्थिवमूनुना ।

ससैन्यस्य ससैन्येन बलिनी बलशालिना ॥ ४८ ॥

दिनानि त्रीणि स यदा योधितस्तेन दानवः ।

ततः क्रोपपरीतात्मा मुषलायाभ्यधावत ॥ ४९ ॥

गन्धैर्मांल्यैस्तथा धूपैः पूजमानः स तिष्ठति ।

अन्तःपुरे महाभाग ! प्रजापतिविनिर्मितः ॥ ५० ॥

ततो विज्ञातमुषलप्रभावा सा मुदावती ।
 पश्यन् मुषलश्रेष्ठमतिनम्रशिरोऽधरा ॥ ५१ ॥
 पुनर्यावत् स गृह्णाति मुषलं तं महासुरः ।
 तावत् सा वन्दनव्याजात् पसाशानिकमः शुभा ॥ ५२ ॥
 ततः स गत्वा युयुधे मुशलीनासुरेश्वरः ।
 व्यर्था मुषलपातास्ते संजग्मुस्तेषु शत्रुषु ॥ ५३ ॥
 परमास्त्रे तु निर्दीर्यो भौमन्दे मुषले मुने ! ।
 अस्त्रैः शस्त्रैश्च दैत्यैः सोऽयुध्यत रणेऽरिणा ॥ ५४ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्न समस्तस्य राजपुत्रस्य सोऽसुरः ।
 मुषलेन बलन्तस्य तच्च बुद्ध्या निराकृतम् ॥ ५५ ॥
 ततः पराजित्य स भूपसूनु-
 रस्त्राणि शस्त्राणि च दानवस्य ।
 चकार सद्यो विरथं ततश्च
 सचर्मखड्गः पुनरप्यधावत् ॥ ५६ ॥
 तमापतन्तं रभसाऽभ्युदीर्यं
 विस्मष्टकोपं त्रिदशेन्द्रशत्रुम् ।
 शस्त्रेण वङ्गे भुवि राजपुत्रो
 जघान कालानलसप्रभेन ॥ ५७ ॥
 स पावकास्त्रेण हृदि क्षतो भृशं
 तत्याज देहं त्रिदशारिरात्मनः ।
 बभूव सद्यश्च महोरगाणां
 रसातलात्सेषु महानवीर्यव्रतः ॥ ५८ ॥
 ततोऽपतत् पुण्ड्रिद्विषीपान्मुतोपरि ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो देवनाथानि सस्रतुः ॥ ५९ ॥

स चापि राजपुत्रस्तं हत्वा ती नृपतेः सुती ।
 मोक्षयामास तन्वङ्गीं ताञ्च कन्यां मुदावतीम् ॥ ६० ॥
 तञ्चापि सुषलं तस्मिन् कुजृम्भे विनिपातिते ।
 जग्राह नागाधिपतिरनन्तः शेषसंज्ञितः ॥ ६१ ॥
 तस्याश्च परितुष्टोऽसौ शेषः सर्वोरगेश्वरः ।
 मुदावत्या मुदा ध्यातमनोवृत्तिस्तपोधनः ॥ ६२ ॥
 सुनन्दमषलस्यर्षं यच्चकार पुनः पुनः ।
 योषित् करतलस्यर्षप्रभावज्ञातिशोभना ॥ ६३ ॥
 मुदावत्यास्ततो नाम नागराजरूदाकरोत् ।
 सुनन्दाभिति सानन्दं सौनन्दगुणजं द्विज ! ॥ ६४ ॥
 स चापि राजपुत्रस्तां भाव्यां सहितां पितुः ।
 समीपमानिनायाशु प्रणिपत्याह चैव तम् ॥ ६५ ॥
 आनीतो तनयौ तात ! तथैवेयं मुदावती ।
 तवाज्ञया मयान्यद्यत् कर्त्तव्यं तत् समादिश ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहर्षसंपूर्णहृदयः स महीपतिः ।
 साधु साध्वित्यथाज्ञो चैव त्स वत्सेति शोभनम् ॥ ६७ ॥
 मभाजितोऽस्मि त्रिदशैवत्साहं कारणैस्त्रिभिः ।
 त्वं जामाता च यत्प्राप्सौ यच्चारिर्विनिपातितः ॥ ६८ ॥
 आगतान्यत्ततान्यत्र यच्चापत्यानि मे पुनः ।
 तद्गृह्णाणान्य शस्त्रैः पाणिमस्या मयोदितम् ॥ ६९ ॥
 त्वं राजपुत्र ! चारुङ्गाः कन्याया दुहितुर्मम ।
 मुदावत्या मुदा युक्तः सत्यवाक्यं कुरुष्व माम् ॥ ७० ॥

राजपुत्र उवाच ।

तातस्याज्ञा मया कार्या यदब्रवीषि करोमि तत् ।
त्वमीव तात ! जानीषे नैवात्राविक्रता वयम् ॥ ७१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तयोः स राजेन्द्रश्चक्री वैवाहिकं क्रमम् ।
पुदावत्याश्च दुहितुर्भनन्दनसुतस्य वै ॥ ७२ ॥
ततः स ह तया रेमे वत्सप्रीर्नवयौवनः ।
रमणीयेषु देशेषु प्रासादशिखरेषु च ॥ ७३ ॥
कालेन गच्छता वृद्धः पिता तस्य भनन्दनः ।
वनं जगाम वत्सप्रीः स बभूव महीपतिः ॥ ७४ ॥
इयाज यज्ञान् सततं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
पुत्रवत् पाल्यमानास्तु प्रजास्तेन महात्मना ॥ ७५ ॥
ववृधुर्विषये तस्य न चाभूद्वर्णसङ्करः ।
न दस्युव्यालदुर्वृत्तभयमासीच्च कस्यचित् ॥
नोपसर्गभयञ्चैव तस्मिन् शासति भूपती ॥ ७६ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भनन्दवत्सप्रीचरितं नाम ॥ ११७ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तस्यां सुनन्दायां पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
प्रांशुः प्रचौरः शूरश्च सुचक्री विक्रमः क्रमः ॥ १ ॥

बली बलाकचण्डय प्रचण्डय सुविक्रमः ।
 खरपथ महाभागाः सर्वे संग्रामजित्तमाः ॥ २ ॥
 तेषां जेष्ठो महावीर्यः प्रांशुरासीन्नराधिपः ।
 इतरे भृत्यवत्तस्य बभूवुर्वशवर्तिनः ॥ ३ ॥
 तस्य यज्ञे द्विजत्यक्ते रनेकैर्द्रव्यराशिभिः ।
 न्यूनवर्णविष्टष्टैश्च सत्यनामा वसुधरा ॥ ४ ॥
 सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवीरमान् ।
 योऽभून्नचक्षुः कोपे तेन निष्पादितास्तु ये ॥ ५ ॥
 क्रतवः शतसाहस्रास्तेषां संख्या न विद्यते ।
 अयुतायेन कौटोभिर्न च पद्मादिभिर्मुने ! ॥ ६ ॥
 प्रजातिस्तस्य पुत्रोऽभूद्यस्य यज्ञे शतक्रतुः ।
 अवाप्य तप्तिततुलां यज्ञभागेः सुरैः सह ॥ ७ ॥
 दानवानां सुवीर्याणां जघान नवतीर्नव ।
 बलञ्च बलिनां येष्टो जग्मञ्चासुरसत्तमम् ॥ ८ ॥
 अन्यांश्च सुमहावीर्यानाजघानाभरद्विषः ।
 प्रजातिस्तनयाः पञ्च खनितप्रमुखा मुने ! ॥ ९ ॥
 तेषां खनिवी राजाभूत् प्रख्यातो निजविक्रमैः ।
 स शान्तः सत्यवाक् शूरः सर्वप्राणिहिते रतः ॥ १० ॥
 स्वधर्माभिरतो नित्यं वृद्धसेवी बहुश्रुतः ।
 वाग्मी विनयसम्पन्नः कृतास्त्रोऽप्यविकल्पनः ॥ ११ ॥
 सर्वलोकप्रियो नित्यमुवाचैतद्वहर्निशम् ।
 मन्दन्तु सर्वभूतानि क्षिप्तन्तु विजनेष्वपि ॥ १२ ॥
 स्वस्थसु सर्वभूतेषु निरातङ्गानि सन्तु च ।
 मा व्याधिरसु भूतानामाधयो न भवन्तु च ॥ १३ ॥

मैत्रीमण्डिभूतानि पुष्यन्तु सकले जने ।
 शिवमस्तु द्विजातीनां प्रीतिरस्तु परस्परम् ॥ १४ ॥
 समृद्धिः सर्ववर्णानां सिद्धिरस्तु च कर्मणाम् ।
 ते लोकाः सर्वभूतेषु शिवा वोऽस्तु सदा मतिः १५ ॥
 यथात्मनि तथा पुत्रे हितमिच्छथ सर्वदा ।
 तथा समस्तभूतेषु वर्त्तध्वं हितबुद्धयः ॥ १६ ॥
 एतद्वी हितमत्यन्तं कोऽवा कस्यापराध्यते ।
 यत् करोत्यहितं किञ्चित् कस्यचिन्मृदमानसः ॥ १७ ॥
 तं समभ्येति तन्नूनं कर्तृगामि फलं यतः ।
 द्वाते मत्वा समस्तेषु भी लोकाः कृतबुद्धयः ॥ १८ ॥
 सन्तु मा लौकिकं पापं लोकाः प्राप्स्यथ वै वृधाः ।
 यां मेऽद्य स्निह्यते तस्य शिवमस्तु सदा भुवि ॥ १९ ॥
 यद्य मां हेऽष्टि लोकेऽस्मिन् सोऽपि भद्राणि पश्यतु ।
 एतस्वरूपः पुत्रोऽभूत् खानिद्रस्तस्य भूपतेः ॥ २० ॥
 समस्तगुणसन्मन्त्रः श्रीमान्छदलेक्षणः ।
 तेन ते भ्रातरः प्रीत्या पृथग्राज्येषु योजिताः ॥ २१ ॥
 स्वयञ्च पृथिवीमेतां बुभुजे सागराम्बराम् ।
 प्राच्यां तेन कृतः शौरिर्दक्षिणायां मुदावसुः ॥ २२ ॥
 दिशि प्रतीच्यां सुनय उत्तरस्यां महारथः ।
 तेषां तस्य च भूपस्य पृथग्गोत्राः पुरोहिताः ॥ २३ ॥
 बभूवुर्मुनयथैव मन्त्रिवंशक्रमागताः ।
 शौरैरात्रकुलोद्भूतः सुहोत्रो नाम वै द्विजाः ॥ २४ ॥
 उदावसोः कुशावर्ती गौतमान्वयजोऽभवत् ।
 काश्यपः प्रमतिर्नाम सुनयस्य पुरोहितः ॥ २५ ॥

महारथस्य वाशिष्ठः पुरोधोऽभून्महोभृतः ।
बभुजुस्ते स्वराज्यानि चत्वारोऽपि नराधिपाः ॥२६॥
खनित्रयाधिपस्तेषामशेषवसुधाधिपः ।
तेषु भ्रातृष्वशेषेषु खनित्रः स महोपतिः ॥ २७ ॥
प्रजासु च समस्तासु पुत्रेष्विव सदा हितः ।
एकदा मन्त्रिणा शौरिः स प्रोक्तो विखवेदिना ॥ २८ ॥
विविक्तो पृथिवीपाल ! किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति नः ।
यस्यैर्यं पृथिवी कृत्स्ना यस्य भूपा वशानुगाः ॥२९॥
स राजा तस्य पुत्रश्च तत्पौत्राश्चान्वयस्ततः ।
इतरे भ्रातरस्तस्य प्राक्कल्पविषयाधिपाः ॥ ३० ॥
तत्पुत्रश्चाल्पकस्तस्मात् तत्पौत्राश्चाल्पकल्पिकाः ।
कालेन ङ्गासमासाद्य पुरुषात् पुरुषान्तरम् ॥ ३१ ॥
कथोपजोविनो भूप ! भवन्तीति तदन्वयाः ।
नोद्धारं कुरुते भ्राता भ्रातृस्नेहबलार्पणः ॥ ३२ ॥
स्नेहकः पृथिवीपाल ! परयोभ्रातृपुत्रयोः ।
तत्पुत्रयोः परतरा मतिर्भवति पार्थिव ! ॥ ३३ ॥
तत्पुत्रः केन कार्य्येण प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
अथवा येन तेनैव सन्तोषं कुरुते नृपः ॥ ३४ ॥
क्रियते तत् किमर्थन्तु भूपैर्मन्त्रपरिग्रहः ।
भुज्रते सकलं राज्रं मया ते मन्त्रिणा सता ॥३५॥
तत् किं सुखाधारयसे सन्तोषं कुरुते यदि ।
कार्य्यनिष्पादकं राज्रं करणं कर्तुरिष्यते ॥ ३६ ॥
राज्रलब्धुश्च ते कार्य्यं त्वं कर्त्ता करणं वयम् ।
सोऽस्माभिः करणैराज्रं पितृपैतामहं कुरु ॥

फलप्रदा भविष्यामः परलोके न ते वयम् ॥ ३७ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा महौपाल ! वयन्तस्यानुजा यतः ।

ततः स भुङ्क्ते पृथिवीं वयञ्चात्यवसुन्धराम् ॥ ३८ ॥

वयन्तु म्नातरः पञ्च पृथ्वी चैका महामते ! ।

अतोऽस्याः पृथगैश्वर्यं कथं कृत्स्नं भविष्यति ॥ ३९ ॥

विश्ववेद्युवाच ।

एवमेतद्भवांस्तत्र यद्येका वसुधा नृप ! ।

तां त्वमेवाभिपद्यस्व ज्येष्ठः शास्तु महीं भवान् ॥ ४० ॥

सर्वाधिपत्यः सर्वेभ्यो भव त्वमखिलेश्वरः ।

यतन्ते च यथाऽहन्ते तेषामाहितमन्त्रिणः ॥ ४१ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजतेऽस्मान् सुतानिव ।

कथं तस्य करिष्यामि ममत्वं जगतीगतम् ॥ ४२ ॥

विश्ववेद्युवाच ।

राज्यस्थितः पूजयेथा ज्येष्ठो भूपार्हणैर्नवैः ।

कनिष्ठज्येष्ठता केयं राजप्रं प्रार्थयतां नृणाम् ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति च प्रतिज्ञाते भूभुजा तेन सत्तम ! ।

विश्ववेदी ततो मन्त्री तद्भाट्टननयद्वयम् ॥ ४४ ॥

तेषां पुरोहितांश्चैव आत्मनः शान्तिकादिषु ।

नियोजयामास ततः खनित्रस्याभिचारके ॥ ४५ ॥

विभेद तस्य निभृतान् सामदानादिभिस्तथा ।

चक्रे च परमोद्योगं निजदण्डप्रवाधने ॥ ४६ ॥

आभिचारिकमत्युग्रमहन्यहनि कुर्वताम् ।
 पुरीयसां चतुर्णाञ्च जज्ञे कल्या चतुष्टयम् ॥ ४७ ॥
 विकरालं महाबलमतिभीषणदर्शनम् ।
 समुद्यतमहाशूलं प्रभूतमतिदारुणम् ॥ ४८ ॥
 ततस्तदागतन्तत्र खनित्रो यत्र पार्थिवः ।
 निरस्तश्चाप्यदुष्टस्य तस्य पुण्यचयेन तत् ॥ ४९ ॥
 कल्या चतुष्टयन्तेषु निपपातं दुरात्मसु ।
 पुरोहितेषु भूपानां तथा वै विश्ववेदिनि ॥ ५० ॥
 ततो निहन्त्या निर्दग्धाः कल्या ते पुरोहिताः ।
 विश्ववेदी तथा मन्वी स शौरिर्दुष्टमन्त्रदः ॥ ५१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनित्रचरिते ॥ ११८ ॥

ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः समस्तलोकस्य विस्मयः सोऽभवत्सहान् ।
 यदेककालं नेशुस्ते पृथक् पुरनिवासिनः ॥ १ ॥
 ततः श्रुत्वाव निधनं यातान् भ्रातृपुरोहितान् ।
 मन्त्रिणञ्च तथा भ्रातृर्दग्धं तं विश्ववेदिनम् ॥ २ ॥
 किमेतदिति सोऽतीव विस्मिता मुनिसत्तम ! ।
 खनित्रोऽभून्महाराजो नाजानात् तच्च कारणम् ॥ ३ ॥

ततो वशिष्ठं पप्रच्छ स राजा गृहमागतम् ।
 यत्कारणं विनेशुस्ते भ्रातृमन्त्रिपुरोहिताः ॥ ४ ॥
 तेन पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महासुनिः ।
 यच्छौरिमन्त्रिणा प्रीक्तं यच्च शौरिरुवाच तम् ॥ ५ ॥
 यथा चानुष्ठितन्तेन भ्रातृणां भेदकारि वै ।
 मन्त्रिणा तेन दुष्टेन यच्चक्रुश्च पुरोहिताः ॥ ६ ॥
 यान्नमित्तं विनेशुस्ते अपापस्यापकारिणः ।
 पुरोहितास्तस्य राज्ञः शत्रावपि दयापराः ॥ ७ ॥
 स तच्छ्रुत्वा ततो राजा हा हतोऽस्मीति वै वदन् ।
 निनिन्दात्मानमत्यर्थं वशिष्ठस्याग्रतो द्विज ! ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

धिङ्मामपुण्यसंस्थानमल्पभाग्यमशोभनम् ।
 दैवदाषकृतं पापं सर्वलोकविगर्हितम् ॥ ९ ॥
 तन्निमित्तं विनेष्टं यत्तद्ब्राह्मणचतुष्टयम् ।
 मत्तः कोऽन्यः पापतरो भविष्यति पुमान् भुवि ॥ १० ॥
 नाभविष्यं यदि पुमानहमत्र महोतले ।
 ततस्ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृपुरोहिताः ॥ ११ ॥
 द्विग्राज्यं धिक् च मे जन्म भूभुजां महतां कुले ।
 कारणत्वं गतो योऽहं विनाशस्य जिम्ननाम् ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तः स्वामिनां तेऽर्थं भ्रातृणां मम याजकाः ।
 नाशं ययुर्न दुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारणे ॥ १३ ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि नान्यो मत्तो हि पापकृत् ।
 पृथिव्यामस्ति हेतुत्वं द्विजनाशस्य यो गतः ॥ १४ ॥
 इत्यमुद्विग्नहृदयः खनितः पृथिवीपतिः ।

वनं यियासुः पुत्रस्य कृतवानभिषेचनम् ॥ १५ ॥
 अभिषिच्य सुतं राज्ञे क्षुपसंज्ञं महीपतिः ।
 भार्याभिस्त्रिभिरभिः सार्द्धं तपस्ते स वनं ययौ ॥ १६ ॥
 तत्र गत्वा तपस्ते पे वाणप्रस्रविधानवित् ।
 शतानि त्रीणि वर्षाणां सार्धानि नृपसत्तमः ॥ १७ ॥
 तपसा चीणदेहसु राजवर्यो द्विजोत्तम ! ।
 निगृह्य सर्वश्रोतांसि तत्पुत्रजासून् वनेचरः ॥ १८ ॥
 ततः पुण्यान् गृह्यो लोकान् सर्वकामदुहोऽक्षयान् ।
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरवाप्या ये नराधिपैः ॥ १९ ॥
 भार्याश्च तस्य तास्त्रिस्रः समन्तेनैव तत्यजुः ।
 प्राणान् वापुः समालोक्य तेनैव सुमहात्मना ॥ २० ॥
 एतत् खनित्रचरितं श्रुतं कल्पघनाशनम् ।
 पठताञ्च महाभाग ! क्षुपस्यातो निशामय ॥ २१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनित्रचरितं समाप्तम् ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

क्षुपः खनित्रपुत्रसु प्राप्य राजत्रं यथा पिता ।
 तथैव पालयामास प्रजा धर्मेण रञ्जयन् ॥ १ ॥
 स दानशीलो यथा च यज्ञानामवनोपतिः ।

समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारादिवर्त्मनि ॥ २ ॥
 एकदा स महीपालो निजस्थानगतो मुने ! ।
 सूतैरुक्ती यथा पूर्वेक्षुपो राजा तथाऽभवत् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मणस्तनयः पूर्वं क्षुपोऽभूत् पृथिवीपतिः ।
 यादृक् चरितमस्यासीत्तादृक् तस्यैव चेष्टितम् ॥ ४ ॥

राजीवाच ।

श्रोतुमिच्छामि चरितं क्षुपस्य सुमहात्मनः ।
 यदि तादृङ्मया शक्यं चेष्टितं तत्कुरोम्यहम् ॥ ५ ॥

सूता ऊचुः ।

स चकाराकरान् भूप ! राजा गोब्राह्मणान् पुरा ।
 षष्ठ्यंशेन कृता चीर्याः श्रित्तिन महात्मना ॥ ६ ॥

राजीवाच ।

तेषां महात्मनां राज्ञां कोऽनुयास्यति महिधः ।
 तस्याप्युत्कृष्टवेष्टानां चेष्टामूढमवान् भवेत् ॥ ७ ॥
 तत् श्रूयतां प्रतिज्ञा या साम्प्रतं क्रियते मया ।
 क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितम् ॥ ८ ॥
 त्रींस्त्रीन् यज्ञान् कारिष्यामि शस्यापाते गतानते ।
 पृथिव्याञ्चतुरर्णादां प्रतिज्ञेयं कृता मया ॥ ९ ॥
 यच्च गोब्राह्मणाः पूर्वमददन् भूभृते करम् ।
 तमेव प्रतिदास्यामि ब्राह्मणानां तथा गवाम् ॥ १० ॥
 इति प्रतिज्ञाय वचः क्षुपस्तत्कृतवांस्तथा ।
 शस्यापाते स यज्ञंस्त्रीनयजद्यजतां वरः ॥ ११ ॥
 गोब्राह्मणः पुरा रजामददद्यच्च वै करम् ।
 तावत्संख्यमदाहित्तमन्यद्गोब्राह्मणाग सः ॥ १२ ॥

तस्य पुत्रोऽभवद्दीरः प्रमथायामनिन्दितः ।
 यस्य प्रतापशौर्याभ्यां कृता वश्या मद्गीभृतः ॥ १३ ॥
 तस्यापि नन्दिनी नाम वैदर्भी दयिताऽभवत् ।
 विविशं तनयं तस्यां जनयामास स प्रभुः ॥ १४ ॥
 विविशे शासति महीं महीपाले महीजसि ।
 महीतलमभूद्व्याप्तं निरन्तरतया नरैः ॥ १५ ॥
 ववर्ष काले पर्जन्यो मही शस्यवती तथा ।
 सुफलानि च शस्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ १६ ॥
 रसाः पुष्टिकराद्यामन् पुष्टिर्नोन्मादकारिणी ।
 न वित्तनिषया नृणां प्रभूता मदहितवः ॥ १७ ॥
 तत्प्रतापेन रिपवो भयमापुर्महामुने ! ।
 स्वास्थ्यं जनः सुहृद्वर्गो मुदमिच्छन्ति पौरिकाः ॥ १८ ॥
 इष्ट्वा स यज्ञान् सुबहून् सम्यक् सम्प्राप्य मेदिनीम् ।
 संग्रामे निधनं प्राप्य शत्रुकीकमितो गतः ॥ १९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे विविशचरितं समाप्तम् ॥ १२० ॥

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य पुत्रः खनोनेत्रो महाब इपराक्रमः ।
 यस्य धन्नेश्वगायन्त गन्धर्वा विष्मथान्विताः ॥ १ ॥

खनीनेत्रसमो नान्यो भुवि यज्वा भविष्यति ।
 तेन यज्ञायुते पूर्णे दत्ता पृथ्वी ससागरा ॥ २ ॥
 दत्त्वा च सकलां पृथ्वीं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
 तपसा द्रव्यमासाद्य मोचयेत् साधितेन यः ॥ ३ ॥
 यतश्च प्राप्य वित्तर्द्धिमतुलां दाढसप्तमात् ।
 जग्दुर्ब्राह्मणा विप्र ! नान्य राज्ञः प्रतिग्रहम् ॥ ४ ॥
 सप्तषष्टिसहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ।
 सप्तषष्टिञ्च यो यज्ञानयजद्भूरिदक्षिणान् ॥ ५ ॥
 अपुत्रः स महीपाली मृगयामुपचक्रमे ।
 पुत्रार्थं पितृयज्ञाय मांमकामो महामुने ! ॥ ६ ॥
 अश्वारूढो विना सैन्यमेक एव महावने ।
 बह्वीधाङ्गुलिवाणो बाणखड्गधनुर्धरः ॥ ७ ॥
 तं वाहयन्तं तुरगमन्यतो गहनाहनात् ।
 धिनिष्क्रम्य मृगः प्राह मां हत्वाभिमतं कुरु ॥ ८ ॥

राज्ञोवाच ।

अन्ये मृगाः पलायन्ते महाभीत्या विलोक्य माम् ।
 कथमात्मप्रदानं त्वं मृत्यवे कर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥

मृग उवाच ।

अपुत्रोऽहं महाराज ! इथा जन्मप्रयोजनम् ।
 विचारयन्न पश्यामि प्राणानामिह धारणम् ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथाभ्येत्य मृगः प्राह तमन्यो वसुधाधिपम् ।
 मृगस्य तस्य प्रत्यत्रमत्तमेतेन पार्थिव ! ॥ ११ ॥
 आतयस्विति मां मासैर्मम कर्म समाचर ।

यथा कृतार्थता ते स्यान्मम चाप्युपकारि तत् ॥ १२ ॥
 पुत्रार्थं त्वं महाराज ! स्वपितृन् यष्टुमिच्छसि ।
 अपुत्रस्यास्य मांसेन लक्ष्मणे वाच्छितं कथम् ॥ १३ ॥
 यादृक् कर्म विनिष्पाद्यं तादृक् द्रव्यमुपाहरेत् ।
 दुर्गन्धैर्न सुगन्धानां गन्धज्ञानविनिर्णयः ॥ १४ ॥

राजीवाच ।

वैराग्यकारणं प्रोक्तमनेनापुत्रता मम ।
 कथ्यतां प्राणसंत्यागे यत्ते वैराग्यकारणम् ॥ १५ ॥

शुभ उवाच ।

बहवो मे सुता भूप ! बह्वो दुहितरस्तथा ।
 यच्चिन्तादुःखदावाग्निज्वालामध्ये वसाम्यहम् ॥ १६ ॥
 सर्वसाध्या नरेन्द्रेयं शृंगजातिः सुकातरा ।
 तेष्वपत्येषु मे चाति ममत्वं तेन दुःखितः ॥ १७ ॥
 मनुप्रसिंहशार्दूलहकादिभ्यो विभेम्यहम् ।
 न हीनात् सर्वसत्त्वेभ्यः श्वशृगालादपि प्रभो ! ॥ १८ ॥
 सोऽहं निमित्तं बन्धूनामिमां शून्यां वसुध्वराम् ।
 नृसिंहादिभयात् सर्वामिच्छामि सुभृशं सकृत् ॥ १९ ॥
 तृणान्यन्येऽपि खादन्ति गोऽजावितुरगादिकाः ।
 तांस्तेषां पोषणायहमिच्छामि निधनं गतान् ॥ २० ॥
 निष्क्रान्तेषु ततस्तेषु ममापत्येषु वै पृथक् ।
 भवन्ति चिन्ताः शतशो ममत्वावृतचेतसः ॥ २१ ॥
 किं कूटपाशं किं वज्रं वागुरां किं सुतो मम ।
 प्राप्तस्वरन् वने किं वा नृसिंहादिवशं गतः ॥ २२ ॥
 प्राप्तोऽयमेकः संप्राप्तास्तेऽवस्थां क्रीडशीं मम ।

साम्प्रतं विचरन्तो वै ये गताः सुमहावनम् ॥ २३ ॥
 दृष्ट्वा प्राप्तसमाभ्यासमहन्तानात्मजासृप ! ।
 ईषदुच्छसितः क्षेममिच्छामि रजनीं पुनः ॥ २४ ॥
 प्रभाते दिवसं क्षेममस्तुगेऽर्के निशामपि ।
 वाञ्छाम्यहं कदा क्षेमं सर्वकालं भविष्यति ॥ २५ ॥
 एतत्ते कथितं भूप ! ममोद्दिगस्य कारणम् ।
 अतः प्रसादं कुरु मे बाणोऽयं पाल्यतां मयि ॥ २६ ॥
 इति दुःखशताविष्टः प्राणानपि त्यजामि यत् ।
 तत्कारणं निबोध त्वं ब्रुवती मम पार्थिव ! ॥ २७ ॥
 असूर्या नाम ते लोका यान् गच्छन्त्यात्मघातकाः ।
 यज्ञीपयुक्ताः पशवः सम्प्रयान्त्युच्छ्रिताः प्रभो ! ॥ २८ ॥
 अग्निः पशुरभूत् पूर्वं पशुराशीज्जलाधिपः ।
 भास्मानधीच्छ्रिताः प्राप्सो यज्ञे निष्ठामुपागतः ॥ २९ ॥
 तन्ममैतां कृपां कृत्वा नय मामुच्छ्रितिं नृप ! ।
 आत्मनश्चेप्सितं कामं पुत्रलाभाद्वाप्ससि ॥ ३० ॥
 पूर्वमृग उवाच ।

राजेन्द्र ! नैष हन्तव्यो धन्योऽयं सुकृती मृगः ।
 बहवस्तनया यस्य हन्तव्योऽहमसन्ततिः ॥ ३१ ॥

उत्तरमृग उवाच ।

एकदेहभवं यस्य दुःखं धन्यः स वै भवान् ।
 बहूनि यस्य देहानि तस्य दुःखान्यनेकधा ॥ ३२ ॥
 एको यदाहमासन्तु प्राक् तदा देहजं मम ।
 दुःखमासीन्ममत्वे तु भार्यायास्तदभूद् द्विधा ॥ ३३ ॥
 यदा जातान्यपत्यानि तदा यावन्ति तानि वै ।

तावच्छरीरभूमीनि मम दुःखान्यथाभवन् ॥ ३४ ॥
 न कृतार्थो भवान् यस्य नातिदुःखाय सम्भवः ।
 इह दुःखाय मत् सूतिः परत्र च विरोधिनी ॥ ३५ ॥
 यतो रक्षणपोषार्थमपत्यानां करोमि तत् ।
 चिन्तयामि च संभूतिस्तेन मे नरके ध्रुवा ॥ ३६ ॥

राजीवाच ।

न वेद्मि किं सन्ततिमान् धन्योऽपुत्रोऽत्र किं मृग ! ।
 पुत्रार्थश्चायमारम्भा मम दीलायते मनः ॥ ३७ ॥
 दुःखाय सन्ततिः सत्यमैहिकामुष्णिकाय तत् ।
 तथाप्यतनयान् यान्ति ऋणानीति श्रुतं मया ॥ ३८ ॥
 साऽहं यातिषेत् पुत्रार्थमृते प्राणिवधं मृग ! ।
 तपसेव प्रचण्डेन यथा पूर्वं महीपतिः ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनीनेत्रचरितं नाम ॥ १२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स नृपतिर्गत्वा गोमतीं पापनाशिनीम् ।
 तत्र तुष्टाव नियतो भूत्वा देवं पुरन्दरम् ॥ १ ॥
 तप्यमानस्तपश्चोयं यतवाक्कायमानसः ।
 तुष्टाव प्रयतः शक्रमपत्यार्थं महीपतिः ॥ २ ॥

तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या चापि सुरेश्वरः ।
 ततोप भगवानिन्द्रः प्राह चैनं महामुने ! ॥ २ ॥
 अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणोच्चारितेन च ।
 परितुष्टोऽस्मि ते भूप ! त्रियतां भवता वरः ॥ ४ ॥

राजोवाच ।

अपुत्रस्य सुतो मेऽस्तु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 सदा चाभ्याहृतैश्वर्यो धर्मकण्डुर्मवित् कृती ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति चोक्तः शक्रेण राजा प्राप्तमनोरथः ।
 प्रजाः पालयितुं भूप ! आजगाम निजं पुरम् ॥ ६ ॥
 तत्रास्य कुर्वतो यज्ञं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 अजायत सुतो विप्र ! तदा शक्रप्रसादतः ॥ ७ ॥
 तस्य नाम पिता चक्रे बलाश्व इति भूपतिः ।
 अस्त्रग्राममशेषञ्च ग्राहयामास तं सुतम् ॥ ८ ॥
 पितर्युग्रपरते विप्र ! सोऽधिराजैर् स्थिता नृपः ।
 स बलाश्वो वशं निन्द्य भुवि सर्वमहीक्षितः ॥ ९ ॥
 करञ्च दापयामास सारग्रहणपूर्वकम् ।
 स सर्वभूमिपान् राजा पालयामास च प्रजाः ॥ १० ॥
 अथाखिलनरेन्द्रास्ते दायादास्तस्य दुर्मदाः ।
 न चाभ्युत्थाय सततं ते चास्त्रै प्रददुः करान् ॥ ११ ॥
 व्युत्थिताः स्वेषु राष्ट्रेषु न सन्तापपरास्ततः ।
 भुवं तस्य नरेन्द्रस्य जगद्भुक्ते नराधिपाः ॥ १२ ॥
 स गृहीत्वा स्वकं राजत्रं पृथिवींशे बलान्मुने ! ।
 तस्थौ खनगरे भूपैर्विरोधी बहुभिः कृतः ॥ १३ ॥

समेत्य सुमहावीर्याः ससाधनधनास्ततः ।
 करधुस्तं महीपालं पुरे तत्र नरेश्वरः ॥ १४ ॥
 पुररोधेन तेनाथ क्रुपितः स महीपतिः ।
 स्वल्पकीपोऽल्पदृष्टश्च वैक्लव्यं परमं गतः ॥ १५ ॥
 अपश्यमानः शरणं सबली द्विजसत्तम ! ।
 करौ मुखाग्रतः कृत्वा निशश्वासारतमानसः ॥ १६ ॥
 ततोऽस्य हस्तविरवाभ्रुखानिलसमाहताः ।
 निजग्मुः शतशो योधा रथनागतुङ्गमाः ॥ १७ ॥
 ततः क्षणेन तत् सर्वं नगरं तस्य भूपतेः ।
 व्याप्तमासीद्वलीवेन सारेणातिबलान्मुने ! ॥ १८ ॥
 अथ सोऽतिबलीवेन महता तेन संवृतः ।
 निर्गम्य नगरात्तन्नात्तान् विजिगी नराधिपः ॥ १९ ॥
 जित्वा च वशमानीय चकार करदान् पुनः ।
 यथा पूर्वं महाभाग ! महाभागो नरेश्वरः ॥ २० ॥
 धृतयोः करयोज्ज्वले यतस्तस्यारिदाहदम् ।
 बलं करन्धमस्तस्मात् स बलाश्लोऽभिधीयते ॥ २१ ॥
 स धर्मात्मा मन्वात्मा च स मैत्रः सर्वजन्तुषु ।
 करन्धमोऽभवद्भूपस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २२ ॥
 सम्प्राप्तस्य पराभ्रात्तिं ददावरिविनाशनम् ।
 बलन्धर्मैश्च चाक्षिप्तमभ्यपेत्य स्वयं नृपः ॥ २३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे करन्धमचरितं समाप्तम् ॥ १२२ ॥

द्वयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

वीर्यचन्द्रसुता सुम्बवीरा नाम शुभव्रता ।
स्वयं वरे मा जगृहे महाराजं करन्धमम् ॥ १ ॥
तस्यां पुत्रं स राजेन्द्रो जनयामास वीर्यवान् ।
अत्रोन्नितमिति ख्यातिमुपेतं जगतीतले ॥ २ ॥
जाते तस्मिन् सुते राजा स दैवज्ञापृच्छत ।
कश्चित् प्रगस्तनक्षत्रे यस्तलग्ने सुतो मम ॥ ३ ॥
कश्चिच्चाक्षीकितं जन्म मम पुत्रस्य शोभनेः ।
ग्रहैः कश्चिन्न दृष्टानां ग्रहाणां दृकपथं गतम् ॥ ४ ॥
इत्युक्त्वास्ते न दैवज्ञास्तमूत्तुर्नृपतिं ततः ।
शस्ते मूहूर्त्ते नक्षत्रे लग्ने चैव सुतस्त्वाव ॥ ५ ॥
समुत्पन्नो महावीर्या महाभागी महाबलः ।
भविष्यति महाराज ! महाराजस्तवात्मजः ॥ ६ ॥
अवैजतेमं देवानां गुरुः शुक्रश्च मत्तमः ।
सोमश्चतुर्थस्तनयं तवैनं ममवैजत ॥ ७ ॥
उपान्तसंस्थितश्चैव सोमपुत्रोऽप्यरक्षत ।
नावैजतेमं सविता न भौमो न शनैश्चरः ॥ ८ ॥
तव पुत्रं महाराज ! धन्योऽयं तनयस्तव ।
सर्वकल्याणसम्पत्तिं समवेती भविष्यति ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दैवज्ञवचनं निशम्य वसुधाधिपः ।
 हर्षपूर्णमनाः प्राह निजस्यानगतिस्तदा ॥ १० ॥
 अवैक्षतेमं देवानां गुरुः सोमसुतो बुधः ।
 नावेक्षतेऽप्यादित्यो नार्कसूनुर्न भूमजः ॥ ११ ॥
 अवैक्षतेति यत् प्रोक्तं भवद्भिर्बहुशो वचः ।
 अवीक्षितेति तेनास्य ख्यातं नाम भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अवीक्षितः सुतस्तस्य वेदवेदाङ्गपारगः ।
 अस्त्रग्राममशेषं स कण्वपुत्रादथाग्रहीत् ॥ २३ ॥
 स रूपेणाति भिषजो देवानां पार्थिवात्मजः ।
 बृहदा वाचस्पतिं कान्त्या शशाङ्कं तेजसा रविम् ॥ १४ ॥
 धैर्य्येणात्विं तथोर्वीञ्च सहिष्णुत्वेन वीर्य्यवान् ।
 शौर्य्येण न समस्तस्य कश्चिदासौन्महात्मनः ॥ १५ ॥
 स्वयंवरे तं जग्हे हेमधर्मात्मजा वरा ।
 सुदेवतनया गौरो सुभद्रा बलिनः सुता ॥ १६ ॥
 लोलावती वीरसुता वीरभद्रसुतानिभा ।
 भौमात्मजा मान्यवती दम्भपुत्री कुमुदती ॥ १७ ॥
 याश्चैवन्नाभिनन्दन्ति स्वयंवरकतक्षणाः ।
 ताद्यापि स बलादीरो जथाह नृपतेः सुतः ॥ १८ ॥
 निराकृत्य नृपान् सर्वांस्तासां पितृकुलानि च ।
 स्वकं हि वार्य्यमाश्रित्य बलवान् स बलोद्धतः ॥ १९ ॥
 एकदा तु विशालस्य वैदिशाधिपतेः सुताम् ।
 वैशाधिनीं स सुदतीं स्वयंवरकतक्षणाम् ॥ २० ॥

परिभूयाखिलान् भूपान् स्नेच्छया न वृतस्तया ।
 बलाज्जग्राह विप्रर्षे यथान्या बलगर्वितः ॥ २१ ॥
 ततस्ते भूभृतः सर्वे बहुगस्तेन मानिना ।
 निराकृताः सुनिर्विषा प्रांचुरन्योन्यमाकुलाः ॥ २२ ॥
 क्षमतां खलनामेतामेकस्माद्बलशालिनाम् ।
 बहूनामेकवर्णानां जन्म धिग्वा महीभृताम् ॥ २३ ॥
 क्षत्रियो यः क्षतत्राणं बध्यमानस्य दुर्मदैः ।
 करोति तस्य तन्नाम वृथेवान्ये हि बिभ्रति ॥ २४ ॥
 आत्मनोऽपि क्षतत्राणं दुष्टादस्मादकुर्वताम् ।
 भवतां क्षत्रियकुले जातानां कौटुम्भी मतिः ॥ २५ ॥
 उच्चार्यते स्तुतिर्यां च सूतमागधवन्दिभिः ।
 सा सत्या मा वृथा वीरा भवत्वरिविनाशनात् ॥ २६ ॥
 चरतां सा वृथैवैष भूपक्षारेर्दिगन्तरेः ।
 पौरुषाश्रयिणः सर्वे विविष्टकुलसन्धवा ॥ २७ ॥
 विभेति को न मरणात् को युद्धेन विनाऽमरः ।
 विचिन्त्यैतन्न ज्ञातव्यं पौरुषं यस्तवृत्तिभिः ॥ २८ ॥
 एतन्निशम्य ते भूपा विस्मष्टामर्षपूरिताः ।
 जचुः परस्परं सर्वे समुत्तस्थुश्च सासधाः ॥ २९ ॥
 केचिद्रथानारुह्युः केचिन्नागांस्तथा जयान् ।
 अन्येऽमर्षपराधीनास्तमुपेताः पदातयः ॥ ३० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽधीक्षितचरिते ॥ १२१ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

— .
मार्कण्डेय उवाच ।

इति संग्रामसज्जास्ते भूपा भूप्रसुतास्तथा ।
निराकृताः सुबहुशस्तत्कालञ्चाप्यवीक्षिताः ॥ १ ॥
ततो बभूव संग्रामस्तस्य तैः सह दारुणः ।
एकस्य बहुभिर्भूपैर्भूपपुत्रवरैर्मुने ! ॥ २ ॥
तेऽसिशक्तिगदाबाणपाणयस्तं सुदुर्मदाः ।
अभिघ्नन्तो युयुधिरे तैः समस्तीरसावपि ॥ ३ ॥
स तान् शरशतैरुग्रैर्विभेद नृपनन्दनः ।
कृतास्त्रां बलवान् वाणैस्ते च तं विभिदुः शितैः ॥ ४ ॥
कस्यचिच्चिच्छेद बाहुमन्यस्य च शिरोधरम् ।
हृदि विव्याध चैवान्यमन्यं वक्षस्यताडयत् ॥ ५ ॥
करञ्चिच्छेद करिणसुरगस्य तथा शिरः ।
तथान्येषान्तथैवाश्वान्प्रथस्यान्यस्य सारथिम् ॥ ६ ॥
बाणानापततश्चक्रे द्विधा बाणैस्तथा द्विषाम् ।
चिच्छेदान्यस्य खड्गञ्च धनुरन्यस्य लाघवात् ॥ ७ ॥
तनुव्रेऽपहृते तेन न नाशान्यो नृपात्मजः ।
अवीक्षिताहतश्चान्यः पदातिः प्रजहौ रणम् ॥ ८ ॥
इत्याकुलीकृते तस्मिन् समये राजमण्डले ।
तस्युः सप्तशता वीरा मरणे कृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥
आभिजात्य वयः शीर्थ्यलज्जाभारसमन्विताः ।

निर्जिते सकले सैन्ये पलायनपरायणे ॥ १० ॥
 तैः समेत्य महीपालैः स तु पुत्रो महीभृतः ।
 युयुधे धर्मयुद्धेन तेन तेनातिकोपितः ॥ ११ ॥
 विच्छिन्नयन्त्रकवचान् स तानपि महाबलः ।
 कर्तुं व्यवस्थितस्ते च ततः क्रुद्धा महामुने ! ॥ १२ ॥
 धर्मसुत्सृजत्र युयुधुर्युध्यमानेन धर्मतः ।
 नरेन्द्रपत्न्याः प्रस्विदजलक्लिन्नाननाः समम् ॥ १३ ॥
 विव्याघ कश्चिद्वाणीधैः कश्चिच्चिच्छेद कार्मुकम् ।
 ध्वजमस्यापरो बाणैश्छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ १४ ॥
 जघ्नुरन्ये तथैवाश्वान् बभञ्जुश्चापरे रथम् ।
 गदापातेनाथ वान्ये बाणैः पृष्ठमताडयन् ॥ १५ ॥
 क्लिन्ने धनुषि सक्रोधः स तदा नृपतेः सुतः ।
 जग्राहामिं तथा चर्म तदप्यन्योन्वपातयत् ॥ १६ ॥
 क्लिन्नामिचर्मा जग्राह स गदां गदिनां वरः ।
 तामप्यन्यः क्षुरप्रेण चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १७ ॥
 अन्ये शर्महस्त्रेण शतेनान्ये नराधिपाः ।
 बिभिदुः कोष्ठकीकृत्य धर्मयुद्धपराङ्मुखाः ॥ १८ ॥
 स विह्वलः पपातोर्व्यामेको बहुभिरर्दितः ।
 राजपुत्रा महाभागा बबभ्रुस्ते च तं ततः ॥ १९ ॥
 तमधर्मेण ते सर्वे गृहीत्वा नृपतेः सुतम् ।
 विशालेन समं राज्ञा वैदिशं विंशं पुरम् ॥ २० ॥
 हृष्टाः प्रमुदिता बडन्तमादाय तान्त्वजम् ।
 स्वयंवरा च सा कन्या न्यस्ता तेषु ततः पुरः ॥ २१ ॥
 पुनः पुनश्च पित्रोक्ता तत्रापि तत्रैव सा ।

आलम्ब्यप्रतामिति वरो यस्ति राजसु रोचते ॥ २२ ॥

यदा सा मानिनी कञ्चिन्न जग्राह वरं मुने ! ।

तदा पप्रच्छ दैवज्ञं विवाहार्थं नरेश्वरः ॥ २३ ॥

त्रिगिष्टतरमेतस्या विवाहाय दिनं वद ।

अद्वैतदीप्तक् सञ्जातं यद्दं विघ्नोपपादकम् ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति पृष्टो नरेन्द्रेण स दैवज्ञो विमृष्य तत् ।

दुर्मनाः प्राह विज्ञातपरमार्थो महीपतिम् ॥ २५ ॥

भविष्यन्त्यपरानीह दिनानि पृथिवीपते ! ।

प्रशस्तलग्नयुक्तानि शोभनान्यचिरेण च ॥ २६ ॥

करिष्यति विवाहार्थं तेषु प्राप्तेषु मानद ।

अलमेतेन यत्रायं महाविघ्न उपस्थितः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः शुश्राव तं वदं तनयं स करन्धमः ।

तस्य पत्नी तथा वीरा अन्ये चापि महीभृतः ॥ १ ॥

तमधर्मेण तनयं वदं श्रुत्वा मही तिः ।

समन्तैः पृथिवीपालैश्चिन्दधी महामुने ! ॥ २ ॥

केचिदूचुर्महीपाला बध्याः सर्वे महीभृतः ।

यैरेकः संयुगे वद्धः समस्तैस्तै रधर्मतः ॥ ३ ॥
 यज्यतां वाहिनी शीघ्रमूचुरन्यैः किमास्यते ।
 विशालो बन्धतां दुष्टस्तत्र येऽन्ये समागताः ॥ ४ ॥
 अन्ये तथोचुर्धर्मोऽत्र त्यक्तः पूर्वं महीक्षितेः ।
 अन्यायेन बलाद्येन गृहीता तमवाच्छतो ॥ ५ ॥
 स्वयं वरेष्वशेषेषु तेन राजसुतास्तदा ।
 खलीकृतास्ततः सर्वे समेत्य स वशीकृतः ॥ ६ ॥
 तेषामेतद्भवः श्रुत्वा वीरा वीरप्रजावती ।
 वीरगोत्रसमुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षिता ॥ ७ ॥
 उवाच भर्तुः प्रत्यक्षमन्येषाञ्च महीक्षिताम् ।
 भद्रं कृतं भद्रभुजा मम पुत्रेण पार्थिवाः ॥ ८ ॥
 गृहीता यद्वलात् कन्या जित्वा सर्वमहीक्षितः ।
 तदर्थं युध्यमानोऽयं युद्ध एको न धर्मतः ॥ ९ ॥
 तदप्यस्मत् सुतस्याजी मन्ये नापचयप्रदम् ।
 एतदेव हि पीरुषप्रं यदधर्मवशान्नरः ॥ १० ॥
 नातिं न गणयत्येवं जिघांसुरिव केशरी ।
 स्वयं वराय विन्यस्ता मम पुत्रेण कन्यका ॥ ११ ॥
 बह्वी गृहीता भूपानं पश्यतामतिमानिनाम् ।
 क्व चत्रियकुले जन्म क्व याञ्चा हीनसेविता ॥ १२ ॥
 बलादेव समादत्ते चत्रियां बलिनां पुरः ।
 लोहशृङ्खलबद्धा वा न वशं यान्ति कातराः ।
 प्रसह्य काश्चिणो यान्ति राजानो धर्मशालिनः ।
 तदलन्दीर्मनस्येन स्नाप्यमेवास्य बन्धनम् ॥ १४ ॥
 युष्माकमप्यायुधानामङ्गमूर्धसु पातनम् ।

हृत्वैव पृथिवीगानां पृथ्वी पुत्रादिकं वसु ॥ १५ ॥
 भार्यां चार्थनिमित्तानि तता यातानि गौरवम् ।
 तत् त्वर्थतां रथायाःशु स्यन्दनामप्रधिरोहत ॥ १६ ॥
 सज्जीकुरुत नागाःश्वर्माचरेण समारथिम् ।
 मनप्रध्वं किं महोःशौर्बहुभः सह विग्रहम् ॥ १७ ॥
 प्रभूता एव तोषाय शूरस्याल्पवणे क्रियाः ।
 कस्य नाल्पेषु सामर्थ्यं नरेन्द्रादिषु जायते ॥ १८ ॥
 येभ्यो न विद्यते भीतिर्हन्तुं पुत्राहितान्मुने ! ।
 व्याप्तलोकान् समस्तान् यो ह्यभिभूय यतो नरः ॥
 व्यरोचतेति शूरः स तमांसीव दिवाकरः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्यमुर्द्धर्षितो राजाऽनया पत्न्या करन्धमः ।
 चकार सबलद्योगं हन्तुं पुत्राहितान्मुने ! ॥ २० ॥
 ततस्तस्य समं भूपैर्विशालेन च मङ्गरः ।
 बभूव बहूपुत्रस्य तैश्चैर्महासुने ! ॥ २१ ॥
 दिनत्रयमभूद्युद्धं तेन राज्ञा समं तदा ।
 करन्धमेन भूपानां विशालस्यानुकुर्वताम् ॥ २२ ॥
 यदा पराजयप्रायं तं सर्वं भूपमण्डलम् ।
 तदा विशालोऽर्घ्यकरः करन्धममुपास्थितः ।
 करन्धमोऽपि संप्रौढ्या तेन राज्ञाभिपूजितः ।
 वियुक्ते तनये तत्र निशां तां सुखमावसत् ॥ २४ ॥
 ताञ्च कन्यामुपादाय विशाले समुपस्थिते ।
 अवीक्षित् प्राह विप्रर्षे ! विवाहार्थं पितुः पुरः ॥ २५ ॥
 नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चानप्रां योषितं नृप ! ।

परैर्यस्या निरीकृत्याः संश्रामेऽहं पराजितः ॥ २६ ॥
 अनाम्भे सप्रयच्छेमामिद्यज्ञानप्रं वृणीतु तम् ।
 अस्त्रण्डितयशो वीर्यो यः परैर्नीपमानितः ॥ २७ ॥
 परैः परान्वितोऽहं यत् कातर्यं यथाऽबला ।
 किमत्र मानपत्यं मे न तस्या मम चान्तरम् ॥ २८ ॥
 स्वतन्त्रता मनुष्याणां परतन्त्रा सदाऽबला ।
 नरोऽपि परतन्त्रो यस्तस्य कौटुम्बनुषप्रता ॥ २९ ॥
 सोऽहमस्या मुखं भूयो दृष्टं दर्शयिता कथम् ।
 योऽहमस्याः पुरा भूमौ परैर्भूपैः खिलौकृतः ॥ ३० ॥
 इत्युक्ते तेन तनयामुवाच जगतीपतिः ।
 श्रुतं ते वचनं वत्से ! वदतोऽस्य महात्मनः ॥ ३१ ॥
 वरदानप्रं पतिं तत्र मनस्ते रमते शुभे ।
 वयं वामं प्रयच्छामो यस्मिंस्तस्मिंस्तवाट्टताः ॥
 एतयोर्द्वैकमा तष्ठ मार्गयो रुचिरानने ! ॥ ३२ ॥

कनयोवाच ।

पराजितोऽयं बहुभिर्न सम्यक् सम्यगाचरन् ।
 संश्रामे तद्यशो वै व्यैहानिकारिणि पार्थिव ! ॥ ३३ ॥
 एको बहूनां यज्ञाय गतानामिव केगरी ।
 यत्संश्रितः परं शौर्यं तनास्य प्रकटीकृतम् ॥ ३४ ॥
 न केवलमयं तस्यो युद्धे तेऽयस्त्रिला जिताः ।
 बहुशोऽनेन यत्नेन विक्रमोऽपि प्रकाशितः ॥ ३५ ॥
 शौर्यविक्रममंयुक्तमिमं सर्वमहीक्षितः ।
 धर्मयुद्धमभंगेण जितवन्तोऽत्र का त्रपा ॥ ३६ ॥
 न चापि रूपमात्रेऽहं लोभमस्य गता पितः ।

शौर्यविक्रमधैर्याणि हरन्त्यस्य मनो मम ॥ ३७ ॥
 तत्किमुक्तेन बहुना याच्यतां मत्कृते नृपः ।
 त्वया महानुभावोऽयं नान्यो मे भविता पतिः ! ॥३८॥

विशाल उवाच ।

राजपुत्र ! सुता प्राह ममैतच्छोभनं वचः ।
 एवञ्चैव त्वया तुल्यः कुमारी न महीतले ॥ ३९ ॥
 अविमंवादि ते शौर्यमतीव च पराक्रमः ।
 प्राधयास्मत् कुलं वीर ! दुहितुर्मे परिग्रहात् ॥ ४० ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चान्यां योषितं नृप ! ।
 आत्मन्येव हि मे बद्धिः स्त्रीमयी मनुजेखर ! ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धसः प्राह पुत्रेयं गृह्यतां त्वया ।
 विशालतनया सुभ्रूस्त्वयि हार्दवती दृढम् ॥ ४२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाज्जाभङ्गः कदाचित्ते कृतपूर्व्वं मया प्रभो ! ।
 तत्राऽऽज्ञापय मां तात ! यथाज्ञां करवाणि ते ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अलन्तनिश्चितमतौ तस्मिन्नाजसुते सताम् ।
 तामुवाच विशालोऽपि स्थाकृलीकृतमानसः ॥ ४४ ॥
 निवर्त्यतां मनः पुत्रि ! एतस्माच्च प्रयोजनात् ।
 अन्यं वरय भर्तारं सत्यनेके नृपात्मजाः ॥ ४५ ॥

कन्योवाच ।

वरं वृषोम्यहं तात ! मामेष यदि नेच्छति ।

तपसोऽन्यां न मे भर्ता जन्मान्यस्मिन् भविष्यति ॥४६॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करम्यमो राजा विशालेन समं मुदा ।

स्थित्वा दिनत्रयं तत्र निजमभ्यायथी पुरम् ॥ ४७ ॥

अवीक्षितोऽपि तेनैव पित्राऽन्यैश्च नराधिपैः ।

निदर्शनैः पुरावृत्तैः सान्त्वितोऽभ्यागमत् पुरम् ॥४८॥

सापि कन्या वनं गत्वा निसृष्टा निजबान्धवैः ।

तपस्तीपे निराहारा वैराग्यं परमास्थिता ॥ ४९ ॥

निराहारा यदा सा तु मासद्वयमवास्थिता ।

संप्राप परमामार्त्तिं कृशा धमनिमन्तता ॥ ५० ॥

मन्दोत्साहातितन्वङ्गी मुमूर्षुरपि बान्धिका ।

देहत्यागाय सा चक्रे तदा बुद्धिं नृपालज्जा ॥ ५१ ॥

आत्मत्यागान तां ज्ञात्वा कृतबुद्धिं सुरास्ततः ।

समित्य प्रेषयामासुर्देवदूतन्तदन्तिकम् ॥ ५२ ॥

समुपेत्य स तां प्राञ्च दूताऽहं पार्थिवात्मजे ! ।

प्रेषितस्त्रिदशैस्तुभ्यं यत्कार्यन्तन्निशामय ॥ ५३ ॥

न भवत्या परित्वाज्यं शरीरमतिदुर्लभम् ।

त्वं भविष्यासि कल्याणि ! जननी चक्रवर्तिनः ॥ ५४ ॥

पुत्रेण च महाभागे ! भोक्तव्या निहतारिणा ।

अव्याहताज्ञेन चिरं सप्तद्वीपवती मही ॥ ५५ ॥

हन्तव्यस्तेन वरुजिह्वेवानां पुरतो रिपुः ।

अयःशङ्कस्तथा क्रूरो धर्मं स्थाप्यास्ततः प्रजाः ॥५६॥

परिपालनीयमखिलं चातुर्वर्ष्यं स्वधर्मतः ।

हन्तव्या दस्यवो स्वेच्छा ये चान्ये दुष्टचेष्टिताः ॥५७॥

गष्टव्यं विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

वाजिमेधादिभिर्भद्रे ! पट्महस्त्रैश्च संख्यया ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नं दृष्ट्वा साऽन्तरीक्षस्थं दिव्यस्त्रगनुलेपनम् ।

देवदूतमुवाचेदं राजपुत्री ततो मृदुः ॥ ५९ ॥

सत्यं त्वमागतः स्वर्गाद्देवदूतो न संशयः ।

किन्तु भर्ता विना पुत्रः संकथं मे भविष्यति ॥ ६० ॥

अवीक्षितमृते भर्ता मम नान्योऽत्र जन्मनि ।

भवितेति प्रतिज्ञातं मयैतत्सन्निधौ पितुः ॥ ६१ ॥

म च नेच्छति मां प्रीतो मत्पित्रा जनकेन च ।

करन्धमेनाथ सम्यक् याचितश्च मया तथा ॥ ६२ ॥

देवदूत उवाच ।

किमनेन महाभागे ! बहुनीकेन ते सुतः ।

ममुत्पत्स्यति मा त्वात्नीस्त्वमात्मानमधर्मतः ॥ ६३ ॥

अत्रैव कानने तिष्ठ तनुं क्षीणाञ्च पोषय ।

तपःप्रभावादेतत्ते सर्वं साधु भविष्यति ॥ ६४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदूतोऽसौ यथागतमगच्छत ।

चकारानुदिनं सुभ्रूः साप्यात्मतनुपोषणम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽधीक्षितचरिते ॥ १२५ ॥

षड् विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ साऽवीक्षितो माता वीरा वीरप्रजावती ।
पुण्येऽहनि समाह्वय प्राह पुत्रमवीक्षितम् ॥ १ ॥
पुत्राहमभ्यनुज्ञाता तव पित्रा महात्मना ।
उपवासं करिष्यामि दुष्करोऽयं किमिच्छकः ॥ २ ॥
स चायत्तस्तव पितुस्त्वया साध्यो मयापि च ।
प्रतिज्ञाते त्वया पुत्र ! ततस्तत्र यताम्यहम् ॥ ३ ॥
द्रव्यस्यार्द्धं महाकोषात् तव दास्यामग्रहं पितुः ।
धनन्ते पितुरायत्तमनुज्ञाताऽस्मि तेन च ॥ ४ ॥
क्लेशसाध्यो मदायत्तः स हि श्रेयो भविष्यति ।
साध्यो भवेद्वा यदि ते कश्चिद्दलपराक्रमे ॥ ५ ॥
स तेऽसाध्यो ह्यन्यथा वा दुःखसाध्यो भविष्यति ।
तत्त्वं प्रतिज्ञां कुरुषे यदि पुत्रात्र चैव ते ॥
तदेतदहमावाप्सेः कथ्यतां यन्मतं तव ॥ ६ ॥

अवीक्षित उवाच ।

विद्यां मे पितुरायत्तं मत् स्वामित्वं न तत्र वै ।
यन्मच्छरीरनिष्पाद्यं तत्करिष्ये त्वयोदितम् ॥ ७ ॥
किमिच्छकं व्रतं मातर्निश्चिन्ता भव निर्व्यथा ।
राज्ञा पित्राऽभ्यनुज्ञातं यदि वित्तेश्वरेण मे ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा राजमहिषी तद् व्रतं समुपोषिता ।
 यथोक्तां साऽकरोत् पूजां राजराजस्य संयता ॥ ९ ॥
 निधीनामप्यशेषाणां निधिपालगणस्य च ।
 लक्ष्मप्राश्च परया भक्त्या यतवाक्कायमानसा ॥ १० ॥
 विविक्ते तु गृहस्थोऽग्रमथ राजा करन्धमः ।
 आसीन उक्तः सचिवैर्नीतिशास्त्रविशारदैः ॥ ११ ॥

सचिवा ऊचुः ।

राजन् ! वयः परिणतन्तवैतच्छासतो महीम् ।
 एकस्ती तनयोऽवीक्षित्यक्तदारपरिग्रहः ॥ १२ ॥
 अपुत्रः स च ते निष्ठां यदा भूप ! गमिष्यति ।
 तदारिपक्षं पृथिवी निश्चितं तव यास्यति ॥ १३ ॥
 वंशक्षयस्ते भविता पितृपिण्डोदकक्षयः ।
 एतन्महत्ते ऽरिभयं क्रियाहान्या भविष्यति ॥ १४ ॥
 तस्मात् कुरु तथा भूप ! यथा ते तनयः पुनः ।
 करोति सततं बुद्धिं पितृणामुपकारिणाम् ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे शब्दं श्रुत्वाव जगतीपतिः ।
 पुरोहितस्य वीराया गदती ह्यर्थिनं प्रति ॥ १६ ॥
 कः किमिच्छति दुःसाध्यं कस्य किं साध्यतामिति ।
 करन्धमस्य महिषी किमिच्छकमुपोषिता ॥ १७ ॥
 राजपुत्रीऽप्यवीक्षित्तु श्रुत्वा पौरोहितं वचः ।
 प्रत्यवाचार्यिनः सर्वान् राजद्वारमुपागतान् ॥ १८ ॥
 मया साध्यं शरीरेण यस्य किञ्चिद् ब्रवीतु सः ।

मम माता महाभागा किमिच्छकमुपोषिता ॥ १९ ॥

शृण्वन्तु मेऽर्थिनः सर्वे प्रतिज्ञातं मया तदा ।

किमिच्छथ ददामिप्रथ क्रियमाणे किमिच्छके ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा निश्चमैप्रतद्वाक्यं पुत्रमुखाच्चुप्रतम् ।

समुत्पत्याब्रवीत् पुत्रमहमर्थी प्रयच्छ मे ॥ २१ ॥

अवीचिदुवाच ।

दातव्यं यन्मया तात ! भवते तद्ब्रवीहि माम् ।

कर्तव्यं दुष्करं वा ते साध्यं दुःसाध्यमेव वा ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

यदि सत्यप्रतिज्ञस्त्वं ददासि च किमिच्छकम् ।

पौत्रस्य दर्शय मुखं ममीत्सङ्गतस्य तत् ॥ २३ ॥

अवीचिदुवाच ।

अहन्तवैकस्तनयो ब्रह्मचर्य्यञ्च मे नृप ! ।

न मे पुत्रोऽस्ति पौत्रस्य दर्शयाभि कथं मुखम् ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

पापाय ब्रह्मचर्य्यन्ते यदिदं धार्य्यते त्वया ।

तस्मात् त्वं मोचयात्मानं मम पौत्रञ्च दर्शय ॥ २५ ॥

अवीचिदुवाच ।

विषमं स्यान्महाराज ! यदन्यत्तत् समादिश ।

वैराग्येण मया त्यक्तः स्त्रिसंभोगस्तथास्तु सः ॥ २६ ॥

राजोवाच ।

बहुभिर्गुध्यमानानां दृष्टो वै वैरिणां जयः ।

तत्रापि यदि वैराग्यमुपैषि तदपण्डितः ॥ २७ ॥

किं ता नो बहुनोक्तेन ब्रह्मचर्यं परित्यज ।

मातुस्त्वमिच्छया वक्तुं पौत्रस्य मम दर्शय ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा स बहुभिस्तेन प्रोक्तः पुत्रेण प्रार्थिवः ।

नान्यत् प्रार्थयते किञ्चित् तदा पुत्रोऽब्रवीत् पुनः ॥२९॥

दत्त्वा किमिच्छकं तुभ्यं प्राप्तोऽहं तात ! सङ्कटम् ।

तत्करिष्यामि निर्लज्जो भूयो दारपरिग्रहम् ॥ ३० ॥

स्त्रियः समक्षं विजितः पतितो धरणीतले ।

स्त्रीपतिर्भविता भूयस्तातैतदतिदुष्करम् ॥ ३१ ॥

तथापि किङ्करोम्येष सत्यपाशवशङ्कतः ।

करिष्यामि यथाऽऽत्य त्वं भुज्यतां निजशासनम् ॥३२॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ऋदाचिद्राजपुत्रोऽसौ मृगव्यमचरदने ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च शार्दूलादींश्च दंष्ट्रिणः ॥ १ ॥

शुश्राव सहसा शब्दं ताच्चि ताहीति योषितः ।

विक्रीशन्त्याः सुबहुशो भयगद्गदमुच्चकैः ॥ २ ॥

मा भैर्मा भैरिति वदन् राजपुत्रः स विगितः ।

चीदयामास तुरगं यतः शब्दः समागतः ॥ ३ ॥
 ततश्च सापि चुक्रोश कन्यका विजने वने ।
 गृहीता दनुपुत्रेण दृढकेशिन गानिनी ॥ ४ ॥
 करन्धमसुतस्याहं भार्या चाहमवीक्षितः ।
 हरत्यनार्थी विपिने पृथिवीशस्य धीमतः ॥ ५ ॥
 यस्य सर्वे महीपालास्तथा गन्धर्वगुह्यकाः ।
 न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भार्या हृतान्मग्रहम् ॥ ६ ॥
 यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः ।
 करन्धमसुतस्यैषा तस्य भार्या हृतान्मग्रहम् ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य महीपालतनयः स शरामनी ।
 चिन्तयामास किमिदं मम भार्यात्र कानने ॥ ८ ॥
 मायेयं रक्षसां नूनं दुष्टानां काननौकसाम् ।
 अथ वा गत एवाहं सर्वं वेत्स्यामि कारणम् ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

त्वरितः स ततो गत्वा दृढर्शातिमनोरमाम् ।
 कानने कन्यकामिकां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥ १० ॥
 गृहीतां दनुपुत्रेण दृढकेशेन दण्डिना ।
 ताहि ताहीति कण्ठं विक्रीशन्तीं पुनः पुनः ॥ ११ ॥
 मा भैरिति स तामाह हतोऽसौति च तं वदन् ।
 शासतीमां महीं दुष्टः को भूपेऽत्र करन्धमे ! ॥ १२ ॥
 यस्य प्रतापावनता भुवि सर्वे महीक्षितः ।
 ततस्तमागतं दृष्ट्वा गृहीतवरकार्मुकम् ॥ १३ ॥
 सं ताहीत्वाह तन्वह्नी त्वाग्निप्रपति चामकन् ।

राज्ञः करन्धमस्याहं स्तुषा भार्याप्यवीक्षितः ॥

हतास्त्रेप्रतेन दुष्टेन सनाथाऽनाथबहने ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो विमसृषे वाक्यमवीक्षित् स तथोदितम् ।

कथमेषा हि मे भार्या स्तुषा तातस्य वा कथम् ॥ १५ ॥

अथ वा मोचयाम्येतां तन्वीं वितस्यामि तत् पुनः ।

क्षत्रियैर्वाथ्येते शस्त्रमार्त्तानां त्राणकारणात् ॥ १६ ॥

ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्वीरो दानवं तं सुदुर्मतिम् ।

जीवन् गच्छ विमुच्येनामन्यथा न भविष्यसि ॥ १६ ॥

ततः स तां विहायोच्चैर्दण्डमुत्क्षिप्य दानवः ।

तमप्यधावत्सोऽप्येनं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥

स वार्यमाणो बाणौघैर्दानवोऽतिमदान्वितः ।

राजपुत्राय चित्तेप दण्डं शङ्कुशतावृतम् ॥ १८ ॥

तमापतन्तं चिच्छेद शरैर्भूपसुतस्ततः ।

सोऽप्यासन्नं गृहीत्वोच्चैर्द्रुममाजौ व्यवस्थितः ॥ १९ ॥

सृजतः शरवर्षाणि तं वित्तेप ततो द्रुमम् ।

स च तन्तिलशय्यक्रे भल्लैः कारुणिकमोचितैः ॥ २० ॥

ततश्चित्तेप च शिलां राजपुत्राय दानवः ।

सापि भोघा पपातोर्व्यामुज्जिता तेन लाघवात् ॥ २१ ॥

राजपुत्राय कुपितो यद्यश्चित्तेप दानवः ।

तत्तश्चित्च्छेद बाणौघैर्भूभृत्सूनुः स लीलया ॥ २२ ॥

ततो विच्छिन्नदण्डोऽसौ विच्छिन्नसकलायुधः ।

मुष्टिसुद्यम्य सक्रोधो राजपुत्रमधावत ॥ २३ ॥

तस्यापतत एवासौ करन्धमसुतः शिरः ।

'ह्रित्वा वेतसपत्रेण पातयामास वै भुवि ॥ २४ ॥
 तस्मिन् विनिहते देवैर्दानवे दुष्टचेष्टिते ।
 करन्धमसुतः सर्वैः साधु साध्विति भाषितः ॥ २५ ॥
 वर वृणोष्वेति तदा देवैरुक्तो नृपात्मजः ।
 वने पुत्रं महावीर्यं पितुः प्रियाचक्रिषया ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

भविष्यति हि ते पुत्रश्चक्रवर्त्ती महाबलः ।
 अस्यामेव हि कन्यायां मोक्षितायां त्वयानघ ॥ २७ ॥

राजपुत्र उवाच ।

पित्राहं सत्यपाशेन बद्ध इच्छामग्रहं सुतम् ।
 राजभिर्निर्जितेनाजौ त्यक्तो मे दारसंग्रहः ॥ २८ ॥
 सा च मे यावता त्यक्ता विशालनृपतेः सुता ।
 तथा च मत्कृते त्यक्तो मामृते नरसङ्गमः ॥ २९ ॥
 ततः कथं तामपास्याद्य विशालतनयामहम् ।
 लृगंसानां करिष्यामि अन्यनारीपरिग्रहम् ॥ ३० ॥

देवा ऊचुः ।

द्रुममेव हि ते भार्या श्लाघ्यते या त्वया सदा ।
 विशालस्य सुता सुम्भूस्त्वत्कृते याऽऽश्रिता तपः ॥ ३१ ॥
 तस्यामुत्पत्स्यते वीरः समद्वीपप्रसाधकः ।
 यथा यज्ञसहस्राणां चक्रवर्त्ती सुतस्तव ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युच्चार्य ययुर्देवाः करन्धमसुतं द्विज ! ।
 सोऽप्याह तां तदा पत्नीं कथ्यतां भीरु ! किं त्विदम् ॥ ३३ ॥
 सा चास्मै कथयामास त्यक्ताहं भवता यदा ।

त्यक्तबन्धुजनाऽरण्यं निर्वेदात् समुपागता ॥ ३४ ॥

तत्राहं तपसा वीर ! क्षीणप्रायं कलेवरम् ।

त्यक्तुकामा समभ्येत्य देवदूतेन वारिता ॥ ३५ ॥

भविष्यति च पुत्रस्ते चक्रवर्ती महाबलः

प्रौणविष्यति यो देवानसुरांश्च हनिष्यति ॥ ३६ ॥

इति देवाज्ञया तेन देवदूतेन वारिता ।

न संत्यक्तवती देहं त्वस्तङ्गममनारथा ॥ ३७ ॥

परश्वश्व महाभाग ! स्नातुं गङ्गाङ्गदङ्गता ।

अवतीर्णा विकृष्टास्मि वृद्धनागेन केनचित् ॥ ३८ ॥

ततो रसातलं नीता तेन तत्र च मे पुरम् ।

नागाः सहस्रशस्तस्थुर्नागपत्नयः कुमारकाः ॥ ३९ ॥

तुष्टुवुर्मां समभ्येत्य मामन्तेऽपूजयन्तथा ।

यथाचिरे सविनयं नागा मामङ्गनास्तथा ॥ ४० ॥

प्रसादं कुरु सर्वेषां त्वमस्माकं सुतस्त्वया ।

अपराधमुपेतानां संनिवार्यो बधोन्मखः ॥ ४१ ॥

अपराधं करिष्यन्ति त्वत्पुत्रस्यानिलाशनाः ।

तन्निमित्तं निवार्योऽसौ प्रसादः क्रियतामिति ॥ ४२ ॥

तथेति च मया प्रोक्ते दिव्यैः पातालभूषणैः ।

भूषिताहं तथा पृथ्वेर्गन्धवासोभिरुत्तमेः ॥ ४३ ॥

समानीता तथालोकमिमन्ते नानिलाशिना ।

पुरा यथा कान्तिमतौ पूर्ववदूषयालिनो ॥ ४४ ॥

इति रूपवतीं दृष्ट्वा सर्वालङ्कारभूषिताम् ।

जग्राह दृढकेशोऽयं हर्तुकामः सुदुर्मतिः ॥ ४५ ॥

युष्मद्वाहुवलेनाहं राजपुत्र ! विभीक्षिता ।

तत् प्रमीद महाबाहो ! मां प्रतीच्छ त्वयां समः ॥

भूलोके राजपुत्रोऽन्यो नास्ति सत्यं ब्रवीमग्रहम् ।

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२७ ॥

अष्टविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्या वचः श्रुत्वा स्मृत्वा पितृवचः शुभम् ।

किमिच्छकप्रतिज्ञाते यदुक्तं तेन भूभृता ॥ १ ॥

प्रत्युवाच स तां कन्यामवीक्षिन्नृपतेः सुतः ।

मानुरागमनाः कन्यां त्यक्तभोगाच्च तत्कृते ॥ २ ॥

यदाहं त्यक्तवांस्तन्वीं त्वामरातिपराजितः ।

विजित्य शत्रून् संप्राप्तो त्वं मयात्र करामि किम् ॥ ३ ॥

कन्योवाच ।

मम पाणिं गृहाण त्वं रमणीयेऽत्र कानने ।

सकामायाः सकामेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ४ ॥

राजपुत्र उवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते विधिरेवात्र कारणम् ।

अन्यथा कथमन्यत्र त्वमहञ्च समागतः ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो गन्धर्वस्तुनयो मुने ! ।

वरासुरोभिः सहितो गन्धर्वैरपरैर्द्वैतः ॥ ६ ॥

गन्धर्व उवाच

राजपुत्र ! सुतेयस्मै भामिनी नाम मानिनी ।

अभिशापाद्गस्त्यस्य विशालतनयाऽभवत् ॥ ७ ॥

बालभावेन योऽगस्त्यः कोपितः क्रीडमानया ।

ततस्तेन तदा शप्ता मानसौ त्वं भविष्यसि ॥ ८ ॥

प्रमादितः स चास्माभिर्बोलेयमविवेकिनी ।

तवापराधाद्दिग्दर्षे ! प्रसादः क्रियतामिति ॥ ९ ॥

प्रसाद्यमानः सोऽस्माभिरिदमाह महामुनिः ।

बालेति मत्वा शापोऽन्यो दत्तोऽस्या नान्यथैव तत् ॥ १० ॥

इति शापाद्गस्त्यस्य विशालभवने शुभा ।

जातयं मत्सुता सुभ्रूर्भामिनी नाम नामतः ॥ ११ ॥

तदस्यहं कृते प्राप्ता गृहाणेमां नृपात्मजाम् ।

ममात्मजां सुतस्तेऽत्र चक्रयतीं भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वाति तस्याश्च स पाणिं पार्थिवात्मजः ।

जग्राह विधिवद्द्वामं चक्रे तत्र च तुम्बुरुः ॥ १३ ॥

प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरंगणाः ।

पुष्पाणि रसृजुर्मेघा देवदाव्यानि सखनुः ॥ १४ ॥

विवाहे राजपुत्रस्य तथा तत्र समेयुषः ।

समस्तवसुधात्राणकटं कारणभूतया ॥ १५ ॥

ततो गन्धर्वलोकन्ते सह तेन महात्मना ।

निःशेषेण ययुः सा च स च राजसुतो मुने ! ॥ १६ ॥

भामिनया सुमुदे सार्द्धमवीक्षित्व पनन्दनः ।

सा च तेन समं तत्र भोगसम्पत्समन्विता ॥१७॥
 कदाचिदतिरम्येऽभी नगरोपवने तथा ।
 विक्रीडति समं तन्वरा कदाचिदुपपर्वते ॥ १८ ॥
 कदाचित् पुलिने नद्या हंससारसशोभिते ।
 कदाचिद्भवनस्यान्ते प्रामाद्रे चातिशोभने ॥ १९ ॥
 विहारदेशेष्वनेत्रपु रमणीयेष्वहर्निशम् ।
 स रेमे सहितस्तन्वरा सां च तेन महात्मना ॥ २० ॥
 भक्ष्यानुलेपनं वस्त्रं स्त्रक्पानादिकमुत्तमम् ।
 उपजङ्घस्तयोस्तत्र मुनिगन्धर्वकिन्नराः ॥ २१ ॥
 तथा च रमतस्तस्य भाभिनय सह दुर्लभे ।
 गन्धर्वलोके वीरस्य पत्रं सा सुपुत्रे शुभा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् जाते महावीर्ये गन्धर्वाणां महोत्सवः ।
 अभूव मनजव्याघ्रे तेन कार्श्यमवेक्षताम् ॥ २३ ॥
 जगुः क्वचित्तथैवानग्रे मृदङ्गपट्टहानकान् ।
 अवाद्यन्त चैवानग्रे वेणुवीणादिकांस्तथा ॥ २४ ॥
 ननृतुश्च तथा तत्र बहवोऽप्सरसां गणाः ।
 युष्मद्वृष्टिमुचीं मघा जगर्जुर्मुदनिस्वनाः ॥ २५ ॥
 तथा कौलाहले तस्मिन् वर्त्तमानेऽथ तुम्बुरुः ।
 तुनयेन स्मृतयातीजातकर्माकरोन्पुनिः ॥ २६ ॥
 देवाः समाययुः सर्वे तथा देवर्षयोऽमलाः ।
 पातालात्पद्मगन्ध्राय शेषवासुकितक्षकाः ॥ २७ ॥
 तथा देवासुराणाञ्च ये प्रधाना हिर्जात्तम ! ।
 गन्धर्वाणां गुह्यकानाञ्च वायवश्च तथाऽखिलाः ॥ २८ ॥
 तदाऽऽगतैरशेषैर्षिदेवदानवपन्नगः ।

मुनिभिर्द्यांक्तुनमभूत् गन्धर्वाणां महापुरम् ॥ २९ ॥
 ततः स तुस्वरुः कृत्वा जातकर्मादिकां क्रियाम् ।
 चक्रे स्वल्पयनन्तस्य बालस्य स्तुतिपूर्वकम् ॥ ३० ॥
 चक्रवर्ती महावीर्यो महाबाहुर्महाबलः ।
 महान्तं कालमीगित्वमशेषायाः क्षितेः कुरु ॥ ३१ ॥
 इमे शक्रादयः सर्वे लोकपालास्तथर्षयः ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु ते वीर ! वीर्यं चारिविनाशनम् ॥ ३२ ॥
 मरुत्तव शिवायास्तु वाति पूर्वी न यो रजः ।
 मरुत्ते मिमलोऽक्षीर्णाऽवैषम्यायास्तु दक्षिणः ॥ ३३ ॥
 पश्चिमस्ते सप्तद्वीर्यमुत्तमन्ते प्रयच्छतु ।
 बलं यच्छतु चोत्कृष्टं मरुत्ते च तर्थात्तरः ॥ ३४ ॥
 इति स्वल्पयनस्यान्ते वागुवाचाशरीरिणी ।
 मरुत्तवेति बहूशो यदिदं गुरुरब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 मरुत्त इति तेनायं भुवि ख्यातो भविष्यति ।
 भुवि चास्य महीपाला यास्यन्त्याज्ञावशा यतः ॥ ३६ ॥
 एष सर्वक्षितीशानां वीरः स्थास्यति मूर्धनि ।
 चक्रवर्ती महावीर्यप्रः सप्तद्वीपवर्ती महीम् ॥ ३७ ॥
 आक्रम्य पृथिवीपालानयं भोक्ष्यत्यवारितः ।
 प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यज्विनाम् ॥
 आधिक्यं श्रीर्वप्रवीर्येण भविष्यत्यस्य राजसु ॥ ३८ ॥

माकण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य वचः सर्वे केनाप्युक्तं दिवोकसाम् ।
 बुतुषुर्विप्रगन्धर्वाश्चास्य माता तथा पिता ॥ ३९ ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणेऽवीक्षितपरिते ॥ ३९ ॥

ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राजपुत्रस्तमादाय दयितं सुतम् ।
पद्मगङ्गानुगतो विप्रगन्धर्वैराययौ पुरम् ॥ १ ॥
स पितुर्भवनं प्राप्य ववन्दे पितुरादरात् ।
चरणी सा च तन्वङ्गी क्लोमतो नृपतेः सुता ॥ २ ॥
तथाह राजपुत्रोऽसौ गृहीत्वा बालकं सुतम् ।
धर्मासनगतं भूपं राज्ञां मध्ये करन्धमम् ॥ ३ ॥
मुखं पीतस्य पश्यैतद्दुत्सङ्गस्थस्य यन्मया ।
किमिच्छके प्रतिज्ञातं तुभ्यं मातुः कृते पुरा ॥ ४ ॥
इत्युक्त्वा पितुरुत्सङ्गे तं कृत्वा तनयं ततः ।
यथावृत्तमशेषं स कथयामास तस्य तत् ॥ ५ ॥
स परिषप्रज्य तं पीतमानन्दास्त्राविलेक्षणः ।
सभाग्याऽऽम्नोत्यथात्मानं प्रगशंस पुनः पुनः ॥ ६ ॥
ततः सोऽर्घ्यादिना समग्रक् गन्धर्वान् समुपागतान् ।
सन्मानयामास मुदा विष्णुतान्यप्रयोजनः ॥ ७ ॥
ततः पुरे महानासोदानन्दः पौरवेश्मसु ।
अस्माकं सन्ततिर्जाता नाथस्येति महासुने ! ॥ ८ ॥
इष्टपुष्टे पुरे तस्मिन् गीतवाख्यैर्वराङ्गने ! ।
विस्वासिन्योऽतिचार्वङ्ग्यो ननृतुर्लास्यमुत्तमम् ॥ ९ ॥
राजा च द्विजमुख्येभ्यो रत्नानि च वसूनि च ।

गावा वस्त्राण्यलङ्कारानददृष्टमानसः ॥ १० ॥
 ततः स बालो वदधे शुक्लपक्षे यथा शशी ।
 पितृणां प्रीतिजनको जनस्येष्टश्च सोऽभवत् ॥ ११ ॥
 आचार्याणां सकाशात् स प्राग्वेदान् जगृहे मुने ! ।
 ततः शस्त्राण्यशेषाणि धनुर्वेदं ततः परम् ॥ १२ ॥
 कृतोद्योगो यदा सोऽभूत् खड्गकार्मुककर्मणि ।
 अन्येषु च तथा वीरः शस्त्रेषु विजितश्रमः ॥ १३ ॥
 ततोऽस्त्राणि स जघाह भार्गवाद्भृगुसम्भवात् ।
 विनयावनतो विप्र ! गुरोः प्रीतिपरायणः ॥ १४ ॥
 गृहीतास्त्रः कृतो वेदे धनुर्वेदस्य पारगः ।
 निष्णातः सर्वविद्यासु न बभूव ततः परः ॥ १५ ॥
 विशालोऽपि सुतावार्त्तामुपलभ्याखिलामिमाम् ।
 हर्षनिर्भरचित्तोऽभूद्दौहित्यस्य च योग्यताम् ॥ १६ ॥
 अथ राजा सुतसुतं दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः ।
 यज्ञाननेकान् निष्पाद्य दत्त्वा दानानि चार्थिनाम् ।
 कृताशेषक्रियो युक्तः सवर्णैर्धर्मतो महीम् ।
 परिपाल्यारिविजयी बलबुद्धिसमन्वितः ॥ १८ ॥
 स धियासुर्वनं पुत्रमवीक्षितमभाषत ।
 पुत्र ! वृद्धोऽस्मि गच्छामि वनं राज्यं गृहाण मे ॥ १९ ॥
 कृतकृत्योऽस्मि नास्यन्यत् किञ्चित् त्वदभिषेचनात् ।
 सुनिष्पन्नमतो राज्यं त्वं गृहाण मयार्पितम् ॥ २० ॥
 इत्युक्तः पितरं प्राह सोऽवीक्षिन्नृपनन्दनः ।
 प्रश्रयावनतो भूत्वा धियासुस्तपसे वनम् ॥ २१ ॥
 नाहं तात ! करिष्यामि पृथिव्याः परिपालनम् ।

. नापैति क्लीर्मे मनसो गच्छेऽन्यं त्वं नियोजय ॥ २२ ॥
 तातेन मोक्षितो बह्वी न स्ववोर्यादहं यतः ।
 ततः क्षियत्वौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते मही ॥ २३ ॥
 योऽहं न पालनायात्तमात्मनोऽपि वसुन्धराम् ।
 स कथं पालयिष्यामि राज्यमन्यत्र विधिप ॥ २४ ॥
 मन्त्री सधर्मः पुरुषो यच्चान्येनावदृच्छते ।
 आत्माऽमोहाय भवतो बन्धनाद्येन मोक्षितः ॥
 सोऽहं कथं भविष्यामि स्त्रीसधर्मा महीपतिः ॥ २५ ॥

पितृवाच ।

न भिन्न एव पुत्रस्य पिता पुत्रस्तथा पितुः ।
 नान्येन मोक्षितो वीर ! यस्त्वं पित्रा विमोक्षितः ॥ २६ ॥

पुत्र उवाच ।

हृदयं नान्यथा नेतुं मया शक्यं नरेश्वर ! ।
 हृदये क्लीर्ममातीव यस्त्वहं मोक्षितस्त्वया ॥ २७ ॥
 पित्रोपात्तां श्रियं भुङ्क्ते पित्रा कच्छात् समुद्धृतः ।
 विज्ञायते च यः पित्रा मानवः सोऽस्तु नो कुले ॥ २८ ॥
 स्वयमर्जितवित्तानां ख्यातिं स्वयमुपेयुषाम् ।
 स्वयं निस्तीर्णकच्छाणां या गतिः साऽस्तु मे गतिः ॥ २९ ॥

माकण्डेय उवाच ।

इत्याह बहुयः पित्रा यदाप्युक्तोऽप्यसौ मुने ! ।
 तदा तस्य सुतं राज्ञे मरुत्तमकरोन्नृपः ॥ ३० ॥
 स पित्रा समनुज्ञातं राज्ञं प्राप्य पितामहात् ।
 चकार सम्यक् सुहृदामानन्दमुपपादयन् ॥ ३१ ॥
 राजा करम्यमश्वापि धीरामादाय तान्तथा ।

वनंजगामं तपसे यतवाक्कायमानसः ॥ ३२ ॥
 तत्र वर्षसहस्रं स तपस्तथा सुदुश्चरम् ।
 विहाय देहं नृपतिः शक्रस्यापसल्लोकताम् ॥ ३३ ॥
 मास्य पत्नी तदा वीरा वर्षाणामपरं शतम् ।
 तपश्चचार विप्रर्षे ! जटिला मलपङ्क्तिनी ॥ ३४ ॥
 मालोक्यभिच्छती भर्तुः स्वर्गतस्य महात्मनः ।
 फलमूलकताहारा भार्गवाश्रमसंश्रया ॥
 द्विजातिपत्नीमध्यस्था द्विजशुश्रूषणारता ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भरुत्तचरिते ॥ १२६ ॥

त्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! त्रिस्तुरात् सर्वं ममैतत्कथितं त्वया ।
 करम्यमस्य चरितमवीचिच्चरितञ्च यत् ॥ १ ॥
 आवीचतस्य नृपतेर्मरुत्तस्य महात्मनः ।
 श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिर्चेष्टितः ॥ २ ॥
 चक्रवर्ती महाभागः शूरः कान्तो महामतिः ।
 धर्मविद्वर्मकञ्चैव सम्यक् पालयिता भुवः ॥ ३ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 स पित्रा समनुज्ञातं राजत्रं प्राप्य पितामहात् ।
 धर्मतः पालयामास पिता पुत्रानिवीरसान् ४ ॥

इयाज सुबहून् यज्ञान् यथावत् स्वाप्तदक्षिणान् ।
 ऋत्विक्पुरोहितादेशरम्यचित्तो महीपतिः ॥ ५ ॥
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीत् ह्येषु सप्तसु ।
 गतियाप्यनवच्छिन्ना खपातालजलादिषु ॥ ६ ॥
 ततः प्राप्य धनं विप्र ! यथावत्स्वक्रियापरः ।
 अयजत् स महायज्ञैर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥
 इतरे च यथा वर्णाः स्त्रे स्त्रे कर्मण्यतन्द्रिताः ।
 तदुपात्तधनाश्चक्रुः रिष्टापूर्त्तादिकाः क्रियाः ॥ ८ ॥
 पाल्यमाना मही तेन मरुत्तेन महात्मना ।
 पसाहं त्रिदशावासवासिभिर्ह्वितसतसः ! ॥ ९ ॥
 तेनातिशायिताः सर्वे केवलं न सचीचितः ।
 यज्विना देवराजोऽपि शतयज्ञाभिमन्त्रिभिः ॥ १० ॥
 ऋत्विक् तस्य तु संवर्त्तो बभूवाङ्गरमः सुतः ।
 भ्राता हृहस्यतेर्विप्र ! महात्मा तपसां निधिः ॥ ११ ॥
 सौवर्णो मञ्जवान् नाम पर्वतः सुरमेवितः ।
 पातितं तेन तच्छृङ्गं हृतं तस्य महीपतेः ॥ १२ ॥
 तेन यस्याखिलं यज्ञे भूमिभागानिक हित्त ! ।
 प्रासादाय कृताः शुभ्रास्तपसा सर्वकाङ्क्षनाः ॥ १३ ॥
 गात्राश्चाप्यत्र गायन्ति मरुत्तचक्रियायगाः ।
 सातत्येनर्षयः सर्वे कुर्वन्तोऽध्ययनं यथा ॥ १४ ॥
 मरुत्तेन समो नाभूद्यजमानो महीपते ।
 सतः ममस्तं यद्यज्ञे प्रासाद शेष आश्रयाः ॥ १५ ॥
 अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणां विदधतयः ।
 निप्राणां परिविष्टारः शत्राया म्भयतमाः ॥ १६ ॥

यथा श्रेमरुत्तस्य तथा कस्य महीपतेः ।
 सुवर्णमखिलं त्यक्तं रत्नपूर्णगृहे द्विजैः ॥ १७ ॥
 प्रासादादि समस्तञ्च सौवर्णन्तस्कृ यत् कृतौ ।
 तयो वर्णा ह्यनभ्यन्त तस्मात् केचित्तथा ददुः ॥ १८ ॥
 तस्यैव कुर्वता राजत्रं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 तपस्वी कश्चिदभ्येत्य तमाह मुनिसत्तम ! ॥ १९ ॥
 पितुर्माता तवाहेदं दृष्ट्वा तापसमण्डलम् ।
 विषाभिभूतसुरगैर्दोष्यत्तौर्नरेश्वर ! ॥ २० ॥
 पितामहस्ते स्वर्गतः सम्यक् सम्प्राप्य मेदिनीम् ।
 तपश्चरणयक्ताऽहमिह चीर्वाश्रमे स्थिता ॥ २१ ॥
 साऽहं पश्यामि वैकल्यं तव राजत्रं प्रशासतः ।
 पितामहस्य तेनाभूद्यत्पूर्वेषाञ्च ते नृप ! ॥ २२ ॥
 नूनं प्रमत्तो भोगेषु भक्तौ वाऽविजितेन्द्रियः ।
 चारान्वता यतस्त्रिषां दुष्टादुष्टं न वेत्सि यत् ॥ २३ ॥
 पातालादभ्युपेतैस्तु भुजगैर्दंशशालिभिः ।
 दष्टा मुनिसुताः सम दूषिताश्च जलाशयाः ॥ २४ ॥
 खेदमूत्रपूरीषेण दूषितञ्च हुतं हविः ।
 अपराधं समद्दिश्य दत्तो नागबलिचिरात् ॥ २५ ॥
 एते समर्था मुनयो भस्मीकर्तुं भुजङ्गमान् ।
 किन्त्वेषां नाधिकारीऽत्र त्वमेवात्राधिकारवान् ॥ २६ ॥
 तावत् सुखं भूपतिजैर्भोगजं प्राप्यते नृप ! ।
 अभिषेकजलं यावन्न मूर्ध्नि विनिपात्यते ॥ २७ ॥
 कानि मित्राणि कः शत्रुर्भूतः / त्रीर्बलं कियत् ।
 श्रीऽहं के मन्त्रिणः पद्ये ये वा भूपतयो मम ॥ २८ ॥

विरक्तो वा परैर्भिन्नः परिषामपि कोट्टमः ।
 कः समग्रत्र नगरे विप्रये वा जनो मम ॥ २९ ॥
 धर्मकर्माश्रयी मूढः कः समग्रगप वर्तते ।
 को दण्ड्यः परिपाल्यः कः के वापेच्या नरा मया ॥ ३० ॥
 मङ्गभेदतया दम्यद्वैयकालमवेक्षता ।
 चारांश्च चारयंदन्वैरज्ञातान् भूपतिशरैः ॥ ३१ ॥
 सचिवादिषु सर्वेषु चरान्दद्यान्महोपतिः ।
 इत्यादौ भूपतिर्नित्यं कर्मख्यामक्तमानसः ॥ ३२ ॥
 नयेद्दिनं तथा रात्रिं न तु भोगपरायणः ।
 राज्ञां शरीरग्रहणं न भोगाय महोपते ! ॥ ३३ ॥
 क्लेशाय महते पृथ्वीस्वधर्मपरिपालने ।
 समग्रक् पालयतः पृथ्वीं स्वधर्मञ्च महोपतेः ॥ ३४ ॥
 इह क्लेशो महान् स्वर्गं परमं सुखमक्षयम् ।
 तदेतद्वबुध्य त्वं हित्वा भोगान्नरेश्वर ! ॥ ३५ ॥
 पालनाय जितैः क्लेशमङ्गोकर्तुमिहाहंसि ।
 इति वृत्तमृषीणां बह्व्रसनं त्वयि शामति ॥ ३६ ॥
 भुजङ्गहेतुकं भूप ! चागम्यो नापि वेत्सि तत् ।
 बहूनात्र किमुक्ते न दुष्टे दण्डो निपात्यताम् ॥ ३७ ॥
 शिष्टान् पालय राजस्वं धर्मपङ्कभागमाप्स्यसि ।
 अरुचन् पापमखिलं दुष्टैरविनयात् कृतम् ॥ ३८ ॥
 ममवाप्स्यस्यमन्दिग्धं यदिच्छसि वारुष्य तत् ।
 एतन्मयोक्तं सकलं यत्तवाहं पितामहो ॥
 कुरुष्वैवं स्थिते यत्ते रोचते वसुधाधिप ! ॥ ३९ ॥

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तापसवाक्यं स श्रुत्वा लज्जापरो नृपः ।
धिष्ण्मां चारान्धमित्युक्त्वा निखस्य जगृहे धनुः ॥ १ ॥
ततः स त्वरितं गत्वा तमौर्वस्याश्रमं प्रति ।
ववन्दे शिरसा वीरां मातरं पितुरात्मनः ॥ २ ॥
तापमांश्च यथान्यायं तैद्याशीर्भिरभिष्टुतः ।
दृष्ट्वा च तापसान् सप्त नागैर्दृष्टान् सुतान् भुवि ॥ ३ ॥
मिनिन्द्यात्मानमसक्तत् पुरस्तीषां महीपतिः ।
उवाच चैतदद्याहं मदीर्थमवमन्यताम् ॥ ४ ॥
यत्करोमि भुजङ्गानां दुष्टानां ब्राह्मणहिषाम् ।
तत्पश्यतु जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा जगृहे कीपादस्त्रं संवर्तकं नृपः ।
नागायाशेषनागानां पातालीर्वीरिवचारिणाम् ॥ ६ ॥
ततो जज्वाल सहसा नागलोकः समन्ततः ।
महांस्तु तेजसा विप्र ! दह्यमानो निवारितः ॥ ७ ॥
हा हा ! तार्तति हा ! मातर्यां हा ! वत्सेति संभ्रमे ।
तस्मिन्नस्त्रकृते वाचः पन्नगानामथाभवन् ॥ ८ ॥
केचित् ज्वलद्भिः पुच्छाग्रैः फणेरन्यभुजङ्गमाः ।

गृहीतपुत्रदाराश्च त्यक्ताभरणवाससः ॥ १० ॥
 पातालसुतसृज्य ययुः शरणं भामिनीं तदा ।
 मरुत्तमातरं पूर्वं यया दत्तं तदाऽभयम् ॥ १० ॥
 तामुपेत्योरगाः सर्वे सप्रणामं भयातुराः ।
 सगङ्गदमिदं प्रोचुः स्मर्यतां नः पुरोदितम् ॥ ११ ॥
 प्रणम्याभ्यर्चितं पूर्वं यदस्माभी रसातले ।
 तस्य कालोऽयमायातस्त्राहि वीरप्रजायिनि ॥ १२ ॥
 पुत्रो निवार्यतां रात्रि ! प्राणैः सायोज्यमस्तु नः ।
 दह्यते सकली लोको नागानामस्त्रवह्निना ॥ १३ ॥
 एवं संदह्यमानानामन्नाकं तनयेन ते ।
 त्वामृते शरणं नान्यत् कृपां कुरु यशस्विनि ! ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तीषां संसृत्यादौ च भाषितम् ।
 भर्तारमाह सा साध्वी ससंभ्रममिदं वचः ॥ १५ ॥
 पूर्वमेव तवाख्यातं पाताले यदुभुजङ्गमैः ।
 प्रोक्तमभ्यर्थनापूर्वं ममासीत्तनयं प्रति ॥ १६ ॥
 त इमेऽभ्यागता भीता दह्यन्ते तस्य तेजसा ।
 मामेते शरणं पूर्वं दत्तमेभ्यो मयाऽभयम् ॥ १७ ॥
 ये मां शरणमापन्नास्ते त्वां शरणमागताः ।
 अपृथग्धर्मचरणा याताहं शरणं तव ॥ १८ ॥
 तन्निवारय पुत्रं त्वं मरुत्तं वचनान्नव ।
 मया चाभ्यर्थिताऽवश्यं शममभ्युपयास्यति ॥ १९ ॥

राजीवाच ।

महापराधे नियतं मरुत्तः क्रोधमागतः ।

दुर्निर्बन्धमहं मन्ये तस्य क्रोधं सुतस्य ते ॥ २० ॥

नागा ऊचुः ।

शरणागतास्तव वयं प्रसादः क्लियतां नृप ! ।

क्षतस्यार्तपरित्राणे निमित्तं शस्त्रधारणम् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नागानां तद्वचः श्रुत्वा भूतानां शरणैषिणाम् ।

तथा चाभ्यर्थितः पत्न्या प्राहावोच्चिन्महायशाः ॥ २२ ॥

गत्वा ब्रवीमि तं भद्रे ! तनयं त्वरया तव ।

परित्राणाय नागानां न त्याज्याः शरणागताः ॥ २३ ॥

नोपमंहरते शस्त्रं यदि महचनानृपः ।

तदस्त्रैर्वारयिष्यामि तस्यास्तं तनयस्य ते ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो गृहीत्वा स धनुरवीक्षित् चक्षुर्योत्तमः ।

भार्यया सहितः प्रायात्त्वरावान् भार्गवाश्रमम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरिते ॥ १३१ ॥

द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तु तस्याः सुतं दृष्ट्वा गृहीत्वा रकार्मुकम् ।

धनुःशस्त्रञ्च तस्योग्रं ज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥ १ ॥

उद्भिरन्तं महावक्त्रिं दीपिताखिलभूतलेभु ।
 पातालान्तर्गतं प्राप्तमसङ्घं घोरभीषणम् ॥ २ ॥
 स तं दृष्ट्वा महोपालं भृकुटीकुटिलाननम् ।
 मा क्रुधस्त्वं मरुत्तास्त्रमुपसंक्रियतामिति ॥ ३ ॥
 प्रहासकत्वरात्मवर्णकममुदारधीः ।
 स निश्चय्य गुरोर्वाक्यं दृष्ट्वा तच्च पुनः पुनः ॥ ४ ॥
 गृहीतकार्मुकः पिबोः प्रणिपत्य सगौरवम् ।
 प्रत्युवाचापराद्धा मे सुभृशं पन्नगाः पितः ॥ ५ ॥
 शासतीमां मयि महीं परिभूय बलं मम ।
 सप्ताश्रममुपागम्य दृष्ट्वा मुनिकुमारकाः ॥ ६ ॥
 ऋषीणागाश्रमस्थानाममीषामवनीपते ! ।
 मयि शासति दुर्धत्तैर्दूषितानि हवोषि च ॥ ७ ॥
 जलाशयास्तघ्राप्ये तैः सर्व एव हि दूषिताः ।
 तदेतत्कारणं किञ्चिन्न वक्तव्यं त्वया पितः ॥
 न निवारयितव्योऽहं ब्रह्मघ्नान् प्रति पन्नगान् ॥ ८ ॥

अवीक्षिदुवाच ।

यद्येभिर्निहता विप्रा यास्यन्ति नरकं मृताः ।
 ममैतत् क्रियतां वाक्यं विरमास्त्रप्रयोगतः ॥ ९ ॥

मरुत्त उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनाम् ।
 अहमेव क्षमिष्यामि नरकं यदि पापिनाम् ॥
 न निश्चये यतास्मिषां मां निवारय मा पितः ॥ १० ॥

अवीक्षिदुवाच ।

सामैतं शरणं प्राप्ताः पन्नगा मम गौरवात् ।

उपसंक्रियतामस्त्रमलं कोपेन ते नृप ! ॥ ११ ॥

मरुत्त उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिना ।

स्वधर्ममुल्लङ्घ्य कथं करिष्यामि वचस्तव ॥ १२ ॥

दृण्ड्रे निपातयन् दृण्डं भूपः शिष्टांश्च पालयन् ।

पुण्यलोकानवाप्नोति नरकांश्चाप्युपेक्षकः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स बहुशः पित्रा वार्य्यमाणो यदा सुतः ।

नोपसंहरते सोऽस्त्रं ततोऽसौ पुनरब्रवीत् ॥ १४ ॥

हिंससे पन्नगान् भीतान् ममैतान् शरणं गतान् ।

वार्य्यमाणोऽपि तस्मात्ते करिष्यामि प्रतिक्रियाम् ॥ १५ ॥

मयाप्यस्त्राण्यवाप्तानि न त्वमेकोऽस्त्रविद् भुवि ।

ममाग्रतः सुदुर्वृत्त ! पौरुषञ्च कियत्तव ॥ १६ ॥

ततः कार्मुकमारोप्य कोपताम्रविलोचनः ।

अवीक्षिरस्त्रं जग्राह कालस्य मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥

ततो ज्वालापरोवारमरिसंघघ्नमुत्तमम् ।

कालास्तन्तु महावीर्य्यं योजयामास कार्मुके ॥ १८ ॥

ततश्चुचीभ जगती संवर्त्तास्त्रप्रतापिता ।

साब्धिग्रैलाऽखिला विप्र ! कालस्यास्त्रे समुद्यते ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कालास्तमुद्यतं पित्रा मरुत्तः सोऽपि वीक्ष्य तत् ।

प्राचीञ्चैरस्त्रमेतन्मे दुष्टशास्त्रिसमुद्यतम् ॥ २० ॥

न त्वद्ब्रधाय कालास्त्रं मयि मुद्यति किं भवान् ।

- सद्धर्मचारिणि सुते सदैवाज्ञाकरे तव ॥ २१ ॥
 मया कार्यं महाभाग ! प्रजानां परिपालनम् ।
 त्वयैवं क्रियते कस्मान्मद्वधायास्त्वमुद्यतम् ॥ २२ ॥

अवीचिदुवाच ।

- शरणागतसंत्राणं कर्तुं व्यषसिता वयम् ।
 तस्य व्याघातकर्त्ता त्वं न मे जीवन् विमोक्ष्यसे ॥ २३ ॥
 मां वा हत्वास्त्ववीर्येण जहि दुष्टानिहोरगान् ।
 त्वां वा हत्वाऽहमस्त्रेण रक्षिष्यामि महोरगान् ॥ २४ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिनमागतम् ।
 यो नार्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥ २५ ॥
 ज्ञत्रियोऽहमिमे भीताः शरणं मामुपागताः ।
 अपकर्त्ता त्वमेवैषां कथं बध्यो न मे भवान् ॥ २६ ॥

मरुत्त उवाच ।

- मित्तं वा बान्धवो वाऽपि पिता वा यदि वा गुरुः !
 प्रजापालनविघ्नाय यो हन्तव्यः स भूभृता ॥ २७ ॥
 सोऽहन्ते प्रहरिष्यामि न क्रोडव्यं त्वया पितः ।
 स्वधर्मः परिपाल्यो मे न मे क्रोधस्तवीपरि ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

- ततस्तौ निश्चिती दृष्ट्वा परस्परबधं प्रति ।
 ममुत्पत्यान्तरे तस्युर्मुनयो भार्गवादयः ॥ २९ ॥
 ऊचुश्चैनन्न मोक्तव्यं त्वयास्त्वं पितरं प्रति ।
 त्वया च नायं हन्तव्यः पुत्रः प्रख्यातचेष्टितः ॥ ३० ॥

प्ररुत्त उवाच ।

- जया दुष्टा निहन्तव्याः सन्तो रक्ष्या महीक्षिता ।

इमे च-दुष्टा भुजगाः कोऽपराधोऽत्र मे द्विजाः ॥३१॥

अवीचिदुवाच ।

शरणागतसन्त्राणं मया कार्यमयञ्च मे ।

अपराध्यः सुतो विप्रा ! यो हन्ति शरणागतान् ॥३२॥

ऋषय ऊचुः ।

इमे वदन्ति भुजगास्त्रासलीलविलोचनाः ।

संजीवयामस्तान् विप्रान् ये द्रष्टा दुष्टपन्नगैः ॥ ३३ ॥

तदलं विग्रहेणोभौ राजवर्थी प्रसीदताम् ।

उभावपि विनिर्मूढप्रतिज्ञौ धर्मकोविदौ ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सा तु वीरा समभ्येत्य पुत्रमेतदभाषत ।

महाक्यादेष ते पुत्रो हन्तुं नागान् कृतोद्यमः ॥३५॥

तन्निष्पन्नं यदा विप्रास्ते जीवन्ति तथा सृताः ।

संजीवन्तश्च मुच्यन्ते यद् युष्मच्छरणं गताः ॥ ३६ ॥

भाविन्युवाच ।

अहमभ्यर्थिता पूर्वमेभिः पातालसंश्रयैः ।

तन्निमित्तमयं भर्ता मयात्र विनियोजितः ॥ ३७ ॥

तदेतदार्यप्रनिर्घृत्तमुभयोरपि शोभनम् ।

मम भर्तुंश्च पुत्रस्य त्वत् पौत्रस्यात्मजस्य च ॥३८॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः संजीवयामासुस्तान् विप्रांस्ते भुजङ्गमाः ।

दिव्यैरोपधिजातैश्च विषसंहरणेन च ॥ ३९ ॥

पित्नीर्ननाम चरणौ स ततो जतीपतिः ।

मरुत्तश्च स तं प्रीत्या परिष्वज्य दमव्रवीत् ॥४०॥

मानहा भव शत्रूणां चिरं पालय मेदिनीम् ।
 पुत्रपौत्रैश्च मोदस्व मा च ते सन्तु विद्विषः ॥ ४१ ॥
 ततो द्विजैरनुज्ञातो वीरया च नरेश्वरी ।
 समारूढी रथं सा च भामिनी स्वपुरङ्गता ॥ ४२ ॥
 वीराऽपि कृत्वा सुमहत्तपो धर्मभृतां वरा ।
 भर्तुः सलोकतां प्राप्ता महाभागा पतिव्रता ॥ ४३ ॥
 मरुतोऽपि चकारोऽर्था धर्मतः परिपालनम् ।
 विनिर्जितारिषड्वर्गी भोगांश्च बुभुजे नृपः ॥ ४४ ॥
 तस्य पत्नी महाभागा विदर्भतनया तथा ।
 प्रभावती सुवीरस्य सौवीरो चाभवत् सुता ॥ ४५ ॥
 सुकेशी केतुवीर्यस्य मागधस्यात्मजाऽभवत् ।
 सुता च सिन्धुवीर्यस्य मद्रराजस्य केकयी ॥ ४६ ॥
 केकयस्य च सौरिन्यौ सिन्धुभर्तुर्वपुष्मती ।
 चेदिराजसुता चाभूद्भार्या तस्य सुगोभना ॥ ४७ ॥
 तासां पुत्रास्तस्य चासन् भूभृतोऽष्टादश द्विज ! ।
 तेषां प्रधानो ज्येष्ठश्च नरिष्यन्तः सुतोऽभवत् ॥ ४८ ॥
 एवंवीर्यो मरुतोऽभून्महाराजो महाबलः ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद् द्वीपेषु सप्तसु ॥ ४९ ॥
 यस्य तुल्योऽपरो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 सत्त्वविक्रमयुक्तस्य राजर्षेरमितौजसः ॥ ५० ॥
 तस्यैतच्चरितं श्रुत्वा मरुत्तस्य महात्मनः ।
 जन्म चाग्रं द्विजश्रेष्ठ ! सुच्यते सर्वकिस्विषैः ॥ ५१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरितं समाप्तम् ॥ १२२ ॥

त्रयस्त्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

कलत्रचरितं कृतस्त्रं भगवन् कथितं त्वया ।
जनसन्ततिमशेषेण श्रोतुमिच्छा प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
मत् सन्तती चितौशा ये राजगार्हा वीर्यशालिनः ।
सा श्रुं श्रोतुमिच्छामि त्वया ख्यातात्महामुने ! ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नरिष्यन्त इति ख्यातो मरुत्तस्याभवत् सुतः ।
पुत्राद्गानां पुत्राणां स ज्येष्ठः श्रेष्ठ एव च ॥ ३ ॥
वर्षाणाञ्च सदस्त्राणि सप्ततिं दश पञ्च च ।
सुसुप्ते पृथिवीं कृतस्त्रां मरुत्तः क्षत्रियर्षभः ॥ ४ ॥
काला राजरं खधर्मेण इष्टा यज्ञाननुत्तमान् ।
नरिष्यन्तं सुतं ज्येष्ठमभिविच्य ययौ वनम् ॥ ५ ॥
एताश्चाञ्जितः स नृपस्त्वया तत्र तपो महत् ।
आरुरोह दिवं विप्र ! यशसाऽऽवृत्य रोदसी ॥ ६ ॥
नरिष्यन्तः सुतः सोऽस्य चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
पितुर्भुक्तं समालोक्य तथान्येषाञ्च भूभृताम् ॥ ७ ॥
अत्र वंशे महात्मानो राजानो सम पूर्वजाः ।
वज्जिनो धर्मतः पृथ्वीं पालयामासुरूर्जिताः ॥ ८ ॥
दातारश्चापि विद्यानां संग्राह्यनिवर्त्तिनः ।

तेषां कथरितं शक्तस्वनुयातुं महात्मनाम् ॥ ९ ॥
 किन्तु तेन कृतं कर्म धर्मप्रमाहवनादिभिः ।
 तदहं कर्तुमिच्छामि तच्च नास्ति करोमि किम् ॥ १० ॥
 धर्मतः पाल्यते पृथ्वी को गुणोऽत्र महीपतेः ।
 असमप्रक् पालनात् पापी नरेन्द्रो नरकं व्रजेत् ॥ ११ ॥
 सति वित्ते महायज्ञाः कर्त्तव्या एव भूभृता ।
 दातव्यञ्चात्र किञ्चित् सोदतामीश्वरो गतिः ॥ १२ ॥
 आभिजात्यं तथा लज्जा कोपश्चारिजनाश्रयः ।
 कारयन्ति स्वधर्माद्य संग्रामादपलायनम् ॥ १३ ॥
 एतत् सर्वं यथा सम्यङ्मत्पूर्वैः पुरुषैः कृतम् ।
 पित्रा च मे मरुत्तेन तथा तत्केन शक्यते ॥ १४ ॥
 तदहं किं करिष्यामि यन्न तैः पूर्वजैः कृतम् ।
 ये यज्विनो वरा दान्ताः संग्रामाच्चानिवर्त्तिनः ॥ १५ ॥
 महत्संग्रामसंसर्गा विसंवादितपीरुपाः ।
 कर्मणाहं यतिष्यामि कस्यैत्यानभिशाङ्कितम् ॥ १६ ॥
 अथ वा तैः स्वयं यज्ञाः कृताः पूर्वजनेश्वरैः ।
 अविश्रमद्भिर्नान्यैस्तु कारितास्तत्करोमप्रहम् ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति सञ्चिन्त्य यज्ञं स चकारैकं नरेश्वरः ।
 यादृशं न चकारान्यो वित्तोत्सर्गोपशोभितम् ॥ १८ ॥
 द्विजानां जीवनायालं दत्त्वा तु सुमहाधनम् ।
 ततः शतगुणं तेषां यज्ञेऽन्नमददन्नृपः ॥ १९ ॥
 गावो वस्त्राण्यलङ्कारं धान्यागारादिकं तथा ।
 तथा प्रत्येकममदत्तैः प्रां पृथ्वीनिवासिनाम् ॥ २० ॥

ततस्तेन यदा यज्ञः प्रारब्धो भूभुजा पुनः ।
 प्रारब्धे स मखे यष्टुं ततो नालभत द्विजान् ॥ २१ ॥
 यान् यान् वृषोति स नृपो विप्रानार्त्तिजप्रकर्मणि ।
 ते ते तमूचुर्यज्ञाय वयमन्यत्र दौक्षिताः ॥ २२ ॥
 अन्यं वरय यद्वित्तं त्वयास्माकं विवर्जितम् ।
 तस्यान्तो नास्ति यज्ञेषु दद्यान् नृपते ! धनम् ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

न चाप ऋत्विजो विप्रांस्तदाशेषद्वितीश्वरः ।
 वहिर्वेद्यां तदा दानं स दातुमुपचक्रमे ॥ २४ ॥
 तथापि जगृह्णैव धनसंपूर्णमन्दिराः ।
 द्विजाय दातुं भूयोऽसौ निर्विण्ण इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 अहोऽतिशोभनं पृथ्वां यद्विप्रो नाधनः क्वचित् ।
 अशोभनञ्च यत्कोपो विफलोऽयमयज्विनः ॥ २६ ॥
 नार्त्तिजप्रं कुरुते काश्चिद्यजमानोऽखिलो जनः ।
 द्विजानां न च नो दानं ददतां संप्रतीच्छते ॥ २७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः कांश्चिद्द्विजान् भक्त्या प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 स्वयञ्जे ऋत्विजश्चक्रे ते प्रचक्रुर्महामखम् ॥ २८ ॥
 अत्यद्भुतमिदञ्चासीद्यदा तस्य महीपतेः ।
 स यज्ञोऽभूत्तदा पृथ्वां यजमानोऽखिलो जनः ॥ २९ ॥
 द्विजन्मनामभून्नासीत् सदस्यस्तत्र कश्चन ।
 यजमाना द्विजा केचित् केचित् तेषान्तु याजकाः ॥ ३० ॥
 नरिष्यन्तो नरपतिरियाज त यदा तदा ।
 तद्वदातुर्द्वैर्यागं कुर्युः पृथ्वागमशेषतः ॥ ३१ ॥ ।

प्राच्यां कोटप्रस्तु यज्ञानामासन्नष्टादगाधिकाः ।
 प्रतीच्यां सप्त वै कोट्या दक्षिणायां चतुर्दशं ॥ ३२ ॥
 उत्तरस्याञ्च पञ्चाशदिककालं तदाऽभवन् ।
 मुने ! ब्राह्मण ! यज्ञानां नरिप्रान्तो यदाऽयजत् ॥ ३३ ॥
 एवं स राजा धर्मात्मा नरिप्रान्तोऽभवत् पुरा ।
 मरुत्ततनयो विप्र ! विख्यातबलपीरुपः ॥ ३४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नरिष्यन्तचरितम् । ११२ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

नरिप्रान्तस्य तनयो दुष्टारिदमनो दमः ।
 शक्यस्यैव बलं तस्य दयाशीलं मुनेरिव ॥ १ ॥
 बाम्बव्याभिन्द्रमेनायां स जज्ञे तस्य भूमृतः ।
 नव वर्षाणि जठरे स्थित्वा मातुर्महायशाः ॥ २ ॥
 यद्ग्राहयामास दमं मातरं जठरे स्थितः ।
 दग्धशूलय भविता यतश्चायं नृपात्मजः ॥ ३ ॥
 ततस्त्रिकालविज्ञानः स हि तस्य पुरोहितः ।
 दम इत्यकरोन्नाम नरिप्रान्तसुतस्य तु ॥ ४ ॥
 स दमो राजपुत्रस्तु धनुर्वेदमशेषतः ।
 जगृहे नरराजस्य सत्काशाद्वृषपवणः ॥ ५ ॥

दुन्दुभेर्दैत्यवर्ष्यस्य तपोवननिवासिनः ।
 सकाशाज्जगृहे कृत्स्नमस्तग्रामञ्च तत्त्वतः ॥ ६ ॥
 शक्तेः सकाशाद्देदांश्च वेदाङ्गान्यखिलानि च ।
 तथाष्णिं षेणाद्राजर्षेर्जगृहे योगमात्मवान् ॥ ७ ॥
 तं स्वरूपमहात्मानं गृहीतास्त्रं महाबलम् ।
 स्वयंवरे कृता पित्रा जगृहे सुमना पतिम् ॥ ८ ॥
 सुता दशार्णाधिपतेर्बल्लिनश्चारुकर्मणः ।
 पश्यतां सर्वभूतानां ये तदर्थमुपागताः ॥ ९ ॥
 तस्याञ्च सानुरागोऽभून्मद्राजस्य वै सुतः ।
 सुमनार्या महानादो महाबलपराक्रमः ॥ १० ॥
 तथा विदर्भाधिपतेः पुत्रः संक्रन्दनस्य च ।
 वपुष्मान् राजपुत्रश्च महाधनुरुदारधीः ॥ ११ ॥
 तेऽथ तथा वृतं दृष्ट्वा दुष्टारिदमनं दमम् ।
 मन्त्रयामासुरन्धोऽन्यं तत्रानङ्गविमोहिताः ॥ १२ ॥
 एतामस्य बलात् कन्यां गृहीत्वा रूपशालिनीम् ।
 गृहं प्रयामस्तस्थियमस्माकं यं ग्रहीष्यति ॥ १३ ॥
 भर्तृबुह्या वरारोहा स्वयंवरविधानतः ।
 तस्येच्छया नो भवित्री भार्या धर्मोपपादिता ॥ १४ ॥
 अथ नेच्छति सा कञ्चिदस्माकं मद्विरेचना ।
 ततस्तस्य भवित्री सा यो दमं घातयिष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते निश्चयं कृत्वा त्रयः पार्थिवनन्दनाः ।
 जगृहुस्तां सुचार्वङ्गीं दमोर्षानुवर्त्तिनीम् ॥ १६ ॥
 ततः केचिन्नृपास्तेषां ये तत्पत्न्या विचुक्रुशुः ।

जुक्रुशुश्यापरे भूपाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ॥ १७ ॥
 ततो दमस्तान् भूपालानवलाक्य समन्ततः ।
 अनाकुलमना वाक्यमिदमाह महामुने ! ॥ १८ ॥

दम उवाच ।

भो भूपा धर्मकृत्येषु यद्वदन्ति स्वयंवरम् ।
 अधर्मी वाऽथ वा धर्मी यदेभिर्गृह्यते बलात् ॥ १९ ॥
 यद्यधर्मी न मे कार्यमन्यभार्या भविष्यति ।
 धर्मी वा तदलं प्राणैर्षै रक्षन्तेऽरिलङ्घने ॥ २० ॥
 ततो दशार्णाधिपतिश्चारुधर्मा नराधिपः ।
 निःशब्दं कारयित्वा तत् सदः प्राह महामुने ! ॥ २१ ॥
 दमेन यदिदं प्रोक्तं घर्माधर्माश्रितं नृपाः ।
 तद्वदध्वं यथा धर्मी ममास्य च न लुप्यते ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः केचिन्महीपालास्तमूर्चुर्वमुधाधिपम् ।
 परस्परानुरागेण गान्धर्वो विहितो विधिः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियाणां परमयं न विट्शूद्रद्विजन्मनाम् ।
 दममाश्रित्य निष्पन्नः स चास्या दुहितुस्तव ॥ २४ ॥
 इति धर्माहमस्यैषा दुहिता तव पार्थिव ! ।
 योऽन्यथा वर्त्तते मोहात् कामात्मा सम्प्रवर्त्तते ॥ २५ ॥
 तथाऽपरे तदा प्रोचुर्महात्मानो हि भूभृताम् ।
 पक्षे ये भूभृतो विप्र ! दशार्णाधिपतेर्वचः ॥ २६ ॥
 मोहात् किमाहुर्धर्मीऽयं गान्धर्वः क्षत्रजन्मनः ।
 न त्वेष शास्ता नान्य हि राक्षसः शस्त्रजीविनाम् ॥ २७ ॥
 बन्नादि मां यो हरति हत्वा तु परिषन्धिनः ।

तस्यैवाप्तौ राक्षसेन विवाहेनावनीश्वराः ॥ २८ ॥

प्रधानतर एषोऽत्र विवाहद्वितये, मतः ।

क्षत्रियाणामतो धर्मो महानन्दादिभिः कृतः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ प्रोचुः पुनर्भूपा यै पूर्वमुदिता नृपाः ।

परस्परानुरागेण जातिधर्माश्रितं वचः ॥ ३० ॥

मत्वं शस्तौ राक्षसोऽपि क्षत्रियाणां परो विधिः ।

किन्त्वसौ जनकस्वाम्ये कुमार्यानुमतो वरः ॥ ३१ ॥

हत्वा तु पितृसम्बन्धं बलेन ह्ययते हि या ।

स राक्षसो विधिः प्रोक्तो नान्यभर्तृकरे स्थिता ॥ ३२ ॥

पश्यतां सर्वभूपानामनया यद्वृत्तो दमः ।

गाम्भर्वस्येह निष्पत्तौ विवाहो राक्षसोऽत्र कः ॥ ३३ ॥

विवाहितायाः कन्यायाः कन्यात्वं नैव विद्यते ।

कन्यायाश्च विवाहेन सम्बन्धः पृथिवीश्वराः ॥ ३४ ॥

त इमे ये बलादेनां दमादादातुमुद्यताः ।

बलिनस्ते यदि ततः कर्बन्तु न तु साधु तत् ॥ ३५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तत् श्रुत्वाऽसौ दमः कोपकषायीक्षतलोचनः ।

आरोपयामास धनुर्वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥

ममापि भार्या बलिभिः पश्यती ह्ययते यदि ।

तत्कुलेन भुजाभ्यां वा को गुणः क्लीवजन्मनः ॥ ३७ ॥

धिङ्ममास्त्राणि धिक् शौर्यं धिक् शरान् धिक् शरासनम् ।

धिग्वर्यं मे कुले जन्म मरुत्तस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥

यदि भार्यामिमे मूढाः समादाय बलान्विताः ।

प्रयाति जीवतो धिक् तां मम व्यर्थधनुषताम् ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा तान्महीपालान् महानन्दमुखान् बली ।
 अथाब्रवीत्तदा सर्वान् महारिदमनो दमः ॥ ४० ॥
 एषातिशोभना बाला चार्वङ्गी मदिरेक्षणा ।
 किन्तस्य जन्मना भार्या न यस्येयं कुलीङ्गवा ॥ ४१ ॥
 इति सञ्चिन्त्य भूपालास्तथा यतत संयुगे ।
 यथा निर्जित्य मामेतां पत्नीं कुरुत मानिनः ॥ ४२ ॥
 इत्याभाष्य ततस्तत्र शरवर्षममुञ्चत ।
 छादयन् पृथिवीपालांस्तमसेव महीरुहान् ॥ ४३ ॥
 तेऽपि वीरा महीपालाः शरशक्त्यृष्टिमुद्गरान् ।
 मुमुचुस्तत्रयुक्तांश्च दमयिच्छेद् लीलया ॥ ४४ ॥
 तेऽपि तत्रहितान् बाणान् तेषाञ्चासौ शरोत्करान् ।
 चिच्छेद् पृथिवीशानां नरिष्यन्तात्मजो मुने ! ॥ ४५ ॥
 वर्त्तमाने तदा युद्धे दमस्य क्षितिपात्मजैः ।
 प्रधिवेश महानन्दः खड्गपाणिर्यतो दमः ॥ ४६ ॥
 तमायान्तं दमो दृष्ट्वा खड्गपाणिं महामृधे ।
 मुमोच शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः ॥ ४७ ॥
 तदस्त्राणि ततस्तानि शरजालानि तत्क्षणात् ।
 महानन्दः प्रचिच्छेद् खड्गे नान्यानवञ्चयत् ॥ ४८ ॥
 ततो रोषात् समारुह्य तन्दमस्य तदा रथम् ।
 महानन्दो महावीर्यो दमेन युयुधे सह ॥ ४९ ॥
 बहुधा युध्यमानस्य महानन्दस्य लाघवात् ।
 दमो मुमोच हृदये शरं कालानलप्रभम् ॥ ५० ॥
 तं लग्नमात्मनोत्क्षुष्य विभिन्नेन ततो हृदि ।

दमं प्रति विचित्रेप महानन्दोऽसिसुज्वलम् ॥ ५१ ॥

पतन्तश्चैनमुल्काभं शक्त्या विचित्रेप तं दमः ।

गिरो वेतसपत्रेण महानन्दस्य चक्षिन्तत् ॥ ५२ ॥

तस्मिन् हते महानन्दे प्राचुर्येण पराङ्मुखाः ।

ब्रह्मवुः पार्थिवास्तस्थौ वपुष्मान् कुण्डिणाधिपः ॥ ५३ ॥

दमेन युयुधे चासी बलगर्वमदान्वितः ।

दाक्षिणात्यमहोपालतनयो रूणगोचरः ॥ ५४ ॥

युध्यमानस्य तस्योग्रं करवालं स वै लघु ।

चिच्छेद सारथेक्षैव शिरः संख्ये तथा ध्वजम् ॥ ५५ ॥

छिन्नखड्गां गदां सोऽथ जग्राह बहुकण्टकाम् ।

नामप्यस्य स चिच्छेद करस्थामेव सत्वरः ॥ ५६ ॥

यावदन्यत् समादत्ते स वपुष्मान् घरायुधम् ।

तावच्छरेण तं विद्धा दमो भूमावपातयत् ॥ ५७ ॥

स पातितस्ततो भूमौ विह्वलाङ्गः सवेपथुः ।

विनिर्हन्तमतिर्युद्धाङ्गभूव चितिपात्मजः ॥ ५८ ॥

तमालोक्य तथाभूतमयुद्धमतिमात्मवान् ।

उत्सृजग्रादाय सुमनां सुमनाः प्रययौ दमः ॥ ५९ ॥

ततो दशार्णाधिपतिः प्रीतिमानकरोत्तयोः ।

दमस्य सुमनायाश्च विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ ६० ॥

कृतदारो दमस्तत्र दशार्णाधिपतेः पुरे ।

स्थित्वाऽल्पकालं प्रययौ सभायत्रीं निजमन्दिरम् ॥ ६१ ॥

दशार्णाधिपतेश्चासी दत्त्वा नागांस्तुरङ्गमान् ।

रथगोऽश्वखरोद्गांश्च दासीदासां तथा बहून् ॥ ६२ ॥

वस्तालङ्कारचापादि वरोपस्करमत्ननः ।

अन्यैस्तैश्च तथा भाण्डैः परिपूर्णं व्यसर्जयत् ॥६३॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमश्चिते ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तां लब्ध्वा तथा पत्नीं सुमनां सुमहामुने ! ।

प्रणम्य स पितुः पादौ मातुश्च क्षितिपात्मजः ॥ १ ॥

सा च तौ श्वशुरौ सुसूर्ननाम सुमना तदा ।

ताभ्यां तौ च तदा विप्र ! आशीर्भिरभिनन्दितौ ॥ २ ॥

महोत्सवश्च सञ्जज्ञे नरिष्यन्तस्य वै पुरे ।

कृतद्वारे च संप्राप्ते दशार्णाधिपतः पुरात् ॥ ३ ॥

मम्बन्धिनं दशार्णायं जितांश्च पृथिवीश्वरान् ।

श्रुत्वा पुत्रेण मुमुदे नरिष्यन्तो महोपतिः ॥ ४ ॥

मोऽपि रेमे सुमनया महाराजसुतो दमः ।

वरोद्यानवनोद्देशप्रसादगिरिसानुषु ॥ ५ ॥

अथ कालेन महता रममाणा दमेन सा ।

अवाप गर्भं सुमना दशार्णाधिपतः सुता ॥ ६ ॥

मोऽपि राजा नरिष्यन्तो भुक्तभोगो महोपतिः ।

वयःपरिणतिं प्राप्य दमं राजेऽभिषिच्य च ॥ ७ ॥

वनं जगामेन्द्रमेना त्री चास्य तपस्विनी ।

त्राणप्रस्थविधानेन स तत्र समतिष्ठत ॥ ८ ॥

दाक्षिणात्यः सुदुर्हतः संक्रन्दमसुतो वने ।
 वपुष्मान् स शृगान् हन्तुं यथावल्पपद्मानुगः ॥ ९ ॥
 स तं दृष्ट्वा नरिष्यन्तं तापसं मंलपङ्क्तिनम् ।
 इन्द्रसेनाञ्च तत्पत्नीं तपसातिसुदुर्बलाम् ॥ १० ॥
 प्रपच्छ कस्त्वं भो विप्रः क्षत्रियो वा वनेचरः ।
 बाणप्रस्थमनुप्राप्तो वैश्यो वा मम कथ्यताम् ॥ ११ ॥
 ततो मौनव्रती भूपो न हि तस्योत्तरं ददौ ।
 इन्द्रसेना च तत् सर्वमाचष्टास्मै यथातथम् ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ज्ञात्वा तच्च नरिष्यन्तं वपुष्मान् पितरं रिपोः ।
 प्रामोऽस्मीति वदन् कीपात् जटासु परिगृह्य च ॥ १३ ॥
 हा ! इति चेन्द्रसेनायां रुदन्त्यां वास्यगह्वरम् ।
 चकर्ष कीपात् खड्गञ्च वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ १४ ॥
 निर्जितः समरे येन येन भे सुमना हता ।
 दमस्य तस्य पितरं हरिषेऽवतु तन्दमः ॥ १५ ॥
 येनाखिलमहीपालपुत्राः कन्यार्थमागताः ।
 अवधूता हनिषेऽहं पितरं तस्य दुर्मतेः ॥ १६ ॥
 योधनेषु स्वरूपेण दमो यस्य दुरात्मनः ।
 स दमो वारयत्वेष हन्मि तस्य रिपोर्गुरुम् ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा स दुराचारो वपुष्मानवनीपतिः ।
 क्रन्दन्त्यामिन्द्रसेनायां शिरश्चिच्छेद तस्य च ॥ १८ ॥
 ततो धिग्भिद् मुनिजना अन्तं च वनवासिनः ।
 तमूचुः स च तं दृष्ट्वा जगाम स्वपुरं वनात् ॥ १९ ॥

गते तस्मिन् विनिश्चस्य सेन्द्रसेना वपुष्मति ।
 प्रेषयामास पुत्रस्य समीपं शूद्रतापसम् ॥ २० ॥
 गच्छेथा आशु मे पुत्रं दमं ब्रूहि वचो मम ।
 अभिज्ञो ह्यसि मद्बलवृत्तान्तं प्रोच्यतेऽत्र किम् ॥ २१ ॥
 तथापि वाच्यः पुत्रो मे यद्ब्रवीमप्रतिदुःखिता ।
 लङ्घनामीदृशीं प्राप्तां विलोक्यैतां महीपतेः ॥ २२ ॥
 मद्बलवृत्तान्तं राजा चतुर्णां परिपालकः ।
 त्वमाश्रमाणां किं युक्तं तापसान् यन्निरीक्षसि ॥ २३ ॥
 भर्ता मम नरिष्वन्तस्तापसस्तपसि स्थितः ।
 विलपन्त्यास्तथा नाथो यथा नास्ति तथा त्वयि ॥ २४ ॥
 आकृष्य केशेषु बलादपराधं विना ततः ।
 हतो वपुष्मता ख्यातिमिति ते भूपतिर्गतः ॥ २५ ॥
 एवं स्थिते तत् क्रियतां यथा धर्मो न लुप्यते ।
 तथा च नैव वक्तव्यमतोऽस्मत्तापस्वी ह्यहम् ॥ २६ ॥
 पिता ह्यहस्तपस्वी च नापराधेन दूषितः ।
 निहतो येन यत्तस्य कर्तव्यन्तद्विचिन्वताम् ॥ २७ ॥
 सन्ति ते मन्त्रिणो वीराः सर्वथास्त्वार्यवदिनः ।
 तैः सहालोच्य यत्कार्यमेवंभूते कुरुष्व तत् ॥ २८ ॥
 नाम्नाकमधिकारोऽत्र तापसानां नराधिप ! ।
 कुरुष्वैतदितोयं त्वमेवं भूपतिभाषितम् ॥ २९ ॥
 विदूरथस्य जनकोऽयवनेन यथा हतः ।
 तथायन्तव पुत्रस्य कुलं तेन विनाशितम् ॥ ३० ॥
 जम्भस्यासुरराजस्य पिता दृष्टो भुजङ्गमैः ।
 तेनाप्यखिलपातालवासिनः पद्मगा हताः ॥ ३१ ॥

पराशरेण पितरि शक्तौ च रक्षसाऽऽहतम् ।
 श्रुत्वाऽग्नौ पातितं कृत्स्नं रक्षसामभवत् कुलम् ॥२२॥
 अन्यस्यापि स्ववंशस्य लङ्घना क्रियते हि या ।
 तां नालं क्षत्रियः सोढुं किं पुनः पितृमारणम् ॥२३॥
 नायं पिता ते निश्चतो नास्मिन् शस्त्रं निपातितम् ।
 त्वामत्र निहतं मन्ये त्वयि शस्त्रं निपातितम् ॥ २४ ॥
 बिभेत्यस्य हि कः शस्त्रं त्यस्तं येन वनौकसाम् ।
 तव भूपस्य विप्रस्य मारिते तु बिभेतु वा ॥ २५ ॥
 तवेयं लङ्घना युक्ता यदस्त्रिंस्तत्समाचर ।
 वपुष्मति महाराज ! सभृत्यज्ञातिबान्धवे ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति संक्रान्तसन्देशमिन्द्रदासं विसृज्य तम्
 पतिदेहमुपास्त्रिष्य विवेशाग्निं मनस्विनी ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ १३५ ॥

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तापज्ञेन समाख्यातं दमस्तेन पितुर्बधम् ।
 क्रोधिनातीव जज्वाल हविषेवाग्निरुद्धृतः ॥ १ ॥
 स तु क्रोधाग्निना धीरो दह्यमानो महासुने ! ।
 करङ्करेण निष्प्रियत्र वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥
 अनाथ इव मे तातो मरि पुत्रे तु जवीति ।

- घातितः सुनृशंसेन परिभूय कुलं मम ॥ ३ ॥
 न्यायवादो जने तस्याप्ये प क्लेव्यात् क्षमामग्रहम् ।
 दुर्वृत्तशान्तौ शिष्टानां पालनेऽधिकृता वयम् ॥ ४ ॥
 पिता तस्यापि निहतो दृष्ट्वा जीवन्ति शत्रवः ।
 तत्किमेतेन बहुना हा तातेति च किं पुनः ॥ ५ ॥
 विलापेनात्र यत् कृत्यं तदेवोऽत्र करोमग्रहम् ।
 यदाहं तस्य रक्तेन देहीत्येन वपुष्मतः ।
 न करोमि गुरोस्तृप्तिं तत् प्रवेक्ष्ये हुताशनम् ॥ ६ ॥
 तच्छीणितेनोदककर्म तस्य
 तातस्य संख्ये विनिपातितस्य ।
 मांसेन समग्रग्द्विजभोजनञ्च
 न चेत् प्रवेक्ष्यामि हुताशनन्तत् ॥ ७ ॥
 साहाय्यमस्यासुरदेवयज्ञ-
 गन्धर्व्वविद्याधरसिद्धसंज्ञाः ।
 कुर्वन्ति चेत्तानपि चास्त्रपूगै-
 र्भस्त्रो करोमिष रूषा समेतः ॥ ८ ॥
 निःशूरमाधार्मिकमप्रशस्तं
 तं दाक्षिणात्यं समरे निहत्य ।
 भोक्ष्ये ततोऽहं पृथिवीञ्च कृतस्त्रां
 वङ्गिं प्रवेक्ष्याम्यनिहत्य तं वा ॥ ९ ॥
 सुदुर्मतिं तापसवृद्धमीनिनं
 वनस्थितं शान्तवचोविविग्नम् ।
 हन्ताहमद्याखिवन्नुमित्र-
 पदातिहस्यश्वबलैः समेतम् ॥ १० ॥

एषोऽहमादाग्रं धनुः सखद्गी
 रथो तथैवारिबलं समेत्य ।
 करोमि वै यत् कदनं समस्ताः
 पश्यन्तु मे देवगणाः समेताः ॥ ११ ॥
 यो यः सहायो भविताद्य तस्य
 मया समेतस्य रणाय भूयः ।
 तथैव निःशेषकुलक्षयाय
 समुद्यतोऽहं निजबाहुसैन्यः ॥ १२ ॥
 यदि कुलिशकरोऽस्मिन् संयुगे देवराजः
 पितृपतिरथ त्रोग्रं दण्डमुद्यम्र कोपात् ।
 धनपतिवरुणाकारं रक्षितुन्तं यतन्ते
 निशितशरवरोधैर्घातयिष्ये तथापि ॥ १३ ॥
 नियतमतिरदीषः काननाखण्डलीको-
 निपतितफलभक्षः सर्वभूतेषु मैत्रः ।
 प्रभवति मयि पुत्रे हिंसितो येन तातः
 पिशितरुधिरतृप्तास्तस्य सन्वद्य गृध्राः ॥ १४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ ११६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इमेन राज्ञा इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायितः ।
 मत्पिता तापसोऽन्यथ तच्छतां निर्भयं महत् ॥

